

TARTU ÜLIKOOL
Majandusteaduskond

EESTI MAJANDUSE KONKURENTSIVÕIME

EESTI MAJANDUSE
KONKURENTSIVÕIME

TARTU ÜLIKOOL
Majandusteaduskond

EESTI MAJANDUSE KONKURENTSIVÕIME

TARTU ÜLIKOOLI
KIRJASTUS

Vastutav toimetaja
Helje Kaldaru

Keeletoimetaja
Leelo Jago

Kaane kujundanud
Kalle Paalits

© Tartu Ülikool,
majandusteaduskond, 1999

ISBN 9985-56-408-1

Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda
Tiigi 78, Tartu 50410
Tellimus nr. 308

SISUKORD

EESSÕNA	11
1. RIIGI KONKURENTSIVÕIME MÄÄRATLEMISE JA ANALÜÜSI SÕLMPROBLEEMID <i>Janno Reiljan, Maria Hinrikus</i>	
1.1. Uurimisobjekt, eesmärk ja ülesanded	19
1.2. Tegurite juhitavus konkurentsivõime analüüsi sõlm- probleemina	21
1.3. Konkurentsivõime olemuse üldine määratlemine	22
1.4. Konkurentsivõime käsitluse kontseptuaalne areng	26
1.5. Subjektide piiritlemine ja konkurentsivõime spetsiifika subjektide kaupa	32
1.6. Riigi konkurentsivõime määratlemine	35
1.6.1. Riigi majanduslik konkurentsivõime	35
1.6.2. Riigi konkurentsivõime käsitluste kriitika	41
1.6.3. Riigi sotsiaal-majanduslik konkurentsivõime	45
1.7. Riigi konkurentsivõimet kujundavad sotsiaal- majanduslikud tegurid	49
1.8. Riigi konkurentsistrateegiad	57
Kokkuvõte	60
2. KONKURENTSIVÕIME RIIKLIKU MÕJUTAMISE EESMÄRGID JA VAHENDID <i>Jüri Sepp, Helje Kaldaru</i>	
Sissejuhatus	63
2.1. Majanduse konkurentsivõime riigi majanduspoliitika eesmärgi ja vahendina	64

2.1.1. Demokraatliku ühiskonna eesmärgid	64
2.1.2. Konkurentsivõime demokraatlikus ühiskonnas	73
2.2. Majanduselu korraldamise vormid — konkurentsivõime mõjurid	77
2.2.1. Turg ja riik ühiskonna struktuuris	77
2.2.2. Turutõrked ja majanduspoliitika	91
2.2.3. Riigitõrked ja poliitika	102
Kokkuvõte	113
3. EESTI KONKURENTSIVÕIME MAJANDUSPOLIITILISED JA INFRASTRUKTUURSED ALUSED	
<i>Urmas Varblane, Janno Reiljan, Jüri Sepp, Kairi Andresson</i>	
Sissejuhatus	116
3.1. Eesti avatus maailmamajandusele	118
3.2. Maailma avatus Eestile	125
3.2.1. Ühepoolse avatuse probleemid	125
3.2.2. Kaubanduspartnerite proteksionism ja Eesti väliskaubandusdefitsiit	131
3.2.3. Maailma Kaubandusorganisatsiooni seisukoht tootmise ja impordi vahekorras	132
3.2.4. Kõlvatu konkurentsi neutraliseerimise õigus	135
3.3. Eesti välismajanduspoliitika strateegilised sõlmprobleemid	137
3.3.1. Kaubandustingimuste võrdsus vabakaubanduse eeldusena	137
3.3.2. Tasakaalutollide rakendamise mõjud	141
3.4. Konkurentsipoliitika Eesti siseturul	146
3.4.1. Konkurentsipoliitika valdkonnad ja eesmärgid	146
3.4.2. Konkurentsi loomine	151
3.4.3. Konkurentsi kaitsmine	158
3.4.4. Konkurentsi toetamine ja asendamine	168
3.5. Ettevõtluse loodus- ja infrastruktuurikeskkond	176
3.5.1. Looduskeskkond	176
3.5.2. Infrastruktuuri mõju majandusele	181
3.5.3. Energiavarustus	184

3.5.4. Transpordiinfrastruktuur	188
3.5.5. Sideinfrastruktuur	191
Kokkuvõte	192
4. KULTUUR KUI EESTI KONKURENTSIVÕIME	
TEGUR	
<i>Maaja Vadi</i>	
Sissejuhatus	197
4.1. Kultuuri mõju inimtegevusele	198
4.2. Kultuuri mõju Eesti konkurentsivõimele	200
4.2.1. Kultuuri ja makromotivatsiooni seosed	200
4.2.2. Prognooside koostamine	202
4.2.3. Töökultuur ja organiseerumisprotsess	203
4.2.4. Tarbimiskäitumine	206
4.2.5. Suhtlemine teiste kultuuride esindajatega	208
4.2.6. Teiste kultuuride kogemuste kohandamine	209
4.3. Eestis toimivate hoiakute uurimusi ja hoiakute seosed	
konkurentsivõimega	210
4.3.1. Hoiakud koostgevuse suhtes	210
4.3.2. Hoiakud ühiskonna suhtes	215
4.3.3. Hoiakud ettevõtluse suhtes	220
4.3.4. Hoiakud eestlaste suhtes	227
Kokkuvõte	229
5. EESTI TÖÖTURG JA TÖÖJÕU KONKURENTSI-	
VÕIME	
<i>Raul Eamets, Kaia Philips</i>	
Sissejuhatus	231
5.1. Hõive muutus Eestis majandusharuti ajavahemikul	
1989–1996	233
5.2. Muutused Eesti tööturul, võrreldes teiste Ida-Euroopa	
riikidega	239
5.2.1. Hõive muutused majandusharuti	239
5.2.2. Hõive haridustaseme järgi	243
5.2.3. Hõive jaotus omandivormiti	245
5.3. Tööpuudus Eestis	247
5.3.1. Ülevaade Eesti tööpuuduse statistikast	247

5.3.2. Tööpuudus Eestis ja teistes Ida-Euroopa riikides ...	248
5.4. Tootlikkuse analüüs majandusharuti	255
5.5. Palk ja palga konkurentsivõime Eesti tööturul	260
5.5.1. Brutopalka dünaamika Eestis majandusharuti 1992–1997	262
5.5.2. Brutopalkade erinevused piirkonniti	266
5.5.3. Palk ja selle varieeruvus	268
5.5.4. Majandusharude palkade võrdlus keskmise palgaga Eestis ja mõnedes Ida-Euroopa riikides ...	276
Kokkuvõte	279
 6. VÄLISINVESTEERINGUTE MÕJU EESTI ETTEVÕTETE MAJANDAMISE TÕHUSUSELE <i>Urmas Varblane, Ele Reiljan</i>	
6.1. Eesti konkurentsipositsioon maailmas investeerimis- keskkonna seisukohalt	282
6.1.1. Investeerimiskliima analüüsimise teoreetilised alused	282
6.1.2. Eesti investeerimiskliima konkurentsivõime, võrreldes Läti ja Leeduga	284
6.1.3. Võrdlus teiste siirderiikidega	290
6.2. Välisinvestorite hinnang Eesti investeerimiskliimale ...	296
6.3. Eesti valitsuse tegevus investeerimiskliima konkurentsivõime parandamisel	302
6.3.1. Välisinvestorite arvamused Eesti valitsuse tegevuse kohta investeerimiskliima loomisel	302
6.3.2. Eesti ning Kesk- ja Ida-Euroopa riikide valitsuste otseseid välisinvesteeringuid mõjutava poliitika võrdlus	308
6.3.3. Soovitusi Eesti valitsuse välisinvesteeringus- poliitika muutmiseks	310
6.4. Otseste välisinvesteeringute poolt ettevõtete tehnoloogilisele tasemele avaldatava mõju hindamine Eestis	312
6.4.1. Otseste välisinvesteeringute mõju Eesti ettevõtetes kasutatavale tehnoloogiale	312

6.4.2. Otsesed välisinvesteeringud kui tööjõu kvaliteedi tõstjad	316
6.5. Eesti ja väliskapitaliga ettevõtete konkurentsivõime võrdlevanalüüs	319
6.5.1. Analüüsi eesmärk, objekt ja meetod	319
6.5.2. Ettevõtete konkurentsivõime üldine võrdlus	321
6.5.3. Eesti ja väliskapitaliga ettevõtete maksevõime võrdlevanalüüs	327
6.5.4. Eesti ja väliskapitaliga ettevõtete põhivara analüüs	330
Kokkuvõte	333

7. EESTI EKSPORDI JA IMPORTI GEOGRAAFILISE STRUKTUURI MODELLEERIMINE

Tiiu Paas

Sissejuhatus	337
7.1. Eesti väliskaubanduse geograafiline struktuur	339
7.2. Gravitatsioonimudelite kasutamine kaubavoogude modelleerimisel	344
7.2.1. Gravitatsioonimudelite olemus ja majandus- teoreetiline tagapõhi	344
7.2.2. Gravitatsioonimudelid Eesti ekspordi ja impordi geograafilise struktuuri modelleerimiseks	347
7.2.3. Gravitatsioonimudelite parameetrite hindamisel kasutatud andmed	351
7.3. Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaali modelleerimise empiirilised tulemused	353
7.3.1. Partnerriikide sisemajanduse koguprodukti arvestav mudel (mudel I)	353
7.3.2. Partnerriikide rahvuslikku rikkust arvestav mudel (mudel II)	357
7.3.3. Modelleerimistulemuste võrdlevanalüüs	361
7.4. Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaali geograafiline struktuur	365
Kokkuvõte	371

8. INIMARENGU JA SEDA KUJUNDAVATE TEGURITE VÖRDLEVALALÜÜS

Janno Reiljan, Maria Hinrikus

8.1. Üldine taust	379
8.2. Analüüsi informatsiooniline ja metoodiline alus	382
8.3. Riikide konkurentsivõime võrdlevanalüüs	387
8.3.1. Üldine konkurentsivõime võrreldavates riikides	387
8.3.2. Inimeste keskmine oodatav eluiga ja tervis	395
8.3.3. Inimeste haridustase	400
8.3.4. Keskmine tulutase	402
8.4. Riikide konkurentsivõimet kujundavate tegurite võrdlevanalüüs	407
8.4.1. Tegurite struktuur	407
8.4.2. Sissetuleku kasutamise eesmärgid ja struktuur	409
8.4.3. Rahvamajanduse struktuur sektorite kaupa	414
8.4.4. Välismajandussuhete arengutase ja struktuur	417
8.4.5. Tööjõuturu areng	421
8.4.6. Rahvastiku struktuur	423
8.4.7. Loodusressurssidega varustatus ja nende kasutamine	428
8.4.8. Naiste roll ühiskonnas	434
8.4.9. Kaitsekulud	437
Kokkuvõte	439

9. RIIKIDE KONKURENTSIVÕIME KUJUNEMISE EMPIIRILISED MUDELID JA ANALÜÜS

Janno Reiljan

9.1. Konkurentsivõimet kujundava tegurruumi komponentanalüüs	446
9.2. Riigi konkurentsivõime kujunemise regressioonanalüüs	459
9.3. Konkurentsivõime hinnangud ja prognoos	470
Kokkuvõte	474
KOKKUVÕTE	477
KIRJANDUS	495

EESSÕNA

Käesolev kollektiivne monograafia võtab kokku TÜ majandus-teaduskonna mitme aasta töö riikide konkurentsivõime proble-maatika käsitlemisel. Teema on aktuaalne kogu maailmas. Riikide avatuse suurenemine ning turgude globaliseerumine muudab majan-dusliku konkurentsivõime tõstmise kõigi ettevõtete ja majandus-harude peamiseks ülesandeks, mida peab aitama lahendada riikide majanduspoliitika. Riikide puhul lisanduvad majanduslikule küljele veel inimarengu üldisemate dimensioonidena valikuvabaduse ja -võimaluste olukord ning dünaamika. Tegemist on paljutahulise komplitseeritud sisestruktuuriga seosekompleksiga, millest käes-olevas monograafias on esile tõstetud majanduslik aspekt. Riikide majandusliku konkurentsivõime olemuse, taseme mõõtmise ja kaju-nemise seaduspärasuste avamine ning Eesti olukorra ja arengu-perspektiivide analüüs ongi selle uurimistöö eesmärgiks.

Raamatu koostamise tõukejõuks sai Eesti Teadusfondi uurimis-projektide konkurss Eesti konkurentsivõime tõstmise strateegiaid käsitleval teemal (1997. a. teisel poolel). See konkurss oli tähtis ja vajalik samm Eesti majandusteadlaste uurimistöö suunamisel meie riigi sotsiaal-majandusliku arengu aktuaalsete probleemide lahen-damisele. Esmakordselt korraldati avalik võistupakkumine kindla teema ja kindlate ajaliste ning rahaliste piirangutega uurimistööle. Positiivselt tuleks veel hinnata asjaolu, et etteantud teema oli seda-võrd ulatuslik, et nõudis suure uurimisgrupi moodustamist. Sellega sillutatakse teed uurimistöö killustatuse ajastu lõppemisele Eesti majandusteaduses.

TÜ majandusteaduskonna õppejõud-teadlased on konkurentsivõime eri aspektidele oma uurimistöodes tähelepanu pööranud juba mitu aastat. Seetõttu oligi võimalik sellel konkursil osaleda. Moodustati töögrupp koosseisus: Janno Reiljan, majandusdoktor, TÜ välismajanduse korraline professor (grupi juht); Jüri Sepp, majanduskandidaat, TÜ majanduspoliitika korraline professor; Tiiu Paas, majanduskandidaat, TÜ ökonomeetria korraline professor; Helje Kaldaru, majanduskandidaat, dotsent, TÜ majandusteooria õppetooli hoidja; Urmas Varblane, majanduskandidaat, dotsent; majandusmagistrid doktorandid Raul Eamets, Kaia Philips ja Maaja Vadi; magistrandid Kairi Andresson, Maria Hinrikus ja Ele Reiljan.

Uurimisgrupi töö peamised tulemused esitati konkursiprojekti aruandes, mis ongi käesoleva raamatu aluseks. Üsna lühike teostusaeg (6 kuud) tähendas sisuliselt, et võimalik oli peamiselt seniste uurimistulemuste süstematiseerimine, mõningane täiendamine ja üldistamine ning terviklikuks tööks integreerimine. Nii ulatusliku teema igakülgne ja põhjalik käsitlemine nõuaks suure teaduskollektiivi pikaajalist (nelja-viieaastast) uurimistööd. Seega fikseeritakse käesoleva kollektiivse monograafiaga senise uurimistöö seis TÜ majandusteaduskonnas riigi konkurentsivõime valdkonnas. Selgem ettekujutus tekkis ka edasise selleteemalise uurimistöö suundadest, informatsiooniga tagamise võimalustest ja metodoloogilisest alusest.

Riigi konkurentsivõime teema suure ulatuse (paljutahulisuse) ja uurimistööks antud lühikese aja tõttu oli võimalik kontsentreeruda üksnes sõlmprobleemide käsitlemisele. Uurimisgrupi rõhuasetused kajastuvad töö struktuuris. Püstitati järgmised põhilised uurimisülesanded:

- riigi konkurentsivõime olemuse määratlemine;
- riigi konkurentsivõimet kujundavate tegurite süsteemi piiritlemine;
- riigi ülesannete määratlemine konkurentsikeskkonna kujundamisel;
- majanduspoliitiliste ja infrastruktuuri tegurite mõju analüüs Eesti majanduslikule konkurentsivõimele;

- tööturu olukorra analüüs Eesti konkurentsivõime kujundajana;
- kultuuri rolli selgitamine Eesti konkurentsivõime kujundamisel;
- Eesti atraktiivsuse hindamine välisinvesteeringute sihtriigina;
- välisinvesteeringute mõju hindamine Eesti konkurentsivõimele;
- Eesti ekspordi- ja impordivoogude geograafilise potentsiaali hindamine;
- Eesti konkurentsivõime üldine hinnang inimarengu näitajate empiirilise võrdlevanalüüsi teel;
- Eesti konkurentsivõimet kujundavate tegurite empiiriline võrdlevanalüüs;
- riigi konkurentsivõime kujunemise seaduspärasuste empiiriline modelleerimine ja analüüs.

Riikide konkurentsivõimele on maailmas viimastel aastakümnetel palju tähelepanu pööratud. Siiski on teema veel uus ja seetõttu pole ühte kindlapiirilist riikide konkurentsivõime teooriat, selle analüüsi ja hindamise metodoloogiat ning metoodikat. Varasemad teiste riikide andmetel ja erisugustel eesmärkidel väiksema või suurema ulatusega konkurentsivõime uuringud vajavad üldistamist ja Eesti oludega kohandamist. Seetõttu pühendati uurimuse esimehe osa **riigi konkurentsivõime analüüsi ja juhtimise majandusteoreetiliste ning -poliitiliste aluste** käsitlemisele.

1. peatükk käsitleb riigi konkurentsivõime määratlemise ja analüüsi teoreetilisi sõlmprobleeme. Konkurentsivõime tekkimise ja juhtimise seisukohalt on keskseks küsimuseks konkurentsivõimet kujundavate tegurite koosseis ning jaotumine juhitavateks ja mittejuhitavateks. Sellest baasist lähtudes selgitatakse riigi kui konkurentsi subjekti suhe teiste majandussubjektidega — ettevõtete ja majandusharudega. Seejärel määratletakse riigi konkurentsivõime olemus ja selle avaldumine sotsiaal-majanduslikes indikaatorites. Töötatakse välja riigi sotsiaal-majandusliku konkurentsivõime hierarhiline süsteem ja analüüsitakse seda mõjutavate tegurite süsteemi. Peatükk lõpeb riigi kompleksse konkurentsistrateegia kujundamise probleemi käsitlemisega. Selle peatüki tulemustele (konkurentsivõime määratlus, riigi konkurentsivõime tegurite süs-

teem) tugineb riigi konkurentsivõime edasine majanduspoliitiline ja empiiriline käsitus.

2. peatükk võtab vaatluse alla konkurentsivõime riikliku mõjutamise eesmärgid ja vahendid. Peatüki esimeses pooles analüüsitakse konkurentsivõime olemust ja avaldumist demokraatlikus ühiskonnas. Peatüki teine pool keskendub turu ja riigi(võimu) vahekorra uurimisele, analüüsides selle mõju riigi konkurentsivõimele. Vaatluse alla võetakse nii turu- kui ka riigitõrgete mõju riigi konkurentsivõimele ja nende tõrgete ületamise (kõrvaldamise) majanduspoliitilised vahendid. Selle peatükiga esitatakse Eesti konkurentsivõime tõstmise kompleksstrateegia kujundamise majanduspoliitilised alused.

Riigi konkurentsivõimet kujundab suur hulk erilaadilisi keerulise hierarhilise struktuuriga ja tihedas vastastikusel seoses olevaid tegureid (tegurite grupe). Nende tegurite taseme ja dünaamika analüüsile Eestis, sealhulgas võrdlusele meie peamiste konkurentidega, keskendutakse monograafia teises osas — **riigi kui ettevõtluse asukoha konkurentsivõimet määravad tegurid.**

3. peatükk käsitleb Eesti konkurentsivõime majanduspoliitilisi ja infrastruktuurseid aluseid. Kõigepealt analüüsitakse Eesti avatust maailmamajandusele ja maailmamajanduse avatust Eestile, sest need määravad riigi konkurentsivõime avaldumise ja arendamise olemuse maailmamajanduses. Avatuse iseloomust tulenevad järgnevalt analüüsitavad Eesti välismajanduspoliitika strateegilised sõlmprobleemid: tootmise ja impordi tasakaalustamine, kõlvatu konkurentsi neutraliseerimine jms. Eesti sisemajanduspoliitikast analüüsitakse kahte tähtsat riigi konkurentsivõimet kujundavat aspekti: konkurentsiregulatsiooni ja ettevõtlustoetust. Lühike ülevaade antakse Eesti majanduse mõnede infrasruktuuritegurite — energiaravustus, looduskoskkond, transport ja telekommunikatsioon — konkurentsivõimest, eelkõige Läti ja Leedu suhtes.

Eesti peamiseks konkurentsiteguriks tuleb väikese territooriumi ja maavarade nappuse tõttu pidada tema rahvast, eelkõige selle aktiivset osa — tööjõudu. Rahva motivatsioon ja tööjõu kvalifi-

katsioon on tänapäeva majandustingimustes kujunenud peamisteks arenguedu määravateks teguriteks kõigis maailma maades. Seetõttu võetakse need infrastruktuuritegurid käesolevas töös põhjalikuma vaatluse alla ja tuuakse välja eraldi peatükkidena.

4. peatükk tõstab tänapäeva ühiskondlik-majanduslikes tingimustes üha tähtsamaks muutuvatest nn. pehmetest konkurentsikeskkonna tingimustest esile kultuuri kui Eesti konkurentsivõime teguri. Kultuuri mõju üldisel taustal käsitletakse selle mõju eri aspekte Eesti konkurentsivõimele. Tuuakse inimeste hoiakute seosed riigi konkurentsivõimega.

5. peatükk pühendatakse Eesti töøjõuturu ja töøjõu konkurentsivõime analüüsile. Kõigepealt käsitletakse Eesti tööhõive harulises (sektoraalses) struktuuris aastatel 1989–1996 toimunud muutusi ja võrreldakse Eesti hõivestruktuuri tema peamiste konkurentide hõivestruktuuridega. Uuritakse töøjõu konkurentsivõime selliseid tähtsaid aspekte nagu struktuur vanuse, haridustaseme ja soo järgi, samuti ettevõtjate osatähtsust töøjõus. Põhjalikumalt analüüsitakse tööpuuduse taset ja struktuuri Eestis ning võrreldakse vastavaid probleeme meil ja peamiste konkurentide juures. Töøjõud mõjub konkurentsivõimele kõige vahetumalt tööviljakuse ja palgataseme (suhte) kaudu — nende analüüsile ongi kontsentreeritud viimane kolmandik peatükist.

Hinnangud riigi konkurentsitingimuste (konkurentsikeskkonna) olukorrale ja arenguvajadustele tuginevad üldiselt nende tingimuste poolt riigi konkurentsivõimele avaldatava mõju mehhanismide kvalitatiivsele analüüsile. Konkurentsivõime tõstmise strateegiliste suundade konkretiseerimiseks on vajalik ka riigi konkurentsivõimet kujundavate tegurite mõju intensiivsuse ja ulatuse kvantitatiivne hinnang. Uurimuse kolmandas osas — **Eesti konkurentsivõime mudelanalüüs** — arendatakse riigi konkurentsivõime empiirilise analüüsi metoodikat, ühelt poolt matemaatilise statistika meetodite rakendamise teel ja, teiselt poolt, spetsiaalse küsitlusega Eesti konkurentsivõime hindamiseks välisinvestorite seisukohalt.

6. peatükis analüüsitakse välisinvesteeringute mõju Eesti ettevõtete majandamise tõhususe tõstmisel. Selleks vaadeldakse kõigepealt Eesti konkurentsipositsiooni maailmas investeerimiskeskonna seisukohalt. Eesti olukorda võrreldakse meie peamiste konkurentide olukorraga Baltikumis ja Kesk-Euroopas. Seejärel analüüsitakse välisinvestorite hinnanguid Eesti investeerimiskliimale. Analüüsi aluseks on autorite poolt 1996.–1997. a. spetsiaalselt korraldatud välisinvestorite küsitlus. Investeerimiskeskonna kvaliteedi üldine analüüs ja välisinvestorite hinnangud võimaldavad käsitleda Eesti valitsuse tegevust investeerimiskliima konkurentsivõime parandamisel ja anda soovitused edasiseks tegutsemiseks. Peatüki viimane kolmandik pühendatakse välisinvesteeringute mõjule Eesti ettevõtete tehnoloogilise taseme ja tööjõu kvaliteedi tõstmisel.

7. peatükis käsitletakse Eesti ekspordi ja impordi geograafilise struktuuri modelleerimise võimalusi gravitatsioonimudelitega. Sissejuhatuseks antakse ülevaade Eesti ekspordi ja impordi geograafilisest struktuurist ning gravitatsioonimudelite olemusest. Poolesaja Eesti peamise kaubanduspartneri andmeil modelleeritakse Eesti ekspordi ja impordi mahu jaotust riikide kaupa nende riikide SKP või rahvusliku rikkuse suuruse ja riigi kauguse (Eestist) alusel. Tegeliku ekspordi ja impordi mahu võrdlus ülalnimetatud tegureist tuleneva ekspordi ja impordi geograafilise potentsiaaliga lubab hinnata Eesti ekspordi-impordi geograafiliste võimaluste (potentsiaali) kasutamise taset.

8. peatükis esitatakse Eesti konkurentsivõime ja arenguedu empiirilise võrdleva teguranalüüsi originaalne (teadaolevalt esmakordselt rakendatav) meetodika ja selle kasutamise tulemused. Eesti olukorda hinnatakse võrdluses 11 siirdemaa, nelja arenenud tööstusriigi ja kolme arengumaaga kümnekonna rahva heaolu (inimarengu) taset ja dünaamikat iseloomustava näitaja ning ligikaudu 40 sotsiaal-majanduslikke, demograafilisi ja muid arengutingimusi peegeldava näitaja (riigi konkurentsivõimet eeldatavalt kujundava teguri) väärtuste alusel. Riikide konkurentsivõimet iseloomustatakse rahva sissetulekut, haridustaset ja tervise seisundit iseloomustavate näitajate alusel. Konkurentsivõimet kujundavate

teguritena olid vaatluse all sissetulekute kasutamise struktuur, majanduse sektoraalne struktuur, varustatus ressursidega ja nende kasutamine, välismajandussuhete tihedus, rahvastiku ja tööjõu struktuur jt. Need tegurid lülitati riigi konkurentsivõime kujundamise seaduspärasuste analüüsi.

9. peatükis kontsentreerutakse riigi konkurentsivõime kujunemise seaduspärasuste empiirilisele modelleerimisele ja analüüsile. Kogumisse lülitati andmed 93 riigi sotsiaal-majandusliku arengu tasemest ja seda mõjutavatest teguritest. Matemaatilise statistika meetoditega leitakse kompleksed sünteetilised tegurruumi komponendid, mis iseloomustavad riigi sotsiaal-majanduslike arengutingimuste sõltumatuid aspekte, ja modelleeritakse nende mõju intensiivsus riigi konkurentsivõime eri aspektidele. Selle tulemusena tuuakse välja iga konkurentsivõime taset iseloomustavat näitajat oluliselt mõjutavad tegurkomponendid. Vaatlusaluse riikide kogumi empiirilise võrdlevanalüüsi tulemuste alusel tuuakse Eesti konkurentsivõime tõstmise võimalikud suunad.

Uurimistöö alajaotusi ühendab eelkõige see, et nad on kirjutatud töö ühtset struktuuri silmas pidades. Terviklike Eesti konkurentsivõime tõstmise kompleksstrateegia variantide (stsenaariumide) väljatöötamine ei olnud aga uurimistöö ajaliste piirangute tõttu reaalne. Selleks puudub Eestis veel piisav analüütiline alus ja ilma selleta kujuneksid arengustrateegiad paratamatult ainult maa-ilmavaatelistele ja majanduspoliitilistele stereotüüpide (vaadete, hoia-kute) kordamiseks. Seetõttu kajastab uurimuse kokkuvõte peamiselt Eesti konkurentsivõime tõstmise strateegia üksikelemente.

Konkurentsivõime on teema, mille üksikprobleemide tähtsuses ja nende lahendamise prioriteetides ning variantides ühtsetele seisukohtadele jõudmine võtaks väga kaua aega, kui see üldse võimalik oleks. Seetõttu on osade vahel ka tõlgenduste (sageli alghandmete lahknevusest tulenevaid) erinevusi või koguni vastuolusid. Iseseisvad uurijad on vabalt väljendanud oma seisukohti ja allosade autorid vastutavad eelkõige ise oma seisukohtade majandusteoreetilise põhjendatuse ja empiirilise adekvaatsuse eest.

Üldiselt on aga lahknevused minimaalsed ja uurimus on selles mõttes ühtne tervik.

Autorid on tänulikud Helsingi Majanduskooli professorile Mihkel Tombakule kriitiliste märkuste ja nõuannete eest, mis aitasid oluliselt kaasa nii monograafia üldkontseptsiooni täpsustamisele kui ka konkreetsete osade edasiarendamisele ja kooskõlastamisele. Autorite kollektiiv võtab tänuga vastu tähelepaneliku lugeja märkused, ettepanekud ja kriitika. Eriti tänulikud oleme nõuannete eest, mis aitavad konkurentsivõime uuringuid edasi arendada, süvendada ja täiustada. Ootame ka konstruktiivseid koostööettepanekuid, sest konkurentsivõime teema ületab oma ulatuselt ja keerukuselt Eesti väikeste teaduskollektiivide võimalusi. TÜ majandusteaduskonnas, eriti välismajanduse õppetoolis, jääb konkurentsivõime teema ka edaspidi tähelepanu keskpunkti. Kirjalikke reageeringuid oodatakse aadressil: TÜ majandusteaduskond, välismajanduse õppetool, Lossi 3–314, Tartu 51003.

Tartu, 31. detsember 1998

Janno Reiljan,
uurimisgrupi juht

1. RIIGI KONKURENTSIVÕIME MÄÄRATLEMISE JA ANALÜÜSI SÕLMPROBLEEMID

Janno Reiljan, Maria Hinrikus

1.1. Uurimisobjekt, eesmärk ja ülesanded

Konkurentsivõime saavutamise ning säilitamise vajalikkust ja sellega kaasnevaid probleeme on käsitletud viimastel aastakümnetel aktiivselt nii majandusteoorias kui ka -praktikas. Turumajandus on eelkõige konkurentsijajandus, seetõttu peetakse majanduse tõhusa funktsioneerimise tagamisel majandusteoorias tähtsaks konkurentsi rolli. Konkurentsivõime üha suurem tähtsustamine ka majanduspraktikas on viimastel aastakümnetel igati seaduspärane, sest majandustegevuse jätkuv globaliseerumine tähendab ka konkurentsi pidevat tugevnemist. Arenguedu tagamiseks peavad konkurentsi tugevnemisele adekvaatselt reageerima kõik ühiskondlikud subjektid, eelkõige ettevõtted ja riigiasutused, samuti eri huvigruppe esindavad ühiskondlikud organisatsioonid.

Konkurentsivõimet ei ole õige käsitleda mingi uue nähtusena ja selle analüüsi uue juhtimisülesandena. Majandusanalüüsis on majandussubjektide tegevuse tulemuslikkuse tõstmise teede ja vahendite näol alati otsitud konkurentsivõime suurendamise võimalusi, kuigi konkurentsivõime mõistet ei kasutatud. Majandussubjektide tegevuse võrdlus on spetsiifiline traditsioonilise majan-

dusanalüüsi liik, mille tähtsus ja võimalused on olnud praktilises juhtimistegevuses ilmselt alahinnatud. Konkurentsivõime analüüs tõstab juhtimisotsuste ettevalmistamisel ja hinnangute andmisel järjekindlamalt esiplaanile võrdlusmeetodi. See ei tähenda aga traditsiooniliste analüüsiülesannete eitamist, sest enne võrdlemist tuleb ju paratamatult võrreldavate majandussubjektide tegevust sisuliselt analüüsida. Samal ajal püütakse sageli aktuaalse uurimissuuna "konkurentsivõimeuuringud" alla paigutada ka majandusanalüüsi ülesannete lahendamise, milles ei kasutata järjekindlalt võrdlusmeetodeid.

Käesolevas peatükis uuritakse riigi majandusliku konkurentsivõime erisuguseid käsitlusi ja selle kategooria käsitluses toimunud muutusi. Eesmärgiks on riigi konkurentsivõime komplekskäsitluse (kompleksanalüüsi) sõlmprobleemide esiletoomine ning süstematiseerimine.

Konkurentsivõime on turul tegutseva majandussubjekti kogu majandustegevust läbiva omadusena paljutahuline (mitmemõõtmeline) nähtus. Töö eesmärgi saavutamiseks tuleb esile tuua konkurentsivõime erisugused aspektid ning avada nende sisu. Sellest lähtuvalt püstitati käesolevas töö osas järgmised uurimisülesanded, mille alusel kujundati ka peatüki struktuur:

- konkurentsivõimet kujundavate tegurite juhitavuse probleemi analüüs;
- konkureerivate subjektide piiritlemine ja konkurentsivõime avaldumise spetsiifika analüüs subjektidel;
- riigi konkurentsivõime olemuse määratlemine;
- konkurentsivõime kontseptuaalse käsitluse arengu põhietappide esitamine;
- riigi konkurentsivõimet kujundavate tegurite kompleksi analüüs;
- riigi konkurentsistrateegia valiku probleemi olemuse avamine.

Sellega luuakse teoreetiline alus riigi konkurentsivõimet kujundava majanduspoliitika teoreetiliseks ja empiiriliseks analüüsiks ning konkurentsivõimet iseloomustavate indikaatorite ning neid kujundavate tegurite seoste süsteemseks modelleerimiseks ja analüüsiks.

1.2. Tegurite juhitavus konkurentsivõime analüüsi sõlmprobleemina

Ühiskondlike subjektide eksistents, areng ja edukus, s.t. konkurentsivõime sõltub paljude tegurite otsesest ja kaudsest mõjust. Subjektide konkurentsivõimet kujundavate tegurite kompleks erineb. Neil tegureil on juhtimise aspektist erinev sisu. Konkurentsivõimet mõjutavad tegurid saab liigitada juhitavateks ja juhitamatuteks. Juhitavate tegurite väärtust saab subjekt ise kujundada ja sellega oma konkurentsivõime arengut mõjutada (suunata). Juhitamatud tegurid on subjekti seisukohalt eksogeensed tingimused, mis kujundavad tema (subjektist sõltumatu) potentsiaalse konkurentsivõime taseme ja selle muutumise. Juhitavate teguritega saab subjekt seda potentsiaalset taset ainult korrigeerida. Seega on subjektid juhitamatud tegurite mõju erinevuste tõttu potentsiaalselt erineva konkurentsivõimega.

Tegurite liigitus juhitavuse alusel on tähtis, sest võimaldab hinnata eraldi subjekti objektiivseid võimalusi ja subjektiivset panust oma konkurentsivõime kujunemisel. Kui objektiivsed tingimused on teistega võrreldes väga halvad, tuleb konkurentsisis püsimiseks teha liiga suuri pingutusi, mis ei tasu ennast majanduslikult ära. Sel juhul tuleks subjektil kaaluda üleminekut paremate välistingimustega tegevusalale. Väga soodsate välistingimuste korral võib subjekt konkurentsisis püsida ka väikese omapoolse panusega, kuid sel juhul jääb arengupotentsiaal rakendamata. Tagasihoidlikud tulemused soodsates välistingimustes peaksid suunama subjekti konkurentsivõime tõstmise sisereservide süvaanalüüsile.

Teguri juhitamatus konkreetse subjekti seisukohalt ei tähenda alati veel juhitamatust kõigi ühiskondlike subjektide poolt. Tegurite juhitavus on eri tasemete korral erinev: riik saab üldise seadusandluse ja konkreetset majanduspoliitikaga muuta paljusid raamtingimusi, mida majandusharud ja ettevõtted peavad oma tegevuses juhitamatuteks. Riikide konkurentsitingimusi kujundavad rahvusvahelised organisatsioonid (nt. Maailma Kaubandusorganisatsioon, Rahvusvaheline Valuutafond, Euroopa Liit jt.).

Tegurite juhitavus erineb ka ajas. Lühikest aega muutumatute kitsendustena esinevad tegurid (näiteks riigi teedevõrk jms. infrastruktuuri elemendid) on pikemas perspektiivis sihipäraselt suunatavad. Seega tuleb konkurentsivõime analüüsis tagada operatiivse ja strateegilise käsutusviisi ühtsus, et hoiduda väärtustest.

Konkurentsivõimet kujundavad tegurid võib üldtoodust lähtuvalt klassifitseerida järgmiselt:

- absoluutselt juhitamatud tegurid (geograafilised tingimused jms.), mis kujundavad konkurentsivõime kõva tuuma (objektiivselt määratud potentsiaalse taseme);
- lühikest aega juhitamatud tegurid (hariduslik, teaduslik, tehniline infrastruktuur jms.), mis lühiajaliselt kantakse absoluutselt juhitamatute ja pikaajaliselt juhitavate tegurite hulka;
- pikema perioodi jooksul juhitavad tegurid (riigi sotsiaal- ja majanduspoliitika ettevõtte seisukohalt jms.), mille kuuluvus juhitamatute või juhitavate tegurite hulka sõltub poliitilistest jõuvahekordadest ja lobitööst;
- vahetult juhitavad tegurid (subjekti käsutuses olevad ressursid ja vahendid), mille kasutamise ulatuse ja intensiivsuse (tõhususe) alusel kujuneb subjekti panus konkurentsivõime kujundamisel.

Tegurite juhitavuse kindlakstegemine võimaldab esitada subjekti lähtepositsiooni konkurentsis — riigi puhul näiteks objektiivsed (ajaloolised ja kultuurilised tingimused, geograafiline asend jms.) rahva heaolu tagamise võimalused. Juhitavad tegurid lasevad seda positsiooni lühema või pikema aja vältel sihikindla tegutsemisega korrigeerida (parandada).

1.3. Konkurentsivõime olemuse üldine määratlemine

Majandusteadlaste seisukohad lähevad konkurentsivõime määratlemisel lahku. Konkurentsivõimega paistab olevat nii nagu enami ku soovitud inimlike omadustega (*human qualities*): tore omada,

raske defineerida, veel raskem omandada, kui see ei tule loomulikult (Kitzmantel, 1995, lk. 106).

Konkurentsivõime käsitlustes jääb sageli selgusetuks, mis on eesmärk ja mis selle saavutamise vahend. Konkurentsivõime määratlemises ei ole kokkuleppele jõutud, inimesed omistavad sellele mõistele erisuguseid tähendusi. Mõned rõhutavad väikesi tootmiskulusid, teised rahakurssi, riigi tehnoloogilist arengut või majanduskasvu (Boltho, 1996, lk. 2; Fröhlich, 1989, lk. 22). Tüüpiline on situatsioon, kus riigi konkurentsivõime olemuse määratlemise asemel vaadeldakse hoopis riigi konkurentsivõime kujunemist mõjutavaid tegureid.

Enamik konkurentsivõimet puudutavaid uuringuid käsitleb selle mõõtmist (Francis, 1989, lk. 8). Määratluse ebaselgus ei võimalda aga mõõtmisi sihipäraselt korraldada ja tulemusi adekvaatselt hinnata. Sellistest uuringutest on raske tuletada teoreetiliselt põhjendatud ja praktikasse sobivaid ettepanekuid konkurentsivõime suurendamise abinõude ellurakendamiseks.

Konkurentsivõime hindamisel rakendatakse mitmesuguseid majandusanalüüsis juba ammu kasutatud näitajaid. See tekitab segadust nii terminoloogias kui ka traditsiooniliste analüüsivõtete kasutamisel. Seetõttu on levinud ka arvamus, et konkurentsivõime mõistel puudub majanduslik sisu ja selle kasutuselevõtt pole õigustatud. Sellise seisukoha tuntuim esindaja on USA majandusteadlane Paul Krugman (1990, 1994, 1996).

Konkurentsivõime määratlemise probleemid ja terminoloogiline segadus ei saa siiski olla vastava termini kõrvaleheitmise põhjuseks. Veelgi vähem õigustavad need loobumist ühiskondlike subjektide (ettevõtted, riigid) konkurentsivõime praktilisest analüüsist ja prognoosist. Empiirilise analüüsi konkreetse juhtimisülesandega piiratud ulatuse ja hetkevajaduste asemel tuleks vastavad määratlused rajada konkurentsi ja selle analüüsiga seotud alusmõistetele. Sageli pole aga need alusmõisted ise üheselt määratletud: näiteks konkurentsi iseloomu majandusteoreetiline käsitlus (täiusliku, oligopoolse ja monopolistliku konkurentsi turgude omaduste, mõjude ja regulatsioonivõimaluste analüüs) ei seendu otseselt

konkreetses subjekti konkurentsivõime olemuse ja selle taseme empiirilise analüüsiga.

Konkurentsi (kui subjektide huvide vastandumise) seisukohalt väljendab konkurentsivõime subjekti positsiooni teiste subjektide suhtes mingi paremust või halvemust määrava omaduse või tegevuse tulemuse seisukohalt. Selliselt määratletuna võiks tuua konkurentsivõime kitsama ja laiema käsitluse:

- kitsama käsitluse kohaselt vaadeldakse konkurentsivõimet kui subjektide huvide vahetut kokkupõrget (ühe subjekti huvide realiseerimine ei võimaldaks konkureerival subjektil oma huvisid realiseerida);
- laiem käsitlus haarab ka vaatlusaluste subjektide kaudse ja võimaliku konkurentsi, s.t. subjektide võrdlus otsese huvide vastuoluta valdkondades.

Laiemas käsitluses samastub konkurentsivõime analüüs võrdlevanalüüsiga selle mõiste kõige üldisemas tähenduses. See tähendaks konkurentsiprobleemide lahendamise seotud juhtimisülesannete analüüsi samastamist analüüsi ühe kindla meetodiga (võttega). Sellise laia käsitlusviisi positiivseks jooneks on tähelepanu juhtimine võrdluse tähtsusele subjekti omaduste ja tegevuse hindamisel — mingile omadusele või tulemusele saab anda sisuka väärtushinnangu eelkõige võrdluses. Samas ähmastaks liiga lai konkurentsivõime analüüsi käsitlus vaatlusaluse subjekti konkreetsete juhtimisülesannete püstitamise ning analüütilise lahendamise.

Konkurentsivõime analüüsi objektina kitsamas tähenduses võib määratleda subjekti huvide vastuolud teiste subjektidega ning nende vastuolude ületamise teede leidmise. Operatiivsel juhtimisel kontsentreerutakse subjekti vahetutele vastuoludele turgudel (turukonkurentsile) ning oma huvide realiseerimisele operatiivsete abinõudega. Strateegiliste juhtimisülesannete lahendamisel analüüsitakse ka pikemas perioodis avalduvaid huvide kaudseid ja potentsiaalseid (võimalikke) vastuolusid ning nende ületamise strateegilisi abinõusid.

Konkurentsi tunnuseks on subjektide huvide vastandlikkus, mis üldiselt väljendub subjektide soovis olla teistest edukam. Konkurentsivõime tähistab võimet (koos)eksisteerida teiste subjektidega

huvide vastandlikkuse tingimustes. Sellisel (koos)eksisteerimisel (konkurentsivõimel) saab eristada mitu astet:

- ellujäämisvõime — konkurentsivõime madalaim aste, võime kohaneda passiivselt konkurentsikeskkonnaga, ilma ennast (oluliselt) muutmata ja arendamata;
- arenguvõime — konkurentsivõime keskaste, võime aktiivselt reageerida konkurentsikeskkonna iseloomule ja selle muutustele oma omadusi parandades ning tegevust tõhustades;
- edukus (paremus) — konkurentsivõime kõrgeim aste, võime oluliselt kujundada (mõjutada) konkurentsikeskkonda konkurentidest paremate omaduste, tõhusama tegevuse ja/või kiirema arengu kaudu.

Subjekti ellujäämisvõime passiivse kohanemise kaudu on pidevalt arenevas keskkonnas võimalik ainult mingis kindlalt kaitstud nišis (sisuliselt konkurentsi puudumise, sh. välistamise tingimustes) või pideva turupositsioonide loovutamise (taandumisega vähem atraktiivsetele aladele, s.t. konkurentsisist kõrvalhoidmisega). Selline positsioon on subjektile ebakindel ning ähvardab konkurentsisist otsese väljalangemisega, kui kaitse kaob või taandumisvõimalused ammenduvad.

Arenguvõime tähendab, et subjekt teeb sihikindlaid pingutusi omaduste parandamiseks ja tegevuse tõhustamiseks, et oma konkurentsipositsiooni kindlustada või parandada. Kuivõrd see õnnestub, oleneb konkurentsikeskkonda kujundavate objektiivsete tegurite mõjust ning teiste subjektide tegevusest. Üldjuhul peaks arenguvõimeliste subjektide konkurentsivõime olema pikemas perspektiivis suurem kui passiivselt kohanevatel subjektidel.

Edukus (paremus) tähistab vaadeldava valdkonna liidrite konkurentsivõimet. Paremus tähendab ühelt poolt seda, et liider ohustab teiste subjektide positsioone, ähvardades neid olukorra halvenemise või konkurentsisist väljasurumisega. Teisalt tähendab paremus liidri nihkumist konkurentide tähelepanu keskmesse. Arengule orienteeritud konkurendid rakendavad abinõusid, et liidri järele jõuda ja tema positsioon üle võtta. Paremus saavutamine nõuab innovatsiooni, samal ajal kui konkurentidel piisab jäljendamisest. Seega on mingil hetkel fikseeritud paremus subjekti konkurentsi-

positsiooni ohutuse ja eksistentsi stabiilsuse tunnuseks ainult lühiajaliselt. Pikaajalise stabiilsuse tagamiseks on vaja konkurentidest pidevalt arengus üle olla, mis eeldab paremust konkurentsivõimet suurendavates innovatsioonides.

Konkurentsivõime olemust määrab otseselt ka konkurentsi ulatus, mille alusel võib eristada:

- lokaalne (regionaalne) konkurents — toote või teenuse pakkujate piiratus lähiümbrusega (sageli iseloomulik teenusturule);
- riigisisene (natsionaalne) konkurents — toote või teenuse pakujad pärinevad peamiselt vaatlusalusest riigist (iseloomulik väliskaubanduspiirangutega kaitstud siseturule);
- rahvusvaheline (globaalne) konkurents — toote ja teenuse pakumisel võivad konkureerida tootjad kogu maailmast. Termin *rahvusvaheline konkurentsivõime* viitab sellele, et tõelist konkurentsivõimet testitakse üksnes maailmaturul (Garelli, 1997, lk. 1).

Konkurentsi ulatuse suurenemine toob üldiselt kaasa konkurentsi tihenemise ja tugevnemise. Konkurentsi analüüsi haare peab vastama konkurentsi ulatusele, s.t. analüüsida tuleb kõiki potentsiaal-seid konkurente, vältides analüüsi laialivalgust.

1.4. Konkurentsivõime käsitluse kontseptuaalne areng

Konkurentsivõime puhul on majandusteaduse arengu eri etappidel rõhutatud eesmärgina mitmesuguseid ühiskondlikke väärtusi ja nende saavutamise võimalusi ning vahendeid. Seetõttu suhtusid koolkonnad ka konkurentsivõime määratlemise ja kujunemise probleemidesse eri moodi.

Merkantilistliku koolkonna esindajate käsitluses ei ole konkurentsivõime mõiste problemaatiline. Nende arvates konkureerivad riigid nagu ettevõtted. Eksporditakse, et luua uusi töökohti; vaba-kaubandust toetatakse ainult selleks, et soodustada ekspordi. Kon-

kurentsivõime seisneb merkantilistide teooria kohaselt riigi võimes võimalikult palju eksportida ja võitja on see, kel õnnestub saavutada suur ekspordi mahu ülekaal impordi mahust ning sellega kaasnivad positiivsed tulemused. Kõik, kes peavad rahvusvahelist kaubandust globaalseks sõjaks, võrdlevad riike firmadega, arvad, et kaubanduspoliitika on uute töökohtade loomiseks, räägivad “kõrge väärtuslisaga” sektoritest, on merkantilistid (Krugman, 1996, lk. 18).

Klassikalises mudelis on kaubanduse eesmärgiks import. Eksport on riigile kulu — toodetakse, aga ei tarbita. Ekspordi eesmärk on kaudselt impordi loomine, see on efektiivsem kui imporditavaid kaupu ise toota (Krugman, 1996, lk. 21). Klassikud pidasid oluliseks kulueeliste saavutamist, mida käsitlevad mitmed teooriad. A. Smithi absoluutse eelise teooria kohaselt on absoluutne eelis maailma madalaimate kuludega tootjal, see määrab konkurentsivõime aluse. D. Ricardo pehmendas seda seisukohta oma suhtelise eelise teoorias. Viimase kohaselt tasub tootmist spetsialiseerida ja rahvusvaheliselt kaubelda ka siis, kui kaupade tootmiskulude suhted riigiti erinevad, s.t. ekspordi aluseks on ainult suhteline eelis. Ricardo teooria kohaselt tekib rahvusvaheline kaubandus tööjõu tootlikkuse erinevusest riikides. Tänapäeval võib suhtelise eelise aluseks pidada kasutatava tehnoloogia erinevusi.

Keinsistid nõuavad valitsuse toetust sisemaistele ettevõtetele aladel, kus näib olevat võitja-võtab-kõik- (*winner-takes-all*-) konkurents tulevaste monopolide kasumite suhtes. Loodi uus kaubandusteooria, aga paljud selle loojatest ei usu, et riik võiks olla edukas ja aktiivne toetaja (Krugman, 1996, lk. 19). Riigi ja firmade konkurentsivõime sõltub riikliku majanduspoliitika sobivusest ja tõhususest. Euroopas ja Jaapanis usutakse, et riiklik poliitika on efektiivne majanduskasvu toetaja (Thurow, 1992, lk. 35). Usutakse, et riigi osaks on kindlustada vajalikud tingimused, mis võimaldaks kõigil turul osaleda (Thurow, 1992, lk. 36).

Neoklassikud ja monetaristid mõistavad klassikalise või merkantilistliku teooria puudusi. Riigi sekkumist majandusprotsessidesse õigustavad argumendid on nende arvates tühised. Realistid ei usu, et turutõrkeid (lähikukkumisi/ebaõnnestumisi) oleks võimalik

riigi sekkumisega parandada (Krugman, 1996, lk. 19). Realistid ei arva, et sekkumise argumentidest lähtudes on võimalik kujundada reaalses maailmas tõhus majanduspoliitika (Krugman, 1996, lk. 20).

Vastavalt reaalse tootmise ja selle seaduspärasusi kajastava majandusteooria arengule rõhutatakse tegureid, mis on olulised riigi konkurentsivõime saavutamisel. Varasematel perioodidel saavutasid inividid, firmad ja riigid edu, kui nad olid konkurentidest rikkamad loodusressursside, kapitali ja oskuste poolest ning kasutasid kaasaegset tehnoloogiat. Nende nelja teguri kombinatsiooni optimaalsus määras konkurentsivõime taseme. Tänapäeval on olulisem tööjõu kvaliteet: haritus ja oskused (Thurow, 1992, lk. 39). Seda selgitab ka viimastel aastatel täheldatav teenuste osa suurenemine nii sisemajanduskäibes kui ka väliskaubanduses.

Hecksheri-Ohlini suhtelise eelise neoklassikaline teooria pakub sektorite võimaliku jaotuse kohta majanduses kriteeriumiks suhtelise tootmisteguritega varustatuse. Selle teooria kohaselt tuleks spetsialiseeruda just nende toodete pakkumisele, mille valmistamine on (tootmisteguritega hea varustatuse tõttu) suhteliselt odav (Best, 1993, lk. 188).

Teooriate tõlgendamine on viinud paljude lahkarvamusteni ja isegi müütideni. Levinumad on järgmised arvamused (Krugman, 1996, lk. 20):

- Aasia uued tööstusriigid arenevad lääneriikide arvel;
- kui meie välisrivaalid tõstavad tootlikkust, pole riigil midagi efektiivselt toota ja elatustase halveneb;
- kui moodne tehnoloogia levib, siis arenenud riikide sissetulekute tase nihkub kolmanda maailma tasemele;
- intensiivne konkurents põhjustab samaaegset sissetulekute vähenemist kogu maailmas.

Kardetakse, et kui tootlikkus ühel maal suureneb, siis ainult teise maa arvel. Suhtelise eelise teooriat mõistes saab pildi maailmast, milles palgad, hinnad ja maailmaturu suurus on kõik samaaegselt ja vastastikku määratud, milles tootlikkuse kasv suurendab tööjõukulusid (Krugman, 1996, lk. 21).

Kriteeriumidel “mida madalamad kulud, seda suurem turg ja edukam ettevõte” rajanev tootmine võib viia kulude alandamiseni, et võita endale suurem turuosa. Püüe alandada nominaalseid palku igas riigis viib suurema tööpuuduse tekkeni, ilma et kellegi konkurentsivõime oleks paranenud (Boltho, 1996, lk. 5).

Sellise nn. naabrite kurnamise poliitika tulemusi näitas selgelt 1930. aastate kriis. Nende kogemuste mõjul muutus riikide välis-majanduspoliitika pärast Teist maailmasõda oluliselt. Potentsiaalsed kaotajad hakkavad sellistes konkurentsitingimustes kaitsma oma maa turgu “välisvallutajate” eest ning see võib viia üldlase proteksionismi tekkele. Kaubanduse proteksionism on 1950.–1960. aastatel aste-astmelt taandunud ja pärast 1970. aastate proteksionismilainet jälle väga hoogsalt maha surutud (Boltho, 1996, lk. 13). Tegelikult on kaubandusbarjäärid muutunud varjatumaks, mistõttu nende ulatust on sageli raske mõõta.

Tänapäeval on kulude/hinna konkurents muutunud nõrgemaks, see domineerib ainult harudes, mis nõuavad palju loodusressursse või suurel hulgal lihttööjõudu. Nn. uue konkurentsi eesmärk on parandada pidevalt tootmissüsteemi, et toode ja protsess areneksid. Samas on vana konkurentsi idee seadistada tootmissüsteem nii, et sellega kaasneksid võimalikult väikesed kulud (Best, 1993, lk. 27).

Formaalsed tehnoloogiat arvestavad konkurentsimudelid ilmusid 1970. aastatel. Neis vaadeldakse kaht riiki, millest üks on tehnoloogiliselt hästi arenenud, innovatiivne; teine elatub rohkem imiteerimisest. Esimene riik naudib ajutist monopoli, teine õpib teda imiteerima ja konkurents tugevneb. Levinud on suund, et innoveerivad ja kõrgeid palku maksavad põhjapiirkonna riigid, imiteerivad ja kulueeliseid kasutavad (madalamad palgad) lõunapiirkonna riigid. Palgavahe tulenebki imiteerimise ja innoveerimisega kaasnevate kulude erinevusest (Fagerberg, 1996, lk. 46).

Terminiga *uus konkurents* tähistatakse strateegilist käitumist, mille eesmärgiks on turu kujundamine vastupidi turule reageerimise strateegiaga. Uus konkurents ei põhine kulude minimeerimisel ning erinevalt vanast konkurentsist ei sunni kasutama ka abinõusid ettevõtete konkurentsisurve vähendamiseks.

Kulu konkurentsi negatiivsete tagajärgede ärahoidmiseks püüdsid firmad:

- saavutada kontrolli tooteturgude üle, et tagada nõudmise ja pakkumise tasakaal kasumit tooval hinnatasemel;
- leida töö organisatsioonilise kontrolli vorme, mis võimaldaksid masstootmise kasutamist.

Nii kerkiski esile uus strateegia — komplekstootmine (*big business*), mitte efektiivsuse saavutamiseks, vaid hävitava konkurentsi mahasurumiseks ja tööliste kollektiivse võimu vähendamiseks (Best, 1993, lk. 51).

Chandleri (1977) järgi on masstootmise põhiline aksioom see, et sääst ja madalamad ühikukulud saadakse materjalide kiiremast töötlemisest, mitte tootmise laiendamisest, oluline on aja kokkuvõtte (Best, 1993, lk. 51). Komplekstootmise strateegia erineb masstootmise strateegiast. Masstootmise põhimõtteid saab rakendada ka üksiku tootmisfaasi puhul. Komplekstootmine eeldab aga juhtimishierarhia loomist, et koordineerida, jälgida ja plaanida kogu tootmisahelat.

Masstootmise eemärk on organiseerida tootmine nii, et vähe- neks tootmiseks kuluv aeg (Best, 1993, lk. 59). Chandleri teooria kohaselt oli masstootmise ajaloos kasumi teenimine seotud strateegia ja struktuuriga. Vertikaalse integratsiooni strateegia ja toote diversifitseerimisele suunatud strateegia mõjutasid ka organisatsiooni struktuuri. Chandleri järgi on strateegiline planeerimine ainult liikumine organisatsiooni ideaalse sisemise struktuuri poole ja pärast selle saavutamist pole strateegiline planeerimine enam vajalik — nagu ka kasumi maksimeerimise puhul ei tegelda tootearenduse probleemidega, vaid üksnes struktuuriga (Best, 1993, lk. 139).

Suhtelise eelise teooria selgitab ka strateegiat ja organisatsiooni. Firma edu turul sõltub töö, firma ja sektori organisatsioonist ja nende suhetest. Jaapanis valiti eelisarendatavad sektorid arengupotentsiaali järgi, ei arvestatud tootmistegurite jaotust, vaid võimalust saavutada organisatoorne üleolek (Best, 1993, lk. 188). Jaapanis on kasutatud majanduse arendamiseks mitmeid strateegiaid (Thurow, 1992, lk. 124–137):

- turuosa saavutamine kasumi arvel;
- tarbimise vähendamine investeeringute suurendamiseks;
- investeeringute madalama tulumäära aktsepteerimine;
- ettevõtete vastastikune toetus.

Peale Jaapani ja USA majanduse arengu uurimise ja analüüsi on majandusteadlastele pakkunud huvi ka nn. kolmanda Itaalia fenomen. Itaalia pakub Jaapani majandussüsteemile huvitavat kontrasti. Erinevalt Jaapanist ja USA-st on Itaalia saavutanud edu väikeste rahvusvaheliselt konkurentsivõimeliste firmade aktiivse tegevusega. Väikefirmad saavutavad edu, kui neil on võimalik oma iseisvusest loobumata koostööd teha vajalike teenuste hankimiseks teiste firmadega. Ilmselt sellega saabki seletada Itaalia firmade edu (Best, 1993, lk. 225).

Konkurentsivõime kontseptsioonide arengu võib jagada mitmeks astmeks (Sturges, 1997, lk. 1).

1. Konkurentsivõime on loodusressursid. Välismaised investeeringud on suunatud loodusressursside ekspluateerimisele. Välisinvesteeringud suunatakse seetõttu peamiselt primaarsesse sektorisse.
2. Investeeringute tähtsus tõuseb oluliselt; nende osa SKP-s tõuseb 5–8%-lt kuni 15–20%-ni (World Bank, 1991). Sellisel tasemel riigid püüavad suurendada kulutusi (kesk)haridusele, et kasvatada tööjõudu arenevatele tööstusharudele, avalikule sektorile, tegemaks teenused kõigile kättesaadavaks, transpordi ja kommunikatsiooni arengule.
3. Innovatsioonile orienteeritud tasemel kujuneb riigist rahvusvaheliselt aktsepteeritud kaubanduspartner. Sellele astmele on iseloomulik urbaniseerumise ja innovatsioonile suunatud kulutuste suurenemine. Elatusaseme tõustes hakkavad tarbijad hindama kvaliteeti ja diferentseeritud tooteid. Konkurentsivõime baseerub juhtimisoskuste kvaliteedil, mitte loodusressursside omamisel.
4. Informatsiooni töötlemise kõrge aste. Nii kaugele on jõudnud vaid vähesed riigid: USA, Jaapan, Norra ja Saksamaa. Need riigid kulutavad enim vahendeid teadus- ja uurimistööle (R&D), eesmärgiks uute toodete ja tootmismeetodite arendamine. Riigil

on selles protsessis oluline roll. Arengu toetamisest enam on valitsuse ülesanne toetada majandust mittetäieliku konkurentsi (turutõrgete) puhul (vt. 2. peatükk).

1.5. Subjektide piiritlemine ja konkurentsivõime spetsiifika subjektide kaupa

Konkurentsivõime kui omadus seondub alati mingi ühiskondliku subjektiga. Subjektidel on erisugune olemus, eri subjektidel kuju-nevad ainult neile omased suhted omavahel ja väliskeskkonnaga. See tähendab, et konkurentsivõime avaldub subjektiti eri moodi. Samal ajal võib kõigi ühiskondlike subjektide konkurentsivõimes leida ka ühisjooni.

Konkurentsivõime tähendab eelkõige subjekti võimet oma olukorda tunnetada ja seda sihikindla tegutsemisega parandada või vähemalt stabiliseerida. Seda aspekti on teaduskirjanduses ebamääraselt käsitletud. Traditsiooniliselt tuuakse subjektide asemel hoopis konkurentsivõime analüüsi kolm tasandit: riik, haru ja ettevõtte (Porter, 1990; Heitger jt., 1992).

Tasandite loogikat jätkates tuleks kindlasti vaadelda ka toodet (teenust), sest turul konkureerivad otseselt just tooted (teenused) ja nende konkurentsivõime kujundab suuresti konkurentsivõimet järgmistel tasanditel. Teisalt tuleb arvestada, et kaupade kaudu konkureerivad turul siiski hoopiski neid pakkuvad subjektid (ettevõtted). Ettevõtete vahendusel konkureerivad turul aga kindlad huvigrupid — omanikud ja töötajad, kelle huvid vaid osaliselt kattuvad.

Konkurentsivõime analüüsi tasemete esitamine viitab asjaolule, et sel puhul vaadeldakse ainult ühe subjekti — ettevõtte — konkurentsivõimet, mille kujundamisel on tähtis roll majandusharu ja riigi tasemel kujundatavatel majanduspoliitilistel ja infrastruktuursetel raamtingimustel. Konkurentsivõime subjektide selline käsitus oleks eksitav. Isegi majandusharu ei saa enamasti vaadelda

lihtsalt ettevõtete kogumina, veelgi vähem saab selliselt käsitleda riiki.

Konkurentsivõime analüüsi tasemete käsitlemine eri taseme subjektidena tekitab ka probleeme. Riik ja ettevõte on kahtlemata selgesti piiritletud ühiskondlikud subjektid. Majandusharu on aga sageli vaid statistiline mõiste — majandusharuks ühendatakse statistikas samalaadse tegevusega, s.t. turul konkurentidena esinevad ettevõtted. Majandusharu on iseseisev subjekt ainult siis, kui majandusharusse kuuluvad ettevõtted on organiseerunud ja esinevad majanduslikku konkurentsivõimet puudutavates küsimustes (erialahariduse andmise organiseerimine, teadus- ja arenduspoliitika kujundamine, suhted teiste riikide analoogsete majandusharudega jms.) ühtse jõuna.

Arenenud tööstusriikides on sarnase tootmisprofiiliga ettevõtted (majandusharud) tavaliselt tööandjate liitude ning ametiühingute vormis hästi organiseerunud ja on konkurentsivõitluses spetsiifiliseks subjektiks. Positiivse koostöövormina tuleks hinnata ettevõtete strateegilisi liite komplementaarsete oskuste ja teadmiste kasutamiseks.

Konkurentsi aspektist on siin probleemiks majandusharude organiseerumine monopoolseteks ühendusteks. Kartellikokkulepped toodangu kogustes ja hinnakujunduses võivad kahjustada toodete vahendusel toimuvat majandusharu ettevõtete vahelist turukonkurentsi ning kujundada teiste ühiskondlike subjektide huvisid kahjustava monopoli. Majandusharu esineb sageli ka poliitilise ühendusena (jõuna), kes püüab näiteks riigivõimu abil välja võidelda endale teiste majandusharude suhtes soodsamaid konkurentsitingimusi (maksusoodustused, otsesed ja kaudsed riiklikud toetused jms.). Kartellikokkulepped ja majanduspoliitiliste eeliste saavutamine kahjustavad ja moonutavad konkurentsi. Majandusharude kui konkurentsivõitluse subjektide rolli ja võimalused peab riik selgelt piirama, et need ei pääseks konkurentsikeskkonda moonutama.

Subjektist tulenevalt erineb konkurentsi olemus ja seega konkurentsivõime hindamise alus. Ei saa rääkida konkurentsivõimest ja selle suurendamisest üldse, vaid konkreetse subjekti konku-

rentsivõimest sellele subjektile eluliselt tähtsate aspektide suhtes ning temale omases spetsiifilises konkurentsikeskkonnas.

Ettevõtte puhul võib üldise konkurentsivõime ilminguna käsitleda pikaajalist võimet toota ja müüa kaupu. Võime lõpphinnanguks on ettevõtte (aktsiate) turuväärtus ja selle muutumine. Ettevõtte konkurentsivõime avaldub kahtlemata ka niisugustes näitajates nagu toodangu turuosa suurus, tootmistegevuse rentaablus (kasumlikkus) ning nende muutumine.

Majandusharu kui analoogsete ettevõtete kogumi konkurentsivõime oleks mõneti (ettevõtete kogumi väärtus ja rentaablus) analoogne ettevõtte konkurentsivõimega. Samal ajal on majandusharu sisemajanduslikult konkurentsis teiste majandusharudega (konkurentsivõime hindamisel tuleks vaadelda tema osatähtsust riigi SKP loomisel ja selle muutust) ning välismajanduslikult teiste riikide analoogsete majandusharudega (vaadelda tuleks vastava haru toodangu ekspordi ja impordi mahu suhet).

Majandusharu kui terviku (sellesse kuuluvate ettevõtete) konkurentsivõime määratakse oluliselt majanduspoliitiliselt kujundatavate raamtingimustega. Majandusharu konkurentsivõimet kujundavatest teguritest tuleks eelkõige vaadelda sellele majandusharule sise- ja välismaal loodud tingimusi — makse, otseseid ja kaudseid toetusi, samuti vastavate toodete sisse- ja väljaveo tingimusi riigiti. Majanduspoliitiliste soodustuste ja piirangute summaarse mõju väljatoomine võimaldab hinnata, kas tegevuse tulemused vastavad subjektide võrreldavale panusele (töö võrreldavale tõhususele).

Riigi konkurentsivõime määramisel pole selgust ei sisus, indikaatorites ega mõõtmise meetodikas. 1970. aastate lõpul muutus populaarseks idee, et riigi majanduslik edu sõltub tema rahvusvahelisest konkurentsivõimest. Enamik niisuguse mõiste kasutajaid arvab, et rahvad konkureerivad maailmaturu jaotamise nimel samalaadselt ettevõtetega ja riik, kel ei ole edu tootlikkuse või tehnoloogia valdkonnas, seisab silmitsi samalaadsete probleemidega nagu firmad. See väide on avaldatud Lester Thurowi 1992. a. ilmunud raamatus "Head to Head" (Krugman, 1996, lk. 17). 20. sajandi nišikonkurents muutub 21. sajandil hammas-hambavastu- (*head to head*-) konkurentsiks, milles võit-võit-konkurents

asendub võit-kaotus-konkurentsiga, s.o. null-summa-mänguga (Thurow, 1992, lk. 30). Selline lähenemine riikide konkurentsile oleks eksitav.

Saame teha järelduse, et ühiskondlike subjektide konkurents on oma olemuselt mitmekesine. Seetõttu erineb ka nende subjektide konkurentsivõime määratlus. Senini on majandusuuringute keskmes olnud ettevõtete konkurentsivõime. Riiki käsitleti peamiselt ettevõtete konkurentsikeskkonda kujundava subjektina. Käesolevas uurimuses vaadeldakse riiki konkurentsi iseseisva tervikliku subjektina maailma riikide kogumis.

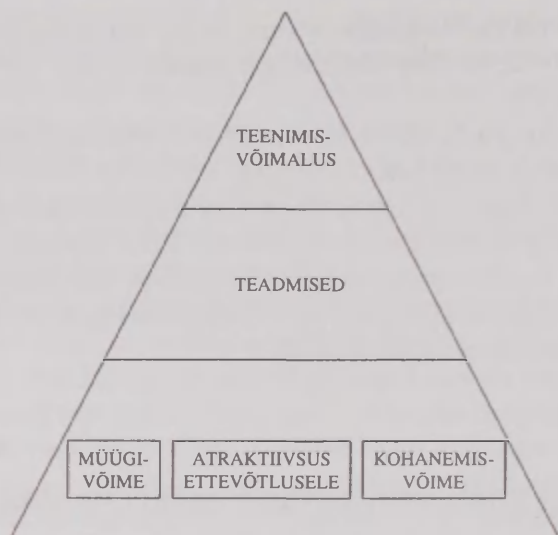
1.6. Riigi konkurentsivõime määratlemine

1.6.1. Riigi majanduslik konkurentsivõime

Erialakirjanduses võib leida mitmeid riigi majandusliku konkurentsivõime kontseptsioone. Kõige süsteemsemalt on riigi konkurentsivõimet käsitlenud Trabold, kes tõi esile neli aspekti (Trabold, 1995, lk.169):

- müügivõime (ekspordivõime),
- atraktiivsus ettevõtluse asukohana,
- kohanemisevõime,
- teenimisevõime.

Need aspektid moodustavad hierarhilise süsteemi, milles teenimisevõime (sissetulekute tase) tugineb kolmele ülejäänule (vt. joonis 1). Selle käsitluse kohaselt on teenimisevõime (sissetulekute tase) riigi konkurentsivõime kõige üldisem indikaator, mille suhtes riigi ekspordivõime, atraktiivsus ettevõtluse asukohana ja kohanemisevõime esinevad teguritena. Samal ajal on aga riigi ekspordivõime ja atraktiivsus (välis)investeeringutele komplitseeritud nähtused, millel on iseseisev roll riigi konkurentsivõime indikaatorina. Nende taset ja dünaamikat kujundab ulatuslik ja keerulise sisestruktuuriga tegurite süsteem.

Joonis 1. Riigi majandusliku konkurentsivõime hierarhiline süsteem (Trabold, 1995, lk. 182).

Riigi konkurentsivõime kujunemise hierarhilist struktuuri rõhutab ka Fagerberg. Tema arvates peab riigi konkurentsivõime analüüsil lähtuma vähemalt kolmest tasemest (Fagerberg, 1985, lk. 2):

- 1) ressursid ja industriaalne, tehnoloogiline ning institutsionaalne struktuur ja väliskaubandus;
- 2) riigi majandusarengu eemärgid, näiteks majanduskasv, tööpuuduse vähendamine;
- 3) teiste riikidega võrdlemine ning nende nõudlus- ja pakkumistendentside arvestamine.

Majandusliku heaolu (rahva rahulolu), teenimisvõime ja müügi-võime seob riigi konkurentsivõime käsitlemisel ühtseks tervikuks ka Aiginger. Tema hinnangul on riik konkurentsivõimeline, kui ta (Aiginger, 1996, lk. 125):

- müüb piisavalt tooteid ja teenuseid;
- tulu tootmisfaktoritelt vastab püüdlustele või sarnaneb nende riikide omaga, mille püüdlused on sarnased;
- rahvas on makromajanduslike tingimustega rahul.

Kohanemisvõime all mõistetakse ettevõtete kiiret kohanemist turutingimuste ja uute tehnoloogiliste võimalustega. Sellele protsessile saab riik kaasa aidata, näiteks investeeringuid soodustava poliitikaga. Kohanemisvõimet ei saavat mõnede autorite arvates aga käsitleda riigi omadusena (Trabold, 1995, lk. 178). Käesolev uurimus toetub seisukohale, et institutsioone ja infrastruktuuri ümber kujundades ning majanduspoliitikat teostades kohandab riik ennast maailmamajanduse muutuvate konkurentsitingimustega. Vastavaid probleeme käsitletakse käesoleva raamatu 2. peatükis.

Riigi majandusliku konkurentsivõime käsitluse kõige üldisem tase (teenimisvõime) seostub riigi sisemajanduse koguproduktiga (SKP), täpsemalt selle taseme (inimese kohta) ja dünaamikaga. Sissetulekute taseme võrdlus riigiti on olnud alati analüütikute tähelepanu keskmes. Vastavate andmete kogumisega maailma riikide kohta tegelevad suured rahvusvahelised majandusorganisatsioonid — IBRD, IMF, OECD jt. Kui riikide majandusliku konkurentsivõime hindamisel saaks piirduda inimeste keskmise sissetulekute taseme võrdlusega riigiti, siis taanduks see probleem majanduskasvu modelleerimise ja võrdlevanalüüsi probleemiks.

Võime rikkust luua on tähtsam kui rikkus ise; see garanteerib ka kaotamise korral asendamise (Trabold, 1995, lk. 179). Seega tõusevad esiplaanile akumulunud teadmised tehnoloogia ja inimkapitali vormis. Riigi konkurentsivõime prognoosimisel tuleb seega hinnata eelkõige pikaajalisi investeeringuid tehnoloogia arengusse ja inimeste hariduse ning kvalifikatsiooni tõstmisse.

Paljud majandusteadlased peavad konkurentsivõime all silmas mitmesuguste makromajanduslike eesmärkide saavutamist. Konkurentsivõime on lihtsalt “üldine heaolu” (*general welfare*), kõik teised tõlgendused, kaasa arvatud kaubandust puudutavad, on ainult peamised konkurentsivõime tegurid (Kitzmantel, 1995, lk. 106). Makromajanduslikus mõttes väljendab riigi konkurentsivõimet üldiselt rahva majandusliku heaolu tase ja selle kasv. Fagerbaergi arvates peegeldab konkurentsivõime riigi võimet tagada oma kodanikele kõrgem elatustase, võrreldes teiste maade kodanikega, praegu ja tulevikus (Fagerbaerg, 1996, lk. 48). Kasvatavat elatustaset ja üldist heaolu peetakse riigi konkurentsivõime

lõppeesmärkideks (Teollisuuden Keskusliitto, 1986, lk. 3). Edu väliskaubanduses ja välisinvesteeringute sissevoolu võib seega pidada konkurentsivõime (heaolu kasvu) teguriteks.

Riikide majandusliku konkurentsivõime tõstmise ülesannet ei saa aga siiski taandada ainult SKP suurendamisele. SKP näitajal on ka puudusi, sest arvestamata jäävad järgmised aspektid (vt. ka Garelli, 1997, lk. 1):

- osa tuludest saadakse taastumatute loodusvarade raiskamisest;
- osa tuludest saadakse eelmistel perioodidel ja eelmiste generatsioonide loodud väärtuste vähenemise arvel;
- kodumajapidamistes tehtud töö;
- varimajandus.

Selle tõttu hinnatakse ebatäpselt tulusid, mis on saadud "tõelisest" lisandväärtuse loomisest vaatlusalusel perioodil. Peale SKP mahu (inimeste sissetulekute keskmise taseme) avaldavad riigi olukorrale ja arengule aga väga suurt mõju ka SKP jaotuse proportsioonid: tootmistegurite (töö ja kapital); tarbimise ja säästmise; lühiajaliste ja pikaajaliste investeeringute vahel jms.

SKP kasutamisel riikide arenguedu (majandusliku konkurentsivõime) võrdlevaks hindamiseks tõuseb päevakorrale ka rahvuslikes vääringutes mõõdetavate SKP-de ühtsustamise probleem. Vahetuskursid ei peegelda ka üldiselt konverteeritavate valuutade puhul ligilähedaseltki riikide hinnatasemete suhteid, vaid sõltuvad nõudmise-pakkumise vahekorradest deviiside turul (ujuvad vahetuskursid) või riiklike institutsioonide interventsioonidest (reguleeritud ja fikseeritud vahetuskursid). Seetõttu tuleb SKP-d korrigeerida raha ostujõuga (hinnatasemete proportsioonidega). Lihtsuse tõttu vaadatakse aga üldiselt mööda nii SKP ülaltoodud puudustest kui ka selle näitaja ühekülsusest riigi konkurentsivõime iseloomustamisel ja keskendutakse SKP suurendamise võimaluste otsimisele rahvusvahelise tööjaotuse (väliskaubanduse) ning investeeringute mahu suurendamise (sealhulgas välisinvesteeringute ligitõmbamise) kaudu.

Ekspordi tähtsust majandusliku konkurentsivõime tõstmisel rõhutavad paljud uurijad. Elatusaseme tõusu on võimalik saavutada vaid kogutoodangu kasvu abil, mis omakorda nõuab ekspordi

kasvu (Klemetti, 1989, lk. 59). Konkurentsivõimet saab defineerida kui võimet edendada väliskaubandust; võistelda eksport-turgude eest ja säilitada majanduskasv ja tööhõive (Klemetti, 1989, lk. 60).

Riigi konkurentsivõime moodustub paljude majandusteadlaste arvates harude ja firmade konkurentsivõime baasil (Porter, 1990, lk. 33). Riigi konkurentsivõime sõltub firmade ja nende toodete konkurentsivõimest (Peura, 1979, lk. 15). See on käsitlus, mis väljendab riigi konkurentsivõime ettevõtetmajanduslikku või harulist aspekti. Sellest aspektist hindavad rahvamajanduse konkurentsivõimet ekspordi maksumuse suhe SKP-sse ja väliskaubandusbilansi saldo. Riigi konkurentsivõime sõltub riigi kogutootmise kasvust, mis on võimalik ainult väliskaubandust (s.t. eksporti) suurendades (Koskivaara, 1989, lk. 45).

Veel mitu autorit samastab konkurentsivõime ekspordivõimega (Baldwin, Kitzmantel, Utne, 1995, lk. 116) või laiemalt eduga väliskaubanduses (Fagerberg, 1996, lk. 40). Vastavalt Flemingi-Tsiangi teooriale on riigi konkurentsivõime suurenenud, kui selle ekspordi maht turgudel on suurenenud, võrreldes teiste riikidega (Tsiang, 1958). OECD rõhutab ekspordi ja rahva elatustaseme seost. Konkurentsivõime on võime toota kaupu ja teenuseid, mis on müüdadavad rahvusvahelistel turgudel, samas tagades oma rahvale kasvavat ja püsivat elustandardit (OECD, 1992, lk. 237). Cordeni arvates seaks selline arusaam kaudselt sihiks reaalpalkade kasvu ja seejärel käsitletaks konkurentsivõime probleemi kui tootlikkuse probleemi — kuidas saavutada tootlikkus, mis tagaks reaalpalkade plaanilise kasvu täishõive (või kõrge) tööhõive tingimustes. Seega võib tootlikkuse probleem esineda ka rahvusvahelist kaubandust vaatemata. Sageli esile toodav rahvusvahelise konkurentsivõime ja piisava tootlikkuse kasvu seos on tegelikkuses pigem eksitav (Corden, 1994, lk. 280). Ka Hughes seostab riigi konkurentsivõime käsitlemisel tootlikkuse ja väliskaubanduse. Tema arvates saab konkurentsivõime kontseptsioonid jaotada kahte suurde gruppi, mis kohati ka kattuvad (Hughes, 1993, lk. 1): tootmise suhtelise efektiivsuse küsimuse käsitlused staatilisest või dünaamilisest aspektist; rahvusvahelise kaubanduse probleem.

Riigi ekspordi ülekaalule vastab sageli netokapitalieksport investeringute või võlanõuete kaudu. See näitab sisemaale mitte-investeerimist, mille põhjuseks võib olla riigi vähene atraktiivsus tootmise asukohana. Samas võib suuri investeringuid välismaale vaadelda kui ettevõtete võimet investeerida ja laiendada tootmist rahvusvahelises mastaabis. Ekspordi mahajäämus (allajäämine impordile) võib peegeldada ettevõtete nõrkust rahvusvahelisel turul konkureerides, samuti riigi atraktiivsuse tõttu välisinvesteeringute sissevoolust tingitud kaubavoolude tasakaalustamatust. Seega ei saa ainult kaubandusbilansi saldo põhjal otsustada majanduse konkurentsivõime üle (Kantzenbach, 1993, lk. 626).

Ekspordivõime ületähtsustamise eest riigi konkurentsivõime hindamisel hoiatab ka asjaolu, et kaubandusbilansi saldo suurendamisel on piirid, mille ületamine kutsub esile konfliktid kaubanduspartneritega. Lühiajaliselt on maailma kogunõudlus vähemal või suuremal määral piiratud ja ekspordi ülekaal ühes riigis vastab otseselt või kaudselt impordi ülekaalule teises riigis. See võib põhjustada kaubanduspoliitilisi vastuabinõusid (Kantzenbach, 1993, lk. 627).

Riigi konkurentsivõime samastamine ekspordivõimega on ülaltoodut arvestades kahtlemata liiga kitsas ettevõtetmajanduslik lähenemine. Riigi rahvamajandus on mikroökonomiliste otsustuste, mesoökonomiliste struktuuride ja poliitökonoomiliste huvide keeruline konglomeraat, mida peab peegeldama ka konkurentsivõime hinnang. Kui firma kaotab võime konkurentsipüsida ja oma toodangut müüa, läheb ta pankrotti. Rahvamajandus ei saa selliselt pankrotti minna, sest kasutamata tootmistegurid muutuvad huvipakkuvateks välistootjatele.

Väliskaubandus pole eesmärk omaette ja iseenesest pole tähtis, kas ettevõtte saavutab edu ja loob inimestele sissetulekuid välis- või siseturule tootes. Riik on muutunud rohkem või vähem konkurentsivõimeliseks, kui kulu ja hinna arengu või teiste tegurite muutuse tulemusel tema võime müüa välis- ja siseturgudel on paranenud või halvenenud (Fröhlich, 1989, lk. 22).

Seetõttu vaadeldakse riigi majanduslikku konkurentsivõimet sageli komplekselt ettevõtluse asukohana, mis väljendub avatud

majandusega riigil eelkõige (otseste) välisinvesteeringute sisse- ja väljavoolu saldo suhtes SKP-ga. Ettevõtluse asukoha aspekt on väliskaubandusest tõhusam konkurentsivõime näitaja ka selle tõttu, et ettevõtluse asukohana ei konkureeri ainult riik teiste riikidega, vaid ka riigi eri piirkonnad (kohalikud omavalitsused) omavahel.

Rahvusvaheline konkurentsivõime tähendab riigi võimet pakuda ettevõtete jaoks atraktiivseid raamtingimusi dünaamilise suhtelise kulueelise baasil (Straubhaar, 1994, lk. 37). Mõnedel autritel on atraktiivsus konkurentsivõime sünonüümiks, teised rõhutavad asukohateooriat (*Standortstheorie*) ja püüavad selle abil eeliseid ja puudusi tuua (Trabold, 1995, lk. 175).

Ekspordi- (müügi-) võime ja atraktiivsus (välis)investeerijatele on rahvamajanduse konkurentsivõime kaks aspekti, mida on rõhutanud paljud uurijad. H. Trabold nimetab eelmainitud komponente vastavalt *müügivõime* ja *meelitamisvõime* (*ability to sell* ja *ability to attract*) (Trabold, 1995, lk. 182). T. Straubhaar eristab riigi konkurentsivõime mikroökonoomilist tasandit, kus edukuse tagatiseks on ettevõtete läbilöögivõime, mida riik saab omapoolse struktuuripoliitikaga toetada, ja makroökonoomilist tasandit, mis tähendab riigi atraktiivsust tootmiskohana (Straubhaar, 1994, lk. 38).

Konkurentsivõimelisuse oluline tingimus on kasumlikkus, kuid kasumlikkust on raske määratleda ja mõõta (Corden, 1994, lk. 267). Tulu kapitalilt ei pruugi olla riigiti võrreldav, sest toodangu kapitalimahukus võib erineda (Agénor, 1995, lk. 6). Ka maksusüsteemid põhjustavad suuri erinevusi tulemustes. Maksueelse kasumi arvestamisel on aga probleemiks andmete puudumine ja lünklikkus.

Riigi majanduslik edukus on aga siiski ainult inimeste elu ja ühiskonna funktsioneerimise materiaalseks baasiks. Sellele lisandub tänapäeval vähemalt sama tähtsana sotsiaalne dimensioon.

1.6.2. Riigi konkurentsivõime käsitluste kriitika

Ühtse seisukoha puudumine on peamiseks põhjuseks, miks mõned majandusteadlased kritiseerivad riigi konkurentsivõime kategooria kasutamist. Riikide konkurents pole analoogne firmade konkurent-

signa. P. Krugmani arvates teavad professionaalsed majandusteadlased hästi, et riikide konkurentsivõime on metafoor — poeetiline sõna tootlikkuse tähistamiseks ja sel pole midagi tegemist riikidevaheliste konfliktidega (Krugman, 1996, lk. 18). Tuleb siiski rõhutada, et ka ettevõtete konkurentsi ei saa käsitleda nendevahelise konfliktina. Rahvusvahelise konkurentsi tulemuseks ei pruugi olla null-summa-mäng — konkurentsivõime suurendamiseks on vaja toetada innovatsiooni ja tehnoloogiat, mis viib suurema kasumini (Fagerberg, 1996, lk. 48).

Esimene vastuväide konkurentsivõime mõiste kasutamisele on, et riigid ei konkureeri analoogiliselt firmadega, ei lähe pankrotti ega kuulu likvideerimisele. Kui ettevõtte ei suuda maksta oma töötajatele, võlausaldajatele ega hankijatele, siis kaob see ettevõtte turult. Riigid ei kao "turult". Riigid võivad olla majanduslikult edukad või mitteedukad, aga riikide puhul ei saa määrata mingit konkurentsivõime piiri (Krugman, 1994, lk. 31).

Trabold arvab seevastu, et pankrotti riik ei lähe, aga olulised lühiajalised likviidsusprobleemid võivad esineda. Likviidsusprobleem on riigi ja ettevõtte puhul sarnane. IMF peaks riikide jaoks mängima samasugust rolli nagu ettevõtete puhul on pankrotihaldur. Seega erineb firma ja riigi puhul vaid likviidsusprobleemi lahendamise viis (Trabold, 1995, lk. 181).

Krugman väidab, et riikidel ei ole üheselt defineeritud konkurentsivõimelisuse alumist piiri; tegelikult on selleks kodanike elatustaseme tõstmise nõue. Kõrgem elatustase sõltub tootlikkusest ja see on määratud sisemaiste investeeringute suurusega seadmetesse, uuringutesse, oskuste ja teadmiste ning avaliku infrastruktuuri arendamisse (Thurow, 1994, lk. 189).

Teine vastuväide riigi konkurentsivõime mõiste kasutamisel tugineb asjaolule, et rahvusvaheline kaubandus ei ole null-summa-mäng. Seega ei saa riikide puhul kasutada terminit *konkurentsi-võime* (Krugman, 1994, lk. 34). Kardetakse, et kui ühel maal tootlikkus suureneb, siis ainult teise maa arvel (Krugman, 1996, lk. 21). Sellist arvamust toetab L. Thurow: 20. sajandi nišikonkurents muutub 21. sajandil hammas-hamba-vastu- (*head to head*-) konkurentsiks, milles võit-võit-konkurents asendub võit-kaotus-

konkurentsiga, s.o. null-summa-mänguga (Thurrow, 1992, lk. 30). Teda toetab ka Hatzichronoglou: Kui arvestame riikide ekspordi turuosi ja seda, et koguturg on piiratud, siis ei saa ükski riik oma turuosa suurendada, ilma et teiste turuosa väheneks (Hatzichronoglou, 1996, lk. 29). Seega võib lühikest aega käsitleda rahvusvahelist kaubandust null-summa-mänguna.

Rahvusvahelises kaubanduses ei ole seni võitjaid ja kaotajaid, kuni kaubeldakse kaupadega, mida partner ise ei tooda. Kui ühe riigi edukas müük ohustab teise riigi eksporti, tekivad vastandlikud huvid ja ühe riigi edu rahvusvahelisel turul tähendab teise riigi müügi vähenemist ja ka kaotust heaolus (Prestowitz, 1994, lk. 187). Seega sõltub rahvusvahelise kaubanduse tulemus konkreetsetest asjaoludest, mille tõttu riikide huvid põrkuvad kokku või toimub vastastikust kasu toov koostöö.

Kolmas vastuväide riigi konkurentsivõime mõiste kasutamisele tuleneb arvamusest, et riigid erinevalt ettevõtetest ei takista üksteist oma eesmärkide poole püüdlemisel. See on võimalik seetõttu, et riigid ei ole üksteisest nii suures sõltuvuses nagu ettevõtted. Riigid ei saavuta majanduslikku edu teiste riikide arvel (Krugman, 1994, lk. 34). Kui riigi väliskaubanduse osa on suhteliselt väike, siis on kaubandusbilansi tasakaalu kerge saavutada vastava vahetuskursi abil ning see ei mõjuta oluliselt elatustaset (Krugman, 1994, lk. 32). Seega sõltub elatustaseme (konkurentsivõime) kasv ainult sisemajanduslikest teguritest, peamiselt sisemajanduse tootlikkuse kasvust, mitte teistest riikidest (Krugman, 1994, lk. 32; Corden, 1994, lk. 280).

Konkurentsivõime kontseptsiooni pooldajad pole aga samuti sisemaiseid tegureid tähelepanuta jätanud. Riikidevaheline kaubandus on nende arvates pigem vaid rahvusvahelise konkurentsivõime sümptom, mitte põhjus (Prestowitz, 1994, lk. 187). Krugmani väide, et ühe riigi majanduse kõrge kasvumäär ja sellega kaasnev staatuse paranemine maailmamajanduses ei mõjuta teiste riikide heaolu, on õige vaid lühiajaliselt. Pikaajaliselt võib kodumaist tootlikkust kahjustada välismaise kauba sissetung (Prestowitz, 1994, lk. 188).

Trabold on veendunud, et maailmamajanduses on riigid vastastikku seotud ja seega on vähemalt suurte riikide käitumisel mõju teistele riikidele tuntav. Väikeriigid on sunnitud arvestama suurriikide ja majanduslikult tugevate ning oluliste riikide majanduspoliitikaga. Üks riik võib olla saavutanud teise suhtes kaubanduspartnerina monopoolse seisundi. Lisaks sellele saab majandust pidada edukaks vaid võrreldes teistega (Trabold, 1995, lk. 181).

Vastavalt Kaldori (1966, 1967, 1981) ja Thirwalli (1979) töödele sõltub kasv avatud majanduses peamiselt kahest tegurist (Fagerberg, 1986, lk.7):

- nõudluse kasvust maailmas;
- riigi tootjate võimest konkureerida edukalt teiste riikide tootjatega (mõõdetakse ekspordi ja impordi sissetulekuelastsusega).

Neljas vastuväide riigi konkurentsivõime mõistele seisneb selles, et rahvamajandus on väga heterogeenne moodustis üksikutest gruppidest, mis kasusaamise nimel oma huvisid järgivad (Straubhaar, 1994, lk 34). Kuna kõik ühiskondlikud subjektid ei esinda ühiseid huve, saab konkurentsivõime käsitluses lähtuda vaid ettevõttest ja indiviidist.

See tähendab juba rahvamajanduse kui sellise eitamist. Tegelikult on ka ettevõtte erisuguste huvide kooslus: juhtkond, töötaja ja omanik. Neil võib siiski olla ka ühishuve, näiteks turuosa suurendamine. Nii on ka riigis — osaliste huvid kattuvad (Trabold, 1995, lk. 181).

Viies vastuväide riigi konkurentsivõime mõistele rõhutab konkurentsivõime termini rakendamist poliitilistes väitlustes (Trabold, 1995, lk. 182). Rahvusvaheline konkurentsivõime on majanduspoliitika, mitte majanduse termin (Straubhaar, 1994, lk. 37).

Poliitikud kasutavad konkurentsivõime kontseptsiooni, et määrata riigi positsioon rahvusvaheliste suhete süsteemis. Selles süsteemis nähakse konkurentsipositsiooni kui riigi võimet saavutada peamisi eesmärgi: julgeolekut, heaolu, suveräänsuse kaitset (Rapkin, 199, lk. 6). Rahvamajandus on mikroökonomiliste otsustajate, mesoökonomiliste struktuuride ja poliitökonoomiliste huvide heterogeenne konglomeraat (Straubhaar, Strand, 1994, lk. 35).

Konkurentsi mõiste ebamäärasus ja ebatäpsus riikide võrdluses ei saa aga olla selle kõrvaleheitmise põhjuseks. Positiivsena tuleb esile tõsta asjaolu, et konkurentsivõime aspekti sissetoomine võimaldab paljusid makroökonomilisi protsesse ja seoseid riikides uue vaatenurga alt vaadelda ja interpreteerida. Eduks ei piisa üksnes riigi sotsiaal-majanduslike tingimuste parandamisest, investeeringute suurendamisest või innovatsioonist — seda kõike tuleb teha teistest riikidest paremini, kiiremini ja tõhusamalt.

Konkurentsivõime koosneb mitmetest näitajatest, mis koos moodustavad tervikliku pildi (Cohen, 1994, lk. 197). Konkurentsi-võime mõiste on võetud kasutusele kui laiem vaade majandusele, sest üksikud näitajad ei suuda tervikpilti edasi anda.

1.6.3. Riigi sotsiaal-majanduslik konkurentsivõime

Konkurentsivõime steriilselt majanduslik käsitlus jääb aga riigi tasandil kitsaks ja ühekülgeks. Riigi puhul mängib mõnelgi juhul suurt rolli ka poliitiline (kitsamas mõttes sõjaline) võimsus (konkurentsivõime). Kaudselt ja potentsiaalselt konkureerivad aga riigid sotsiaal-majanduslikult inimarengu aspektist, mis hõlmab majandusliku heaolu kõrval ka inimeste haridustaseme ja tervisliku seisundi hinnangud, ning vabaduse (demokraatia) arengu ja inimestele võrdsete arenguvõimaluste (õigluse) tagamise aspektid (vt. UNDP Human Development Reports, 1991–1996).

Konkurentsivõime kontseptsioon on mõttetu, kui seda ei defineerita riigi võimena realiseerida sotsiaalseid ja poliitilisi ees-märke. Need on enamasti seotud sissetulekute kasvu ja tööhõive suurendamisega. Rahvusvahelise konkurentsivõime teooria peaks looma seosed kasvu, avatud majanduse ja tegurite vahel, mis seda protsessi mõjutavad (Fagerberg, 1986, lk. 4).

Eriti tuleb riigi konkurentsivõime kontekstis esile tuua tööhõive probleemi. Töökoht tagab inimesele ühiskonnas tema enda tööst ja tublidusest oleneva positsiooni. Tööpuudus võib suurendada töötajate töömotivatsiooni ja aitab töötajate palganõudmisi tagasi

hoida, mis võib positiivselt mõjuda majanduslikule konkurentsivõimele. Tööpuudus on aga sotsiaalselt sedavõrd kahjuliku mõjuga, et see aspekt tuleks iseseisva komponendina lülitada riigi sotsiaal-majandusliku konkurentsivõime hinnangusse. Võimetuse ja soovimatusega tagada kvalifitseeritud ja motiveeritud inimestele tööhõive demonstreerib riiki hoolimatut suhtumist oma kodanikesse, mis tekitab omakorda kodanike võõrdumist riigist. Tööhõive ja tööpuuduse probleeme käsitletakse põhjalikult käesoleva uurimuse 4. peatükis.

Konkurentsivõime sõltub paljusi riigi/rahva võimest kujundada lisandväärtuse loomist soodustav keskkond. Seejuures on tähtis riigi arengu pikaajaline dimensioon, mis peegeldub sellistes komponentides nagu haridus, väärtussüsteemid, motivatsioon, mille kaudu kujunebki riigi konkurentsivõime (Garelli, 1997, lk. 2).

Majandamiskeskonnast sõltub riigi kohanemisevõime, mis, nagu ülal mainitud, on konkurentsivõime esmane avaldumistasand. H. Trabold nimetab "kohanemisevõimet" (*ability to adjust*) võrdväärse konkurentsivõime komponendina müügivevõime ja atraktiivsuse (meelitamisevõime) kõrval (Trabold, 1995, lk. 182). Majandamiskeskonna rolli majanduskasvu tagamisel (mis on samuti üks konkurentsivõime üldnäitaja), eriti seoses siirdemajanduse muutlike oludega, on rõhutanud ka R. Hagelberg (1997, lk. 39).

Konkurentsivõime on riigi suhteline võime kasutada oma ressursse parimal viisil, et saavutada üldist heaolu (Utne, 1995, lk. 116). Ressursside parema kasutamise teede leidmiseks tõuseb esiplaanile nende tootlikkuse probleem. Ainult näiliselt on konkurentsivõimet võimalik saavutada ka madala tootlikkuse tingimustes. "Arengumaades on tööjõu tootlikkus madal, aga see kompenseeritakse tööjõu odavusega" (Corden, 1994, lk. 273).

Vale oleks pidada riiki konkurentsivõimeliseks, kui ta konkureerib odava tööjõu baasil ja seega pidevalt madalamate palkade ja halbade töötingimustega oma tööjõule. On õigem öelda, et riik pole piisavalt konkurentsivõimeline, et tagada oma kodanikele kõrgem sissetulek (Mosley, Schmid, 1993, lk. 205).

Tööjõu odavust konkurentsivõime tegurina esile tõstvad autorid samastavad riigi konkurentsivõime kitsa ettevõtetmajandusliku

lähenemisega konkurentsivõime mõistele. Inimeste väikesed tulud (odav tööjõud) on kahtlemata riigi madala konkurentsivõime tunnus, kuigi ettevõtjatel võib selle arvel õnnestuda toodangu müük maailmaturul ja kasumi teenimine. Tsiviliseeritud demokraatliku riigi eesmärgiks on inimeste sissetulekute, haridustaseme ja tervise paranemine (inimareng), aga mitte toodangu müümine inimeste heaolu arvel. Rahvamajanduse konkurentsivõime on majandussüsteemi võime optimeerida tehniliste ja organisatsiooniliste edusammudega ettevõtetmajanduslikku ja institutsionaalset efektiivsust (Straubhaar, 1994, lk. 43).

Tasakaalus kaubandusbilanss pole eraldi eesmärk, see peab olema saavutatud kõrgete sissetulekute juures ja tuginedes tootlikkusele, kvaliteedi pakkumisele ja innovatsioonile, milles avalikel teenustel ja avaliku sektori poliitikal on tähtis osa (Pfaller jt., 1989; Mosley, Schmid, 1993, lk. 205).

Kasv tähendab, et kaubanduse tasakaal ei tohi tuleneda devalveerimisest või palkade alandamisest, sest need madala kulu strateegiad viivad meid eemale lõppeesmärgist — heaolu saavutamisest. Tootmisvahendite tulu peab hoidma niisugusel tasemel, et ei tekiks tugevat survet selle taseme muutmiseks (Aiginger, 1996, lk. 126).

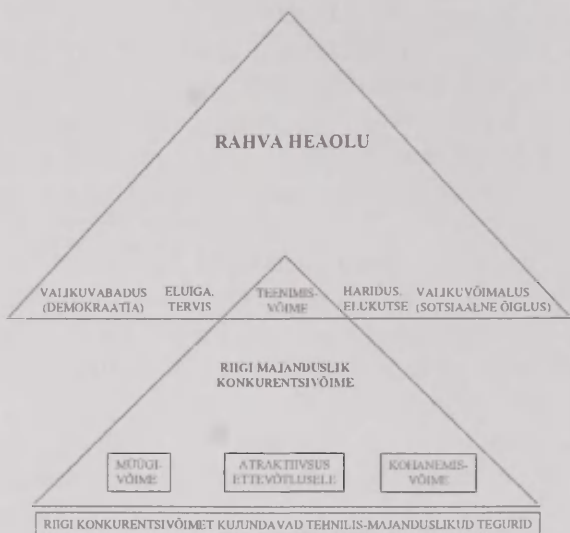
Maailma majanduse foorumil (*World Economic Forum*) defineeriti konkurentsivõimet kui riigi majanduse võimet teha kiireid ja püsivaid edusamme elatustasemes. Ka nn. Delorsi "Valge raamat" (Commission of European Communities, 1993) sisaldab sarnast definitsiooni (Llewellyn, 1996, lk. 89).

Riigid konkureerivad mitmest aspektist lähtudes: maailmaturu pärast, poliitilise mõjukuse saavutamise nimel, välisinvesteeringute sissevoolu suurendamiseks. Tegelikult on demokraatliku tsiviliseeritud riigi peaeesmärgiks tagada oma kodanikele üldine heaolu. Selle saavutamiseks on hulk võimalusi: tõsta tootmise tõhusust, edendada eksporti, meelitada riiki rohkem välisinvesteeringuid, laiendada efektiivsete majandusharude tegevust välisriikidesse, kaitsta looduskeskonda, suurendada sotsiaalset turvalisust ja stabiilsust, valikuvabadust (arendades demokraatiat) ning valikuvõimalusi enda arendamisel (sotsiaalset õiglust). See tähendab

kodanikele töökohtade võimaldamist ja elamistingimuste loomist (keskkonna loomist, milles on võimalik tööd leida), et suurendada riigi rikkust ja pakkuda sotsiaalseid hüvesid. Kui riik suudab pakkuda oma kodanikele võimalust saada töökoht (kõrge sissetulek) ja sotsiaalseid hüvesid (demokraatia ja sotsiaalne õiglus, haridus ja meditsiiniline teenindus), siis võib öelda, et riik on konkurentsivõimeline. Rahva heaolu tagamine on riigi peamine sotsiaal-majanduslik eesmärk ja selle saavutamise tase teiste riikidega võrreldes näitabki riigi konkurentsivõimet. Lähemalt on vastavaid probleeme käsitletud käesoleva töö 2. peatükis.

Ülaltoodust lähtuvalt saame esitada riigi sotsiaal-majandusliku konkurentsivõime kujunemise hierarhilise süsteemi, milles majanduslik konkurentsivõime on ainult üks, kuigi väga tähtis osa (vt. joonis 2).

Joonis 2. Riigi sotsiaal-majandusliku konkurentsivõime kujunemise hierarhiline süsteem.

1.7. Riigi konkurentsivõimet kujundavad sotsiaal-majanduslikud tegurid

Riigi konkurentsivõime komplitseeritud hierarhilise struktuuri tõttu on ka seda mõjutavate tegurite kogum suure ulatusega ja mitmekesine. Käesolevas töös ei vaadelda valikuvabaduse (demokraatia) ja valikuvõimaluse (sotsiaalse õigluse, sealhulgas tööhõive) arengu spetsiifilisi tegureid. Tähelepanu keskendatakse eelkõige riigi konkurentsivõime sotsiaal-majanduslikele teguritele.

Eri autorid toovad vastavalt oma uurimissuunale välja erinevad riigi konkurentsivõimet mõjutavad tegurid. Niisugused osaanalüüsid annavad kahtlemata väärtuslikku informatsiooni üldise tegurite kompleksi piiritlemisel, kuigi üksikult võetuna pole nende alusel üldjuhul võimalik saada selgust riigi konkurentsivõime tasemes ja selle muutuses. Riigi konkurentsivõimet mõjutavad tegurid on tihedalt seotud, kusjuures ühe teguri muutumine positiivses suunas toob sageli kaasa mõne teise teguri muutumise negatiivses suunas.

Pikaajaline edu (hea konkurentsivõime) iseloomustab neid maid, kus on kõrge säästmise tase, mis tähendab eeldatavalt ka kõrget investeringute määra, mõnikord isegi üle 20% SKP-st. Ka valitsuse intressimäära- ja vahetuskursipoliitika soodustavad konkurentsivõimeliste firmade arengut (Best, 1993, lk. 3). Tegelikult ei saa riigi konkurentsivõimet määrata üksnes säästmiskalduvuse järgi, oluline on see, kuidas sääste kasutatakse.

Makromajanduslikuks eesmärgiks on tihti saavutada ühel ja samal ajal nii sisemine kui ka väline tasakaal lühiajaliselt ja elustandardi kiire kasv pikaajaliselt. Seega tähendaks konkurentsivõime puudumine, et riigi täieliku tööhõive juures oleks jooksevkonto defitsiidis, mis nõuaks sekkumist valuuta devalveerimise vormis (Corden, 1994).

Boltho arvamuse kohaselt on semantikaprobleem, kas nimetada selliste eesmärkide saavutamist vahetuskursi või konkurentsivõime probleemideks. Soovitavat rahvusvahelise konkurentsivõime taset võiks selles kontekstis defineerida kui reaalse vahetuskursi tasemele vastavat sisemaist poliitikat, mis kindlustaks sisemise ja välise tasakaalu (Boltho, 1996, lk. 2).

Enim mainitakse riigi konkurentsivõime puhul olulise tegurina võimet müüa (Trabold, 1995, lk. 169), s.o. võimet eksportida (Hughes, 1993, lk. 134). On levinud ka arvamus, et kasvavat elatustaset on võimalik saavutada vaid kogutoodangu kasvu kaudu, mis omakorda nõuab ekspordi kasvu (Klemetti, 1989, lk. 59).

Eesmärgiks on sel juhul seatud saavutada positiivne kaubandusbilanss, mis väljendavatki riigi konkurentsivõimelisust. See eeldab ekspordi konkurentsivõimet maailmaturul. Riik võib seada ekspordile mitmesuguseid eesmärke: suurendada eksporti, suurendada ekspordi paralleelselt impordiga, saavutada maksebilansi tasakaal, suurendada oma osa piirkonna turul (Aiginger, 1996, lk. 126).

Ekspordi ja impordi andmeid peab analüüsima ettevaatlikult: madal impordi tase ei pruugi näidata, et riik on kehtestanud impordipiirangud, see võib olla riigi kõrge tootlikkuse või madalate siseturuhindade tulemus. Kõrge impordi tase võib näidata riigi tugevat integreeritust maailmamajandusse, sisemajanduse kogunõudluse kiiret kasvu või impordi pakkujate riikide valuuta devalveerimist (Hatzichronoglou, 1996, lk. 33).

Ekspordi on püütud paljudes riikides kunstlikult turuväliste jõudude abil suurendada. Üks oluline konkurentsivõime tõlgendus tuleneb sõjajärgsest Bretton Woodsi fikseeritud vahetuskursside süsteemi ajast. Lühiajaliselt oli võimalik konkurentsivõimet parandada oma valuutat devalveerides, konkurentsivõimepoliitika ja vahetuskursipoliitika olid suurelt jaolt samad (Llewellyn, 1996, lk. 87). Lühiajaline rahvusvaheline konkurentsivõime on määratud mõnes rahvusvaheliselt kasutatavas valuutas arvestatud tööjõukuludega. Konkurentsivõime suurendamiseks on seega vaja sise-maise valuuta devalveerimist ja tööjõud muutub odavamaks (Llewellyn, 1996, lk. 88; Boltho, 1996, lk. 13).

Kahtlusi valuuta devalveerimise tõhususes riigi rahvusvahelise konkurentsivõime saavutamisel on küllaga (Boltho, 1996, lk. 7):

- väike hinnaelastsus rahvusvahelises kaubanduses;
- võimetus mõjutada reaalsel vahetuskurssi;
- ettearvamatud devalveerimise kõrvaltulemused;
- vastakas pikaajaline mõju hinnavälisele konkurentsile.

Vanim elastsuse kriitika puudutab elastsuspessimismi (*elasticity pessimism*). Kui impordi ja ekspordi hinnaelastsus on väike ja Marshalli-Lerneri tingimus normaalse mõjuga devalveerimiseks pole täidetud, siis käitub vahetuskursi instrument vastakalt: maksebilansi defitsiit viib hinnataseme alanemisele, see omakorda defitsiidini (Boltho, 1996, lk. 7).

Lisaks eelnevale on oluline märkida, et valuuta devalveerimisest saadavad (võimalikud) positiivsed tulemused on ajutised. Devalveerimise puudus on ka selles, et sellises otsuse langetamises nähakse riigi majandusliku nõrkuse avaldumist (Fröhlich, 1989, lk. 27).

Lühiajaliselt on maailma kogunõudlus vähemal või suuremal määral piiratud ja ekspordi ülekaalule ühes riigis vastab otseselt või kaudselt impordi ülekaal teises riigis. See võib põhjustada kaubanduspoliitilisi reaktsioone (Llewellyn, 1996, lk. 88, Kantzenbach, 1993, lk. 627).

Rahvusvahelise konkurentsivõime hindamine eeldab, et tootmine ja konkureerimine toimuvad globaalsel turul. Importi ja eksporti on konkurentsivõime iseloomustamiseks kasutatud juba pikemat aega, aga tänapäeval on väga oluline ka investeeringute osa, sest kaupu toodetakse investeeringute sihtmaal ning see mõjutab ka eksporti ja importi (Sturges, 1997, lk. 1).

Riigi ekspordi ülekaalule vastab netokapitali eksport — investeeringute või võlanõuete kaudu. See näitab sisemaale mitteinvesteermist, mille põhjuseks võib olla vähene atraktiivsus. Samas võib suuri investeeringuid välismaale vaadelda kui ettevõtete võimet investeerida ja laiendada tootmist. Ekspordi vähesus (allajäämine impordile) võib peegeldada ettevõtete nõrkust rahvusvahelisel turul konkureerides. Seega ei saa ainult kaubandusbilansi põhjal otsustada majanduse konkurentsivõime üle (Kantzenbach, 1993, lk. 626).

Oluliseks peetakse konkurentsivõime saavutamisel riigi koduturu osa, s.t. koduturu suurust. Suur koduturg võimaldab tootjal saavutada mastaabisäästu ja on oluline ka toote elutsükli juures (Krugman, 1996, lk. 17). Suur koduturg on konkurentsivõime kujundamisel kesksel kohal maailmakaubanduses valitseva pro-

teksionismi tõttu — vabakaubanduse tingimustes võiks mastaabisäästu saavutada ekspordiks tootes.

Riigi konkurentsivõimet investeeringute asukohana väljendab eelkõige (otseste) välisinvesteeringute sisse- ja väljavoolu suhe SKP-ga ja kapitalibilansi saldo. Mida mobiilsemad on ettevõtted, seda olulisemad on immobiilsed atraktiivsuse faktorid, sotsiaalmajanduslikud ja poliitilised tegurid, materiaalsed ja mittemateriaalsed laadi tingimused (Straubhaar, 1994, lk. 42).

Oluline on uusi ressursse juurde haarata; selle eeltingimuseks on suhtelise eelise tekkimine (Hauser, Segmüller, 1997, lk. 56). Suhteline atraktiivsus ei mahu neoklassikalise väliskaubandusteooria (Heckscher-Ohlin, Samuelson) alla; see on paljuski inimese loodav ja muudetav (riigi pakutavad majandustingimused). Suhtelise eelisena saab käsitleda ka seda, missugune majandussüsteem on riigis loodud ja kuidas see funktsioneerib.

Konkurentsivõime on suhteline võime kasutada olemasolevaid ressursse parimal viisil. Selline käsitlusviis tekitab küsimuse, kas pole üks riik teisest edukam, kui tal on võimalik kasutada mõnd tootmistegurit soodsamatel tingimustel, hoolimata teise riigi suuremast efektiivsusest. Alati ei pruugi suurem efektiivsus ühes riigis korvata teise riigi selliseid objektiivseid eeliseid. Olemasolevad ressursid rajavad atraktiivsusele lähtepunkti, nende optimaalne rakendamine ressursi arendamise, hoidmise ja ligitõmbamisena parandavad riigi konkurentsivõimet (Hauser, Segmüller, 1997, lk. 59).

Konkurentsivõime hindamiskriteeriumiks on **asukohakvaliteet**, mis tuleneb palkade ja maksude tasemest, tööpuuduse suurusest vms. Eristatakse tugevaid (maksud, palgad) ja pehmeid (töösuhted, haridus, tervishoiupoliitika, sotsiaalne vabadus) asukohategureid (Trabold, 1995, lk. 175). Otseste välisinvesteeringute tegemisel vaadeldakse riiki tööjõukulude, tootlikkuse, tehnoloogia ja turu suuruse järgi (Yamawki, 1993, lk. 20).

Ressursside kasutamise tõhusust kajastavad väikesed tootmiskulud. Tootmiskulude taseme kui riikide konkurentsivõime tähtsa aspekti mõõtmisel arvestatakse:

- palga nominaaltaset;
- siseraha väärtust (vahetuskurssi);

- tootlikkuse kasvu, mis vähendab tööjõukulusid tooteühiku kohta;
- materjalide ja energia kulu tooteühikule.

Madala konkurentsivõimega riik peaks astuma samme, et neid tegureid parandada (Fröhlich 1989, lk. 24).

Atraktiivsuse eelduseks on riigi turule ligipääs — riiki peavad pääsema uued ressursid. Kaugem positiivne efekt seisneb sise- maiste firmade tugevnemises välismaise konkurentsi mõjul (Hauser, Segmüller, 1997, lk. 66). Ligipääs rahvusvahelistele turgudele on väga oluline väikeriikidele, sest neil on paratamatult suur välis- kaubanduse osatähtsus. Riigi atraktiivsuse kujundamisel mängivad olulist rolli maksud (Hauser, Segmüller, 1997, lk. 61; Scharping, 1994, lk. 193). Ka kõrgemad maksud võivad riigi konkurentsivõimele positiivselt mõjuda; kui nende abil rajatakse kaasaegsem infrastruktuur ja suurendatakse riigi investeeringuid inimkapitali (Trabold, 1995, lk. 175; Kantzenbach, 1993, lk. 630). Kui maksus- tamisega kaasneb oluline turuprotsesside moonutamine, siis riigi atraktiivsus investorite silmis langeb.

Autorid on erisugustel seisukohtadel, kas positiivne otseinvesteeringute saldo on atraktiivsuse seisukohalt hea või mitte. Suur otseinvesteeringute voog näitab riigi atraktiivsust. Arvatakse, et sellesse riiki on kasulik raha paigutada. Teisalt, otseste investeeringute suund väljapoole näitab maksebilansi ülejääki ja on seega riigi edukuse tunnuseks — on võimalik raha väljapoole paigutada. Otsesed välisinvesteeringud on nõudlikud ja inimkapitalimahukad, neid teevad tavaliselt edukad eksportijad (Trabold, 1995, lk. 177).

Viimastel aastatel on konkurentsivõimet üha rohkem seostatud tehnoloogia arenguga, mis suunatakse peamiselt tööjõu- ja materjalikulude vähendamisele. Uuringute tulemusena on avastatud, et tehnoloogia areng on oluline edu saavutamisel rahvusvahelises kaubanduses, samas on kulutegurite mõju vaid marginaalne (Fagerberg, 1996, lk. 43). Idee, et kapitalistlikus majanduses sõltub konkurentsivõime rohkem tehnoloogia arengust kui toote hinnast, pole uus. Neid teese on esitanud Schumpeter 1934.–1939. ja 1943. a. ning Marx juba enne teda (Fagerbaerg 1996, lk. 43).

Varasematel perioodidel saavutasid firmad ja riigid edu, kui nad olid konkurentidest rikkamad loodusressursside, kapitali ja oskuste poolest ning kasutasid kaasaegset tehnoloogiat. Nende nelja teguri kombinatsioon oli konkurentsivõime puhul määrav. Tänapäeval on olulise tähtsuse saavutanud tööjõu kvaliteet: haridus ja oskused (Thurow, 1992, lk. 39). Seda selgitab ka teenuste osa suurenemine rahvusvahelises kaubanduses viimastel aastatel.

Seega peavad mõned majandusteadlased riigi konkurentsivõime aluseks tähtsaid makroökonomilisi tegureid: vahetuskurss, intressimäär, maksebilanss, tehnoloogia. Nende tegurite mõju peetakse primaarseks. Aga M. Porter näitas, et eraldi seisvate tegurite alusel antud hinnangud ei pea sageli paika, sest konkurentsivõime on komplekselt kujunev nähtus. Hoolimata mõnede tegurite otsesest negatiivsest mõjust, võivad riigid olla konkurentsivõimelised. Näited maailmamajandusest: tugevast valuutast hoolimata on konkurentsivõimeline Saksamaa, kõrge intressimäär pole muutnud konkurentsivõimetuks Lõuna-Koread, tööjõu odavuse nõude konkurentsivõime peamise determineerijana lükkavad umber Saksamaa ja Šveits (vt. Porter, 1990, lk. 3).

Konkurentsivõimelisuse prognoosimiseks (hindamiseks) ei piisa ühe-kahe tähtsa teguri vaatlemisest — konkurentsivõime kujunemine on väga paljusid tegureid ja pikki (kaudsete) seoste ahelaid hõlmav kompleksne protsess. Ühtede tegurite negatiivne mõju kompenseeritakse teiste positiivse mõjuga, otsese negatiivse mõju võivad tasandada positiivsed kaudsed efektid.

Maailma konkurentsivõime aastaraamatus püütakse hinnata riikide majanduslikku konkurentsivõimet (*national competitiveness profiles*) komplekselt. Selleks konstrueeritakse sünteetiline kompleksnäitaja, mis kajastaks riigi majandusliku struktuuri võimet toetada majanduskasvu. Konkurentsivõime näitaja tuletatakse majanduskeskkonna parameetritest. Majanduskeskkonda iseloomustatakse kaheksast aspektist (sisemajandus, majanduse rahvusvahelistumine, valitsuse tegevus, finantskeskkond, infrastruktuur, juhtimine, teadus ja tehnoloogia, inimesed) 250 parameetriga (World Competitiveness ..., 1997, lk. 1). Peale konkurentsivõime materiaalse külje (SKP, inflatsioon, patendid jms.) kajastatakse ka

mittemateriaalseid (*intangible*) aspekte (haridus, väärtussüsteemid ning -hoiakud jms.).

Traditsioonilises neoklassikalises teoorias on tehnoloogia avalik kaup, mis on kõigile võrdselt kättesaadav. Tehnoloogia ei saa selle kontseptsiooni kohaselt põhjustada sissetulekute ja tootlikkuse erinevust. Vastupidist väidab evolutsioonikoolkond — teadmised ja uus tehnoloogia on hädavajalikud tööviljakuse, kõrgemate palkade ja sissetulekute saavutamiseks (Trabold, 1995, lk. 180).

Formaalsed tehnoloogiat arvestavad konkurentsimudelid ilmusid 1970. aastatel. Neis on vaatluse all kaks riiki, millest üks on tehnoloogiliselt hästi arenenud, **innovatiivne**; teine riik elatub aga rohkem **imiteerimisest**. Esimene riik naudib ajutist monopoli, siis õpib teine riik teda imiteerima ja konkurents tugevneb. Levinud on tendents, et innoveerivad ja kõrgeid palku maksavad põhjapiirkonna riigid; imiteerivad, kulueelseid kasutavad (madalamad palgad) lõunapiirkonna riigid. Palgavahe tulenebki imiteerimise ja innoveerimisega kaasnevate kulude erinevusest (Fagerberg, 1996, lk. 46).

Kui tooted on vananenud, tekib **hinnakonkurents**, milles arenenud tööstusriigid ei osale, sest neis riikides on palgad liiga kõrged. Seega saab eeldada seost tehnoloogia arengu ja sissetulekute, reaalse sissetuleku ja tööviljakuse vahel (Trabold, 1995, lk. 178).

Et tööstusriikides on kvaliteetne tööjõud kättesaadav, tekib selle baasil eelis — eksporditakse rohkem (kvaliteetset tööjõudu nõudvaid tooteid) ja selle baasil tekib monopoolne seisund ning kõrgemad palgad. Kvaliteetne tööjõud tähendab ka kõrgemat tootlikkust, aga seda on raske mõõta ja seda peaks omakorda defineerima (Rapkin, Strand, 1995, lk. 3). Kõrgelt arenenud majandusega riigid tegelevad rohkem innoveerimisega ja osalevad suuremal määral teadusel baseeruvates harudes; teised riigid tegelevad imiteerimisega ja väldivad innovatsioonist tulenevaid kulutusi (Fagerberg, 1986, lk. 11).

Poliitiliselt ja majanduslikult stabiilsete riikide (piirkondade) kvaliteeti, s.t. konkurentsivõimet ettevõtluse asukoha tõttu käsitletakse tavaliselt kitsalt infrastruktuursete keskkonnategurite aspektist (vt. Hoffmeyer jt., 1990, 95–178; Heitger jt., 1992). Käsutamajanduselt turumajandusele üleminevates riikides käsitletakse

ettevõtluse arengu tingimuste iseloomustamiseks eelkõige transformatsiooniprotsesse ettevõtluse majanduspoliitilistes raamtingimustes (vt. Laaser jt., 1994, 21–124; Schrader, 1994). Taasiseseisvunud Balti riikides (samuti nagu NSVL ja Jugoslaavia koosseisust eraldunud ja iseseisvunud riikides) on aga lisaks eelnevatele väga kaaluka mõjuga ka piirkonna üldpoliitilistes suhetes toimuv transformatsioon, lülitumine maailma globaalpoliitilistesse suhetesse.

Ülal toodust lähtuvalt võib riigi (piirkonna) kui ettevõtluse asukoha konkurentsivõimet ja ettevõtete ekspordivõimet kujundavad tegurid klassifitseerida järgmiselt.

A. Üldised konkurentsikeskkonda kujundavad tegurid:

- riigi (piirkonna) avatus maailmamajandusele;
- maailmamajanduse avatus riigile (piirkonnale);
- poliitiline stabiilsus regioonis ja selle ümber;
- riigi (piirkonna) majandusgeograafiline positsioon;
- “pehmed” ettevõtluse asukohta iseloomustavad tegurid;
- looduslikud tingimused ja ressursidega varustatus;
- demograafilised tingimused ja inimressursside struktuur.

B. Turumajanduslikud põhiväärtused ja mehhanismid (majanduspoliitika):

- suhtumine välisinvesteeringutesse ja turumajandusse üldiselt;
- riikliku bürokraatia arengutase;
- raha (hindade) stabiilsus;
- maksud, subsiidiumid (soodustused) ja krediidiabi;
- hinnakujundus ja regulatsioon;
- omandisuhete korraldus;
- välismajandussuhete regulatsioon.

C. Ettevõtluse infrastruktuursed konkurentsitegurid:

- palgatase, palga- ja tööviljakuse taseme suhe;
- tööjõu kvaliteet, suhtumine töösse ja töemotivatsioon;
- maa, energia ja ökoloogiline keskkond;
- toorainete ja energiaga varustamise stabiilsus;
- ettevõtete asutamiseks ja elamuehituseks sobiva maa olemasolu;

- transpordi- ja kommunikatsiooninfrastruktuur;
- varustatus uurimis- ja tehnoloogiainfrastruktuuriga.

Loetletud tegurid (tegurite grupid) on osaliselt autonoomsed, neid on võimalik teatud piirides kujundada (arendada) üksteisest sõltumatult. Siiski tuleks neid käsitleda komplekselt ja mitte loota ühe või teise teguri (tegurite grupi) eelisarengu imettegevale mõjule. Majanduspoliitilised, sotsiaal-majanduslikud ja infrastruktuursed keskkonnategurid moodustavad lõppkokkuvõttes tervikliku süsteemi, mille tugevus on määratud elementide tugevuste korru-tisega, mitte summaga. Seega avaldab nõrkus ühes kitsalt piiritletud valdkonnas (näiteks kuritegevuse ohjeldamisel) nõrgestavalt kogu süsteemile, sest ettevõtluse asukohta hinnatakse kogu tegurite kompleksi ulatuses.

1.8. Riigi konkurentsistrateegiad

Riigi konkurentsivõimet kujundavate tegurite hulk, mitmekesisus ja seoste struktuuri komplitseeritus näitavad selgelt riigi konkurentsivõime tõstmise ülesande keerukust. Eri tegurite muutumise ja mõju vastuolulisus riigi konkurentsivõimele tähendab, et ei ole olemas mingit üht "õiget" kõigi ühiskondlike subjektide huvidele vastavat konkurentsivõime tõstmise strateegiat. Optimaalse konkurentsivõime tõstmise strateegia leidmiseks tuleb tasakaalustada arengu eri aspektid ja ühiskondlike subjektide huvid:

- arengutempo — kas kiire ebastabiilne (kriiside ja tagasilööki-dega) või mõõdukas stabiilne;
- ühiskonnaelu eri valdkondade areng — kas mingi valdkonna arengu prioriteetsus või kõigile valdkondadele võrdsete võima-luste loomine;
- majandusharude areng — kas mingi haru eelisarendamine või kõigile majandusharudele võrdsete võimaluste loomine;
- arengu regionaalsus — kas ühe (perspektiivseima) piirkonna eelisareng või kõigile piirkondadele võrdsete arenguvõimaluste loomine;

- arengubaas — kas tähelepanu pööramine konkurentsivõime tõstmise mingile ühele tegurite grupile või kogu tegurikompleksi tasakaalustatud arendamisele.

Arengustrateegia kujundamisel tuleb arvestada nende aspektide omavahelist seotust — tasakaaluseisundist kõrvalekaldumine mingis aspektis toob tavaliselt kaasa tasakaalustamatuse ka arengu teistes aspektides. Valik sõltub riigi (rahva) ajaloolisest arengukogemusest, kultuurikontekstist, psühholoogilisest kliimast, ühiskondlik-poliitiliste grupeerivate jõuvahekordadest, välis mõjudest ja paljudest muudest asjaoludest.

Konkurentsivõime saavutamise strateegiate vastandlikkust on käsitletud mitmetes töödes. Näiteks on riigi konkurentsivõime suurendamisel vastandatud kahte strateegiat: atraktiivsuse suurendamist ja agressiivsuse suurendamist. Riik saab saavutada edu agressiivsusega välisurgudel ja riigi atraktiivsuse suurendamisega (välisinvesteeringute meelitamisega). Maailma konkurentsivõime aastaraamatus käsitletakse atraktiivsust 125 näitaja kaudu. Need iseloomustavad ülejäänud maailma ehk välismaa soovi kaubelda selle riigiga või investeerida sellesse riiki. Agressiivsust iseloomustab 140 näitajat, mis mõõdavad riigi rahvusvahelist (majanduslikku) esindatust (eksport, otsesed välisinvesteeringud, haldamise rahvusvahelistumine) (World Competitiveness ..., 1997, lk. 3).

Konkurentsivõime suurendamiseks kasutatakse ka vastandlikke strateegiaid või nende komplekse (Garelli, 1997, lk. 3):

- 1) suletus (lähedus) ja/või globaalsus,
- 2) atraktiivsus ja/või agressiivsus,
- 3) varad ja/või protsessid,
- 4) individuaalne riskivõtmine ja/või ühiskonna kohesiivsus.

Suletus (lähedus) ja/või globaalsus

Läheduse strateegia tähendab lisandväärtuse loomise viimist lõpp-tarbija lähedusse. See on peamiselt proteksionistlik suund — võimalikult palju tootmist (tarbiva rahva enda poolt) sisemaal, mida riik kaitseb globaalse strateegia rakendajate (eksportijate) vastu. Riigi eesmärgiks on selle strateegia rakendamisel kindlustada rah-

vas tööga ja stabiliseerida nende sissetulekud siseturu võimalusi maksimaalselt ära kasutades.

Globaalsusstrateegia tähendab, vastupidi, tegevuse suunamist rahvusvahelistele turgudele. Tootmine ei pea toimuma lõpptarbija läheduses, s.o. sisemaal. Tootmise paigutamisel püütakse saada kasu suhtelisest kulueelisest ühes riigis, kust toodang eksporditakse tarbijatele kogu maailmas. Tavaliselt on see strateegia kulude seisukohalt efektiivne. Nende kahe strateegia optimaalne proportsioon riigi majanduses sõltub majanduse suurusest ja riigi arengutasemest. Keskmiselt hinnatakse Lääne-Euroopa riikides, et 2/3 SKP-st on loodud sisemaal sisetarbijale. Suuremad riigid nagu USA saavad rohkem tugineda riigisisesele tootmisele (Garelli, 1997, lk. 3).

EL ühendab oskuslikult need kaks strateegiat: konkurentsivõimetute tootmisharude (põllumajandus, tekstiilitööstus jt.) puhul kaitstakse siseturgu, tegutsedes vajaduse korral tootmissubsiidiumide ja eksporditoetuste najal aktiivselt ka rahvusvahelistel turgudel.

Atraktiivsus ja/või agressiivsus

Agressiivsusstrateegia toob sisemaale tulu, aga ei pruugi luua seal uusi töökohti. Atraktiivsusstrateegia loob sisemaal uusi töökohti, aga ei ole riigile nii tulutoov välisinvestoritele tehtavate maksu- ja muude soodustuste tõttu. See tähendab, et ka maailmaturul agressiivse majandusega jõukad riigid ei saa ignoreerida atraktiivsusstrateegia vajalikkust sisemaal, et luua riigi elanikkonnale vajalikke töökohti. Mõlema strateegia rakendamine peab olema järelikult tasakaalustatud (Garelli, 1997, lk. 3).

Varad ja/või protsessid

Riikide majanduskeskkond toetub varadele ja protsessidele. Mõned riigid on varade — maa, inimesed, loodusressursid — poolest rikkad, aga ei pruugi olla konkurentsivõimelised (nt. Brasiilia, India ja Venemaa). Teised on ressurssidevaesed ja tuginevad tootmisel rohkem hästi arendatud protsessidele (tootmistehnoloogia,

turundussüsteem, juhtimise organisatsioon jms.). Üldjuhul on peamiselt protsessidele toetuvad riigid konkurentsivõimelisemad (Garelli, 1997, lk. 4).

Individuaalne riskivõtmine ja/või sotsiaalne kohesiivsus

Anglosaksi mudelile on omane risk, deregulatsioon, privatiseerimine ja individuaalne vastutus. Nn. Euroopa süsteem toetub sotsiaalsele konsensusele, võrdsele vastutusele ja ekstensiivsele heaolusüsteemile. Need kaks strateegiat on konkureerinud pidevalt, nüüd näib, et anglosaksi individualismistrateegia muutub prevaleerivaks. Euroopa Liit liigub samuti selles suunas (Garelli, 1997, lk. 4). Tuleb siiski rõhutada nende strateegiate optimaalse tasakaalustamise vajadust. EL arengustrateegias viimastel aastatel toimuv pööre suurema individuaalse vastutuse suunas tuleneb sellest, et optimaalne tasakaal oli rikutud — ühiskondlik vastutus hakkas oluliselt pärssima initsiatiivi ja motivatsiooni.

Erinevate strateegiapaaride analüüs ja süntees võimaldab välja töötada riigile ajalooliselt, sotsiaalselt, psühholoogiliselt ja muudest aspektidest sobiva konkurentsivõime arendamise sotsiaalmajandusliku kompleksstrateegia. Eestis ei ole selle väljatöötamine sisuliselt veel alanud. Strateegiapaaride osapooli püütakse ühendamise ja tasakaalustamise asemel hoopiski vastandada.

Kokkuvõte

Konkurentsivõime saavutamisele on läbi aegade pööratud suurt tähelepanu, püüdes selgitada eri maade arenguedu põhjusi. Käesolevas töös näidatakse konkurentsivõime laiema ja kitsama määratlemise võimalust subjektide võrdluse või vastuolude aspektist. Võrdlustulemustest ja vastuoludest hoolimata tuleb subjektidel (eriti kui nendena vaadeldakse riike) koos eksisteerida. Sellest lähtudes määratletakse konkurentsivõimet kui võimet eksisteerida koos teiste subjektidega huvide vastuolu tingimustes. Tuuakse

esile konkurentsivõime kolm astet: ellujäämisvõime, arenguvõime ja edukus (paremus).

Konkurentsivõime on mingi subjekti omadus. Samal ajal räägitakse erialakirjanduses hoopis ettevõttest, majandusharust ja riigist kui konkurentsivõime analüüsi tasemetest. See tähendab, et tegelikult vaadeldakse ainult ühe subjekti — ettevõtte — konkurentsivõime kujundamise võimalusi majanduse juhtimise eri tasanditel. Käesolevas töös piiritletakse selgelt ühiskondliku (majandusliku) konkurentsi peamised subjektid: ettevõtte, majandusharu ja riik, ning konkretiseeritakse nende subjektide konkurentsi olemus ning ulatus (lokaalne, rahvuslik, regionaalne).

Konkurentsi käsitlemise ajaloolise arengu lühiülevaade avab sellele nähtusele lähenemise vastuolulisuse. Konkurentsivõime on igal juhul majanduspoliitika keskne probleem, isegi kui majanduspoliitika roll konkurentsivõime kujundamisel kutsub esile vastakaid seisukohti. Subjektide vastuolulised majanduspoliitilised huvid kajastuvad ka konkurentsivõime käsitluse vastuoludes. Maailmamajanduse siseseoste arvu kasv ja nende seoste tugevnemine, mis toob kaasa üleüldise vastastikuse sõltuvuse, nõuab ühiskonna ja majanduse stabiilse arengu tagamise ühe eeldusena konkurentsivõime harmoonilise ja tasakaalustatud käsitluse väljatöötamist.

Suvalise subjekti konkurentsivõimel on kaks komponenti, mis on seni konkurentsivõime käsitlustes selgelt piiritlemata: a) konkurentsivõime objektiivselt määratud potentsiaalne tase, mille kujundavad subjekti poolt juhitamatud tegurid (tema tegevuse ajaloolised, kultuurilised, geograafilised, demograafilised jms.) raamtingimused); b) subjektiivne panus konkurentsivõimesse (positiivne või negatiivne hälve potentsiaalsest tasemest selle mõjul), mis kujuneb subjekti käsutuses olevate vahendite (juhitavate tegurite) kasutamise ulatusest ja intensiivsusest. Mõlemal konkurentsivõime komponendil on erisugune roll subjekti optimaalsete arenguvariantide leidmisel, mida tuleks arvestada konkurentsivõime analüüsi süvendamisel ja selle tulemustest majanduspoliitiliste järelduste tegemisel.

Riigi konkurentsivõime käsitlustes tuuakse välja palju tegureid, millel on oluline mõju selle nähtuse taseme ja dünaamika kuju-

nemisel. Käesolevas töös esitatakse nende tegurite terviklik kompleks riigi kui ettevõtluse asukoha konkurentsivõime ja ettevõtete ekspordivõime hindamiseks. See hõlmab üldised konkurentsikeskkonda kujundavad tegurid, ühiskonna turumajanduslikud põhiväärtused ja mehhanismid (majanduspoliitika) ning ettevõtluse infrastruktuursed konkurentsitingimused.

Lähtudes konkurentsitingimustest ja ühiskondlik-poliitiliste suhete ning jõuvahekordade iseloomust töötab riik välja endale sobiva konkurentsivõime arendamise kompleksstrateegia. Eestis on strateegilisi arengusuundi seni käsitletud ühekülgsest ja triviaalselt, äärmuslikke variante esile tõstes. Majanduse ja ühiskonna stabiliseerimine astumiseks Euroopa Liitu nõuab tasakaalustatud kompleksstrateegia väljatöötamist ja ellurakendamist.

2. KONKURENTSIVÕIME RIIKLIKU MÕJUTAMISE EESMÄRGID JA VAHENDID

Jüri Sepp, Helje Kaldaru

Sissejuhatus

Majanduse konkurentsivõimet rahvusvaheliselt analüüsides tuleb eristada vähemalt kaht tasandit. Esmasel, mikroökonomilisel tasandil konkureerivad eri rahvusest ettevõtjad turuosa pärast. Teisel, makroökonomilisel tasandil toimib rahvusriikide (majanduspoliitiliste süsteemide) konkurents mobiilsete tootmistegurite pärast. Et mõlemal juhul räägime riigi konkurentsivõimest, kerkiavad üles loogilised küsimused: kas, kui võrd ja kuidas peaks riik oma konkurentsivõime suurendamisele aktiivselt kaasa aitama. Kui ei ole tegemist just ultraliberaalse mõtteviisi esindajaga ja iga-suguse majandusellu sekkumise eitajaga, on vastus *kas*-küsimusele kahtlemata jaatav. *Kui võrd*- ja *kuidas*-küsimustele vastamine on tunduvalt keerukam, sest riigi konkurentsivõime näol on tegemist äärmiselt komplitseeritud, kompleksse ja heterogeense nähtusega, mille avaldumisvormid sõltuvad situatsioonist.

Mikroökonomilisel tasandil avaldub konkurentsivõime ettevõtete dünaamilise konkurentsieelisena, mis tuleneb nii ettevõtete õigest käitumisstrateegiast kui ka targast riiklikust struktuuri-poliitikast. Makroökonomiline atraktiivsus väljendab tegelikult

majanduse institutsionaalse ülesehituse efektiivsust. Mis on aga õige strateegia, tark poliitika või optimaalne institutsionaalne struktuur, sõltub ühiskonnast ja inimesest, kes selles ühiskonnas tegutseb: väärtushinnangutest, poliitilistest huvigruppidest, inimeste ellusuhtumisest, ühiskonna sotsiaalsetest, kultuurilistest ja isegi religioossetest juurtest. N. Chomsky ütles: *“Die Welt ist kompliziert”* (“Maa-ilm on keeruline”) (1994, lk. 174) sobib ideaalselt kirjeldama nähtuse- ja seosekompleksi, mis kujundab riigi konkurentsivõime.

Käesoleva peatüki esimeses alapunktis käsitletakse konkurentsivõime vahekorda demokraatliku riigi majanduspoliitika eesmärkidega, teises majanduselu korraldust kui konkurentsivõime mõjurit. Majandussüsteem on atraktiivne (konkurentsivõimeline), kui selle makrosüsteem pakub majanduslikule aktiivsusele optimaalset rakenduskeskkonda. See kehtib nii mikro- kui ka makrotasandil. Dünaamika seisukohalt on oluline, et keskkond oleks paindlik ja võimeline muutlike tingimustega kohanema. Institutsionaalne konkurentsivõime tähendab sisuliselt efektiivset (transaktsioonikulude minimeerimise mõttes) organisatoorset kohanemisvõimet. Korrapoliitika, mis fikseerib majandamise põhireeglid, on riigi konkurentsivõime kujundamisel kesksel kohal.

2.1. Majanduse konkurentsivõime riigi majanduspoliitika eesmärgi ja vahendina

2.1.1. Demokraatliku ühiskonna eesmärgid

B. Schefold kirjutab: *“In letzter Instanz ist die Ökonomie eine Wissenschaft vom Menschen.”* (“Oma lõpptähenduses on majandusteadus teadus inimesest.”) (1995, lk. 228.) Majanduspoliitilised käsitlused on alati poliitilise otsustusprotsessi tulemuseks. Otsustajate käitumine majanduspoliitiliste eesmärkide püstitamisel sõltub nende eesmärgiteadlikkusest. Vastused küsimustele “Miks teha?”, “Mida teha?” ja “Kuidas teha?” tulenevad nii majandus- ja poliitika-süsteemidest kui ka ühiskonna ülesehitusest ja ühiskonnaliikmete

väärtushinnangutest. Eesmärkide seotus väärtushinnangutega on toonud kaasa diskussiooni nende fikseerimise võimalikkuse üle, sest väärtushinnanguid ei saa teaduslikult põhjendada (Streit, 1979; viidatud Ahrens, Feser, 1995, lk. 3). Tegelikult on otse vastupidi: teoreetilise majanduspoliitika ülesandeks on just eesmärkide konkretiseerimine. Seejuures selgub aga, et püstitatud eesmärged ei ole võimalik üheaegselt saavutada. Enamgi veel, need on sageli omavahel vastuolus.

Enamik autoreid on seisukohal, et demokraatliku ühiskonna majanduspoliitika peab olema suunatud **üleüldise heaolu maksimeerimisele** (Tuchtfeldt, 1982: 183; Berg, Cassel, 1992, lk. 195; Bernholz, Breyer, 1993, lk. 20). Kuid millal on eesmärk saavutatud? Kas siis, kui on toodetud piisav kogus hüviseid, ressursid nende tootmiseks efektiivselt kasutatud ja hüvised ühiskonnaliikmete vahel optimaalselt jaotatud? Ilmselt mitte, sest Pareto-efektiivne tasakaalulahend on vaid heaolu maksimeerimise eelduseks (Kaldaru, 1996, lk. 94; Berg, Cassel, 1992, lk. 199). Majandusliku heaolu kõrval tuleb lõppeesmärgi saavutamisel arvestada ühiskondlikke põhiväärtusi: **vabadus, õiglus, turvalisus ja edukus** (Tuchtfeldt, 1982, lk. 183; Berg, Cassel, 1992, lk. 199; Streit, 1982, lk. 137). Nimetatud neli põhiväärtust on eri autorite arvates erisuguse kaaluga. Millist neist lõppeesmärgi saavutamisel olulisemaks peetakse ja millist kui vahendit mõne muu alameesmärgi saavutamiseks vaadeldakse, sõltub nii autorite ühiskondlik-politilistest veendumustest kui ka ühiskonna sotsiaal-majanduslikust situatsioonist.

Inimeste väärtushinnangud ja käitumismallid on mõjutatud tugevasti **kultuurisituatsioonist** kõige laiemas tähenduses. Seetõttu on paljud autorid seostanud konkurentsivõimet ühiskonnas valitsevate religioossete veendumustega. Müller-Armack, Weber ja Sombart on näinud katoliiklust ettevõtlikkuse (mikroökonoomilisel tasandil kujuneva konkurentsivõime oluline mõjur) ühe võimaliku pidurdajana. Innovatsiooniprotsessiks vajalik valikuvabadus surutakse katoliiklike dogmade poolt maha (Alshuth, 1994, lk. 59). Protestantliku maailmakäsitusega on seotud inimese loomupärane püüd olla teistest parem (Müller-Armack, 1944, lk. 89).

Protestantismile üldse ja kalvinismile eriti on iseloomulik positiivne hinnang tööle ja rikkuse kogumisele (Weber, 1988, lk. 17 jj.). Seega soodustab protestantism konkurentsivõimet. Petrella hoiatab siiski ameerikaliku loosungi "Edu iga hinna eest" ületähtsustamise eest ja rõhutab euroopalikust koostöövaimust kantud kultuuritraditsioonide tähtsust rahvusvahelises koostöös (Wirtschaftswoche, 1997, lk. 63).

Individuaalset **vabadust** peetakse traditsiooniliselt turumajandusühiskonna suurimaks väärtuseks. Müller-Armacki (1981, lk. 104) arvates on liberaalsete ideede generaatoriks majanduses kalvinism, milles sisalduv religioosne tolerants kandub üle majandusellu. Inimese vabaduse kindlustamine on majandussüsteemi ülim eesmärk (Samas, lk. 121). Küsimus on selles, kas individuaalne vabadus realiseerub turumajandusühiskonnas iseenesest või tuleb selle saavutamiseks kasutada teadlikult majanduspoliitilisi meetmeid. Liberaalse majanduspoliitika pooldajad Adam Smithist alates kuni von Hayekini välja peavad riiklikku sekkumist oluliseks vabaduse piirajaks. Seejuures on uusliberaalide riigieitus isegi teravam kui eelkäijatel. Traditsiooniline liberaalne majanduspoliitika näeb riigi rolli välise ja sisemise turvalisuse tagamises ning turu raamtingimuste loomises. Viimaste hulgas tuuakse välja spetsiifilise infrastruktuurse tingimuseksena näiteks haridus (Ahrns, Feser, 1995, lk. 11). Von Hayeki arvates garanteerivad individuaalse vabaduse vaba turg ja vaba hinna-süsteem: turumajandus tagab efektiivsuse kõrval vaba ühiskonna (Otte, 1996, lk. 30; Ahrns, Feser, 1995, lk. 11).

Ordoliberalne doktriin (nn. sotsiaalne turumajandus) seevastu nõuab tugevat riiklikku sekkumist majandusellu. Vabadus peab olema seotud sotsiaalse õigluse ja inimväärse eluga. Kontseptsioon rajaneb protestantlikul maailmakäsitusel, mis peab vabaduse ja inimväärikuse integratsiooni ühiskonna ülimaks väärtuseks (Nutzinger, Müller, 1997, lk. 54). "Euroopaliku kultuuri juured on antiigis ja kristluses, seetõttu ei lepi me kergesti ebaõiglusega," väitis Lissaboni grupi president prof. Riccardo Petrella hiljutises intervjuus. Ja lisas: "Meie riik peab vaeseid ja nõrku kaitsma." (Wirtschaftswoche, 1997, lk. 63.) Individuaalse vabaduse piiramine on õigustatud sotsiaalse õigluse suurendamise nimel.

Tuleb ette ka situatsioone, kus individuaalset vabadust on vaja ühiskonna kui terviku stabiilsuse ja arengu huvides piirata. Näiteks töötajate kaasamine ettevõtte juhtimisse suurendab nende vabadust, kuid vähendab suure tõenäosusega efektiivsust (Bernholz, Breyer, 1993, lk. 28). Ühiskonnas on iga isiku tegutsemine seotud teiste tegevusega. Seetõttu ohustab totaalne individuaalne vabadus iga ühiskonna eksistentsi. John Stuart Mill kirjutab: "... üksikisik (on) ühiskonna ees vastutav tegude eest, mis kahjustavad teisi ..." (Mill, 1996, lk. 183.) Kui meritoorsete hüviste (hüviste, mille tarbimise sotsiaalne kasulikkus ületab individuaalse) tarbimisel jätta kogus indiviidi otsustada, võib see osutuda ühiskonna seisukohalt liiga väikeseks. Probleem tuleb esile piiratud otsustusvõimega tarbijate (lapsed, nõrgamõistuslikud, mõnuainetest sõltuvad) või mitut ajaperioodi hõlmavate otsustuste korral. Individuaalsest kasulikkusest lähtuvalt kaldutakse eelistama tänaseid vajadusi tulevastele ega säästeta piisavalt näiteks võimaliku haigestumise, töötuks jäämise või vanaduspäevade jaoks. Maksude kogumine kohustusliku hariduse ja kohustusliku kindlustuse tarbeks on õigustatud, sest vastasel korral muutuks osa indiviide ühiskonnale koormaks. Valitsuse ülal kirjeldatud paternalistlik tegevus on saanud liberaalide hukkamõistu osaliseks. Kuid isegi Milton Friedman on sunnitud tunnistama: "Mingil määral on paternalism kahtlemata hädavajalik." (1994, lk. 60.)

Ühiskonna materiaalne ja õiguslik korrastatus ei ole individuaalse vabadusega vastuolus, see võimaldab potentsiaalsel vabadusel realiseeruda. Inimese vabadus on seda suurem, mida rohkem soove täitub ning mida vähem ebasoovitavat ta peab taluma. Peale (kas õiguskorral või sotsiaalsetest normidest tulenevate) keeldude ja käskude piirab inimese vabadust kasutatav tulu. Kui materiaalsed olud on kitsad, ei realiseeru formaalne vabadus indiviidi tegevusvabadusena (Bernholz, Breyer, 1993, lk. 25). Seega on edukus ja sellest tulenev majanduskasv vabaduse suurenemise aluseks.

Me tunneme end kohustatud olevat taotlema kahte suurt sihti: vabadust ja **sotsiaalset õiglust** (Müller-Armack, 1981, lk. 90). Nii võttis sotsiaalse turumajanduse kontseptsiooni kokku üks selle loojatest. Õiglus on käitumisviis, mis ei välju kokkulepitud reegli-

test (Brennan, Buchanan, 1993, lk. 147). Nii väidavad *uue poliitilise ökonoomia* klassikud. Sotsiaalne õiglus demokraatliku ühiskonna eesmärgina on veelgi vastuolulisem kui ülal kirjeldatud vabadus. Sotsiaalse õigluse saavutamiseks tuleb hüviste jaotamisel kasutada kolme printsiipi: võrdsus- (egalitaarsus-), võimekus- (efektiivsus-) ja vajadusprintsiipi (Ahrns, Feser, 1995, lk. 180; Bernholz, Breyer, 1993, lk. 25 jj.) Esimese printsiibi järgimist on nimetatud ka formaalseks õigluseks, teiste järgimist materiaalseks õigluseks (Streit, 1982, lk. 141). Need kolm printsiipi on omavahel vastuolus, vastuolusid võib leida ka üksikute printsiipide järgimise ning ülejäänud põhiväärtuste vahel.

Võrdsusprintsiip võib jaotuses esineda mitmes vormis. Et kõik ühiskonnaliikmed oleksid võrdselt vabad, peavad kõigil olema võrdsed õigused ja kõik olema võrdselt õiguslikult kaitstud teiste ühiskonnaliikmete ja riigi tegevuse eest (Streit, 1982, lk. 140). Võrdse kohtlemise nõue tähendab tegelikult "võrdsete võrdset kohtlemist ning ebavõrdsete ebavõrdset kohtlemist" (Ahrns, Feser, 1995, lk. 181). Põhimõttelisi vastuväiteid sellisele nõudele ei saa olla, probleem tekib vaid mõõtühikutega. Tihti põhjendatakse võrdse kohtlemise vajadusega kõigile ühiskonnaliikmetele võrdsete stardipositsioonide loomise nõuet (Bernholz, Breyer, 1993, lk. 26).

Võrdsusprintsiibi järgimisena on püütud "objektiivselt" põhjendada hüviste, tulu ja rikkuse võrdse jaotamise vajadust. Tegelikult on ebaõiglane nõuda "ebavõrdsete võrdset kohtlemist" (Ahrns, Feser, 1995, lk. 181). On loodud koguni teooria, mis käsitleb tulu võrdset jaotust kui ühiskondliku efektiivsuse maksimumi. Põhjendus on lihtne: sel juhul on kõigi ühiskonnaliikmete piirtulu võrdne. Arvestamata jäävad indiviidide erinevad vajadused, erinevad hinnangud tulule ja asjaolu, et kogutulu ei ole jaotusest sõltumatu (Külp, 1976, lk. 82 jj.). Kui jätta arvesse võtmata ümberjaotamiseks vajalikud transaktsioonikulud, saab näidata, et sotsiaalselt õiglase jaotuseni võib jõuda, kui jaotada esialgne rikkus ühiskonnaliikmete vahel võrdselt (võrdne stardipositsioon) ja lasta neil siis vabalt kaubeldes jõuda efektiivse tasakaalulahendini (Kaldaru, 1996, lk. 106–109). Kui transaktsioonikulu aga arvestada, selgub tõsiasi, et mida enam erineb algjaotus soovitatavast lõppjaotusest,

seda enam läheb jaotatavat (hüviseid, tulu) jaotuse käigus kaotsi (Brennan, Buchanan, 1993, lk. 150 jj.). Seega vähendab võrdsuse taotlus vabadust.

Kolmas võrdsusprintsiiibi rakendamise aspekt on ühiskonnaliikmete õigus mingile “minimaalsele elustandardile” (Ahrns, Feser, 1995, lk. 180). Selle argumendiga põhjendatakse tavaliselt sotsiaalpoliitika vajalikkust ühiskonna normaalseks eksisteerimiseks.

Ühiskonnaliikmete majandusliku ebavõrdsuse traditsioonilisteks näitajateks on Lorenzi kõvera alusel arvutatud Gini koefitsient ning kümnenda ja esimese tuludetsiili suhe. Mida suuremad need on, seda ebavõrdsem on tulujaotus. Kuigi mingeid üldkehtivaid näitajate optimaalseid väärtusi ei ole võimalik määrata, annab nende võrdlemine pildi eri maade situatsioonist. Eestis oli Gini koefitsient 1995. aasta detsembris 39,0%, aasta hiljem aga 37,7%. Kümnenda ja esimese detsiili tuluosade suhe oli samal ajal kasvanud 11,0-lt 12,6-ni (Eesti Statistika, 1997, nr. 1, lk. 13). Soomes oli 1965. aastal Gini koefitsient 31,8%, 1985. aastal aga ainult 20%. Kümnenda detsiili tuluosas ületas esimese detsiili tuluosas 1965. a. 7,9 korda ja kakskümmend aastat hiljem ainult 3,7 korda (Suomen ..., 1991, lk. 373). Seega on Eestis majanduslik ebavõrdsus tunduvalt suurem kui Soomes 1960. aastate keskel, hilisemast ajast rääkimata.

Sotsiaalse turumajanduse kontseptsiooni autorid seavad jaotuse sotsiaalse õigluse tagamise printsiipidest esikohale efektiivsusprintsiiibi “*Jedem das Seine*” (“Igaühele oma”) (Nutzinger, Müller, 1997, lk. 44). Seda võimaldab konkurents. Seejuures rõhutatakse samuti võrdsete stardipositsioonide loomist, minimaalse elustandardiga tagatud inimväärikuse kindlustamist ning õiglust vajaduste rahuldamise mõttes. Loetletud ülesanded peab täitma riik, samuti peab riik soodustama konkurentsi toimimist (Samas, lk. 48–51). Efektiivsusprintsiiibi järgi jaotamisel kerkib esile panuse mõõtmise probleem. Teoreetiliselt mõõdavad panust ressursside optimaalse kasutamise korral (kas plaani kohaselt või täieliku konkurentsi tulemusel) kujunevad varihinnad. Reaalselt ei realiseeru kumbki variant ning seetõttu ei mõõda tootmistegurite hinnad mitte nende efektiivsust, vaid suhtelist haruldust kas nõudluse või ühiskonna eesmärkidega võrreldes. Et ressursihinnad ei kajasta tegelikku efek-

tiivsust, on hindade alusel toimuv tulude jaotus sotsiaalselt ebaõiglane. Kompromissi võimaldaks progresseeruv tulumaks (Bernholz, Breyer, 1994, lk. 14). Samas on sissetulekute võrdsustamine vastuolus majandusliku efektiivsuse ning eriti majanduskasvu taotlustega (Ahrns, Feser, 1995, lk. 184; Bernholz, Breyer, 1994, lk. 16). Mida ebavõrdsem on tulude jaotus, seda suuremad on säästud, mis loovad eelduse tulevaseks majanduskasvuks. Võrdsustamine jätab kasutamata võimekamate ühiskonnaliikmete potentsiaali efektiivsuse suurendamiseks.

Ülal toodud mõte kajastab tavaliselt efektiivsuse ja võrdsuse eeldatavat (Okuni tüüpi) seost, mis seisneb nende negatiivses korrelatsioonis. Võimalikud on aga veel kaks seosetüüpi. Neist esimene väljendab võimalust suurendada jaotuse õiglust (egalitaarsuse mõttes) efektiivsuse samaks jäädes, teine aga näeb ette sotsiaalse õigluse ja efektiivsuse üheaegse suurenemise võimaluse. Schulz-Nieswandt (1996, lk. 38) peab esimest situatsiooni tüüpiliseks sõjajärgsetele demokraatlikele riikidele, teist aga tänapäeva siirdemajandusele. Saab näidata, et suuremate sotsiaalkulude korral on transformatsioonist tingitud langusperiood lühem (Samas, lk. 141–142). Sellest seisukohast vaadates on majanduslik ebavõrdsus Eestis ilmselt liiga suur, olles pigem iseloomulik kapitali esialgse akumulatsiooni perioodile kui tänapäeva siirdemajandusele.

Õiglane jaotus on kompromiss eri eesmärkide vahel. Valik sõltub konkreetsest situatsioonist. Tuleb teha poliitiline otsus, mis vastaks ühiskonna enamiku väärtushinnangutele. Seega tuleb vaatluse alla võtta kogu poliitiline protsess. *Uus poliitiline ökonomia* võib olla küll naiivne oma *homo politicuse* käsitlusega, kuid näitab ometi selgelt, et majanduspoliitika ei ole taandatav kuivadele ratsionaalsetele arvestustele mingi hüpoteetilise heaolufunktsiooni maksimeerimiseks.

Turvalisus on ühiskonna eesmärk, mida ei tohi mingil juhul taandada välise ja sisemise rahu säilitamisele (Berg, Cassel, 1992, lk. 197). Loomulikult on eelmainitu nimetatud eesmärgi saavutamise eeltingimus. Üheks turvalisuse tagamise aspektiks on ühiskonnaliikmete heaolu järsu halvenemise lubamatus (Bernholz, Breyer, 1993, lk. 29). Turvatunnet selles mõttes suurendab rikkus,

seetõttu on turvalisus seotud jaotusega, seejuures võib sotsiaalselt õiglasem jaotus turvalisust nii vähendada kui ka suurendada.

Kui eeldada sotsiaalselt õiglast stardipositsiooni ja jaotust, siis saab rikkus suureneda tarbimisest loobumise arvel. Säästmine on kogu ühiskonna seisukohalt positiivne tegevus ning säästude arvel saadav täiendav tulu ning säästudest (tootmisvahendite omamisest) tulenev kindlustunne igati õiglasena aktsepteeritav. Kuid mis juhtub siis, kui tootmisvahendid pärandatakse järgmisele põlvkonnale? Siis ei ole ju stardipositsioonid võrdsed. Pärandimaksu kehtestamine on valus küsimus ja sisaldab iseenesest tubli annuse sotsiaalset ebaõiglust. Kuid et stardipositsioonid ei ole iialgi võrdsed, ega jaotus sotsiaalselt õiglane, on see paratamatu kompromiss rikkuse ebaõiglase jaotuse silumiseks, kuigi vähendab üksikisiku turvalisust. Sellele aspektile on tähelepanu juhtinud mitmed autorid (Bernholz, Breyer, 1994, lk. 14; Ahrns, Feser, 1995, lk. 187).

Turvatunde suurendamise võimalused sotsiaalselt õiglase jaotuse kaudu on seotud ühiskonnaliikmetele sotsiaalgarantiide loomisega. See vähendab aga üksikisiku vabadust ja muudab ta sõltuvaks ühiskonnast. Näiteks põllumajandustootmise toetuseks välja töötatud hinnapoliitika suurendab maaelanike heaolu ja turvatunnet, kuid seab nad sõltuvusse bürokraatiast (Bernholz, Breyer, 1993, lk. 28). Rikkusest tulenev turvatunne aga hoopis suurendab vabadust, sest toob kaasa võimu (Ahrns, Feser, 1995, lk. 186).

Stabiilsus suurendab turvatunnet, kuid pidurdab arengut. Kui kõigile on piiramatuks ajaks garanteeritud töökoht, turuosa ja sissetulek, ei toimu tootmisstruktuuri kohanemist tarbija vajadustega koos selleks vajalike tehnoloogiliste uuendustega. Varasemates käsitlustes on stabiilsust peetud vabaturumajanduse teiste eesmärkidega vastuolus olevaks (Issing, 1979, lk. 155). Uemal ajal peetakse turvatunde tagamisel oluliseks just majandussüsteemi kohanemisvõimet pidevalt muutuvate tingimustega (Bernholz, Breyer, 1993, lk. 28) ning stabiilsuse kindlaid aspekte, nagu majandussüsteemi stabiilsus (*Samas*), hindade stabiilsus ja maksebilansi tasakaal (Tuchtfeldt, 1982, lk. 183) või raha stabiilsus (Brandter, 1988, lk. 121).

Edukust on defineeritud kui püstitatud eesmärkidele lähene-mist ajas (Streit, 1982, lk. 225). Sellisena kaotab see iseseisva mõtte. Kui aga vaadelda edukust majanduskasvust tuleneva reaaltulu suurenemisena, loob see eeldused senisest paremini realiseerida individuaalset vabadust, sotsiaalset õiglust ja turvalisust (Berg, Cassel, 1992, lk. 197). Majanduskasvu sotsiaalse õigluse suurendamise mõjurina on vaidlustanud M. Streit. Tema arvates valitsevad majanduspoliitiliste eesmärkide ja ühiskonna põhiväärtuste vahel järgmised seosed (Streit, 1982, lk. 153).

- Majanduskasv võimaldab nappust vähendada ning suurendab seega materiaalselt vabadust ja turvalisust, probleem on õiglase jaotusega.
- Sunnitud töötuse suurenemine on negatiivne nii vabaduse, turvalisuse kui ka õigluse seisukohast.
- Raha väärtuse muutus võib vähendada efektiivsust ja tuua kahju nii õiglusele kui ka turvalisusele.
- Rahvusvaheline tööjaotus suurendab efektiivsust, kuid nõuab teadlikku majanduspoliitilist suunamist.
- Et õiglase jaotus on paratamatult konfliktne, võib see rikkuda sotsiaalset stabiilsust.

M. Brandteri (1988, lk. 121) arvates kajastuvad demokraatliku ühiskonna ülemad eesmärgid **vabadus** ja **edukus** majanduspoliitiliste eesmärkidena kasvu ja raha stabiilsuse taotluses. **Turvalisus** ja **õiglus** leiavad väljenduse täielikus tööhõives ja õiglases tulujaotuses.

Majandusteadus, alates Adam Smithi moraalifilosoofiast üle Friedrich Listi institutsionalismi ja Walter Euckeni korrapoliitilise mõtteviisi kuni James Buchanani (*public-choice*-) teooriani välja, õpetab, et heaolu ei tulene ainuüksi mikroökonomilisest ressurside efektiivsest jaotusest. Ühiskonna eesmärkide saavutamine on pigem teadlikult püstitatud reeglite ja neid järgivate institutsioonide koosmõju tulemus. Sellest lähemalt peatüki teises alapunktis. Järgnevalt aga käsitleme konkurentsivõimet demokraatliku ühiskonna eesmärkide üldises kontekstis.

2.1.2. Konkurentsivõime demokraatlikus ühiskonnas

Esimeses peatükis toodud ülevaade konkurentsivõime määratlustest näitab, et tegemist on äärmiselt mitmeplaanilise nähtusega. Ühelt poolt on tegemist justkui ammu tuntud majanduspoliitiliste eesmärkide saavutamise taotlemisega teise nimetuse all, teisalt aga siiski millegi muuga. Konkurentsivõime eristamine toob ühiskonna eesmärkide traditsioonilisse hierarhilisse käsitlusse (Tuchtfeldt, 1982, lk. 183; Berg, Cassel, 1992, lk. 197) uue mõõtmel. Nimelt ei saa riigi konkurentsivõimet taandada samaväärseks ühegi hierarhiatasandi eesmärkidega. See hõlmab mõningaid aspekte kõigilt tasanditelt ning peale selle on seotud ühiskondlike, kultuuriliste ja ökoloogiliste otsustustega. Õigesti märgivad M. Hauser ja J. Segmüller (1997, lk. 51), et tegemist on **uue mudeliga** (autori rõhutus — H. K.), see koostatakse eeldusel, et mis tahes riigi majanduspoliitika lõppeesmärgiks on heaolu suurendamine. Riigi konkurentsivõime tõstmine on seega suunatud üldise heaolu suurendamisele, kuid läheb sealjuures paratamatult vastuollu mõningate traditsiooniliste majanduspoliitiliste eesmärkidega. Kas ja kuivõrd see on lubatav, eriti arvestades, et ka demokraatliku ühiskonna põhiväärtuste taotlemine on iseenesest vastuoluline, ja kuivõrd leidub heaolu suurendamiseks just konkurentsivõime tõstmise kaudu argumente väljastpoolt traditsioonilist majanduspoliitikat, seda püütakse järgnevas selgitada.

Konkurentsivõime ja edukus. Kui võtta aluseks H. Traboldi (1995, lk. 182) eristatud rahvamajanduse konkurentsivõime aspektid, siis teenimisvõime (*ability to earn*) on praktiliselt edukusega samastatav. Koguprodukti (reaaltulu) kasv elaniku kohta võimaldab vähendada tajutavat puudustunnet ning suurendab seega materiaalsel vabadust ja turvalisust. Et majanduskasv vähendab sunnitud töötaolekut, on see positiivne nii vabaduse, turvalisuse kui ka õigluse seisukohast. Edukuse üks mõjureid on rahvusvahelise tööjaotuse süvenemine, mis suurendab efektiivsust. Konkurentsivõime selle aspektiga kaasnevad samad probleemid, mis tulevad esile edukuse hindamisel. Rahvusvahelise tööjaotuse tulemusena suurenenud efektiivsuse arvel lisanduvad väärtused ei pruugi jagu-

neda tööjaotuses osalejate vahel sotsiaalselt õiglaselt. Et õiglane jaotus on paratamatult konfliktne, võib lisanduv rikkus kõigutada ühiskonna sotsiaalset stabiilsust.

Konkurentsivõime ja turvalisus. Ühiskonna pikaajalise turvalise arengu tagab kahtlemata kohanemisvõime. Üks H. Traboldi esile toodud konkurentsivõime aspektidest (*ability to adapt*) tähendab täpselt sedasama. Kohanemisvõime seisukohalt on ühiskond seda turvalisem (seega konkurentsivõimelisem), mida rohkem regulatsioonimehhanisme ühiskonnas toimib. Siis on võimalik ühe regulaatori tõrke korral tulla kriisist välja teiste abil. Lühiperioodil on turvalise ühiskonna üks tunnuseid stabiilsus, mida kõige muu kõrval väljendab tasakaalus maksebilanss. Selle nõudega lähevad vastuollu konkurentsivõimet iseloomustavad müügivõime (*ability to sell*) ja atraktiivsus (*ability to attract*).

Firma on konkurentsivõimeline, kui suudab müüa oma toodangut kulusid katva hinnaga ning eriti heal juhul saab kasumit innovatiivsuse eest. Analoogia põhjal on maa konkurentsivõimeline (*ability to sell*), kui ta suudab pikka aega oma impordi ekspordiga kinni maksta. Kui firma ei suuda müüa oma toodangut kulusid katva hinnaga, läheb ta pankrotti. Riik ei saa minna pankrotti, enne muutub ta hindade languse tõttu atraktiivseks internatsionaalsele kapitalile oma liikumatute (*non-tradeable*) tootmistegurite tõttu (Blum, 1991, lk. 120), s.t. suureneb riigi konkurentsivõime atraktiivsuse mõttes. Riigi konkurentsivõime suurenemine, ükskõik kas toodangu müügivõime või tootmistegurite ligimeelitamise võime mõttes on lõppkokkuvõttes kahtlemata positiivne, sest annab rakendust tootmisteguritele ning tagab seega arenguedu. Kuigi maksebilansi saldod kasutatakse sageli konkurentsivõime näitajana, ei ole see ülal kirjeldatud vastuoluliste mõjude tõttu kuigi otstarbekas. Maksebilansi osabilansside saldod sõltuvad näiteks konjunktuurist ja vahetuskursist.

Ülal toodust võib teha olulise järelduse: konkurentsivõime tõus loob potentsiaalse võimaluse ühiskonna heaolu suurenemiseks, kuid see ei realiseeru ilma teadliku suunamiseta. Teisalt saab näidata, et mõned konkurentsivõime tõstmiseks võetavad meetmed soodustavad vahetult heaolu suurenemist.

Konkurentsivõime ja vabadus. Traditsioonilises turumajandusteoorias tagab majandussubjektide otsustusvabaduse konkurents riigi minimaalse sekkumise korral. Tänapäeva industriaalühiskonna juhtimisel on aga esile kerkinud struktuuripoliitika kui sektoraalse majanduspoliitika eriliik, mille eesmärgiks on majanduskasvu soodustamine, tootlikkuse ja rahvusvahelise konkurentsivõime tõstmine (Hauff, 1991, lk. 102). Järelikult on konkurentsivõime ja konkurentsivabadus kaudses vastuolus. Vabaduse kui demokraatliku ühiskonna põhiväärtuse piiramine on põhjendatud ainult siis, kui see toob kaasa positiivseid muutusi teiste eesmärkide saavutamisel. Järelikult siis, kui sotsiaalne õiglus ja sotsiaalne heaolu on seatud väärtustena vabadusest kõrgemale.

Konkurentsivõime ja sotsiaalne õiglus. Oma esialgses tähenduses tuleneb mõiste *konkurents* ladinakeelsest sõnast *competere*, mis tähistab millegi koos otsimist, üheskoos parima lahendi leidmist. Tänapäeval tähendab see pigem konkurentide allutamist, olgu selleks siis millised vahendid tahes. Kahepalgelise käsitluse heaks näiteks on U. Immenga (1994, lk. 15) artikkel, kus rõhutatakse koostöö ja vaba konkurentsi vajadust Euroopa Liidu siseturul ning ühist regionaalset struktuuripoliitikat teiste piirkondade vastu. Iga mõju tekitab vastumõju ning sellisena on riigi toetus oma ettevõtete konkurentsivõime tugevdamiseks kahtlemata sotsiaalselt õiglane. Arvestada tuleb ka asjaolu, et rahvusvahelistel turgudel on täielik konkurents pigem erand kui reegel. On võimalik oma maa heaolu suurendamine monopoolsete ja oligopoolsete kasumite kodumaale jätmise kaudu (Kösters, 1992, lk. 51). See suurendab nii maa konkurentsivõimet kui ka sotsiaalset õiglust (panuse järgi) rahvusvahelises hüviste jaotuses. Sotsiaalse õigluse huvides on riik lausa kohustatud vastu astuma teiste riikide interventsioonilisele struktuuripoliitikale. Oma tootmisharudele arenguvõimaluste loomine väliskonkurentide sissepääsu takistamise kaudu on strateegilise kaubanduspoliitika üks osa (Görgens, Thuy, 1997, lk. 383). Sellega toetatakse konkurentsivõimet tema esialgses, parima lahendi otsimise tähenduses.

Tänapäeval on tootmiskohad teravas konkurentsis liikuvate tootmistegurite pärast. Tootmiskoht on omakorda lahutamatu riigi institutsioonidest ja süsteemist. Iga riik püüab pakkuda multi-

natsionaalsetele firmadele atraktiivset tootmiskohta, et mõjutada positiivselt oma koguprodukti, riigieelarvet ja maksebilanssi. Riikide valitsused on sunnitud lahendama avatuse ja proteksionismi konflikti. See tähendab tegelikult konflikti ressursside efektiivse kasutamise ja siseriiklike eesmärkide, nagu tööhõive ja hinnataseme stabiilsus, vahel (Fritz-Aßmus, Tuchtfeldt, 1997, lk. 203).

Sotsiaalpoliitikal, mida tavaliselt peetakse vaid sotsiaalse õigluse tagamise vahendiks, on iseseisev majanduslik väärtus konkurentsivõime tõstmise seisukohalt. Kulutused haridusele ja tervishoiule parandavad inimkapitali kvaliteeti ja muudavad maa tootmiskohana atraktiivsemaks. Kui eeldada mastaabisäästuta tootmistehnoloogiat, toob inimkapitali ja infrastruktuuri paranemine kaasa mastaabisäästu (Schulz-Nieswandt, 1996, lk. 256). Struktuuri- poliitika teeb riigile ülesandeks inimkapitali akumulatsiooni ning tehnoloogilise innovatsiooni tagamise (Blum, 1991, lk. 122). Need on eksternaliteedid, mis tagavad majanduse tulevase arengu konkurentsivõime tõusu kaudu, kuid suurendavad ühiskonna heaolu ka vahetult. Oluline on siinkohal mainida, et riigi konkurentsivõime tõstmiseks ei ole esmaolulised tehnoloogilised teadmised, mida võib pidada otseseks tootmisteguriks. Hoopis olulisemad on üldised teadmised, mis väljenduvad tootmistehnoloogias, innovatsioonivalmiduses, ettevõtete strateegilises juhtimises ja rahvamajanduslike raamtingimuste loomises (Trabold, 1995, lk. 180).

Ühiskonna eesmärkide saavutamine ei tähenda kaugeltki ainuüksi efektiivsuse ja õigluse kompromissi, nagu seda tavaliselt lihtsustatult käsitletakse. Ka ei ole otsustajaks ratsionaalselt käituv *homo oeconomicus*, vaid kõige erinevamate individuaalsete huvidega majandus- ja poliitikasubjektid. Valik toimub konkreetsetes ühiskonnas, mille väärtushinnangud on kujunenud ajaloo vältel. James Buchanani klassikaks saanud ütlus reeglite vajalikkusest õiglase jaotuse tagamiseks võtab ülal toodu kokku järgnevalt: head mängud sõltuvad headest reeglitest, aga mitte headest mängijatest (Brennan, Buchanan, 1993, lk. 198). Head reeglid ei tähenda kindlasti mitte ühte ainuvõimalikku ja parimat reeglit. Mida mitmekesisemad on regulatsioonimehhanismid, seda kohanemisvõimelisem on majandussüsteem.

2.2. Majanduselu korraldamise vormid — konkurentsivõime mõjurid

2.2.1. Turg ja riik ühiskonna struktuuris

2.2.1.1. Majandus ja poliitika ning majanduspoliitika teooria

Turg ja riik on ühiskonna-, sealhulgas majanduselu korraldamise, seega ka **rahvamajanduse konkurentsivõime juhtimise vormideks**. Neid võib nimetada ka ühiskondlikeks otsustusmeetoditeks (Frey 1994, lk. 85) või -süsteemideks (Hauser, Segmüller, 1997), mille kasutamiseks on vaja ühiskondlikku kokkulepet. Turg ja riik ei ole muidugi ainukesed ühiskonna raames toimiva tööjaotuse suunamise institutsioonid. Nii võib näiteks ettevõtteid ja muid püsilepinguid pidada iseseisvateks majandusinstitutsioonideks turu kõrval (vt. eriti Coase ja Williamson). Samuti võib majanduse ja poliitika ühiseid toimemehhanisme ka detailsemalt liigendada. Nii Frey kui ka Hauser ja Segmüller kasutavad näiteks neljaelemendilist jaotust:

- hinnamehhanism (Frey) või konkurents (Hauser ja Segmüller),
- demokraatia,
- hierarhia ehk avalik haldus (Frey) või bürokraatia (Hauser ja Segmüller),
- läbirääkimised (näiteks lobism poliitikas, strateegiline käitumine majanduses).

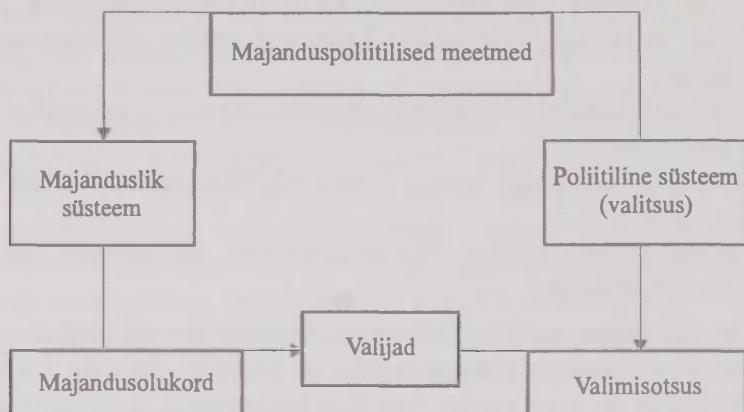
Siiski võib turgu ja riiki pidada majanduspoliitika seisukohalt erilist huvi pakkuvateks **sünteesilisteks** variantideks (näiteks riik kui demokraatia ja bürokraatia, turg kui konkurentsi ja strateegilise käitumise kombinatsioon), mille vahekord on siiani ägedate diskussioonide objektiks.

Nagu selliste vaidluste puhul ikka, tuleb erinevate taustsüsteemide tõttu sageli ette üksteisest möödarääkimist. Näiteks on üks asi vaielda riigi rolli üle majanduses, teine asi vaadelda riiki kui omaette (poliitilist) tegevusvaldkonda majanduse kõrval ühiskonna kui üldsüsteemi piires. On selge, et jäädes üksnes majanduse kui

ühiskonna ühe allsüsteemi piiresse, on võimalik otsida ja leida vaid poolikuid tõdesid ja teha suboptimaalseid otsuseid.

Teiselt poolt on naiivne arvata, nagu oleks majanduslikke otsuseid võimalik teha isoleeritult teistest eluvaldkondadest. Majanduspoliitika ei toimu tühjas ruumis. Poliitikat võib pidada kanaliks, mille kaudu ühiskonna mitmesugused elualad avaldavad majandusele mõju. Seetõttu on eriti oluline enne konkurentsivõime majanduspoliitilise suunamise tehnilisi küsimusi vaadelda selleks olemasolevat mänguruumi üldisemalt.

Majanduse ja poliitika seost iseloomustab eelkõige vastastikune sõltuvus (joonis 1). Ühelt poolt sõltub majandusprotsess suuresti poliitilistest otsustest, teiselt poolt sõltuvad poliitilised otsused oluliselt majandusolukorrast. Demokraatlikus riigis peavad poliitikut arvestama valijate soove. Vastasel korral satub ohtu tagasi-valimine. Muu hulgas hindavad valijad poliitikuid majandusolukorra järgi. Seetõttu püüab võimul olev valitsus teha kõik, et saada tagasi valitud (mis alati muidugi ei õnnestu).

Joonis 2.1. Poliitika ja majanduse vastastikune sõltuvus (Frey, 1988, lk. 20).

Kirjeldatud skeem on loomulikult lihtsustatud. Siia saaks lisada ka huvigrupid ja nende mõju valijatele ja valitsusele. Siiski võib juba sellel tasandil teha kaks olulist järeldust.

1. **Otsustav on meetod.** Indiviidid võivad oma eelistusi teostada majanduses (turul) ja poliitikas. Tarbija suveräänsuse printsiibile majanduses vastab valija suveräänsuse printsiip poliitikas. Kõrvuti hinnamehhanismiga on individuaalsete eelistuste teostamiseks teisedki mehhanismid, eelkõige demokraatlikud valimised. Hinnamehhanism ja demokraatlikud poliitilised institutsioonid on seega meetodid, mis kindlatel eeldustel võimaldavad arvestada indiviidide eelistusi poliitilis-majanduslikus süsteemis. Nende meetodite rakendamisel saadavate tegelike tulemuste (poliitiliste otsuste) ennustamine pole ei võimalik ega vajalik. Põhimõtteliselt pole välistatud ka hinnamehhanismi mõju piiramine majanduses, ilma et väljutaks demokraatlikust süsteemist.
2. Poliitilis-majanduslikku süsteemi **sekkumise võimalused on piiratud**. Joonis 1 kujutab suletud süsteemi: välismõjud puuduvad, süsteem areneb iseenesest. Kuigi see on oluline lihtsustus, võib siiski öelda, et üksikute majandusteadlaste või ka tervete nõustamisinstitutsioonide soovitusel (väline mõju) ei mängi tegelike otsuste kujunemisel sageli kuigivõrd olulist rolli.

Süsteemi toimimist on siiski võimalik üritada mõjutada kahel viisil.

- Võib soovitada muuta reegleid ja institutsioone, mille raames otsustajad tegutsevad. Selleks on vajalik ühiskondlik kokkulepe.
- Võib anda soovitusi otsustajatele, kuidas nad oma individuaalseid eesmärke kehtivate reeglite raames saaksid kõige paremini saavutada.

Ühiskonnaelu põhireeglite kehtestamine ja säilitamine on võimalik vaid siis, kui indiviidid ja huvigrupid on nende suhtes üksmeelel ning on valmis neid vabatahtlikult järgima. Kui sellist ühiskondlikku kokkulepet pole, võib poliitilis-majanduslik süsteem seesiselt laguneda. Selle näiteks on mitmesugused revolutsioonid. Neid tingimusi, mil kokkulepe teoks saab ja säilib, uurib Buchanani rajatud **konstitutsiooniökonomika** (vt. Wulfen, 1995; Sepp, 1997). Lähtekohtadeks on kaks tõsiasja:

- inimene juhindub nii majanduses kui ka poliitikas oma huvidest (metodoloogiline individualism),
- sotsiaalne koordineerimine toimub reeglite (institutsioonide) kaudu, mis piiravad vahendeid, mida inimene saab oma huvide järgimisel kasutada.

Seega saab poliitiline reform või ühiskonna kujundamine aset leida eelkõige indiviidide tegevuse üldiste raamide kehtestamise või muutmise, institutsionaalsete raamide kujundamisega. Samal ajal on metodoloogiline individualism ka normatiivne printsiip, mis nõuab ühiskonna elu rajamist sellistele üldistele reeglitele (konstitutsioonile), mis oleksid vastuvõetavad kõigile (konsensusprintsiip). Seejuures on tähtis osa teadmatuses udu (*veil of ignorance*) argumendil. Inimesed suudavad reeglites kokku leppida vaid siis, kui neil puudub selgus enda ja oma järeltulijate kohast ühiskonnas (haige või terve, rikas või vaene, omanik või palgatööline jne.).

Reeglid on vajalikud ja võimalikud ühiskonnaelu eri tasanditel, kõik nad kujundavad majanduspoliitika keskkonda:

- 1) poliitiliste põhiõiguste ja institutsioonide määramine (näiteks tsentraliseeritud riigi majanduspoliitika erineb tõenäoliselt detsentraliseeritud riigi omast);
- 2) ühiskondlike otsustusmehhanismide kujundamine (siin kujuneb ka otsus riigi osast majanduses, seatakse piirid huvigruppide tegevusele jne.);
- 3) konkreetse majanduspoliitika reeglid (keskpanga sõltumatus, riigieelarve tasakaal jne.).

Poliitilise protsessi jooksev mõjutamine lähtub subjektide väljakujunenud kohast ühiskonnas (teadmatuses udu puudub). Loomulikult huvitab otsustajaid siin vaid selline info ja nõu, mis on nende eesmärkide saavutamiseks kasulik. Nõustamise adressaadid ja eesmärgid võib jagada laias laastus kahte rühma:

- valijad ja huvigrupid, kes vajavad seda adekvaatsemate valimisotsuste tegemiseks ja enda manipuleeritavuse vähendamiseks;
- valitsus ja parteid, kes vajavad nõu tagasivalimiseks või võimule pääsemiseks.

Poliitika ja majanduse seose arvestamine muudab oluliselt **majanduspoliitika kontseptsiooni**. See on kaasa toonud demokraatliku majanduspoliitika teooria tekke (Frey, 1988, 1994). Viimane erineb oluliselt teooria varasematest põhisuundadest: kvantitatiivsest ja korrapoliitilisest kontseptsioonist.

Kvantitatiivse majanduspoliitika teooria (Tinbergeni ja Theili traditsioonis) üritab maksimeerida majanduslikku heaolu majanduspoliitiliste meetmete kaudu. Teooria ülesanne lõpeb optimaalse meetmete kompleksi leidmisega (vt. nt. Tuchtfeldt, 1988; Raudjärv, 1997). Tegemist on majandusteooria tehnokraatliku rakendusega. Metodoloogiline probleem seisneb siin ühiskonna vaatlemises iseseisva otsustussubjektina. Valijate ja tarbijate suveräänsus jääb tagaplaanile. Seetõttu võib rääkida ka elitaarsest kontseptsioonist (Frey, 1988, lk. 27).

Frey (1988, lk. 28) toob esile veel kaks majanduspoliitika traditsioonilise teooria puudust:

- ühiskondlikku heaolufunktsiooni ei saa üldjuhul tuletada individuaalsetest eelistustest ning ta jääb seetõttu empiirilisel sisutihjaks;
- poliitilistel otsustajatel puuduvad stiimulid seda (ebamäärast) kriteeriumi maksimeeriva meetmete kompleksi teostamiseks.

Seega ei ole majanduspoliitika kvantitatiivne teooria mitte üksnes tehnokraatlik-elitaarne, vaid tavaliselt ka eluvõõras. Valitsus ja teised majanduspoliitika subjektid lihtsalt ei järgi sellest teooriast tulenevaid soovitusi, sest see ei vasta nende huvidele.

Korrapoliitilised kontseptsioonid, mis keskenduvad erinevalt instrumentaalsest käsitlusest majandussüsteemide pikaajalistele raamidele, on selles mõttes sarnased demokraatliku majanduspoliitika teooriaga. Samas on eriti liberaalse turumajanduse mudeli korral esile tõstetud vaid üks majandusprobleemide lahendamise mehhanism — turukonkurents. Teised otsustusmehhanismid on jäetud valdavalt tähelepanuta. Konkurentsi käsitletakse ideaalina ega analüüsita võrdlevalt teiste mehhanismide taustal ja kõrval.

Korrapoliitiline lähenemine jätab varju ka reeglite ja institutsioonide tekke. Rohkem huvitatakse nende toimest *ex post*. Seetõttu ei tunnetata ka tulevase ühiskondliku positsiooni määrama-

tuse ja sellest tuleneva konsensuse tähtsust ühiskonnaelu edendamisel. Nii võib aga sattuda ohtu isegi turusuhete optimaalse leviku saavutamine majanduses. Kui puudub kindel usk võimalusse saada oma võimetele vastav haridus ja töö, ei ole loota üldist heakskiitu vabaturumajandusele.

Demokraatliku majanduspoliitika teooria spetsiifika seisneb selle rakenduse kahetasandilisuses (Frey, 1988, lk. 29).

1. Põhikonsensuse tasandil tuleb poliitilisi otsustajaid informeerida sellest, milliseid kokkuleppeid on vaja, et jooksev poliitiline protsess kulgeks häireteta. Teooria saab hinnata reeglite ja institutsioonide efektiivsust ning nende kehtestamiseks vajalike kokkulepete saavutamise ja säilitamise teid.
2. Jooksva poliitilis-majandusliku protsessi tasandil on majanduspoliitika teooria ülesandeks jagada nõuandeid kindlatele otsustajatele just nende (omakasupüüdlike) eesmärkide saavutamiseks. Sel tasandil ei leia üldsuse huvid erilist tähelepanu ega arvestamist.

Muidugi on ka teoreetikud ise (sealhulgas käesoleva uurimuse autorid) vaid üks osa poliitililis-majanduslikust süsteemist. Nad pakuvad nõu vaid mingi hüvituse eest. Viimane võib olla nii aineiline (rahaline) kui ka moraalne (tunnustus). Jooksva poliitilise protsessi raames on nõu vajajaid (ostjaid) piisavalt, alates valitusest ja poliitilistest parteidest ning lõpetades kõikvõimalike huvigruppidega. **Organiseerumata indiviidide teenindamine** on aga nii põhikonsensuse kui ka jooksva protsessi tasandil tunduvalt raskem. Indiviididel puudub piisav stiimul, et süveneda majanduspoliitika probleemidesse (omaaegne IME-vaimustus sai olla vaid erand). Esmalt eeldab see olulisi eelteadmisi. Teisalt on iga üksiku hääle kaal otsustusprotsessis (valimistel) tühine. Tegemist on tüüpilise **ratsionaalsuslõksuga**, mis ajendab indiviide teiste kulul jänest sõitma. Samuti võib väita, et neutraalne majanduspoliitiline info on **avalik kaup**. Individuaalne nõudlus ei taga siin tootmist optimaalses mahus. Siit tulenebki sagedane kollektiivne otsus (konsensus) avalike päevapoliitikast sõltumatute institutsioonide loomiseks, kelle ülesandeks on majanduspoliitilise teabe pakumine avalikkusele. Siia kuuluvad nii avalik-õiguslikud massi-

meediakanalid kui ka teadusasutused ja ülikoolid. Nende erastamise nõue näitab kas arusaama puudumist ühiskonna probleemidest või selgepiirilist erahuvi. Just avalik-õiguslike institutsioonide ülesandeks on uurida ühiskonna strateegilist raamistikku, sealhulgas võimalusi uueks põhikonsensuseks.

Majanduspoliitilised nõustajad ei saa oma soovitusi ise teostada. Nad võivad vaid loota, et poliitilised otsustajad neid arvestavad ning sedagi üksnes siis, kui see on neile kasulik. Et tagada indiviidide mitmekülgne informeeritus ja sellega ka otsustusvabadus, on kasulik:

- säilitada nõustajate vahel konkurents ning vajadusel soodustada riiklikult uute nõustajate turulepääsu (heaks näiteks on siin käesoleva teema jaoks korraldatud konkurss);
- piiratud konkurentsiga aladel (näiteks avalik-õiguslikus meedias) tuleb erireeglitega tagada erisuguste majanduspoliitiliste arvamuste avaldamisvõimalus.

Demokraatliku majanduspoliitika mõtteviis, mida esindavad ka siin kirjutajad, nõuab tavaarusaamadega võrreldes olulist ümbermõtlemist. Alati tuleb silmas pidada majanduse ja poliitika tihedat sidet. Pole olemas puhast majandust, mida saaks korraldada heatahtliku diktaatori parimat äranägemist mööda (olgu see äranägemine liberaalne või kvantitatiivselt interventsionistlik). Selles mõttes erineb demokraatlik majanduspoliitika põhimõtteliselt tavakäsitlusest. See ei tähenda aga, et senine teooria (näiteks kvantitatiivse poliitika maksimeerimise taotlus) tuleks visata üle parda. Pigem annab puhtmajandusliku käsitluse piiratuse tunnistamine aluse seniste tulemuste adekvaatsemaks hindamiseks ja kasutamiseks.

2.2.1.2. Turg, riik ja majanduse konkurentsivõime

Viimaste aastate sündmused (plaanimajanduse krahhi sotsialismi- maades, riikide kollaps mitmetes arengumaades, heaoluriikide raskused) on muutnud eriti küsitavaks **riigi rolli majanduse arengus**. Ka Eestis on see küsimus aktuaalne. On mõistetav, et käsumajanduse rüpest tulles valitses 1990. aastate alguses allergia

riigi kui isakese suhtes. Liiga värsked olid veel mälestused sotsialistliku majanduse absurdsustest (loe: ebaefektiivsusest). Domineerima pääses liberalism, mis kohati jõudis turu kui majanduse koordineerimismehhanismi idealiseerimiseni ja riigi osa minimeerimiseni. Nii nagu iga äärmus, ei saa seegi pretendeerida kogu tõele. Maailmapanga viimase maailma arengu aruande (MAA) (1997) teemaks ei ole mitte juhuslikult "Riik muutub maailmas". Selles rõhutatakse, et **minimaalriigi kontseptsioon** on vastuolus oleviku ja lähiminekiku edunäidetega. Minimaalriik ei tee küll kahju, kuid ei too kaasa ka midagi head. Areng vajab efektiivset riiki, mis täidaks abistavat rolli, toetaks ja täiendaks indiviidide ning eramajanduse tegevust. Hea riik ei ole luksus, vaid elutähtis vajadus, ilma milleta pole võimalik ei majanduslik ega sotsiaalne areng (Chhibber, 1997, lk. 17).

Riigi ja turu vahekorral on hulk aspekte. Sageli uuritakse riigi rolli **rahanduslikust küljest**. Nii võib näiteks öelda, et riigi kulutuste suhe SKP-sse on viimastel aastakümnetel peaaegu kõikjal maailmas tõusnud, moodustades arenenud maades käesoleval ajal ligi 50%, arengumaades 25% (MAA, 1997, lk. 2). Siiski ei anna rahalised ega ka muud kvantitatiivsed näitajad (näiteks avaliku sektori töötajate arv) kaugeltki ammendavat ülevaadet riigi tege-likust tähtsusest. Riigiga seotud positiivsed ja negatiivsed efektid on suuresti määratud tema tegevuse **regulatiivse küljega**, mõjuga erasektorile, mis riigi rahanduses otseselt ei kajastu. Pommerehne ja Kirchgässner (1991, lk. 451) leiavad hinnanguliselt, et siin on toimunud veelgi olulisem tõus. Kohati on riik asendanud fiskaalset tegevust regulatiivsega, mille kohta Posner kasutab mõistet *taxation by regulation*.

Probleemi teaduslikuks analüüsiks on vajalik tasakaalustatud ja objektiivsetele kriteeriumidele tuginev käsitlus laiemas kontekstis. Võimaluse selleks annab **institutsiooniökonoomika** paradigma (vt. näiteks lühemalt Gumbel, Woratchek, 1995 või pikemalt Richter, Furubotn, 1996). Põhimõtteliselt taandatakse vaidlus institutsioonide eelistest majanduslikule analüüsile. Aluseks on arusaam, et kõikide institutsioonide loomine ja kasutamine on seotud kuludega. Eristamaks neid kulusid otsestest tootmiskuludest, on

kasutusele võetud **transaktsioonikulude** mõiste. Termin pärineb Arrow'lt. Edasine on juba lihtne — eelistada tuleb seda mehhanismi, mis suudab lahendada koordinatsiooniprobleemi odavamalt.

Tuleb rõhutada, et jutt pole kuludest raamatupidamiskulude tähenduses. Pigem on tegemist füüsilise hõrdejõu ja selle tulemusena tekkivate hõrdekadude analoogiga. Picot' (1991, lk. 105) arvates on institutsioonide ülesandeks informatsiooni-, kommunikatsiooni- ja koordinatsioonikulude alandamine ja sellega tööjaotuse sujuv korraldamine. Richter ja Furubotn (1997) eristavad turul, ettevõttes ja poliitikas tekkivaid transaktsioonikulusid. Transaktsioonikulude mõiste hõlmab ka neid **saamata jäänud tulusid**, mis tulenevad sellest, et ühegi institutsiooniga pole võimalik saavutada olemasolevatele ressurssidele vastavat majandusliku lõpptulemuse absoluutset, tehnoloogiliselt võimalikku maksimumi. Ebatäieliku info, huvide vastuolude ja stiimulite puudulikuse tõttu jääb reaaltulem alati väiksemaks. See erinevus ongi transaktsioonikulude üldistav mõõt ning ühtlasi rahvusliku konkurentsivõime üks olulisi parameetreid.

Institutsioonide võrdlevanalüüs institutsiooniökonomika raames peab siiski otstarbekamaks keskenduda tegelikkuses eksisteerivatele institutsioonidele (Frey, 1994, lk. 8). Otsitakse sellist elukorraldust, mis oleks parem kui olemasolev. Võrdlust saavutamatu ideaaliga (nn. nirvaanameetodit) peetakse mõttetuks. Üldiselt on see uurimissuund riigi suhtes väga kriitiline, sest riik kui organisatsioonivorm pakub vähe stiimuleid efektiivseks käitumiseks. Eriti oluliseks peetakse probleeme, mis tulenevad esindamissuhtest (vt. näiteks Schumann, 1992 või Sepp, 1997) poliitikute (agentide) ja kodanike (printsipiaali) vahel. Siin on rohkem ruumi agendi (poliitikute ja ametnike) omakasupüüdlikuks oportunismiks kui eraettevõtte suhetes tarbijatega isegi ebatäiuslikul turul.

Loomulikult ei ole turu ja riigi vahekord taandatav asendussuhte. See sisaldab ka vastastikku täiendavuse aspekti. Schulz-Nieswandt (1996, lk. 201) märgib õigesti: "Küsimus, kas riik või poliitiline süsteem peab olema arengu kaaskujundaja, on valesti püstitatud. Uuringute tulemused näitavad muud: põhiküsimuseks on riigi tegevuse laad, maht, kvaliteet, ulatus ja piirangud — tema

potentsiaal (*capability*), mitte aga dihhotoomiline vaidlus “riik *versus* turg”.” **Majanduse optimaalne institutsiooniline spekter** sisaldab alati nii turgu kui ka riiki. Muutuda võivad siin aga nii osatähtsus kui ka rakendusvaldkonnad. Institutsionaalselt määratud koordineerimisstruktuur on üks **majanduse konkurentsivõime (edukuse) põhitegur** nii rahvamajanduse kui ka ettevõtete tasandil. Seejuures ei piirdu institutsioonide tähtsus transaktsioonikulude staatilise aspektiga. Institutsioonid on ühiskonna stimuleerimissüsteemideks, mis õiguste kujundamise kaudu määravad ka majanduse arengustiimulid ja sellega dünaamilise efektiivsuse (vt. eriti Northi tööd).

Hauser ja Segmüller (1997, lk. 67–68) peavad majanduses kasutatavaid otsustussüsteeme esmalt riigi **staatilise konkurentsivõime** süvateguriks, mis kujundab esiplaanil seisvaid konkurentsivõime komponente:

- võimet maailmaturul müüa (*ability to sell*) ja
- võimet ligi tõmmata (osta) mobiilseid tootmistegureid (*ability to attract*).

Viimast võimet võib käsitleda ka ümberpööratult — võimena müüa oma riiki **asukohakonkurents**is. Selleski kontekstis on korduvalt rõhutatud nii konkreetse majanduspoliitika kui ka üldiste korrapoliitiliste raamide tähtsust (Siebert, Koop, Donges, Trabold jt.). Esimesed autorid kasutavad probleemi kirjeldamiseks **institutsionaalse konkurents**i mõistet ja viitavad idee autorina Tiebout’le.

Dünaamiline konkurentsivõime sõltub Hauseri ja Segmülleri käsitluses otsustavalt ettevõtte majanduslike ressursi- ja turutegurite pidevast arendamisest (*upgrading*; Trabold kasutab siin mõistet *ability to adjust*). Kui efektiivne see arendamine on, sõltub jällegi tugevasti olemasolevast institutsioonikompleksist (*Institutionen-Mix*) ning rahvuse võimest otsustussüsteemide võrku efektiivselt muuta. Jätkuv globaliseerumine ning toodete ja teenuste traditsioonilise konkurentsilaenemine tootmisasukohtade ja riiklike regulatsioonisüsteemide konkurentsile viib rahvusvahelise tööjaotuse nihetele. Viidatud autorid eristavad kolme konkurentsivõime arendamise tasandit (Hauser, Segmüller, 1997, lk. 72).

1. Alumine tasand hõlmab majandussüsteemi (**ettevõttemajanduse** tasand). Siin püüavad ettevõtted oma tegevust optimeerida kõrgemal tasandil defineeritud tingimustes.
2. Keskmine tasand tähendab **jooksva majanduspoliitika** arendamist. Diskussiooni objektiks on siin konkreetsed sisulised küsimused. Näiteks Šveitsi jaoks rõhutatakse järgmisi probleeme:
  - rahvusvaheliste turutõkete kõrvaldamine,
  - immobiilsete tootmistegurite hindade alandamine,
  - teadus- ja arendustegevuse süvendamine, oskusteabe hankimine,
  - tasakaalustatud riigieelarve saavutamine,
  - sisemise konkurentsi kindlustamine.
3. Ülemine tasand reguleerib **otsustussüsteeme**. See on agregeerituim ja strateegilisim tasand. Siin tehtavad otsused kanaliceerivad alumiste tasandite tegevuse. Eraldi rõhutatakse, et otsustussüsteemide ja nende kompleksi arendamine on rahvuse pikaajalise konkurentsivõime tähtsamaid tegureid.

Eriti selge on institutsioonilise struktuuri tähtsus äärmuslike näidete — vabaturumajanduse ja tsentraliseeritud käsumajanduse võrdlemisel. Piisab vaid mõelda USA ja endise NL majanduse erinevale efektiivsusele ja konkurentsivõimele. Loomulikult on riigi ja turu vahekorra probleemil peale konkurentsivõime ja efektiivsuse ka teisi dimensioone. Eelkõige puudutab see õiglust: “Põhimõtteliselt püstitab institutsiooniline vaatenurk küsimuse, kas ja kuidas on spetsiifiline poliitiline režiim võimeline samaaegselt saavutama jaotusõiglust ja positiivset majandustulemust” (Schulz-Nieswandt 1996, lk. 201). Siiski piirdatakse järgnevas majandusliku analüüsiga.

2.2.1.3. Ideaalne turg ja ideaalne riik

Turu ja riigi vahekorra käsitlemisel tuleb eristada idealiseeritud (transaktsioonikuludeta) ja reaalselt (positiivsete transaktsioonikuludega) mudelit. Esimesel juhul eeldatakse turul täiuslikku konkurentsi ning riigina kõiketeadvat ja heatahtlikku diktaatorit. Siin

tõuseb esiplaanile turu ja riigi üksteist täiendav roll. Teisel juhul lähtutakse aga mitmesuguste turu- ja riigitõrgete olemasolust, mis sunnib otsima tõrkuva instrumendi asendamise võimalusi.

Mõistmaks **riigi rolli ideaaltingimustes**, tuleb täpsustada turul toimuvat. Nimelt on kaupade ja teenuste vahetus vaid turuprotsessi tagajärg ja sedagi mitte alati. Eriti ilmne on viimane seoses börsidel toimuvate tulevikutehingutega. Tegelikult on turu olemuseks mitmesuguste õiguste vahetus. Sageli on need seotud omandiõigusega kaupadele ja teenustele. Tihti aga mitte. Näiteks omandiõigus autole ei anna veel õigust kasutada avalikke teid või omandiõigus majale õigust üürnikke suvaliselt välja tõsta. Seetõttu on otstarbekas antud kontekstis tõlkida vahetusobjekti üldmõistena kasutatavat ingliskeelset terminit *property rights* mitte omandiõiguseks, vaid saksa keele eeskujul **käsusutusõigusteks** (*Verfügungsrechte*).

Käsusutusõiguste vahetuse vajalikuks eelduseks turgudel on nende õiguste ühetähenduslik **määratletus** ja garanteeritud **teostatavus**. Just siin ilmneb riigi põhiülesanne ideaalses turumajanduses. Ta kas määrab käsusutusõigused otseselt ja kindlustab nende kasutamise võimalused või loob vähemalt üldised raamid, mis tagaksid riiklikult kehtestatud või eraviisiliselt kokkulepitud õiguste teostamise. Näiteks hoolitseb riik toimiva tsiviilõiguse eest. Siin on ilmne, et riik ja turg pole vastuolus. Vabaturg eeldab vähemalt minimaalset riigi garantiid kehtivatele käsusutusõigustele. Juba Adam Smith rõhutas, et õiguse ähvardav käsi peab olema hästi nähtav, selleks et turu nähtamatu käsi hästi toimiks.

Turu ja riigi vastastikune täiendussuhe tuleneb ka sellest, et turul vahetatavate kaupade kasutusvõimalused on (üldistavalt: üldsuse huvides) õiguslike reeglitega praktiliselt alati piiratud. Olgu siin näiteks kiiruspiirangud teedel ja tänavatel. Üldiselt öeldes, mida suurem (laiem) on mingi hüvise legaalse kasutusvõimaluste spekter ja mida kasulikumad need võimalused tarbijatele on, seda kõrgem on selle hüvise hind (ja vastupidi). Siit on selgelt näha, et kaupade omandiga seotud käsusutusõiguste muutmine riigi poolt mõjutab otseselt kaupade hindu turul. Kui piirkiirust tõsta, võib arvestada võimsamate autode hinna tõusuga. Selle langetamine peaks aga mõjuma vastupidi.

2.2.1.4. Turg ja riik reaalses maailmas

Reaalses maailmas ei ole turg ega riik täiuslikud. Turg ei suuda hinnamehhanismi kaudu tagada kõigi ühiskonnale ja tema liikmetele vajalike hüviste tootmist piisavas koguses (või vältida kahjulike mõjude tekkimist). Riik ei suuda alati tagada üldsuse huvide silmaspidamist reeglite ja normide kehtestamisel. Sel taustal saab turu ja riigi vahekord uue vaatenurga. Nimelt võib püstitada küsimuse nende vastastikusest asendatavusest. Eelkõige on jutt riigi võimalustest **turutõrgete** leevendamisel. Turutõrgete teooria nõuab riigi sekkumist majandusellu vaid juhul, kui seda on võimalik põhjendada konkreetsete turuprobleemidega. Tavaliselt peetakse silmas **efektiivsus- ja heaolukadusid**. Ehkki autorid süstematiseerivad turutõrkeid veidi erinevalt (vt. Luckenbach, 1986, lk. 133–144; Frey, 1994, lk. 89–98; Molitor, 1995, lk. 76–85; Peters, 1995, lk. 217–224; Welfens, 1995, lk. 174–196; Weimann, 1996, lk. 122–145; Fritsch, Wein, Ewers, 1996, lk. 62), võib majandusteooria praeguse taseme juures eristada nelja **objektiivsete** põhjuste gruppi:

- välismõjud ja avalikud hüved,
- suuruseelised ja kulutuste pöördumatus,
- infoprobleemid,
- kohanemisprobleemid.

Seejuures on osa neist poliitiliselt (sihipäraselt) **korrigeeritavad** (näiteks infoprobleemid tarbijakaitsemeetmetega), osa aga vähemalt lühiajaliselt mitte (loomulike monopolide suuruseelised). Siiski ei saa kumbagi turutõrgete rühma põhimõtteliselt likvideerida. Peale selle toovad mõned autorid (Welfens, 1995, lk. 174) esile ka **subjektiivsed (tahtlikud)** ja seetõttu vähemalt põhimõtteliselt **likvideeritavad** turutõrked, mis omakorda võivad olla nii sisemaised kui ka rahvusvahelised, nii eraalgatuslikud (kartellid) kui ka riiklikud (kaubandustõkked). Selle rühmaga seostub ka turuvõimu ja selle kuritarvitamise teema (Sepp, 1991, lk. 81–83).

MAA rõhutab siiski ka seda, et vaatamata eriarvamustele, võib kõrvuti passiivse reageerimisega turutõrgetele mõnikord otstarbekaks osutuda ka **aktiivne struktuuripoliitika**. Seda kinnitab näiteks Jaapani kogemus metallitööstuse arendamisel (MAA, 1997,

lk. 86). Riik võib asuda maakleri rolli, kes vahendab informatsiooni ning soodustab ühist õppimist ja koostööd. Siiski sõltub selle rolli edukas täitmine riigi võimekusest (MAA, 1997, lk. 84).

Kokkuvõtlikult väljendab domineerivat **normatiivset suhtumist** riigi ja turu vahekorrasse **subsidaarsusprintsii**p. Selle sisu võib kokku võtta järgmiselt: nii palju turgu kui võimalik, nii vähe riiki kui võimalik. Döring (1994, lk. 243) väidab õigusega, et kõrvuti negatiivse suhtumisega riigisse on siin ka positiivne sõnum: mõistlikkuse piires on riigi abi üksikindviididele vajalik. Siiski on tegemist sümmeetrilise suhtumisega institutsioonidesse. Picot' (1991, lk. 104) arvates on see institutsiooniökonoomiselt põhjendatud ega ole üksnes väärtushinnang. Ta analüüsib subsidaarsusprintsii pi nii käsutusõiguste kui ka transaktsioonikulude teooria seisukohalt.

- **Käsutusõiguste teooriast** tuleneb arusaam, et efektiivne on selline õiguste organisatsioon, mille korral transaktsioonikulude summa on minimaalne. See tähendab normatiivselt, et suured transaktsioonikulud nõuavad uusi organisatsioonilisi (institutsioonilisi) lahendusi. Peamiseks teeks on siin käsutusõiguste võimalikult täpsem määratlemine, mis võimaldaks tööjaotusprobleeme lahendada valdavalt eraalgatuslikul ja -õiguslikul alusel. Sama suunda rõhutab ka subsidaarsusprintsii.
- **Transaktsioonikulude teooria** põhiküsimuseks on tööjaotuse (transaktsioonide) efektiivne korraldamine kindlate käsutusõiguste korral. Standardkaupade puhul on odavaimaks variandiks turg. Vaid juhul, kui transaktsioon on seotud väga spetsiifiliste objektidega, tekib partnerite vastastikune sõltuvus, muutub oluliseks vastastikune tundmine ja usaldus. Sellises olukorras tekib pinnas koöperatsiooniks ja integratsiooniks, mis peavad alandama inimete piiratud ratsionaalsusest ja oportunistmist tekkivaid kulusid. Seegi järeldus on kooskõlas subsidaarsusprintsii biga.

Sageli seletatakse riigi sekkumist ka **efektiivsusvälistest kriteeriumidest** tulenevate turutõrgetega. Turumehhanism ei suuda tõesti alati tagada näiteks ühiskonna moraali- ja õiglustundele vastavaid lahendusi ning piisavat sotsiaalset stabiilsust (Frey, 1994, lk. 95–98; Peters, 1995, lk. 301–308). Luckenbach (1991, lk. 226–

227) räägib turutõrgete (*Marktversagen*) kõrval ka **туру eitamisest** (*Marktablehnung*). Viimased seostatakse jaotusprobleemidega. Siiski piirduakse töö käesolevas osas efektiivsustõrgetega, mis ühenduvad kõige otsesemalt konkurentsivõime temaga.

Mõnikord seostatakse riigi sekkumist majandussubjektide **väärtushinnangute (eelistuste) ebaratsionaalsusega**. Väärtushinnangute kui kollektiivse sekkumise ajendi üle on vaieldud eelkõige ühenduses **meritoorsete** kaupadega. Selle mõiste tõi sisse Musgrave 1959. a. (vt. Weimann, 1996, lk. 287). Silmas peetakse hüvesid, mida avalike võimude arvates tarbitakse liiga vähe (demeritoorsete kaupade puhul liiga palju). Meritoorsete kaupade puhul peetakse sobivaks poliitikaks nende tootmise subsideerimist (tasuta kooliharidus), tarbimiskohustust (liikluskindlustus, koolikohustus), demeritoorsete kaupade korral aga hinnalisandeid (alkoholi- ja tubakaaktsiisid) või keelde (narkootikumid). Ühiseks jooneks on kõigil juhtudel tarbijate eelistuste korrigeerimine. Peale tarbijate ebaratsionaalsuse tuginetakse ka manipuleeritavuse argumendile (näiteks eksitava reklaami mõju). Siiski on eelistuste ebaratsionaalsuse argument majanduspoliitikas libe tee, andes võimaluse praktiliselt suvaliseks tarbijate ahistamiseks. Põhirõhk peaks jääma objektiivsete infotõrgete tuvastamisele ja ületamisele.

2.2.2. Turutõrked ja majanduspoliitika

2.2.2.1. Välismõjud ja avalikud hüved

Turg toimib ideaalselt siis, kui igaühe tegevuse kõik mõjud kaasinimeste heaolule kajastuvad tema enda heaolus. See on nii, kui negatiivsed mõjud muutuvad tema kuludeks ning positiivsed mõjud tuludeks. Kui need tingimused pole täidetud, räägitakse välismõjudest, mis on turutõrgete üheks peamiseks põhjuseks.

Välismõjude kohta võib tuua arvukaid näiteid:

- autode lärm ja heitgaasid põhjustavad elava liiklusega piirkondade elanike haigestumist;
- välismaa autod kasutavad Eesti teid seda hüvitamata;

- vanemad rõõmustavad oma laste edusammude üle;
- naabrid kadestavad üksteist.

Kahte esimest näidet iseloomustab füüsiline seos subjektide heaolu vahel. Samal ajal puudub esimesel juhul vastutus oma tegevuse negatiivsete tagajärgede eest, teisel aga jäävad eestlased ilma hüvitusest teedeehituseks tehtud kulutuste eest. Niisugusel juhul räägitakse **tehnoloogilistest** välismõjudest, mis on järgneva käsitluse põhiobjektiks. Kaks viimast näidet on seotud **psühholoogiliste** välismõjudega, mis jäävad samuti välja turumehhanismi toimealast ja võivad olla turutõrke põhjuseks.

Tehnoloogiliste välismõjude puhul peegeldavad turuhinnad üksnes osaliselt vastavate hüvede kasulikkust, arvestades vaid nn. erakulude ja -tulude vahekorda. Arvestamata jäävad välised (kolmandate isikute) kulud-tulud või, nagu ka väljendutakse, sotsiaalsed lisakulud ja -kasu. Välismõjud võivad tekkida ja avalduda nii tootmises kui ka tarbimises ning olla kolmandate suhtes nii positiivse kui negatiivse mõjuga.

Millised **majanduspoliitilised vahendid** on sellistel juhtudel turu toetajana või aseainena rakendatavad?

Hinnangukriteeriumidena on siin aluseks instrumendi staatiline ja dünaamiline efektiivsus ning tabamistäpsus:

- staatiline efektiivsus seostub eelkõige summaarsete rahvamajanduskuludega konstantsete raamtingimuste, eriti tehnoloogiate korral;
- dünaamiline efektiivsus tuleneb aga just arengustiimulite suunast ja tugevusest: kuivõrd konkreetne instrument ajendab asjaosalisi otsima võimalusi välismõjudega seotud kulude säästuks ja tulude suurendamiseks;
- tabamistäpsus iseloomustab võimalust saavutada tegelikkuses just soovitud välismõju tase (näiteks mingi keskkonnastandard või rahva haridustase).

Lisaks tuleb arvestada ka oluliselt erinevate jaotusmõjudega ning transaktsioonikuludega (nii majanduslike kui ka poliitilistega). Just viimased sunnivad tihti piirduma vaid üldjoontes rahuldavate lahendustega.

Selliste hüvede riiklik tootmine, mida turg positiivsete välismõjude tõttu piisavalt ei tooda (sisemine ja väline julgeolek, teadus, haridus), on hädavajalik vaid juhul, kui välistusprintsip on tehniliselt teostamatu või pole majanduslikult otstarbekas. Sel juhul räägitakse ka **avalikest hüvedest**. Arvestades paratamatuid bürokraatia- ja kontrolliprobleeme, on juba nende riiklik tellimine äärmiselt küsitav, rääkimata riiklikust tootmisest. Dünaamilisest aspektist on halb see, et bürokraatia pole huvitatud uute võimalike välistustehnikate otsimisest ja koos sellega turumehhanismile üleminekust ka seal, kus see oleks reaalselt kasulik. Igal juhul on vaja riikliku tootmise vajadust regulaarselt üle vaadata, nagu toimub praegu Eestis haridussfääris.

Ühinemislahendus tuleb kõne alla vaid erandjuhtudel. Negatiivsete välismõjude korral eeldaks see ju sageli ka tootjate ja tarbijate viimist ühe mütsi alla, mis on üldiselt võimatu. Positiivsete välismõjude juures on see tee rakenduslikum, seostudes näiteks omavalitsuste optimaalse suuruse küsimusega. On loomulik, et omavalitsuste pakutavate hüvede tarbijad peaksid selle eest ka maksma, s.t. olema seal maksukohuslased.

Ka **käsud, keelud ja normid** on nii efektiivsuse kui ka tabamistäpsuse seisukohalt küsitavad. Peamiselt seostub see info-probleemidega, eelkõige sekkumispiiride määramisel. On ju mingi tegevuse täielik keeld üldjuhul majanduslikult ebaotstarbekas.

Maksulahenduste korral on samuti tegemist infoprobleemidega, eelkõige maksustatava näitaja ja maksumäära valikul. Siiski on siin sihipärasus, võrreldes administratiivsete reeglitega, suurem, sest stiimulid uute, negatiivseid välismõjusid (näiteks reostust) vähendavate tehnoloogiate evitamiseks on suuremad. Samuti võib hinnata preemiaid (subsidiidume) positiivsete välismõjude eest. Seevastu preemiad negatiivsete välismõjude vähendamise eest on küsitavad. Esiteks võib nii tekkida huvi tegutseda negatiivse välismõjuga tegevusalal üksnes selleks, et saada preemiaid näiteks algal suure reostuse vähendamise eest. Teiseks võib niisugun preemia minna vastuollu valitseva õiglusmalliga.

Eraviisilised läbirääkimised on vastavalt Coase'i teoreemile (Richter ja Furubotn, 1996, lk. 100–108; Sepp, 1997) ideaalis

parim välismõjude internaliseerimise meetod. Ilma riigi sekku-miseta jõutakse siin välismõjude optimaalse suuruseni vastasti-kuste kokkulepete ja maksete alusel. Dünaamilisest vaatepunktist sõltub efektiivsus siiski ka toimivast õigussüsteemist. Nimelt võib kahjutasuõiguse puudumine provotseerida tekitama negatiivseid välismõjusid, et seejärel taotleda kahjukannatajalt hüvitust nende vähendamise eest. Pealegi vähendab see kahjustaja huvi negatiivse välismõjuta tehnoloogia arendamiseks. Praktiliselt on aga ka kahjutasuõiguse korral välismõjude internaliseerimine läbirääki-mistega raskendatud kõrgete ja ebavõrdsete transaktsioonikulude, erisuguse läbirääkimisjõu, kahjuga seotud mõõtmisprobleemide jms. tõttu (vt. ka Koboldt, Leder, Schmidthcnen, 1995).

Nimetatud probleemidele pakuvad osalist lahendust **kaubelda-vad kahjustusõigused** (sertifikaadid). Näiteks saasteõigused. Siin ollakse turumehhanismile kõige lähemal. Siiski peab erinevalt eraläbirääkimistest mingi instants eelnevalt määrama optimaalse välismõju suuruse. Samuti on probleeme õiguste defineerimise ja relevantse turu piiritlemisega.

Spetsiifiline on stohhastiliste välismõjude internaliseerimise probleem. Niisugusel juhul sõltub välismõju tekitajast selle esine-mise tõenäosus. Näiteks võib tuua liiklusõnnetusest tekkiva nega-tiivse välismõju. Siin on eelnevad eralahendused tõkestavate trans-aktsioonikulude tõttu praktiliselt võimatud. Oluliseks saab sobiva **avaliku kahjutasuõiguse** kujundamine ja rakendamine sõltumatu kohtusüsteemi poolt. Eesmärgiks on tõenäolise negatiivse välismõju ja selle vähendamiseks tehtavate kulutuste summa minimeerimine. Eriti dünaamilisest aspektist on siin eelistatum ohustamisvastutus, võrreldes süüvastutusega. Esimesel juhul vastutab tekitaja alati kogu kahju eest, teisel juhul aga vaid siis, kui ta pole järginud vajalikku hoolikustaset, ehk teisi sõnu, on süüdi. See eelistus peab paika siiski vaid juhul, kui kahjustatu ei saa kahju tekkimise tõenäosust ja suurust mõjutada.

Seega sõltub turutõrke kõrvaldamiseks sobiva instrumendi valik olukorra iseärasustest. Võib oletada, et parim tulemus saavutatakse nende optimaalse kombinatsiooniga.

2.2.2.2. Suuruseelised ja kulutuste pöördumatus

Turutõrkeid võivad peale välismõjude põhjustada suuruseelised ja kulutuste pöördumatus, mis esinevad sageli ka koos.

Suuruseeliste puhul on majanduslikult otstarbekam (odavam), kui kogu nõudluse rahuldamiseks vajalik tootmine on koondatud mõnda suurde või äärmuslikul juhul vaid ühte ettevõttesse. Viimasel juhul räägitakse loomulikust monopolist ning see on sageli seotud mitmesuguste jaotusvõrkudega. Näiteks sobivad kohalik telefoni- ja elektrivõrk. Loomulike monopolidega on aga seotud turu vastaspoole kurnamise oht kunstliku defitsiidi ja kõrgendatud hindade või halva kvaliteedi kaudu. Dünaamilisest aspektist võib ette tulla tehnilise arengu takistamist või vähemalt arengustiimulite puudumist. Mõlemad asjaolud võivad teha vajalikuks riigi sekkumise.

Turumehhanism võib ohtu sattuda ka väljaspool loomulikke monopole. Mõned suured pakkujad oligopoolsetel turgudel võivad suhteliselt lihtsalt omavahel kokku leppida ning tekitada kollektiivse monopoli (kartelli). Viimane võib olla turu vastaspoolele sama kahjulik kui individuaalne. Sama tulemuseni võivad viia konkurentsipiirangud vertikaalsetes turustussüsteemides. Siin on riikliku konkurentsipoliitika üks olulisi ja traditsioonilisi tegevusvaldkondi (Sepp, 1993, lk. 69–79).

Muidugi ei saa mööda minna turu avatusest konkurentsiks (*contestability*). Kui turul puuduvad igasugused sisenemis- ja väljumistõkked (süsteematikat vt. Sepp, 1993, lk. 88–91), on monopolist potentsiaalsete konkurentide täpselt samasuguse kontrolli all kui reaalse konkurentsi puhul. Ta ei saa tõsta hindu üle kulutaseme, kartmata uustulnukate sisenemist turule madalamate hindadega ja järgnevat turuosa kaotust. Sellele argumendile tuginedes on Baumoli konkurentsiks avatud turgude (*contestable markets*) kontseptsioon üritanud seada kahtluse alla riigi sekkumise vajaduse ka loomulike monopolide aladel.

Millest siiski sõltub potentsiaalse konkurentsi määr? Oma osa on muidugi uustulnukate ligipääsul varustus- ja turustuskanalitele ning parima tehnoloogia kättesaadavusel. Sageli võimaldab kogemuseelis

vanadel tegijatel olla potentsiaalsetest konkurentidest odavam. Siiski on siin määrav tähtsus pöördumatutel kulutustel (*sunk costs*).

Pöördumatud kulutused on sellised investeeringud, mis on vajalikud turule sisenemiseks, kuid mis turult väljumisel lähevad kaduma. Olgu siin näiteks raudteerööpad. Kord maha pandud rööbaste väärtus on peaaegu tervenisti pöördumatu kulutus. Raudteeliikluse lõppemisel on sellest võimalik tagasi saada vaid väike osa. Pöördumatute kulutuste osa on seda suurem, mida spetsialiseeritum on tehnoloogia ning mida raskem on leida tootmisteguritele alternatiivset rakendust. Näiteks jaamahoones on pöördumatute kulutuste osa oluliselt väiksem kui rööbastes. Kulutuste pöördumatus on üheaegselt nii sisenemis- kui ka väljumistõke. Mida suuremad on pöördumatusest tulenevad kaod turult väljumisel, seda väiksem on turule sisenemise tõenäosus (muidugi muudel võrdsetel tingimustel). See on ka arusaadav, sest kui monopolist reageerib potentsiaalsete konkurentide ilmunisele hinnalalandusega küllalt kiiresti, ei ole viimastel võimalik pöördumatuid kulutusi hinna kaudu amortiseerida.

Tabel 2.1 iseloomustab kokkuvõtlikult suuruseeliste ja kulutuste pöördumatuse mõju turusituatsioonile.

- Väli I iseloomustab normaalset turumajandust, kus suuruselised ja kulutuste pöördumatus ei ole märgatavad. Siin pole karta turutõrkeid ning seepärast pole vajalik ka riigi eriline sekkumine.
- Väli II esindab loomuliku monopoli juhtumit ilma majandusvõimu olulise kuritarvituste ohuta. Monopol on siin distsiplineeritud potentsiaalse konkurentsi poolt. Siiski võib mõnikord olla vajalik turulepääsu reguleerimine, sest "rosinanokkijad" võivad põhjustada ruineerivat konkurentsi ning osa turusegmentide nõudluse rahuldamatust. Näiteks bussiliiklus oma tasuvate ja mittetasuvate liinidega.
- Väli III hõlmab samuti konkurentsi sisenemis- ja väljumistõketega suletud turge. Kuivõrd aga puuduvad olulised suuruselised, on konkurent pühimõtteliselt võimalik. Samas võivad majanduse struktuurinihked (näiteks nõudluse vähenemine) tekitada siin kriise (osaliselt on see nii põllumajanduses).

- Väli IV on see juhtum, kui majandusvõimu kuritarvitamine on tõenäolisim. Monopol on kaitstud potentsiaalsete konkurentide eest turule sisenemiseks vajalike kulutuste pöördumatusega.

Tabel 2.1. Suuruseeliste ja kulutuste pöördumatuse kombineerumine

Kulutuste pöördumatus	Suuruseelised	
	Väikesed	Suured
Väike	III Kohanemiskustega turg	IV Konkurentsi eest kaitstud loomulik monopol
Suur	I Normaalne turg	II Potentsiaalse konkurentsiga ohjatud loomulik monopol

Allikas: Fritsch, Wein, Ewers, 1994, lk. 340.

Kui suuruseelistega seotud kontsentratsioon on vältimatu, tuleb leida õiged **majanduspoliitilised meetmed** vähendamaks monopolse kasumi saamise võimalusi ning hinna ja piirkulude häälbimisest tingitud heaolukadusid. Kõne alla tulevad järgmised võimalused.

1. Monopoli tegevuse piiramine teistel, suuruseelisteta turgudel. See võimaldab vältida ristsubsideerimisega tekkivat dumpingut. Radikaalseim tee on siin monopolisti tegevuse keelamine eel- ja järelturul koos kõigi klientide kohustusliku ja mittediskrimineeriva teenindamisega monopoolses sektoris. Peamiseks vastuargumendiks on tavaliselt seoseeliste (*economies of scope*) hülgamine. Kui viimased on tõesti olulised, tuleb igal üksikjuhtumil valida kahest halvast parim.
2. Riiklik hinnaregulatsioon, millel on rida alternatiive.
  - Piirkuluhinnad koos sel puhul paratamatute riiklike dotatsioonidega. Raskusi valmistab piirkulude mõõtmine. Ohtu satuvad ka kulusäästu stiimulid, kui riik igasuguse ülekulu enda kanda võtab. Dotatsiooniks vajalikud maksud võivad omakorda tekitada konkurentsimoonusi.
  - Pareto-opimaalsed hinnad ja hinnadiferentseerimine. Kui monopolist suudab kehtestada individuaalsed hinnad vasta-

valt klientide maksevalmidusele, on tootmismaht sama mis täiusliku konkurentsi puhul. Sisuliselt tuleb siin dotatsioon monopolile otse tarbijatelt. Järelikult säilib ka riikliku hinnakontrolli vajadus.

- Kulukatvad hinnad. Kuivõrd jääb teostamata piirkulureegel, saab rääkida vaid suboptimaalsest lahendist. Eeliseks on aga ülekuluga seotud probleemide äralangemine.
3. Vastujõu loomine turul. Teoreetiliselt saab näidata, et kahepoolne monopol võib viia sama lahendini kui täiuslik konkurents. Paraku on siin kerge vallandada monopoliseerumise ahelreaktsiooni.
  4. Monopoliõiguse müük oksjonil. Konkurents turul asendatakse siin konkurentsiiga turu pärast. Õiguse müüja (sageli riik) saab soodsalt juhul monopoolse kasumi enda kätte, mida saab kasutada näiteks tarbijatoetusteks. Probleemiks on aga kulutuste pöördumatusena tekkiv sisenemistõke uustulnukatele. Vanad turuvaldajad võivad kvaasikasumi arvel teha soodsamaid pakkumisi, kui need, kel spetsiifilised investeeringud alles ees seisavad.
  5. Turule sisenemise tõkked ja/või miinimumhinnad. Eelduseks on kulutuste pöördumatusena seotud mõõdukad väljumiskulud ning eriline kulustruktuur turul. Sel juhul võib tekkida "rosinanonkimise" või "mandi võtmise" oht. (Turul teenindatakse vaid tasuvaid segmente (Tallinna—Tartu bussiliine), vähem tasuvad (maaliinid) jäävad teenindamata.)
  6. Kvaliteedinõuded monopoli toodangule ja lepingukohustus. Hinnapiirangute korral võib monopolist sageli üritada teenida tulu kvaliteedi alandamise arvel. Kvaliteedinormid peavad kompenseerima ka monopoli väheseid arengustiimuleid. Eelnevaga seoses on vaja tagada ka vähem kasulike klientide teenindamine monopoli poolt.

Suuruseeliste ja kulutuste pöördumatusena seotud meetmed peavad tuginema konkreetsele analüüsile. Vastasel korral ähvardab regulatsiooniga üledoseerimine. Eriti ettevaatlik peab olema turutõkete kehtestamisega, sest neile kipub järgnema regulatsiooni ahelreaktsioon. Kord juba kehtestatud regulatsiooni on äärmiselt raske tagasi võtta. Tähtis on ka loomuliku monopoli võimalikult kitsas piiritlemine.

2.2.2.3. Infoprobleemid

Reaalses majanduses on kaht tüüpi infoprobleeme: teadmatus ja määramatus. **Teadmatus** on põhimõtteliselt kõrvaldatav infopuudus. **Määramatuse** puhul on aga tegu tuleviku põhimõttelise prognoosimatusega.

Teadmatusel on omakorda erisuguseid liike, näiteks kvaliteedi-, kasu- ja hinnateadmatus. Kui **kvaliteediteadmatus**ega kaasneb kvaliteediinfo ebasümmeetrilisus, tekivad negatiivse valiku ja/või moraalse riski olukorrad. Sel juhul võib turg kindlate (kõrgemate) kvaliteediasmette jaoks kokku variseda. Sellele ohule võivad turuosalised ise vastu seada kindlad infostrateegiad. Ka riik saab siin oma majanduspoliitiliste meetmetega kasulik olla. Eelkõige seostub see turu mitteprofessionaalsete osaliste, lõpptarbijate kaitsega.

- Infokohustus müüjatele pakutava kauba olulisemate parameetrite suhtes.
- Garantiikohustus, sõltumata vigade tekkimise põhjustest.
- Tooteinfo pakkumine või tellimine riigi enda poolt.
- Miinimumstandardite ja tegevuslubade kehtestamine.
- Kohustuslik kindlustus. Vastasel korral võib asümmeetriline infojaotus kaasa tuua turu säilimise vaid suurte riskide jaoks. Kindlustuse kõrge hind peletab väikese riski kandjad eemale. Kohustuslik kindlustus takistab seda ja võimaldab kindlustuse hinda alandada.

Kasuteadmatus võib väljenduda kaupade ala- või ülenõudluses. Esimest võib näiteks täheldada seoses haridusega, mis sunnib riike kehtestama koolikohustust või subventsioneerima haridusasutusi. Üldiselt valitseb arvamus, et kasuteadmatus on suurem pika kasutusajaga immateriaalsete hüvede puhul (peale hariduse ka näiteks vanadus- ja tervisekindlustus). Hariduse puhul on aga riigi osalus põhjendatud muudegi teguritega, näiteks positiivse välismõjuga.

Hinnateadmatus seisneb turuosaliste infopuuduses tasakaalu-hinna suhtes, mis võib tekitada viivitusi tehingutes ning kaasa tuua turutasakaalu ajutisi häireid. Siin võivad osutada kasulikuks riigi või mõne muu kollektiivse instantssi infoteenused.

Määramatusest ja sellega seotud riskist saab rääkida nii ettevõtluses kui ka väljaspool seda, nii-öelda tavalises elus. On väga kaheldav, et esimesel juhul suudaks keegi tõestada turutõrke võimalust ja avada tee riigi sekkumisele ettevõtlusriskidesse. Kui näiteks fundamentaaluuringute puhul püütakse põhjendada riigi osa, siis ei seostu see nende tulemuste määramatusega, vaid eelkõige välismõjudega. Ettevõtlusväliste riskide puhul saab siiski esile tuua rea olukordi, kus riik peaks astuma kindlustusturu kõrvale või asemele,

- Kahju suurus või tõenäosus ei ole prognoositav. Nii on see massiliste ja omavahel statistiliselt seotud nähtuste puhul (näiteks konjunktuurne tööpuudus).
- Asümmeetriline infojaotus, millega kaasnevad negatiivse valiku ja moraalse riski probleemid (Milde, 1988; Varian, 1992; Kaldaru, 1996).
- Inimeste kalduvus sõita kaaskodanike arvel jänest, asendades isikliku riskikindlustuse lootusega sotsiaalhoolekandele.

2.2.2.4. Kohandumisprobleemid

Turul võib eristada nelja kohandumisprobleemi.

- Turu tasakaalupunkti puudumine, mida võib põhjustada pakku- mis- ja/või nõudluskõverate anomaalne kulgemine (võimalik näiteks tööjõuturul).
- Tasakaalupunkt on küll põhimõtteliselt olemas, kuid väga ebastabiilne. Erijuhtumiks on hälvete võimendumine (näiteks Eestigi väärtpaberiturul).
- Turu liikumist tasakaalu poole takistavad turuosaliste väike reaktsioonikiirus, ruineeriv konkurents jm. tegurid (näiteks põllumajanduses).
- Partnerispetsiifiliste investeeringute suur osatähtsus mingis valdkonnas võib suure ootunismiohu tõttu põhjustada iseene- sest kasulike tehingute ärajäämist. Näiteks õppejõudude mada- lad palgad (riigi ootunism) sunnivad neid erialase enesetäien- damise asemel investeerima muudesse tegevusvaldkondadesse ning tähendavad ka ülikoolide reputatsiooni kadu.

Esimesel kahel juhul on tegemist ajutiste raskustega, mis võivad siiski kohati nõuda ka riigi sekkumist stabiliseerivate infomeetmete, miinimumhindade, kauplemispiirangute jms. näol.

Kuigi reaalne turg nõuab erinevalt täiusliku konkurentsi ideaalmudelist kohandumiseks *aega*, ei tähenda see veel turutõrget. Iga-sugune kohandumise kiirendamine on seotud kuludega, mistõttu kuskil on optimum. Struktuurikriiside korral, mil püsivalt nõudlus langeb, on kohandumise põhitakistajaks pöördumatud kulutused. Viimased takistavad turult väljumist. Kujuneb ruineeriv konkurents, hinnad ei kata enamiku turuosaliste kulusid. Tüüpiliseks näiteks on põllumajandus. Sellistes tingimustes on loomulik ravida majanduspoliitiliselt algpõhjusi, kergendades turult väljumist. Muidugi tuleb põllumajanduse juhtumil arvestada ka haru tegevusega seotud avalikke hüvesid (maa-asustuse säilimine, loodus- ja maastikukujundus). Seetõttu pole põllumajanduse piiratud toetamine vaadeldav üksnes põllumajandustoodangu subsideerimisena, eriti Eestis, kus põllumajandustootmine toimub teiste riikide subsideerimisest tulenevate suurte moonutustega turukeskkonnas.

Oportunism ilmneb üldiselt pikaajaliste lepingute raames (vt. eriti Williamsoni töid). On loomulik, et sellised lepingud ei saa olla täielikud ega hõlmata kõiki tulevikus aset leidvaid sündmusi. Samas on ebatäielikud lepingud infoprobleemide ja -kulude loomulikuks tagajärjeks. Nii tekibki võimalus kehtiva lepingu raames uusi asjaolusid enda kasuks ja partneri kahjuks (oportunistlikult) ära kasutada. Eelduseks on siingi asjaosaliste erinev (asümmeetriline) informeeritus, mida võidakse ka teadlikult süvendada. Oportunismiohu vältimiseks tuuakse lepingulistesse suhetesse mitmesuguseid pandimehhanisme (kaasa arvatud investeringud ärireputatsiooni arendamisse). Äärmuslikel juhtudel minnakse ka vertikaalse omandilise integratsiooni teed. Turg asendatakse hierarhiaga. Siiski võivad oportunismiga seostuvad transaktsioonikulud osutuda tõkestavateks ning kasulikud tehingud ei toimu. Siin saavad nii riik kui ka teised kollektiivsed instantsid (tööstuskaubanduskojad) aidata transaktsioonikulusid alandada. Sel eesmärgil täiustatakse nii lepinguõiguse kui ka konfliktide lahendamise organisatsioonilisi vorme (kohtud, eraarbitraaž).

2.2.3. Riigitõrked ja poliitika

2.2.3.1. Riigitõrked

Kui ilmnevad vaadeldud turutõrked, ei tähenda see veel automaatselt otsust riikliku regulatsiooni kasuks. Turutõrgete kõrval võivad esineda ka **riigitõrked**. Richter ja Furubotn (1996, lk. 112) seostavad viimaseid riigivõimu kuritarvitamisest ja selle vältimisest tekkivate suurte rahvamajanduskuludega. Seejuures eristab Frey (1994, lk. 139) **poliitikatõrkeid** (demokraatiamehhanismis) ja **haldustõrkeid** (avalikus halduses). Mõlemad võivad olla seotud nii infoprobleemide kui ka tegevusstiimulitega.

- On vähemalt kaheldav, et riiklikud otsustajad valdavad piisavat asjakohast teavet tarbijate eelistuste ja ettevõtete kulude kohta, et isegi turutõrgete korral saavutada turust paremaid tulemusi.
- Riiklikud meetmed turutõrgete leevendamiseks nõuavad sageli turuosaliste käitumissiimulite muutmist. Kuidas see õnnestub, sõltub suuresti otsustajate arusaamast turu toimimisest.
- Sageli tähendab turutõrgete korrektuur turu eraotsuste asendamist avalike otsustega. Poliitökonoomiline analüüs näitab aga, et riiklikud otsustajad ei lähtu sugugi üksnes üldsuse huvidest. Kuivõrd on vaba mänguruumi, tõuseb siingi esiplaanile omakasu.

Kui riiklikes otsustusprotsessides pääseb mõjule omakasu, võib majanduspoliitiline praktika hälbida oluliselt turutõrgete teooria soovitustest. Loomulikult hälbib see siis ka ametlikult väljakuulutatud poliitilistest eesmärkidest. Need probleemid on **uue poliitilise ökonoomia** ehk **avaliku valiku teooria** (*public choice*) objektiks (vt. Bernholz, Breyer, 1993; Frey, 1995; Sepp, 1997). Klassikalised autorid on Downs, Niskanen, Tollison, Olson, Tullock jt.

- Kui riigi sotsiaalset jaotuspoliitikat kujundatakse enamusotsustega, on **valijatel** keeruline oma tulevast heaolu prognoosida. Struktuuripoliitilised meetmed on üldjuhul stabiilsemad ja pakuvad tuleviku suhtes suuremat kindlust. Sellega saab selektada, miks sageli üritatakse subsideerida tarbijate asemel toot-

jaid, subjektide asemel objekte, ehkki see võib rahvamajanduslikult olla seotud heaolukadudega.

- Omakasupüüdlikud **poliitikud** püüavad maksimeerida häälte arvu valimistel. Seetõttu kujunevad poliitilised konjunktuuri-tsükliid. Üheks võtteks on mingi vähemuse majanduspoliitiline soodustamine, kusjuures sellega seotud kulu jagatakse võimalikult märkamatuks valijate enamiku vahel. See võib esile kutsuda kas vajalike meetmete ärajätmist või liigset sekkumist. Seoses põllumajanduspoliitikaga võib leida mõlemaid näiteid.
- Omakasupüüdlikud **bürokraadid** kalduvad maksimeerima oma tegevusvaldkonda. Siit tuleneb riigi sekkumise pideva laiendamise tendents.
- Mitmesugused **huvigrupid** võivad mõjutada riiklikku poliitikat sihipärase info ja lobitööga. Seejuures on see väikestel rühmadel (näiteks mingi ala ettevõtjad) parema organiseerituse (väiksemate poliitiliste transaktsioonikulude) tõttu lihtsam kui suurtel (näiteks tarbijad).

Riigitorgete ülal nimetatud käitumislakele põhjustele võib lisada veel **ruumitegurid** (vt. Luckenbach, 1991, lk. 229). Viimased seostuvad turutorgete ja nende leevendamisele suunatud majanduspoliitiliste meetmete geograafilise ulatuse erinevusega. Oluline oleks näiteks tagada, et kohalike omavalitsuste pakutavate avalike hüvede tarbijate ring langeks kokku kohalike maksumaksjate ringiga. Paraku saab riigi administratiiv-territoriaalne jaotus olla ühevariantiline, võimalike positiivsete ja negatiivsete välismõjude ulatus aga mitmesuguse ulatusega. Sama probleem ilmneb ka rahvusvahelisel tasandil, kus välismõjude internaliseerimisraamide leidmine võib kujuneda raskeks.

Seetõttu ei ole tagatud, et riigi sekkumine aitab tõesti turutorgete probleeme alati lahendada. Tuleb arvestada ka riigi sekkumise kulusid:

- a) abinõuga seotud täiendavad transaktsioonikulud,
- b) abinõu rakendamise otsesed kulu (näiteks subsiidiumid või kogutud maksud),
- c) abinõu finantseerimisega seotud heaolukaod.

Transaktsioonikulud seoses tööjaotuse korraldamisega ei teki üksnes turul, vaid ka riigi sekkumisel. Nii vajavad otsustajad teavet, kas, mil viisil ja kui palju sekkuda majandusprotsessi. Tekivad infokulud. Meetmete rakendamine toob kaasa kontrollikulud. Kui riik kasutab osaliselt turu teenuseid, tekivad siingi tehingukulud. Riigi tegevusega seotud transaktsioonikulud kajastuvad suuresti riikliku bürokraatia ülalpidamiskuludes.

Paljude tegelike või arvatavate turutõrgete korrektuur on seotud suurte **otseste kuludega** (kultuuri ja hariduse kaasfinantseerimine, teedevõrgu korrashoid jms.). Viimased kaetakse enamasti maksudest. Maksumaksjaile aga tähendab see esmalt tarbimise vähenemist ning heaolu kadu. Seda riigi tegevuse kulupoolt ei tohi hinnangutes kuidagi unustada.

Edasised heaolumõjud tulenevad sellest, et iga maksuliik (v.a. pearaha), toob kaasa ressursside ümberpaigutamise majanduses. Viimane sõltub maksustamise alusest. Näiteks tööjõu maksustamine stimuleerib töö asendamist kapitaliga ja muudab sellega tootmistegurite kombinatsiooni. Kasvav maksukoormus võib suurendada ka inimeste ja kapitali siirdumist välismaale või varimajandusse. Kõik need kohandumisreaktsioonid on seotud **heaolukadudega**, mis on samuti osa riigi poliitika rahvamajanduskuludest. Siia lisanduvad ka kulutused maksustamise administreerimiseks finantsbürokraatia kaudu.

Riigi sekkumise õigustamiseks tuleb alati küsida, kas on põhjust oodata, et vaatamata kõigile sellega seotud kuludele jõutakse siiski kõrgemale heaoluastmele kui mittetäiusliku (tõrkuva) turu iseregulatsiooniga. Igal juhul on selge, et mitte iga turutõrge ei eelda veel riiklikke meetmeid. Samal ajal ei saa ka riiki kui meetodit eitada üldiselt, nii-öelda ideoloogilistel kaalutlustel. Riigi ja turu vahekord ei ole ideoloogilis-poliitiline, vaid majanduslik-organisatsiooniline probleem. Riigi sekkumisel tuleb igal juhul kasutada sobivaid institutsioone ja hoolitseda selle eest, et riigi suhtelised eelised saaksid maksimaalselt ära kasutatud (Frey, 1994, lk. 139–140).

2.2.3.2. Riigi strateegia

Luckenbach (1991, lk. 230) esitab kolm võimalikku strateegilist suunda riigitõrgete piiramiseks:

- riigi tegevuse piiramine, millel on omakorda kaks suunda: sekumine vaid turutõrgete korral ja põhjuste ravi eelistamine sümptomite ravile (turu toime taastamine alalise riikliku regulatsiooni asemel);
- avalike institutsioonide efektiivsuse suurendamine spetsiaalsete kontrolli- ja stimuleerimissüsteemide kaudu;
- turutõrgete ja majanduspoliitika regionaalse vastavuse tagamine.

Kui esimene strateegia tugineb **subsidiaarsusprintsibile** juba vaadeldud (riigi ja turu vahekorra) tähenduses, siis viimane eeldab riigi optimaalset detsentraliseerimist (vt. Döring, 1994, lk. 245–246). Järgnevalt vaadeldakse eraldi kõiki kolme suunda.

Riigi ja turu vahekord ei saa olla ajas ja ruumis püsiv. Nii turge kui ka riike iseloomustab oluline **varieeruvus**. Globaliseeruvad turud ei saa toetuda vanadele avalikele institutsioonidele. Riikide erinevused ei võimaldada samuti anda üldisi retsepte. See, mis on sobiv Soomes, ei pruugi seda olla Somaalias. Maailmapank on esitanud riigi tegevuse **diferentseeritud optimeerimiseks** kaheastmelise strateegia (Chhibber, 1997, lk. 17; Levy, 1997, lk. 23).

- **Riigi rolli kooskõlastamine tema võimekusega.** Seal, kus riik on teovõimetu, tuleb hoolikalt kaaluda tema sekkumist majandusellu. Sageli püüavad riigid hüpata üle oma varju. Sellega võib teha rohkem kahju kui kasu. Tuleks üritada
  - a) kontsentreeruda kõige olulisematele, kuid samal ajal jõukohastele ülesannetele,
  - b) leida kohalikele oludele sobivaid meetmeid.
- **Riigi võimekuse tõstmine** avalike institutsioonide tugevdamisega. See tähendab muu hulgas riigi omavoli ja korruptsiooni piiramist tegusate seadustega, riiklike institutsioonide allutamist konkurentsile, ametnike motivatsiooni- ja stimuleerimissüsteemide juurutamist. Veel eeldab see riigi lähendamist oma kodanike vajadustele.

Esimene ülesanne ei tähenda siiski riigi minimeerimist, pigem keskendumist oma põhiülesannetele (seadusandlus, vaba poliitiline keskkond, minimaalselt vajalikud investeeringud infrastruktuuri, nõrkade kaitse, keskkonnakaitse). Kuigi tegemist on arengu (ja konkurentsivõime) üldtunnustatud alustega, jõutakse turu ja riigi kombineerimise otstarbekuses üha uutele järeldustele. Et riik on hädavajalik ettevõtluskeskkonna institutsionaalsete raamide kujundaja, näitab 69 riigi ettevõtjate küsitlus MP poolt (Chhibber, 1997, lk. 18). Ilmnes oluline positiivne korrelatsioon riikide usaldusväärsuse ja majanduskasvu näitajate (investeeringute osatähtsus SKP-s ja SKP juurdekasvutempo) vahel. Usaldusväärsuse indeks saadi järgmiste kriteeriumide alusel: seadusandluse prognoositavus, valitsuse stabiilsus, omandi kaitse, õigusriiklus ja korruptsiooni ulatus. Regioonide paremusjärjestus kujunes järgmiseks: OECD maad, Lõuna- ja Kagu-Aasia, Lähis-Ida ja Põhja-Aafrika, Kesk- ja Ida-Euroopa, Ladina-Ameerika, Aafrika lõuna pool Saharat ning SRÜ. Viimase usaldusväärsus oli u. 65% OECD riikide omast.

Nõrkade riikide jaoks tõstab MAA esile kaks võimalikku käsitlusviisi (Levy, 1997, lk. 23):

- poliitika täpsustamine kindlate **reeglite** kujul ning sidumine nende reeglitega mehhanismide kaudu, mis muudavad kursi muutuse raskeks (näiteks eelarve tasakaalustatuse kohustus Eestis);
- **koostöö** kodanike ja ettevõtetega, kusjuures mõnikord võib reeglite kehtestamise jätta täiesti valitsusväliste organisatsioonidele (omavalitsustele, ettevõteteliitudele).

Turu toetamise ja arendamise keerukamad ülesanded eeldavad juba **tugevamat riiki**. MAA toob välja aktiivsema poliitika kolm vajalikku eeldust (1997, lk. 84–85).

1. Ettevõtted ja riigiametnikud peavad üksteist **usaldama**. Firmsid peavad uskuma, et koostöö on kasulik ning et valitsus ja teised ettevõtted täidavad oma kohustused. Vajalik on ka kindlus selles, et oma kohustuste täitmisel on partnerid piisavalt paindlikud, mis võimaldab kohandumist muutuvate tingimustega.

2. Majandusarengu riiklikud strateegiad peavad tuginema **konkurentsile**. Seni kuni ettevõtted ei ole sise- või välisturu konkurentsisure all, ei ole neil ajendeid efektiivsuse tõstmiseks ja innovatsioonideks ning majandusareng ei saa olla püsiv.
3. Majandusarengu strateegiad peavad olema suunatud oma maa **suhteliste eeliste** kasutamisele. Nendeks võivad olla loodusrikkused, kvalifitseeritud tööjõud või kapital investeringuteks.

Riigi võimekuse ja usaldusväärsuse tugevdamiseks pakub MAA kolm teed (vt. Sanjay, 1997, lk. 24).

- **Piirangud ja reeglid.** Paljud riigid peavad veel tugevdama võimude lahusust ja kohtute sõltumatust. Ka täitevvõimu usaldusväärsust saab tõsta kindlate reeglite kehtestamisega.
- **Kodanike kaasamine ja partnerlus.** Mitmesugused foorumid ja küsitlused, mis avalikustavad kodanike ja ettevõtete arvamust riigi poliitika suhtes, võimaldavad täiendavat kontrolli ja survet üldsuse huvides.
- **Konkurentsisure.** Turgude, kodanike ja riigiorganite konkurentsisure võimaldavad vähendada monopolistlikku poliitikat, sealhulgas avalike hüvede pakkumisel. Konkurents riigiteenistusse värbamisel ja edutamisel aitab kujundada motiveeritud ja kvalifitseeritud bürokraatiat.

MAA (1997, lk. 94–95) toob näiteks poliitika uuenemise Austraalias, mille sisuks oli uute institutsionaalsete raamide loomine poliitilise protsessi koordineerimiseks ja distsiplineerimiseks ning ühiskondlikuks diskussiooniks. Reformi põhjuseks olid nii riigi rahanduskriis 1980. aastate alguses kui ka eelnevate valitsuste võetud ja leiboristidele päranduseks jäetud üle jõu käivad kohustused. Uueks reegliks sai poliitikast (erinevatest alternatiividest) tulenevate tulevaste kulude ja finantskohustuste prognooside avalikustamine. Ministeeriumidelt nõuti koos lisakulutuste taotlustega ka samamahulisi säästuplaane. Sellega muutus sisukamaks ka valitsuse enda töö, tugevnes eelarvepiirang. Tulemuseks oli Austraalia 1983. a. riigieelarve 4%-lise defitsiidi muutumine ülejäägiks kümnenääd lõpul.

2.2.3.3. Avaliku sektori organisatsioon ja juhtimine

Siiski ei aita parimadki reeglid, kui neid ei täideta. See juhtub siis, kui **avaliku sektori organisatsioon, personal ja töökorraldus** ei ole pädevad. Ka avalike hüvede tootmise efektiivistamine avaliku sektori poolt on saanud laialdase diskussiooni ja eksperimentide objektiks.

Arenenud riikides on avaliku sektori juhtimisel põhiideedeks kujunenud

- turumehhanismide kasutamine avalike kaupade tootmisel ja
- ülesannete formaliseerimine riigistruktuurides.

MAA (Pradhan, 1997, lk. 25) toob näiteks Uus-Meremaa. Seal on ärilised tegevusvaldkonnad antud eraõiguslikul alusel tegutsevatele ja valdavalt ka erastatud firmadele. Kõik säilinud konglomeratiivsed ministeeriumid jagati kontsentreeritud struktuuriüksusteks, mille eesotsas seisab tegevjuht. Viimastega on sõlmitud kindlad tulemusjuhtimislepingud, mis annavad juhtidele suure autonoomia, sealhulgas tööle võtmise ja vallandamise õiguse.

Siingi rõhutavad MAA autorid diferentseerimise vajadust. Mis on võimalik Uus-Meremaal, ei pruugi seda olla Uus-Guineas. Et ette valmistada efektiivseid tulemusjuhtimislepinguid riigiametnikele, on vaja suurt intellektuaalset ja organisatsioonilist potentsiaali. On ju tegemist sotsiaalteenustega, mille tulemuslikkus on raskesti mõõdetav. Üldprintsipiina tuleks avalike kaupade tootmise organiseerimisel lähtuda nii kaupade (teenuste) iseärasustest kui ka riigi võimekusest valitud mehhanismi realiseerida.

Selliste kaupade tootmisel, kus vähemalt osaliselt on olemas mänguruum tegelikule või potentsiaalsele konkurentsile (telekommunikatsiooni ja energiaga seotud teenused), on **turumehhanismide taastamine** toonud kaasa kiire arengu ja märgatava kulusäästu. Samal ajal eeldab see efektiivseid regulatsioonimehhanisme turutõrgete negatiivsete kaasmõjude neutraliseerimiseks.

Teenuste puhul, kus riik on võimeline efektiivselt määrama nende vajalikku mahtu ja kvaliteeti, on tal tihti otstabekas asuda **tellijä rolli**. Otsene tootmine võib siingi jääda erafirmade või valitsusväliste organisatsioonide ülesandeks, mis üldjuhul võimaldab

kulusäästu. Näiteks Brasiilias vähenesid kulud teeremonditööde tellimisel avaliku konkursi korras 25% (Pradhan, 1997, lk. 26). Siiski tuleb siin arvestada spetsiifilistest investeringutest ja nendega seotud pöördumatutest kulutustest tulenevate probleemidega. Teatavasti peitub siin transaktsioonikulude teooria kohaselt peamine vertikaalse integratsiooni põhjus. Kuigi seda probleemi on käsitletud eelkõige erasektori näidetel (vt. Williamson), ei ole välistatud ka analoogia avalikus sektoris. Vertikaalse omandilise integratsiooni peamine majandusfunktsioon on pöördumatutest kulutustest tuleneva kvaasikasumi kaitsmine. Probleem on suuresti taandatavus usalduse küsimusele. Kui erafirmad peavad kartma riigi kui tellija oportunisti ning nende kvaasikasumi otsest või kaudset ülevõtmist, siis leiab see väljenduse teenuste kõrges hinnas. Rahvamajanduslikult on siis kasulik avalike kaupade tootmine avalikus sektoris endas. MAA märgib lisaks, et avalikud konkursid komplekssete, mitterutiinsete tööde tellimiseks on seotud suurte kuludega ning ohustatud korruptsiooni ja juhtimisvigade poolt (Pradhan, 1997, lk. 26).

Selliste teenuste puhul, mis jäävad avalikku sektorisse, kulgeb arenenud maades areng tulemusjuhtimise poole. Otsese ohjamise ja detailregulatsiooni asemele astub siingi stimuleeriva keskkonna ja reeglite kujundamine. See eeldab omakorda **avaliku sektori detsentraliseerimist ja sisekonkurentsi** tekitamist. Näiteks saab tuua riigikoolide vaba valiku võimalust ühelt poolt ning nende osalist finants- ja õpetusautonoomiat teiselt poolt. Paraku võib otsese kontrolli lõdvendamine anda ka oodatule vastupidise tulemuse, nagu näitavad arengumaade kogemused.

Seetõttu säilib vajadus avaliku sektori **otsese juhtimise** järele. Viimane peaks tuginema järgmistele printsiipidele:

- orienteeritus tulemustele ja ressursside planeeritavus,
- finants- ja juhtimiskontroll,
- lojaalsus, motivatsioon ja kompetentsus,
- avalikkuse kontroll.

Esmalt peab avaliku sektori raames olema selge kõigi lülide tegevuse **otstarve ja mõte**. See eeldab oodatavate tulemuste formuleerimist. Samal ajal ei ole normaalne töö võimalik, kui puudub iga-

sugune kindlus vahendite saamise suhtes. Vähemalt osaliselt peavad vahendid olema planeeritavad mitte ainult lühiajalises, vaid ka pikemas perspektiivis.

Finantskontroll on oluline vahend, et ette valmistada juhtimise lõdvendamist. Vaid siis, kui pole esinenud kuritarvitusi, võib üle minna agregeeritumale rahastamisele ja aruandlusele ning siit omakorda autonoomiale ja tulemusjuhtimisele.

Parimgi väline kontroll ei asenda sisemist **motiveeritust ja lojaalsust**. Viimane tähendab eelkõige personali samastumist organisatsiooni eesmärkidega. Avaliku sektori tuumas, kus konkreetsete ülesannete defineerimine ja kontrollimine on raske, on lojaalsus eriti tähtis. Paljudes riikides on just töövahekorra stabiilsus lojaalsuse taotlemise peamine vahend. See ei ole siiski ainuke mehhanism. Lisaks tuleb silmas pidada pikaajalist karjääriperspektiivi, adekvaatset töötasusüsteemi ja mõistlikku korporatiivsust.

Igasugune administratiivne kontroll sisaldab lõtke. Et neid kompenseerida ja kogu süsteemi kulusid vähendada, on kasulik **tagasiside** avalike kaupade tarbijatelt. Selliseks tagasisideks võib kasutada nii küsitlusi kui ka avalike teenuste standardeid, mis võimaldavad tarbijatel anda omapoolseid selgeid hinnanguid.

Vaatamata kõigile meetmetele avaliku sektori tõhustamisel, jääb alati korruptiivse käitumise võimalus üksikisikute tasemel. Samal ajal võib **korruptsiooni** levikut vaadelda ka riigi kui institutsiooni nõrkuse mõõduna (vt. Homann, 1997). MAA pakub korruptsioonitõrjeks järgmist programmi (Pradhan, 1997, lk. 27).

1. Professionaalse, reeglitega seotud bürokraatia loomine, kelle tasustamine peab ergutama ausat tööd. Samal ajal on vajalik avaliku teenistuse depolitiseerimine ja finantskontroll.
2. Ametnike tegevusvabaduse mõistlik piiramine ja konkurentsi tugevdamine.
3. Vastutuse tugevdamine avaliku sektori läbipaistvuse suurendamise ja tõhusama järelevalvega, sealhulgas kuritarvituste karistamisega. Seejuures ei saa loota üksnes kriminaalõigusele, vaid ka ametkondlikule ja avalikule kontrollile.

Et vältida suurt erinevust riigi sõnade ja tegude vahel (riigitõrkeid), tuleb esmalt taastada usaldus riigi vastu. Selleks tuleb formuleerida ranged eelarvepiirangud, tagada vastutus vahendite kasutamise eest ja kujundada avalik sektor efektiivseks süsteemiks. Viimase ülesande lahendamisel on otstarbekas avalikustada alternatiivsete lahenduste kulu ning arendada avalikku diskussiooni. Ka probleemsete turgude kasutamine võib aidata säästa kulusid ja tõsta kvaliteeti. Kergesti piiritletavate ülesannete lahendamise võib riik usaldada konkursi korras samuti erasektorile. Sel ajal kui riik ise üritab luua sisemist kontrolli- ja stimuleerimissüsteemi, on otstarbekas julgustada avalikkust avaldama välist survet avalike kaupade pakkumisele. See kõik aitab maha suruda ka korrupsiooni.

2.2.3.4. Riigi detsentraliseerimine

Riigi üldise demokratiseerumisega kaasneb üldjuhul ka detsentraliseerimine. Viimase peamiseks sisuks on poliitika ja poliitikute lähendamine valijatele, mis tähendab ka avalike kaupade koguse, struktuuri ja kvaliteedi tihedamat seostamist tarbijate eelistustega. See annab omavalitsustele kui avalike kaupade tootjaile infoeelseid, vähendab haldussüsteemis tekkivaid oportunistlikke moonutusi ja võimaldab avalikkuse tõhusamat kontrolli. Kokkuvõttes vähenevad transaktsioonikulud ja tõuseb konkurentsivõime. Avalike hüvede tootmist on vaja ka rahastada. Olson näitas juba 1969. a., et optimaalse finantseerimise saavutamiseks peavad hüvede tarbijad olema nende tootmise rahastajad (fiskaalse ekvivalentsuse printsiip). Detsentraliseerimine annab ka võimaluse kohalike **omavalitsuste siseriiklikuks institutsionaalseks konkurentsiks**. Idee autoriks on Tiebou.

Siiski on detsentraliseerimisel ka piirid. Majanduslikud piirid tulenevad suuruseelistest ja välismõjudest. Koos detsentraliseerimise ulatusega kasvab ka majanduslik ebavõrdsus ja suureneb oht makromajanduse stabiilsusele. Seega on tegemist jälle optimeerimisprobleemiga, kusjuures lahendus saab olla vaid ajas ja ruumis diferentseeritud.

MAA hinnangul (1997, lk. 140–141) on viimastel aastatel ilmenud mitmeid detsentraliseerimist soodustavaid arenguid:

- on vähenenud iseseisva riikluse miinimumsuurus (näiteks kollektiivsete julgeolekugarantiide raames);
- väiksemad regionaalsed üksused saavad paremini hakkama infrastruktuuri kujundamisega globaalse konkurentsi jaoks;
- totalitaarsete riikide kokkuvarisemine ja võimuvaakum on toonud kohalikud huvid selgemini esile;
- keskvalitsuste saamatus avalike hüvede pakkumisel on sundinud minema detsentraliseerimise teed.

Detsentraliseerimise **mõiste** ei ole ühetähenduslik. Selle olulisteks dimensioonideks on

- riiklike funktsioonide (ülesannete) jaotamine eri haldustasandite vahel,
- fiskaalsete otsuste detsentraliseerimine,
- poliitiliste otsuste detsentraliseerimine.

Seetõttu on ka detsentraliseerimise praktika väga mitmekülgne. Kuigi arenenud riigid on sageli detsentraliseeritumad, on viimastel aastakümnetel siin märgata kerged tsentraliseerumistendentsi.

Optimaalsest detsentraliseerimisest saab rääkida jälle vaid konkreetses institutsioonilises kontekstis. See määrab detsentraliseerimise tulud ja kulud, kasud ja kahjud. On otstarbekas eristada ja arendada kaht tüüpi institutsioone.

- Esimesed reguleerivad kohalike võimuorganite **horisontaalseid suhteid** ühiskonna ja erasektoriga. Siia kuuluvad nii kohalikud demokraatlikud poliitilised institutsioonid kui ka kõik muud partnerluse ja koostöö vormid. Nende kaudu on võimalik saavutada kohaliku võimu maksimaalne huvi ja vastutus kohaliku arengu eest.
- Teised kujundavad riigivõimu tasandite **vertikaalseid suhteid**. Viimased peavad tagama regionaalse arengu tasakaalustatuse (näiteks võrdväärse põhihariduse) ning elimineerima negatiivsed mõjud makromajanduslikule arengule (eelkõige riigi rahanduse juhtimise kaudu).

Vertikaalsetel rahandussuhetel on kolm aspekti:

- maksubaasi (sissetulekute) ja funktsioonide (väljaminekute) jaotamine tasandite vahel,
- eelarvete kooskõlastamine,
- laenupoliitika kooskõlastamine.

Puuduvad või ebaotstarbekad reeglid võivad kõigis suundades kaasa tuua ebasoovitavaid makroökonomilisi tagajärgi. Näiteks kontrollimatu laenamine on Brasiilia provintside võlad viinud 100 miljardi dollarini ehk keskvalitsusega ühele tasemele (MAA, 1997, lk. 145). Kohalikud omavalitsused võivad asuda ka huvi-gruppide rolli ning üritada keskvalitsuselt rahalisi vahendeid välja võidelda ning sellega turusignaalidele vastu töötada. Arenenud riikide kogemused on näidanud, et riigi rahanduse tugev tsentralne juhtimine on majandusarengu oluline tegur. Rahanduse detsentraliseerimise ohud on eriti suured seal, kus majandus on inflatsioonilise surve all.

Patentretsept vertikaalsete suhete korraldamiseks puudub. Võimujaotus- ja kontrollimehhanismid on enamikus mitmetasandilistes riikides kujunenud pika aja jooksul. On omamoodi paradoks, et detsentraliseerimine on raske ja ohtudega seotud seni, kuni riigid pole saavutanud kindlat tsentraliseerituse taset ning puuduvad rahvamajanduse suunamise efektiivsed reeglid ja poliitilised otsustusmehhanismid. Seega peab iga detsentraliseerimiskava algama eri võimutasandite võimekuse analüüsist. Kui kaheldakse kõrgete tasandite võimes eri tasandite koostööd rahaliselt ja sisuliselt koordineerida, on parem olla detsentraliseerimisega ettevaatlik (MAA, 1997, lk. 150).

Kokkuvõte

Demokraatliku ühiskonna majanduspoliitika peab olema suunatud üleüldise heaolu maksimeerimisele. Selle kõrval tuleb arvestada euroopalikus kultuurikontekstis olulisi ühiskondlikke põhiväärtusi, milleks on vabadus, õiglus, turvalisus ja edukus.

Ainult see ühiskond, kus need põhiväärtused on tagatud, on konkurentsivõimeline selle sõna kõige üldisemas tähenduses.

Liberaalne majanduspoliitiline doktriin, mis peab indiviidi majanduslikku vabadust turumajandusühiskonna suurimaks väärtuseks, ei suuda tagada ülejäänud põhiväärtuste saavutamist mingilgi aktsepteeritaval tasandil. Isegi potentsiaalse vabaduse realiseerumiseks on vajalik ühiskonna materiaalne ja õiguslik korrastatus. Turu ja riigi osa üle ühiskondlikus jaotusprotsessis peetavad ideoloogilised vaidlused ei lõpe ilmselt mitte iialgi. Majandusteaduse sõnum saab olla vaid üks: alati tuleb otsida kompromisslahendit, sest äärmused (suboptimaalsed lahendid) on parimad vaid ühe subjekti (huvigrupi) seisukohalt. Ühiskond tervikuna kui alati eri huvigruppide kooslus saab rahulduda vaid kompromissina kujuneva globaalse optimumiga. Selle kompromissi efektiivsust peab muidugi tagama poliitiline vabadus. Liberaalne (vaba) ühiskond leiab ise riigi ja turu mõistliku vahekorra.

Sotsiaalne õiglus on teema, mida tänases Eestis püütakse vältida. Varakapitalistlikule ühiskonnale on omane väärtuste (rikkuse) äärmiselt ebahütlane jaotus ühiskonnaliikmete vahel. Kapitalismi tekkeperioodil oli see positiivne, sest ainult sellisel viisil oli võimalik koguda investeeeringuteks vajalikku kapitali. Tänapäeval on rikkuse ebahütlase jaotuse ja tootmise efektiivsuse kasvu positiivne korrelatsioon seatud kahtluse alla. Leidub autoreid, kes väidavad, et siirdemajanduses mõjuks majanduskasvu ergutavalt hoopiski ühtlasem rikkuse jaotus. Lisaks on see eelduseks konstitutsioonilisele konsensusele turumajandussüsteemi kasuks.

Majanduse konkurentsivõimelisus on seotud ühiskonnaliikmete turvatundega tuleviku suhtes. Stabiilsus suurendab turvatunnet, kuid pidurdab arengut. Eesti tingimustes on üheks turvatunde loomise põhiteguriks ühiskonnas kahtlemata Eesti krooni stabiilsus. Samas on probleemiks kaubandusbilansi defitsiit. Kuigi see iseenesest ei väljenda majanduse konkurentsivõimetust, muudab see tulevikuootused paratamatult ebakindlaks.

Turgu ja riiki peetakse tavaarusaamade kohaselt teineteist välis-
tavateks majanduse regulatsioonimehhanismideks. Tegelikult ei
eksisteeri ühte teiseta ning parima regulatsiooni tagab nimetatud
institutsioonide optimaalne kombinatsioon. Mida enam tegusaid
regulatsioonimehhanisme majanduses eksisteerib, seda kohanemis-
(konkurentsi-) võimelisem on majandussüsteem paratamatult muu-
tuvates oludes. Turutõrgete kõrvaldamiseks on üks (sageli parim)
võimalus riiklik regulatsioon. Eriti kehtib see objektiivselt para-
tamatute välismõju ning suuruseeliste korral.

Riikliku regulatsiooniga ei tohi üle doseerida. Ei tohi unustada,
et iseenesest hästi (üleüldise heaolu seisukohalt) kavandatud meet-
mete elluvijateks on inimesed, kes paratamatult järgivad indivi-
duaalse kasulikkuse maksimeerimise eesmärki. Seetõttu võivad
võetud meetmed osutuda iseenese vastandiks ning tuua kasu mitte
ühiskonnale tervikuna, vaid ainult üksikutele huvigruppidele. Uue
poliitilise ökonoomia hoiatus, et ühiskonnas tegutsev inimene ei
ole naiivne *homo oeconomicus*, vaid hoopis sihiteadlik *homo
politicus*, on sõnum, mida tuleks silmas pidada kõigil, kes ühis-
konna arengu seisukohalt olulisi otsuseid teevad.

Teine tähtis järeldus teooriast on see, et pole olemas üldist
retsepti riigi sekkumiseks. Riigi roll sõltub tema võimekusest, mis
omakorda on pikaajalise õppimisprotsessi tulemus. Kui riik võtab
enda kanda mingi majandusülesande, peab just riik olema või-
meline seda ka täitma.

Ka võimujaotuse jagamine peab algama tasandi võimekuse ana-
lüüsist. See kehtib ka tänases Eestis: kui soovitakse anda ühis-
konna arengu seisukohalt oluliste otsuste tegemine üle madalamale
tasandile, peab olema veendunud, et seal jätkub haridust ja haritust
õigesti otsustamise tarvis.

3. EESTI KONKURENTSIVÕIME MAJANDUSPOLIITILISED JA INFRASTRUKTUURSED ALUSED

*Urmas Varblane, Janno Reiljan, Jüri Sepp,
Kairi Andresson*

Sissejuhatus

Riigi konkurentsivõime määratakse olulises osas majanduspoliitiliste ja infrastruktuuri teguritega, mis peavad looma soodsad tingimused ettevõtluse arenemiseks ja inimeste elutegevuseks. Nende tegurite koosseis on väga lai (vt. 1. peatükk, punkt 1.7). Käesolevas peatükis analüüsitakse Eesti konkurentsipositsiooni rea majanduspoliitiliste ja infrastruktuuri tegurite aspektist. Kaks suurt infrastruktuuri valdkonda — kultuur ja tööturg — on toodud eraldi peatükkidena.

Riigi, eriti väikeriigi, konkurentsivõime tagamisel on esikohal välismajanduslik aspekt. Isegi suurriigid ei saa nüüdisajal toodete ja teenuste suure hulga ja diferentseerituse juures loota ainult siseturule ja kodumaisele tootmisele. Väikeriigil lisandub suhetes välismaaga turuaspektile veel konkurentsistiimuli loomine kodumaisele tootjale, sest väikesel suletud turul võiks ka väike tootja monopolistiks kujuneda. Neid aspekte vaadeldakse Eesti majanduse avatuse käsitluses peatüki esimeses alaosas.

Välismajandussuhetes on riigi peamiseks ülesandeks tasakaalustatuse — sisetootjale väliskonkurendiga konkureerimise tingimuste võrdsuse¹ — tagamine. Lihtsaimas vormis oleks võrdsus tagatud igasuguste majanduspoliitiliste kaubanduspiirangute puudumisel kogu maailmas. Mitmetes tähtsates valdkondades ei ole maailmamajandus Eestile aga täielikult avatud või lähtub välismaalt Eesti tootjate suhtes kõlvatu konkurents. See puudutab eelkõige Eesti põllumajandust, mille välismajandusprobleeme käsitletakse peatüki teises alaosas.

Eestis kujundatud omapärane välismajandusolukord loob ka spetsiifilised konkurentsivõime tagamise probleemid välismajanduspoliitikas. Eelkõige puudutab see kõlvatut väliskonkurentsi neutraliseerivate tasakaalutollide kasutamist põllumajandussaaduste turul. Tasakaalutollide omaduste ja rakendamise vajaduse analüüsile pühendatakse peatüki kolmas allosa.

Sisemajanduspoliitikast võetakse selles peatükis vaatluse alla otseselt ettevõtete konkurentsikeskkonda kujundav konkurentsi-regulatsioon. Konkurentsi loomise ja kaitsmise olukorra analüüsile Eestis pühendatakse punkt 3.4. Selles valdkonnas seisab Eestil ees suur töö, et valmistada end ette Euroopa Liitu integreerumiseks.

Ettevõtete majandustegevuse tõhusus oleneb riigi infrastruktuuri arengutasemest. Punktis 3.5 võrreldakse Eesti energiavarustust, looduskeskkonna kaitset, transpordi- ja sideinfrastruktuuri arengutaset meie peamiste konkurentide, eelkõige Läti ja Leedu omaga, seega käsitletakse majanduse suletud sektori arenguprobleeme, sest riigi roll ja vastutus infrastruktuuri arendamisel, s.t. avatud sektori konkurentsivõime kujundamisel on senini väga suur.

Osad jaotuvad autorite vahel järgmiselt: 3.1 (U. Varblane), 3.2 ja 3.3 (J. Reiljan), 3.4 (J. Sepp), 3.5 (K. Andresson).

---

¹ Võrdsuse printsiip on teoreetiliselt põhjendatud (üldise heaolu tõusu seisukohalt) optimaalne eesmärk. Reaalses majanduspoliitikas on arenenud tööstusriikides senini eesmärgiks oma sisetootjatele väliskonkurenti ees eeliste loomine.

3.1. Eesti avatus maailmamajandusele

Pärast iseseisvuse taastamist 1991. aastal on Eesti majanduses toimunud väga kiire riiklikult fikseeritud hindade vabastamine koos täiesti vaba väliskaubanduspoliitikaga. Eestis ei rakendata tollimakse ega ekspordimakse, puuduvad ka kvantitatiivsed kaubanduspiiranguid. See tähendab, et Eesti koduturg on väliskonkurentidele täiesti vaba. Üliberaalne väliskaubanduspoliitika rakendati põhjendusega, et see kiirendab majanduskasvu ja suunab majanduses ressursse kiiremini ümber välisturul konkurentsivõimelisematesse valdkondadesse. Eesti väliskaubanduspoliitika on toetanud väga tugevasti Balti riikide vahelise vabakaubanduse ideed ja selle praktilist teostamist.

Tabelis 3.1 on esitatud andmed Eesti ja mitme meiega konkureeriva üleminekuriigi ning paljude Euroopa Liidu (EL) liikmesriikide ja Kagu-Aasia riikide majanduste avatuse kohta. Majanduse avatuse iseloomustamiseks kasutatakse kaupade ja teenuste ekspordi ja impordi summa suhet rahvuslikku koguprodukti. Tabelist 3.1 selgub, et kõige avatuma majandusega on võrreldavate riikide rühmas Malaisia, kus 1995. aastal moodustasid eksport ja import 190,6% RKP-st. Eesti majandus on väga avatud, vastav suhtarv on 159,5. See on isegi kõrgem kui kõige avatuma majandusega EL liikmesriikides Belgias ja Hollandis, kus see on vastavalt 134,9 ja 100%. Skandinaaviamaade majandused on Eestist tunduvalt vähem avatud, avatuse indeks on neil 60 ja 80% vahemikus. Kindlasti tuleb aga arvestada, et väikeriikide majandus sõltub palju rohkem väliskaubandusest kui suurriikides, seega tuleb Eesti majanduse avatusse suhtuda kui väikeriiki iseloomustavasse näitajasse.²

---

² S. Kuznets on toonud kaks väikeriigi majandusele iseloomulikku joont:

a) väikeriikide majanduslik struktuur on üldjuhul vähem diversifitseeritud kui suuremate riikide oma, majandus on kontsentreerunud üksikutesse tööstusharudes;

b) väliskaubandusel on väikeriikide majandustegevuses suurem kaal kui suuremate riikide puhul. (Kuznets, 1963, lk. 14–32.)

Tabel 3.1. Eesti majanduse avatus, võrreldes mõnede üleminekuriikide ja arenenud tööstusriikidega (1995)

Riik	Kaupade ja teenuste ekspordi suhe RKP-sse (%)	Kaupade ja teenuste impordi suhe RKP-sse (%)	Kaupade ja teenuste ekspordi ja impordi suhe RKP-sse (%)
Eesti	75,4	84,1	159,5
Läti	46,7	55,7	101,4
Leedu	53,5	65,4	118,9
Soome	38,0	29,3	67,3
Taani	34,1	30,0	64,1
Rootsi	40,8	34,5	75,3
Saksamaa	23,0	22,0	45,0
Poola	24,8	24,7	49,5
Tšehhi	59,3	63,8	122,1
Ungari	29,0	35,5	64,5
Slovakkia	62,5	59,3	121,8
Sloveenia	60,5	55,5	116,0
Venemaa	21,1	13,8	34,9
Ukraina	35,4	38,5	73,9
USA	11,3	12,6	23,7
Jaapan	9,4	7,9	17,3
Malaisia	94,6	96,0	190,6
Korea	33,2	34,2	67,4
Hispaania	23,7	23,5	47,2
Portugal	24,6	36,4	61,0
Kreeka	15,7	26,4	42,1
Türgi	21,3	20,3	41,6
Belgia	72,6	62,3	134,9
Holland	52,9	47,1	100,0

Allikas: Autori arvutused töö International Financial Statistics, 1997, April, IMF põhjal.

Balti riikide avatus ei avaldu ainuüksi kaupade osas, vaid ka teenuste kaubanduses. Tabelis 3.2 on eraldi selgitatud Eesti ja teiste Balti riikide majanduse avatus eraldi kaupade ja teenuste kohta. Ilmneb Eesti majanduse väga suur avatus ka teenindussektoris. Eesti teenuste eksport moodustas 1995. aastal 24,2% RKP-st. Samal ajal oli vastav näitaja teistes väikestes avatud majandusega riikides vahemikus 5–10%. Eesti majanduse erakordselt suur ava-

tus on üheaegselt nii suur võimaluste allikas kui ka potentsiaalne ohutegur, kui väliskeskkond peaks äkki muutuma. Seetõttu tuleneb majanduse avatusest kohe vajadus luua suurem ühine turg, milleks kõige lähemas tulevikus on kujunemas Balti turg koos Ukrainaga, kellega on vabakaubandus nii tööstus- kui ka toidukaupade alal.

Tabel 3.2. Eesti avatuse võrdlus mõnede ülemineku- ja tööstusriikidega (kaupade ja teenuste ekspordi suhe RKP-sse)

Riik	Osa RKP-st 1995. a. (%)	
	Kaupade eksport	Teenuste eksport
Eesti	51,2	24,2
Läti	30,7	16,0
Leedu	46,3	7,2
Tšehhi	45,2	14,1
Ungari	21,8	7,2
Poola	18,1	6,7
Soome	32,0	6,0
Taani	25,8	8,3
USA	8,3	3,0
Malaisia	84,8	9,8
Kreeka	6,0	9,7

Allikas: Autori arvutused töö International Financial Statistics, 1997, April, IMF põhjal.

Kaubanduse kasv on Eesti majanduse avatust pidevalt suurendanud ja kiirendanud meie majanduse integreerumist maailmamajandusse. Tabelis 3.3 esitatakse andmed Eesti ja mõnede teiste üleminekuriikide ekspordi kasvu kohta, võrreldes OECD liikmesriikide omaga. Tabeli viimases veerus näidatakse ekspordi kasv 1996. aastal, võrreldes 1992. aastaga, kordades. Niisugune võrdlusperiood valiti seetõttu, et alates 1992. aastast on usaldusväärne informatsioon Eesti väliskaubanduse kohta. Andmed tabelist 3.3 kinnitavad Eesti ekspordi väga kiiret kasvu, mis oli kõrgeim kogu üleminekuriikide gruppis.³ Eesti ekspordi kasv oli OECD keskmis-

³ Eesti ekspordi kiire kasvu juures tuleb muidugi arvestada asjaolu, et ekspordi maht sisaldab ka transiitkaubandust. Kahjuks järgivad tabelis 3.3

sega võrreldes 3,5 ja ASEAN-i riikidega võrreldes 2,5 korda kiirem.

Tabel 3.3. Ekspordi kasv aastatel 1991–1996 (mld. USD)

Riik või riikide grupp	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Kasv 1996/1992
OECD	2593	2741	2693	3033	3613	3736	1,36
NAFTA	549	581	607	672	776	832	1,43
SRÜ	—	52	53	91	110	122	2,35
ASEAN	162	183	208	256	314	333	1,82
EU	1477	1562	1453	1655	2014	2090	1,34
USA	421	448	464	513	585	625	1,40
Jaapan	315	340	362	397	443	411	1,21
Korea	72	77	82	96	125	130	1,69
Türgi	13	14	15	18,1	21,6	—	1,54
Soome	23	24	23,5	29,6	39,6	40,4	1,68
Taani	36	41	37,2	41,4	49	48,8	1,19
Rootsi	55,2	56,2	49,8	61,3	79,9	83,5	1,49
Saksamaa	403	423	383	429	509	521	1,23
Hispaania	60,2	64,3	62,9	73,3	91,5	102	1,59
Portugal	16,3	18,3	15,4	17,9	22,6	23,8	1,30
Kreeka	8,7	9,8	8,8	9,4	—	—	—
Venemaa	—	42	44	68	81	89	2,12
Tšehhi	—	—	13,2	14,3	21,7	21,9	1,88
Ungari	10,2	10,7	8,9	10,7	12,4	12,6	1,18
Poola	14,9	13,3	14,1	17,0	22,9	24,4	1,83
Sloveenia	—	6,7	6,1	6,8	8,3	8,1	1,22
Eesti	—	0,4	0,8	1,3	1,8	2,1	5,25
Läti	—	—	1,0	1,0	1,3	2,5	2,50
Leedu	—	0,9	2,0	2,0	2,7	3,3	3,94

Allikad: Monthly Bulletin of Statistics, June 1997. United Nations, lk. 102–104; Foreign Trade 1996. Vilnius, 1997, lk. 9–10.

Eesti import on kasvanud veelgi tormilisemalt kui eksport. Tabelis 3.4 on võrreldud Eestit impordi kasvu seisukohast samade kaubandusrühmituste ja riikidega, mis olid kasutusel eespool ekspordi

olevad riigid erisuguseid ekspordi ja impordi määratlemise süsteeme, mida tuleks andmete võrdlemisel arvestada.

puhul. Eesti juhib ka siin siirderiikide rühmas. Seega on Eesti majanduse avatus pidevalt suurenenud ja integreerumine maailmajandusse suureneb.

Tabel 3.4. Impordi kasv aastatel 1991–1996 (mld. USD)

Riik või riikide grupp	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Kasv 1996/1992
OECD	2716	2838	2704	3065	3600	3773	1,33
NAFTA	644	702	759	865	937	1001	1,43
SRÜ	—	9	13	14	22	29	3,22
ASEAN	180	196	225	273	346	365	1,86
EL	1568	1636	1418	1600	1913	1974	1,21
USA	508	554	603	689	771	818	1,48
Jaapan	237	233	242	275	336	349	1,50
Korea	81	82	84	102	135	151	1,84
Türgi	21	23	29	23	35,7	—	1,55
Soome	21,8	21,2	18	23,2	28,1	30,7	1,41
Taani	32,4	35,2	30,5	34,9	43,2	43,2	1,23
Rootsi	50,0	50,0	42,7	51,7	64,5	66,5	1,33
Saksamaa	390	403	346	385	444	456	1,05
Hispaania	93	100	82	93	115	122	1,22
Portugal	26	30,3	24,3	27	32	34	1,12
Kreeka	21,6	23,2	22	21,5	—	—	—
Venemaa	—	37	33	51	61	61	1,65
Tšehhi	—	—	12,7	14,9	25,3	28,2	2,22
Ungari	11,4	11,1	12,5	14,4	15	15,8	1,42
Poola	15,7	15,7	18,8	21,4	29	36,8	2,34
Sloveenia	—	6,1	6,5	7,3	9,5	9,4	1,54
Eesti	—	0,4	0,9	1,7	2,5	3,2	8,00
Läti	—	0,4	1,0	1,2	1,8	2,3	5,75
Leedu	—	0,6	2,3	2,4	3,7	4,5	7,50

Allikad: Monthly Bulletin of Statistics, June 1997, United Nations, lk. 102–104; Foreign Trade 1996, 1997, lk. 9–10.

Eesti majanduse avatust ja integreeritust maailmajandusse iseloomustab ka ühe elaniku kohta tuleva ekspordi maht ja selle muutused, mis esitatakse tabelis 3.5. Eesti ekspordi maht ühe elaniku kohta on oluliselt väiksem kui meie Skandinaavia naabritel. Kuid võrreldes teiste siirderiikidega on Eesti oma positsiooni oluliselt

parandanud ja läheneb jõudsalt Tšehhile. Mitmes OECD liikmesriigis (Ungari, Kreeka, Türgi, Poola) on ühe elaniku kohta Eestist väiksem ekspordi maht.

Tabel 3.5. Eksport ühe elaniku kohta Eestis, siirderiikides ja mõnedes tööstusriikides 1991–1996

Riik	1991	1992	1993	1994	1995	1996
OECD	–	–	–	–	–	3419
EU	–	–	–	–	–	5606
CIS	–	–	–	–	–	405
Eesti	–	300	544	876	1238	1412
Läti	–	–	386	389	756	1010
Leedu	–	241	538	546	729	905
Tšehhi	–	–	1279	1384	2098	2122
Ungari	985	964	865	964	1213	1236
Poola	390	347	367	441	593	632
Sloveenia	–	3350	3050	3400	4150	4050
Soome	4591	4762	4663	5815	7749	7891
Taani	6990	7930	7167	7962	9369	9278
Rootsi	6404	6482	5711	6982	9049	9456
Saksamaa	5038	5255	4717	5270	6238	6361
Venemaa	–	283	297	459	547	601
USA	1667	1757	1798	1965	2223	2345
Türgi	238	252	257	299	351	–
Korea	1658	1753	1860	2152	2772	2857
Jaapan	2542	2735	2903	3177	3538	3268
Kreeka	849	949	848	901	–	–
Hispaania	1548	1648	1609	1872	2333	2597
Portugal	1651	1854	1558	1808	2283	2399

Allikad: Monthly Bulletin of Statistics, June 1997. United Nations, lk. 102–104; Foreign Trade 1996, lk. 9–10.

Eesti majandusele on kokkuvõttes iseloomulik koduturu täielik avatus väliskonkurentidele, puuduvad nii tollimaksud kui ka muud kaubanduspiiranguid. Viimase viie aasta jooksul on toimunud Eesti majanduse avatuse süvenemine eriti impordi suurenemise suunas, sest rahareformist tulenenud kaitseefekt on kadumas. Üli-

liberaalne väliskaubanduspoliitika rakendati põhjendusega, et see kiirendab majanduskasvu ja suunab majandusressursse kiiremini ümber välisturul konkurentsivõimelisematesse valdkondadesse. Eesti majanduse avatus on tüüpiline näide väikeriigist, kelle majandus on ülisuures sõltuvuses maailmaturul juhtuvast. Senini ei ole maailmaturul toimunud Eesti väliskaubanduse konkurentsivõime suhtes väga ebasoodsaid muutusi. Kuid pikemas perspektiivis on vajalik stabiliseerivate mehhanismide olemasolu, millega saaks maailmaturu konjunktuuriliste muutuste mõju pehmeneda.⁴ Esmajoones puudutab see rahapoliitika paindlikumaks muutumist, mis võimaldaks leevendada majanduse tsüklilisusest tulenevaid langusi ja nõrgendada tõusufaasis ilmnevat ülekuumenemise efekti. Samuti nõuab Eesti majanduse avatus sihikindlat tegevust väliskaubanduspoliitika valdkonnas — väliskaubanduspoliitika instrumentide (tollid, standardid, sanitaarnõuded jne.) väljatöötamist, et olla valmis reageerima maailmaturu konjunktuurimuutustele. Turulepääsu kindlustamiseks ei piisa üksnes kaubanduse liberaliseerimisest. Väikeriigil on raske müüa välisturgudel olulist hulka oma toodangust, kui teda takistavad teiste riikide tollimaksud, impordikvoodid, tootmissubsiidiumid ja valuutakontrollid. Sel juhul on lahenduseks integratsioon suurema riikide grupiga, mille piires peaks olema tagatud kaupade ja teenuste ning võimaluse korral ka tööjõu ja kapitali täielik liikumisvabadus.

---

⁴ Katzenstein märgib, et Euroopa väikeriikide liberaalset väliskaubanduspoliitikat täiendab kodumaise kompensatsiooni poliitika. Et nende riikide mõju rahvusvaheliste turgude arengule on üliväike, on ainus võimalus kontrollida sündmusi kodumaise poliitika kaudu. Poliitika, mis kompenseerib ebastabiilsuse mõjusid investeeringutes ja tööhõives, on omane kõigile Euroopa väikestele tööstusriikidele. Rootsi investeeringute reservfond peab tasandama äriotsuseid, Šveits rakendab valitsus-hangete poliitikat jne. Nn. sissetulekupoliitikad piiravad palga- ja hinnatõusu. Avalikul sektoril on kodumaises kompensatsioonis väga tähtis osa: avatud majandusega riikide valitsused püüavad välist sõltuvust leevendada riigi kontrolli suurendamise teel. (Katzenstein, 1985, lk. 47–54.)

3.2. Maailma avatus Eestile

3.2.1. Ühepoolse avatuse probleemid

Eesti nagu ka kogu Balti regioon oma kaheksa miljonise rahvastikuga ja suhteliselt madala sissetulekutasemega on enamikule toodetele liiga väike turg, et meelitada suuremaid tootmisinvesteeringuid. Suuremate investeeringute asukohana võib Baltikum vaatluse alla tulla ainult juhul, kui on tagatud vaba juurdepääs välismaistele turgudele, s.t. maailmamajanduse avatuse korral Balti regioonile. Selles valdkonnas on olukord lähemal viiel aastal veel ebaselge. Pikemas perspektiivis on Eestile lahenduseks integreerumine Euroopa Liiduga, kuid selle tingimuste (sealhulgas integreerumise etappide sisu, järjestuse, ajalise kestuse jms.) üle läbiarääkimised alles algavad. Lähima viie aasta konkurentsistrateegiat kujundades tuleb arvestada, et Eesti on kindlasti EL (siseturu) piiridest väljaspool.

Maailma avatus Eestile on iseseisvuse ajal oluliselt kasvanud, kuigi protsess on kulgenud vastuoluliselt. Eestile äärmiselt tähtis Venemaa turg on Eesti kaupadele varasemast suletum. Samal ajal on aga suurel määral avanenud arenenud tööstusriikide ja arengumaade turud, mis NL ajal olid täielikult Moskva keskviimude kontrolli all. Siiski valitseb maailmamajanduses mitmel alal proteksionistlik kaubanduspoliitika ja osa turge on välismaa kaupadele täielikult või osaliselt suletud. Sellega peab iga riik oma avatusepoliitikat kujundades arvestama.

Avatusepoliitikal on ühe riigi seisukohalt vaadatuna väliskeskkonna tingimustega määratud optimaalne tase⁵, mille ületamine

---

⁵ Rahvusvahelise kaubanduse teooria kohaselt saavutatakse summaarse heaolu maksimaalne tase absoluutse avatuse korral — kumbki kaubanduspartner ei kasuta mingeid kaubandusbarjääre. Kaubandusbarjääride kehtestamine ühe partneri poolt vähendab üldist heaolu, kuid lisaks sellele jaotab ülejäänud heaolu lühiajaliselt ümber barjääre rakendava partneri kasuks. Lühiajaliselt ja pikaajaliselt tasakaalustatud (optimaalse) heaolutaseme saavutamiseks peab diskrimineeritud partner omapoolse majanduspoliitikaga konkurentsitingimused võrdsustama.

kahjustab riigi huve. Ühepoolne avatus⁶ on ainult poolik avatus ja toob välismajandussuhete tasakaalustamatuse tõttu riigile otsest majanduslikku kahju tema konkurentsivõime õigustamatu alandamise teel.

Eesti on oma majanduse täielikult avanud, kuid Eesti majandus ei ole siiski avatud, sest Eesti peamised kaubanduspartnerid on kaitsetollidega ja muude kaubandusbarjääridega sulgenud Eesti tootjatele mitmed tähtsad turud. Venemaa diskrimineerib topelt-tollimääradega kogu Eesti majandust, võrreldes teiste riikidega. EL kaitsetollid ja tootmis- ning ekspordisubsiidiumid diskrimineerivad Eesti põllumajandus- ja toiduainetööstust (SITC järgi kaubagrupid 1–24), võrreldes EL riikidega ja teiste majandusharudega Eestis.

Eesti põllumajandus areneb tingimustes, kus tal ei ole oluliste välisurgude suletuse tõttu võimalik sisuliselt oma tootmis- ja ekspordipotentsiaali rakendada. Arenenud tööstusriigid (OECD liikmed), eriti Euroopa Liit, on sulgenud just need turud, kus väliskonkurendid (sealhulgas Eesti tootjad) on konkurentsivõimelised. Suletud on turud valdkondades, kus madalama arengutase-mega riikidel (sealhulgas Eestil) on märkimisväärne osa ekspordipotentsiaal. Olukorra muudab ohtlikuks veel asjaolu, et välismajanduslikust diskrimineerimisest tulenev kahju ei jaotu majandusele ja rahvale ühtlaselt. Diskrimineerimisest tuleneva kahju kannavad põllumajanduslikud maapiirkonnad, millega kahjustub Eesti regionaalne areng.

Maailma ei saa pidada Eesti suhtes avatuks ka siis, kui sealt lähtuvad Eesti siseturule majandustingimuste poliitilistest moonutustest tingitud kahjulikud mõjud. Riikide majanduste pikaajalise stabiilse avatuse eelduseks on konkurentsitingimuste võrdsus. Kui mõni riik rikub oma majanduspoliitikaga konkurentsitingimuste võrdsuse nõuet, siis tähendab see sisuliselt avatud majanduse vastu suunatud poliitikat. Eestil on selles valdkonnas peamised probleemid avanemisel **lääne suunas**. Lisaks oma turgude sulgemisele

---

⁶ Ühepoolne avatus on olukord, kus riik sallib oma tootjate diskrimineerimist adekvaatseid (konkurentsitingimusi võrdsustavaid) vastumeetmeid rakendamata.

Eesti põllumajandussaadustele ja toiduainetööstuse toodangule tungivad Euroopa Liidu firmad riiklikke tootmis- ja ekspordi-subsidiidume kasutades samade toodetega Eesti turule. Subsiidiumide tõttu osutub suuremate kuludega valmistatud EL-st pärit toodang konkurentsivõimelisemaks sama kvaliteediga odavalt toodetud Eesti saadustest.⁷ See on otsene majanduse avatuse ja vabakaubanduse põhimõtete rikkumine, millele Eesti riik peab oma huvidest lähtuvalt reageerima adekvaatsete konkurentsitingimusi võrdsustavate meetmetega (eelkõige tasakaalutollidega).

On selge, et Euroopa Liit ei kavatse meie ühepoolsele avatusele samaga vastata ja sõlmitud vabakaubanduslepingust hoolimata ei ava EL oma turgu Eesti toiduainetele. Selliste objektiivsete tingimustega silmitsi seistes tuleb ka Eestil oma tootjaid diskrimineeriva absoluutse avatuse poliitika vastavust riigi huvidele hoolikalt kontrollida. Avatus on siiski ainult vahend majanduse konkurentsivõime ja rahva heaolu kindlustamiseks, aga mitte eesmärk omaette. Läti ja Leedu kehtestasid põllumajandustoodangule ja toiduainetele tollid, et vastavaid majandusharusid EL kõlvatu konkurentsi vastu kaitsta. Eesti puhul tuleb siiski arvestada, et rahareformi järel oli kogu majandus monetaarse kaitse all. Rahareformi käigus toimus Eesti krooni (EEK) ligikaudu 50%-line devalveerimine, mis oli mõjus abinõu impordi tõkestamisel ja ekspordi toetamisel. Devalveerimisel on aga ainult lühiajaline mõju ja 1994. aasta alguseks oli see praktiliselt haihtunud.

Maailmamajanduses on kogetud ka seda, et kaubandusbarjääride puudumine võib vähendada regiooni atraktiivsust välisinvesteerijate silmis. Seda juhul, kui otseinvesteeringute eesmärgiks on kaubandusbarjääride ületamine turu enda kätte haaramisel — milleks kanda otseinvesteeringutega seotud kulusid ja riske, kui oma toodangu saab välismaistest tootmisüksustest vabalt sellesse riiki saata. Väikese turumahu tõttu sellel aspektil enamikus valdkonda-

---

⁷ 1995. a. oli Eestis toodetud nisu hind 73%; veiseliha hind 38%; sea-liha hind 88,6% ja piima hind 47% EL keskmisest hinnast. Maa-arengu põhimõtted on ikka veel arutamisjärgus ning nende põhimõtete sõnas-tamise eest ei vastuta ükski ministeerium (vt. Agenda 2000, lk. 62).

des (kus optimaalse suurusega ettevõtte toodangu maht on siseturu mahust suurem) Eestis siiski tähtsust ei ole. Eesti ettevõtjate Venemaale investeerimise peapõhjusena tuuakse aga esile just Venemaa kaubandusbarjääride ületamise vajadus.

Kaubandusbarjääride positiivse mõjuga võib arvestada eelkõige majandusharudes, kus siseturu tarbeks annab toodangut normaalse konkurentsi tagamiseks piisav hulk ettevõtteid. Ka sellest aspektist vaadatuna tuleb Eestis huvipakkuvaks tunnistada just põllumajandus⁸. Välisturgude suletuse ja sealt lähtuva kõlvatu konkurentsi tõttu on põllumajandussektor kaotanud Eestis viimasel viiel aastal aga arenguperspektiivi ja investorite huvi. Eestis pole mõtet riikliku toetuseta toota, kui toodetut välisturule viia ei saa ja ka siseturul tuleb konkureerida välisriikide subsideeritud toodanguga. Arenenud tööstusriikide poolt arengumaade vastu kehtestatud kaubandustõkked ja neist lähtuv kõlvatu konkurents tabavad valusalt ka Eestit, moonutavad meie majanduse struktuuri, vähendavad konkurentsivõimet ja ohustavad sotsiaal-majanduslikku arengut. Seega kujundavad arenenud tööstusriikide majanduspoliitilised otsused lähematel aastatel oluliselt Eesti majanduse konkurentsivõimet (heaolu).

Välismajandusbarjääride tähtsust investeerimiskliima parandamisel iseloomustab asjaolu, et need püstitati taasiseseisvunud Eestis sageli välispartnerite nõudmisel, kes püüavad riigivõimu abil tagada endale mingis regioonis monopoolse seisundi abil ohutut investeerimiskliimat. Nii saavutas Eesti-Rootsi ühisettevõtte Eesti Telekom Eesti valitsusega 1992. a. sõlmitud lepingus tingimuse, et vähemalt kaheksaks aastaks (võimalik pikendada 14 aastaks) suletakse Eesti telekommunikatsiooniturg konkurentide ees. Kuivõrd nii Eesti majandusseadustikus kui ka lepingus puuduvad mehhanismid, mis võimaldaksid monopoolses seisundis oleva ettevõtte kulusid ja kasumeid (ning järelikult ka hindu) tõhusalt kontrollida, siis on

---

⁸ Eesti toiduainetööstus kannatab samuti diskrimineerimise all, kuid neil on selle mõju võimalik tasakaalustada subsideeritud põllumajandussaaduste impordiga ja kvaasimonopoolse seisundiga siseturult toorainet kokku ostes.

telekommunikatsiooni valdkonnas antud võimalus kehtestada monopolseid hindu ning saada monopolseid kasumeid. Reaalselt tegi välispartner sellistes tingimustes Eestisse ainult alginvesteeringu. Peamiseks investeeringute allikaks said tarbijalt monopolsete hindadega väljapigistatud vahendid. 1997. a. II ja III kvartalis olid transpordi-, laomajandus- ja sidesektor kujunenud juba kapitali väljavedajaks (Eesti maksebilanss, 1997, III kvartal, lk. 19).

Sama skeemi kohaselt monopoliseeriti Tallinna-Stockholmi laevaliiklus. Monopoliseerida soovitakse ka Eesti elektrienergia-turg (erastades mõlemad suured soojuselektrijaamad konkurentsijamanduse printsiipe eiravalt ühele ja samale firmale). On enam kui kummaline, et Eesti valitsus suure sisemise konkurentsiga valdkondades (põllumajandus) koguni soosib kõlvatut väliskonkurents, aga monopoliseeritud harudes (telekommunikatsioon, transport, energiamajandus) rikub pidevalt reklaamitud turgude avatuse põhimõtteid.

Eesti jaoks on elulise tähtsusega taastada avatus (normaliseerida majandussuhted) **ida suunas**. Idas asuvad Eestis paiknevate ettevõtete jaoks tähtsad tooraine hankimise ja toodangu pakkumise turud. Siin tuleb positiivselt märkida kõiki majandusharusid hõlmava vabakaubanduse arendamist Ukraina, Leedu ja Lätiga. Eesti konkurentsivõimet iseloomustab kõige paremini asjaolu, et nende riikidega on Eesti kaubandusbilanss positiivne.

Kahjuks ei ole Venemaa veel leidnud stabiilset teed demokraatia ja turumajanduse arendamiseks. Venemaa püüab oma mõju Balti regioonis kõigiti tagasi võita. Eestit karistatakse aga veel eraldi topehtollidega, sest Eesti ajab sageli demonstratiivselt Venemaad ärritavat poliitikat. Topelttollide tõttu kaotavad Eesti kaubad konkurentsivõime ka Kesk-Euroopa konkurentidega võrreldes ja väheneb oluliselt ka Eesti atraktiivsus Vene turule tootva ettevõtluse asukohana.

Venemaa turu avanemist Eestile segavad veel mitmed ideoloogilistest põhjustest tulenevad moonutused Venemaa majanduspoliitikas. Venemaal püütakse ikka veel säilitada tähtsate toorainete, energiakandjate ja toiduainete üle riiklikku hinnakontrolli ja hindu riiklike subsidiumidega madalal hoida. Riiklikult subsi-

deeritud kaupade müüki välismaale käsitlevad Vene poliitikud kui rahvusliku rikkuse röövimist, sest subsiidiumid olid ette nähtud ainult sisemaisele tarbijale. Subsideeritud kaupade väljaveole püütakse seada tõkkeid, mis oluliselt segavad väliskaubandussuhete normaalset kujunemist vastavalt turumajanduse põhimõtetele. Ühelt poolt on raskendatud tooraine ja energiakandjate hankimine idaturult. Teised tooted muudavad aga subsiidiumid Venemaa siseturul kunstlikult odavamaks, mis takistab analoogse kauba ekspordi Eestist või hakkavad need kaubad koguni Eesti turule tungima ja siinseid tootjaid ahistama. Piir turu- ja riigimajanduse vahel, nagu Eesti piiri Venemaaga mõnes valdkonnas iseloomustada tuleks, ei saa ülal toodud asjaolude tõttu põhimõtteliselt piisavalt avatud olla. Venemaa turu avanemine turumajandusriikidele sõltub otseselt tema turumajandusreformide edukusest.

Vene poliitikutel on juba psühholoogiliselt raske käsitleda Balti riike, sealhulgas Eestit, Venemaa iseseisvate võrdõiguslike partneritena. Suurvenelik mõtlemisviis, mida Balti riikide vastaste propagandarünnakutega massimeediumides pidevalt üles köetakse, koormab väga Eesti majandussuhete arengut Venemaaga. Venemaa riigiasutuste käitumine ei ole sellistes tingimustes prognoositav ja kätkeb suurt riisikot. Vene turu avanemine Eestile sõltub otseselt demokraatliku ühiskonnakorralduse arengust Venemaal. Selles tundub aga olevat kõik veel lahtine.

Maailma avatus riigi (regiooni) suhtes on peamine eeldus, et riik saaks ennast globaalses plaanis üldse ettevõtluse asukohana esile tõsta ja arendada. Eesti majanduspoliitikas on välismaa avatuse aspekt senini ainult poolikute lahendusteni jõudnud. Eesti käsitlemisel ettevõtluse asukohana on välisturgude avatus aga peamine — Eesti kaotas oma väärtuse ettevõtluse asukohana okupatsioonist tingitud isolatsiooni tõttu ja võib selle tagasi võita ainult maailma avanemisega Eesti majandusele.

3.2.2. Kaubanduspartnerite proteksionism ja Eesti väliskaubandusdefitsiit

Tugevate põllumajandustraditsioonidega ja arenenud toiduainetööstusega Eesti veab põllumajandussaadusi rohkem sisse kui välja (vt. tabel 3.6). Defitsiit üha süveneb. Põllumajandussaaduste import kasvab väga hoogsalt. Ekspordi kasv on aga takerdunud — 1996. a. ületas ekspordi maht ainult veidi 1994. a. taset. Süüdi on selles meie peamiste kaubanduspartnerite — EL ja Venemaa — proteksionistlik kaubanduspoliitika.

Tabel 3.6. Eesti põllumajandussaaduste väliskaubandus (mln. kr.)

Aasta	Ekspord	Import	Saldo
1992	973,5	517,3	456,2
1993	2498,6	1741	757,6
1994	3748,1	3429,9	318,2
1995	3452,7	4136,7	-684
1996	3936,8	6014,4	-2077,6
1997. a. 8 k.	3561,1	6137,9	-2576,8

Allikas: Eesti Vabariigi Põllumajandusministeeriumi andmed.

Paar esimest aastat pärast rahareformi (1994. a. keskpaigani) toetas Eesti eksporti ja pidurdas importi Eesti krooni tugev devalveerimine rahareformi käigus. Odav siseraha toetas välisturul kõiki majandusharusid: Eesti tööstus- ja teenindussektorile andis (kõlvatu) konkurentsi eelise, põllumajanduses aitas neutraliseerida (tasakaalustada) välispartnerite kõlvatu konkurentsi mõju. Odav kroon aitas murda välispartnerite kaitsetolle ja tasakaalustas siseturul mõneti välisriikide toetusi oma põllumajandustootmisele ja selle saaduste ekspordile.

Devalveerimise mõju on aga paratamatult lühiajaline. Eesti krooni inflatsioon siseturul (1993. a. 89,8%, 1994. a. 47,7% — rahareformist tänaseni kokku ca 500%) tähendab fikseeritud vahetuskursi oludes sisuliselt selle kallinemist välisturul. Selle tulemusena raskeneb eksportimine ja saab hoogu juurde importimine, mis ongi negatiivse saldo kiire kasvu põhjus. Peamised välisturud on Eesti

põllumajandustoodetele kinni ja subsideeritud impordi abil võetakse ka avatud siseturg Eesti tootja käest ära.

3.2.3. Maailma Kaubandusorganisatsiooni seisukoht tootmise ja impordi vahekorras

WTO (Maailma Kaubandusorganisatsiooni) põllumajanduslepingu artiklis 5 (The Results of the ... 1995, lk. 43) on sätestatud, et liikmesriigid võivad kasutusele võtta kaitsemeetmeid, kui impordi-maht ületab etalontaset või kui imporditava toote hind, väljenda-tuna siseriiklikus valuutas, langeb alla etalontaset. Etalonhind on 1986.–1988. a. keskmine hind. Keskmise hinna leidmisel lähtu-takse CIF- või mõnest muust sobivast hinnast, mis vastab toote kvaliteedile ja töötlemise tasemele.

Eestis on põllumajandussaaduste import saanud hoo sisse alles pärast 1993. aastat ja selle maht ületab mitu korda suvalise metoo-dikaga arvutatavat etalontaset. Samal ajal on põllumajandus-saaduste hinnad kasvanud üldisest inflatsioonitasemest paar korda aeglasemalt (Põllumajandusministeeriumi andmed) ja siingi annab võrdlus etalontasemega Eestile tasakaalutollide kasutamise õiguse. Need tuleb aga kehtestada kohe, sest EL ja WTO kogenud diplo-maatia ja bürokraatia suudab ka selge asjaolu konstateerimisega mitu aastat aega viita.

Eestile andis EL Euroopa lepingus tasakaalutollide kehtesta-miseks aega kaks aastat (kuni 1997. a. lõpuni). Eesti EL-ga läbi-rääkimiskõlblikkuse hinnangus Agenda 2000 ütles Euroopa Komisjon Eesti poolt kaubanduspiirangute rakendamise kohta veel kord sõnaselgelt: “Sellesse ei tuleks suhtuda kui liberaalse suunit-lusega kaubanduspoliitika muudatusse, pigem on see reageering põllumajandussektori väga spetsiifilistele probleemidele.” (Agen-da 2000, lk. 18.) Selgemalt ei saa üks partner teisele diplomaatias oma subsiidiumide tasakaalustamiseks luba anda. Sellest hoolima-ta õnnestus lühiajalisele kõlvatust konkurentsist tekitatud vahendus-kasule orienteeritud huvigruppidel tasakaalutollide kehtestamine juba valitsuses blokeerida. Seega võeti Eesti põllumajanduselt

sisuliselt arenguvõimalus ja ka EL integreerumine ei anna võimalust seda taastada, sest seal kehtestatavad tootmiskvoodid lähtuvad ühinemiseelse kolme aasta tasemest. Pealegi kujuneks taastamine väga kalliks.

Ainsaks võimaluseks Eesti põllumajandustootmist säilitada oleks EL-ga uue dialoogi alustamine WTO reeglitele tuginedes. WTO üldiste kaitseabinõude rakendamise kord on sätestatud üldise tolli- ja kaubanduskokkuleppe (GATT) artiklitega XIX, XXX ja XXI. Nendega sätestatakse (nn. Escape Clause — The Text of the ..., 1986, lk. 36), et “kui liberaliseerimise tulemusena on mingi importkauba kogus suurenenud sellisel määral, mis ohustab või ähvardab ohustada sarnase või otseselt konkureeriva kauba kodumaist tootmist, siis on riigil õigus rakendada vastumeetmeid”.

Vaatame Eesti põllumajanduse probleeme meie traditsiooniliste toodete — piima ja liha — tootmise ning impordi dünaamika alusel aastatel 1992–1997 (vt. tabelid 3.7 ja 3.8).

Tabel 3.7. Piima tootmine ja import Eestis (tuh. tonni naturaalkaalus)

Aasta	Tootmine	Import
1992	919,3	5
1993	807,1	26
1994	771,8	50
1995	706,9	150
1996	674,8	210
1997*	700	400

* Prognoos.

Allikas: Eesti Vabariigi Põllumajandusministeeriumi andmed.

Tabel 3.8. Liha tootmine ja import Eestis (tuh. t)

Aasta	Tootmine	Import
1992	107,9	0,6
1993	83,7	4,6
1994	69,4	15
1995	67,7	16
1996	58,6	30
1997*	55	60

* Prognoos.

Allikas: Eesti Vabariigi Põllumajandusministeeriumi andmed.

Pole vajagi vaadata 1989. aastat, mil Eestis toodeti piima 1 277 100 tonni ja liha 189 900 tonni. Alates 1994. aastast surub import kodumaist tootmist turult välja, jättes tuhanded inimesed tööta ja maapiirkonnad ilma majandusliku baasita. Sama pilt ava-

neb ka teravilja ja muude põllumajandussaaduste tootmise ja impordi vahetõrgete vaadates.

Isegi vabakaubanduse kantsina vaadeldav WTO ei pea õigeks vabakaubanduse arendamist tootmise laostamise hinnaga. WTO põllumajanduslepingus pakutavad abinõud olukorra stabiliseerimiseks on väga üldised ning see annab riikidele võrdlemisi laiad võimalused siseturuga kaitsmiseks.

WTO püüab riiklike abinõude kasutamist suunata siiski kodumaiste tootjate kohandamisele impordihindadega, mitte välismaistele tootjate karistamisele. Eestil ongi vaja just impordihindu moonutavaid subsidiume neutraliseerivate tasakaalutollide rakendamist, kuigi WTO reeglite järgi oleks tal õigus kasutada koguni kaitsetolle (impordisubsidiumide taset ületavaid tollimaksumääri).

GATT-i Uruguay vooru tulemusena sõlmiti eraldi kaitsemeetmeid puudutav leping (*Agreement on Safeguards — The Results of the ... 1995*, lk. 315), milles on sätestatud, et WTO liige võib taotleda kaitsemeetmete kasutamist, kui mingi toote import tema territooriumile on suurenenud (absoluutselt või suhteliselt, võrreldes kodumaise toodanguga) ning see põhjustab kodumaisele tootjale suuri kahjustusi või ohustab neid. Just sellise olukorraga ongi Eestis tegu kõigi peamiste põllumajandussaaduste puhul.

WTO liige võib kaitsemeetmeid rakendada ainult siis, kui korraldatakse juurdlus, mille käigus tuleb esitada hulgaliselt tõendeid oluliste kahjustuste kohta. Juurdluse käigus analüüsitakse impordi kasvu (nii absoluutselt kui suhteliselt), importkaupade osatähtsust kodumaisel turul, importkauba käibe muutusi, kahjumite ja tööhõive muutusi jms. Kaitsemeetmete rakendamisel ei tohi impordikogus langeda madalamale endisest tasemest (aluseks võetakse kolme eelneva aasta andmed), v.a. juhul, kui see on vajalik olulise kahju kaotamiseks või vältimiseks (*The Results of the ... 1995*, lk. 317).

Üldiste kaitsemeetmete kehtestamise protseduur on WTO raames väga pikk ja keeruline, seega ei oleks Eestil WTO liikmena seda lepingut oma põllumajanduse kaitseks sisuliselt võimalik rakendada, sest juurdluseks kuluvate aastate järel oleks see juba pankrotis. Ainus võimalus on tegutseda kiiresti ja tasakaalutollid

kohe kehtestada. Igasugused WTO juurdlsused tõestaksid hiljem ainult nende meetmete õigsust. Kiire tegutsemine võimaldaks aga Eesti põllumajanduse ja maaelu säilitada.

3.2.4. Kõlvatu konkurentsi neutraliseerimise õigus

WTO sätestab eraldi turgu tasakaalustavate meetmete rakendamise võimaluse, kui välisriigid ekspordivad subsideeritud toodangut. Subsiidiume tasakaalustavate importtollide rakendamine on WTO lepingutes reguleeritud kahe õigusaktiga.

1. WTO üldises lepingus on artikli VI (Anti-dumping and Countervailing Measures — The Text of the ..., 1986, lk. 10) kohaselt võimalik kehtestada tasakaalutolle, kui mingit importtoodet on teise liikme poolt subsideeritud ning see on mõjutanud kaubandust ning põhjustanud materiaalselt kahju kodumaises tootmises.
2. Uruguay voorus sõlmiti tasakaalutollide kehtestamiseks uus leping (Agreement on Subsidies and Countervailing Measures — The Results of the ..., 1995, lk. 264). Kui riik kehtestab oma tootmisele või ekspordile subsiidiumid ja ekspordib subsideeritud toodangut teistesse riikidesse, siis on tegemist nn. ebaausa kaubandusega (kõlvatu konkurentsiga). Kui need subsiidiumid kahjustavad (või arvatakse, et hakkavad tulevikus kahjustama) materiaalselt teise riigi kodumaist tootmist, siis on õigus ebaõiglast konkurentsi tasakaalustada importtollidega.

Eestil ongi põllumajandussaaduste turul tegu just nimelt välisriikide subsideeritud impordiga. Seda näitavad tabelis 3.9 toodud andmed põllumajandussaaduste tootmiskulude katmisest otseste ja kaudsete subsiidiumidega (PSE⁹) riikides (riikide gruppides) 1995. a.

Euroopa Liidus (sealt pärineb põhiosa Eesti põllumajandussaaduste impordist) oli riigi osatähtsus tootmiskulude katmisel

---

⁹ PSE — *producer subsidy equivalent* (tootja subsideerimise ekvivalent) näitab mingi kauba tootmise subsideerimise taset: mitu protsenti tootmiskuludest kaetakse otseste või kaudsete subsiidiumidega.

1995. a. 46 protsendipunkti võrra suurem kui Eestis (49% — 3%). See tähendab, et Euroopa Liidus kattis riik peaaegu pool tootmis-kuludest. Sellistes tingimustes pole juttugi normaalsest konkurent-sist — tegu on otsese ja avaliku kõlvatu konkurentsi eelisega EL-st pärit toodetele. Loomulikult surub taoline subsideeritud import kodumaised tooted turult välja ja laostab koos põllumajandusega kogu maaelu. 46%-lise kõlvatu kulueelise tasakaalustamiseks (konkurentsitingimuste võrdsustamiseks) peaks Eesti kehtestama EL-st pärinevale põllumajandussaaduste impordile 85%-lise tolli-maksu. Eestis arutatakse tollimaksude kehtestamist tasemel, mis kompenseeriks ainult veerandi kuni poole EL firmade tootmis-subsidiidiumidega saadud kõlvatu konkurentsi eelisest. Kuid lisaks tootmise subsideerimisele kasutatakse EL-s laialdaselt ka ekspordi-subsidiidume.

Riigi toetused varieeruvad EL-s toodanguliigiti oluliselt (vt. tabel 3.10). Subsideerimise taset hinnates tuleb arvestada aga ka sellega, et põllukultuurid (teraviljad) on loomakasvatussaaduste tootmisel sisendiks. Seega pole teraviljakasvatuse mõjusa subsi-deerimise tingimustes (riigieelarve toel kaetakse sageli üle poole tootmiskuludest) enam vaja sea- ja linnukasvatust otse toetada — toetus tuleb sööda kaudu.

Subsideeritud impordist tuleneva kahju määramise aluseks on positiivse tõendi olemasolu. Tähelepanu pööratakse järgmistele asjaoludele:

- subsideeritud impordi kogus ning subsideeritud impordi hind, võrreldes samalaadse kauba hinnaga kodumaal;
- subsideeritud impordi mõju sarnase kauba kodumaistele tootjatele.

Nagu üldiste kaitsemeetmetegi puhul on ka partnerriigi subsii-diumide vastu suunatud tasakaalutollide rakendamine küllaltki aega nõudev ning keeruline protsess. Eelkõige on see tingitud WTO liikmete soovist tagada tollide rakendamine tõepoolest ainult juhul, kui tegemist on ebaausa kaubanduspraktikaga. See teeb aga raskeks uute WTO liikmete olukorra, kes ei ole taibanud enne liikmeks astumist tasakaalustavaid tollimakse kehtestada.

Tabel 3.9. Riigi toetuste osatähtsus põllumajandussaaduste tootmiskulude katmisel 1995. a. (%)

Riik	PSE
Eesti	3
Leedu	6
Läti	8
Tšehhi	14
Ungari	16
Poola	21
Slovakkia	25
OECD	40
EL	49

Allikas: Eesti Vabariigi Põllumajandusministeeriumi andmed.

Tabel 3.10. Riigi toetuste osatähtsus tootmiskuludes (PSE) toodete kaupa EL riikides 1995. a.

Tooteliik	PSE
Loomaliha	65
Piim	63
Suhkur	59
Lambaliha	59
Õlikultuurid	52
Mais	50
Nisu	47
Linnuliha	26
Sealiha	9
Munad	5

Allikas: Eesti Vabariigi Põllumajandusministeeriumi andmed.

3.3. Eesti välismajanduspoliitika strateegilised sõlmprobleemid

3.3.1. Kaubandustingimuste võrdsus vabakaubanduse eeldusena

Eesti on välismajanduspoliitiliseks eesmärgiks seadnud vabakaubanduse. Seda eesmärki mõistetakse aga Eestis enamasti triviaalselt ja ühekülgseks. Kõigepealt tuleb aru saada, et kaubandus on kahepoolne tegevus. Ei ole võimalik arendada ühepoolset vabakaubandust. Vabakaubandus on partnerite suhete tasakaalustatud kompleks. Tasakaalustamata kaubandussuhete korral ei saa rääkida vabakaubandusest, sest tasakaalustamatus tähendab nõrgema partneri vabaduse piiramist (survet, diktaati). Eesti on mitmete oma vabakaubanduspartnerite poolt pandud surve alla, millele tuleb leida adekvaatne omapoolne majanduspoliitiline tasakaalustaja.

Kaubandussuhete tasakaalustamisel peab iga partneri puhul arvestama nii tema sise- kui ka välismajanduspoliitikat. Kaubandussuhete tasakaalustamine nõuab partneri sisemajanduspoliitikast tulenevate mõjude arvestamist tema suhtes kujundatavas välismajanduspoliitikas.

Riikide ajalooline areng on olnud erisugune. Erinevad ka nende ühiskondlik struktuur, majanduspoliitilised vaated ja prioriteedid, sotsiaal-poliitilised väärtushinnangud ja geopoliitilised rõhuasetused. Lõpuks erineb ka riikide suurus ja ressursivarustus. Seetõttu on riikide sisemajanduspoliitikas (nt. fiskaalpoliitikas) väga suuri lahknevusi. Kaubandussuhete kaudu kandub riikide spetsiifiliste sisemajanduse arenguks vajalike majanduspoliitiliste abinõude mõju sageli välismaale ja võib kaubanduspartneri arengule avaldada hoopiski negatiivset mõju.

Peale sisemajanduspoliitika erinevuste raskendab rahvusvaheliste kaubandussuhete tasakaalustamist aga veel asjaolu, et paljud riigid püüavad välismajanduspoliitiliste abinõudega väliskonkurentide diskrimineerida, neid kodumaiste tootjatega võrreldes halvematesse tingimustesse suruda. Kuigi Maailma Kaubandusorganisatsioon (WTO) ja selle eelkäija GATT on teinud suurt tööd välismajandusliku diskrimineerimise vähendamiseks maailmas, on lahendamata probleeme veel väga palju. Eriti raske on kaubandustingimuste võrdsust saavutada riikidel, kes alles viimasel aastakümnel said võimaluse maailmakaubandusse integreerumiseks. Selliste hulka kuulub ka Eesti. Esimese kuue iseseisvusaastaga ei ole jõutud teha olulisi samme meie välismajandussuhete tasakaalustamiseks, s.t. kaubandussuhete võrdsuse tagamiseks. Seetõttu on ka meie vabakaubanduslepingud mõnel juhul deklaratiivsed ja tingimused nende reaalseks toimimiseks tuleb alles luua.

Väliskaubandussuhete tasakaalustamisel peame arvestama, et tegemist on kahe riigipiiri abil lahutatud turuga. Mõlemal partnerriigil on suveräänsus ainult ühe turu — siseturu — korraldamisel. Siseturul rakendatavate majanduspoliitiliste abinõude kujundamisel tuleb arvestada kaubandustingimuste tasakaalustamise nõuet nii sisemaal kui ka välisturul. Kaubandustingimuste võrdsuse tagamise abinõud on aga eri turgudel erisugused. Seetõttu on kau-

bandussuhete tasakaalustamise abinõusid välja töötades otstarbekas vaadelda nende turgudega seotud probleeme eraldi.

A. Siseturul tekivad kaubandussuhete tasakaalustamisel probleemid olukorras, kus partnerriik aitab majanduspoliitiliste abinõudega mingi kauba tootmise või eksportimise kulusid katta. Selline toetus võimaldab välisfirmal kaupu sisemaale eksportides (muudel võrdsetel tingimustel) sama hinna juures saavutada kodumaisest firmast kõrgema kasumimarginaali või sama kasumimarginaali juures pakuda kaupa madalama hinnaga, s.t. saavutada kõrvalise abiga konkurentsieelise. Majanduspoliitiliste abinõudega saavutatud (kõlvatu) konkurentsieelis moonutab turusuhteid selles mõttes, et võrdsetes konkurentsitingimustes konkurentsivõimelised sisetootjad surutakse ebaõiglaste võtetega (kõlvatu konkurentsiga) turult välja. Tulemuks on töökohtade kadumine, majanduskasvu aeglustumine või majanduslangus, s.t. majandusliku heaolu langus sisemaal.

Kaubandustingimuste võrdsustamiseks subsideeritud impordi tingimustes on parimaks vahendiks tasakaalustavad tollimaksud impordile. WTO reeglite kohaselt on igal riigil õigus kehtestada impordile tasakaalutollide määr tasemel, mis kompenseeriks täielikult riigi toetuse importkauba kuludes. Niisuguse tollimaksutaseme juures jäävad siseturu hinnad moonutustevabaks ning sise- ja välisootjad konkureerivad võrdsetel, s.t. vabakaubanduse põhimõtetele vastavatel tingimustel.

Siseturul ei ole üldiselt otstarbekas välismaist kõlvatut konkurentsi (riigi tootmis- ja/või eksporditoetusi) analoogsete sisemaiste toetustega tasakaalustada. Tootmis- ja eksporditoetused moonutavad üldmajanduslikke konkurentsitingimusi (eri majandusharude konkurentsi) ja neid on mõttekas (muude tõhusate vahendite puudumisel) rakendada ainult mõnede sisemaiste sotsiaalsete, poliitiliste vms. ülesannete lahendamiseks. Riikides ei lange sellised ühiskonna üldise arengu tagamise ülesanded aga üldjuhul kokku. Kaubandustingimuste võrdsustamiseks ette võetav välismaise toetussüsteemi kopeerimine viiks seetõttu sageli soovimatute sotsiaalsete, poliitiliste vms. arengute stimuleerimisele. Kui aga sisemaal siiski kasutatakse mingit tootmise subsideerimise süsteemi, mis kompenseerib osa

välismaisele konkurendile antud toetustest, siis tuleb importtollidega tasakaalustada ainult subsiidiumide erinevused.

Partnerriikide kõlvatu konkurentsi võtete mõju tasakaalustamine (neutraliseerimine) importtollidega ei riku vabakaubanduspõhimõtteid, vaid on nende põhimõtete elluviimise ainsaks õigustatud ja tõhusaks teeks. Veelgi enam, sellised tasakaalutollid tagavad ka liberaalse (tegevusalade vahekordi moonutava riikliku sekkumiseta) majanduskeskkonna loomise siseturul. Tasakaalustavate importtollidega suunatakse välisriigi toetused ekspordi sihtriigi turu asemel hoopiski selle riigi eelarvesse. Siseturg päästetakse moonutustest ja subsideeriva riigi kulul saab katta ka kõik tasakaalustavate importtollide rakendamisega seotud kulud. Subsideerimise piisavalt kõrge taseme juures võimaldavad tasakaalutollid aga selle rakendajal koguni saada vahendeid maksukoormuse alandamiseks siseriigis. Kõlvatut konkurentsi tekitavad majanduspoliitilised abinõud muutuvad adekvaatsete tasakaalutollide kasutamisel iseenda vastandiks (kahjustades nende rakendajat), mis looks tingimused taoliste võtete kadumiseks maailmakaubanduse praktikast.

B. Välisturul kujundab lähtesituatsiooni partnerriik. Vabakaubanduse ideaalvorm teostuks, kui välisturule pääsemisel kehtivad sisetulisele firmale analoogsed tingimused kui olid välisfirmal siseturule tulekul. Sellist absoluutset sümmeetriat pole aga saavutatud isegi ühtse siseturuga Euroopa Liidu sees, kuigi seal deklareeritakse kaupade, teenuste, kapitalide ja tööjõu liikumise täielikku vabadust. Näiteks varieerub EL riikides oluliselt käibemaksu (õigemini, lisandunud väärtuse maksu) määr ja seega tuleb kaubal eri riikidesse sisenedes kanda erisuguseid koormisi. Vabakaubanduse normaalvormiks võib hinnata olukorda, kus välisturule minnes tuleb firmal kanda sisemaise konkurendiga samasuguseid koormisi.

Olukord muutub komplitseeritumaks, kui välismaal erinevalt sisemaast mingi kauba tootmist sotsiaalsel, poliitilistel vms. põhjustel subsideeritakse. Selline turg on sissetungijatele (muudel võrdsetel tingimustel) suletud — kunstlikult alandatud kulud loovad pikemas perspektiivis ületamatu konkurentsielise. Samas tuleb aktsepteerida iga riigi õigust oma sotsiaalsetele ja poliitilis-

tele probleemidele parimaid lahendusteid otsida. Ei oleks õige välisfirmade sellist konkurentsieelist nende endi turul riiklike eksporditoetustega murdma hakata:

- esiteks, ekspordi ja vabakaubandusega ei saa põhjendada maksumaksjate kulul tehtavaid riiklikke eksporditoetusi;
- teiseks, kaubandustingimuste võrdsustamise (vabakaubanduse) poole püüdlemine ei anna veel õigust segada teist riiki tema sotsiaalsete ja sisepoliitiliste ülesannete lahendamisel;
- kolmandaks, sotsiaalselt tundlikes valdkondades kutsub välismaise kauba sissetung välja täiendavate turukaitsemeetmete kasutamise (nt. kaitsetollide näol).

Otseselt rikuvad vabaturu põhimõtteid aga kaitsetollid, mis on kehtestatud subsideerimata impordi vastu. Kaitsetollide konkurentsitingimusi moonutava mõju võiks ekspordisubsiidiumidega põhimõtteliselt neutraliseerida, kuid majanduslikult ei ole see otstarbekas — need subsiidiumid volaksid kõlvatut konkurentsi kasutava riigi eelarvesse ja tugevdaksid ainult selle riigi positsioone. Kaitsetollide kehtestamist subsideerimata impordi vastu tuleb hinnata riiklikuks ebasõbralikkuse avalduseks, mille vastu oleks vaja leida mõjusad poliitilised abinõud.

3.3.2. Tasakaalutollide rakendamise mõjud

Teadmatusest või tahtmatusest ei suuda enamik Eesti poliitikuid eristada tasakaalutolle kaitsetollidest. Majandusteoreetiliselt on üsna põhjalikult uuritud kaitsetollide — vabaturu tingimustes rakendatavate imporditollide, s.t. kaubandustingimuste võrdsust rikkuvate kõlvatu konkurentsi võtete — negatiivseid mõjusid kaubanduspartneri majanduse arengule. Paraku püütakse kaitsetollide kriitikat mõnikord üle kanda tasakaalutollidele, mis kõlvatu konkurentsi eeliseid neutraliseeriva vahendina on hoopis teistsuguste (kaitsetollide suhtes vastupidiste) omaduste ja mõjudega¹⁰.

---

¹⁰ Tasakaalutollide kaitsetollidele vastupidine mõju tuleneb mõjust konkurentsitingimuste võrdsusele: kaitsetollid vähendavad üldist heaolu ja moonu-

Tasakaalutollide puhul tuleb tähele panna veel nende erinevusi kahes rakendusvaldkonnas — erasektori ja avaliku sektori põhjustatud moonutuste suhtes. Nimelt kasutavad mõned suurfirmad teiste riikide turgudele tungimiseks ja konkurentide kõrvalesurumiseks dumpinghindu — tootmiskuludest madalamaid hindu. Tekkiv kahju loodetakse hiljem (pärast konkurentide turult väljasurumist) teenitavate kasumitega tasa teha. Dumping on aga firmasisesse informatsiooni kättesaamatuse tõttu sedavõrd raskesti avastatav ja tõestatav, et Eestil ei ole mõtet selleks aega ja vahendeid kulutada — see on suurte multinatsioonaalsete firmade ning suurriikide mängumaa.

Tunduvalt selgem on olukord avaliku sektori toetustega mõnele majandusharule tootmises või mingi kauba ekspordile. Need on Eesti vabakaubandusruumi oluliselt mõjutavad (moonutavad) abinõud, millele tuleb vastu seada tasakaalustav imporditollide süsteem. Avaliku sektori toetuste kohta on olemas ka soliidsete rahvusvaheliste organisatsioonide (nt. OECD) avalikud objektiivsel informatsioonil põhinevad hinnangud riikide ja kaubagruppide kaupa. Edaspidi räägimegi tasakaalutollidest avaliku sektori põhjustatud turumoonutuste neutraliseerimiseks.

Järgnevalt esitame peamised põllumajandussaaduste tollimaksude (tegelikult ainult kaitsetollide) kasutamise vastu Eestis esitatud väited¹¹ ja näitame nende argumentide sobimatust tasakaalutollide rakendamise tulemuste hindamisel.

1. väide. WTO püüab tollimakse vähendada niipalju kui võimalik. Seetõttu tähendaks tollimaksude kehtestamine Eestis liikumist maailmakaubanduse arengule vastupidises suunas.

Tegelik olukord. WTO ei suuda senini paljudes valdkondades (nt. põllumajandus ja toiduainetööstus) toime tulla arenenud tööstusriikide ülikõrgete (enam kui 100% algväärtuse suhtes) kaitsetollidega, s.t. tõkettollidega. Eestis ei arutatagi vabakaubanduse põhimõtteid rikkuvate kaitsetollide rakendamist, vaid soovitakse

---

tavad sissetulekute jaotust kaubanduspartnerite vahel; tasakaalutollid taastavad konkurentsitingimuste võrdsuse ja tulude jaotuse tasakaalustatuse.

¹¹ Eesti Vabariigi Põllumajandusministeeriumi materjalid.

luua välismaiseid eksporditoetusi neutraliseerides vabakaubandusruum oma siseturul. Eesti on vabakaubanduse rakendamisel WTO-st kaugel ees ja näitaks kõlvatu konkurentsi vastu suunatud tasakaalutollidega kogu maailmale teed vabakaubanduse poole.

2. väide. Kehtivad vabakaubanduslepingud ei võimalda tollimaksude kohest rakendamist kõikide riikide suhtes.

Tegelik olukord. Tasakaalutolle ei rakendata mitte riikide, vaid neist tuleva subsideeritud (kõlvatu konkurentsi eelisega) ekspordi suhtes. Tasakaalustamata pseudovabakaubanduslepingud (üks pool on reserveerinud endale õiguse kõlvatu konkurentsi võtteid kasutada, kuid teisel pole õigus nende mõju neutraliseerida) tuleb läbi vaadata ja revideerida. Eestil selliseid lepinguid sisuliselt ei ole, sest EL on ametlikult lubanud enda subsideeritud kaupade suhtes Eestil tasakaalutolle rakendada. Kahjuks on Eesti ennast kahjustades sellega viivitanud.

3. väide. Tollimaks impordile tõstab kaupade hindu siseturul. Tollimaksude kehtestamisega kaotavad kõige rohkem vähe kindlustatud perekonnad.

Tegelik olukord. Tasuta lõunaid väliskaubanduses ei ole. Välismaised subsiidiumid ekspordikaupadele laostavad sihtriigi tootmist, kaotavad töökohti ja tekitavad sotsiaalseid raskusi. Neist tekib subsideeritud ekspordi sihtriigis suur sotsiaal-majanduslik kahju ja ei mingit kasu.

Eestis pole põllumajandussaaduste ja toiduainete hindade kehtestamisel piiranguid. Seetõttu on hinnad kruvitud tarbijate ostuvõime piirile. Nendes valdkondades on sisetootjate vahel tugev konkurents ja imporditollid ei muuda turgu isegi oligopoolseks, rääkimata monopoolsest. Tasakaalutollide kehtestamine ei saa sellistes tingimustes hindu oluliselt tõsta. Eelkõige vähenevad välismaiste tootjate ja importi vahendavate firmade kasumimarginaalid. Kodumaise tootmise mastaabisääst mõjutab hindu alanemise suunas. Kodumaine põllumajandustootmine annab rohkem tulusid just vaesemale elanikkonnale. Kodumaise tootmise kasvust ja tolli-

maksudest laekuvad riigile tulud sotsiaalsete probleemide lahendamiseks oma toodangut subsideeriva riigi maksumaksjate arvel.

4. väide. Euroopa Liit on vähendamas tollimakse.

Tegelik olukord. EL on senini ainult deklareerinud oma kaitse- ja tõkkesollide vähendamist. Pealegi ei kehtestata tasakaalutolle Eestis mitte EL turgu sulgevate kaitse- ja tõkkesollide, vaid Eesti vabakaubandusruumi moonutavate EL otseste ja kaudsete tootmis- ning ekspordisubsiidiumide, s.t. kõlvatu konkurentsi võtete, vastu.

5. väide. Impordi vähenedes võib halveneda kaubavalik.

Tegelik olukord. Seda kartust ei toeta Eesti toiduainetööstuse kiire areng viimastel aastatel, kodumaiste tootjate tihe konkurents ja ostujõulise nõudluse kasv. Parema kvaliteediga kaup, millel Eesti turul puuduks konkurent, jääks aga turule endiselt püsima. Tasakaalutollid tõkestaksid just nimelt kõlvatu konkurentsi eelise tõttu turul püsiva kauba tungimise turule.

6. väide. Hinna tõustes väheneb tarbimine siseturul, halveneb toitumine ja võivad tekkida probleemid toodangule turu leidmisega. Võib tekkida vajadus eelarvest ekspordi toetada.

Tegelik olukord. Hinnad ei saa oluliselt tõusta, sest need on kruvitud niigi maksevõime piirile. Kodumaine väikese konservantide sisaldusega toodangu tarbimise suurenemine parandab Eesti rahvastiku toitumist, mitte ei halvenda seda. Subsideeritud toodangu sissetung Eestisse tekitas Eesti tootjatele lahendamatud probleemid toodangule turu leidmisel — need lahenevad suuresti importtoodangu kõlvatu hinnaeelise kadumisega. Ekspordi toetamise vajadus tuleneb Eestis välismaistest kaitsetollidest, mitte sisemiste tasakaalutollide kehtestamisest.

7. väide. Töötleva tööstuse ülevõimsused, mille tõttu ei pruugi tõusta tooraine hind esmatootjale. Töötlev tööstus arvestab odava importtoorainega ning tollimaksu rakendamisel tugevneb surve tootjahindade alandamiseks.

Tegelik olukord. Töötleva tööstuse ülevõimsused ja konkurents oleksid sisemaise tooraine hinda tõstvad tegurid. Paraku võimaldab subsideeritud import töötleval tööstusel kodumaist tootjat eirata. Tasakaalutollide kehtestamisel konkureeriksid kodumaised ja välismaised toorainetootjad võrdsetel tingimustel. Põllumajandustootjate tööd võimaldab Eestis madalalt hinnata ka asjaolu, et selle valdkonna organiseerumata väiketootjad seisavad vastamisi oligopoolsete või koguni monopoolsete põllumajandussaaduste töötlejatega, kel on seetõttu võimalus oma tingimused partneritele peale suruda.

8. väide. Tollimaksudest loobumine on pärast nende rakendamist raske (muutub harjumuspäraseks tuluallikaks).

Tegelik olukord. Raske on loobuda ainult kaitsetollidest, sest nende kadumisel läheksid kaitstavad pankrotti. Tasakaalutollid on tingimuslikud, mis kaovad automaatselt koos välismaise subsiideerimise kadumisega. Sisemaise tootja jaoks ei muutu tootmise ja turustamise tingimustes seejuures midagi. Tasakaalutollide eesmärgiks ongi turu pikaajaline stabiliseerimine välismaiste kõlvatu konkurentsi võtete mõju neutraliseerimise teel.

9. väide. Tollimaksude rakendamine üksikutele toodetele võib esile kutsuda ebaõigeid struktuurimuudatusi ja moonutada konkurentsitingimusi.

Tegelik olukord. Seegi väide kehtib ainult kaitsetollide kohta. Tasakaalutollid kehtestatakse ainult subsideeritud importtoodangu suhtes ja subsiidiumide mõju neutraliseerivas ulatuses. Seega need hoiavad ära majanduse ebaõiged (põhjendamatud) struktuurimuutused ja subsiidiumidega tekitatud konkurentsitingimuste moonutused.

10. väide. Tollid peletavad investeeeringuid.

Tegelik olukord. Kaitsetollide kohta see mõnikord kehtib, sest nende kõlvatut konkurentsi põhjustav loomus muudab nad konkurentsitingimuste võrdsuse poole püüdlevas maailmas ebakindlaks siseturu kaitse abinõuks. Tasakaalutollid aga soodustavad investeeeringute tulekut riiki, sest nende abil stabiliseeritakse majandamistingimused.

Importtollide omaduste teoreetiliste käsitluste põhjal võib **kokkuvõttes** öelda, et ükski kaitsetollide negatiivsetest omadustest ei ilmne kõlvatu konkurentsi vastu suunatud tasakaalutollide puhul. Tasakaalutollidel on konkurentsitingimusi võrdsustav mõju. Seega aitavad need riigi konkurentsivõime tõusule kaasa mitte ainult otse (kõlvatut konkurentsi neutraliseerides), vaid ka kaudselt majanduse põhjendatud struktuuri kujunemise ja majanduse arengu stabiliseerimise kaudu.

Tasakaalutollidel on aga lähema viie aasta jooksul Eesti puhul täita veel üks tähtis funktsioon ettevalmistumisel ühinemiseks EL-ga — tollisüsteemi haldamise süsteemi loomine ja vastavate kogemuste omandamine. Agenda 2000 toob Eesti eurokõlbmatuse selgelt välja: “Eesti peab oma tariifstruktuuri viima vastavusse ühise tollitariifi määradega. Eesti ei tunne tariifide peatamise süsteemi toimimist ega tariifikvootide ja -lagede haldamist, mis on ühenduse kaubanduspoliitika rakendamise põhimehhanismid. See sunnib mõnevõrra murelikult suhtuma Eesti suutlikkusse tulla toime ühenduse keeruka mehhanismiga selles valdkonnas.” (Agenda 2000, lk. 84.)

Eesti välismajanduspoliitiliseks sõlmprobleemiks kujuneb järgmisel viiel aastal selle poliitika vastavusse viimine reaalsete välismajandustingimustega (sealhulgas välisriikide sise- ja välismajanduspoliitikaga) ja Eesti riigi huvidega. Eestil tuleb kõigepealt tagada oma siseturul vabakaubandustingimused (konkurentsitingimuste võrdsus) ja selle kaudu ettevalmistumine ühinemiseks aktiivse väliskaubanduspoliitikaga Euroopa Liiduga.

3.4. Konkurentsipoliitika Eesti siseturul

3.4.1. Konkurentsipoliitika valdkonnad ja eesmärgid

Konkurentsipoliitika on turumajandussüsteemi efektiivse toimimise ja sellega tema konkurentsivõime üks põhitugesid. On ju konkurents siin majanduse koordineerimise ja suunamise peamine

mehhanism. Vaid siis, kui see mehhanism töötab hästi, on loota **positiivseid majandustulemusi** nii staatilis-struktuurses (ressurs-side paigutuse) kui ka dünaamilises (majandusarengu) mõttes. Samuti seostatakse toimiva ja tegusa konkurentsiga vabaduse ja õigluse üldisemaid eesmärke (vt. pikemalt Sepp, 1998).

Nagu näitab majandusteooria ja -praktika rahvusvaheline kogemus, on riigil oluline roll konkurentsi- ehk ettevõtluskeskkonna kujundamisel. Seejuures on see roll mõneti vastuoluline. Ühelt poolt on vaja konkurentsi kui institutsiooni kaitsta ja arendada (siirderiikides kõigepealt luua). Teiselt poolt on vaja konkurentsijõude hoida ka sotsiaalselt ja ökoloogiliselt talutavas sängis, seega konkurentsi piirata.

Keeruliseks teeb poliitika kujundamise see, et piiramatu konkurentsivabadus pole ka puhtmajanduslikult soovitatav eesmärk. Ta võib sattuda vastuollu näiteks nii suuruselistest tulenevate säästuvõimalustega kui ka ajutistest monopolidest tulenevate arengustiimulitega. Esimesel juhul tuleb paratamatult aktsepteerida turusosaliste piiratud valikuvõimalusi loomulike monopolide korral, teisel juhul patentidega takistada uuenduste vaba jälgendamist.

Ka **majandusvälised piirangud** ei ole majanduslike eesmärkidega alati vastuolus. Näiteks konkurentsi kõlbelisuse (eetilisuse) kaitsmine on esmapilgul majandusväline eesmärk. Siiski on ta sihiks ka tulemuskonkurentsi kui ideaal, kus edu aluseks on uuendus tarbijate huvides. Sellisena on tal tähendus ka majandusliku efektiivsuse ja arengu kriteeriumide seisukohalt.

Kõlvatu konkurentsi üheks avaldumisvormiks võib pidada ka korruptsiooni. Majandusteoreetikud on näidanud korruptiivse tegevuse positiivseid külgi ülebürokratiseerunud majandussüsteemides. Selle kaudu on turusignaalid pääsenud mõjule isegi kõige jäigemates käsumajandustes. Kuid alles institutsiooniökonoomiline analüüs on näidanud korruptsiooni kui konkurentsivahendi ja -vormi tõkestamise majanduslikku otstarvet (nt. Homann, 1997). Nimelt on see eelduseks majanduse vertikaalsest ja horisontaalsest kontsentratsioonist tulenevate kulueeliste kasutamiseks. Igasugused suuremad hierarhilised süsteemid sisaldavad alati esindamis- ehk agendisuhet, mille peamiseks tunnuseks on asümmeetriline info-

jaotus. See on aga korruptsiooni eelduseks. Tüüpiliseks näiteks on siin omanike ja tegevjuhtide suhted suurettevõtetes. Ilma korruptsiooni taunivate sotsiaalsete normide ja neid toetavate seadusteta oleks omandi ja juhtimise lahususel rajanevate ettevõtete tegevus mõeldamatu, sest juhtide otsene pidev kontroll viiks süsteemi transaktsioonikulud tõkestavalt suureks.

Käsitlemaks komplekselt **konkurentsipoliitikat kõige laiemas tähenduses**, on mõistlik lähtuda eri valdkondade seosest konkurentsivabadusega. Konkurentsipoliitilises kirjanduses (vt. nt. Herdzina, 1991) on korduvalt püütud välja töötada vabaduspiirangute kõikehõlmavat süstemaatikat, et seejärel anda neile hinnang ja kavandada vajalik poliitika. Seejuures eristatakse (vt. ka joonis 3.1)

- korrigeerimatuid piiranguid ja
- korrigeeritavaid piiranguid, mis omakorda jaotatakse
- sihilikeks ja
- mittesihilikeks.

Joonis 3.1. Vabaduspiirangud ja konkurentsipiirangud.

Korrigeerimatute piirangute näiteks võib tuua suuruseelised, mis tulenevad kasutatavast tehnoloogiast. Muidugi ei ole siin tegemist absoluutse püsivusega. Aja jooksul tehnoloogia muutub ning majandussubjektid saavad seejuures ise kaasa rääkida. Siiski on siin piiranguid, mida üks ettevõtja oma otsusega muuta ei saa.

Eksisteerivad aga ka põhimõtteliselt korrigeeritavad vabaduspiirangud, mis võivad olla nii sihilikud kui ka **mittesihilikud**. Viimaste all mõistetakse selliseid piiranguid, mis ei ole tekitatud turuosaliste endi (ettevõtete) või institutsioonide (riigi) poolt ega ole ka täielikult likvideeritavad. Eelkõige peetakse silmas turu vähest ülevaatlikkust (infopuudust) ja piiratud mobiilsust. See eristamine on muidugi tinglik, sest ettevõtted saavad näiteks turu ülevaatlikkust nii tõsta kui ka alandada. See tähendab, et mittesihilike piirangute juures esineb alati ka sihilik (juhitav) komponent.

Piisavalt selge on seevastu **sihilike** vabaduspiirangute grupp. Need võivad olla mõne ettevõtte uuenduse tagajärjeks ning anda talle olulisi eeliseid konkurentide ees. Kui see on seotud turu vastaspoole (tarbijate) kasuga, siis on konkurentide jaoks tegemist korrigeeritavate sihilike vabaduspiirangutega, kuid ometi mitte konkurentsipiirangutega negatiivses tähenduses. Kui aga piirangud ei tulene turupanusest ja on alusetud, siis tuleb neid pidada **konkurentsipiiranguteks**, mille vastu **konkurentsipoliitika kitsamas mõttes** peab võitlema. See käib ühtmoodi nii ettevõtete kui riigi tegevusega seotud konkurentsipiirangute kohta.

See vabaduspiirangute liigitus võimaldab eristada konkurentsipoliitika **põhisuundi**: kaitsvat, toetavat, asendavat ja suunavat poliitikat.

1. **Konkurentsivabaduse kaitse poliitika** seisneb konkurentsipiirangute tõkestamises. Seejuures vajavad tõkestamist nii ettevõtete kui ka riigi ja kohalike omavalitsuste tegevusest tulenevad piirangud. Avatud majanduses peab see poliitika hõlmama nii sise- kui ka välismajandust. Siirdemajanduse puhul võib rääkida ka erilisest **konkurentsi loomise** poliitikast, mis seostub loomuliku arengu jaoks vajaliku mikromajandusliku lähtesituatsiooni loomisega lahtiriigistamise ja eelkõige erastamise kaudu.

2. **Konkurentsi toetamise poliitika** võib esineda eelkõige mittehililike vabaduspiirangute vähendamise poliitikana, mis on suunatud turutõrgete leevendamisele, eelkõige läbipaistvuse ja turuosaliste mobiilsuse suurendamisele. Esimest ülesannet täidetakse muu hulgas näiteks tarbijakaitse, teist aga ettevõtlus-toetuse ja koolituse kaudu. Samuti võib riik luua soodsa pinna uuenduslikuks ja jälgendavaks turukäitumiseks, näiteks intellektuaalse omandi kaitse optimaalse regulatsiooniga. Seega ei saa konkurentsi toetamisega seoses rääkida üksnes vabaduse suurendamisest. Siia kuuluvad ka sellised vabaduspiirangud, mis lõppkokkuvõttes konkurentsi tegusust tõstavad. Näiteks omandiõiguste konkreetsem defineerimine riigi poolt piirab küll mittemononike vabadust, kuid tõhustab kindlasti konkurentsi. Sama võib öelda kõlvatute ja korruptiivsete konkurentsivõtete tõkestamise kohta, mis samuti tuginevad eelkõige turu ebatäiuslikkusele. Lõpuks kuuluvad siia ka välistmajanduspiirangud, mis peavad leevendama rahvusvahelise konkurentsi moonutusi (nt. tasakaalutollid).
3. Laiemas tähenduses hõlmab konkurentsipoliitika ka **konkurentsi asendavat regulatsiooni** korrigeerimatute vabaduspiirangute korral. Sel juhul kuulutatakse vastavad tegevusalad erandvaldkondadeks ning vajadusel isegi tugevdatakse riikliku regulatsiooniga olemasolevaid vabaduspiiranguid. Eelkõige seostub see poliitika loomulike monopolidega mitmesugustes jaotusvõrkudes.
4. **Konkurentsi suunamine** sotsiaalselt ja ökoloogiliselt vastuvõetavatesse raamidesse väljub küll kitsalt mõistetud majanduspoliitika raamidest, kuid kuivõrd majandus ei saa toimida muudest eluvaldkondadest isoleeritult, on selgi poliitikal strateegiline (pikaajaline) konkurentsi säilitav mõju.

Järgnevalt vaadeldakse neid konkurentsipoliitika valdkondi Eestis lähemalt, piirdudes eelkõige sisemajandusliku aspektiga.

3.4.2. Konkurentsi loomine

Konkurents tähendab eelkõige individuaalset majandusvabadust. Seda vabadust võivad piirata nii teised eraisikud kui ka riik. **Käsumajanduses**, mis valitses Eestis 1980. aastate lõpuni, piiras eravabadust just riik. Ühelt poolt ei tunnistanud tootmisvahendite eraomandust, teiselt poolt oli majanduse juhtimise raskuspunkt viidud ettevõtetest riikliku bürokraatia keskustesse. Paraku ei toonud see kaasa majanduse koordineerimise loodetud paranemist. Plaanimajanduse raames olid käsutusõigused niivõrd lahjendatud (Sepp, 1997, lk. 96–100), et see andis hea võimaluse asjaosaliste oponentlikuks käitumiseks. Viimasest tingitud suured transaktsioonikulud hierarhilistes struktuurides olidki lõppkokkuvõttes süsteemi ebaefektiivsuse ja kokkuvarisemise peapõhjuseks.

Eesti majanduse **siirdeprotsess** algas diskussiooniga isemajandava Eesti (IME) üle. Septembris 1987 avaldatud Siim Kallase, Edgar Savisaare, Tiit Made ja Mikk Titma artikkel oli stardi-pauguks mitu aastat kestnud arutelule Eesti majanduse tuleviku üle. Kuivõrd teema pälvis üldrahvaliku tähelepanu, oli tegemist omamoodi kõigi aegade suurima rahvaülikooliga. Diskussiooni keskpunktis oli kaks küsimust:

- Eesti majanduslik ja hiljem ka poliitiline iseseisvumine ning ümberorienteerumine idast läände (geopoliitiline siire);
- üleminek plaanimajanduselt turumajandusele (majanduslik siire).

Mõlemas suunas tuli ületada nii objektiivseid raskusi kui ka esialgu naiivseid ideid ja ettekujutusi. Peagi sai selgeks, et ilma poliitilise sõltumatuseta ei ole majanduslik ümberorienteerumine võimalik. Majandusliku siirde puhul vastas sellele arusaam, et turumajandust ei saa rajada üksnes **liberaliseerimise** alusel, mõistes viimase all juhtimise detsentraliseerimist, sealhulgas hindade vabastamist (viimane toimus Eestis põhiliselt 1991.–1992. a.). Vajalikuks osutus ka põhjalik omandireform rõhuasetusega erastamisele. Loomulikult sai siin edasi liikuda vaid järk-järgult, vastavalt ühiskonna poliitilisele ja majanduslikule küpsemisele. Majanduslike tingimuste hulgas oli kahtlemata üks olulisemaid 1992. a. rahareform.

Siirde esimeses faasis (kuni 1991. a.) räägiti Eestis nii objektiivsetel kui ka subjektiivsetel põhjustel rohkem lahtiriigistamisest kui erastamisest. Osaliselt tähendas see ka selliste ettevõtte-mudelite arendamist, mis tuginesid töökollektiivi omanikurollile. Rahvusvaheliseks eeskujuks võis siin pidada Jugoslaavia süsteemi. Üheks võimaluseks oli rahvaettevõtte idee, mille tuntuimaks näiteks oli Norma. Ka töökollektiivide rendiettevõtted ja munitsipaal-ettevõtted tähendasid alternatiivi otsimist riigiettevõtetele ajal, mil erastamine ei olnud veel alanud. Tegemist oli omamoodi õpi-protsessiga, mille käigus levis arusaam, et üksnes eraettevõtted suudavad konkrentsis reageerida adekvaatselt turusignaalidele ning oma otsuste eest täiel määral ka vastutada. Kollektiivsete omandivormide puhul on paratamatu lühiajaliste tulemuste eelistamine pikaajalistele, palgatõusu eelistamine investeingutele.

Muidugi on ka eraettevõtetes probleeme seoses omandi ja juhtimise eraldatusega ning siit tuleneva esindamissuhtega (Sepp, 1997, lk. 70–73). Seejuures mängib olulist rolli ka omandi struktuur. Väga hajutatud omandi korral muutub tegevjuhtide järelevalve omanike poolt problemaatiliseks. Omanike tegevuse koordineerimine muutub keerukamaks. Lisaks hakatakse üksteise arvel viilima, lootuses, et keegi teine teeb töö ära. Tüüpiliseks näiteks on siin tarbijate ühistud, mis nõukogude ajal olid lülitatud majanduse hierarhilisse süsteemi, hiljem aga taasiseseisvusid ettevõtjatena ühistuseaduse alusel (RT, 1992, lk. 36, 477). Paraku on nende ühistute ebaselge ja laialivalgus omand süüdi selles, et vaatamata võrdlemisi heale stardipositsioonile omakapitali ja põhivara osas on tarbijate ühistute majanduslik areng olnud regionaalselt väga erinev ja ebastabiilne. Ka on ühistulistel ettevõtetel raskusi omakapitali laiendamisega, sest otsustusorganites ei jagune hääled mitte kapitali, vaid liikmete arvu järgi.

Kuigi esindamissuhtest tulenevad probleemid on majandusteooria tähelepanu orbiiti tõusnud alles hiljuti, suudeti Eesti erastamispoliitikas neid tervikuna edukalt lahendada. Omandireformi aluste seaduses (RT, 1991, lk. 21, 257) nähti ette erastamisväärtpaberite (EVP-de) laialdane kasutamine erastamisel. Viimaseid väljastati inimestele nii nõukogudeaegsete tööaastate eest kui ka

sundvõõrandatud omandi hüvitamiseks. Tegelikult piirdus nende massiline kasutamine vaid eluruumide erastamisega. 1997. a. alguseks oli nendest eraomandis 81%, kommunaal- ja riigiomandis vaid vastavalt 16% ja 3%. Tootmissektoris jõuti alles 1994. a. teisel poolel reaalsete sammudeni erastamisväärtpaberite kasutamisel (Tallinna Kaubamaja aktsiate müük). See kahtlemata aeglustas erastamise kulgu, võrreldes massilise vautšerprivatiseerimisega (nt. Tšehhis ja Baltimail ka Leedus). Samal ajal võimaldas erastamine reaalse raha eest teha reaalseid investeeringuid ning tagada ettevõtete efektiivne juhtimine. Sellega välditi kahte ohtu: omandi liigset killustumist mitteprofessionaalsete väikeinvestorite ja liigset koondumist konglomeratiivsete investeerimisfondide kätte. Mõlemad oleksid lõppkokkuvõttes konkurentsile kahjulikud.

Erastamine reaalse raha eest kulges Eestis kahes etapis: väike- ja suurprivatiseerimisena. **Väikeprivatiseerimine** puudutas eelkõige teenindusettevõtteid (kauplusi, toidlustusettevõtteid, olmeteenindust), mille bilansiline väärtus ei ületanud 600 000 krooni. Õiguslik alus loodi vastava seaduse vastuvõtmisega 1990. a. lõpus (RT, 1991, lk. 22, 277), ehkki erakauplustega tegeldi juba varemgi. Samuti tekkisid esimesed kooperatiivid eelkõige just teenindussektoris.

Peamise erastamismeetodina nägi seadus ette **avalikku enampakkumist** residentidele. Korraldamisprotsessis mängisid kõrvuti riigivaraametiga tähtsat rolli ka kohalikud omavalitsused, kellele oli majanduse detsentraliseerimise käigus antud hallata suur osa riiklikust kaubandus- ja teenindusvõrgust. Suurem osa Eesti riigile kuulunud väikeettevõtetest erastati aastatel 1991–1994 (tabel 3.11). Hiljem on avaliku enampakkumise meetodit kasutatud põhiliselt erastamisjääkide müügil. Kokku on riigile sel teel laekunud 520 miljonit krooni.

Suurerastamine on toimunud Eestis põhimõtteliselt Saksa Treuhandi mudeli eeskujul. Erastamisseadus (RT, 1993, lk. 45, 639) nägi ette kolm erastamismeetodit: eelläbirääkimistega pakkumine, enampakkumine ja avalik aktsiate müük. Erinevalt kahest viimasest saab esimesel juhul lisaks hinnale arvestada ka äriplaani ning investeerimis- ja töökohagarantiisid.

Tabel 3.11. Erastamine Eestis avaliku enampakkumisega 1991–1997

	1991–1992	1993	1994	1995	1996	1997
Lepingute arv	667	252	126	120	84	64
Müügi maksumus (mln. kr.)	46,6	122,8	68,2	79,8	148,7	160,6
Keskmine müügi- hind (tuh. kr.)	70	507	541	665	1770	2509

Allikas: Eesti majandusülevaade 1994–1995, lk. 34; 1995–1996, lk. 34; 1996–1997, lk. 46; 1997–1998, lk. 29.

1993. a. ühendati ka kaks erastamisega tegelnud riigiorganit — riigivara- ja privatiseerimisamet — ühtseks **Eesti Erastamisagentuuriks**, mille eeskujuks oli Saksa Treuhand. Täiesti töövalmis oli see organisatsioon siiski alles 1994. a. Praegu on aga juba päevakorras tema edasine staatus pärast erastamise lõppemist. Põhiraskuseks on sõlmitud erastamislepingute järelevalve. 1996. a. lõpuks oli agentuur sõlminud 1758 erastamislepingut, neist 803 järelmaksuga. Täitevametisse tuli võlgnike asjus 1996. a. pöörduda 22 korral (Eesti majandusülevaade 1996–1997, lk. 47). Eeldatavalt on siin parim lahendus erastamisagentuuri enda erastamine.

Keskseks töömeetodiks kujunes Eesti erastamispraktikas **eel-läbirääkimistega pakkumine**. Pakkumiskonkurssse kuulutati välja nii rahvusvaheliselt kui ka kodumaiselt. Osavõtt oli igal juhul vaba kõigile investoritele. Selle meetodi peamiseks eeliseks oli paindlikkus. Muu hulgas oli võimalik kontrollida ka investeerijate tagapõhja, investeerimisvõimet ja arvestada kohalikke asjaolusid.

Praeguseks läheneb suurerastamine lõpule. 1997. a. keskpäigaks oli 600 suurest riigiettevõttest erastatud 475. Riigile oli kokku laekunud 4,2 miljardit krooni müügituluna ning garanteeritud 4,1 miljardit krooni investeringutena (tabel 3.12).

Kolmandat meetodit — **aktsiate avalikku müüki** — on Eestis rakendatud mitmel eesmärgil, mistõttu see on olnud veidi komplitseeritud, õigemini küll kombineeritud eelläbirääkimistega pakkumisega. Erastamise peaeesmärgiks on siingi ettevõtete konkurentsivõime saavutamine, mis kokkuvõttes peab tagama turgude ja konkurentsi enda toimimise. Siiski on püstitatud ka sotsiaal-majanduslik

kõrvaleesmärk. Tuleb toetada EVP kurssi ning taotlema nende järkjärgulist väljatõmbamist käibest. Tervikuna on see õnnestunud. Kui EVP turuväärtus oli 1995. a. lõpus 18% nominaalväärtusest, siis 1997. a. lõpus üle 30%. Peale aktsiate müügi EVP-de eest aitas sellele kaasa ka teiste erastamisvormide puhul kuni 50% järelmaksete tasumise võimaldamine EVP-des.

Tabel 3.12. Eelläbirääkimisega pakkumise teel sõlmitud erastamistehingud Eestis 1991–1997

	1991–1992	1993	1994	1995	1996	1997
Lepingute arv	7	54	215	142	43	18
Müügi maksumus (mln. kr.)	26,6	353,2	1340,4	919,1	474,4	1295,0
Keskmine müügihind (mln. kr.)	3,8	6,5	6,2	6,5	11,0	71,9
Investeeringugarantiid (mln. kr.)	–	236,8	858,5	1002,8	453,6	1714,0
Töökohagarantiid	–	9099	25573	17279	1274	2929

Allikas: Eesti majandusülevaade 1994–1995, lk. 34; 1995–1996, lk. 32; 1996–1997, lk. 44; 1997–1998, lk. 29.

Erastamine aktsiate kaudu toimub kahes etapis:

- enamusaktsiate (aktsiate kontrollpaki) müük strateegilisele investorile, mis peab ühelt poolt tagama firma efektiivse juhtimise, teiselt poolt aga ka vähemusaktsionäride usalduse ja turvalisuse;
- vähemusaktsiaid pakutakse avalikult ja müüakse EVP-de eest tasakaaluhinnaga (tabel 3.13).

Tabel 3.13. Aktsiate avalik müük Eestis 1994–1997

	1994	1995	1996	1997 I p-a.
Ettevõtete arv	1	16	16	3
Müügi maksumus (mln. EVP-kr.)	99,9	604,5	662,1	571,4
Müügi maksumus nominaalhinnades (mln. kr.)	32,6	92,1	172,3	12,4
Kustutatud EVP-sid aktsia nominaalväärtuse 1 krooni kohta (2:3)	3,06	6,57	3,84	46,06

Allikas: Eesti majandusülevaade 1995–1996, lk. 34; 1996–1997, lk. 10, 46.

Kuivõrd EVP on vabalt kaubeldav, võtavad ka teisest etapist osa nii eraisikud kui ka teised investorid.

Aktsiahinna kujunemine sõltub suuresti müüdavate ettevõtete tuntusest ja perspektiivikusest. Näiteks 1996. a. kogusid neli ettevõtet (sh. AS Kalev ja AS Liviko) kokku 6057, ülejäänud 12 aga vaid 1889 ostusoovi. EVP kurssi arvestades jäi keskmine aktsia hind kroonides alla nominaaltaset. 1997. a. seevastu järgnes buum — hinnatase ületas *ca* 15 korda nominaali. Ühelt poolt olid müügiks eriti atraktiivsed aktsiad (nt. AS Eesti Gaas), teiselt poolt aga võib põhjuseks pidada üldist väärtpaberituru aktiivsust, mis kestis viimase kvartalini.

OECD hinnangul võib privatiseerimist Eestis pidada peaaegu lõppenuks. Siiski on veel ees ootamas suurte riiklike infrastruktuuriettevõtete (Eesti Energia, Eesti Raudtee, Tallinna Sadam) erastamine. Kuivõrd aga siin ei loo erastamine otseselt konkurentsi, vaid eelkõige asendab riigimonopoli eramonopoliga, peab olema eelnevalt loodud õiguslik ja organisatsiooniline järelevalvemehhanism. On veel üks omandireformi valdkond, kus suur osa tööd seisab ees. Selleks on maareform. 7. märtsil 1997 oli maaregistrisse kantud vaid 57 786 registriüksust ehk 12,9% kogu Eesti maast.

Kõrvuti erastamisega on konkurentsimaajanduse eelduste loomisel mikrotasandil teinegi mehhanism — **uusettevõtlus**. Suurim oli ettevõtteregestrisse lisandunud ettevõtete arv 1992. a. (15 646), 1996. aastaks oli see langenud peaaegu kolm korda (5386). Siiski ei pruugi langus olla pidev, sest juba 1997. a. esimesel poolaastal registreeriti jälle 5315 uut ettevõtet. Kokku oli maksimaalselt (1996. a. keskel) ettevõtteregestrisse kantud üle 65 000 ettevõtte. Edaspidi on see arv ligi 30% langenud, jäädes 1998. a. alguseks alla 47 000 (tabel 3.14).

Hinnanguliselt ei tegutse nendestki realselt üle 40 000. Tegemist on loomuliku kontsentratsiooniprotsessiga, mille käigus majandus otsib optimaalset institutsionaalset struktuuri pärast süsteemivahetusega kaasnenud jõnksu. Mõnevõrra ebaülevaatlikuks teeb ettevõtlustatistika asjaolu, et kõik ettevõtted pidid end 1. septembriks 1997. a. kandma äriseadustiku alusel loodud äriregistrisse. Võib siiski loota, et sellega seoses statistika ka puhastub, sest enamik riulifirmasid

end vaevalt ümber registreerib. Äriregistrisse oli end 1998. alguseks kandnud 34 150 ettevõtet. Nende hulgas oli 6673 üksikettevõtjat, 202 täis-, 96 usaldus- ja 20 176 osäühingut, 6261 aktsiaseltsi, 600 ühistut ning 142 välismaiste ettevõtete esindust (Eesti Statistika, 1997, 12(72), lk. 65).

Tabel 3.14. Ettevõtete arvuline jaotus omandivormide järgi Eestis 1995–1998

	1.06. 1995	1.06. 1996	1.02. 1997	1.08. 1997	5.01. 1998
Riigi omand	1432	1034	932	873	754
Munitsipaal- omand	677	741	688	607	371
Eesti era- omand	51 744	57 204	48 614	45 361	40 078
Välismaine eraomand	5338	5896	5733	5626	5243
Muu	291	278	250	244	215
Kokku	59 482	65 153	56 217	52 711	46 661

Allikas: Eesti Statistika, 1997, nr. 12(72), lk. 59.

Kuigi avalikud (sh. enamusaktsiatega kontrollitavad) ettevõtted moodustavad vaid murdosa (2%) registreeritud ettevõtetest, on neil mõnedes majandusharudes siiski oluline osa (tabel 3.15).

Tervikuna on avalike ettevõtete keskmine osatähtsus käibes langenud kolmandikult 1994. a. 13,8%-ni 1996. a. III kvartalis. Seda on märgatavalt vähem kui näiteks naabritel Lätis (37%). Avaliku sektori osa on väljaspool infrastruktuuri madal ning langeb järjest. Vaid töötlevas tööstuses on see märgatavalt üle 15%.

Empiiriline analüüs näitab, et edukad siirdeprotsessid ettevõtlustasandil on loonud Eestis konkurentsimaanduse ning sellega ka normaalse turumajandusliku konkurentsipoliitika struktuursed eeldused.

Tabel 3.15. Avaliku omandikontrolli all olevate ettevõtete osa realiseerimise netokäibes Eestis 1994–1996 (%)

	1994, 9 kuud	1995, III kv.	1996, III kv.
Metsamajandus	17,5	5,1	–
Kalandus	–	–	–
Töötlev tööstus	47,0	36,0	17,3
Energeetika, gaasi- ja veevarustus	91,0	62,6	56,5
Ehitus	18,6	6,7	2,5
Hulgi- ja jaekaubandus	11,0	3,3	1,4
Hotellid ja restoranid	20,9	4,8	15,2
Transport, laomajandus ja side	46,1	50,1	36,2
Rahandus	21,1	–	–
Kinnisvara-, üürimis- ja äri-teenindus	39,3	12,2	10,5
Muud teenused	49,5	17,1	15,5

Allikas: Eesti majandusülevaade 1996–1997, lk. 49.

3.4.3. Konkurentsi kaitsmine

Konkurentsikaitse tähendab eelkõige indiviidide **majandusvabaduse** kaitset. Majandusvabadus on alates 1992. a. tagatud Eesti põhiseadusega. Seda vabadust rõhutatakse ka ettevalmistamisel olevas majandustegevuse avalike kitsenduste seaduses, kus märgitakse, et ettevõtlusvabadust võib piirata üksnes seadusega.

Siiski on majandusteoorias ja -praktikas juurdunud arusaam, et üksnes põhimõttelisest otsusest konkurentsi ja majandusvabaduse kasuks ei piisa. Ka turumajanduse raames võivad ilmned **alusetud vabaduspiirangud**. Nende päritolu võib olla nii eraalgatuslik kui ka avalik (tabel 3.16). Seega on vaja kaitsta konkurentsvabadust ka selle süsteemi sees. Kuigi majandusteoreetilised koolkonnad on väljendanud konkurentsikaitse riikliku poliitika suhtes vägagi erinevaid seisukohti, on majanduspoliitika praktikas siiski oma miinimum-standard, milles valitseb peaaegu konsensus.

Tabel 3.16. Vabaduspiirangute tüpoloogia koos näidetega

Liik	Riiklikud	Eraalgatuslikud
Alusetud, õigus- tamatud	Hinnakontroll konkurent- setel turgudel	Kartellid, turgu valitseva seisundi kuritarvitamine
Alusega, õigus- tatud	Kõlvatu konkurentsi keeld, patendiõigus	Innovatsioonid

Käesolevas alapunktis piirdatakse ettevõtete endi tegevusest lähtu-
vate **erapiirangute** tõkestamise probleemidega. Avalikku päritolu
konkurentsihäireid käsitletakse järgnevates punktides, eriti seoses
konkurentsi soodustamisega riigi poolt. Tuleb siiski rõhutada, et ka
erapiirangute tõkestamisel on võimalik ülereguleerimine, mis oma-
korda on tõlgendatav avaliku konkurentsipiiranguna.

Konkurentsikaitse rahvusvaheline kogemus on kõige kontsent-
reeritumal kujul leidnud väljenduse EÜ lepingus. Paljusi juhin-
duti seejuures Saksa seadusest konkurentsipiirangute vastu, mis
omakorda kajastas USA konkurentsipoliitika kogemusi alates
Shermani seadusest. EÜ lepingus eristatakse teatavasti kaht tüüpi
eraalgatuslikke konkurentsipiiranguid:

- kokkulepped ja kooskõlastatud tegevus (art. 85);
- turgu valitseva seisundi kuritarvitamine (art. 86).

Neile lisandub veel ühinemiskontroll Euroopa Nõukogu määru-
saga 4064/89. Sellega luuakse alus nii individuaalse kui ka kollek-
tiivse ahistamise ja kurnamise tõkestamiseks, samuti sellise üle-
määrase majandusvõimu piiramiseks, mis võib konkurentsile
ohtlikuks saada.

See rahvusvaheline kogemus on olnud Eesti konkurentsioiguse
kujundamise tähtis tegur algusest peale. **Eesti konkurentsisea-
duse** esimene eelnõu tuli parlamendis (toona veel Ülemnõukogus)
arutusele 1991. a. Kuigi see eelnõu lükati tagasi eelkõige läheneva
valitsuskriisi tõttu, toimus ka mõningane sisuline diskussioon. Sea-
duse vastaste poolt tõsteti esile eriti enneaegsuse argument. Väi-
deti, et konkurentsikaitse seadust pole vaja enne, kui on tekkinud
konkurents. Eelnõu autorid (sh. siinkirjutaja) aga rõhutasid, et
tegemist on vastastikuse seosega ning konkurentsiseadus on vaja-

lik ka konkurentsi kujunemise toetuseks. Just oli alanud väikeprivatiseerimine, mille käigus uued ja üldjuhul väikesed eraettevõtted (nt. erapoed) pidid vähemalt mõnda aega eksisteerima koos riigimonopolidega. Sellistes oludes oleks konkurentsiseadus olnud abiks võitluses majandusjõu kuritarvituste vastu ja turul läbilõomise eest. Eriti suured ahistamise ja kurnamise võimalused avanesid säilinud riigimonopolidele tööstuses ja hulgikaubanduses riikliku hinnakontrolli kaotamise käigus aastatel 1991–1992. Konkurentsiseadus oma ahistamis- ja kurnamiskeeluga oleks siin olnud omal kohal.

Ometigi tulid eraettevõtted edukalt toime ka ilma konkurentsiseaduseta. Oluline osa oli siin välismajandussidemete liberaliseerimisel ja majanduse avamisel väliskonkurentsiks. Eesti majandus on selles valdkonnas jäänud senini maailmas pigem erandiks kui reegliks. Ka rahareform oma valuutakomitee printsiibil juurutatud konverteeritava krooniga avas väliskaubandusele kõik uksed. Kokkuvõttes võib öelda, et konkurentsi ei loodud Eestis, vaid see imporditi välismaalt. Koos erastamise ja uusettevõtlusega kujunes Eestis elujõuline ja efektiivne erakaubandus ning kaubanduslik vahendus, mis said üllatavalt kiiresti jagu seniste riiklike tarnijate monopolist. Rajati uued hankekanalid läände. Eriti kiiresti kadus pind jalge alt senistelt riiklikelt hulgikaubandusettevõtelt, mis olid spetsialiseerunud idasuhetele. Kodumaised tootjad said teatava kohanemisaja uutesse konkurentsitingimustesse sisseelamiseks krooni esialgse üledevalveerimisega.

See oli monopoliprobleemi lahendus potentsiaalse konkurentsi abil, nii nagu õpetavad konkurentsile avatud turgude (*contestable markets*) teooria pooldajad. See lahendus oli Eesti-suguses väikeriigis ka piisavalt kiire. Ometigi on selline konkurentsi loomise tee vaieldamatu vaid vabalt kaubeldavate kaupade suhtes ning järelikult pole universaalne. Ka võivad isegi selliste kaupade puhul kõrvuti formaalsete tollipiiridega olla tähtsad ka mitteformaalsed, näiteks keelelised turutõkked.

Konkurentsiseaduse kallal töötati välisekspertide abil edasi ning 1993. a. võttis Riigikogu selle ka vastu. Esimene konkurentsiseadus (RT I, 1993, lk. 47, 642) koosnes viiest peatükist:

1. Üldsätted.
2. Kõlvatu konkurents.
3. Konkurentsi kahjustamine.
4. Konkurentsi riiklik järelevalve.
5. Vastutus konkurentsiseaduse rikkumise eest.

Seadus järgis üldjoontes rahvusvahelist eeskuju. Turgu valitseva seisundi defineerimisel §-s 16 kasutatakse nii kvantitatiivseid kui ka kvalitatiivseid kriteeriume. Esimesel juhul on piiriks 40%-line turuosa, teisel aga oluline eelis kaaskonkurentide ees eel- või järelturul. Relevantse turu piiritlemisel §-s 15 lähtutakse asendatavus-kontseptsioonist. Kuritarvituse määratlemist konkretiseeritakse kuue tüüpnäitega. Viimaste hulgas on esindatud nii ahistamise kui ka kurnamisena tõlgendatavad toimingud. Tervikuna on turgu valitseva seisundi kuritarvitamine keelatud *per se*.

Ka konkurentsi kahjustavate lepingute ja kooskõlastatud käitumise tuvastamist püütakse lihtsustada viie näite esitamisega §-s 18. Viimased hõlmavad nii horisontaalseid kui ka vertikaalseid piiranguid. Nende tõkestamiseks kasutatakse üksikhinnangu printsiipi, mis seisneb erandite lubamises konkurentsiameti otsusega. See eeldab konkurentsi piirangust tuleneva kahju võrdlemist võimaliku kasuga. Kasu allikatena tulevad kõne alla (§ 23):

- kaupade kvaliteedi tõus või hindade langus;
- tootmise ratsionaliseerimine;
- looduskeskkonna paranemine;
- konkurentsivõime tõus maailmaturul.

Vabariigi valitsus võis teha erandeid koguni päris suvaliselt. Selles punktis oli Eesti konkurentsioiguse harmoniseerimisvajadus rahvusvahelise praktikaga suurim, sest senine regulatsioon tegi põhimõtteliselt kõik kartellid erandisobivaks.

Siiski on täheldatavad ka mõned muud olulised eripärad:

- konkurentsi kõlbelisust reguleeritakse samas seaduses koos konkurentsivabadusega, kusjuures kasutatakse ka samu (haldus-õiguslikke) menetlusi;
- puudub täiesti ühinemiskontrolli regulatsioon;

- konkurentsi riikliku järelevalve ameti moodustab valitsus enda koosseisus (käesoleval ajal on konkurentsiamet rahandusministeeriumi haldusalas).

1. Konkurentsi kõlbelisuse ja -vabaduse kui kaitseobjektide eristamine on euroopalik traditsioon. Siiski piirdus konkurentsiõigus enne Teist maailmasõda kõlvatu konkurentsi regulatsiooniga. Näiteks Saksamaal võeti vastav seadus (UWG) vastu juba 1896. a. Sellele orienteeritud kõlvatu konkurentsi seadus kehtis ka sõjaeelses Eestis. Paljudes riikides (nt. Prantsusmaal) puuduvad kõlvatu konkurentsi eriseadused ning regulatsioon toimub tsiviilõiguse üldnormidega. Siirderiikides (Ungari, Läti, Leedu) on kõlvatu konkurents nagu Eestiski reguleeritud koos konkurentsi-piirangutega ühe seaduse raames. USA õigus sellist selget eristamist ei tunnista, vaid kasutab terminit *unfair* nii konkurentsi kui institutsiooni kui ka üksikuid konkurente ebaausalt kahjustava tegevuse kohta. Ka Eestis on termin *kõlvatu konkurents* omandanud massimeedias konkurentsi igasuguse kahjustamise sünonüümi tähenduse, mida ei saa heaks kiita. Tegemist on siiski oma olemuselt erinevate, kuigi seotud probleemidega, ning ühine termin hägustab analüüsi ja poliitikat. Õnneks teeb konkurentsiseadus siin vahet, ehkki terminoloogia võiks olla täpsem ja adekvaatsem.

Seaduse reguleerimisobjekti üldmõisteks sobiks pigem *konkurentsi kahjustamine*, mille vormideks oleksid ühelt poolt *konkurentsi piirangud* (praeguse konkurentsi kahjustamise asemel) ja teiselt poolt *kõlvatu konkurents*. Sel juhul võiks seaduse ülesanne olla määratud järgmiselt: *konkurentsivabaduse ja kõlbelisuse kaitsmine Eesti turul konkurentsi piirava ja kõlvatu tegevuse eest*. Muud lisandid pole enam vajalikud. Näiteks tootmiskokkulepped on kahjulikud vaid sedavõrd, kuivõrd kahju avaldub turul. Konkurents kui nähtus seostub ikkagi turuga.

Sisuliselt olulisem on kõlvatu konkurentsi tõkestamise õiguslik alus. Erinevalt teistest riikidest on Eestis praegu kasutusel haldusõiguslik lähenemine oma sisult tsiviilõiguslikele vaidlustele. Nagu näitab senine kogemus, ongi kõlvatu konkurentsi seotud kaebused moodustanud Eesti konkurentsiameti põhitöö. See on kindlasti

üheks põhjuseks, miks on vähem tegeldud konkurentsi kui institutsiooni probleemidega.

2. Nii teoreetiliselt kui ka poliitiliselt kõige keerukam on **ühinemiskontrolli** optimaalne rakendus. Oma põhieesmärgina peab see vältima liigse majandusvõimu koondumise üksikute gruppide kätte, takistamata samal ajal objektiivsete suuruseeliste kasutamist nii kulusäästuks kui ka uuendusteks. Ühinemiskontrolli vajadus on ka arenenud riikides saanud tunnustuse järk-järgult (EL-s teatavasti alles 1989. a). Eriti palju vaidlusi on ühinemiskontrolli esile kutsunud väikeriikides. Rahvusvahelise konkurentsivõime tõstmise sildi all on siin enamasti aetud väga liberaalset poliitikat (Šveitsi, Austria, Taani ja Soome kohta vt. Sepp, 1993b). Siiski on siingi täheldatav areng harmoniseerumise suunas EL poliitikaga.

Muidugi ei tohi unustada väikeriikide iseärasusi ega seoseid teiste majanduspoliitika harudega, eelkõige välismajanduspoliitikaga. On selge, et avatud globaalsetel turgudel ei saa rakendada sama poliitikat mis suletud regionaalsetel turgudel. Vajalik on **diferentseeritud** lähenemine ühinemiskontrollile. Kontroll on vajalik vaid seal, kus Eesti siseturg või mõni selle osa moodustavad iseseisva relevantse turu. Mõned näited.

Juba keelebarjäär võib olla loomulikuks turutõkkeks. Tõsi küll, paljude kaupade puhul on see tõke suhteliselt kergesti (odavalt) ületatav, kuid mitte alati. Näiteks ajakirjandusturul jääb see väga oluliseks.

Suur osa teenuseturgudest on oma olemuselt lokaalsed (jaekaubandus, olmeteenused jm.), mistõttu relevantse turu tähendus on isegi igal väikelinnal.

Kaupade liikumise asendatavus kapitali liikumisega ei ole piisav argument, et loobuda täiesti ühinemiskontrollist. Kapitali liikumine (uute ajalehtede asutamine või kaupluste rajamine) ei toimu momentaanselt, on seotud lisakuludega turule sisenemiseks ning kohalikel monopolidel on omakorda võimalik seda aeglustada.

Väikeriikides tuleb arvestada veel poliitilise võimu lihtsat manipuleeritavust majandusliku võimu poolt. Seetõttu peaks olema teretulnud lisaettevaatus konglomeratiivsete ühinemiste suhtes.

3. Konkurentsipoliitika organisatsiooni valdkonnas valitseb rahvusvahelises praktikas suur mitmekesisus (Sepp, 1993b). Samal ajal rõhutatakse teoorias osalist sarnasust rahapoliitika institutsioonidega — vajadust kaitsta majanduse pikaajalisi huve poliitiliste päevaprobleemide eest. Seetõttu soovitakse sageli ka konkurentsipoliitika organite **sõltumatust** muust täitevvõimust.

Vaadeldes jällegi väikeriikide kogemusi, näeme püüdu eraldada konkurentsiseaduse rikkumise uurimine vastavate otsuste vastuvõtmisest. Seejuures komplekteeritakse otsustav organ (Soomes ja Taanis konkurentsinäukogu, Austrias kartellikohus) parlamendi, kuninga või presidendi osalusel. Šveitsis on oluline osa parlamendi moodustataval ühiskondlikul kartellikomisjonil. Suur kaal on konkurentsipoliitika organitel ka mõnedes siirderiikides. Ungaris osaleb riigi presidendi poolt kuueks aastaks ametisse nimetatud konkurentsiameti president valitsuse ja parlamendi töös. Läti uue, 1997. a. seaduse kohaselt on järelevalveorganiks juriidilisest isikust konkurentsinäukogu. Näukogu liikmed määrab küll valitsus viieks aastaks, kuid üks valitsus ei või kord tema poolt ametisse kinnitatud näukogu liiget tagasi kutsuda. See peaks aitama kindlustada otsustuskogu sõltumatust. Näukogu liikme staatus ei ole ka ühendatav parlamendiliikme omaga. Seega kasutatakse erisuguseid võtteid ühe eesmärgi saavutamiseks — kindlustada **konkurentsipoliitika sõltumatus** valitsuse päevapoliitikast. Ainukese positiivse elemendina Eestis võiks siin nimetada konkurentsiameti asumist rahandus- ja mitte majandusministeeriumi haldusalas.

Kahtlemata on Eestis probleemiks ka **kohtute roll** konkurentsipoliitikas. Tingimustes, kus kohtutel ja kohtunikel puudub ettevalmistus ja kogemus konkurentsioiguse rakendamiseks, oleks vaja anda konkurentsipoliitiliste otsuste järelevalve tööjaotuse korras ühe kohtu kompetentsi, nagu see on Saksamaal Berliini kohtukoja ülesandeks. Peale selle on Saksa kartelliametil esimese instantsi kohtu õigused. Kaaluda võiks ka Austria kogemust, kus konkurentsiamet puudub. Tema ülesandeid täidab spetsiaalne kartellikohus esimese instantsina ja ülemkartellikohus teise instantsina. Lisaks kohtutele toimib ka pariteetne komitee, kes annab hinnanguid kartellikohtu tellimusel.

Kogemused praeguse konkurentsiseadusega ning EL reeglitega harmoniseerimise püüe viisid **uue konkurentsiseaduse** vastuvõtmiseni riigikogus 11.03.98 (jõustus 1.10.1998). Seadus koosneb 11 peatükist.

1. Üldsätted.
2. Kokkuleppe ja kooskõlastatud tegevuse keeld.
3. Eranditaotlus.
4. Kaubaturgu valitsev ettevõtja.
5. Eri- või ainuõigusega ettevõtja ning loomulik monopol.
6. Riigiabi.
7. Ühinemise kontroll.
8. Kõlvatu konkurents.
9. Riiklik järelevalve.
10. Vastutus.
11. Rakendussätted.

Seadus on seega täienenud mitme uue probleemi käsitlesega. Näiteks:

- põhjalikumalt on reguleeritud erandite tegemist kokkulepetes ja muus kooskõlastamises;
- lisatud on peatükid eri- ja ainuõigustest ning loomulike monopolide ja riigi abist;
- vähemalt formaalselt on sisse toodud ühinemiskontroll;
- muudetud on kõlvatu konkurentsi menetlemise korda.

See kõik on kahtlemata positiivne areng, kuid samal ajal nii teoreetiliselt kui ka poliitiliselt piiratud kompromiss. Näiteks § 1 seostab **seaduse otstarbe** konkurentsivabaduse kaitsmisega ning selle kahjustamise ärahoidmise ja kõrvaldamisega. Seega on konkurentsifunktsioonidest selgelt esile tõstetud vaid üks. Sellega jääb aga katmata mitte üksnes konkurentsi eetilisele suunatud kõlvatu konkurentsi tõkestamine nagu vanas seaduses, vaid ka näiteks loomuliku monopoli regulatsioon. Viimasel puhul on tegemist pigem konkurentsi asendamisega valdkondades, kus vaba ettevõtlus ei ole võimalik või otstarbekas. Loomulikult püütakse seda asendamist minimeerida ja hoida konkurentsi alles sedavõrd, kui võrd see on võimalik. Siiski ei muuda see asja tuuma — konkurents ja selle vabadus ei lahenda kõiki majandusprobleeme. Sea-

duse tegelik otstarve ongi konkurentsi tegususe saavutamine, mis kõrvuti selle vabaduse kaitsmisega sisaldab ka ettevõtluse avalikku toetamist ja konkurentsi asendamist turutõrgete korral ning piiramist avalikes huvides.

Mainitud probleemidest on formaalse lahenduse leidnud **kõlvatu konkurentsi** menetlemise probleem, mis toimub nüüd tsiviilkorras. Jääb ainult loota, et Eesti kohtud kujundavad peagi oma sisuka pretsedendiõiguse ning on seejuures piisavalt õpivõimelised, et kasutada ka rahvusvahelist kogemust. On ju siin isegi Mandri-Euroopas tegemist avatud õiguse alaga, mis tugineb konkreetsetl määratlemata (pehmetele) mõistetele (nt. head kombat ja tavad). Ilmselt on vajalik eriprogramm kohtunike koolitamiseks selles valdkonnas.

Ühinemiskontrollil ei ole praegusel kujul mingit otsest reguleerivat sisu. Muidugi on ka infokohustus parem kui mitte midagi, sest kogunevat teavet saab tõenäoliselt kasutada kuritarvitusjärelevalves turgu valitsevate ettevõtete puhul. Siiski on see poliitika liiga ühekülgne. Üksnes pealesunnitud ühinemiste keeld kuritarvitusjärelevalve raames (§ 14 p. 5) ei ole piisav.

Muudest probleemidest võib nentida, et **kaubaturu mõiste** (§ 3) ei ole päris sobiv vajaliku sisu edastamiseks. Rahvusvaheliselt on käibel termin *relevantne turg*, mis tähendab seda turuosa, mis antud konkurentsiprobleemi seisukohalt on *asjakohane* ja seega oluline. Meil tuleks valida nende kahe termini vahel. Kaubaturg on ühelt poolt liiga lai ja teiselt poolt liiga kitsas mõiste. Peale kaubalise tunnuse on ju alati mängus ka geograafiline dimensioon, mistõttu mingi kauba koguturust (kaubaturust) hõlmatakse vaid osa. Seega: *relevantne turg on konkurentsi kahjustamise konkreetse kaasuse jaoks asjakohane, kaubaliselt ja geograafiliselt piiritletud turuosa*. Vajadusel võib lisada: asjakohasuse peamiseks kriteeriumiks on konkurentsi kahjustamisega seotud kaupade asendatavus turu vastaspoole (ostjate või müüjate) seisukohalt. Näiteks võib mõne piimakombinaadi tegevus piima kokkuostul samuti konkurentsi kahjustada, kuid siin tuleb relevantne turg piiritleda müüjate (eelkõige piimakombinaatide geograafilise asendatavuse) seisukohalt. Siiski võib osutada vajalikuks arvestada ka teisi kriteeriume, mis on seotud

näiteks **turutõkete ja potentsiaalse konkurentsiga** nii kaubalises kui ka geograafilises aspektis. Osal juhtudel peab olema võimalik vaadelda relevantse turuna ka maailmaturgu, mispuhul konkurentsipiirangud siseturul kaotavad igasuguse tähenduse. Vastasel korral ignoreeriksime moodsa konkurentsiteooria seisukohti ning seaksime ohtu väikeriigi arengupotentsiaali.

Selle teema lõpetuseks tuleks rõhutada vajadust seadust ka efektiivselt rakendada. Selleks tuleb esmalt aktiveerida **konkurentsiameti tegevust**, eriti oma järelduste ja otsuste avalikustamisel. Peaks ju tema majanduspoliitiline roll olema pigem profülaktiliselt hariv ja suunav kui probleeme tagantjärele lahendav ja karistav. Vajalik on regulaarse info ilmumine. Jõustunud otsuste kohta näeb seda ette ka seaduse § 40 lõige 8. Loodetavasti saab uue seaduse raames ümber seada ka konkurentsiameti tegevuse **prioriteete**. Kui seni on põhitähelepanu kuulunud kõlvatu konkurentsiprobleemidele (tabel 3.17), siis edaspidi peaks konkurendikaitse asemel domineerima konkurentsikui institutsiooni kaitse.

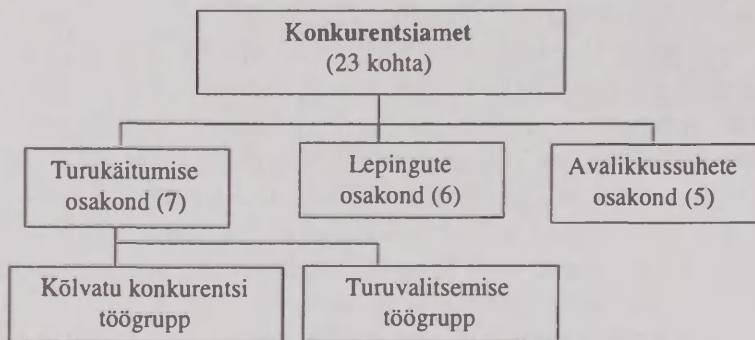
Tabel 3.17. Konkurentsiameti menetletud juhtumid 1993–1996

Juhtum	1993	1994	1995	1996	Kokku
Kokkulepped ja kooskõlastatud tegevus	1	2	5	8	16
Erandid	1	–	1	2	4
Turgu valitseva seisundi kuritarvitamine	2	20	16	14	52
Avalikud konkurentsipiirangud	–	3	10	7	20
Kõlvatu konkurents	2	16	24	20	62
Muu	–	3	1	4	8
Kokku	6	44	57	55	162

Allikas: Eesti Vabariigi Konkurentsiameti andmed.

Loomulikult sõltub konkurentsipoliitika efektiivsus ka ameti käsutuses olevatest vahenditest. Informatsiooni saamise ja hankimise õigused (arusaadavalt koos ärisaladuse hoidmise kohustusega) on ilmselt piisavad (§ 36–38). Hoopiski kehvem on olukord finantside ja personaliga. Ametile on eraldatud vaid 23 ametikohta, nendest

21 spetsialisti (joonis 3.2). Pealegi on avaliku sektori palgatase selline, mis teeb raskeks personali vajaliku järelkasvu ja kvalifikatsiooni tagamise. Sisuline töö konkurentsiametis eeldab väga põhjalikku majandus- ja õigusteaduslikku ettevalmistust.

Joonis 3.2. Eesti Konkurentsiameti struktuur 1997. a.

Konkurentsipoliitika efektiivsus sõltub ka **täidesaatva ja kohtuvõimu sujuvast koostööst**. Uus seadus näeb ette uusi lahendusi konkurentsiameti ja halduskohtute tööjaotuses. Konkurentsiametile jääb õiguserikkumiste tuvastamise ja ettekirjutuste tegemise roll nende lõpetamiseks, kõrvaldamiseks, ennetamiseks või esialgse olukorra taastamiseks (§ 40 lg. 6). Ettekirjutuste täitmata jätmise eest võib amet määrata ka trahvi (§ 43). Sedavõrd järgib uus seadus vana. Uuenduseks on aga see, et sisuliste õiguserikkumiste eest määrab karistuse nüüd halduskohtunik (§ 45).

3.4.4. Konkurentsi toetamine ja asendamine

Konkurentsi toetava poliitikana käsitletakse siin turu puudulikkuse vähendamiseks mõeldud avalikke meetmeid.

Turu puudulikkus seostub sageli **ratsionaalsuslõksuga**. Tegemist on olukorraga, kus individuaalselt kasulik käitumine muutub kahjulikuks siis, kui selle võtavad omaks kõik mingi kollektiivi

liikmed. Sellele sai eelnevalt viidatud juba seoses korruptsiooniga. Igal üksikjuhtumil võib see osalistele kasu tuua, kuid kui see muutub ühiskonnas normiks, kaotavad sellest kõik. Sisuliselt võib seda öelda ka kõlvatu konkurentsi kohta tervikuna. Näiteks konkurendi töötaja või esindaja ärakasutamine või konfidentsiaalse teabe kuritarvitamine võivad anda kasutajale märgatavat efekti, kui see toimub üksikjuhtudel. Kui aga kõik kasutavad kõiki, muutub niisuguse praktika kasutegur minimaalseks ning esiplaanile tõusevad igasuguse usalduse puudumisest põhjustatud lisakulud. Need seostuvad nii otseste kontrollikuludega kui ka majanduse organisatsiooni liigse killustumisega. Äärmuslikul juhul säilivad nii vaid hästi kontrollitavad pereettevõtted. Seega on aus konkurents olemoodi **avalik hüve**, mida avalik konkurentsiregulatsioon peab ratsionaalsuslõksust väljumiseks tootma.

Heausklikkuse ja ausa konkurentsi põhimõtet ei kaitse üksnes konkurentsiseadus. See on ka tsiviilõiguse üldine põhimõte. Sama eesmärk on ka näiteks **konkurentsikeelul** Eesti äriseadustikus, mille järgi isik ei või olla täisühingu osanikuks, usaldusühingu täisosanikuks ega füüsilisest isikust ettevõtjaks samal tegevusalal. See peab vältima kõlvatut konkurentsi ärastamise näol. Esmapilgul on siingi tegemist (teiste osanike) individuaalkaitsega, kuid laiemalt on eesmärgiks usalduse suurendamine ja majanduse efektiivsema organisatsioonilise struktuuri tagamine.

Seega võib konkurentsi mõningat piiramist (kõlvatute võtete osas) pidada ka **negatiivsete välismõjude internaliseerimiseks**. Õigusnormid tekitavad kõlvatutele toimingutele varihinnad, seovad need seaduserikkumisest tulenevate võimalike individuaalsete kuludega.

Loomulikult ei oleks kõlvatu konkurents probleem täieliku informatsiooni tingimustes (transaktsioonikuludeta maailmas). Näiteks Eesti konkurentsiseaduses keelatud eksitav reklaam või konkurendi halvustamine jääksid igasuguse mõjuta, kui tarbijad ja teised turuosalisel oleksid suutelised eristama õiget ja väära informatsiooni. Need kõlvatud võtted põhinevadki otseselt just turuosaliste infohankimise ja -töötlemise piiratud võimete (**piiratud ratsionaalsuse**) ekspluateerimisel.

Sellise probleemi puhul on kaks põhimõttelist lahendust:

- keelata teiste turuosaliste piiratud ratsionaalsuse kuritarvitamine,
- nõuda potentsiaalsetelt kuritarvitajatelt endilt meetmeid turu ülevaatlikkuse tõstmiseks.

Esimest ülesannet lahendavad Eestis lisaks konkurentsiseadusele ka **eksitamiskeelud** tarbijakaitseseaduses (RT I, 1994, lk. 2, 13), toiduseaduses (RT I, 1995, lk. 21, 324) ja reklaamiseaduses (RT I 1997, lk. 52, 835).

Siiski võib tarbijakaitseseaduse ja selle alusel vastuvõetud normide (pakendiseadus, mitmed valitsuse määrused) eesmärgiks pidada eelkõige teise ülesande lahendamist. Neis fikseeritud müüjate kohustused ja tarbijate õigused on suures osas just tarbijate **informeerituse tõstmiseks** ja sellega reaalselt eksisteeriva **asümmeetrilise infojaotuse korrigeerimiseks**. Kahtlemata on tegemist konkurentsivabaduse piiramisega (müüjate jaoks), kuid teiselt poolt ka konkurentsi tegususe suurendamisega, orienteerimisega positiivsetele majanduslikele ja mittemajanduslikele funktsioonidele. Samas on seda tüüpi normatiivaktide puhul ka oht, et peale tarbijate informeerimise tahetakse nende eest lahendada ka valikuja otsustamisprobleeme, käsitledes mitmeid kaupu meritoorsetena. Meritoorseteks nimetatakse teatavasti kaupu, mille korral individuaalset nõudlust peetakse ühiskondlikult ebaõigeks. See eestkoste on õigustatud vaid siis, kui tegemist on piiratud vastutusega subjektidega (nt. lastega). Paraku on mõnikord tehniliselt võimatu või majanduslikult kulukas konkreetsete piiratud vastutusvõimega isikute (nt. alkohoolikute ja narkomaanide) eristamine, mistõttu nii Eestis kui ka teistes riikides kasutatakse ka kindlate probleemsete tegevusalade üldisi avalikke piiranguid.

Infoprobleemide lahendamist ületaval regulatsioonil on põhiliselt kaks ülesannet:

- kaupade ja teenuste kvaliteedi kindla **minimaalstandardi** tagamine,
- **sotsiaalsete ja ökoloogiliste ohtude** vältimine.

Mõlemal juhul tuleks aga bürokraatliku regulatsiooniga olla tagasihoidlik ning püüda pigem rakendada ja vajadusel toetada konkurentsimehhanisme.

Eestis on rohkesti vaidlusi esile kutsunud **majandustegevuse avalike kitsenduste** seaduse eelnõu. Juba pealkiri ise on vaieldav. Kitsenduste asemel võib esile tõsta ka konkurentsivabaduse kaitse. Nimelt rõhutatakse eelnõu üldosas, et majandustegevust võib harastada iga isik, kui seaduses pole sätestatud teisiti. Sellega välistatakse bürokraatlik omavoli ettevõtluse ja konkurentsi piiramisel. Siiski sisaldab eelnõu ka kaht tüüpi piiranguid tegevusalati:

- kutsehariduse või -oskuste nõue,
- tegevusloa nõue.

Viimastel andmetel on esimese kitsendusega kavas hõlmata 32 ja teisega 21 tegevusala.

Eriti küsitav on just esimene loetelu, sisaldades ka selliseid alasid nagu turismiteenused ja pedagoogiline tegevus. Paljuski püüab see loetelu teha tarbija eest ära kaupade ja teenuste pakujate eelvaliku. Tuleks siiski kaaluda, kas tarbija eest otsustamist ei saaks asendada talle piisava otsustusala andmisega. Näiteks oleks hoopis paindlikum teenindajate tarifitseerimise süsteem hotellide tarnisüsteemi eeskujul. Erinõuete täitja saaks seda kasutada positiivse reklaamina konkurentsis. Süsteemi enda loomine võiks olla kutse- või ettevõtteliitude ülesandeks.

Konkurentsi toetava poliitika näiteid võib leida Eesti ettevõtlusregulatsiooni teistestki valdkondadest (piirdudes siseturuga):

- intellektuaalse ja tööstusomandi kaitse kaubamärgiseadusega (RT I, 1992, lk. 35);
- ausa konkurentsi tagamine ettevõtete võrdse maksustamisega, mis võib aga sattuda vastuollu muude majandus-, sealhulgas konkurentsipoliitiliste eesmärkidega (nt. tööhõive ja väikeettevõtluse arendamise sihtidega);
- väike- ja keskmiste ettevõtete käsitlemine potentsiaalse konkurentsi kasvulavana ja nende riiklik toetamine (vastav raamseadus RT I, 1994, lk. 40, 652).

Viimane seostub omakorda suurema ja osaliselt konkurentsipoliitika väljuva struktuuripoliitilise teemaga — **subsiidiumide ehk ettevõtlustoetusega**. Kui eelnevalt käsitletud infotoetus pidi aita- ma turuosalistel hankida piisavalt teavet ratsionaalsete otsuste langetamiseks, siis riiklike subsiidiumide funktsiooniks võiks olla nende otsuste teostamise toetamine.

Ettevõtlustoetus on vägagi vaieldav majanduspoliitiline instrument, kuivõrd seekaudu on kerge tekitada konkurentsimoonusi. See vastuolulisus peegeldub ka **riigiabi** regulatsioonis EÜ lepingus (art. 92–94). Ühelt poolt kuulutatakse riigiabi üldiselt kokkusobimatuks, teiselt poolt tuuakse suur hulk lubatavaid erandeid. See regulatsioon on saanud Euroopa lepingu kaudu ka Eesti õiguseks. Siiski näeb selle lepingu art. 63 Eestit kuni 31. detsembrini 1999 tervikuna sellise vähe arenenud piirkonnana, millele laieneb EÜ lepingu art. 92 lg. 3 p. a. Seda tähtaega on võimalik pikendada.

Euroopa reeglid riigiabi kohta on võetud ka Eesti uude konkurentsiseadusse (6. ptk). Riigiabina käsitletakse ka kohalike omavalitsuste antavat abi. § 20 määratleb need abi liigid, mida võib anda lisaks vähese tähtsusega riigiabile (alla 1,5 miljoni krooni ettevõtja kohta kolme järjestikuse aasta jooksul).

Euroopa Liidu praktikas minnakse 1990. aastatel üle sektoraalsetelt struktuuripoliitilistelt subsiidiumidelt majanduskasvu ja konkurentsi soodustavatele toetustele. Eriti perspektiivseks peetakse riigiabi kolmes valdkonnas:

- väike- ja keskmise suurusega ettevõtete toetamine,
- regionaalabi kohalike arengueelduste paremaks ärakasutamiseks,
- uurimis- ja arendustegevuse toetamine.

Eranditeks on jäänud põllumajandus ja transport ning ajutiselt (eelkõige sotsiaalsetel põhjustel) ka laevaehitus ja mäetöööstus.

Üldiselt on poliitika eesmärgiks otseste subsiidiumide vähendamine. Eriti piiratakse ebarentaablite, liiga suurte ettevõtete elushoidmist. Toetamisel peetakse silmas tööhõive tagamist. Heaks ettevõtlustoetuse mitmesuguste vormide näiteks on Saksamaa praktika pärast taasühinemist (Sepp, 1994).

Selle arengu taustal võib vaadelda ja hinnata ka Eesti ettevõtlustoetust. Sisuliselt likvideeriti enamuse **sektoraalseid dotatsioone** (nt. toidukaupadele) juba esimestel siirdeaastatel. Mõnedes valdkondades (elamumajandus) mindi tootjasiidiumidelt üle tarbijate toetamisele. Säilinud on toetused ühiskondlikule transpordile. Erinevalt EL-st pidi Eestis põllumajandus mõnda aega läbi ajama ilma toetuseta. Arvestades aga rahvusvahelisi moonutusi sellel turul, on käimas siidiumide taastamine efektiivsuspreemiadena (piima- ja teraviljatootjatele). 1998. a. riigieelarves on selleks ette nähtud 190 miljonit krooni. Peale selle veel umbes 100 miljonit krooni muudeks otsetoetusteks (Eesti majandusülevaade 1997–1998, lk. 75).

Samal ajal on Eestis rajatud majanduskasvule ja konkurentsile orienteeritud toetussüsteem, mis koosneb mitmetest riiklikest ja erainstitutsioonidest. Eelkõige tuleb siin nimetada mitmesuguseid **fonde ja sihtasutusi**. Erainstitutsioonid tuginevad seejuures väliskapitalile, näiteks Balti-Ameerika ettevõtlusfond või EBRD. Siiski on kokkuvõttes toetusraha vähe ning selle tähtsus koguinvesteeringutes sekundaarne.

Esimeseks riiklikuks toetusfondiks sai 1991. a. asutatud **Eesti innovatsioonifond** (RT 1993, 26, lk. 445). Eesmärgiks on laenude, tagatiste ja riskikapitali pakkumine kõrgtehnoloogilistele projektidele. Fond rahastas 1991.–1997. a. 257 projekti üldsummas 112,2 miljonit krooni (Eesti majandusülevaade 1997–1998, lk. 66).

Pärast juba viidatud ettevõtluse riikliku toetamise seaduse vastuvõtmist loodi 1994. a. kaks uut toetusfondi:

- väikeettevõtluse krediteerimise fond (RT, 1994, lk. 55, 916),
- põllumajanduse ja maaelu krediteerimise fond (RT, 1996, lk. 19, 339).

Fondid annavad laenu ja käendust eelkõige investeeringuteks kohalikele väikeettevõtetele (seaduse kohaselt alla 80 töötaja ja käive alla 15 miljoni krooni). Näiteks väikeettevõtluse krediteerimise fond oli 1997. a. lõpuks krediteerinud 103 projekti ligi 58 miljoni krooni ulatuses (Eesti majandusülevaade 1997–1998, lk. 23). Põllumajanduse ja maaelu krediteerimise fondist oli sa-

maks ajaks sõlmitud 365 laenulepingut üldsummas 427,2 miljonit krooni (Eesti majandusülevaade 1997–1998, lk. 75).

Majandusministeerium on püüdnud ettevõtlustoetust Eestis koordineerida ning töötas 1995. a. välja riiklikud programmid väikeettevõtluse ja ekspordi toetuseks. Kuigi valitsus neid ametlikult ei kinnitanud, on nad olnud siiski edasise töö aluseks.

Peale mainitud fondi toetavad väikeettevõtlust ka subsideeritavad **nõustamiskeskused**. Kui algul tugineti siin välisabile, siis 1996.–1997. a. võttis Eesti riik enda kanda 3,7 miljonit krooni (Eesti majandusülevaade 1997–1998, lk. 25). 1998. a. eelarve on 3,6 miljonit krooni. Tööd koordineerib Eesti Regionaalarengu Sihtasutus.

Eksporditoetus on samuti kahe sambaga. 1993. a. loodi ekspordi krediteerimise riiklik fond (RT, 1993, lk. 58, 808), mis väljastas 1996. a. 39 laenu üldsummas 39,7 miljonit krooni. Teisalt toimib riikliku ekspordiabi süsteem (RT, 1994, lk. 44, 711), mille raames sai 1996. a. reklaamiks ja messidel osalemiseks toetust 160 ettevõtet 4,8 miljoni krooni (Eesti majandusülevaade 1996–1997, lk. 61, 64), 1997. a. aga 142 ettevõtet 5,3 miljoni krooni ulatuses (Eesti majandusülevaade 1997–1998, lk. 124).

Kui lisada veel alates 1995. a. siseministeeriumi korraldatav **regionaalabi** andmine (RT, 1995, lk. 43, 666), siis võib pigem tõsta küsimuse ettevõtlustoetuse liigsest killustatusest Eestis. Siiski ei ole süsteemi detsentraliseeritus üksnes puudus. Nii säilib institutsioonide konkurents, mis võib ära hoida kuritarvitusi ning soodustada efektiivsemate töövormide otsimist.

Konkurentsi asendamine avaliku regulatsiooniga on majanduslikult otstarbekas vaid loomulike monopolide tuumade, nt. mitmesuguste varustus- ja jaotusvõrgustike puhul.

Eesti vastav seadusandlus on alles arenemisjärgus. Vastu on võetud vaid kütuse- ja energiamajandust reguleeriv **energiaseadus** (RT I, 1997, lk. 52, 833). Viimane vastab oma põhimõtetelt EL energeetikadirektiivile 96/92 EU (gaasidirektiiv on alles väljatöötamisel), millele liikmesriigid peavad kohandama oma õiguse 19. veebruaril 1999 (IWD, 1997, 42, lk. 6). Riiklik õigus on aga seni üsna erisugune. Kui Prantsusmaal domineerib riigi elektri-

monopol Electricité de France (EdF), siis Saksamaal on koguni 800 jaotusettevõtet. Direktiiv pakub energijaotusvõrgu majandamiseks kaht alternatiivi:

- võrgumonopoli väljaandmine lepingulisel alusel,
- ainutrustussüsteem koos senise võrgumonopoli kohustusega võimaldada tarbijate otsesidemeid kõigi energiatootjatega.

Eesti energiasaadus näeb ette esimese tee kasutamise turulubade väljaandmisega ka võrguettevõtjatele 12 aastaks vastava lepingu sõlmimise tingimisel. Seadus näeb võrguettevõtjatele tehniliste võimaluste piires ette kohustused:

- võimaldada tootjate-tarbijate otsesidemed,
- osutada jaotusteenuseid,
- lubada võrguga liitumist.

Peale selle käsitletakse võrguettevõtjaid turgu valitsevatena konkurentsiseaduse mõttes, nähakse ette hinnakontrolli võimalus ning selleks vajalik raamatupidamise läbipaistvus.

Sellela on loodud eeltingimused **kütuse- ja energiamajanduse erastamiseks** — on olemas konkurentsi asendav regulatsioonimehhanism. Kuigi nii uus poliitiline ökonoomia (eriti *capture theory*) kui ka majanduspraktika on näidanud, et monopole kontrollivad riigiorganid kipuvad igal juhul esindama pigem ettevõtete kui tarbijate huve, on see oht tänapäevase arusaama kohaselt suurem riigimonopolide korral. Siin on ettevõtetejuhtide seosed valitsusametnike ja parteipoliitikutege tugevamad kui erafirmade puhul. Loomulikult lisanduvad eramajanduses täiendavad säästumotiivid ja sellega efektiivsuseelised.

Erinevalt energiasaadusest püüab uus konkurentsiseaduse eel nõu rõhutada ka teist loomulike monopolide mõju neutraliseerivat mehhanismi: asendada konkurents turul konkurentsiga turu pärast. Selleks tuleks monopol välja anda **avatud pakkumise** korras vastavalt riigihangete seadusele (RT I 1995, lk. 54, 883; 1996, lk. 49, 953). Idee on põhimõtteliselt õige, kuid seda ei saa pidada ka imerohuks. Kulutuste pöördumatusest tulenev kvaasikasum vajab kaitsmist stabiilsete lepingute või vertikaalse integratsiooniga.

Seni on Eestis oma seadusega reguleerimata teine suur võrgu-ettevõtete valdkond — **telekommunikatsioonisektor** (vastavad eelnõud on ettevalmistamisel). Asjatute diskussioonide ja aja-kaotuse vältimiseks tuleb siingi arvestada eelöeldut — piirduda ainuõiguste väljaandmisel vaid loomuliku monopoli tuumaga (eelkõige kaabelleviga) ning tagada vaba juurdepääs võrgustikele.

3.5. Ettevõtluse loodus- ja infrastruktuuri-keskkond

3.5.1. Looduskeskkond

Uuringud on näidanud, et keskkonnakaitsekuludel ja -regulatsioonidel on teiste teguritega võrreldes üsna nõrk mõju riikide konkurentsivõimele, kuna need moodustavad tavaliselt ka väikese osa kogukuludest. Tuleb küll mainida, et seoses riigi konkurentsivõime samastamisega ühelt poolt vaid maksebilansi ülejäägi ja väliskaubanduse struktuuri ning teiselt poolt kulueelisega on raske leida otsest ökonomeetrilist seost riigi tasandil agregeeritud näitajaid kasutades. Seda valdkonda tuleb sageli uurida siiski just tööstusharude eripäradest lähtuvalt. Samuti on keskkonna puhul tegemist küll konkreetsete institutsioonide kulutuste ja investeringutega, kuid tulud seoses innovatsioonide ja kõrgema elukvaliteediga kanduvad üle kogu ühiskonnale ja teistele riikidele. Vaatamata sellele, saab teha mõningaid üldistusi keskkonnakaitsekulude ning loodussäästliku tootmise mõjust riigi konkurentsivõimele.

On esitatud hulk hüpoteese seoses keskkonnakaitsepoliitika ja loodussõbraliku tootmise mõjuga konkurentsivõimele (OECD. Summary Report ..., 1993).

1. Et keskkonnakulud on majanduslikult ebaolulised, ei mõjuta nad oluliselt ka konkurentsivõimet. Tavaliselt moodustavad otsesed keskkonnakaitsekulud 1–2%, kuid mõnedes sektorites (kemikaalid, mäetööstus, paberitööstus jms.) 18–20% koguinvesteeringu-

test. Seega tuleb kuludest johtuvalt läheneda seosele konkurentsivõime–keskkond tööstusharu ja/või firma tasandilt.

2. Andmetest ja metodoloogiast tulenevate piirangute tõttu on raske hinnata ökoloogilise keskkonna mõju riigi konkurentsivõimele. Näiteks on problemaatiline mõõta puhtamate toodetest ja tehnoloogiast tulenevaid positiivseid efekte ja tulusid.
3. Reostuse vähendamise piirkulude kõver on langev. Lisakulud seoses keskkonna olukorra parandamise või säilitamisega on varasemaga võrreldes väiksemad.
4. Keskkonnakaitsekulutuste positiivsed tagajärjed makrotasandil (vähenevad kulud materjalidele, tehnoloogiline innovatsioon, tootmise efektiivsuse suurenemine, tagantjärele puhastamise kulude vähenemine) korvavad ära negatiivsed mõjud (keskkonnakaitsemaksed ja -investeeringud).
5. Väiksema keskkonnakaitse regulatsiooniga riikidesse tulevad keskkonnavaenulikud tehnoloogiad ja tootmisharud. Tavaliselt on tegemist vananenud tehnoloogiate elutsükli pikendamisega.

Keskkonnakaitse regulatsioon võib ergutada tehnoloogia muutmist ja soodustada nii tööjõu, füüsilise kapitali kui ka materjalide kasutamise suurema efektiivsuse kaudu konkurentsivõime suurenemist. Samuti suurendab puhtam keskkond üldist elukvaliteeti ja heaolu.

Nõukogude Liidu perioodil olid maa, vesi, toorained ja energia odavad. Seetõttu rakendati tooraine- ja energiamahukaid tehnoloogiaid, mis koormasid oluliselt loodust. Nii tarbiti näiteks inimese kohta 1989. aastal vett Eestis 1916 m³, Leedus 1139 m³ ja Lätis 241 m³, Vastav näitaja oli Kesk- ja Ida-Euroopa riikides 350–550 m³ (Arkadie, B. v.; Karlsson, 1992, lk. 238–251). 1996. aastaks oli vee tarbimine Eestis oluliselt vähenenud (vt. tabel 3.18), kuid siiski veel piisavalt kõrge.

Vee tarbimise vähenemise ning keskkonnakaitseinvesteeringute suurenemise tõttu on Eestis tunduvalt paranenud vee puhastamise kvaliteet (vt. tabel 3.19).

Tabel 3.18. Vee tarbimine

	Eesti			Läti		Leedu	
	1990	1996	Muutus (%)	1996	Muutus (%)	1996	Muutus (%)
Kokku (mln. m ³)	2990	1504	-49,7	323	-49,7	5696	32,1
Inimese kohta m ³	1903,19	1023,68	-46,2	130,25	-45,9	1536,47	33,2

Allikad: ESA, 1997, lk. 301; SYLat, 1997, lk. 184; SYLit, 1997, lk. 16–17.

Tabel 3.19. Vee puhastamine

	Eesti 1996		Läti 1996		Leedu 1996		Sloveenia 1995	
	mln. m ³	%	mln. m ³	%	mln. m ³	%	mln. m ³	%
Vee puhastamise vajadus	316	100	221,7	100	252,2	100	131,8	100
Puhastatud	277	87,7	76,3	34,4	99,5	39,5	79,3	60,1
Ebapiisavalt puhastatud	24	7,6	a.p.	a.p.	110,6	43,9	a.p.	a.p.
Puhastamata	15	4,7	145,4	65,6	42,1	16,7	56,9	39,9

a.p. — andmed puuduvad.

Allikad: ESA, 1997, lk. 301; SYLat, 1997, lk. 184; SYLit, 1997, lk. 17; Statistical Yearbook of the Republic of Slovenia 1997.

Kui 1990. aastal oli Eestis vaja puhastada 537 mln. m³ vett, siis 1996. aastal oli see 316 mln. m³ (langus 41,2%). Et vee puhastamise vajadus on vähenud aeglasemalt kui vee tarbimine, võib öelda, et suhteliselt on suurenenud vee reostamine. Samas on vähenenud ebapiisavalt puhastatud ja puhastamata vee osatähtsus (vastavalt 36,5%-lt 7,6%-ni ja 7,3%-lt 4,7%-ni). Vee puhastamise kvaliteet on Eestis oma peamiste konkurentide omast tunduvalt parem.

1990. aastate alguses võis Balti riike pidada suurteks õhusaastajateks, nüüdseks on olukord mingil määral paranenud (vt. tabel 3.20).

Tabelist on näha, et Eestis on õhu saastamine vähenenud 1,8 korda. Leedus oli vastav näitaja 2,2. Lätis on õhureostus hoo-

pis 7% suurenenud. Arvestades seda, et Leedus olid baasnäitajad tunduvalt kõrgemad, on Leedu tegutsenud õhusaaste vähendamisel efektiivsemalt. Vaadates õhureostuse suhet SKP-sse ja toodangusse¹², võib näha, et kõige efektiivsem on olnud Leedu, kelle baasnäitajad olid tunduvalt kõrgemad kui Eestil ja Lätil, kuid oma kiiremale majanduskasvule vaatamata on suutnud tunduvalt vähendada õhureostust.

Tabel 3.20. Õhu saastamine Baltimaades

	1996			1992			1992/1996		
	Eesti	Läti	Leedu	Eesti	Läti	Leedu	Eesti	Läti	Leedu
Paiksete allikate tekitatud õhusaaste hulk (tuh. t)	269	93,8	499	479	86,9	1089	1,78	0,93	2,18
Elaniku kohta (kg)	183,1	37,8	134,6	310,4	32,7	290,7	1,69	0,86	2,16
Pindalaühiku kohta, (t/km ²)	5,9	1,5	7,6	10,6	1,3	16,7	1,80	0,93	2,20
SKP kohta (t / mln. kr.)	5,1	1,6	5,3	33,6	5,1	45,6	6,56	3,21	8,56
Kogutoodangu kohta (t / mln. kr.)	16,1	4,4	11,4	64,6	11,1	75,7	4,01	2,53	6,64

Allikad: ESA, 1997, lk. 302; SYLat, 1997, lk.185; SYLit 1997, lk. 17–18.

1990. aastate alguses oli Eesti Euroopa suurim vääveldioksiidi (SO₂) eritaja *per capita* (vt. tabel 3.21). Samas, vaadates SO₂ emiteerimist pindalaühiku kohta, võib täheldada, et looduse vastuvõtuvõimet arvestades olid näiteks Saksamaa ja Sloveenia tunduvalt halvemas olukorras. Siiski on konkurentsivõime aspektist olulisimaks indikaatoriks emiteeritava SO₂ suhe SKP-sse ja toodangusse. Tabelist on näha olukorra paranemine 1996. aastal, võrreldes 1992. aastaga, kuid arenenud riikidest on olukord siiski halvem. Seega on tootmine Eestis veel loodusvaenulik. Samuti

¹² Hõlmab põllumajandust, kalandust, kaevandamist, tööstust, energeetikat.

võib järeldada, et Eestis kasutatakse ebakvaliteetset toorainet ja kohati ka vana tehnoloogiat.

Tabel 3.21. Väeveldioksiidi (SO₂) eritamine

Aasta	Näitaja	Eesti	Leedu	Norra	Sloveenia	Saksamaa
1996	SO ₂ (kg/km ²)	2587,0	964,8	90,8	5430,5	7334,4*
	SO ₂ (kg/elaniku kohta)	79,6	17,0	8,0	55,4	37*
	SO ₂ /SKP (t / mln. kr.)	2,2	0,7	0,02	0,6	0,09*
	SO ₂ /toodang (t / mln. kr.)	7,01	1,44	0,05	1,6	a.p.
1992	SO ₂ (kg/km ²)	3962,2	1462,5	95,9	9626,8**	14847,2**
	SO ₂ (kg/in.)	116,0	25,5	8,6	97,6**	65,5**
	SO ₂ /SKP (t / mln. kr.)	12,6	4,0	0,02	a.p.	a.p.
	SO ₂ /toodang (t / mln. kr.)	24,2	6,6	0,07	a.p.	a.p.

* 1995, ** 1990.

Allikad: ESA, 1997, lk. 302; SYLit, 1997, lk. 17–18; Norra: Emission of air pollutant, 1997; Statistical Yearbook of the Republic of Slovenia, 1997; Saksamaa 1990: Emissions, 1990; Saksamaa 1995: OECD in Figures, 1997.

Kõrged reostusenäitajad, tootmisstandardite tõstmine ja keskkonnateadlikkuse suurenemine, samuti administratiivsete karistuste karmistumine on toonud kaasa ka suuremad keskkonnakaitseinvesteeringud (vt. tabel 3.22).

Tabel 3.22. Koguinvesteeringud keskkonnakaitse

	Eesti		Leedu		Sloveenia	
	1996	%	1996	%	1995	%
Kokku mln. kr.	612,00	100	373,91	100	1011,41	100
sh. ettevõtelt	498,60	81	a.p.	a.p.	a.p.	a.p.
Vesi	414,9	68	344,755	92,2	166,43	16
Jäätmed	23,2	4	a.p.	a.p.	166,85	16
Õhk	143,9	24	21,34055	5,7	610,45	60
Muu	30	5	4,809137	1,3	67,68	7
Inv. inimese kohta (kr.)	416,5	–	100,8717	–	509,0	–
Inv. 1 km ² kohta (kr.)	13531,7	–	5726,21	–	49931	–

Allikad: ESA, 1997, lk. 306; SYLit, 1997, lk. 19; Statistical Yearbook of the Republic of Slovenia 1997.

Kui vaadelda veel keskkonnakaitseinvesteeringute osatähtsust koguinvesteeringutes, võib Eesti näitajat pidada kõrgeks (4,4%)¹³. Näiteks Soomes oli see 1995. aastal 2,9%, Rootsis 1,8%, Lääne-Saksamaal 3,2%, Ungaris 2,1% (Environment, 1997).

Keskkonnakaitsekulude osatähtsus SKP-s on Eestis keskmine (1,8%). Näiteks Soomes oli 1995. a. vastav näitaja 1,1%, Rootsis 1,2%, Lääne-Saksamaal 1,5%, Ungaris 0,4%, Tšehhis aga 2,7% (Environment, 1997). Ühest küljest saab nende kahe näitaja alusel järeldada, et Eestis on otseselt keskkonnakaitse tehtavad investeeringud võrdlemisi suured, kuid samas jääb arvestamata uutesse tehnoloogiatesse tehtavate investeeringute positiivne mõju keskkonnale ja konkurentsivõimele.¹⁴

Eelnevast lähtudes võib järeldada, et ettevõtted peavad küll Eestis üha rohkem arvestama keskkonnakaitsekulude ja nõukogude perioodist pärit negatiivsete välisefektidega. Siiski on põhiliselt kaubandusbilansil ja selle struktuuril baseeruvad uuringud näidanud, et keskkonnakaitsekuludel ja -regulatsioonil on üsna väike või pole üldse mingit mõju riigi konkurentsivõimele (OECD. Summary Report ..., 1993). Vastupidi tavaarvamusele keskkonnakaitsekulude negatiivsetest mõjudest tootmisele võib keskkonnakaitse regulatsioon suurendada efektiivsust, sest kasutatakse vähemas koguses ja puhtamaid tooraineid, efektiivsemaid tehnoloogiaid ja minimeeritaks töötlemist. Negatiivsed mõjud on suuremad ainult saasterikastes harudes (keemia- ja paberitööstus, kaevandamine jms.). Samas laienevad positiivsed mõjud ka teistele sektoritele.

3.5.2. Infrastruktuuri mõju majandusele

Infrastruktuuri all mõistetakse tavaliselt järgmisi sektoreid:

- energia tootmine;
- tammid, niisutus- ja kuivenduskanalid, kanalisatsioon;

---

¹³ Võttes aluseks SKP tarbimismeetodil: kapitali kogumahutus põhi-varasse + laoiive = 13970,9 mln. krooni.

¹⁴ Uue tehnoloogia idee seisneb siiski kulude ja eriti sisendite kokkuhoius.

- teed, raudteed, linnatransport, sadamad, veeteed ja lennujaamad;
- telekommunikatsioon.

Ingram ja Fay (1994) töid välja riigi arengutaseme ja infrastruktuuri sektorite olulise seose (vt. tabel 3.23). Riigi arenemise protsessis peab infrastruktuur kohanema muutuva nõudlusega ja samas olema sellele toeks. Kui riigi sissetulekutase tõuseb, kasvab oluliselt ka elektrienergia ja telekommunikatsiooni osa, väheneb aga raudteede, veevarustuse ja sanitaarseadmete osatähtsus.

Tabel 3.23. Infrastruktuuri fondide koosseis sõltuvalt riigi sissetulekutasemest, 1990 (%)

Sektor	Riigi sissetulekutase		
	Madal	Keskmine	Kõrge
Maanteed	18	15	25
Elektrienergia	21	35	47
Telefoniliinid	2	6	9
Raudteed	16	12	7
Kuivendus	23	12	3
Vesi	10	8	4
Sanitaarseadmed	10	12	6

Kessidese (1993) arvates mõjutab infrastruktuuri olemasolu ja olukord kapitali ja tööjõu tootlikkust, vähendab tootmis- ja transaktsioonikulusid, suurendab konkurentsi tööjõuturul ja viib laieneva turu tõttu suuremale diversifikatsioonile. Infrastruktuuri-teenuste parem kvaliteet ja otstarbekam finantseerimine võib vähendada vee, kütuse ja maa ebaefektiivset kasutamist ja seega seoses puhtama keskkonnaga viia kõrgema elukvaliteedini.

Tootlikkuse kasvu erinevust regiooniti püüavad selgitada kaks koolkonda (Kessides, 1993). Üks peabki kasvu põhiliseks aluseks infrastruktuuri olemasolu. Teine koolkond rõhutab kapitali ja tööjõu voogude erinevust. USA andmetel tehtud analüüsid annavad suurema kaalu teisele koolkonnale. Need uuringud näitavad, et avalik kapital pole tootlikkuse kasvu võtmetegur, kuid siiski jääb võimalus, et avalik kapital mõjutab tootmissisendite nõudlust ja pakkumist, mis omakorda põhjustab tootlikkuse erinevust. Samuti

kinnitavad mitmed uuringud riiklike infrastruktuuriinvesteeringute positiivset mõju erainvesteeringutele, samas kui avalikud investeeringud teistesse valdkondadesse tõrjuvad erakapitali välja.

Samuti on uuritud infrastruktuuri mõju majanduskasvule. Tavaliselt hõlmavad need uuringud infrastruktuuri kvantitatiivseid näitajaid. Näiteks Canning ja Fay (1993) jõudsid 1960.–1980. aastate andmetel tehtud uuringus järeldusele, et transpordisüsteemidel ja telefoniliinidel on majanduskasvule tugev mõju. Seejuures ulatuvad tasuvusmäärad 40%-ni USA-s ja on veelgi suuremad madala infrastruktuuritasemega riikides. Aegridade analüüs näitas lühiajalises perspektiivis infrastruktuuri muutuse nõrka mõju tootmismahule.

Charles R. Hulten (1996) lisas oma uuringus infrastruktuuri füüsilisele mahule ka selle kasutamise efektiivsuse. Ta kasutas 46 keskmise ja madala sissetulekuga riigi andmeid. Leiti efektiivsuse parameetri seitse korda suurem mõju majanduskasvule, võrreldes avalike investeeringute mahu mõjuga. Efektiivsuse 10%-line suurenemine viiks uuringu alusel 7,94%-lisele SKP *per capita* kasvule.

Mõned Hulteni uuringus kasutatavad efektiivsusnäitajad¹⁵ on küll küsitavad, kuid siiski näitab uuring mõju suunda. Mõju on olemuselt mittelineaarne. See mittelineaarsus peab kehtima ka Eesti puhul ja kahest aspektist. Ühelt poolt ei põhjusta ebapiisavad investeeringud infrastruktuuri hooldusesse alperioodil suuri probleeme, kuid ühest hetkest alates kasvavad kahjud järsult (kulude aspekt). Teisest küljest hakkab investeeringute piirkasulikkus mingist hetkest kahanema (kasulikkuse aspekt).

Hulten osutas sellele, et suuremate riiklike investeeringutega maades kasutatakse ka avalikku kapitali efektiivsemalt. Sellel tendentsil võib olla kaks põhjust:

- infrastruktuuri kõigi aspektide kvaliteetsem juhtimine/haldamine infrastruktuurilt efektiivsemates maades;
- infrastruktuuri madal efektiivsus võib esile kerkida seoses ebapiisavate investeeringutega infrastruktuuri korrashoidu.

---

¹⁵ Liinikatkestusi saja kõne kohta, elektrienergia tootmiskaod, heas olukorras olevate sillutatud teede osatähtsus, töökorras diiselledurite osatähtsus.

Eesti puhul on raske püstitada analoogseid ökonomeetrilisi mudeleid, sest seoses transformatsiooniprotsesside toimumisega ja aja-perioodi lühidusega on raske eristada infrastruktuuri mõju majanduskasvule. Seetõttu uuritakse analüütiliselt infrastruktuuri kvalitatiivseid ja kvantitatiivseid näitajaid ning nende mõju tootmisele, ekspordile ja majandusele tervikuna.

3.5.3. Energiavarustus

Energia on nüüdismajanduse arendamise seisukohalt primaarse tähtsusega. Oma energiaressursside olemasolu lihtsustab nende kättesaadavust, suurendab energiavarustuse stabiilsust ja alandab energia hinda, mõjub positiivselt väliskaubandusbilansi saldole.

Eestil tuleb suur osa energiakandjaid (v.a. elektrienergia) importida maailmaturu hinnaga, kuid seoses väiksemate kohalike kulude ja maksudega on näiteks bensiini hind Eestis veel oluliselt madalam kui meie põhilistel väliskaubanduspartneritel ja konkurentidel (Venemaa kohta andmed puuduvad). Tänu oma põlevkivivarudele toodab Eesti endale vajamineva elektrienergia ise. Ka selle suhteliselt madal hind peaks toetama Eesti ettevõtluse arengut (vt. tabel 3.24).

Tabel 3.24. Bensiini ja elektri hind¹⁶

	Eesti	Läti	Leedu	Rootsi	Taani	Soome	Saksamaa
Bensiin kr./l	5,79	6,74	5,98	11,66	11,66	12,40	12,40
Elektrienergia, kr./kWh	0,60	0,89	0,70	1,25	2,25	0,85	2,05

Allikad: Eesti Statistika, 1997, lk. 111; Eesti ja Eesti Energia, 1997; Facts through Figures, 1997.

¹⁶ Bensiini puhul on toodud hind Eestis (A-92), Lätis (A-93) ja Leedus (A-93) 1997. a. oktoobri seisuga, Rootsis, Taanis, Soomes ja Saksamaal A-98 hind 1995. a. juuni seisuga.

Paljudes arenenud riikides on elanikkonnale ja tootmissektorile tarnitava elektrienergia hinnad diferentseeritud. Madalam elektri-hind ettevõtetele tuleneb nende elektrienergiaga varustamise mada-lamatest kuludest. Olukorra illustreerimiseks esitatakse siin mõne-de Euroopa riikide elektrienergia kilovatt-tunni (kWh) hinnad tootmis- ja individuaalsektoris (Eesti ja Eesti Energia, 1997).

	Tootmissektor	Individuaalsektor
Saksamaa	165 senti,	205 senti.
Taani	85 senti	225 senti.
Rootsi	75 senti	125 senti.
Soome	60 senti	85 senti.

Eestis kehtestati 1998. a. 1. jaanuarist elektrienergia hinnaks kodu-tarbijale päeval 65 senti/kWh, öösel 39 senti/kWh. Firmade puhul on hinnad diferentseeritud vastavalt pinge tasemele. Nii on kõrge-pinge (110 kV) puhul hinnaks 42,6 senti/kWh (sihtrühm: Kiviter, Nitrofert jms. suuretevõtted), keskmise pinge (6-35 kV) puhul 55,2 senti/kWh ja madalpinge puhul 68,4 senti/kWh (sihtrühm: kohvikud, baarid jms. väiketarbijad). Siit on näha, et võrreldes näi-teks Soomega on Eesti ettevõtted vähemalt elektrienergia hinnast lähtudes oma kulueelist kaotamas. Kodutarbijale ja firmadele tar-nitava elektrienergia hinna erinevus tuleneb tarnimisvõrgu pikkuse erinevusest. Praegu maksavad firmad kinni osa eratarbijale elektri tarnimisega seotud kulusid.

Eesti impordib vaid 4,4% tarbitavast elektrienergiast. Võrdlu-seks impordib Sloveenia 7,8%, Läti 69,4%, Soome 12,2%, Saksa-maa 7,5% ja Norra 2,1% elektrienergiast. Arvestades elektri-energia sisetarbimise mahtu, suudaks Eesti olulise koguse elektri-energiat eksportida. Eesti elektritootmisvõimsused on alakoorma-tud, sest varem tootis Eesti olulise koguse elektrienergiat ekspor-diks. Hindamaks elektrienergia tootmise efektiivsust, tuleb võrrel-da eri riikide elektrienergia bilanssi (vt. tabel 3.25).

Tabelist on näha, et Eestis on, võrreldes 1990. aastaga, elektri-energia tootmine oluliselt vähenenud (48,3%), eelkõige ekspordi vähenemise tõttu. Samas on toimunud kadude mõningane suure-nemine. Kui võtta elektrienergia koguturuks netotootmise ja

impordi summa (1996. aastal 8227 mln. kWh), moodustavad kaod 20,8%. Seega peab sise- ja/või välistarbija maksma kaudselt kinni ka mittetarbitava elektri, s.t. kaod. Võrdluseks, näitaja oli 1990. aastal Eestis 6,8%, 1996. aastal Sloveenias 5,6% ja Norras 7,2%. Lätis oli olukord 1996. aastal veelgi halvem (kaod 22,7%), kusjuures üle poole elektrist imporditi ja praktiliselt ei eksporditud. See viitab probleemidele jaotuskanalites.

Tabel 3.25. Elektrienergia bilansid (mln. kWh)

	Eesti		Läti	Sloveenia	Norra
	1990	1996	1996	1996	1995
Netootmine*	15448	7987	2964	11972	122 084
Import	1475	240	3438	859	2201
Eksport	8477	1100	211	2526	8563
Kaod	1147	1710	1456	723	8916
Tarbimine	7299	5417	4735	9582	105 130
Tarbimine inimese kohta (kW/h)	4646	3687	1909	4822	24117

* Netootmine = kogutoodang – tootmisele kuluv elektrienergia.

Allikad: ESA, 1997, lk. 252; POWER SALES 1997; Statistical Yearbook of the Republic of Slovenia 1997; Statistical Yearbook 1996.

Kuigi Eesti Energia poolt 1995. a. põhivarasse tehtud reaalinvesteeringutest (240,3 mln. kr.) moodustasid investeeringud elektrienergia jaotamisse 63,8 mln. krooni (26,6%), kaod eriti ei vähenenud (22,6%-lt 1995. a. 20,8%-ni 1996. a.). 1996. a. moodustasid investeeringud elektrienergia jaotamisse juba 119 mln. krooni, s.o 46,3% Eesti Energia koguinvesteeringutest ja 15,5% kadude turuväärtusest¹⁷. Investeermisel süsteemi funktsioneerimiseks on Eesti Energia kaks allikat: omavahendid kulumi näol (1996. a. 174,9 mln. kr.) ja laenu (48,3 mln. kr.) (Eesti majandusülevaade 1996–1997, lk. 121). Investeeringute planeerimine elektrienergia kilovatt-tunni maksumusse on aasta-aastalt tagasi lükatud (Eesti ja Eesti Energia, 1997).

¹⁷ 1996. aasta keskmist hinda arvestades ca 769,5 mln. krooni.

Põlevkivil baseeruv Eesti energeetika arendati ajalooliselt kui osa NSV Liidu energeetikasüsteemist. Nõnda kujunes ka Eesti Energia suure tootmispotentsiaaliga energiaettevõtteks, et katta nii Eesti kui ka lähiumbruse elektrienergiavajadust. 94% võimsusest on vanemad kui 20 aastat, põhivahendite keskmine kulum on 53%, sealhulgas masinatel ja seadmetel 59%. Selline on hetkeolukord, millele lisandub tarbijate rahulolematuse voolu kvaliteediga ning rahvusvaheline kohustus vähendada 1997. aastaks Narva jaamade atmosfääriheitmete SO₂ sisaldust, võrreldes 1980. aastaga.

Eelnevast lähtudes on Eestis ka edaspidi oodata elektrienergia hinna tõusu, seda just kodutarbijatele. Üldiselt tähendab elektrihinna tõus majapidamistele madalamat inflatsiooni kui tootmissektorile.

Uurides lähemalt Eesti ja Leedu tootmisettevõtete kulustruktuuri, on näha, et ostetud kütus ja energia moodustasid 1997. aastal 2,4% (riietusesemete tootmine) kuni 43,2% (energeetika) tootmiskuludest. Kui vaadelda ka Eesti põhilisi ekspordi- ja impordiartikleid (tabel 3.26), võib öelda, et enamusjuhtudest moodustavad antud kulud

Tabel 3.26. Eesti ja Leedu eksport- ja importkaubad ning Eesti ettevõtete kütuse- ja energiakulud 1997. a.

Artikkel	Eesti			Leedu		
	Ekspordi osa (%)	Impordi osa (%)	Kütuse- ja energia kulud (% kogukuludest)	Ekspordi osa (%)	Impordi osa (%)	Kütuse- ja energia kulud (% kogukuludest)
Masinad ja seadmed	17,0	22,0	6,7	11,8	16,9	5,0
Toiduained	15,1	11,6	4,7	13,2	8,8	7,1
Tekstiil- tooted	11,4	7,5	6,2	16,3	8,0	8,85
Puit ja puidu- tooted	11,5	1,3	5,4	5,8	a.p.	6,9
Keemia- tooted	7,8	8,2	14,6	9,0	9,9	10,5
Transpordi- vahendid	7,8	12,1	4,1	7,4	a.p.	4,3

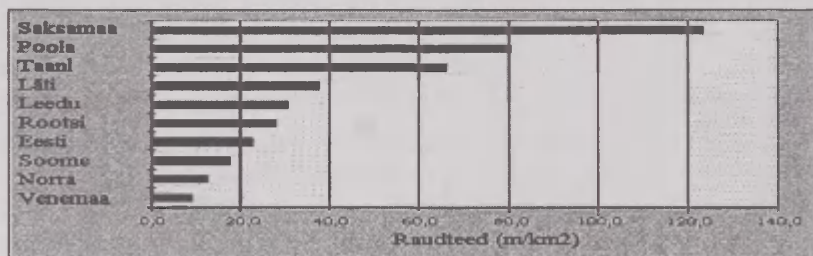
Allikad: ESA, 1997; SYLit, 1997.

üsna väikese osa firmade kogukuludest (v.a. keemiatooted). Tulevikus on oodata seoses Eesti arenguga energiasektori osatähtsuse suurenemist. Seega väheneb Eesti ettevõtete kulueelis nii energiahindade tõusu kui ka energiakulude osatähtsuse suurenemise tõttu.

3.5.4. Transpordiinfrastruktuur

Nõukogude Liidu perioodil ehitati transpordiinfrastruktuur Eestis näiteks Läti ja Leeduga võrreldes kvantitatiivselt halvemini üles. Ka kvalitatiivselt on teed Lääne-Euroopa teedega võrreldes halvas seisukorras ja vajavad renoveerimist. Et transpordiinfrastruktuur mõjutab nii kodumaiste firmade tegevust, transiitkaubandust, välisinvestorite otsust oma raha paigutamiseks kui ka majanduskasvu, on oluline uurida seda lähemalt.

Raudteed. Eesti raudteid iseloomustavate suuruste võrdlus teiste maade näitajatega on toodud joonisel 3.3 ja tabelis 3.27. Siit võib näha, et raudteedega kaetus (vt. raudteede tihedust) on Eestis tagasihoidlik, ka raudteede elektrifitseeritus on madalal tasemel. Raudteid kasutatakse erisuguse efektiivsusega. Nii on Läti edukam reisijate (vt. reisijate arvu), Eesti aga kaupade transpordis (kuigi läbitavad vahemaad on lühemad kui meie lõunanaabritel).

Allikas: An Agenda 21, 1998.

Joonis 3.3. Raudteede tihedus.

Soomes on raudteede tiheduse näitaja madal põhjapiirkondade hõreda asustuse tõttu. Lõunapoolsed alad on aga transpordiinfra-

struktuuriga võrdlemisi hästi varustatud. Seda tendentsi on soosinud ka Soome varasem puhverriigi staatus kaubanduses ida ja lääne vahel.

Tabel 3.27. Raudteede olukord ja kasutamine

	Eesti	Läti	Leedu	Soome	Sloveenia	Poola
	1996	1996	1996	1996	1996	1994
Raudteede pikkus (km)	1020	2413	1997	5860	1201	24 313
Raudteede tihedus (m/km ²)	22,55	37,36	30,6	17,33	59,29	77,8
sh. elektrifitseeritud	132	271	122	2061	499	2283
% kogupikkusest	13%	11,2%	6%	35%	42%	9,4%
Reisijatevedu (mln.)	6,7	35,1	13,2	47,0	13,68	160,5
Miljardit reisija-kilomeetrit	0,31	1,18	0,89	3,3	0,61	8,51
Kaubavedu (mln. t)	44,7	35,3	29,1	37,7	13,2	182,10
Miljardit tonn-kilomeetrit	4,20	12,41	8,10	8,8	2,55	48

Allikad: ESA, 1997, lk. 266–268; SYLat, 1997, lk. 241–248; SYLit, 1997, lk. 416–421; Statistics Finland, 1997; Statistical Yearbook of the Republic of Slovenia 1997; Poola: Annual Bulletin of Transportstatistics ..., 1996.

Soovides säilitada transiidivõimalusi Venemaale, tuleb Eestil sadamatest algavaid transiidikanaleid oluliselt moderniseerida, sh. elektrifitseerida ja ehitada rohkem paralleelliine. Leedu on eelisseisundis seetõttu, et Kaunaseni on ehitatud Euroopa liipri-laiusega raudtee. Seega on Leedus tekkinud võimalus meelitada ligi suuremaid maismaatransiidi voogusid.

Maanteed. Tabelist 3.28 on näha, et ka maanteed arengus on Eesti maha jäänud (kuigi maanteed tihedus on Eestis ligi 15 korda suurem kui raudteede oma). Leedus on maanteed tihedus *ca* kolm korda suurem kui Eestis ja Lätis. Ka reisijatevedu peegeldab sama

suhet, kuid kaupade transport on Eestis kaheksa korda väiksem kui Leedus. Sellist erinevust ei saa põhjendada Eesti väiksusega.

Tabel 3.28. Maanteede olukord ja kasutamine

	Eesti 1996	Läti 1996	Leedu 1996	Soome 1996	Sloveenia 1996
Riigimaanteed (km)	15 303	20 410	65 135	77 722	14869
Maanteede tihedus (m/km ²)	338	316	998	230	734
Reisijatevedu (mln.)	187,7	148,7	578,2	a.p.	113,4
Miljardit reisijakilomeetrit	2,09	1,61	3,56	59,3	2,35
Kaubavedu (mln. t)	11,2	29,5	88,6	a.p.	4,5
Miljardit tonnkilomeetrit	1,90	2,21	4,19	23,2	1,71

Allikad: ESA, 1997, lk. 266–268; SYLat, 1997, lk. 241–248; SYLit, 1997, lk. 416–421; Statistics Finland, 1997; Statistical Yearbook of the Republic of Slovenia 1997.

Nagu paljudel Kesk- ja Ida-Euroopa riikidel on ka Eesti põhi-probleemiks maanteede ja raudteede kvaliteet. Seetõttu pole reisi-misel ja kauba transportimisel võimalik kokku hoida aega. Samas on Baltimaades ka teede märgistus halb ja teed pole ohutud.

Üldiselt võib öelda, et Eesti raudtee- ja eriti maanteetransiidi võimalusi on tunduvalt ülehinnatud. Lõuna-põhja suunas on geo-graafilisest aspektist mõttekas orienteeruda vaid Peterburi ümbru-sele. Moskvasse ja Kesk-Venemaale, kus asustus on tihedam, pää-seb Leedu ja Valgevene kaudu tunduvalt otsemini. Ka Peterburi suunas toimuva maismaatransiidi puhul saab Eesti vältida maismaatransiitkoridori ülekandumist ida poole ainult juhul, kui suudetakse tagada lihtsustatud tolliprotseduurid, kvaliteetsem teenindus sõlmpunktides, parem infrastruktuur ja julgeolek.

Seega on Eesti transiidivõimalused seotud eelkõige sadama-tega. Siinsed sadamad on talvel enamasti jäävabad ja analoogselt Läti ja Leedu sadamatega toimub neis spetsialiseerumine. Samas on transiidiga seotud kulud Eestis suuremad. Näiteks ühe kontei-neri transport Tallinnast Moskvasse maksis 1997. aasta suvel ligi-kaudu 1143 dollarit, ümberlaadimiskulud sadamas olid sellest 650 dollarit (56,9%). Need näitajad olid Riias 795 ja 391 (49,2%),

Liepajas 811 ja 407 (50,2%), Peterburis 794 ja 330 (41,6%) (Приеде, 1997, lk. 10).

3.5.5. Sideinfrastruktuur

Telekommunikatsioonil on ettevõtluse arengu toetajana väga oluline koht. Hästi arenenud sideinfrastruktuur loob paremad võimalused ettevõtetevahelise infovõrgu loomiseks, tagab parema juurdepääsu elektroonilistele andmebaasidele ja elektronpostile. See aitab omakorda saavutada info jagamisest tulenevat sünergiat ja üleüldist eelisseisundit. Samuti vähendab telekommunikatsiooni areng infomonopoli tekkimise võimalust, suurendades seekaudu efektiivsust ja konkurentsi. Eesti telefonside olukord on 1990. aastatel Läti ja Leeduga võrreldes veidi paranenud, kuid mahajäämus arenenud riikidest on veel suur. Eesti telefonside püsiühenduste arengut ja konkurentsipositsiooni iseloomustav statistika on toodud tabelis 3.29.

Tabel 3.29. Telekommunikatsiooni areng

	1996		1991	
	Telefonide arv (tuh.)	100 in. kohta	Telefonide arv (tuh.)	100 in. kohta
Eesti	439	29,9	320	20,4
Läti	750	28,5	620	22,6
Leedu	993	26,8	781	21
Soome	2813	54,8	2670	53,5
Poola	a.p.	a.p.	3293	8,6
Rootsi	a.p.	a.p.	5848	68,3

Allikad: ESA, 1997, lk. 271; SYLat, 1997, lk. 252; SYLit, 1997, lk. 426; Statistics Finland, 1997; Siemens. Internationale Fernmeldestatistik, 1993, lk. 12–15.

Kiiresti on arenenud ka Eesti mobiilsidevõrk. 1997. aasta septembriks oli Eestis mobiiltelefone 100 elaniku kohta 7,1. Võrdluseks Prantsusmaal 6,83, Belgias 7,53, Saksamaal 8,52, Taanis 25,35,

Rootsis 31,55, Soomes 36,86 (Niitra, 1997, lk. 11). Siit on näha, et kuigi võrreldes Põhjamaadega on mobiilside veel vähe levinud, saab Eestit juba võrrelda Kesk- ja Lõuna-Euroopa riikidega. Muidugi võib väita, et mobiilside levik on seotud tugevasti Eesti majanduskasvuga, samas ei tohi unustada ka mobiilside positiivset mõju mitme teenindussektori (sh. ka transpordi) pakutava teeninduse kvaliteedi tõusule.

Samuti on Eestis kiiresti arenenud arvutivõrkude (interneti) kasutamine. Euroopa internetikeskuse (RIPE) andmetel oli Eesti juba 1997. aasta novembris Ida-Euroopas interneti püsiühenduste arvult ühe elaniku kohta esikohal ja Euroopas 15. kohal (BNS, 1997). 1998. aasta augustiks püsiühenduste arv veelgi tõusnud (vt. tabel 3.30).

Tabel 3.30. Interneti püsiühendused

	Eesti	Läti	Leedu	Soome	Norra	Rootsi	Saksamaa
Aug. 1998	1,38	0,39	0,22	8,5	6,9	4,2	1,6
Nov. 1997	1,05	0,26	0,1	9,2	6,6	3,9	1,33

Allikas: RIPE, 1998.

Nagu tabelist on näha, laieneb interneti kasutusvõimalus kõigis Balti riikides. Firmadele tähendab see suuremaid võimalusi reklaamiks ja uute kontaktide leidmiseks. Samuti paremat juurdepääsu andmebaasidele ja infoliinidele ning seekaudu uute ideede genereerimist. Internet on suhteliselt odav kommunikatsioonivahend, luues tunduvalt kiirema dokumentide edastamise võimaluse. Probleemiks võib osutuda surfamiseks kuluv aeg.

Kokkuvõte

Eesti majandusele on iseloomulik koduturu täielik avatus väliskonkurentidele, puuduvad nii tollimaksud kui ka muud kaubanduspiirangud. Viimase viie aasta jooksul on Eesti majan-

duse avatus süvenenud eriti impordi suurenemise suunas, sest rahareformist tulenenud kaitseefekt on kadumas. Üliliberaalset väliskaubanduspoliitikat põhjendati, et see kiirendab majanduskasvu ja suunab majanduses ressursse kiiremini ümber välisturul konkurentsivõimelisematesse valdkondadesse. Kuid majanduse avatuse tõttu on Eesti tüüpiline näide väikeriigist, kelle majandus sõltub ülisuurelt maailmaturust. Seni ei ole maailmaturul Eesti väliskaubanduse konkurentsivõime jaoks väga ebasoodsaid muutusi toimunud.

Pikemas perspektiivis on vajalikud stabiliseerivad mehhanismid, millega saaks maailmaturu konjunktuursete muutuste mõju pehmemdada. Esmajoones puudutab see rahapoliitika paindlikumaks muutumist, mis võimaldaks leevendada majanduse tsüklilisusest tulenevat langust ja nõrgendada tõusufaasis ilmnevat ülekuumenemise efekti. Samuti nõuab Eesti majanduse avatus sihikindlat tegevust väliskaubanduspoliitika valdkonnas — väliskaubanduspoliitiliste instrumentide (tollid, standardid, sanitaarnõuded jne.) väljatöötamist, et olla valmis maailmaturu konjunktuuri-muutustele reageerima. Turulepääsu kindlustamiseks ei piisa enam üksnes kaubanduse liberaliseerimisest. Väikeriigil on raske müüa välisturgudel olulist hulka oma toodangust, kui teda takistavad teiste riikide tollimaksud, impordikvoodid, tootmissubsiidiumid ja valuutakontrollid. Sel juhul on lahenduseks integratsioon suurema riikide grupiga (EL), mille piires peaks olema tagatud kaupade ja teenuste ning võimaluse korral ka tööjõu ja kapitali täielik liikumisvabadus.

Eesti on oma majanduse täielikult avanud, kuid Eesti majandus ei ole siiski avatud, sest Eesti peamised kaubanduspartnerid on kaitsetollide ja muude kaubandusbarjääridega sulgenud mitmed tähtsad turud Eesti tootjatele. Venemaa diskrimineerib topelttollimääradega kogu Eesti majandust, võrreldes teiste riikidega. EL kaitsetollid ja tootmis- ning ekspordisubsiidiumid diskrimineerivad Eesti põllumajandus- ja toiduainetööstust (SITC järgi kaubagrupid 1–24), võrreldes EL riikidega ja teiste majandusharudega Eestis.

Maailma avatus riigi (regiooni) suhtes on peamiseks eelduseks, et riik saaks ennast globaalselt ettevõtluse asukohana esile tõsta ja

arendada. Eesti majanduspoliitikas on välismaa avatuse aspektist senini ainult poolikute lahendusteni jõutud. Eesti käsitlemisel ettevõtluse asukohana on välisturgude avatus aga peamine — Eesti kaotas oma väärtuse ettevõtluse asukohana okupatsioonist tingitud isolatsiooni tõttu ja saab selle tagasi võita ainult maailma avanemisega Eesti majandusele.

Eestis on põllumajandussaaduste import saanud hoo sisse alles pärast 1993. aastat ja selle maht ületab mitu korda suvalise metoodikaga arvutatavat WTO etalontaset. Samal ajal on põllumajandussaaduste hinnad kasvanud üldisest inflatsioonitasemest paar korda aeglasemalt ja siingi annab võrdlus WTO etalontasemega Eestile tasakaalutollide kasutamise õiguse. Need tuleb aga kehtestada kohe, sest EL ja WTO kogenud diplomaatia ja bürokraatia suudab ka selge asjaolu konstateerimisega mitu aastat aega viita.

Ainsaks võimaluseks Eesti põllumajandustootmist säilitada oleks uue dialoogi alustamine EL-ga WTO reeglitele tuginedes. WTO üldiste kaitseabinõude rakendamise kord on sätestatud üldise tolli- ja kaubanduskokkuleppe (GATT) artiklitega XIX, XXX ja XXI. Nendega sätestatakse (nn. Escape Clause), et “kui liberaliseerimise tulemusena on mingi importkauba kogus suurenenud sellisel määral, mis ohustab või ähvardab ohustada sarnase või otseselt konkureeriva kauba kodumaist tootmist, siis on riigil õigus rakendada vastumeetmeid”.

WTO sätestab eraldi turgu tasakaalustavate meetmete rakendamise võimaluse, kui välisriigid ekspordivad subsideeritud toodangut. Subsiidiume tasakaalustavate importtollide rakendamine on WTO lepingutes reguleeritud kahe õigusaktiga: “Anti-dumping and Countervailing Measures” ja “Agreement on Subsidies and Countervailing Measures”. Eestil ongi põllumajandussaaduste turul tegu just nimelt välisriikide subsideeritud impordiga.

Partnerriikide kõlvatu konkurentsi võtete mõju tasakaalustamine (neutraliseerimine) importtollidega ei riku vabakaubanduspõhimõtteid, vaid on nende elluviimise ainsaks õigustatud ja tõhusaks teeks. Veelgi enam, sellised tasakaalutollid tagavad ka liberaalse (tegevusalade vahetõrje) moonutava riikliku sekkumi-

seta) majanduskeskkonna loomise siseturul. Tasakaalustavate importtollide abil suunatakse välisriigi toetused ekspordi sihtriigi turu asemel hoopiski selle riigi eelarvesse. Siseturg päästetakse moonutustest ja subsideeriva riigi kulul saab katta ka kõik tasakaalustavate importtollide rakendamise kulud. Piisavalt kõrge subsideerimise juures võimaldavad tasakaalutollid selle rakendajal koguni saada vahendeid maksukoormuse alandamiseks siseriigis. Kõlvatut konkurentsi tekitavad majanduspoliitilised abinõud muutuvad adekvaatsete tasakaalutollide kasutamisel iseenda vastandiks (kahjustades rakendajat), mis looks tingimused taoliste võtete kadumiseks maailmakaubanduse praktikast.

Importtollide omaduste teoreetiliste käsitluste põhjal võib kokkuvõttes öelda, et ükski kaitsetollide negatiivsetest omadustest ei ilmne kõlvatu konkurentsi vastu suunatud tasakaalutollide puhul. Tasakaalutollidel on konkurentsitingimusi võrdsustav mõju. Seega aitavad nad riigi konkurentsivõime tõusule kaasa mitte ainult otse (kõlvatut konkurentsi neutraliseerides), vaid ka kaudselt majanduse põhjendatud struktuuri kujunemise ja majanduse arengu stabiliseerimise kaudu. Tasakaalutollidel on aga lähema viie aasta jooksul Eesti puhul täita veel üks tähtis funktsioon ettevalmistumisel ühinemiseks EL-ga — tollisüsteemi haldamise süsteemi loomine ja vastavate kogemuste omandamine.

Konkurentsivõimelist ettevõtluskeskkonda peab aitama kujundada konkurentsiregulatsioon. Selline keskkond tagab konkurentsi majanduslike ja mittemajanduslike, staatiliste ja dünaamiliste funktsioonide parima realiseerumise. Ülesandeks on nii eraalgatuslike kui ka riiklike konkurentsipiirangute tõkestamine, vaba konkurentsi arendamine seal, kus see on võimalik ja otstarbekas. Samal ajal on mõistlik konkurentsi tegususe huvides teda kohati piirata, välistades näiteks konkurentsieeliste saavutamise võimalused positiivse panuseta turu vastaspoole heaks ning sellega ratsionaalsuslõksu sattumise. Konkurentsipoliitika peab aitama ka leevendada korrigeeritavaid turutõrkeid ning leidma sobivaid asendusmehhanisme neis valdkondades, kus konkurents pole võimalik või otstarbekas.

Eestis oleks vaja senisest aktiivsemat konkurentsipoliitikat, millele aitaks kaasa uue konkurentsiseaduse vastuvõtmine, konkurentsiameti staatuse tõstmine ning parem koostöö kohtusüsteemiga. Samas peaks see poliitika olema sihipärasem ning komplekssem, ühendades teadlikult konkurentsi loovat, kaitsvat, toetavat, suunavat ja asendavat suunda.

Et Eesti on ametlikult seadnud eesmärgiks astumise Euroopa Liitu, tuleb arvestada EL-i põhimõtteid ka ettevõtluse toetamise poliitika kujundamisel. Eesti riiklike krediidiasutuste toetatavad valdkonnad vastavad põhimõtteliselt Euroopa Liidu prioriteetidele (innovatsioon, väike- ja keskettevõtlus, regionaalne areng, põllumajandus). Negatiivseks tuleb pidada ettevõtlustoetuse programmide vähest kompleksust. Riiklikud laenu- ja toetusprogrammid jäävad sageli üksikmeetme tasemele, saamata tuge muude riiklike institutsioonide poolt ja muudest riigieelarve vahenditest.

Eesti ettevõtete konkurentsivõimet maailmaturul on senini toetanud odav riiklik infrastruktuur energiaravustuse, looduskeskkonna ja transpordi osas. Infrastruktuuri madalad kulud on saavutatud aga eelkõige nende arengu pidurdamise hinnaga. Kaua ei saa selline olukord kesta ja infrastruktuurile tehtavad kulutused peavad edaspidi suurenema. Keskkonnakaitsekulud sunnivad ettevõtteid, säilitama eluks vajaliku kvaliteediga keskkonda. Energiavarustusele ja transpordile suunataivate kulude suurendamine peaks aga vahendite otstarbekal ja tõhusal rakendamisel ettevõtluse konkurentsivõimet suurendama. Telekommunikatsioonis aitasid suured investeeringud Eesti telefonidega varustatuselt Lätist ja Leedust paremale positsioonile.

4. KULTUUR KUI EESTI KONKURENTSIVÕIME TEGUR

Maaja Vadi

Sissejuhatus

Mis mõjutas Kagu-Aasia inimesi ületama raskusi ja edendama majandustegevuse kiiret arengut? Sellise küsimusega alustavad oma artiklit An-Bang Yu ja Kuo-Shu Yang (1994, lk. 239). Autorid diskuteerivad ühe tuntuma vajadusteuurija David McClellandi 1960. aastatest pärineva seisukohaga. Neljakümne kultuuri saavutusvajaduse esinemismäära võrdlemise tulemusel ei prognoosinud ta Kagu-Aasia ja teiste idamaade majandustegevuse hoogustumist, sest sealsed inimesed olevat vähe motiveeritud edu saavutamisele. Majanduse järsk kasv Kagu-Aasias toimus ennustuse kiuste. Yu ja Yang leiavad, et McClellandi eksituse põhjustas tema püüe analüüsida Idamaade inimeste motivatsiooni lääne keskklassi vajaduste struktuuri abil, mis ei võimaldanud arvestada piirkonna eripära. Seda heidavad klassikule ette ka paljud teised uurijad (Earley, Mosakowski, 1993; Hofstede, 1983, lk. 335–355). **Piirkonna eripära määramine ja sellest tulenevate alternatiivide teadvustamine ning valikute realiseerimine ongi üheks riigi konkurentsivõimelisuse võtmeküsimuseks.**

4.1. Kultuuri mõju inimtegevusele

Inimkäitumine varieerub maailma eri paigus väga suurel määral. Selles on üsna täpselt ja ka vähem ennustatavaid elemente. Küllalt suure osa inimese valikutest ja nähtavatest tegevustest determineerib kultuur, mis on kujunenud inimese ja looduskeskkonna pikaajalises koostoimes ja hõlmab teadmisi, tõekspidamisi, kunsti, moraali, seadusi ja tavasid, mille inimene omandab kindla ühiskonna liikmena. **Kultuur** on oma põhiolemuselt õpitud käitumine, sari malle ja skeeme, mis kindlustavad üksikisiku ja ühiskonna säilitamise otstarbekohase ja samas tervikut edendava vastastikuse mõju (Honko, Pentikäinen, 1997, lk. 11). Kultuuri on teaduslike meetoditega uuritud üle saja aasta ning defineeritud ligikaudu kahesajal viisil. Paljudes määratlustes rõhutatakse kogemuste põlvkonnalt põlvkonnale edasiandmist kui kultuuri ühte põhiomadust.

Vahel vaadeldakse kultuuri endastmõistetavate sünonüümidenä rahvust ja riiki. Näiteks Geert Hofstede (1980) laialdaselt tuntud uurimuses küsitleti teiste hulgas tollaegse Saksamaa Liitvabariigi ja Jugoslaavia Sotsialistliku Föderatiivse Vabariigi kodanikke ja järeldused seostati kultuurierinevuste dimensioonidega. Hofstede (1980) ütleb, et kultuuri mõistet kasutades peetakse kõige enam silmas seoseid ühiskonnaga või rahvusega, aga tänapäeval on seda mõistet hakatud rakendama ka teistele kollektiivsetele ühendustele, nagu organisatsioon, perekond.

Poliitiliste otsuste ja kokkulepete toimel on mõned riigid mitmekultuurilised (India või Šveits), kuid osal rahvuskultuuri esindajail puudub oma riik (kurdid). Nõukogude Liit loodi väga paljude kultuuride vägivaldsel ühendamisel. Sisuliselt mitmekultuurilist riiki püüti muuta ühekultuuriliseks, mille kandjaks pidi olema *homo sovieticus* (Sztompka, 1993). Soovitava tulemuse saavutamiseks kasutati mitmekülgsed võtteid. Paljude aastakümnete jooksul kujundatud käitumisviisid, tõekspidamised, hoiakud ja traditsioonid avaldavad mõju selle endise riigi kodanikele nende tahtest sõltumatult. Eesti sotsiaal- ja majanduselu korraldamisel tuleb kahtlemata arvestada faktiga, et küllaltki suur osa riigi elanikkonnast esindab mitte-eesti kultuure. See-

pärast eeldavad Eesti konkurentsivõime uuringud subkultuuride, nende erinevuste ja sarnasuste analüüsi.

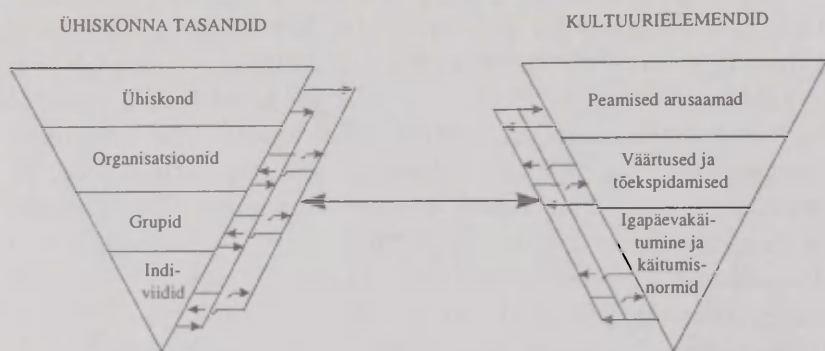
Sotsiaalsühholoogia klassik George Herbert Mead on öelnud, et kultuuri mõju antakse indiviidile edasi suuremal või vähemal määral abstraheritud viisil kultuuri meediakanalite vahendusel (Mead, 1956, lk. 253). Kultuur hõlmab materiaalseid elemente, nagu raamatud, töövahendid, ehitused, kommunikatsioonivahendid ja väliselt jälgitavad käitumisviisid. Need on reaalselt tajutavad nähtused, kuid ei võimalda selgitada kõiki inimese toimimise seaduspärasusi. Käitumise käivitajatena toimivad abstraktsed elemendid, nagu väärtused, hoiakud, isiksuse stereotüübid ja peamised arusaamad, mis sisaldavad suhtumisi keskkonnasse, aega, ruumi, inimloomusesse, aktiivsusesse ja inimestevahelistesse suhetesse.

Abstraktsed elemendid selgitavad inimkäitumise nähtamatuks jäävaid põhjusi nii indiviidi, grupi, organisatsiooni kui ka ühiskonna tasandil. Erineval määral teadvustatud kultuuri elemendid ja ühiskonna toimimistasandid on omavahelises pidevas koostoimes (joonis 4.1). Sotsiaalsetes kooslustes saab eristada indiviidi, grupi, organisatsiooni ja ühiskonna tasandeid, millel kultuuri mõju mõneti erineb. Vahetut sotsiaalset ümbrust ehk gruppide ning nendesse kuuluvate isikute tegutsemisfääri nimetatakse mikro-keskkonnaks ja ühiskonda makrokeskkonnaks. Indiviidi ja makrokeskkonna otsene kontakt on harv. See võib ilmnedagi kogu ühiskonda puudutavates sündmustes, nagu sõjad või revolutsioonid. Neil perioodidel võib üksikisik ühiskonnale ja ühiskond üksikisikule tugevat vahetut mõju avaldada.

Üks maailmas kõige laialdasemat kõlapinda leidnud rahvuste (riikide) konkurentsieeliste analüüsija Michael E. Porter (1990, lk. 19) nimetab konkurentsieeliseid kujundavate tegurite hulgas ka kultuuri ja väärtusi. Eesti seisukohalt on otstarbekas kultuuri mõju riigi konkurentsivõimele vaadelda järgmistest aspektidest:

- 1) kultuuri ja makromotivatsiooni seosed;
- 2) üldiste tulevikuproгноoside koostamine;
- 3) töökultuuri ja organiseerumisprotsessi analüüsimine;
- 4) tarbimiskäitumise prognoosimine ja mõjutamine;

- 5) teiste kultuuridega suhtlemise eeldused;
- 6) teiste riikide kogemuste analüüsimine ja kohandamine.

Joonis 4.1. Ühiskonna toimimistasandite ja kultuurielementide seosed.

4.2. Kultuuri mõju Eesti konkurentsivõimele

4.2.1. Kultuuri ja makromotivatsiooni seosed

Inimese käitumist mõjutavaid keskkonnategureid nimetatakse B-tüüpi ehk **makromotivatsiooniks**. Nendeks võivad olla ühiskonnas valitsevad tõekspidamised, väärtused, ka maksud ja majanduspoliitika, millel baseerub ettevõtete ja majandusharude tegevus tervikuna.

Makromotivatsiooni kujundamine on tänapäeva Eestis väga aktuaalne. Siin põimuvad sotsiaalsed ja majanduslikud põhjused ning tagajärjed. Sageli arutletakse, kuivõrd ja kuidas tuleks majandust reguleerida. Mõnel perioodil domineerivad klassikalise majandusteooria pooldajad, kes lähtuvad eeldusest, et majandus on isereguleeruv ja enamasti tasakaaluseisundit otsiv süsteem. Kõik vajalikud proportsioonid saavutatakse pikaajalise kohanemise tulemusena. Seejärel veenavad jälle John Keynesi pooldajad, et tasakaal saavutatakse vaid valitsuse majandusse sekkumisega. Esimese seis-

koha esindajad peavad oluliseks konkurentsi, teised näevad tasakaalu hoidjana riiki. Ilmselt nõustuvad mõlema mõtteviisi pooldajad sellega, et suuna valimisel tuleks arvestada keskkonnas domineerivate väärtustega. Muidu kujuneb oht, et majanduspoliitika ei toimi või tekitab ühiskonnas ületamatuid vastuolusid. Seetõttu muutub oluliseks inimeste sügavamate tõekspidamiste tundmine, analüüsimaks makromotivatsiooni kujundamise võimalusi.

Inimeste tõekspidamiste mitteamestamisel on oht, et makromotivatsiooni kujundavaid tegureid selgitatakse mikromotivatsiooni terminites. Käitumise põhjusi indiviidi tasandil nimetatakse A-tüüpi ehk mikromotivatsiooniks. Üksikisiku motivatsiooni allikaid analüüsitakse lähtuvalt inimese vajadustest või tunnetusprotsessidest. Indiviidi tasandi psühholoogilisi omadusi oleks vääralaiendada ühiskonnale tervikuna, sest nende seos pole lineaarne. Nähtuste lihtsustamiseks võib pidada, kui ühes paikkonnas domineerivaid indiviidide vajadusi omistatakse kogu populatsioonile. Näiteks võib olla kujunenud stereotüüpne arusaam, et mingi piirkonna inimesed toimivad peamiselt füsioloogiliste vajaduste rahuldamiseks. See võib olla tõene paljude indiviidide kohta, kuid ebaadekvaatne kogu populatsiooni tasandil.

Makromotivatsiooni kujundavad inimeste tõekspidamised ja väärtused, sest neid võib iseloomustada kui inimeste eelistusi. Inimese käitumise ja tegevuse seisukohalt võib esile tuua järgmisi väärtuste funktsioone (Rokeach, 1973, lk.13–14):

- 1) väärtused etendavad standardite osa, sest võimaldavad inimesi võrrelda;
- 2) väärtused on motivatsiooni allikaks, sest annavad inimeste käitumisideaalid ja aitavad säilitada enesehinnangut;
- 3) annavad juhised otsustamiseks ja konfliktidega toimetulekuks.

Näiteks kui inimeste grupi domineerivaks väärtuseks on perekonna turvalisus, siis tehakse otsustamisel valikuid suure tõenäosusega nii, et see oleks kooskõlas lähedaste eest hoolitsemise sooviga. Sotsiaalse tunnustuse kui väärtushinnangu domineerimine ajendab tegutsema nii, et sellega kaasneks teiste austus ja imetus.

4.2.2. Prognooside koostamine

Kultuuri uurijatel on palju eriarvamusi, kuid ühel meelel ollakse, et see avaldab mõju inimeste tulevikukäitumisele. Siit tuleneb vajadus arvestada kultuuri elementidega **tulevikuprognooside koostamisel**. Eesti üleminekuaega käsitlevas monograafias rõhutab Marju Lauristin kultuuri ja vaimulaadi mõju toimunule (Lauristin, 1997, lk. 37). Mitmetes endistes idabloki riikides toimusid muutused kõigepealt kultuuris ja alles siis ühiskonnas (näiteks Liuhto, 1997; Reykowski, 1994). Seda kinnitavad ka Tartu Ülikooli haridussotsioloogia uurimisrühma üle kahekümne aasta kestnud vaatluse tulemused, mille kohaselt koolinoorte väärtusteadvuse muutus eelnes suurtele muutustele ühiskonnas:

Hoolimata sellest, et nõukogude propagandasüsteem töötas täiskäigul kuni perestroika väljakuulutamiseni 1985. aastal, algas Eesti noorsoo eemaldumine kuuekümnendatel ja seitsmekümnendatel väljakujunenud väärtussüsteemist hiljemalt kaheksakümnendate aastate künnisel. — Sisulises plaanis võib kaheksakümnendatel aastatel toimunud noorsooteadvuse muutusi iseloomustada kui liikumist turumajandusliku väärtussüsteemi suunas. (Saarniit; 1995, lk. 21.)

Tsitaadist selgub, et ka Eestimaal eelnesid ühiskonna muutustele muutused kultuuris, eriti selle käitumismudeleid ja norme kujundavas elemendis — väärtusorientatsioonides. Seda asjaolu tuleb arvestada Eesti majanduspoliitika kujundamisel ja realiseerimisel, sest praegused väärtused mõjutavad nii tänaseid kui ka homseid valikuid majanduses ja sotsiaalsfääris.

Eriti tähelepaneliku vaatluse alla tuleks võtta noorte väärtushinnangud ja hoiakud. Üks sotsiaalsühholoogia klassikaliseks peetav uurimus tõestab seda veenvalt. 1943. aastal alustas Newcomb noorte inimeste uurimist, mille tulemusena oli võimalik ennustada 1960. aastate protsesse USA-s. Newcombi korraldatud kordusuurimus 1963. aastal ehk 20 aastat hiljem näitas, et enamik katseisikuist oli säilitanud hoiakud, mis kujunesid kõrgkoolis õppimise ajal. Väärtushinnangute püsivust näitab ka eespool nimetatud Eesti kooliõpilaste uurimus. 1983. aasta kooliõpetajate väärtus-

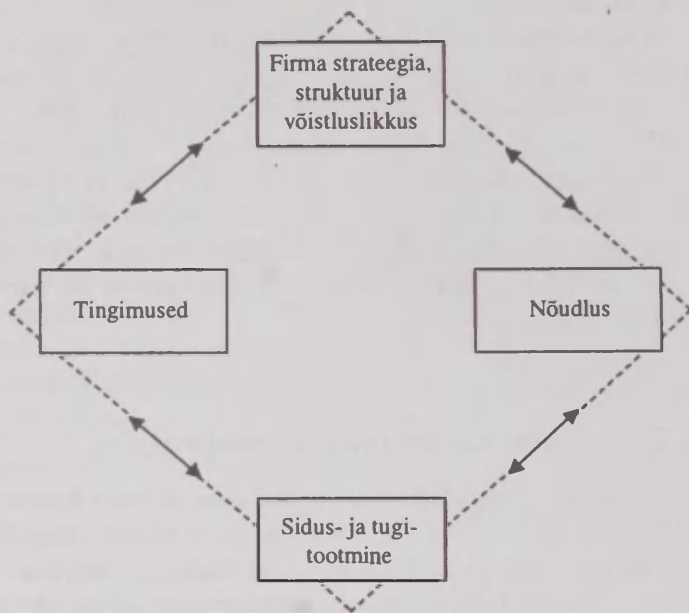
hinnanguid võrreldi kolmel korral — vahetult kooli lõpetamisel, neli ja üheksa aastat hiljem (Saarniit, 1995, lk. 20). Selgus, et sõltuvalt hinnatavatest väärtustest ulatus hinnangute individuaalne kokkulangevus kuni 80%-ni. Seega võib väita, et inimeste väärtushinnangud ja hoiakud muutuvad vähe, mis võimaldab nende tulevikukäitumist prognoosida.

Tundes noorte inimeste väärtusi ja hoiakuid, saab prognoosida, millised majandusvaldkonnad mingis paikkonnas võivad prioriteetseteks kujuneda. Näiteks kui domineerivad sotsiaalse tunnustusega seotud väärtused, siis on väiksem tõenäosus leida massitootmiseks vajalikku tööjõudu. Tööprotsessi eripära ja töö sisu ei vasta nende inimeste ootustele, mille omakorda kujundavad väärtused. Riik muudab oma elanike domineerivad väärtused konkurentsieeliseks siis, kui majanduse ja sotsiaalelu arengu planeerimisel arvestatakse inimeste tööekspidamisega. Riik saab tööekspidamise kujunemise protsessi sekkuda peamiselt hariduse sisu vahendusel. Selleks tuleb otsustada, millist haridust ja millise perioodi jooksul riigis antakse.

4.2.3. Töökultuur ja organiseerumisprotsess

Indiviidid toovad gruppidesse ja organisatsioonidesse kaasa oma tööekspidamised, käitumisviisid ja normid, mille nad on omandanud sotsialiseerumise käigus ehk ümbritsevat kultuuri õppides. Seejärest võib rääkida **(töö)kultuuri ja organiseerumisprotsesside seostest** kui ühest riigi paremuse kujunemise allikast. Ka Porter rõhutab, et ettevõtete organiseerumis- ja tegevuste sooritamise viisid on üheks konkurentsieeliste kujunemise baasiks (Porter, 1990, lk. 40). Porter toob esile neli konkurentsieeliste mõjutegurite gruppi (joonis 4.2): tingimused, nõudlus, sidus- ja tugitootmine ning firma strateegia, struktuur ja võistluslikkus. Michael Porter käsitleb mitmeid neist uuenduslikust aspektist. Riikide konkurentsieeliseid mõjutavate tingimuste hulgas vaatleb ta traditsioonilistele käsitlustele lisaks haridussüsteemi, kultuuri, eriti töökultuuri ja infrastruktuuride arengutaset. Suure nõudlusega kodu-

maine turg on sageli loomingulisuse ja uuendusmeelsuse kujunemise baasiks. Porter näitab, kuidas riigi tasandi otsustused kujundavad firmade strateegiat, struktuuri ja võistluslikkust ning need omakorda muutuvad konkurentsieeliste kasvupinnaks. Kultuuri mõju ilmneb ka selles, et majandustegevuses osutub sageli otsustavaks teguriks ideede teostamise kvaliteet. Järjekindel ja korrektne realiseerimine on sama oluline kui uudsed ideed. Nende baasiks on kultuuris üldlevinud hoiakud.

Joonis 4.2. Konkurentsieeliste mõjutegurid.

Kultuurierinevuste problemaatika kujunes eriti aktuaalseks siis, kui 1970. aastatel ilmnemise USA majanduses raskused globaalsete protsessidega kohanemisel ja mitmed Aasia riigid, eriti Jaapan, ilmutasid muutunud oludega toimetulekul suuremat paindlikkust. Paljud teadlased võrdlesid tüüpilisi Jaapanis ja USA-s toimivaid organisatsioone. 1981. aastal avaldas William G. Ouchi (Ouchi, 1981) uurimuse tulemused, milles eristati kolm gruppi ettevõtteid:

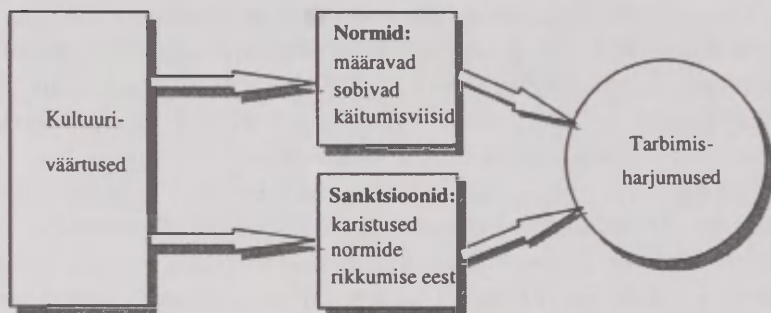
tüüpilised ameerika ja jaapani firmad ning Z-tüüpi ameerika firmad. Z-tüüpi ettevõteteks nimetati neid USA firmasid, milles kasutati jaapani juhtimissüsteemi. W. G. Ouchi näitab, et funktsioneerivat organisatsiooni mõjutab rahvuskultuuriline taust.

Väärtushinnanguid, mis toimivad ideaalselt ühes kultuuri kontekstis, pole alati võimalik teise keskkonda üle kanda. Ouchi peab ameerika organisatsioonidele kõige intrigeerivamaks õppetunniks Jaapanis levinud kvaliteediringide praktikat (Ouchi, 1981, lk. 223). Kvaliteediringi (*Q-Circle*) ühe peamise eelisena näeb ta, et need on võimaldanud väikeste kulutustega tõsta tootlikkust ja moraali. Esimesed ringid alustasid tegevust juba 1949. aastal (Ouchi, 1981, lk. 225). 1979. aastal oli Jaapanis üle 100 000 ametlikult registreeritud kvaliteediringi (Ouchi, 1981, lk. 223). Vaatamata jõupingutustele pole läänemaades õnnestunud kvaliteediringi kontseptsiooni täielikult rakendada. Laialdaselt viidatakse Volvo näitele, kuid ka selle tulemused ei vastanud täielikult ootustele.

Viimase kahe kümnendi vastavasisulistes käsitlustes püütakse sageli leida kultuuri ja organisatsioonikultuuri seoseid. Nende määratlustes on mõndagi sarnast. Mõlemad sisaldavad väärtusi, tõekspidamisi ja käitumisviise ning neid antakse edasi põlvest põlve või organisatsiooni uutele liikmetele. Nii rahvus- kui ka organisatsioonikultuuris saab eristada materiaalseid ja abstraktseid elemente. Erinevused seisnevad selles, et kultuuriväärtused omandatakse varases lapseas ja tavaliselt teadvustatakse nende mõju vähe. Organisatsioonikultuuri väärtused omandatakse organisatsioonis ja nende teadvustamise määr on kõrgem. Üksikisikul on võimalus valida, kas organisatsioonikultuuri aktsepteerida või sellest lahkuda. Sageli osalevad inimesed elu jooksul paljudes organisatsioonides, mille kultuuri nad omandavad. Organisatsiooni tegevuse korraldamise seisukohalt on oluline, kas selle kultuur on piisavalt tugev, et avaldada liikmeile soovivat mõju ja kuivõrd sõltuvaks liikmed sellest muutuvad. Igapäevane töökorraldus sõltub sellest, kuivõrd üldised kultuuriväärtused toetavad või takistavad sobiva organisatsioonikultuuri loomist.

4.2.4. Tarbimiskäitumine

Pikka aega peeti majandustegureid peamisteks tarbija käitumise mõjutajaiks. Siis arvati, et tarbija käitub ratsionaalselt, tahab saada kaupadest maksimaalset kasu. Hilisemad käsitlused on esile toonud ka teiste mõjurite, nagu väärtushinnangud, hoiakud, harjumused, traditsioonid, tähtsust. Kultuuri mõju kandub isikuteni peamiselt vahetutest suhetest teiste inimestega, kunsti ja massiteabevahendite kaudu. Nende toimeteadustatakse norme, mis reguleerivad üksikisiku või grupi tegevust, et saavutada ja säilitada olulisi nähtusi ehk väärtusi (joonis 4.3). Väärtushinnangud väljendavad ühtede seisundite eelistamist teistele ja on võrreldavad käitumisstandarditega, mille järgi hinnatakse enda ja teiste tegevust. Tavaelus ei räägita normidest ja väärtustest kuigi palju, sest neid pole võimalik vahetult jälgida ja vaadelda. Need on seotud moraaliga ja väljendavad ettekujutust sellest, mida inimesed soovivad.

Joonis 4.3. Kultuuri mõju tarbimiskäitumisele.

Väärtuste ja tõekspidamiste mõju käitumisele vahendavad hoiakud. Hoiak on seadumus või kalduvus vastata või hinnata positiivselt või negatiivselt. Tarbimiskäitumine avaldub hoiakute realiseerimises. Tarbijate hoiakute eiramine võib viia valearvestustele. Näiteks ebaõnnestus 1983.–1985. aastal USA-s tolleaegne maailma kulukaim toote muutmise katse. Üritati juurutada uuemaitseelist kokakoolat, kuid joogil oli tarbija jaoks suur sümboolne väärtus ja seepärast ei võetud pakutud toodet emotsionaalsel tasandil

omaks (Hartley, 1997). Coca-Cola katsetus äratas tarbijate lojaalsuse ja jätkati ligi saja aasta vanuse joogi tootmist nimetuse all Coca-Cola Classic. See oli väga kulukas katsetus, mis näitas, et ei planeerimine, uuringud ega läbimõeldud reklaam taga edu, kui ei arvestata tarbijate hoiakuid.

Riigi konkurentsieelised võivad olla seotud tarbimisotsustega ehk sellega, kuidas inimesed oma raha kulutavad. Siin eeldatakse, et rahvastiku tarbimistegevus kuulub ühe olulise elemendina elulaadi kui süsteemi koosseisu. Paljudes riikides kujundatakse sihipäraselt tarbijate positiivset hoiakut omamaise kauba suhtes. Selle eesmärgiks on imporditavate kaupade ja teenuste tarbimise vähendamine, millel on omakorda tagasiulatuv mõju teistele riigis toimivatele majanduslikele ja sotsiaalsetele protsessidele.

Eestis on alustatud kodumaise toodangu eelistamise kujundamist. Tuleb arvestada, et tegu on pigem hoiakute muutmise protsessiga. Käsumajanduses toodetud kaupade vilets kvaliteet oli üks tegureid, mis kujundas inimestes positiivse hoiaku importkaupade suhtes. Näiteks kümme aastat tagasi olid Eesti tarbijad küllalt suurel määral orienteeritud importkauba ostmisele (Luks, Pettai, 1988, lk. 55). Hoiakute muutmine on keerukam kui uute hoiakute kujundamine. Seejuures tuleb arvestada ka indiviide ümbritsevate gruppide ja neis toimivate protsessidega. Üksikisiku hoiaku muutmist on otstarbekas alustada siis, kui ollakse veendunud, et suudetakse muuta ka teda ümbritsevat gruppi. Teisisõnu, hoiakute muutused indiviidi tasandil võetakse omaks selle inimese jaoks oluliste gruppide kaudu, sest muidu nivelleerib ümbrus taotlused.

Analoogselt on ühiskonnas võimalik kujundada ka teisi hoiakuid, mis suurendaksid terve populatsiooni paremust. Näiteks negatiivne hoiak tubakatoodetesse aitaks ennetada sotsiaalseid probleeme, mis tulenevad suitsetamisega seotud haigustest. Käesoleval ajal on aktuaalseks muutunud loodusressursside säästlikum kasutamine, tarbijalikkuse piiramine ja mitmed teised suhtumised, mis mõjutavad terve riigi käekäiku pikemas perspektiivis. Siin ilmneb kultuuri ja terve populatsiooni hoiakute vastastikune sõltuvus. **Hoiakud mõjutavad kultuuri, kuid hoiakuid ei saa mõjutada kultuuri eripära arvestamata.**

4.2.5. Suhtlemine teiste kultuuride esindajatega

Kultuuride esindajad saavad sõnalistest ja mittesõnalistest märkidest erinevalt aru, seega tajutakse sama sõnumi tähendust mitmeti. Toodete rahvusvahelisele turule viimisel ja reklaamide koostamisel on ilmnenud palju sõnumi mitmetähenduslikkust. Näiteks koka-koola reklaamimisel kasutatavat lauset “Koka lisab eluiga” (*“coke adds life”*) tajuti mõnes Aasia paikkonnas sõnumina “Koka toob teid surmasuust tagasi” (Schermerhorn, Hunt, Osborn, 1991, lk. 403). Analoogiline kultuuri tagapõhjast sõltuv tõlgendamine mõjutab kõiki rahvusvahelise suhtlemise viise — läbikäimisi, koosolekuid, ametikirju, ametivestlusi ja avalikkussuhteid.

Riigi konkurentsivõimet suurendab, kui paikkonna kultuurist tulenevad käitumismudelid on tõlgitavad (sõna laiemas tähenduses) ja arusaadavad teiste kultuuride esindajatele. Teisisõnu, rahvusvahelises suhtlemises sõltub palju väljendatava sõnumi tajumisest nii, nagu sõnumi saatja tahtis edastada. Mida vähem kultuurierinevustest tulenevaid suhtlemistõkkeid, seda ladusamalt kulgeb suhtlemine ja on suurem usaldus suhtluspartneri vastu. Usaldus omakorda on nii äritegevuses kui ka poliitikas riigi kui terviku läbilöögivõime alustalaks.

Suhtlemine annab võimaluse üksteisest aru saada ja ennast väljendada. See on keerukas protsess, koosneb kolmest osaprotsessist — suhtlemispartneri tajumine, vastastikune teabevahetus ja partneri mõjutamine. Suhtlemist kui protsessi mõjutavad kõik kultuurielemendid (vt. joonis 4.2). Lähtudes sellest, kui hõlpsasti on kultuur väljaspool olijatele mõistetav, eristatakse kõrge ja madala kontekstiga kultuure (Hall, 1977, lk. 13–14). Kõrge kontekstiga on kultuurid, milles põhiosa suhtlemisest on mõistetav vaid sellesse kuulujatele, sest tähendused on kodeeritud teiste jaoks mõistetamatutesse märkidesse. Inimestelt eeldatakse sarnaseid tõekspidamisi ja normide täpset arvestamist. Sõnumis on olulised mitteverbaalsed märgid ja teised sümbolid. Verbaalsetel suhtlusvahenditel on väiksem osatähtsus. Madala kontekstiga kultuurides on tähendused mõistetavad nii osalejaile kui kõrvalseisjale. Suur osa teabest edastatakse verbaalsete suhtlusvahendi-

tega. Peetakse võimalikuks tõekspidamiste ja normide paljust. Kõrge kontekstiga on jaapani, korea, araabia kultuur ja madala kontekstuaalsusega saksašveitsi, saksa ja skandinaavia kultuur. Mõned uurijad on leidnud, et kõrgema kontekstiga kultuurid on kollektivistlikumad ja madala kontekstiga individualistlikumad.

4.2.6. Teiste kultuuride kogemuste kohandamine

Maailma majandus ja sotsiaalne elu on oma olemuselt muutunud globaalseks. Ka praktilised kogemused ja teoreetilised üldistused levivad üle maailma. Paljudes maades kasutatakse äri- ja majandushariduses ingliskeelset õppekirjandust. Näiteks Rootsi ülikoolides õpetatakse juhtimise aineid valdavalt ingliskeelsete õpikute järgi, vaatamata omakeelsete õppevahendite olemasolule. Enne Teist maailmasõda asusid mitmed tuntud käitumisteaduste uurijad elama USA-sse ning sellest ajast alates on suurem osa käitumisteaduste fundamentaalseid uuringuid tehtud inglise keeleroumis.

Eestis säilis omakeelne õpetus, vaatamata Nõukogude Liidus levinud venestamisele. See aitas hoida kultuuri ja kiiresti rahvusriiki üles ehitada. Keel annab edasi inimeste mõtteviisi, olles kultuuri üheks tähtsamaks väljundiks. Ilmselt on eestikeelse hariduse säilitamine üheks läbilöögivõimelisuse eeltingimuseks, sest hoitakse alles kultuuri omapära, mis omakorda võimaldab astuda ümbritseva maailmaga komplementaarsetesse suhetesse. Seetõttu on konkurentsieeliseks omakeelse hariduse ja teaduse edendamine.

Kultuurierinevustest lähtuvalt võib tõstatada küsimuse: kuivõrd universaalsed on inimkäitumise seaduspärasused ehk millisel määral on võimalik ühes kultuuris leitud seaduspärasusi teistesse kultuuridesse üle kanda. Riigi paremuseks võib osutada see, kui leitakse ligilähedasim analoog, mille funktsioneerimise tugevaid ja nõrku külgi tundma õpitakse ja seejärel saadud kogemusi arvesse võetakse. Nii on võimalik ennetada vigu seadusandluses, sotsiaalse ja hariduspoliitikas. Üheks otstarbekaks riikide võrdluskriteeriumiks võib pidada kultuuri, sest see ühendab paljusid kogemuste ülevõtmise ja kohandamise mõjureid.

4.3. Eestis toimivate hoiakute uurimusi ja hoiakute seosed konkurentsivõimega

4.3.1. Hoiakud koostegevuse suhtes

Inimesed suhtuvad ümbritsevasse maailma mitmeti. Mõned nähtused hinnatakse meeldivaks, teised ebameeldivaks. Tavaliselt armastavad inimesed rohkem tegelda meeldivate asjade ja nähtustega. Suhtumiste olemuse selgitamiseks kasutatakse mõistet *hoiak*, mis seisneb valmiduses positiivselt või negatiivselt reageerida inimestele ja nähtustele ümbritsevas keskkonnas (Triandis, 1971, lk. 2). Hoiakud aitavad inimestel ümbritseva keskkonnaga kohaneda ja muudavad inimkäitumise ennustatavaks, sest nad on käitumisviisi osaks. Nii on nad ka kultuuri osaks.

Tõise tegevuse korraldamine kutsus esile vajaduse uurida inimeste koostegevuses toimivaid seaduspärasusi. Geert Hofstede juhtimisel tehti laialdane, paljusid kultuure hõlmav tõise tegevuse hoiakute uurimus. Selle järeldusi laiendati kultuuridele tervikuna. Kultuuril eristati nelja dimensiooni:

- *maskuliinsus/feminiinsus*, mis näitab, kuivõrd domineerivad mehelikud käitumisviisid, edasipüüdlikkus ja võistluslikkus;
- *võimudistants* näitab, millisel määral kultuuris peetakse oluliseks võimu- ja hierarhilisi suhteid;
- *ebamäärasuse taluvus* iseloomustab, kas ja kui palju talutakse pingelisi ja ebaselgeid olukordi või eelistatakse neid vältida;
- *individualism/kollektivism* näitab, kas peetakse tähtsamaks üksikisiku või grupi huve.

Loetletud faktoritest on kõige rohkem uuritud **individualismi ja kollektivismi** avaldumisviise kultuurides. Individualistlikes kultuurides (tüüpilised näited on Ameerika Ühendriigid, Suurbritannia ja Austraalia) on väärtustatud üksikindiviidi huvid ja vajadused. Inimene peab hoolitsema vaid iseenda ja oma lähedaste eest. Kollektivistlikes (tüüpilised näited mitmed Aafrika, Aasia ja Ladina-Ameerika maad) kultuurides peetakse oluliseks indiviidi allumist grupile, grupisest harmooniat ja kokkukuuluvustunnet.

Individualismi määra suurenemist seostatakse sageli majandusliku jõukuse kasvuga (Triandis, McCusker, Hui, 1990). Majanduslik heaolu suurendab inimeste iseseisvust ja valikuvõimalusi ning individualistlikud väärtused toetavad omakorda vaba konkurentsi arengut. Schwartsi uurimused kinnitavad analoogselt, et eksisteerivad seosed B-tüüpi ehk makrotasandi motivatsiooni ja individualismi-kollektivismi dimensiooni vahel (Schwartz, 1990, lk. 152–154). Mitmed uurimused on näidanud individualismi-kollektivismi kui nähtuse dünaamilisust ühiskonnas. Ühiskonna arengu mõnel perioodil võib täheldada kollektivismi osatähtsuse tõusu ning sellele järgnevat langust. Näiteks USA-s aastail 1958–1989 korraldatud longitudinaalne naiste uuring näitas, et indiviidid muutusid paralleelselt ühiskonnas toimuvate muutustega (Roberts, Helson, 1997, lk. 648). Katseisikuid küsitleti 21, 27, 43 ja 52 aasta vanuses. Individualistlikkuse määr kasvas 1960. aastatel, jõudis haripunkti 1970. aastatel ja hakkas langema 1980. aastatel. Analoogseid tendentse võis märgata ka paljude teiste sama ühiskonna gruppide uurimisel.

Selle kümnendi algul oli Eesti kõrge kollektivismi määraga riikide hulgas (Triandis, 1995, lk. 177). Ühiskonna muutused kutsuvad esile kollektivismi osatähtsuse vähenemise, mida näitavad 1994.–1995. aasta uurimistulemused (Realo, Allik, Vadi, 1997). Selgus, et kollektivismi tase varieerub erisuguse sotsiaaldemograafilise taustaga gruppides ja kollektivistlikke hoiakuid saab diferentseerida (tabel 4.1). Hoiakute eristamiseks tuleb küsida: kollektivistlik kelle või mille suhtes. Uurimuses võrreldi katseisikute hoiakuid kolme suhete tasandi suhtes (ESTKOL-i skaala kolm alaskaalat, mis mõõdavad inimese sõltuvust või sõltumatust). Nendeks olid:

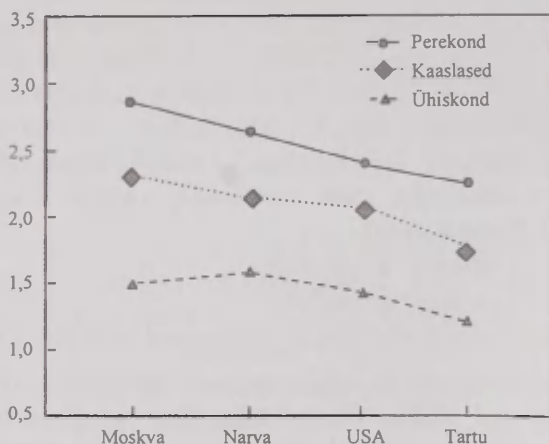
- perekond ja lähemad sugulased;
- sõbrad, töökaaslased ja naabrid;
- riik, rahvus, avalik arvamus ja sotsiaalsed institutsioonid.

Tulemused kinnitavad, et eksisteerivad erisugused kollektivismi vormid. Inimesed võivad olla näiteks väga kollektivistlikud oma perekonna suhtes, kuid samal ajal käituda individualistlikult suhetes sõprade või töökaaslastega. See tähendab, et teades inimese kollektivismi määra vaid ühel suhete tasandil, ei saa midagi väita

selle inimese kollektivistlike hoiakute kohta teistel tasanditel. Kaaslaste suhete tasand hõlmab töösuhteid. Juhtidel, direktoritel ja teistes töise tegevusega seotud gruppides on kaaslaste tasandi kollektivismi näitajad madalad. Isolatsioonis olevail gruppidel, nagu väikesaare elanikud ja sõdurid, on kaaslastele suunatud kollektivismi näitajad tunduvalt kõrgemad. Seetõttu võib tulemuste interpreteerimisel järeldada, et töise tegevusega seotud eesti organisatsioonides toimivad pigem individualistlikud kui kollektivistlikud suhted (Vadi, Buono, 1997, lk. 72–73).

Kollektivismi määr varieerub piirkonniti, sest Eestit võib pidada mitmekultuuriliseks riigiks. Eri riikide üliõpilasi küsitledes selgus, et valdavalt mitte-eestlastega asustatud Ida-Eestis on kollektivismi osatähtsus suurem kõigil tasandil (joonis 4.4). Huvi-tava asjaoluna ilmneb, et Narva katseisikute (Narva kõrgkooli üliõpilased) kaaslaste tasandi kollektivismi näitajad on kõrgemad kui Moskvast. Uurimusest selgub, et eestlastest tudengitel, võrreldes Moskva, Narva ja USA üliõpilastega, on kollektivismi määr kõigil tasandil madalam. Kõigi uuritud gruppide ühistunnuseks on, et kaaslaste taseme kollektivismi määr on väiksem kui suhetes perekonna ja ühiskonnaga.

Allikas: Realo, Allik (trükkis).

Joonis 4.4. Kollektivismi määr eri paikkondades.

Tabel 4.1. Kollektivism Eestis (ESTKOL) (Realo, Allik, Vadi, 1997)

Uuritav grupp	ESTKOL-i alaskaalad							
	C1		C2		C3		C	
	Keskmine	SD	Keskmine	SD	Keskmine	SD	Keskmine	SD
Sõdurid (n = 146)	24,5***	5,1	13,2***	5,8	20,4***	5,6	58,1***	11,8
Üliõpilaskorporatsiooni Indla vilistlas- liikmed (n = 22)	22,2	7,4	8,9	5,0	27,0***	3,9	58,0***	10,0
Kihnu saare elanikud (n = 17)	23,2*	4,8	12,9***	6,4	19,6	4,7	55,7**	11,3
Paljulapselised emad (n = 11)	26,6***	4,6	8,8	3,6	17,9	6,7	53,3	9,8
ENÜS-i vilistlasliikmed Rootsist (n = 18)	14,8***	6,3	8,8	4,3	23,6***	3,2	47,3	11,3
Meesüliõpilased (n = 181)	17,5***	6,2	9,3	4,7	14,9***	6,0	41,6***	12,5
Juhid ja direktorid (n = 40)	18,8	6,6	7,0**	4,6	15,3***	5,5	41,1***	13,7
Naisüliõpilased (n = 376)	17,7***	6,0	8,6*	5,0	14,1***	5,7	40,5***	12,2
Õpetajad (n = 27)	18,4	7,6	7,2*	4,2	11,7***	6,2	37,3***	14,7
Kogu valim (N = 1016)	19,6	6,6	9,5	5,3	16,2	6,5	45,3	14,0

Märkus. Kõrgemad indikaatori näitajad tähendavad suuremat kollektivismi määra. Kõrgeimad näitajad on poolpalsus kirjas ja madalaimad näitajad alla joonitud.

C1 — perekond; C2 — kaaslased; C3 — ühiskond; C — summaarne kollektivismi indeks; SD — standardhälve.

*p < 0,05; **p < 0,01; ***p < 0,001.

Individualismi-kollektivismi määr mõjutab organiseerumisprotsessi tervikuna. See avaldub meeskonnatöö korraldamises, sobivate töö tasustamise süsteemide leidmises, eestvedamise tõhususes ja suhtlemisviiside asjakohasuses. Näiteks on leitud, et hiina taustaga ja valged ameeriklased eelistavad grupitöös erisuguseid tasustamise põhimõtteid. Hiinlastele sobib paremini võrdsusprintsipi rakendamine, kuid valged ameeriklased soovivad, et tasu vastaks igaühe panusele (Cox, 1994, lk. 115). Eesti konkurentsieeliste seisukohalt võib koostegevuse hoiakute uurimustest teha järgmised järeldused.

1. Eesti kui riigi konkurentsivõime suureneb, kui organisatsioonides arvestatakse inimeste mõttelaadi. Kaaslaste tasandi madala kollektivismi määra tõttu sobib eesti organisatsioonide jaoks konkreetse tööpanusega kooskõlas olev tasustamise viis, sest see oleks vastavuses inimeste ootustega, mis tulenevad nende individualistlikest hoiakutest. Uurimused on näidanud, et madala kollektivismiga töötajate puhul tuleks tasustamine seostada inimeste konkreetse panusega. See printsip kehtib äri-, haldus- ja mittetulundusorganisatsioonides.
2. Koostegevuse hoiakud mõjutavad (Porteri konkurentsieeliste mudeli terminites) ettevõtte strateegiat, struktuuri ja võistluslikkust (joonis 4.2). Eriti avaldavad koostegevuse hoiakud mõju ettevõtete struktuurile ja võistluslikkusele. Organisatsiooni struktuuris ehk omavaheliste suhete süsteemis peab arvestama, et indiviidi rollimääratlus on organisatsioonide toimimisel oluline. Seetõttu soovitakse täpsete suhete määratlemist, mis omakorda suurendaks organisatsioonide tegusust.
3. Madala kollektivismi tasemega kultuurides on organisatsiooni-kultuuri mõju raskemini saavutatav. Kui kaaslaste taseme kollektivism mõjutab organisatsioonikultuuri, siis võib väita, et eesti organisatsioonides tuleb positiivse ja tugeva organisatsioonikultuuri kujundamiseks teha teadlikke jõupingutusi. Eriti oluline on see teenindusettevõtete tegevuse korraldamisel, kus paljud käitumise avaldumisviisid on vahetult organisatsioonikultuuri sisu ja mõju määraga seostatavad. Siit tulenevalt saab öelda, et vastavate organisatsioonide juhtide kooolitus- ja arendusprogram-

mides oleks otstarbekas käsitleda organisatsioonikultuuri kujundamise põhimõtteid, mis omakorda edendaks eesti ettevõtetes pakutavat teenindustaset. Mitme majandusharu arendamisel on just teenindustase või sobiva teenindustaseme puudumine võtmeküsimuseks.

4. Eespool toodud uurimused näitavad, et eesti organisatsioonides sobivad madalama kollektivismi määraga riikide töökorralduse kogemused. Seejuures võib esile tuua Eesti-siseseid erinevusi, sest toodud andmete kohaselt varieerub kollektivismi määre piirkondlikult. Töökorralduse tõhustamiseks on oluline nende erinevuste teadvustamine. Kirde-Eestis, kus inimeste hoiakud kaaslaste tasemel on kollektivistlikumad, on töösuhete korraldamisel otstarbekas arvestada töötajate vastavaid vajadusi.
5. Koostööhoiakute seisukohalt on Eesti konkurentsivõime kõige suuremaks probleemiks eeldatavad raskused meeskonnatöö korraldamisel, sest isiklike eesmärgid ja vajadusi peetakse olulisemaks kui grupisisesest harmooniat ja üldisi eesmärgid. Tulevikuorganisatsioonides omandavad olulise rolli grupid ja suureneb projektide lahendamiseks loodavate tööühikute osa juhtimises (McBeath, 1990, lk. 120). Riik saab tema kasutuses olevate vahenditega tulevaste organisatsioonide liikmeid selleks ette valmistada. Maailmas toimiva trendiga kaasaskäimiseks tuleks sekkuda hariduse sisusse. Riigi haridustellimuses peavad teiste hulgas olema ka koostöövilumuste kujundamise nõuded. Peale organisatsioonide tõhususe kasvu tagaks see ka välissuhtluse parendamise, sest vastavate kogemuste puudumine võib olla oluliseks takistuseks. Siin saab riigi sihikindel poliitika kultuuri kui tervikut mõjutada.

4.3.2. Hoiakud ühiskonna suhtes

Kollektivismi uurimus näitab, et erineva sotsiaal-majandusliku ja demograafilise tagapõhjaga gruppide suhtumine ühiskonnasse varieerub (tabel 4.1). Näiteks iseloomustab ühealisi üliõpilasseltsi ja korporatsiooni liikmeid Eestist ja Rootsist kõrge kollektivismi

tase suhetes ühiskonnasse ehk patriotism. Neis gruppides peetakse ühiskonna huve ülimalaks ja tahetakse saavutada harmooniat ning vältida avalikke konflikte. Kõrge kollektivismi määr seostub võrdsuse taotlusega. Neist andmetest lähtuvalt võib väita, et eestlaste mõttelaadile sobiksid normid, mis tagaksid ühiskonnas võrdsuse. Seejuures tuleb valida, kas eelistada võrdsust tulemuste ümberjaotamisel või võrdsete võimaluste loomise norme. Triin Vihalemma ja Marju Lauristini (1997, lk. 292) andmeil muutusid aastail 1993–1995 eestlaste hoiakud kollektivistlikumaks ja venelaste suhtumised individualistlikumaks. Eestlaste individualismi määr vähenes 66%-lt 45%-ni ja venelastel kasvas 20%-lt 36%-ni. Kogu valimis kasvas kollektivismi määr 2%. Realo, Alliku, Vadi (1997) ning Vihalemma ja Lauristini uurimiste tulemused on mõneti vastuolulised. Neid saab selgitada nii mõõtmise probleemidega kui ka katseisikute erisuguse taustaga. Realo, Alliku ja Vadi uurimus näitab, kuivõrd kollektivismi osatähtsus varieerub.

Siiski pole kõigis ühiskonnagruppides nii kõrgeid kollektivistlikke tendentse nagu 60 aastat tagasi üliõpilasühendustega liitunudel. Naisüliõpilastel, õpetajatel ja meesüliõpilastel on ühiskonna tasandi kollektivismi iseloomustavad näitajad tunduvalt madalamad. Need tulemused näitavad, et ühiskonnas on grupe, kelle arvates jaotamine peaks olema vastavuses igäühe panusega. Ka Vihalemma ja Lauristini (1997, lk. 292) nendivad, et individualistlik-kollektivistlikke hoiakuid mõjutavad positsioon ühiskonnas, oskused ja haridustase.

Ühendades mitmete uurimuste tulemusi, saab kinnitust väitele, et Eestis on grupe, kes toetavad liberaalseid vaateid. Näiteks eksisteerib seos ühe tuntuma isiksusetesti NEO-PI viie dimensiooni ja kollektivismi vahel. Testi viis dimensiooni väljendavad universaalset isiksuse struktuuri ja seetõttu on see rakendatav väljaspool inglise keeleruumi (Pulver, Allik, Pulkkinen, Hämäläinen, 1995, lk. 121). NEO-PI-testi interpreteerija Robert McCrae toob dimensioone selgitades esile seaduspärasuse, et avatuse ehk kogemuste vastuvõtlikkuse skaala seostub parempoolsete ja liberaalsete vaadetega (McCrae; 1995, lk. 325). Realo, Alliku, Vadi uurimuses analüüsiti NEO-PI ja ESTKOL-i skaalade omavahelisi

korrelatsioone (1997, lk. 109–110). Leiti, et kollektivismi näitaja oli kõige tugevamini seotud avatuse ehk vastuvõtlikkuse skaalaga. Nende vahel on tugev negatiivne korrelatsioon ja avatuse dimensioon osutus kollektivismi näitaja kõige tugevamaks prediktoriks. Seega leidis ka Eestis kinnitust, et madalama kollektivismi tasemega gruppides domineerivad liberaalsed ja parempoolsed vaated.

Erinevate eesti gruppide kõrvutamisel selgus, et kollektivismi näitajad kasvasid paralleelselt eaga. Eakamatel katseisikutel oli kõrgem ja noorematel madalam kollektivismi määr. Kõik eespool toodud tulemused on loogiliseks tõestuseks väitele, et Eestis on sotsiaal-majanduslikke gruppe, eriti nooremate hulgas, kel on ühiskonna suhtes parempoolne hoiak.

Krakovi teadlased Jan Jerchina ja Jaroslaw Górniak (1997) analüüsisid endistes sotsialismimaades toimivaid hoiakuid. Koguti võrdlevaid andmeid ühiskonna jaoks oluliste hoiakute kohta. Korraldati suurte valimitega uurimus, milles Likerti tüüpi viiepunktilisel skaalal hinnati palju nähtusi, sealhulgas äride suunitlust, vasakpoolsust ja majandusoptimismi. *Äride suunitluse* skaala kirjeldus lähtub David McClellandi ja Heckhauseni vajaduste teooriast, keskendudes inimeste saavutusvajadusele. Skaala mõõdab äriiga seonduvat saavutusvajadust, ettevõtlikkust ja riskijulgust. *Vasakpoolsuse* skaala tugineb Anthony Heathi töödele ja sellel mõõdeti hüvede võrdse jaotamise taotlust ja soovi, et riik vastutaks heaolu eest ning kontrolliks majanduselu vorme. *Majandusoptimismi* iseloomustav skaala näitab nii rahulolu aktuaalse majandusolukorraga kui ka optimismi riigi majanduse tulevaste arenguvõimaluste suhtes.

Jan Jerchina ja Jaroslaw Górniak (1997, lk. 90) peavad kõige vasakpoolsemaid vaateid esindavateks Venemaad, Valgevenet ja Ukrainat. Järgmisesse gruppi paigutavad nad Balti riigid, Slovakkia ja Ungari. Kahel järjestikusel aastal toimunud küsitluse tulemused on sarnased ehk näitajad muutusid aasta jooksul vähe. Selle uurimuse tulemused näitavad, et Eestis on sotsiaalseid gruppe, kes taotlevad hüvede võrdset jaotamist ja majanduses tugevat riigipoolset kontrolli.

Riigi konkurentsivõime sõltub sellest, milliseid jaotusnorme suured grupid ootavad ja kuivõrd seadusandlus vastab rahva ootus-

tele. Enamiku arvates õigete asjade väärtustamine tagab ka seaduste järgimise ja toimimise ning stabiilsuse riigis. Kollektivismi määra teadvustamine aitab teha valikuid, kui korraldatakse riigi poliitilist, majandus- ja sotsiaalelu. Tuleb otsustada, milliste gruppide hoiakutega millist eluvaldkonda kooskõlla soovitakse viia. Seetõttu saab Eesti konkurentsivõime seisukohalt esile tuua järgmisi järeldusi.

1. Toodud uuringud viitavad sellele, et kui tahetakse vastata nooremate ja kõrgema haridustasemega gruppide ootustele, tuleks eelistada vähem reguleeritud ja liberaalsemat majanduspoliitikat. Võrdse jaotamise ja reguleerimise printsiipe toetavad Eestis eakamad ja traditsioonidega suuremal määral seotud inimgrupid.
2. Kollektivismi määr ühiskonnas on kõrgem kui kaaslaste tasandil, järelikult on riigi institutsioonidel inimeste teadvusele ja tegevusele suur mõju. Seda tuleb arvestada kohalike omavalitsuste töö korraldamisel ja reorganiseerimisel. Ümberkorraldused ei tohiks identiteeti kahjustada, sest kollektivistlikud hoiakud tingivad kuuluvustunde vajaduse. Kui otsustatakse omavalitsuste haldusalasid muuta, siis on otstarbekas arvestada kogemusi, mis on saadud organisatsioonide liitumistel ja ühinemistel (Buono, Weiss, Bowditch, 1989, lk. 145–159). Kõrge kollektivismi määr on soodus pinnas mitmesuguste vastuolude kujunemisele, mis on organisatsioonide ning omavalitsusete liitumiste ebaõnnestumiste põhjuseks. 1990. aastatel on maailma majanduselus toimunud väga palju ühinemisi ning liitumisi, nende kogemuste üldistamine Eesti eripära arvestades aitaks kaasa sotsiaalse stabiilsuse tagamisele. Inimeste teadvuses kujunenud identiteedihoiakute muutmine on väga keeruline ja aega nõudev protsess. Seetõttu tuleb kõiki kiirete ja läbimõttlemata lahenduste rakendamise katseid vaadata kui piirkondliku stabiilsuse kahjustamist ja seekaudu konkurentsivõime vähendamist.
3. Ühiskonna tasandi kõrge kollektivismi määr võib aidata Eesti kuiterviku ühtsustunde kujundamisel, mis omakorda soodustab ühiskonna liikmete panust selle koosluse heaks. Ühiskonna liik-

mete emotsionaalsel ühtekuuluvustundel võib olla suur mõju riigi konkurentsivõimele ja edule. Ka siin tuleb arvestada vanusegruppide näitajate diferentsitust ehk ealiselt nooremate sotsiaalsete gruppide esindajate individualistlikke tendentse (nt. joonis 4.3). Emotsionaalse ühtekuuluvustunde suurendamiseks on vajalikud riiklike institutsioonide teadlikult koordineeritud jõupingutused, mis on suunatud vastavate gruppide esindajatele. Kui sellele tähelepanu ei pöörata, võib kujuneda identiteedikriis, mis viib võõrandumiseni ja ükskõisuseni riigi käekäigu suhtes.

4. Eesti stabiilsuse seisukohalt tuleb pöörata tähelepanu mitte-eestlaste hoiakule ühiskonna suhtes. Nende hulgas on kollektivismi tase kõrge ja võib väita, et mitte-eestlastele on ühiskonna tasandi suhted tähtsad. See loob eeldused ühtsustunde tekitamiseks. Kui antud väidet kõrvutada Narva Kreenholmi Valduse AS-i töötajate väärtuste uuringutega, siis ilmneb, et katseisikud peavad tähtsamaks indiviidi ja perekonna tasandi väärtusi (Vadi, 1998, lk. 398). See on kooskõlas ka Realo ja Alliku uurimistulemustega. Integratsiooniraskusi tekitab see, et ühiskonnaga seonduvaid väärtusi peetakse vähe tähtsaks. Näiteks Narva Kreenholmi töötajate uurimuses selgus, et ühiskonna ja tolerantusega seotud väärtused on järjestuskaalade lõpus. Siin ei toeta väärtused hoiakuid, mis võib esile kutsuda identiteedikriisi. Probleemi leevendamiseks on vaja suunata nende inimeste identiteedi kujundamise protsessi nii, et nad saaksid ümbritsevast reaalsusest aru. Identiteet toetab sotsiaalse süsteemi stabiilsust, sest selle kaudu teadvustatakse käitumise standardeid ja vastastikuse kontrolli mehhanismide kujunemist.
5. Üheks arengu eelduseks on diversifikatsioon. Ühiskonna tugevust ja konkurentsivõimet toetab hoiakute ja väärtuste paljus. Erisuguste hoiakutega sotsiaalsed grupid on erinevate vaadete ja ideede baasiks. Heterogeenne hoiakute struktuur loob võimalused muutusteks ja arenguks ning seetõttu tuleks hoiduda kõikehõlmavatest vaadete ühtlustamise katsetest.

4.3.3. Hoiakud ettevõtluse suhtes

Inimeste suhtumist ettevõtlusesse võib pidada üheks ühiskonna liikumapanevaks jõuks. Ettevõtlikkust on seostatud individualismiga. Näiteks individualismi käsitlevas monograafias defineerib Steven Lukes individualismi vabadusearmastuse, kõrge saavutusvajaduse, eneseuhkuse ja ettevõtlikkuse kõrge esinemismäära kaudu (1973, lk. 31). Analoogetes käsitlustes seostatakse kõrget saavutusvajaduse määra kultuuris majanduse kiire edenemisega. Kõrge saavutusvajadusega inimesi iseloomustab mõõdukate riskide võtmine, tegevusele kiire ja täpse tagasiside saamise soov ja pidev tegutsemisvajadus. Ajalooliselt on individualistlikud hoiakud Ameerikas suuremat mõju avaldanud kui Inglismaal. USA-s ja Lõuna-Aafrika Vabariigis tehtud uurimus näitab, et ettevõtlikkus on seotud keskmise individualismi-kollektivismi määraga (Bond, Smith, 1996).

Lääne ühiskonnas toimiv hoiakute ja vajaduste struktuur ei selgitanud Aasia riikide kiiret majandusarengut. Geert Hofstede ja Michael Harris Bond kohandasid 1970. aastate IBM-i uurimuse hiina kultuurile, mille tulemusel lisati viies kultuure eristav dimensioon — *dünaamiline konfutsionalism*. See Vana-Hiina õpetlase ja tema vaadete järgi nime saanud kultuurierinevuse dimensioon iseloomustab vanade traditsioonide kohanemisvõimet muutuvates oludes, oskust toime tulla väheste ressurssidega, säästlikkust ja lühiajaliste eesmärkide allutamist pikaajalistele.

Konfutsionalism selgitab ettevõtlikkuse fenomeni Kagu-Aasias. Nii kollektivismi kui ka konfutsionalismiga seostuvad harmoonia- taotlused inimsuhetes. Seetõttu peetakse tähtsamaks häid suhteid kaaslastega, mis omakorda võivad majanduslikud kaalutlused tagaplaanile jätta. Need seaduspärasused selgitavad Kagu-Aasia 1997. aasta pangakriiside põhjusi. Pankade tegevuses, eriti laenu- tegevuses osutusid omavahelised suhted olulisemaks kui majanduslikud arvestused. Kahjuks pole uurimusi, mis selgitaksid, kui- võrd toimib konfutsionalismi fenomen Eestis. Vastavasisulised uuringud aitaksid prognoosida, mil määral on inimesed orienteeritud säästlikkusele ja pikaajalistele eesmärkidele. Tänapäeval on need Eestile vajalikud hoiakud. Mõne uurimuse kohaselt on eest-

lased küllalt suurel määral kulutamisele orienteeritud (tabel 4.2). Tulemused peegeldavad 1994. aasta tendentse.

Tabel 4.2. Vastused küsimusele “Kas Teie perekond on viimasel aastal: a) säästnud raha, b) rahaga toime tulnud, c) kulutanud sääste, d) laenanud raha, e) kulutanud sääste ja laene?”

	Eest- lased %	Vene- lased Eestis %	Lät- lased %	Vene- lased Lätis %	Leedu- lased %	Vene- lased Leedus %
Säästnud raha	6	4	5	5	8	4
Rahaga toime tulnud (Kokku)	65 (71)	70 (74)	70 (75)	67 (72)	59 (67)	64 (68)
Kulutanud sääste	18	11	11	10	14	16
Laenanud raha	7	10	5	8	10	6
Kulutanud sääste ja laene	3	5	9	10	9	10

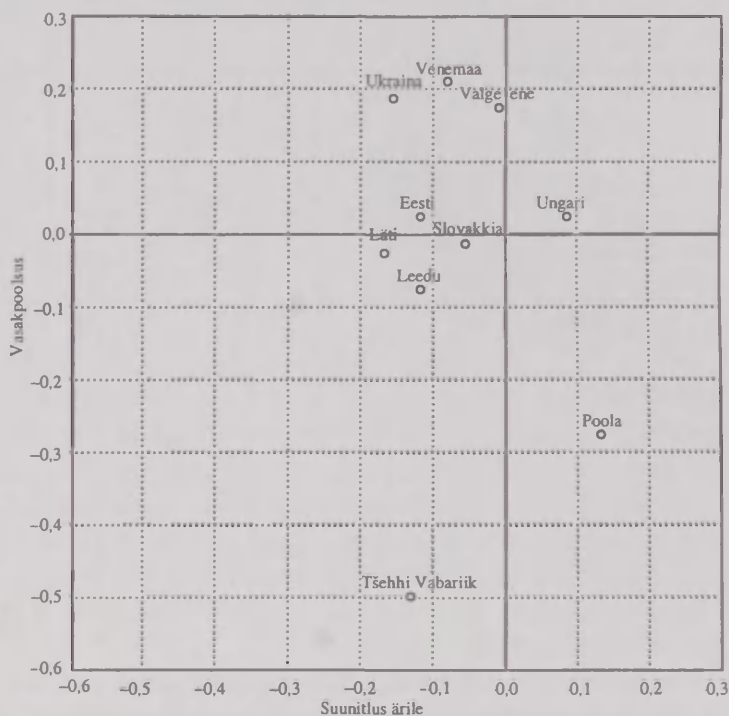
Allikas: Rose, 1997.

Richard Rose'i ja tema kaastöötajate (1997, lk. 119) loodud “Balti Baromeetri” näitajate kohaselt on vaid leedulastel ja Leedus elunevatel venelastel väiksem säästjate ja sissetulekutega toimetulejate osatähtsus kui eestlastel. Paljud eestlased laenasid ja kulutasid sääste ning laene uuritaval ajavahemikul. Ka Marju Lauristin ja Triin Vihalemm (1997) toovad esile hedonistlike väärtuste, nagu mugav ja meeldiv elu, osatähtsuse suurenemise Eestis. Need väärtused kujundavad tarbijamentaliteeti.

Jan Jerchina ja Jaroslaw Górniak analüüsivad ettevõtlikkuse määra saavutusvajadusele tuginedes. Paljude riikide andmete võrdlemisel jäävad Eesti näitajad keskmisele tasemele. Balti riike võrreldes on ettevõtlikkuse määr Leedus kõrgem ja Lätis madalam kui Eestis. Ettevõtlikkuse käivitavad inimese maailmavaatelised hoiakud. Endises Nõukogude Liidus sisendatud vasakpoolne mõtteviis oli ettevõtlusevaenulik. Pikka aega juurutatud hoiakuid võib pidada üheks turumajanduse käivitamise takistuseks. Jerchina ja Górniaki uurimuses leiti, kuidas hoiak ettevõtlikkuse suhtes seos-

tub vasakpoolsete vaadetega (joonis 4.5). Autorid eristavad ettevõtlikkuse ja vasakpoolsete vaadete skaalade teljestiku ühendamisel kolme riikide gruppi — Kesk-Euroopa, Ida-Euroopa ja Balti riigid. Eesti, Leedu, Läti ja Slovakkia tulemused moodustavad teljestikus eraldi asetseva grupi. Joonis 4.4 näitab, et kõigis Balti riikides on inimeste hoiakuid silmas pidades äritegevuse käivitamiseks küllaltki sarnased eeldused.

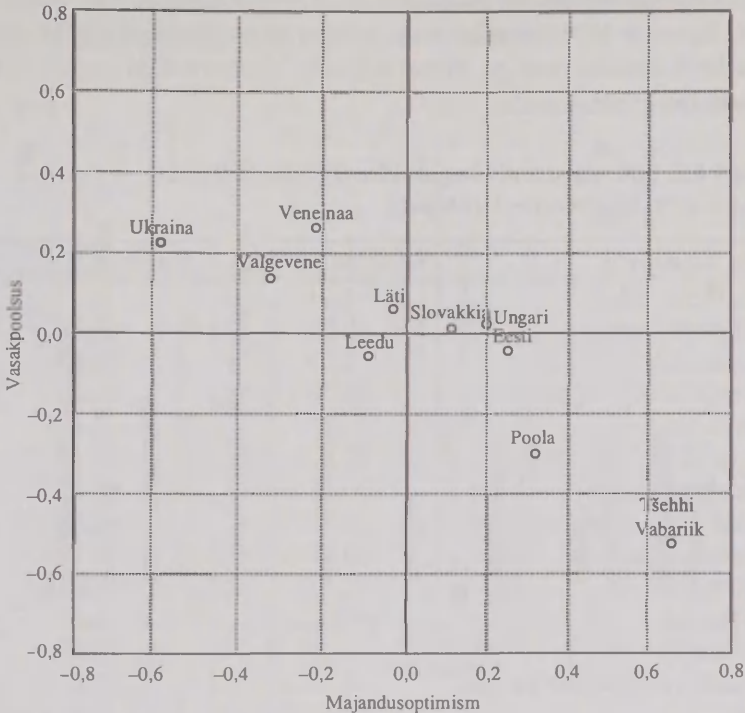

Allikas: Jerchina, Górnjak, 1997.

Joonis 4.5. Vasakpoolsuse ja ärisuunitluse seosed.

Rahulolematuse riigi majandusolukorraga korreleerus vasakpoolsete vaadetega (Jerchina, Górnjak, 1997, lk. 93). Mida vasakpoolsemad vaated, seda rahulolematumad olid küsitletud ja väiksem nende optimism majanduse arenguvõimaluste suhtes. Vasakpoolsuse ja

majandusoptimismi skaalade ühendamisel teljestikku eristuvad Ida-Euroopa (Venemaa, Ukraina ja Valgevene) ning Kesk-Euroopa ning Balti riigid (joonis 4.6).

Allikas: Jerchina, Górnjak, 1997.

Joonis 4.6. Majandusoptimismi ja vasakpoolsuse seosed.

Eestlaste majandusoptimism on pisut suurem kui teistes Balti riikides. Hoiakute järgi asetavad Jerchina ja Górnjak Eesti liberaaldemokraatlike riikide hulka nagu Tšehhi, Poola, Slovakkia ja Ungari. Rahvussotsialistlikeks riikideks nimetatakse Venemaad, Valgevenet ja Ukrainat, kus ilmnevad liberalismi vastandnähtused ja lisandub majanduslik ning poliitiline passiivsus. Leedu ja Läti asuvad teadlaste arvates vahepeal (Jerchina, Górnjak, 1997, lk. 106). Uurimuste tulemusi summeerides võib järeldada, et Eestis

toimivad hoiakud soodustavad turumajanduse ja demokraatia arengut. See on Eesti eeliseks paljude endiste idabloki riikidega võrreldes juhul, kui ärikeskkond nende realiseerimist soodustab.

Eestimaal elunevate eesti ja vene keskkooli lõpetajate hoiakud edu tagavate tegurite suhtes on suures osas sarnased (tabel 4.3). See loob soodsa pinnase mitte-eestlaste nooremate gruppide ühiskonda integreerumiseks.

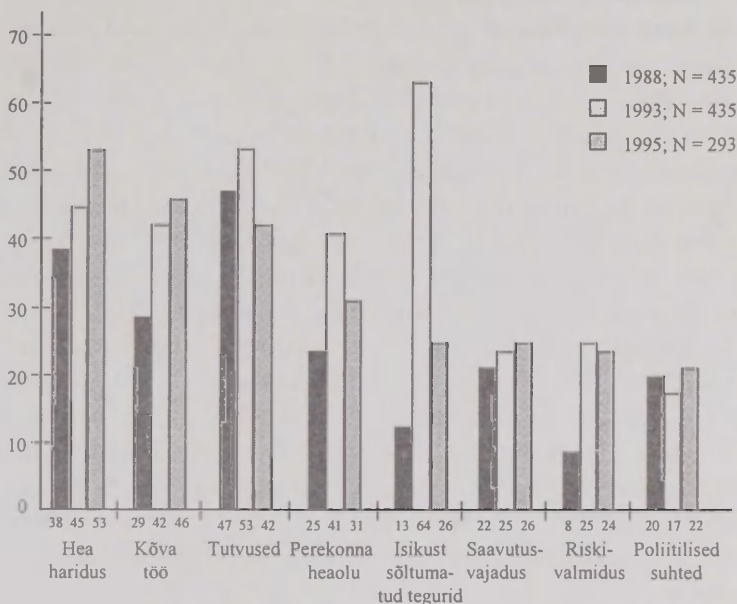
Tabel 4.3. Edu saavutamise tegurid Eestis 1994. a. (skaala +1 kuni -1, vene ja eesti keskkoolide lõpetajad)

Edu tingimused	Venelased (N=545)	Eestlased (N=594)
Eesti keele oskus	+0,91	–
Võõrkeelte oskus	+0,90	+0,89
Haridustase	+0,89	+0,87
Ettemääratus	+0,76	+0,80
Tervis	+0,75	+0,29
Kõva töö	+0,67	+0,75
Andekus	+0,53	+0,69
Kasulikud tutvused	+0,49	+0,50
Vanemate haridus	+0,20	–0,11
Võimalused	+0,13	+0,18
Rahvus	+0,05	–0,23
Elukoht	–0,21	+0,25
Poliitilised tõekspidamised	–0,32	–0,35
Sugu	–0,46	–0,47

Allikas: Vihalemm, Lauristin, 1997.

Eesti noored peavad kõva tööd, andekust ja elukohta olulisemaks kui vene rahvusest noored, kes omakorda seostavad edu suuremal määral vanemate hariduse ja jõukusega kui eestlastest eakaaslased. Viimase kümnendi jooksul on muutunud arusaamad sellest, mis tagab ühiskonnas edu. Näiteks venelaste hulgas on kasvanud nende osa, kes arvavad, et hea haridus ja kõva töö tagavad edu (joonis 4.7). Seevastu on vähenenud niisuguste hoiakute osatähtsus, mille kohaselt edu sõltub päritolust, tutvustest ja perekonna jõukusest. Seega on venelaste hulgas suurenenud inimeste osa, kes

arvavad, et edu sõltub neist endast. Niisugused hoiakud on olulised tegurid äritegevuse käivitamiseks. Baltcomi uurimisprojekti andmed kinnitavad, et ka venelaste hulgas on eeldusi ettevõtluse hoo-
gustamiseks. Nende eelduste realiseerumine omakorda lahendab mitmed Eesti riigi jaoks aktuaalsed küsimused.

Allikas: Vihalemm, Lauristin, 1997.

Joonis 4.7. Vastused küsimusele "Mis tagab edu tänapäeva Eesti ühiskonnas?" Venelaste vastused 1988., 1993. ja 1995. aastal.

Hoiakud ettevõtluse suhtes mõjutavad konkurentsivõimet mitmeti. Porteri konkurentsieeliste rombis seostuvad need hoiakud nii nõudluse, tingimuste kui ka ettevõtete strateegia, struktuuri ja võistluslikkusega. Siinjuures saab tuua järgmised konkurentsivõime mõjutegurid Eestis.

1. Ettevõtlikkuse potentsiaali realiseerimine on iga riigi paremuse kujunemise aluseks. Selleks on Eestis mitmesugused koolitus-programmid. Koolitusele kulutatavate ressursside kompenseeri-

mine üksikisikule tema tulumaksu vahendusel suurendab riigi konkurentsivõimet.

2. Üheks takistuseks riigi konkurentsivõimele ettevõtlikkuse seisukohalt on asjaajamise kohmakus. See ilmneb segava asjaoluna nii siseriiklikus kui ka väljapoole suunatud tegevuses. Intervjuudest Eesti ettevõtjatega selgub, et Eestis on asjaajamises subjektiivsust ja korruptsiooni, vaatamata riigi ametlikule seisukohale, mille kohaselt kõigile tagatakse äritegevuseks võrdsed võimalused (Raagmaa, 1995, lk. 10). Riik toetab ettevõtlikkust siis, kui ta suudab tagada, et ettevõtja ja riigiasutuste suhetes käsitletakse ettevõtjat kui klienti. Liiga keeruline või ametnike isiklikest eelistustest sõltuv asjaajamise kord vähendab ettevõtlikkuse realiseerumise määra äritegevuses, mis omakorda võib olla üheks varimajanduse allikaks, kujundades negatiivset hoiakut kogu riigi majandustegevuse suhtes. Avatud ja üheselt mõistetavate asjaajamisreeglite kujundamine on konkurentsivõimelisuse suurendamise baasiks.
3. Kuigi paljud uuringud kinnitavad kulutamisele orienteeritud hoiakute tugevat mõju, oleks riigi ülesandeks säästliku mõtteviisi kujundamine. Selleks saab kasutada riigi kasutuses olevaid meediakanaleid ja teisi vahendeid. Säästlikku mõtteviisi kujundavad ka riikliku pensionifondi loomine, ressursside säästmist soosiv mõtteviis ja teised tulevikku garanteerivad võimalused. Nende probleemide korrektne seadustega reguleerimine võib kujuneda Eestile oluliseks mõtteviisi kujundavaks teguriks.
4. Noorte ettevõtlusega seotud hoiakuid võib vaadelda kui nende tulevikukäitumise prediktorit. Positiivse asjaoluna ilmneb viimaste aastate jooksul süvenenud arusaam, et ühiskonnas edu saavutamist seostatakse üha enam töökuse, hea hariduse ja teiste indiviidist endast sõltuvate teguritega. See tendents avaldub nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste hulgas. Need noorte hoiakud soodustavad konkurentsivõimet.

4.3.4. Hoiakud eestlaste suhtes

Riikide- ja kultuuridevahelist suhtlemist mõjutab see, millisena partnerit tajutakse. Kultuuride esindajaid tajutakse stereotüüpsete tunnuste vahendusel. Ühe rahva esindajail on ettekujutus teisest ja ettekujutusest tulenev hoiak. Näiteks 1996. aastal Moskvast välja antud etnopsühholoogia käsitluses iseloomustatakse eestlasi kui väga töökaid ja sihikindlaid inimesi. Samas peetakse eestlaste olulisteks tunnusteks ka otsekohesust ja suletust. NEO-PI-testi kohandades selgus, et eestlaste ja soomlaste arusaam ja hoiakud erinevad ameeriklaste omadest (Pulver, Allik, Pulkkinen, Hämäläinen, 1995, lk. 121). Selgus, et eesti ja soome naistel olid kõrgemad näitajad ekstravertsuse ja sihikindluse dimensioone näitavatel skaaladel kui meestel. Ameerikas ilmnis vastupidine tendents. Lahknevusi oli ka inimeste suhtlemisega seotud hoiakuis. Võib järeldada, et ameeriklaste ja soome-ugri rahvaste soorollid mõneti erinevad. See uurimus juhib tähelepanu sellele, et ameerikalik suhtlemis- ja koostööõpetus ei pruugi olla Eestis samamoodi mõistetav.

Luule Kantsi (1997) uurimuse kohaselt tajutakse eestlasi pigem individualistlikena kui kollektivistlikena. Eestlastel, venelastel ja soomlastel paluti hinnata mitmete kultuuride esindajaid kollektivismi-individualismi skaalal (tabel 4.4). Nii eestlased ise kui ka venelased ja soomlased hindavad eestlaste kollektivismi määra madalaks.

Stereotüüpset taju mõjutavad mitmesugused igapäevasündmused ja nende interpreteerimine. Pertti Suhonen (1997, lk. 185) analüüsib, kuidas 1994. aastal Estoniaga toimunud katastroof tõi soomlaste teadvusse hoiaku, et õnnetuse põhjuseks oli Eestis valitsev nõukogulik töökultuur. Analoogsed hoiakud mõjutavad suhtumist ja sellest johtuvalt koostöövalmidust. Paljude asjaolude kokkulangemisel vähenes aastatel 1992–1995 rootslastel Balti riikidega koostöö valmidus (Weilbull, Rosengren, 1997, lk. 180). Antud uurimused võimaldavad järeldada, et positiivse maine vähenemine võib omakorda mõjutada negatiivselt riigi konkurentsi-

Tabel 4.4. Rahvuse stereotüübid

	Valim									
	Eestlased (n = 119)		Soomlased (n = 114)		Venelased (n = 41)		ES		VE	
	M	SD	M	SD	M	SD	t-test	t-test	t-test	t-test
Alaskaala										
Jaapanlased	7,59	1,17	7,67	1,33	6,55	1,02	-0,53	-5,06***	-4,94	-4,94
Juudid	7,33	1,16	7,63	1,07	6,60	1,42	-2,04*	-3,24**	-4,79***	-4,79***
Itaallased	5,99	1,42	6,74	1,16	6,05	,97	-4,38***	0,25	-3,38**	-3,38**
Venelased	5,98	1,27	5,13	1,27	6,67	1,30	4,79***	2,94**	5,98***	5,98***
Sakslased	5,33	1,11	4,99	0,99	5,87	1,10	2,53*	2,70**	4,96***	4,96***
Ameeriklased	4,35	1,42	5,68	1,45	5,58	1,32	-7,06***	4,87***	-0,38	-0,38
Eestlased	4,95	1,09	4,95	1,22	4,40	1,08	0,02	-2,82**	-2,56*	-2,56*
Poolakad	4,64	1,16	5,09	1,23	4,85	1,01	-2,85**	1,03	-1,10	-1,10
Rootslased	4,78	1,25	4,23	1,15	4,96	1,15	3,47**	0,82	3,48**	3,48**
Soomlased	4,12	1,13	4,90	1,14	3,54	1,02	-5,28***	-2,91**	-6,79***	-6,79***
							231	158		153

Märkus. E -- eestlased; S -- soomlased; V -- venelased.

*** $p = 0,000$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Allikas: Kants, 1997.

võimet. Postmodernistlikele ühiskondadele omane imagote maailm võib olla riigi tugevuseks või nõrkuseks. Soovitavat tajupilti on võimalik oluliselt ja mitmeti mõjutada.

1. Riigi konkurentsivõime parendamisele aitab kaasa, kui välismaailmale teadvustatav pilt on kooskõlaline, vastuoludeta. Maailmas vähe tuntud riigid peavad pöörama suurt tähelepanu oma nime mitmekülgele teadvustamisele.
2. Otstarbekaks tuleks pidada nende ettevõtete suuremat tunnustamist, kelle tooted või teenindus suurendab Eesti positiivset tuntust maailmas. Riik saab luua ja rakendada mitmeid võtteid, et positiivset tagasisidet anda. Samaväärset tunnustust saab jagada ka kunsti- ja kultuuritegelastele, teadlastele ja sportlastele, kes riigi rahvusvahelist mainet parandavad.

Kokkuvõte

Iga paikkonna ja riigi konkurentsivõime sõltub eelkõige inimestest. Viimaste teadvust mõjutab ümbritsev kultuur, sellest arusaamine ja eripära arvestamine. Mitmed tegevusvaldkonnad ja nähtused Eestis on seotud hoiakutega.

Makromotivatsiooni ehk ühiskonna liikumapanevaid jõude toetavad ettevõtlikkuse hoiakud. Nooremate ja kõrgema haridustasemega ühiskonnaliikmete hulgas on vähenenud kollektivismi määra, mistõttu nende gruppide ootused on seotud peamiselt liberaalsusega majandus- ja sotsiaalelus. Analoogsed muutused on Eestis aset leidnud ka paljudel vene kultuuri esindajail.

Kultuur muutub pika aja jooksul ja seetõttu ilmnevad selle mõjutamise tulemused pikaajalises perspektiivis. Mitmeid soovitavaid muutusi on võimalik haridussüsteemi vahendusel esile kutsuda. Selleks tuleb sekkuda hariduse sisusse. Konkurentsivõime parendamiseks on vaja parendada koostööoskust, mis omakorda hõlbustaks majandustegevust. Samaväärselt oluline on omakeelse hariduse ja kultuuri säilitamine ning seekaudu komplementaarsete suhete loomine ümbritsevate riikidega.

Tulevikuproгноoside seisukohalt võib esile tõsta hedonistlike väärtuste osatähtsuse tõusu, kuid noorte teadvuses nähakse edu saavutamise vahenditena individualistlikule kultuurile omaselt haridust ja kõva tööd.

Organisatsioonilistes suhetes järgivad eestlased individualistlikke hoiakuid, mis omakorda võivad avaldada pärssivat mõju meeskonnatööle ja teistele koostööoskustele.

Suurenenud on tarbijalike hoiakute ja hedonistlike väärtuste osatähtsus. Riigi konkurentsivõime parandamiseks oleks otstarbekas tegelda sihipäraselt säästlikkuse kujundamisega.

Paljude vaadeldud hoiakute poolest sarnaneb Eesti teiste Balti riikidega. Tervikuna võib Eestit pidada pigem Kesk-Euroopa kui Ida-Euroopa riikide hulka kuuluvaks. Eesti maine ja sellest tulevad stereotüübid võivad konkurentsivõimes olulist osa etendada.

Teiste kultuuride kogemuste kohandamisel tuleks vältida nende mehhaanilist ülevõtmist, sest kultuuride erinevus võib põhjustada mõistmisbarjääre, mistõttu on raskendatud kogemuste rakendamine.

5. EESTI TÖÖTURG JA TÖÖJÕU KONKURENTSIVÕIME

Raul Eamets, Kaia Philips

Sissejuhatus

Riigi konkurentsivõime esmaseks eesmärgiks peaks olema inimeste elustandardi ja heaolu pidev parendamine. Oluline on riigi väline edukas tegutsemine, sest see on tähtis tootlikkuse tõstmise indikaator pikaajalisel perioodil ning võimaldab kasutada rahvusvahelist majanduskasvu töökohtade loomiseks ja tööhõive kindlustamiseks. Kuigi ekspordi dünaamika ja hindade konkurentsivõime toovad esile huvitavaid tahke riigi konkurentsivõimest, annavad need näitajad siiski vaid osalist informatsiooni riigi konkurentsivõime kui terviku kohta. Makromajanduslikus tähenduses on riik konkurentsivõimeline siis, kui ta suudab täita samal ajal kolm eeldust (1997 Annual Economic Report):

- tootlikkus kasvab samas tempos või kiiremini kui tema peamistel sarnase arengutasemega kaubanduspartneritel;
- suudab säilitada välismajandustasakaalu avatud turumajanduse oludes;
- säilitab kõrge tööhõive.

Seega on tootmissisenditel oluline osa riigi konkurentsivõime kujundamisel. Tootmissisendite all mõeldakse siin kõiki põhilisi tootmistegureid: tööjõudu, kapitali ja loodusressursse.

Käesoleva alajaotuse eesmärgiks on anda lühiülevaade Eesti tööjõu konkurentsivõimest ning üldisest palgakeskkonnast. Kasutatud on mitmesuguseid statistilisi andmebaase alates OECD tööturu andmebaasidest ja lõpetades Eestis tehtud tööturu-uuringute tulemustega¹. Probleeme tekitab Eesti tööturu andmete võrreldavus teiste Ida-Euroopa riikide omadega. Kuna alati ei kattu küsitluse aeg² ega konkreetsed vanuse- või haridusegrupid, siis on üksühese võrdluse tegemine raskendatud. See on ka üks põhjusi, miks käesolevas ülevaates on valdavalt kasutatud spetsiaalsete hõive-uuringute tulemusi. Tööturu-uuringute metoodika on praktiliselt ühesugune kõigis Ida-Euroopa riikides, sest järgitakse ILO (*International Labour Organisation*) metoodikat ja definitsioone. See muudab võimalikuks vähemalt põhikategooriate ja tendentside võrdluse.

---

¹ 1995. a. kevadel toimus Eestis ulatuslik tööjõu-uuring (ETU 95), mille eesmärgiks oli selgitada tööturu tegelik olukord. Küsitlus sisaldas lisaks 1995. a I kvartali tööturuseisundi fikseerimisele veel retrospektiivse osa, mis võimaldas saada ülevaate varem tööturul toimunud (alates aastast 1989). Uuring hõlmas ligi 10 000 inimest. 1997. aastal korraldati veidi väiksemas mahus jätku-uuring ETU 97, mis sisaldas põhimõtteliselt samu küsimusi, mis ETU 95. Selles uuringus ulatus retrospektiivne osa 1995. aasta algusesse. ETU 97 uuringu käigus saadi andmed 2474 leibkonna 5051 liikmelt vanuses 14–74 aastat. Põhjalikuma ülevaate ETU 95 ja ETU 97 metodoloogiast ja kasutatud definitsioonidest saab statistika-ameti metodoloogilistest vihikutest (vt. Pettai, Eamets, Piliste, Servinski, 1997 ja Pettai, Sõstra, 1998).

² Mitmete riikide puhul on tegemist ainult ühe kvartaalse uuringuga aastas (Venemaa, Sloveenia, Läti), teiste riikide puhul on nelja kvartaalse uuringu tulemused üldistatud aasta keskmisteks näitajateks (Ungari, Poola, Tšehhi).

5.1. Hõive muutus Eestis majandusharuti ajavahemikul 1989–1996

Et analüüsida tööjõu konkurentsivõimet, ei piisa ainult ühe aja-
hetke tööturuseisundi fikseerimisest. On vaja hinnata muutuste
kiirust ja suunda, sest ainult siis on võimalik prognoosida tuleviku-
tendentse.

Käesolevas punktis vaadeldud perioodi valik (1989–1996) tule-
neb kahest Eesti tööjõu-uuringust. 1995. aasta alguses tehtud Eesti
tööjõu-uuring (ETU 95) sisaldas retrospektiivses osas küsimusi
kuni 1989. aastani. Selle uuringuga koguti tagasivaateliselt infor-
matsiooni Eesti jaoks olulise üleminekuperioodi kohta. Need
andmed kajastavad üleminekuperioodieelse (1989–1990) ja kiirete
pöörete aja (1991–1992) ning esimeste majandusreformijärgsete
aastate (1993–1994) muutusi tööturul. 1997. aasta kevadel tehti
jätku-uuring ETU 97, millega koguti tagasivaateliselt andmeid
tööturul toimunu, kohta alates 1995. aasta algusest kuni 1997. aasta
alguseni ehk perioodi kohta, mil võime täheldada mõningat stabili-
seerumisprotsessi üldises majandusarengus.

Et neil kahel uuringul oli metoodilisi erinevusi, siis tuleb järeld-
ustes olla ettevaatlik 1994. ja 1995. aasta kohta võrdluste tegemi-
sel. Hoolimata metoodilistest erinevustest saame toodud aegrida-
dele tuginedes välja tuua hõive arengu üldised tendentsid.

Majandusharude kaupa saab hõive muutused (keskmine hõive
ja hõive osa koguhõives) jaotada järgmistesse gruppidesse
(vt. tabel 5.1 ja 5.2).

Esimese grupi moodustavad põllumajandus, kalandus, töötlev
tööstus, ehitus ja tervishoid ehk need majandusharud, milles on
toimunud pidev hõive langus. Põllumajanduse, kalanduse ja tööt-
leva tööstuse puhul võib seda protsessi pidada loomulikuks, sest
hõive languse põhjuseks on olnud nimetatud harude varasem suur
osatähtsus Eesti majanduses. Nende harude, eriti põllumajanduse,
suur osa tulenes rohkem Nõukogude Liidu tollasest majandus-
poliitikast kui Eesti majanduse loomulikust arengust.

Peamine ehituses toimunud hõive vähenemise põhjus oli üldise
elatusaseme ja majanduskasvu langus majandusreformide ajal ja

järel. See tõi kaasa languse nii era- kui ka riiklikul ehitusturul. 1996. aastal võis aga täheldada hõive mõningast kasvu ehituses, mida saame seostada majanduse üldise positiivse arenguga, alates 1996. aasta keskepaigast.

Tabel 5.1. 15–69-aastaste inimeste aasta keskmine hõive tegevusalade järgi (1989–1996) (tuhandetes)

Tegevusala	Aasta							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Põllumajandus, jahindus ja metsamajandus	150,8	148,5	140,5	124,7	101,5	87,5	63,0	59,7
Kalandus	26,5	25,3	24,1	21,1	16,1	13,5	(6,0)	(5,0)
Mäetööstus	12,3	12,0	11,8	12,2	11,2	11,2	9,1	(8,9)
Töötlev tööstus	214,9	207,8	198,4	180,9	151,5	143,2	162,9	154,4
Energeetika, gaasi- ja veevarustus	18,6	18,6	18,3	17,9	18,3	19,5	15,8	16,4
Ehitus	64,9	66,0	65,5	60,7	52,4	49,9	35,6	36,8
Hulgi- ja jaekaubandus	61,6	63,1	65,5	72,1	81,0	88,1	82,7	85,8
Hotellindus ja toitlustus	18,8	17,5	18,6	17,6	17,0	18,7	18,0	17,8
Veondus, laondus ja side	65,6	67,0	66,9	61,4	58,9	58,2	65,8	64,7
Finantsvahendus	(3,9)	(4,2)	(4,8)	5,9	6,6	7,9	(7,1)	(6,6)
Kinnisvara-, üürimis- ja äriteenindus	33,6	32,7	30,5	28,0	27,7	29,9	32,2	32,3
Riigivalitsemine ja -kaitse	32,8	31,5	31,2	32,4	34,9	36,4	35,7	35,0
Haridus	51,0	49,6	48,5	49,2	49,7	48,2	55,8	56,3
Tervishoid ja sotsiaaltöö	50,5	49,5	50,2	48,3	47,3	47,0	36,5	35,9
Muud riigi-, sotsiaal- ja isikuteeninduse liigid	30,2	30,1	28,7	27,7	27,3	27,0	9,3	28,8
Muu	---	(3,0)	(4,2)	5,5	6,6	6,5	---	---
Kokku	837,9	826,4	807,8	765,7	708,1	692,6	656,1	645,6

Märkused: ... — andmed ei ole usaldusväärsed (baseeruvad vähem kui 20 isikul valimis); ( ) — andmed vähe usaldusväärsed (baseeruvad 20–39 isikul valimis).

Allikas: 1989–1994 ETU 95 ja 1995–1996 ETU 97 andmed.

Teisalt näitab hõive muutus ehituses, võrreldes SKP-ga (sise-majanduse koguprodukt), et tootlikkus ehituses on suurenenud, sest ehituse osa SKP-s on vähenenud vähem kui hõive. Seega võib rääkida ehitusega seotud tööjõu kvalitatiivsest arengust. Samas on Eestis täheldatav varimajanduse kasv. Ehitus kui majandusharu on

valdkond, milles mitteametliku (registreerimata) tööjõu osa on olnud võrdlemisi suur.

Tabel 5.2. 15–69-aastaste inimeste hõive osa koguhõivest tegevusala järgi (aasta keskmine) (%)

Tegevusala	Aasta							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Põllumajandus, jahindus ja metsamajandus	18,0	18,0	17,4	16,3	14,3	12,6	9,6	9,2
Kalandus	3,2	3,1	3,0	2,8	2,3	2,0	0,9	0,8
Mäetööstus	1,5	1,5	1,5	1,6	1,6	1,6	1,4	1,4
Töötlev tööstus	25,7	25,1	24,6	23,6	21,4	20,7	24,8	23,9
Energeetika, gaasi- ja veevarustus	2,2	2,2	2,3	2,3	2,6	2,8	2,4	2,5
Ehitus	7,7	8,0	8,1	7,9	7,4	7,2	5,4	5,7
Hulgi- ja jaekaubandus	7,4	7,6	8,1	9,4	11,4	12,7	12,6	13,3
Hotellindus ja toitlustus	2,2	2,1	2,3	2,3	2,4	2,7	2,7	2,7
Veondus, laondus ja side	7,8	8,1	8,3	8,0	8,3	8,4	10,0	10,0
Finantsvahendus	0,5	0,5	0,6	0,8	0,9	1,1	1,1	1,0
Kinnisvara-, üürimis- ja äriteenindus	4,0	4,0	3,8	3,7	3,9	4,3	4,9	5,0
Riigivalitsemine ja -kaitse	3,9	3,8	3,9	4,2	4,9	5,3	5,4	5,4
Haridus	6,1	6,0	6,0	6,4	7,0	7,0	8,5	8,7
Tervishoid ja sotsiaaltöö	6,0	6,0	6,2	6,3	6,7	6,8	5,6	5,6
Muud riigi-, sotsiaal- ja isikuteeninduse liigid	3,6	3,6	3,6	3,6	3,9	3,9	4,5	4,5
Muu	---	0,4	0,5	0,7	0,9	0,9		---
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100

Allikas: 1989–1994 ETU 95 ja 1995–1996 ETU 97 andmed.

Teise grupi moodustavad harud, mille osatähtsus koguhõives on jäänud peaaegu samale tasemele kogu vaadeldud perioodi jooksul, kuigi kõigis neis harudes on hõive absoluutarvudes vähenenud. Siia gruppi kuuluvad mäetööstus, energeetika ning hotellid ja restoranid.

Mäetööstuse ja energeetika puhul tuleb ilmselt hõive languse põhjustena nimetada idaebspordi mahu vähenemist ning tehnoloogilisi uuendusi nendes sfäärides, mis on vähem tööjõumahukad. Hotellides ja restoranides hõivatute arv pole samuti märgatavalt muutunud ning sõltub ilmselt paljuski turule püsima jäävate ette-

võtete arvust konkreetset aastal. Samuti on see üks suurema tööjõu voolavusega majandusharusid, mis tingib hõive aastast aastasse kõikumise.

Kolmanda grupi moodustavad majandusharud, kus hõive on nii absoluutarvudes kui ka osatähtsuse poolest koguhõives kasvanud. Vaadeldud gruppi kuuluvad hulgi- ja jaekaubandus, finantsvahendus, riigivalitsemine ja haridus. Majandusreformi tulemusena on kaubanduse areng olnud kõige kiirem. Tegelikult algasidki majanduse muutused Eestis eelkõige kaubanduses, sest pärast käsumajandussüsteemi nõrgenemist 1980. aastate lõpus hakkas vaba ettevõtlus väga kiiresti arenema kaubanduse mitmesugustes avaldumisvormides. Esialgu toimus areng kooperatiivide kaudu, mis oli esimene turumajandusliku ettevõtluse vorm Eestis. Et käsumajanduse tulemuseks oli defitsiit enamikus kaubagruppides, siis oli see väga soodus pinnas kaubanduse kiireks arenguks. Praeguseks oleme jõudnud normaalselt arenenud jae- ja hulgikaubandussüsteemini, mida iseloomustavad spetsialiseeritus ning jae- ja hulgikaubanduskettide olemasolu.

Rahandus oli nõukogude ajal üks tsentraliseeritumaid majandusharusid. Eesti pangad olid sisuliselt Moskvast paiknevate suurte üleriigiliste pankade harukontorid, kellel puudus igasugune majanduslik iseseisvus. Pangad ei toiminud nagu kasumit teenivad majandusettevõtted, vaid olid sisuliselt finantsressursside ümberjaotamise institutsioonid. Ümberjaotamine käis vastavalt plaanikomitees väljatöötatud plaanidele. Ülal toodut ilmestab ka fakt, et kogu pangasisene asjaajamine ja dokumentatsioon oli venekeelne. Tsentraliseeritus ja venekeelne asjaajamine oli üks põhjusi, miks oli vaja teha põhjalikke kaadrimuudatusi pankades, mis kasvasid välja endisest nõukogudeaegsest pangasüsteemist. Hõive suurenemist panganduses pärast 1993. aastat saabki seostada rohkem kaadri uuendamise, harukontorite võrgu väljaarendamise ning teiste rahandusinstitutsioonide arenguga. 1996. aastal võime näha, et finantsvahenduses on hõive vähenenud. Siin on eeldatavaks põhjuseks eelkõige pankade tegevuse korrastamine ning pankade ühinemisprotsessidest tulenev tööjõu koondamine.

Riigivalitsemise puhul on hõive muutused tingitud eelkõige poliitilistest põhjustest. Pärast Eesti iseseisvumist oli vaja üles

ehitada mitmed riiklikud struktuurid, mis on vajalikud poliitiliselt iseseisvale riigile. Eestil puudusid oma sõjavägi, piirikaitse ja toll. Samuti tuli põhjalikult reformida politsei, kinnipidamisasutuste süsteem ja päästeteenistus. Suuri rahalisi ning inimressursse nõudis haldusreform. Nagu näeme tabelitest, on hakanud hõive kasv riigivalitsemissektoris viimastel aastatel stabiliseeruma, mis näitab, et vajalikud struktuurid on üles ehitatud.

Neljandasse gruppi kuuluvad sellised majandusharud nagu transport, kinnisvara ja muud isikuteenused. Nendele on iseloomulik osatähtsuse kasv koguhõives uuritud perioodi jooksul, kuid absoluutarvudes hõive mõningane vähenemine. Viimast tuleb vaadelda koos üldise hõive vähenemisega ja seetõttu on olulisem siiski osatähtsuse suurenemine hõivatute struktuuris.

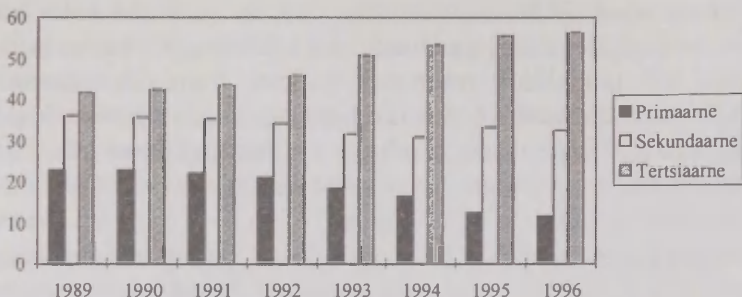
Üheks hõive muutuse põhjuseks transpordis ja sides on tõenäoliselt tehnoloogia areng, sest tänapäeva sidesüsteemid on rohkem automatiseeritud ja vajavad seega vähem tööjõudu. Samas saame ka siin rääkida majanduslanguse üldisest mõjust. Majandusolukorra paranemisest annab tunnistust hõive suurenemine 1995. aastast alates.

Kinnisvara- ja äriteenuste ning muude isikuteeninduse liikide puhul algas hõive osatähtsuse tõus alates 1992. aastast, mis on selektav eelkõige üldise majandusolukorra muutumisega. Polnud ju nendes majandusharudes vastavaid institutsioone enne 1992. aastat üldse. Näiteks käsumajanduse tingimustes kinnisvaraturg praktiliselt puudus, seega puudus ka vahendavate ja teenuseid pakkuvate institutsioonide (kinnisvarafirmad, konsultatsioonifirmad) vajadus. Eksisteerisid vaid riiklikud struktuurid, näiteks majavalitsused, kes selle valdkonnaga tegelesid.

Jagades majanduse kolme sektorisse³ — primaarne, sekundaarne ja tertsiaarne — on selgelt näha hõive osatähtsuse vähenemine primaarses ja sekundaarses sektoris. Arvestades meie majanduse minevikupärandit, on see igati loogiline. Joonis 5.1 illustreerib viimast väidet ilmekalt.

---

³ Primaarne sektor hõlmab põllumajandust, kalandust ja mäetööstust, sekundaarne sektor tööstust, ehitust ja energeetikat, ülejäänud on tertsiaarse (teenindava) sektori harud.

Joonis 5.1. Hõive muutus kolmes majanduse põhisektoris 1989–1996.

1996. aastaks oli 15 majandusharust neli saavutanud ja ületanud 1989. aasta keskmise hõivatuse. 1989. aasta tasemest suurema osatähtsuse oli saavutanud üheksa majandusharu, valdavalt tertsiaarses sektoris.

Selline muutus on siirdemajandusele igati loomulik, sest enamasti pärineb endine reformieelne struktuur käsumajandussüsteemist. Tõenäoliselt suureneb teenindussektoris hõivatute osa veelgi. Kindlasti väheneb hõive kõrge kasvutempo kaubanduses ja panganduses, kus need saavutati eelkõige tänu sellele, et alustati madalate näitajatega. Absoluutarvudes ei pruugi hõive nendes sektorites sugugi väheneda. Ehitus- ning transpordi- ja sideettevõtete puhul võib eeldada hõive mõningast kasvu. Eriti puudutab see ehitussektorit, sest majanduskasvuga kaasneb alati ka ehitustegevuse intensiivistumine. Põllumajanduslik hõive jätkab langust seni, kuni põllumajanduses ei rakendata kaitsemeetmeid või toetuskeeme. Efektiivne põllumajandustootmine, mis rajaneb kõrgtehnoloogia kasutamisel ja vajab vähe hõivatuid, nõuab samas väga suuri investeringuid ja riiklikke toetusprogramme, mis praegu ei ole ilmselt Eesti riigile jõukohased.

5.2. Muutused Eesti tööturul, võrreldes teiste Ida-Euroopa riikidega

5.2.1. Hõive muutused majandusharuti

Järgnevalt vaatame hõive muutusi Eestis, võrreldes teiste Ida-Euroopa riikidega. Vaatluse alla on võetud Eesti lähimad naabrid ja konkurendid Läti ja Leedu; Eestiga koos Euroopa Liitu pürgivatest riikidest Ungari, Tšehhi, Poola ja Sloveenia ning Ida-Euroopa riikide n-ö. teise ešloni kuuluv Rumeenia. Kasutatud on OECD tööturuandmebaase (OECD, 1997). Võimaluse korral (andmebaas puudulik) on võrdlusena kasutatud ka Venemaa tööturu-uuringute tulemusi.

Põllumajanduses on Eesti liikunud järjest rohkem Euroopa arenenud riike iseloomustava hõivestruktuuri poole (vt. tabelid 5.3 ja 5.4). Võrreldes lähinaabritega on Eesti põllumajandus läbi teinud kõige suurema languse. 1996. aastal hõivatute arv on võrreldes 1992.⁴ aastaga vähenenud 55,7%⁵ võrra. Samal ajal langes hõive Lätis 11,3%⁶ ning Leedus koguni tõusis 10,1%. Selline tendents annab tunnistust Eesti põllumajanduse kiirest ümberstruktureerimisest, omalaadsest šokiteraapiast⁷. Omaette küsimus on, kui võrd elujõulised ja efektiivsed on uued majandusstruktuurid, mis tekkisid endise ühismajandite süsteemi asemele. Kui arenenud riikide madal põllumajanduslik hõive tugineb eelkõige kõrgele efektiivsusele, siis Eestis saab tõenäoliselt rääkida lihtsalt tootmise vähenemisele.

⁴ Vaadeldavat perioodi on võrreldes eelneva käsitlusega muudetud (1992–1996), et Eesti andmed oleksid võrreldavad teiste Ida-Euroopa riikide omadega.

⁵ Kui võrrelda näiteks Tšehhi analoogilisi andmeid, siis võib täheldada analoogset langust vahemikus 1989–1993, kui hõive põllumajanduses langes 31% (Gottvald, Pedersen, Simek, 1994, lk. 3). Üldiselt võib öelda, et teiste Ida-Euroopa riikide (v.a. Läti ja Leedu) hõive muutuse näitajad ei ole sama perioodi ulatuses Eesti näitajatega võrreldavad, sest enamikus Ida-Euroopa riikides algasid reformid mitu aastat varem.

⁶ Ajavahemik 1991–1995.

⁷ See väljendub peale hõive kiire languse veel tootmise vähenemises.

misest. Põllumajanduses (koos metsamajanduse ja kalandusega) hõivatuid oli 1996. aastal 10,0%. See on enam-vähem samal tasemel Sloveenia ja Ungariga. (Sloveenia kohta on kasutatud 1996. aasta II kvartali andmeid).

Tabel 5.3. Eesti ja teiste Ida-Euroopa riikide hõive võrdlus majandusharude kaupa (%)

Majandusharu	Riik							
	Rumeenia (1996 I kv.)	Ungari (1996)	Tšehhi (1996)	Sloveenia (1996 II kv.)	Poola (1996)	Eesti (1996)	Läti (1996)	Leedu (1996)
Põllumajandus*	38,0	8,4	6,2	10,3	22,1	10,0	18,5	24,2
Mäetööstus	2,2	0,9	1,8	1,0	2,8	1,4	0,3	0,2
Tööstus	23,0	23,6	28,9	34,5	20,9	23,9	17,5	17,4
Energeetika	2,1	2,5	2,0	1,5	1,8	2,5	1,4	2,5
Ehitus	4,3	6,0	9,5	5,4	6,1	5,7	6,0	7,2
Kaubandus**	9,0	16,7	16,1	15,7	14,0	16,0	16,1	13,8
Transport	5,3	8,9	7,8	5,9	5,9	10,0	8,8	5,7
Rahandus***	2,4	5,9	7,0	6,5	1,9	6,0	6,5	3,5
Tervishoid****	7,1	15,1	11,8	11,3	13,3	14,3	15,0	15,1
Avalik haldus	4,7	7,3	5,4	4,7	5,0	5,4	4,7	4,1
Muud teenused	2,0	4,7	3,5	3,1	6,1	4,7	5,3	6,3
Kokku	100	100	100	100	100	100	100	100

Märkused: * koos kalandusega; ** koos restoranide ja hotellidega;

*** koos kinnisvara ja äriteenustega; **** koos haridusega.

Allikas: Eesti, Läti ja Leedu statistikaametid; OECD, autorite arvutused.

Tööstuses on kõige suuremad hõive absoluutlangused nelja aasta jooksul läbi teinud Läti ja Leedu. Eestis on hõive langus tööstuses olnud oluliselt väiksem — 14,7% (vt. tabel 5.4). Väiksem langus aga tähendab seda, et võrreldes teiste Balti riikidega, on Eestis suurem tööstuses hõivatute osa. Eesti on oma tööstuses hõivatute taseme poolest täiesti võrreldav Poola ning Ungariga.

Eesti majanduses on sama suur hõive langus olnud ehituses. Samas oli võrreldes 1995. aastaga 1996. a. juurdekasv 3,5%. Üheks niisuguse hõive languse põhjuseks on kindlasti asjaolu, et ETU 95

(1989–1994) ja ETU 97 (1995–1996) tehti erisuguste valimitega.⁸ Siit tuleneb suhteliselt suur vahe mõne majandusharu (k.a. ehituse) 1994. ja 1995. aasta andmete vahel, mis omakorda mõjutab muutuste näitajaid. Eestis oli 1996. aastal ehituses hõivatuid 5,7%. Sama palju oli 1996. aastal ka Lätis, Ungaris ja Sloveenias. Tšehhis oli vastav näitaja 9,5%.

Tabel 5.4. Hõive muutus kolme Balti riigi majandusharudes (1995. a., võrreldes 1991. a-ga, Eestis ja Lätis; 1996. a., võrreldes 1992. a-ga, Leedus) (%)

Majandusharu	Eesti	Läti	Leedu
Põllumajandus*	-55,7	-11,3	10,1
Mäetööstus	-27,2	-25,0	-41,7
Tööstus	-14,7	-41,6	-42,2
Energeetika	-8,8	54,5	38,7
Ehitus	-39,3	-45,4	-29,7
Kaubandus**	15,4	7,3	16,3
Transport	5,3	-1,9	-23,5
Rahandus***	14,9	-9,4	0,9
Tervishoid****	-5,4	11,3	3,6
Avalik haldus	7,9	-	37,9
Muud teenused	-8,9	-33,0	-10,7
Kokku	-15,7	-14,9	-10,6

Märkused: * koos kalandusega; ** koos hotellinduse ja toitlustusega; *** koos kinnisvara ja äriteenustega; **** koos haridusega.

Allikas: Eesti, Läti ja Leedu statistikaametid; OECD, autorite arvutused.

Kõige kiiremini on kasvanud kaubandussektor (koos hotellinduse ja toitlustusega). Eestis oli nelja aasta juurdekasv 15,4% ja kaubanduses hõivatuid 1996. a. 16,0%. Samal tasemel on ka teised Ida-Euroopa riigid, v.a. Leedu, Poola ja Rumeenia.

Võrreldes teiste Balti riikidega on Eestis veel väga kiiresti kasvanud hõive rahanduses (koos kinnisvara- ja äriteenustega). 1992–

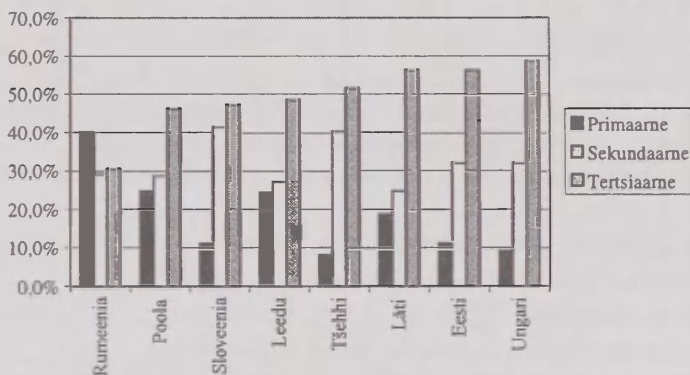
⁸ ETU 95 hõlmas ligi 10 000, ETU 97 ligi 5000 küsitletavat. Seega oli ETU 95 valim representatiivsem kui ETU 97 oma. Seda näitas ka valimi vanuselise ja soolise jaotuse võrdlus 1989. aasta rahvaloenduse andmetega (vt. Pettai, Eamets, Piliste, Servinski, 1997, lk. 24).

1996 saavutas Eesti kasvu 14,3%, Leedu säilitas sama taseme ja Lätis hõive isegi vähenes 9,4% võrra. Samal ajal oli rahanduses hõivatuid Lätis 6,5% ja Eestis 6,0%. Eesti finantssektori kiire kasvu tõttu on Eestil naaberriikide ees eelis seisund. Seda tõendab ka Eesti finantsasutuste interventsioon Läti ja Leedu turgudele ning Riia ja Vilniuse börsi sõltuvus Tallinna väärtpaberibörsil toimuvast. Eestis varem alanud areng tähendab ka seda, et finantskriisid puhkevad esimesena Eestis ja alles seejärel mõningase viiteperioodiga Lätis ja Leedus⁹.

Balti riikidest on avalikus sektoris hõivatute suhtarv kõige suurem Eestis (5,4%). Teistest Ida-Euroopa riikidest on näiteks Ungaris see näitaja veel kõrgem (7,3%). Samas oli avaliku sektori hõive juurdekasv Leedus 37,9% ja Eestis 7,9%.

Kõige suurem on teenindussektoris hõivatute osa Ungaris, järgnevad Eesti ja Läti. Eesti on oma hõive struktuuri poolest kõige sarnasem Ungariga (vt. joonis 5.2). Kui Eestis on primaarses sektoris hõivatud 11,4%, siis Ungaris on vastav näitaja 9,3%; sekundaarses sektoris hõivatute osatähtsus on nii Eestis kui ka Ungaris 32,1% ning teenindussektoris vastavalt 56,5% ja 58,6%.

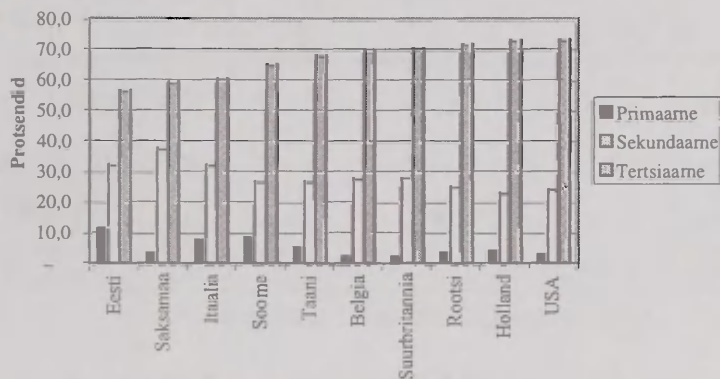
Märkus. Periood on sama mis tabelis 5.3 (1995. a., võrreldes 1991. aastaga, Eestis ja Lätis; 1996. a., võrreldes 1992. aastaga, Leedus).

Joonis 5.2. Eesti hõive majanduse kolmes põhisektoris, võrreldes teiste Ida-Euroopa riikidega.

⁹ Näiteks 1992.–1993. aasta panganduskriis ja 1997. aasta börsikrahh.

Majanduses on toimunud hõive seisukohast kiire ümberstruktureerumine. Võrreldes teiste Balti riikidega, on viimaste aastate jooksul hõive struktuur majandussektorite kaupa muutunud kõige kiiremini Eestis, lähenedes Euroopa Liidu keskmistele näitajatele. Eestile positiivsena saab tuua veel tendentsi, et siin on hõive tööstuses, võrreldes teiste Balti riikidega, kõige vähem langenud ja et rahandussektori kiirest arengust Eestis annab muu hulgas tunnistust ka hõive väga kiire kasv. Negatiivne on see, et põllumajandusliku hõive kiire langus võib tekitada maapiirkondades sotsiaalseid probleeme.

Kui võrrelda Eestit arenenud Euroopa riikidega, siis on seal primaarse sektori osa hõives veelgi väiksem: 1994. aastal Taanis 5,1%, Hollandis 4,0%, Itaalias 7,7%, Saksamaal 3,3%, Soomes 8,3%, Rootsis 3,4% (vt. joonis 5.3).

Märkus. Eesti puhul 1996. a., teiste riikide puhul 1994. a. andmed.
Allikas: OECD.

Joonis 5.3. Eesti hõive majandussektorite järgi, võrreldes arenenud tööstusriikidega.

5.2.2. Hõive haridustaseme järgi

Riikide haridussüsteemid erinevad, see muudab nende võrdluse raskeks. Eestis on kõrgharidusega töötajate osa üsna suur — 18,9% (vt. tabel 5.5). Meie töötajate jaotus haridustaseme järgi on

täiesti võrreldav Läti ning teataval määral ka Venemaa vastavate näitajatega. Kõik see viitab endise Nõukogude Liidu ühtsele haridussüsteemile ja selle järeelmõjudele. Hoolimata sellest, et kutseharidusega töötajate osa on kõige suurem, tuleb tunnistada, et kiiresti muutuva majandusega ühiskonnas ei muutu haridussüsteem nii ruttu kui majanduse reaalsed vajadused. Struktuurset tööpuudust iseloomustab töötajate teadmiste ja oskuste ning majanduse vajaduste mittevastavus. Et enamus Eesti tööpuudusest on struktuurne, tuleb paraku nentida, et kutseharidus ja erialane koolitus ei ole olnud piisavalt paindlikud, rahuldamaks tööturu vajadusi.

Tabel 5.5. Hõive haridustaseme järgi¹⁰ (%)

Haridustase	Venemaa (1996 I kv.)	Rumeenia (1996 I kv.)	Ungari (1996)	Tšehhi (1996)	Sloveenia (1996 II kv.)	Poola (1996)	Läti (1996 II kv.)	Eesti (1995 I kv.)
Kõrgharidus	18,8	8,1	16,2	10,9	14,6	14,9	19,5	18,9
Keskharidus	34,5	29,8	30,7	32,3	29,1	30,4	21,4	24,8
Kutseharidus	33,1	25,7	30,5	46,1	33,2	33,9	45,5	41,7
Põhiharidus	13,6	36,4	22,6	10,7	23,1	20,8	13,6	14,5

Allikas: ETU 95 andmed, OECD, autorite arvutused.

Eesti statistika näitab, et Eesti tööstuses on üsna suur osatähtsus alltöövõtul, mis annab tunnistust siiski meie tööjõu kõrgest kvalifikatsioonist, sest toodetakse eelkõige Põhjamaade turule. Teise tegurina on loomulikult oluline ka tööjõu madal hind, võrreldes Skandinaaviamaadega.

¹⁰ Vastavalt OECD klassifikatsioonile peetakse põhihariduseks kesk-koolieelset haridust. Keskhariduse alla kuulub keskkooli või kutsekooli lõpetamine sama aja sees. Keskeriharidus eeldab täiendavat kutseharidust lisaks keskharidusele. Kõrghariduse all mõeldakse haridust alates rakenduslikust kõrgharidusest.

Tulevikutendentsina suureneb edaspidi kindlasti kõrgharidusega töötajaskonna osa, eelkõige tänu kõrgkoolide suuremale arvule, võrreldes varasemaga, ja õppimisvõimaluste mitmekesisumisele. Töenäoliselt kahaneb kutseharidusega töötajate osa, eelkõige kutseharidussüsteemi kokkutõmbumise tõttu. Kutseharidussüsteem nõuab uuendamist et paindlikumalt ette valmistada turu vajadusi rahuldavaid spetsialiste.

5.2.3. Hõive jaotus omandivormiti

Omandivormide struktuuris toimusid enamikus riikides ülemineku perioodil väga suured muutused. Erastamise vormid riigiti küll erinesid, kuid tänaseks on suur osa majandusest erakätes (vt. tabel 5.6). Eestis on näiteks registreeritud äriühingutest eraomanduses 88%¹¹, mis tähendab, et sisuliselt on aktsiaseltsid, osahingud jt. äriühingud (seega praktiliselt kogu kasumit taotlev majandustegevus) eraomanduses. Siiski on avaliku sektori osa töö-

Tabel 5.6. Erasektoris hõivatute jaotus sektorite kaupa ja erasektori osatähtsus hõives 1996. a.

Hõive majandussektorite kaupa	Rumeenia	Poola	Eesti
Primaarne sektor	70,6	36,6	14,7
Sekundaarne sektor	12,4	30,4	41,8
Tertsiaarne sektor	16,9	33,0	43,5
Kokku	100,0	100,0	100,0
Erasektori osatähtsus hõives			
Primaarne sektor	85,7%	85,3%	81,7%
Sekundaarne sektor	20,7%	61,1%	81,9%
Tertsiaarne sektor	27,0%	41,5%	48,6%
Kogu hõivest erasektoris	53,9%	58,1%	63,1%

Allikas: OECD, ETU 97 andmed, autorite arvutused.

¹¹ Arvestades aga seda, et registreeritud ettevõtetest 30,8% esitas 1. jaanuari 1997 seisuga aruandluse, siis ulatub eraettevõtete osa isegi 92%-ni. Siia hulka ei ole arvestatud välisosalusega ettevõtteid, mis moodustasid aruande esitanud ettevõtete koguarvust 7% (Estonian Economy, 1997, lk. 178–179).

andjana võrdlemisi suur, sest riik on peamine tööandja sellistes valdkondades nagu energeetika, haridus, tervishoid, avalik haldus jne. Kokku oli erasektoris hõivatuid 1996. aastal 63,1%.

Võrreldavad andmed olid OECD andmebaasist kättesaadavad ainult Poola, Eesti ja Rumeenia kohta. Võrreldes nimetatud riikidega, töötab Eestis kõige rohkem erasektoris hõivatutest teenindussfääris. See on seletatav ühelt poolt kindlasti põllumajandusliku hõive väga kiire kokkutõmbumisega, teisalt näitab siiski ka erasektori elujõulisust teeninduses.

Erasektori osa primaarses sektoris on nii Poolas kui ka Rumeenias 85%, Eestis 81,7%. Praktiliselt kõigis sektorites oli erasektoris hõivatute osa väga kõrge. Nii põllumajanduses kui ka tööstuses (koos ehituse ja energeetikaga) oli vastav näitaja üle 80%. Isegi teenindussfääris, kus on suur osa avalikul sektoril, oli erasektori osa ligi pool.

Kui vaadata sektoreid detailsemalt, siis oli Eesti hõives 1996. aastal erasektori osatähtsus kõige suurem järgmistes harudes:

- kaubandus 96,8%;
- hotellid, restoranid 95,7%;
- põllumajandus 91,4%;
- rahandus 89,3%;
- töötlev tööstus 88,5%.

Riigi- ja munitsipaalsektori suurema osatähtsusega olid

- avalik haldus 96,3%;
- haridus 96,4%;
- tervishoid 90,6%;
- mäetööstus 89%.

Konkurentsivõime seisukohalt on erasektori suur osatähtsus majanduses positiivne. Kiire privatiseerimise tulemusena on enamik kasumit taotlevatest ettevõtetest eraomanduses. Nii nagu ettevõtjate puhulgi on teeninduses leidnud rakendust kõige suurem osa erasektori töötajatest.

Erasektori osa hõives kasvab lähitulevikus tõenäoliselt veelgi, sest on põhimõtteliselt otsustatud privatiseerida mitmed strateegilised infrastruktuuriettevõtted, nagu elektrienergia tootmine, telefon-side ja raudteetransport.

5.3. Tööpuudus Eestis

5.3.1. Ülevaade Eesti tööpuuduse statistikast

Tööpuuduse problemaatika on teravdatud tähelepanu all enamikus maailma riikides, sõltumata arengust, suurusest, jõukusest ja asukohast. Seda olulisem on see üleminekuriikides, kus majanduse ümberstruktureerumise käigus vabaneb inimesi, kes sageli jäävad töötuks. Tööturul toimuva analüüsiks ja meetmete kavandamiseks on vaja adekvaatset informatsiooni toimuvatest protsessidest.

Tööpuuduse statistika on Eestis ühtlustamata. Terminoloogilise ja seadusandliku korrastamata tõttu on esitatud väga erinevaid tööpuudusemäära näitajaid, mis varieeruvad 1,5%-st 11%-ni. Kõige operatiivsema pildi tööpuuduse hetkeolukorrast annab tööturuameti statistika, mis näitab, kui palju on registreeritud töötuid tööotsijaid¹² ning kui suur osa inimestest otsib tööd riiklike hõivetalituste kaudu. Tööturuameti statistika on väärtuslik eelkõige operatiivsuse tõttu. Need andmed võimaldavad analüüsida töötust ka regionaalsest aspektist. 1995. a. jaanuarist jõustusid mõned muutused töötusolukorra seaduses. Selle seaduse järgi arvatakse töötuks inimene, kes otsib tööd, sõltumata sellest, kas ta saab töötuleku abiraha või mitte. Tööotsijal kulub tööturuametis registreerimisest kümme päeva, enne kui ta hakkab saama töötuleku abiraha. Kui aga tööotsija vallandati eelmisest töökohast omal soovil või enda süül, hakkab ta saama töötuleku abiraha alles kahe kuu pärast. Et tööotsijate arvestamise korda muudeti, siis muutus ka ametlik töötuse statistika. Töötuleku abiraha saajate arv kõigub vahemikus 15 000–18 000, registreeritud töötuid tööotsijaid on ligi kaks korda rohkem.

Eestis on arvestatud ja arvestatakse ka praegu registreeritud töötusemäärana registreeritud töötute tööotsijate ja tööealiste elanike arvu suhet. ETU andmetel kuulus 1995. a. alguses 22,4% tööealistest nn. mitteaktiivse rahvastiku hulka ja seda osa rahvus-

---

¹² Registreeritud töötuleku tööotsija on isik, kellel puudub sissetulek, kes registreerib elukohajärgses hõivetalituses oma soovi tööd leida, käib hõivetalituses vähemalt kord kuus ja on nõus sobiva töökoha tekkimisel kohe täistööajaga tööle asuma.

vahelise statistika praktikas tööpuudusemäära arvutamisel ei arvestata. Seega ei ole 1,7%-line töötusemäär rahvusvahelises kontekstis võrreldav teiste riikide analoogsete näitajatega.

Üsna tervikliku ülevaate tööturu olukorrast ja hetkevajadustest annaks ka vakantsete töökohtade statistika. Kahjuks on vakantsete töökohtade kohta käiv informatsioon puudulik, eelkõige seetõttu, et ettevõtted ei esita vastavaid andmeid.

Saamaks täiendavat informatsiooni tööturul toimuva kohta, käivitas Eesti statistikaamet alates 1996. aasta teisest kvartalist tööturu kvartaalse uuringu¹³. Leibkondade sissetuleku ja tarbimise uuringu perepildivihikule lisati hõivet puudutavate küsimuste blokk, eesmärgiks saada operatiivset informatsiooni tööturul toimuva kohta ja muuta meie hõivestatistika võrreldavaks naabrite omaga. Lähtuti rahvusvahelistest standarditest ja definitsioonidest.¹⁴ Käesolevas ülevaates on kasutatud ETU 97 uuringuga saadud tööpuuduse andmeid.

5.3.2. Tööpuudus Eestis ja teistes Ida-Euroopa riikides

Eestis ei ole töötus plahvatuslikult kasvanud. 1997. a. kvartaalsete uuringute alusel jääb reaalne töötus meil 10–11%¹⁵ piirimaile. Võrdlusena oli Soome tööpuudus 1996. a. 17%, EL keskmine ligikaudu 10% ja Lätis on tegelik töötus üle 20%. Erialakirjanduses on räägitud palju Ida-Euroopa riikide tööpuudusest ja sellest, et riigiti on arengud erinenud (vt. nt. Burda, 1993; Barr, 1994; Boeri,

¹³ Kahjuks lõpetati tööturuküsimuste esitamine leibkonna sissetulekute ja tarbimise uuringus 1997. a. lõpus.

¹⁴ Vastavalt ILO standarditele on töötu isik, kes ei ole hõivatud, kuid on võimeline töötama ja soovib tööd leida. Töövõimelisus näitab inimese vaimset ja füüsilist võimet teha tööd. Soov leida tööd tähendab, et isik on uuritava perioodil otsinud tööd. (Täpsem ülevaade definitsioonidest ja määratlustest vt. Eamets, Piliste, 1996).

¹⁵ Vastavalt ESA andmetele oli 1997. a. II kvartalis töötusemäär 10,9% (vt. Eesti Statistika, 1997, nr. 10, lk. 23).

1995; Commander and Coricelly, 1994; Boeri, 1997). Põhiliselt tuuakse kolm valdkonda, kus reformide sügavus ja kiirus on põhjustanud hilisemad erinevused riikide tööturgudel:

- 1) kogunõudmist mõjutavad majanduspoliitika meetmed, mis võimaldavad luua majanduskasvuks vajaliku makromajanduskeskkonna;
- 2) pakkumispoolsed mikromajanduslikud reformid, nagu hindade liberaliseerimine, privatiseerimine ja ettevõtete ümberstruktureerimine;
- 3) tööturu institutsionaalne areng ja palgareform.

Nendes artiklites jõutakse järeldusele, et tööpuudus kui majandusnähtus tekib siirdeühiskonnas seetõttu, et kiirus, millega tööjõud vabaneb riigisektorist, on suurem kui tema erasektoris rakendamise kiirus (Chadha, Coricelli, Krajnyak, 1993). Järgides seda loogikat, võib öelda, et madal tööpuudus mõnes Ida-Euroopa riigis tähendab ka seda, et pole toimunud ümberstruktureerumist ja paljud riigiettevõtted hoiavad palgal töötajaid, kes normaalses turumajanduse tingimustes oleksid juba ammu vallandatud. Teine võimalus on, et erasektor on kasvanud lihtsalt nii kiiresti, et tööjõud ongi leidnud rakenduse täies mahus erasektoris. Kolmandaks võimaluseks peetakse seda, et tööjõus osalemise määr on lihtsalt langenud: inimesed on langenud tööjõu hulgast välja, ei ole hõivatud ega otsi ka tööd (Cornelius, 1995).

Eestis tekkis tööpuudus üleminekul ühest majandussüsteemist teise. Niisugune töötuse tekkemehhanism on omane enamikule Ida-Euroopa riikidele. Siirdeaja töötuse põhjused on nii majanduslikud, sotsiaalsed kui ka psühholoogilised. Peale makromajandusliku šoki¹⁶ näiteks inimeste passiivsus ümberõppe suhtes, väike mobiilsus ja psühholoogiline kohanematus turumajanduse oludega.

Eestis on töötuse plahvatuslikule¹⁷ kasvule vastu toiminud ja väikest registreeritud töötute arvu tinginud järgmised tegurid.

---

¹⁶ Silmas peetakse 1992.–1993. a. hüperinflatsiooni, väliskaubanduse ümberorienteerumist idaturult lääneturule, rahareformi ja panganduskriisi.

¹⁷ Eestis on töötus kasvanud järk-järgult ja plahvatuslikku töötuse kasvu, millega kaasnevad sotsiaalsed rahutused, massiline tööpuudus jne., ei ole tekkinud.

- Majanduse kiire ümberstruktureerumine. Hõive tertsiaarses sektoris on kasvanud tunduvalt kiiremini, kui on langenud primaarses ja sekundaarses sektoris. Seega on osa vabanenud töötajaid leidnud rakenduse teenindavates majandusharudes. Et alati ei ole töötajal vajalikku kvalifikatsiooni või ei leidu piirkonnas sobivaid töökohti, on paljud siiski jäänud töötuks.
- Töö(jõu) pakkumise vähenemine. Hõive on vähenenud ETU 95 ja ETU 97 andmetel 838 000-lt 1989. a. 645 000-ni 1996. a., seega ligi 200 000 inimese võrra. Tööturult on viimaste aastate jooksul lahkunud üle 100 000 inimese. Nendest üle 80 000¹⁸ on Eestist välja rännanud, 40 000–45 000 jäänud pensionile või lahkunud muudel põhjustel tööturult, 70 000–75 000 inimest on töötud.
- Üks võimalik seletus töötuse mõõduka kasvu kohta, võrreldes teiste Ida-Euroopa riikidega, on ka passiivse rahvastiku suur osa tööealiste koguarvus. ETU andmetel oli 1995. a. kevadel 20,5% küsitletutest tööjõu hulgast väljas, s.t. ei töötanud ega soovinudki seda.

Registreeritud töötuse ja tegeliku töötuse vahe on Eestis ligi kahekordne. Seda põhjendatakse eelkõige varjatud tööpuuduse suure osatähtsusega: inimesed ei registreeri ennast tööhõivetalitustes, vaid püüavad omal käel tööd leida. Alljärgnevalt on esitatud mõned põhjused, miks registreeritud ja varjatud töötuse vahe on nii suur.

- Töötu abiraha on Eestis 300 krooni. Väike töötute abiraha ei stimuleeri tööotsijaid ennast töötuna registreerima. Seetõttu on suur osa Eesti töötusest varjatud tööpuudus. Samas on töötute olukord maal ja linnas erinev. Maal on inimeste rahalised tulud palju väiksemad ning töötute sotsiaalse kaitsega kaasnevad majanduslikud soodustused (toimetulekutoetus, tervisekindlustus, eluasemetoetus) ja tagatised oluliselt tähtsamad kui linnas.
- Pikaajaliste töötute osatähtsuse suurenemine. Üle ühe aasta tööd otsinud inimesed kaotavad õiguse taotleda töötute staatust, sest nad ei vasta enam seadustes esitatud nõuetele. (Eelneva 12 kuu jooksul peab taotleja olema töötanud 6 kuud). Seega langevad

---

¹⁸ Ainuuksi 1990–1994 lahkus Eestist 67 293 inimest rohkem kui Eestisse elama asus (ESA, 1996).

nad registreeritud töötute seast välja. Vastavalt ETU 95 andmetele oli üle aasta tööd otsinud ligi kolmandik tööotsijatest.

- Tööotsijate väikest arvu, võrreldes teiste siirderiikidega, põhjustab töötute siirdumine osaajaga töötajate hulka. Ligi kolmandik osaajaga töötajatest ei ole selles staatuses vabatahtlikult. Vastavalt ETU 95 uuringule on 8% valimisse kuulunud tööealistest töötajatest tööl osalise tööajaga. Nendest 39,5% olid osaajaga tööl seetõttu, et ettevõttel ei olnud neile piisavalt tööd pakkuda või nad ei olnud leidnud endale täisajaga tööd.

Võrreldes Eesti **töötuse näitajaid** teiste Ida Euroopa riikide omadega, võime täheldada, et töötus on meil enam-vähem samal tasemel võrdlusgruppi kuuluvate riikidega. Tabelis 5.7 toodud riikide keskmisest oli töötuse tase madalam ainult Tšehhis (3,5%) ja Sloveenias (7,3%) ning oluliselt kõrgem Lätis (22,2%)¹⁹.

Töötuid naisi on rohkem kui mehi Tšehhis ja Poolas, mujal on **töötuid mehi** naistest rohkem. Eesti puhul on huvitav, et registreeritud töötute hulgas on naiste osatähtsus oluliselt suurem. Vahe tuleb sellest, et vastavalt Eesti seadusandlusele võivad naised teatud tingimustel (alla 7-aastaste laste olemasolu jne.) registreerida ennast töötuks korduvalt. Samal ajal mehed kaotavad aja jooksul õiguse registreeruda ja langevad registreeritud töötute hulgast välja.

Noorte töötusemäär on traditsiooniliselt kõrge kõigis vaatluse all olevates riikides. See tuleneb paljuski faktist, et tegelikult on noorte osa tööjõus väike. Palju noori õpib (on seega mitteaktiivsed) ja neid ei arvestata töötusemäära arvutamisel. Kui vaadata noorte töötute osa kõigi töötute hulgas, siis kõigub see neljandiku ja kolmandiku vahel (v.a. Rumeenia), Eestis üks neljandik. Samas on meil võrdlemisi palju töötuid pensionieelikuid — 13,1%. See grupp ei ole võrreldav, sest riigiti on pensioniea algus erinev ja seega on grupid erisuguse osatähtsuse ja suurusega.

---

¹⁹ Kõigi riikide puhul on kasutatud tööturu-uuringute andmeid, s.t. rahvusvaheliselt tunnustatud ILO definitsioone ja metoodikat. See muudab riikide tulemused võrreldavaks.

Tabel 5.7. Töötuse põhinäitajad mõnedes Ida-Euroopa riikides ja Eestis

	Venemaa 1996 I kv.	Rumeenia 1996 I kv.	Ungari 1996	Tšehhi 1996	Sloveenia 1996 II kv.	Poola 1996	Läti 1996 II kv.	Eesti 1995 I kv.
Töötute haridustase								
Kõrgharidus	8,3	1,9	4,1	2,3	5,7	4,7	9,3	5,7
Keskharidus	43,1	38,4	21,5	20,3	24,3	28,4	27,3	49,8
Keskeriharidus	29,2	30,1	36,5	44,5	35,7	43,5	38,9	20,0
Põhiharidus	19,4	29,7	37,8	32,8	34,3	23,5	24,5	24,5
Töötuse määr vastavalt vanusele ja soole								
Kokku	9,5	9,3	10,0	3,5	7,3	12,3	22,2	8,7
Naised	9,2	10,0	8,8	4,2	7,1	13,9	21,8	7,8
Mehed	9,8	8,7	10,0	2,9	7,5	11,0	22,4	9,6
Noored (15–24)*	19,1	26,2	19,2	6,8	18,5	28,5	34,3	15,6
Keskealised (25–49)**	8,4	7,5	8,8	3,0	5,9	11,1	19,3	8,5
Vanad (naised 50–54 ja mehed 50–59)***	6,3	3,5	9,0	2,1	3,4	7,2	22,5	5,1
Töötute jaotus vastavalt vanusele ja soole								
Noored (15–24)*	26,9	45,4	26,6	29,1	33,3	28,4	28,0	25,0
Keskealised (25–49)**	62,0	22,3	68,6	56,3	60,6	63,0	54,4	61,9
Vanad (naised 50–54 ja mehed 50–59)***	7,2	23,2	3,8	8,9	6,1	7,9	12,0	13,1
Naised	45,1	47,5	39,1	53,6	44,9	51,8	46,9	42,0
Mehed	54,9	52,5	60,9	46,4	55,1	48,2	53,2	57,8
Töötute jaotus vastavalt viimasele töökohale								
Primaarne sektor	12,9	11,6	10,6	6,4	3,9	7,3	–	17,7
Sekundaarne sektor	43,7	61,1	43,9	48,9	60,8	45,3	–	34,3
Tertsiaarne sektor	43,4	27,3	45,5	44,8	35,3	47,4	–	48,0

Märkused. * Venemaa 16–24; ** Ungari 25–54; *** Ungari 55–59; Poola: naised 50–59, mehed 50–64; Rumeenia: naised 50–56, mehed 50–61; Sloveenia: naised 50–60, mehed 50–65; Eestis mõlemad sood vanuses 50–69.

Allikas: OECD ja ETU 97, autorite arvutused.

Analüüsides töötuid **sektori järgi**, millesse kuulus nende viimane töökoht, näeme, et võrreldes teiste Ida-Euroopa riikidega, on Eestis suhteliselt suur osa töötusest tekkinud primaarses sektoris — 17,7%. Tööstusest on jäänud töötuks 34,3%. See on teiste riikidega võrreldes kõige madalam näitaja. Huvitav on ka fakt, et teeninduses on meil tegemist suure tööjõu voolavusega. Aga nagu on näidanud mitmed teised uurimused, luuakse teenindussektoris kõige rohkem uusi töökohti ning seal on tööjõu käive (sissevoolu ja väljavoolu maht) kõige suurem (Eamets, 1997).

Üheks oluliseks näitajaks töötuse analüüsimisel on **töötuse kestus**. Eriti oluline on pikaajalise töötuse osa kogu töötusest, sest pikaajaline töötus²⁰ deformeerib inimkapitali. Inimene kaotab oskusi ja teadmisi, kui ta rohkem kui aasta jooksul ei leia tööd. Valdavalt põhjendatakse tänapäeva Euroopa kõrget töötust (võrreldes USA ja Jaapaniga) just pikaajalise töötuse osa suurenemisega.

Eestis oli 1995. aasta alguses üle ühe aasta tööd otsinuid 30% kõigist töötutest (vt. tabel 5.8). See on võrreldavate riikide seas kõige madalam näitaja. Järgnevad Läti ja Tšehhi. Siit jõuame veel ühe võimaliku seletuse juurde, miks Eestis pole töötus väga suur probleem²¹. Eestis domineerivad lühiajalised töötuse perioodid. Seda on näidanud ka ETU 95 andmete töötlemine ökonomeetriliste meetoditega (Eamets, 1997).

Tabel 5.8. Töötus vastavalt tööotsimise ajale (%)

Töötuse kestus	Vene- maa 1996 I kv.	Ru- meenia 1996 I kv.	Ungari 1996	Tšehhi 1996	Slo- veenia 1996 II kv.	Poola 1996	Läti 1996 II kv.	Eesti 1995 I kv.
Kuni 1 kuu	4,8	8,9	5,1	11,4	4,3	7,6	7,0	6,5
1–6 kuud	21,8	25,4	24,4	36,1	24,6	29,5	37,0	45,3
7–12 kuud	16,0	15,1	16,6	20,9	18,8	23,8	23,1	18,3
Üle 12 kuu	57,4	50,6	53,9	31,6	52,2	39,1	32,9	30,0

Allikas: OECD ja ETU 97, autorite arvutused.

²⁰ Inimene on otsinud tööd üle 12 kuu.

²¹ Samal ajal võib rääkida regionaalsest tööpuudusest kui teravast sotsiaal-majanduslikust probleemist.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Eestis on tegemist põhiliselt struktuurse töötusega. See tähendab esiteks, et inimeste teadmised ja oskused ei vasta tööturu nõudmistele ehk teisisõnu, jääb puudu kvalifikatsioonist. Teiseks on tööjõu vajadused regiooniti erinevad. Kui ühes piirkonnas on tööjõu suur ülejääk, siis teises mõnikord koguni napib tööjõudu.

Paraku ei ole tööjõud mitmetel põhjustel piisavalt mobiilne, et paindlikult liikuda teise piirkonna vabadele töökohtadele. Tööjõu mobiilsust pidurdavad peale puhtmajanduslike põhjuste (kinnisvaraturu puudulik areng perifeerias, suured kolimiskulud) ka sotsiaal-psühholoogilised põhjused (perekondlikud ja sugulusside-med, võõras elukeskkond jne.). Väike mobiilsus pärsib majanduse konkurentsivõimet.

Negatiivne on kahtlemata varjatud tööpuuduse suur osatähtsus. Selle tulemusena moonutab registreeritud töötute suhtarvu kasutamise ametliku tööpuuduse määrana pilti üldisest tööturu seisundist.

Töötus suuremates keskustes ei ole suur sotsiaal-majanduslik probleem. Pigem võib negatiivse tendentsina märkida, et Eesti tööjõu väiksus ja investeringute liigne kontsentreerumine pealinna ümbrusesse tekitavad seal probleeme kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide leidmisel.

Eestis ei ole toimunud töötuse plahvatuslikku kasvu ega sellega kaasnevaid sotsiaalseid rahutusi.

Suhtarvudes on Eesti majanduse näitajad teiste Ida-Euroopa riikidega võrreldes küllalt head. Kui aga vaatame absoluutarve, ilmneb ühe negatiivse faktorina Eesti väiksus, mis avaldub nii üldisemalt kodumaise turu piiratud mahus kui ka spetsiifilisemalt väiksearvulises töötajaskonnas. Viimane on probleemiks eelkõige kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide puhul, kus inimeste piiratud arv võib hakata takistama majanduse arengut tervikuna. Kokkuvõtvalt on Eesti hõive ja tööpuuduse positiivsed ning negatiivsed aspektid, lähtudes tööturu konkurentsivõimest, toodud tabelis 5.9.

Tabel 5.9. Eesti hõive ja tööpuuduse positiivsed ning negatiivsed aspektid, lähtudes tööturu konkurentsivõimest

Plussid

- Majanduse kiire ümberstruktureerumine. Kõige kiiremini on viimaste aastate jooksul muutunud hõive struktuur majandussektorite vahel, lähenedes Euroopa Liidu keskmistele näitajatele.
- Võrreldes teiste Balti riikidega on hõive muutus tööstuses olnud kõige väiksem.
- Rahandussektori kiire areng Eestis ja hõive väga kiire kasv selles sektoris.
- Kõrgharidusega töötajate suhteliselt suur osatähtsus koguhõives.
- Kiire privatiseerimise tulemusena on enamik kasumit taotlevatest ettevõtetest eraomanduses.
- Teeninduses on leidnud raketust kõige suurem osa erasektori töötajatest.
- Tööpuuduse kasv on olnud mõõdukas, ei ole toimunud sotsiaalset plahvatust.

Miinused

- Põllumajandusliku hõive vähenemine tekitab maapiirkondades sotsiaalseid probleeme.
- Kutsehariduse mittevastavus kiiresti muutuva majanduse nõuetele. Puudulik kutseharidussüsteem, mille tõttu enamik tööpuudusest on struktuurse loomuga.
- Suurenenud on passiivsete inimeste (kes ei ole hõivatud ega otsi tööd) osatähtsus.
- Eestis domineerib struktuurne tööpuudus. Selle vähendamine on aja- ja kapitalimahukas, sest nõuab arenenud kinnisvaraturgu ja sihikindlat riiklikku kutsehariduspoliitikat.
- Eesti tööjõu väikesed mastaabid tekitavad probleeme kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide leidmisel.

5.4. Tootlikkuse analüüs majandusharuti

Sisemajanduse koguprodukt (SKP) ja hõive muutus võimaldab teha järeldusi tootlikkuse muutumise kohta majandusharudes. Kui hõive suureneb ja mingi sektori SKP väheneb, siis võib eeldada, et tootlikkus selles sektoris on langenud ja vastupidi. Loomulikult tuleb arvestada, et meil on tegemist siiski väga lühikeste aeg-

riidadega ja kaugele ulatuvaid järeldusi on nelja aasta võrdluse tulemusel raske teha.

Sisemajanduse koguprodukti ja hõive võrdlemisel on vaatluse alla võetud ajavahemik 1993–1996, sest varasemad andmed pole hilisematega kahjuks enam võrreldavad. Peamine põhjus on selles, et alates 1991. aastast mindi Eestis üle uuele rahvamajanduse arvepidamise süsteemile. Kui varem kasutati eelkõige ühiskondliku koguprodukti arvepidamise süsteemi (NMT — *net material product*), siis alates 1992. aastast hakati rakendama rahvusvaheliselt tunnustatud rahvamajanduse arvepidamise süsteemi (SNA — *system of national accounts*). See tähendab, et andmed SKP kohta enne 1992. aastat on arvestuslikud ja tuletatud kaudsete meetoditega. Peale arvepidamise süsteemi muutus ka arvestusühik — alates 1992. aasta keskpaigast kehtib Eesti kroon. Sellest tulenevalt tekib probleeme reaalse vahetuskursi fikseerimisega SKP arvutamiseks, rubla ja dollari vahetuskursside paljusega jne. Järelikult muutub varasemate aastate SKP arvuliste näitajate kasutamine aeg-riidades analüütilises mõttes väga küsitavaks.

Probleemne on ka inflatsiooni arvestamine reaalse SKP arvutamisel. Käesolevas käsitluses on kasutatud traditsioonilist SKP deflaatorit, mis tähendab sisuliselt, et inflatsiooni hindamisel ei arvestata suhteliste hindade muutumist. Inflatsioon on olnud vaadeldaval perioodil majandusharuti erinev, seega võib hinnatõus olla mõnes harus alla ja teises üle hinnatud. See võib tekitada ka vea tootlikkuse arvutamisel.

Kui vaadelda SKP muutumist 1993.–1996. aastani, siis võime öelda, et 1994. a. SKP veel langes, kuid alates 1995. aastast alates on hakanud kasvama²². Kokku kasvas SKP vaadeldud perioodi jooksul 6,5%.

Vastavalt Eesti statistikaameti publitseeritud andmetele on kõige suurem SKP langus aset leidnud 1994. aastal põllumajanduses. Primaarset sektorit iseloomustabki SKP langus peaaegu kogu vaadeldud perioodi jooksul. Kokku langes SKP põllumajanduses 10,4%.

²² Siin ja edaspidi on tegemist reaalse SKP-ga (1993. a. hindades).

Sekundaarne sektor on arenenud üsna stabiilselt. Nii töötlevas tööstuses kui ka ehituses langes SKP 1994. aastal ning energeetikas 1995. aastal. Samas suurenes SKP tööstuses ja ehituses 1995. aastal ning ehituses 1996. aastal ligikaudu 5%. 1996. aastat iseloomustab nii energeetika kui ka ehituse SKP tõus vastavalt 4,6% ja 9,9%. Tööstuses jäi tootmismahd samaks (juurdekasv 0,2%)²³.

Tertsiaarses sektoris langes SKP 1994. aastal kahes majandusharus: transpordis ja sides ning muudes teenustes. 1996. aastal oli langus ka tervishoius ja hariduses. Ülejäänud harud on kogu vaadeldud perioodi jooksul aga oma panust SKP-sse suurendanud.

Kui võrrelda 1993. ja 1995.²⁴ aasta SKP-d ja hõivet (vt. tabel 5.10), siis on näha, et hõive langus on olnud 6,4%, samas kui

Tabel 5.10. Hõive ja SKP muutus majandusharuti (1995. a. 1993. a-ga võrreldes) (%)

Haru	SKP	Hõive
Põllumajandus, jahindus, kalandus	-8,0	-27,0
Mäetööstus	-8,0	-8,0
Tööstus	1,6	-9,3
Energeetika	-2,5	7,1
Ehitus	2,0	-8,6
Kaubandus, hotellindus ja toitlustus	7,8	11,5
Transport	-2,0	-5,9
Rahandus, kinnisvara	14,6	7,3
Tervishoid, haridus	3,3	-2,4
Avalik haldus	2,0	4,6
Muud teenused	1,0	-14,2
Kokku	2,3	-6,4

Allikas: ESA, ETU 95, autorite arvutused.

²³ Tootlikkuse hindamisel tuleb arvestada, et sekundaarse sektori harustruktuur on aasta-aastalt muutunud. Nii vähenes 1996. a. eelmise aastaga võrreldes toiduainetööstuse osa kogutoodangus 32,6%-lt 29,5%-ni ning kergetööstuse osa 18,9%-lt 4,6%-ni. Samal ajal suurenes energeetika osa 10%-lt 12,7%-ni ja metsatööstuse osa 8,6%-lt 11,2%-ni. SKP osatähtsus majandusharude kogutoodangus erineb, sest lisandväärtuse osa harudes varieerub (vt. Eesti tööstus ja transport, 1997, lk. 11).

²⁴ Adekvaatse võrdluse saamiseks on võrreldud 1995. ja 1993. aastat, sest küsitluse andmed põhinevad ühel ja samal valimil.

koguprodukt on kasvanud 2,3%. Järelikult on meil tegemist tootlikkuse kasvuga, mis osaliselt võis olla põhjustatud just tööviljakuse tõusust.

Tootlikkus on kasvanud peaaegu kõikides harudes. Ainult energeetikas, kaubanduses ja hotellinduses ning avaliku halduse sektoris saame rääkida tootlikkuse langusest, sest seal on hõive kasvanud kiiremini kui tootmise maht.

Mäetööstuse puhul on SKP ja hõive langus olnud võrdne ja järelikult on ka tootlikkus jäänud samale tasemele nagu 1993. aastal.

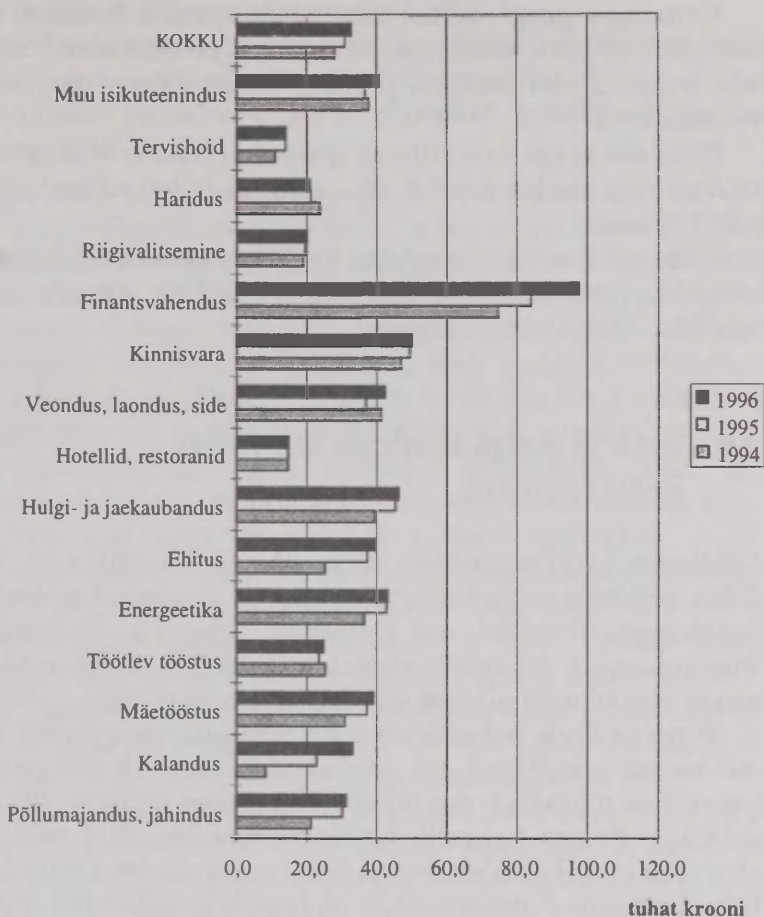
Tootlikkuse hindamise teise kriteeriumina on toodud traditsioonilisem käsitlus — koguprodukt (SKP) ühe töötaja kohta (vt graafik 5.4). Balti riikide võrdluses on arvatud loodud reaalse SKP (1993. a. hindades) ja harus hõivatud inimeste suhe ning võrreldud näitajaid kolmel aastal. Tegelikult annavad erisugused meetodikad kokkuvõttes sama tulemuse.

Tootlikkuse mõõtmisel tuleb arvestada, et ajas muutuvad nii koguprodukti maht kui ka töötajate arv. Kui meid huvitab tööjõu tootlus, siis eeldab see, et me arvutame koguprodukti muutumist töötaja kohta fikseeritud kapitali ja tehnoloogia korral. Üleminekuperioodil on tehnoloogilise arengu ja kapitali panuse muutumise mõju olnud kindlasti suuremad kui stabiilse majandusarengu staadiumis. Seega võime vaadeldavat tootlikkust nimetada tinglikult haru tootlikkuseks, mitte puhtalt tööjõu tootluseks. Kahjuks ei ole andmete puudumise tõttu võimalik arvestada ka teiste tootmissisendite mõju, et näha nende efektiivsust koguprodukti loomisel.

Samuti ei võta koguprodukti muutus arvesse toodangu kvaliteeti. 1993. aastal erinesid toodangule esitatavad nõuded kahtlemata 1995. aasta nõuetest. Kas või juba seepärast, et Eesti majandus oli 1995. aastaks oluliselt rohkem integreerunud lääne-turule.

SKP muutumises ühe töötaja kohta võime majandusharuti esile tuua järgmised tendentsid.

Esimesse gruppi kuuluvad majandusharud, kus tootlikkuse muutus kasvas märgatavalt 1994–1995 ning kus ajavahemikku 1995–1996 iseloomustab tagasihoidlik SKP muutumine töötaja

Joonis 5.4. SKT ühe töötaja kohta 1993. a. püsivhindades.

kohta. Siia kuuluvad majandusharud kõikidest põhisektoritest: primaarsest sektorist põllumajandus ja mäetööstus; sekundaarsest sektorist ehitus ja energeetika ning tertsiaarsest sektorist hulgi- ja jaekaubandus, kinnisvara- ja äriteenused ning tervishoid.

Teise grupi moodustavad harud, kus tootlus on kasvanud pidevalt ja ühtlase tempoga ning sarnaneb riigi keskmise tootlikkuse muutumisega. Siia kuuluvad finantsvahendus ja kalandus.

Kolmanda grupi saame moodustada nendest harudest, kus tootlikkus oli 1995. aastal väiksem kui 1994. ja 1996. aastal. Sellisteks harudeks olid transport ja side, töötlev tööstus ning muud isikuteenused.

Neljanda grupi moodustavad hotellid ja restoranid ning riigivalitsemine. Nendes harudes on tootlikkus kõigil kolmel aastal olnud sarnane.

Eestis domineerivad harud, kus tootlikkus on tõusnud. Seega on majanduse konkurentsivõime seisukohalt oluline märkida kogu tootlikkuse tõusu majandusharuti.

5.5. Palk ja palga konkurentsivõime Eesti tööturul

Majanduse konkurentsivõime üheks oluliseks näitajaks on riigi üldine keskmine palgatase ja palgatasemete erinevused majandusharudes, ametikohtadel ning piirkonniti. Seisneb ju siirdemajanduse potentsiaal reformide alguses paljuskki just tööjõu madalas hinnas, mis muudab riigi väliskapitali jaoks atraktiivseks.

Vastavalt ühele mikroökoonoomika põhikontseptsioonidest peavad palgad peegeldama töö tootlikkust. Tulenevalt töö piirtulu teooriast on tööandjad nõus täiendavalt palgatud töötajale maksma nii kõrget töötasu, kui palju see töötaja oma lisanduva toodangu näol sisse toob. Piirkulu ettevõtja jaoks peaks võrduma piirtuluga. Palgad mõjutavad oluliselt tööjõu mobiilsust ja paiknemist, tööjõu ettevalmistust ja inimkapitali tehtavaid kulutusi. Kaudselt kannavad palgad ka informatsiooni ühe või teise toote (teenuse) nõudlusest ja sellest tulenevalt ka konkurentsitasemest majandusharus. Peale mainitud tegurite sõltub turumajanduse oludes töötajate palgatase ja turgu tasakaalustav palk veel mitmesugustest teguritest (Kuddo, 1997):

- majandusharu või töötajate kategooria seotusest rahvusvahelise tööjõuturuga;
- sise- ja välisturu hinnaerinevuste tõttu haru või ettevõtte ekspordi mahust;

- ettevõtte monopoolsest seisundist Eestis;
- tootmise languse ulatusest, mis osas sfäärides on mitmesugustel põhjustel olnud keskmisest märksa kiirem;
- tootmise suunitlusest ja/või piiratusest kohaliku turuga jt. teguritest.

Palgataseme erinevusest ametikohtadel või majandusharudes sõltub suurel määral sinna tööle minna soovijate arv. Mida kõrgemad on palgad, seda atraktiivsem on majandusharu nii esmakordselt tööturule sisenejate kui ka juba seal hõivatute jaoks. Paremini tasustavad ettevõtted meelitavad ligi suurema arvu soovijaid, tööandjatel on parem valikuvõimalus leida endale kvalifitseeritud töötajaid, suurendades seekaudu tootlikkust ning konkurentsivõimet turul. Ka on hästi tasustatud töövõtjad motiveeritud töötama tulemuslikumalt ning on ettevõttele lojaalsemad. Ei tohi aga unustada fakti, et töötajad ei püüa maksimeerida mitte ainult sissetulekuid, vaid kogu tööprotsessist saadavat kasulikkust, s.t. on huvitatud nii materiaalsetest kui ka mittemateriaalsetest (töökeskond, tööaja paindlikkus, soodustused jm.) faktoritest.

Samasugust palkade diferentseeritust ja tööjõu liikumisi võime täheldada ka piirkonniti. Mida suuremad on palgad mingis regioonis, seda rohkem inimesi püüab leida tööd seal. Mida atraktiivsem on regioon, seda rohkem meelitab ta ligi investeringuid, mis omakorda võimaldavad luua uusi töökohti, seega vähendada tööpuudust.

Majandusteooriast teame, et palgatasemete erinevusi võib suuresl määral, kuid mitte täielikult, seletada töökohtade, tööandjate ja töötajate heterogeensusega. Palkade erinevust soodustavad ka tööjõu mobiilsust takistavad tegurid, nagu puudulik informatsioon tööturul, kulukas migratsioon jms. Ebaõiged palgaproportsioonid ja palgakasv üldse võivad süvendada tööjõupuudust ühtedel erialadel või piirkondades ning soodustada tööjõu ülejääki teistel erialadel või piirkondades.

Järgnevalt analüüsime palgatasemete erinevusi majandusharude ja piirkondade kaupa, analüüsime lisaks keskmise palga muutumisele ka palkade hajuvust ning püüame hinnata Eesti majandusharude palgatasemete konkurentsivõimet teiste Ida-Euroopa riikidega võrreldes.

5.5.1. Brutopalga dünaamika Eestis majandusharuti 1992–1997

Majanduskeskkonna ja -süsteemi muutumine põhjustab alati ka muutusi palkade jaotumises. Alates 1992. aastast on palgad ja nende struktuur Eestis läbi teinud suuri muutusi: on teisenenud palkade hierarhia majandusharudes ning maakondades, on suurenenud palgaerinevused, reaalpalk on kasvanud tunduvalt aeglasmalt kui nominaalpalk. Paljudes uurimustes teiste siirdemajandusriikide kohta ilmnevad sarnased tendentsid.

Riigi keskmise agregeeritud palga arvutamine on komplitseeritud, sest selle kasv saadakse eelkõige tänu kiiresti kasvavatele palkadele üksikutes majandusharudes ja vähestel töökohtadel. Enamiku töötajate jaoks ei ole palk aga kaugeltki nii palju suurenenud. Võttes arvesse tarbijahinna tõusu, on reaalpalga kasv ja sissetulekute tase ühe leibkonna liikme kohta tunduvalt väiksem brutopalga kasvust. Brutopalk on vaadeldud perioodil kasvanud 6,5 korda ning reaalpalk samal ajal ainult 1,3 korda. Seega on palga ostujõud, võrreldes 1992. aasta tasemega, tunduvalt langenud ning arvestades ka 1989.–1991. aasta langust, pole kättesaadava töötasu ostujõud saavutanud veel 1989. aasta taset²⁵. Positiivseks tendentsiks võib pidada, et pärast 1992.–1993. aasta madalseisu on töötasu osatähtsus leibkonna sissetulekutes järjepidevalt suurenenud. Töötasu osatähtsuse kasv ja muude tulude osatähtsuse kahanemine viitab ühiskondlike olude normaliseerumisele.

Vaatleme nüüd lähemalt siirdeperioodi jooksul palkade struktuuris toimunud nihkeid majandusharude kaupa.

Kui 1960.–1980. aastatel olid kolm kõrgeima palgatasemega majandusharu ehitus, tööstus ja transport, siis viimasel aastakümnevahetusel on toimunud palkade hierarhias olulised muutused. 1990. aastal nihkus esikohale krediteerimise ja riikliku kindlustuse haru (praegune finantsvahendus). Seejärel on selle majandusharu ja ülejäänute palgataseme vahe järjest kasvanud. Madala palgatasemega tegevusalade puhul näeme keskmisest palgatasemest

²⁵ Vt. ka Ü. Purga ja J. Sillaste analüüsi palga ostujõu dünaamika kohta kogumikus: Sotsiaaltrendid. Tallinn. Eesti Statistikaamet, 1998, lk. 50.

mahajäämuse pidevat suurenemist. Kui 1960.–1980. aastatel langesid pingerea lõppu mittetootmissfääri eelarvelised asutused (kultuur, tervishoid, haridus), siis 1990. aastate keskpaigas oli kõige väiksem palk äri sektorisse kuuluvatel tegevusaladel (Purga, Sillaste, 1998).

Järgneva analüüsi aluseks on võetud brutopalgad²⁶ alates 1992. aastast. Reformide algperioodil olid palgad ühed kõige kiiremini mõjutatavad majandusnäitajad ning palkade struktuur majandusharude kaupa tegi juba 1992. aastal läbi korrektuuri. Palgatasemete ning palga struktuuri kõige suuremad muutused enamikus majandusharudes kuuluvad aastatesse 1993–1994. Korrektioonid jätkusid 1995–1996, kuid juba märksa tagasihoidlikumas mahus. Tabelis 5.11 on toodud keskmised brutopalgad ja palgaindeksid majandusharude kaupa aastatel 1992–1997.

Palkade kasvutempode võrdlus näitab, kui palju on konkreetse majandusharu palgal kasvupotentsiaali. Olukorras, kus majanduskasv on stabiliseerumas, ei saa oodata enam selliseid nominaalpalga kasvutemposid, mis olid Eestile iseloomulikud majandusreformi esimestel aastatel. Toodud andmetest võime näha, et vaadeldud ajavahemiku jooksul on keskmine brutopalk kõikides majandusharudes kasvanud, kuid järjest kahaneva tempoga. Kui 1993. aastal, võrreldes 1992. aastaga, oli brutopalga juurdekasvutempo 94,2%, siis 1997. aastal, võrreldes 1996. aastaga, ainult 19,7%. Palk on kasvanud kiiremini põhiliselt tertsiaarses sektoris, samal ajal kui primaarses sektoris on palgad, riigi keskmisest brutopalgagast pidevalt maha jäänud.

Majanduse ümberstruktureerimisel on kõige rohkem palkade tõusu näol võitnud kinnisvarasektori töötajad, millele järgnevad riigivalitsemise, metsamajanduse, tervishoiu ja finantsvahenduse sektori töötajad. Võrreldes riigi keskmise palga kasvuga on kõigis nimetatud majandusharudes palga kasv vaadeldud ajavahemiku jooksul olnud kiirem. Kuigi palga kasv tervishoiusektoris on olnud kiire, jäävad Eesti tervishoiutöötajate palgad siiski veel alla riigi keskmist, rääkimata arenenud maade palgatasemest ning seal väljakujunenud kohast üldises palgastruktuuris.

---

²⁶ Siin ja edaspidi vaadeldakse ESA avaldatud aasta keskmise brutopalga statistikat.

Tabel 5.11. Keskmine brutopalk ja palgaindeks majandusharude kaupa 1992–1997

Majandusharu	Brutopalk (krooni)						Palgaindeks, 1992=100				
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1993	1994	1995	1996	1997
Põllumajandus ja jahindus	388	641	1010	1405	1811	2131	165,2	260,3	362,1	466,7	549,1
Metsamajandus	473	908	1601	2419	2590	3657	192,0	338,5	511,4	547,6	773,2
Kalandus	540	1229	1705	1987	2708	3640	227,6	315,7	368,0	501,4	647,0
Mäetööstus	737	1487	2362	2968	3944	4412	201,8	320,5	402,7	535,1	598,7
Tööstlev tööstus	536	1036	1784	2421	2991	3578	193,3	332,8	451,7	558,1	667,5
Energeetika, gaasi- ja veevarustus	835	1467	2432	3262	3872	4835	175,7	291,3	390,7	463,7	579,1
Ehitus	647	1264	2047	2568	3195	3709	195,4	316,4	396,9	493,9	573,3
Hulgi- ja jaemüük	516	917	1510	2051	2720	3112	177,7	292,6	397,5	527,1	603,2
Hotellid ja restoranid	403	786	1196	1570	2128	2340	195,0	296,8	389,6	528,1	580,6
Veondus, laondus ja side	867	1741	2421	3101	3748	4425	200,8	279,2	357,7	432,3	510,3
Finantsvahendus	1078	2496	3571	4951	6109	7684	231,5	331,3	459,3	566,7	712,8
Kinnisvara-, üürimis- ja äriteenindus	488	1031	1748	2562	3213	4078	211,3	358,2	525,0	658,4	835,7
Riigivaltsemine ja -kaitse, sotsiaal- kindlustus	533	1103	2030	2825	3546	4226	206,9	380,9	530,0	665,4	792,9
Haridus	459	850	1259	1900	2326	2794	185,2	274,3	413,9	506,8	608,7
Tervishoid ja sotsiaaltöö	415	818	1402	1975	2689	3089	197,1	337,8	475,9	647,9	744,4
Muud riigi-, sotsiaal- ja isikuteeninduse liigid	437	825	1300	1894	2453	2913	188,8	297,5	433,4	561,4	666,5
Keskmine	549	1066	1734	2375	2985	3573	194,2	315,8	432,6	543,8	650,9

Allikas: ESA.

Teise grupi moodustavad majandusharud, kus palga tõus 1992.–1997. aastani on olnud sarnane riigi keskmise palga kasvuga, erinedes sellest mõne protsendipunkti võrra. Siia gruppi kuuluvad sellised majandusharud nagu kalandus, töötlev tööstus, hulgi- ja jaekaubandus, hotellid ja restoranid, haridus ning muud riigi- ja isikuteeninduse liigid.

Kõikides ülejäänud majandusharudes (veondus ja side, ehitus, energeetika, mäetööstus ning põllumajandus) on palkade kasvu-tempo olnud tunduvalt madalam riigi keskmise palgaga võrreldes.

Need andmed aga ei peegelda tegelikku palgatasemete erinevusi majandusharudes. Täielikuma pildi palkade jaotumisest annab majandusharude palkade võrdlus riigi keskmise palgaga (vt tabel 5.12).

Tabel 5.12. Kuu keskmine brutopalk Eestis majandusharude kaupa riigi keskmise palgaga võrreldes (%)

Majandusharu	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Põllumajandus ja jahindus	70,7	60,1	58,2	59,2	60,7	59,6
Metsamajandus	86,2	85,2	92,3	101,9	86,8	102,4
Kalandus	98,4	115,3	98,3	83,7	90,7	101,9
Mäetööstus	134,2	139,5	136,2	125,0	132,1	123,5
Töötlev tööstus	97,6	97,2	102,9	101,9	100,2	100,1
Energeetika, gaasi- ja veevarustus	152,1	137,6	140,3	137,3	129,7	135,3
Ehitus	117,9	118,6	118,1	108,1	107,0	103,8
Hulgi- ja jaemüük	94,0	86,0	87,1	86,4	91,1	87,1
Hotellid ja restoranid	73,4	73,7	69,0	66,1	71,3	65,5
Veondus, laondus ja side	157,9	163,3	139,6	130,6	125,6	123,8
Finantsvahendus	196,4	234,1	205,9	208,5	204,7	215,1
Kinnisvara-, üürimis- ja äriteenindus	88,9	96,7	100,8	107,9	107,6	114,1
Riigivalitsemine ja -kaitse, sotsiaalkindlustus	97,1	103,5	117,1	118,9	118,8	118,3
Haridus	83,6	79,7	72,6	80,0	77,9	78,2
Tervishoid ja sotsiaaltöö	75,6	76,7	80,9	83,2	90,1	86,5
Muud riigi-, sotsiaal- ja isikuteeninduse liigid	79,6	77,4	75,0	79,7	82,2	81,5

Allikas: ESA, autorite arvutused.

Arenenud riikides ületab kõrgemalt tasustatavate tegevusalade töötajate keskmine palk riigi keskmist 10–20%. Eestis olid kogu vaadeldud perioodi jooksul kõige kõrgemad palgad, võrreldes riigi keskmisega, finantsvahenduses (2,0–2,3 korda), ning äärmiselt väikesed põllumajanduses (0,6–0,7 korda).

Tabelist 5.12 näeme, et transpordis ja sides, energeetikas, mäetööstuses ning ehituses ühelt poolt ning tervishoius ja metsamajanduses hõivatute palgad teiselt poolt lähenevad järjest rohkem riigi keskmisele palgatasemele. Kui võrrelda palga hierarhiat Eestis ja Soomes selliste majandusharude korral nagu ehitus, transport ja energeetika, siis tundub selline palgade languse tendents Eestis olevat täiesti normaalne. Ka Soomes ei kuulu need majandusharud palgade üldises struktuuris liidrite hulka.

Samal ajal eemalduvad palgad riigivalitsemises, kinnisvara- ja finantsvahenduses keskmisest positiivses ning põllumajanduses, hotellide ja restoranide, hulgi- ja jaekaubandussektoris ning hariduses negatiivses suunas. Kui põllumajanduse palgatase on ka teistes riikides suhteliselt madal riigi keskmisega võrreldes, siis hariduse puhul seda öelda ei saa. Näiteks Soomes kuulub haridusele kolmas koht üldises palgade struktuuris ning teda edestavad vaid finantsvahendus- ja tervishoiusektor (vt. Ansiotasoindeksi, 1997).

5.5.2. Brutopalkade erinevused piirkonniti

Vaba tööturu oludes hakkab peale üleriigilise tööturu järjest rohkem mõjutama palku ka nõudluse ja pakkumise vahekord kohalikel tööturgudel. Seetõttu on oluline uurida ka maakondade palgatasemete erinevust. Meelitavad ju kõrgemad palgad töötajaid teistest regioonides, pannes aluse inimeste liikumisele regioonide vahel. Kui 1989. aastal ei olnud veel regioonide palgatasemete vahel olulist erinevust, siis praeguseks on kujunenud hästi tasustatud piirkonnad tunduvalt kõrgema palgatasemega ja madalalpalgalised piirkonnad koos suurema tööpuuduse näitajatega. Tabelis 5.13 on brutopalgad ja palgaindeksid maakondade kaupa. 1992. aasta andmete puudumise tõttu on arvutuste aluseks võetud 1993. aasta.

Tabel 5.13. Brutopalk ja palgaindeks maakondade kaupa 1993–1997

Maakond	Brutopalk, krooni					Palgaindeks, 1993=100			
	1993	1994	1995	1996	1997	1994	1995	1996	1997
Harju	1385	2184	2936	3620	4294	157,7	212,0	261,4	310,0
Tallinn	1403	2207	2960	3657	4391	157,3	211,0	260,7	313,0
Hiiu	903	1494	2201	2858	3123	165,4	243,7	316,5	345,8
Ida-Viru	1017	1670	2247	2791	3144	164,2	220,9	274,4	309,1
Jõgeva	809	1221	1812	2313	2724	150,9	224,0	285,9	336,7
Järva	925	1371	1992	2490	2909	148,2	215,4	269,2	314,5
Lääne	881	1390	2032	2606	2974	157,8	230,6	295,8	337,6
Lääne-Viru	993	1579	2202	2664	2994	159,0	221,8	268,3	301,5
Põlva	878	1405	2025	2533	2840	160,0	230,6	288,5	323,5
Pärnu	902	1439	2094	2659	2928	159,5	232,2	294,8	324,6
Rapla	901	1480	2103	2582	3114	164,3	233,4	286,6	345,6
Saare	913	1431	2052	2549	2886	156,7	224,8	279,2	316,1
Tartu	917	1519	2130	2668	3088	165,6	232,3	290,9	336,8
Valga	930	1451	2036	2379	2613	156,0	218,9	255,8	281,0
Viljandi	814	1372	1951	2465	2814	168,6	239,7	302,8	345,7
Võru	798	1303	1846	2306	2627	163,3	231,3	289,0	329,2
Keskmine	1066	1734	2375	2985	3573	162,7	222,8	280,0	335,2

Allikas: ESA, autorite arvutused.

Nagu tabelist 5.13 näha, on vaid Harju maakonnas ja Tallinnas keskmine brutopalk riigi keskmisest kõrgem. Kõikides ülejäänud maakondades on keskmine palk väiksem. Kõige lähemal riigi keskmisele on palk Hiiu ja Ida-Viru maakonnas. Kuigi siin võime täheldada vastassuunalist arengutendentsi. 1993. aastal moodustas Ida-Viru keskmine brutopalk veel 95,5% riigi keskmisest, 1997. aastaks oli palgatase kahanenud juba 88%-ni. Samal ajal oli Hiiu maakonnas palk 1992. aastal vaid 84,7%, kuid 1996. aastaks oli kasvanud 95,6%-ni riigi keskmisest. 1997. aastal polnud aga palga kasvutempo enam võrdne riigi keskmise palga omaga ning 1997. aastaks oli palk jällegi kahanenud 87,4%-ni.

Kõige väiksemad palgad, võrreldes riigi keskmisega, on Valga (73,1%), Võru (73,5%), Jõgeva (76,2%), Viljandi (78,8%) ning Põlva (79,5%) maakonnas.

Kui uurida palga kasvutempot maakonniti, on vaadeldud ajavahemikul keskmine brutopalk kõige rohkem tõusnud Hiiu, Viljandi, Rapla, Lääne ja Tartu maakonnas ning kõige tagasihoidliku-

maks on palga kasv jäänud Valga, Lääne-Viru, Ida-Viru, Harju maakonnas ning Tallinnas²⁷.

Palgatasemete varieeruvus maakondades oli kõige väiksem 1995.–1996. aastal. 1997. aastast on palkade erinevused aga jällegi suurenenud.

Kui vaadelda piirkonniti töötust, investeeringuid ja palku, siis näeme selgelt eristuvaid tendentse. Mida suuremad on investeeringud regiooni, seda kõrgemaid palku sealsed töötajad saavad. Samuti on tihe seos palkade ja tööpuuduse näitajate vahel, s.t. mida kõrgemad on palgad, seda väiksem on töötus. Seega võime täheldada tööturu distsiplineerivat mõju palkadele. Kõrgemad on palgad eelkõige Loo-de-Eestis, kuhu on valdavalt koondunud uusettevõt-lus, ekspordimahukad tootmisharud ning kuhu on tehtud suuremad investeeringud. Kirde-Eestis ja põllumajandusliku suundumusega Lõuna-Eestis aga on palgad tunduvalt madalamad riigi keskmisest. Et ettevõtlus areneb regiooniti väga ebahõltselt, siis jäävad piir-kondlikud palgaerinevused ilmselt veel pikaks ajaks püsima. Teiseks regionaalsete palgaerinevuste põhjuseks on ka tööjõu väike territoriaalne mobiilsus Eestis — inimesed on jäänud oma senis-tesse elukohtadesse.

5.5.3. Palk ja selle varieeruvus

Eelmises alapunktis vaadeldud keskmine palk ei kajasta aga sugugi tüüpilisi olusid ja palkade üldist jaotust töötajate vahel. Seepärast oleks vaja lisaks keskmisele palgale uurida ka palkade jaotust erinevate asendikeskmiste abil ning kirjeldada palkade varieeruvust. Kuna riigi statistikaamet avaldab oma väljaannetes ainult keskmist palgataset aritmeetilise keskmisena arvutatuna, siis tuginame järgne-vas analüüsis Eestis 1997. aastal tehtud tööjõu-uuringu (ETU 97) andmebaasile. Analüüsi aluseks on võetud nende täistööajaga

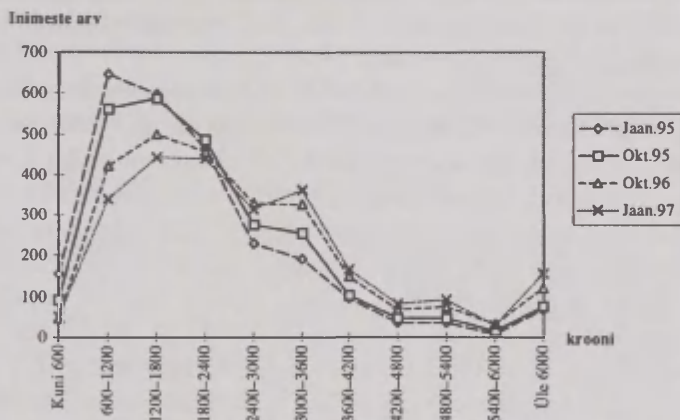
²⁷ Harju maakonna ja Tallinna palkade tagasihoidliku kasvutempo puhul tuleb silmas pidada statistilist efekti, mis kaasneb suhtarvude leidmisega. Väiksema palga puhul on kasvutempo suhteliselt suurem kui kõrge palgataseme korral. Absoluutses väljenduses oli palk kõige rohkem kasvanud just Tallinnas ja Harju maakonnas.

hõivatute palgad, kes töötasid Eestis²⁸. Tulenevalt ETU 97 metoodikast²⁹ uuriti inimeste töötasu neljal ajahetkel: jaanuaris ning oktoobris 1995, oktoobris 1996 ja jaanuaris 1997. Tabelis 5.14 on põhilised näitajad, iseloomustamaks keskmist palgataset ja palga hajuvust, ning joonisel 5.5 palkade jaotuse struktuur kõigil nimetatud ajahetkedel.

Tabel 5.14. Keskmine palk, palga jaotust iseloomustavad näitajad ETU 97 andmete põhjal

	Valimi suurus	Keskmine palk	Standardviga	Mediaan	I detšiil	IX detšiil
Jaanuar 1995	2527	1960,5	34,0	1500	700	3500
Oktoober 1995	2536	2132,2	32,2	1800	800	3996,5
Oktoober 1996	2517	2554,3	41,1	2000	900	4500
Jaanuar 1997	2469	2773,0	43,5	2300	1000	5000

Allikas: ETU 97 andmebaas, autorite arvutused.

Allikas: ETU andmebaas, autorite arvutused.

Joonis 5.5. Palkade struktuur ETU 97 andmetel.

²⁸ Vaatluse alt on välja jäetud need inimesed, kes olid hõivatud välisriikides, sest nende palk oli tunduvalt suurem kui Eestis saadav.

²⁹ Täpsem metoodika kirjeldus on toodud kogumikus: Eesti tööjõu-uuring 1997.

Nagu näha, on töötajate palk vaadeldud kahe aasta jooksul kasvanud ja palkade jaotus muutunud hajusamaks.

Ühiskonna homogeensuse seisukohalt on oluline, et inimeste tulud ja tarbitavad hüved jaotuksid sujuvalt, et inimeste grupid ei eristuks üksteisest järsult. Harilikult paikneb sissetulekuid või palku iseloomustav mediaan³⁰ tunduvalt allpool aritmeetilist keskmist. Näiteks oli 1995. a. jaanuaris keskmine palk 1960,5 krooni, samal ajal aga palga mediaan ainult 1500 krooni. Mediaan jaotab seega palgasaajad kaheks osaks — alla ja üle 1500-kroonist palka — saajateks.

Veelgi põhjalikumat informatsiooni palkade jaotuse kohta annab töötajate (palgasaajate) rühmitamine detsiilide (võrdsete kümnendike) kaupa palkade kasvavas järjekorras, nii et 10% väiksemate palkadega töötajad moodustavad I detsiili ja nii edasi, kuni 10% suurimate palkadega töötajad moodustavad X detsiili. Homogeense jaotuse korral peaks detsiilide erinevus olema enam-vähem ühesugune. Eesti töötajate palgajaotust iseloomustab aga küllaltki suur hälvimine ideaaltasemest. Tabel 5.15 kirjeldab palkade varieeruvust majandusharuti jaanuaris 1997.

Nagu näeme, on palga mediaan kõikides majandusharudes väiksem kui aritmeetiline keskmine ja järelikult on igal pool tunduvalt rohkem töötajaid, kes saavad suhteliselt väiksemat palka kui väiksem arv töötajaid, kes on tasustatud kõrgemalt. Eriti suuri erinevusi aritmeetilise keskmise ja mediaani vahel võime täheldada sellistes majandusharudes nagu finantsvahendus, kinnisvara- ja äriteenindus ning põllu- ja metsamajandus. Samuti näeme tabelist, et mõnedes majandusharudes saavad I detsiili (10% kõige väiksemat palka saajad) kuuluvad töötajad minimaalpalgast väiksemat palka³¹. Sellisteks majandusharudeks on põllu- ja metsamajandus, hotellid ja restoranid ning väga vähe erinevad I detsiili töötajate palgad minimaalpalgast hulgi- ja jaekaubanduses ning riigi- ja isikuteeninduse sektoris.

³⁰ Mediaan jagab kogumi kaheks võrdseks osaks ja iseloomustab sissetulekut (palka), mida saab inimene, kellest mõlemale poole jääb võrdne arv inimesi.

³¹ Minimaalpalk oli 1997. a. 845 kr.

Tabel 5.15. Palkade hajuvust kirjeldavad näitajad jaanuaris 1997 ETU 97 andmetel

	Keskmine palk	Standard- viga	Mediaan	I detsiil	IX detsiil	D9/D1
Põllu- ja metsamajandus	1690,7	81,7	1400	500	3160	6,3
Mäetööstus*	3465,8	236,8	3250	1500	5550	3,7
Töötlev tööstus	2582,7	65,5	2145	1000	4500	4,5
Energeetika, gaasi- ja veevarustus	3583,8	210,2	3000	2000	6000	3,0
Ehitus	3337,2	204,0	2800	1050	5750	5,5
Hulgi- ja jaemüük	2602,3	134,3	2000	869	5000	5,8
Hotellid ja restoranid	1944,8	213,2	1300	700	3400	4,9
Veondus, laondus ja side	3206,7	131,4	2750	1200	5656	4,7
Finantsvahendus*	5465,4	946,9	3465	1980	17000	8,6
Kinnisvara-, üürimis- ja äriteenindus	4072,2	381,8	3000	1005	7981	7,9
Riigivalitsemine ja -kaitse, sotsiaalkindlustus	3384,4	178,8	3000	1300	5700	4,4
Haridus	2414,3	82,6	2245	1000	4000	4,0
Tervishoid ja sotsiaaltöö	2260,1	88,9	2000	1200	3700	3,1
Muud riigi-, sotsiaal- ja isikuteeninduse liigid	3001,1	233,6	2750	898,5	5070	5,6
Keskmine	2773,0	43,5	2300	1000	5000	5,0

Märkus. * Andmed vähe usaldusväärsed, sest baseeruvad 20–39-isikulisel valimil.

Allikas: ETU 97 andmebaas, autorite arvutused.

Huvitav on jälgida palkade hajuvust majandusharude kaupa. Kõige suurema hajuvusega paistavad silma finantsvahendus ning kinnisvara ja äriteenindus, s.t. majandusharud, kus on väga suur vahe lihttöötajate ning juhtide-spetsialistide palkadel. Samal ajal on neis majandusharudes kõige suurem tootlikkus, mõõdetuna SKT ja hõivatute suhtena, ning hõive kasv. Kõige väiksemad palgaerinevused on ETU 97 andmebaasi järgi energeetikas, mäetööstuses ja tervishoius. Energeetikas ja mäetööstuses on olulise tähtsusega väljaõppinud kaader ja nende suhteliselt hea tasustatavus, mida näitavad ka riigi keskmisega võrreldes tunduvalt suurem keskmine palk ja mediaani väärtus. Tervishoiu puhul on aga töötajate tasu tunduvalt väiksem riigi keskmistest ning mediaan peegeldab suurt hulka vähe tasustatud töötajate olemasolu sektoris. Kokkuvõttes

võime järeldada, et palkade hajuvus on siiski kõigis majandusharudes suur. Väga hajus palgastruktuur viitab palkade seisukohast väga paindlikule tööturule ning soosib seega tööhõivet, sest tööd saavad ka madalama kvalifikatsiooniga töötajad.

Eestis on kujunenud märkimisväärsed töötasude erinevused sõltuvalt töötajate ametikohast ja teistest omadustest. Tabel 5.16 näitab palgataset jaanuaris 1995 ja jaanuaris 1997 ning keskmise palga kasvutempot personaalsetest ja ettevõtte karakteristikutest lähtudes. Andmete põhjal saame esitada järgmised tendentsid.

- Palga kasv ajavahemikul 1995–1997 on olnud võrdlemisi ühtlane kõigis uuritud gruppides, jäädes 30–48% piiresse.
- Vaadeldes standardvea suurust eri ajahetkedel, võime täheldada, et madala- ja kõrgepalgaliste inimeste vahe on suurenenud kõigis gruppides, v.a. tippspetsialistide puhul.
- Ilmnevad meeste ja naiste ning eestlaste ja mitte-eestlaste keskmiste palkade erinevused. Naiste palgatase on väiksem kui meestel ning samal ajal on ka naiste palgakasv olnud väiksem³². Selliste tendentside tulemusena kasvavad veelgi meeste ja naiste palga erinevused³³.
- Palgad erinevad küllaltki oluliselt ka sõltuvalt töötaja rahvusest. Eespool nimetatud tendentsid meeste ja naiste palgaerinevuste kohta kehtivad ka eestlaste ja mitte-eestlaste kohta, mis aga ei ole jõudnud muutuda niivõrd suureks. Tähelepanelikult tuleb aga jälgida eestlaste tunduvalt kiiremat palkade kasvutempot, mis suurendab järjest palgaerinevusi ka rahvuse ti. Palgaerinevuste põhjuseks võib olla, et erinevast rahvusest töötajad on majandusharude ja ettevõtete vahel ebaühtlaselt jaotunud ning seetõttu erinevad ka palgatingimused.
- Ei ole märkimisväärsed erinevusi eri vanusegruppide palgatasetes. Palkade kasv oli kõige suurem alla 25-aastaste grupis ja kõige väiksem pensionieelikutel. Samas tuleb silmas pida

³² Meeste ja naiste palgaerinevust kinnitab ka Eesti statistikaameti bulletin: Tunnipalgad, 1998.

³³ Palgaerinevuse põhjusteks võivad olla meeste-naiste erinev töökohtade valik, erisugused oskused, kogemused, kvalifikatsioon, töötajate erinev suhtumine mees- ja naistöötajatesse.

asjaolu, et alla 25-aastaste töötajate keskmine palgatase jaanuaris 1997 ja palkade kasvutempo on ilmselt alahinnatud, sest analüüsitud on ainult neid, kes on töötanud alates jaanuarist 1995, ja vaatluse alt on välja jäänud inimesed, kes on tööturule sisenenud hiljem.

- Palgaerinevus sõltub ka haridustasemest. Erinevalt aga teistest uurimustest, kus vaatluse all oli töötajate haridustase ja palk, ei ole Eestis kõrgem haridustase seotud palga suurima kasvutempoga. Kõrgeima haridustasemega inimesed saavad küll kõrgeimat palka, kuid kõrgeim palga kasvutempo on vaadeldud ajavahemikul olnud põhiharidusega töötajatel. Samas tuleb silmas pidada jällegi statistilist efekti — madala haridustasemega inimeste palk oli 1995. aasta jaanuaris niivõrd väike, et saame nende puhul ka kõrge kasvutempo.
- Kui analüüsida erinevusi ametialade kaupa, näeme, et kõige väiksem palk ja madalam kasvutempo oli põllu- ja metsamajanduse ning kalanduse oskustöölistel, teenindustöötajatel ja müüjatel. Kuigi ka lihttööliste palgatase on madal, on nende puhul olnud kõrge nii keskmise kui mediaani kasvutempo. Ka tehnikute ja keskastme spetsialistide palkade kasvutempo (nii keskmise kui ka mediaani puhul) on olnud tunduvalt suurem teiste gruppide omast.
- Kui majandusreformide alguses olid eelarveliste asutuste ja organisatsioonide töötajate palgad madalad, võrreldes isemajandavate ettevõtetega, siis hiljem hakkavad vahed vähenema. Tabelist näeme, et palgad munitsipaalettevõtetes ja Eesti erakapitaliga ettevõtetes on vaadeldud perioodi jooksul tunduvalt lähenenud. Kõige kõrgem palgatase on aga siiski säilinud väliskapitali osalusega ja sellest tulenevalt ka rahvusvahelise tööjõuturuga seotud ettevõtetes.

Kokkuvõttes võib öelda, et palgadünaamika areneb Eestis turumajandusühiskonnale iseloomulikus suunas. Sarnaseks muutub üldine palkade struktuur riigis, palgataseme suuruse määrab konkurents ning nõudmise ja pakkumise vahekord tööturul. Üha rohkem hakkab töötaja palgatase sõltuma tehtud investeeringutest inimkapitali.

Tabel 5.16. Palgatase ja palga kasv personaalsetest ja ettevõtte omadustest lähtuvalt aastatel 1995–1997*

	Jaanuar 1995			Jaanuar 1997			Palga kasv
	Keskmine	Standard- viga	Mediaan	Keskmine	Standard- viga	Mediaan	Keskmine
Mehed	2300,91	60,78	1900	3241,60	76,74	2700	1,41
Naised	1710,73	38,61	1500	2380,49	47,52	2000	1,39
Eestlased	2073,57	49,21	1600	2976,40	60,76	2500	1,44
Mitte-eestlased	1917,38	53,76	1500	2549,92	71,37	2200	1,33
Alla 25-aastased	1599,15	100,65	1500	2334,47	135,93	2000	1,46
25–49-aastased	2076,85	50,27	1600	2950,94	62,69	2500	1,42
Üle 50-aastased	1945,90	52,51	1700	2623,34	68,92	2300	1,35
Põhiharidus	1673,89	42,43	1500	2417,50	74,08	2000	1,44
Keskharidus	1855,41	41,12	1500	2609,98	54,39	2250	1,41
Keskeri- ja kõrgharidus	3030,03	133,47	2500	4111,19	139,15	3500	1,36
Riigiettevõtted	2078,68	53,13	1800	2993,26	72,61	2600	1,44
Munitsipaalettevõtted	1739,14	69,47	1500	2578,39	177,96	2297	1,48
Eesti kapitaliga eraettevõtted	1962,99	63,03	1500	2587,98	71,25	2000	1,32
Välismaise kapitaliga eraettevõtted	2687,01	254,43	2000	3726,85	327,11	3000	1,39

* Arvesse on võetud vaid need inimesed, kes lisaks eespool mainitud tingimustele olid hõivatud nii jaanuaris 1995 kui jaanuaris 1997.

Tabel 5.16 (järg)

	Jaanuar 1995			Jaanuar 1997			Palga kasv
	Keskmine	Standard- viga	Mediaan	Keskmine	Standard- viga	Mediaan	Keskmine
Seadusandjad, tippametnikud ja juhtivtöötajad	3195,36	173,29	2500	4297,66	197,40	3500	1,34
Tippspetsialistid	2717,55	146,34	2400	3762,53	127,97	3335	1,38
Tehnikud ja keskastme spetsialistid	1958,42	80,31	1500	2850,00	111,05	2400	1,46
Ametnikud	1643,02	82,31	1500	2365,40	112,36	2200	1,44
Teenindustöötajad, kaupluse- ja turumüüjad	1364,62	56,00	1065	1833,64	72,64	1500	1,34
Põllu- ja metsamajanduse ning kalanduse oskustöölised	1222,33	77,94	1000	1583,47	99,49	1300	1,30
Oskus- ja käsitöölised	2081,13	68,60	1800	2867,44	114,25	2500	1,38
Seadmete ja masinate operaatorid ja koostajad	1701,18	58,09	1500	2441,37	80,56	2000	1,44
Lihttöölised	1263,06	61,55	1000	1839,06	82,84	1500	1,46

Märkus: Hariduse puhul on klassifitseerimise alusena kasutatud ISCED tasemeid (vt. nt. ETU 97).

Allikas: ETU 97 andmebaas, autorite arvutused.

5.5.4. Majandusharude palkade võrdlus keskmise palgaga Eestis ja mõnedes Ida-Euroopa riikides

Kesk- ja Ida-Euroopa riikidega võrreldes on Eesti palgapoliitika olnud üks liberaalsemaid. Valdavalt on riigi sekkumine palkadesse puudutanud vaid eelarveliste asutuste töötajate palgakorralduse täiustamist, miinimumpalga reguleerimist kiire inflatsiooni oludes ning vastavate seaduste ettevalmistamist ja rakendamist. Nii riigikui ka eraettevõtluses on efektiivseid palgapiiranguid olnud minimaalselt. Palgakokkuleppeid on sõlmitud vaid üksikutes majandusharudes ja ettevõtetes ning üleriigilistel kolmepoolsetel läbirääkimistel on puudutatud vaid miinimumpalgaga seonduvat. Seega võib siirdeperioodi palgapoliitikat Eestis pidada küllaltki paindlikuks ning vabalt turumuutusi jälgivaks (Kuddo, 1997).

Väike tööjõukulu on siirderiikide suureks majanduslikuks eeliseks konkureerimisel maailmamajanduse struktuuridega ning põhjendab osaliselt nende riikide konkurentsivõimet välisest. Tabelis 5.17 on toodud Ida-Euroopa siirderiikide 1996. aasta palgastruktuur, võrreldes riigi keskmisega. Tabelist nähtub, et kõik siirderiigid on oma palgastruktuurilt küllaltki sarnased. Esile tuua võiks Poola mäetööstuse väga kõrget palgataset ning Sloveenia kõige kõrgemat palgataset avaliku halduse sektoris. Samas üllatab aga Poola puhul hõivatute väga madal palgatase töötlevas tööstuses ning tervishoiu- ja haridussektoris. Finantsvahendussektor on kõikides üleminekuriikides edukalt arenenud ning palgataseme poolest kuulub paremini tasustatud majandusharude hulka.

Kui vaadelda riikide üldist palgastruktuuri, siis näeme, et Sloveenias ja Tšehhis on palgaerinevused majandusharuti väikesed, mis tähendab, et üldine palgastruktuur nendes riikides läheneb arenenud riikide omale. Sama tähendab ka fakt, et palgad on kõige kõrgemad riigi keskmise palgaga võrreldes avalikus sektoris.

Riikide palgastruktuuri analüüsides on näha, et palgatase on kõige kõrgem nendes majandusharudes, mis on riigi jaoks oluliseks ekspordiallikaks. Näiteks on Poolas kõrgeim palgatase mäetööstuses ja suhteliselt kõrge, võrreldes teiste Ida-Euroopa riikidega, ka põllumajanduses. Leedus omakorda on riigi keskmisest

tunduvalt kõrgem palgatase energeetikas ning Lätis transpordis (teenuste ekspordis). Rumeenia ja Tšehhi puhul on esilekerkivateks harudeks mäetööstus ja rahandus.

Tabel 5.17. Palk majandusharuti, võrreldes riigi keskmisega 1996. a. (%)

Majandusharu	Eesti	Leedu	Läti	Rumeenia	Poola	Sloveenia	Tšehhi
Põllumajandus	60,7	61,3	74,9	77,6	92,7	96,4	80,7
Mäetööstus	132,1	115,6	111,6	155,8	202,6	113,5	120,0
Töötlev tööstus	100,2	107,6	105,3	99,4	53,0	81,7	95,7
Energeetika	129,7	172,1	146,2	149,4	140,1	113,6	119,0
Ehitus	107,0	120,6	86,2	101,2	68,7	84,9	105,1
Kaubandus	91,1	73,0	70,9	80,6	97,3	98,2	87,8
Transport ja side	125,6	124,7	154,3	125,5	112,4	111,2	101,8
Finantsvahendus	204,6	234,8	123,9	248,1	139,7	131,0	131,0
Tervishoid ja haridus	–	78,4	78,6	77,0	57,5	113,7	–
Avalik haldus	118,8	153,6	117,6	85,4	150,8	133,3	118,3
Muud isikuteenused	82,2	82,8	81,7	99,2	83,0	131,7	83,7

Allikas: OECD ja ESA andmed, autorite arvutused.

Eestis tekitavad üldises palgastruktuuris disproportsiooni palgad rahanduses ning põllumajanduses, erinedes tunduvalt riigi keskmisest ning viies palgataseme varieeruvuse suureks. Rahanduse puhul võime eelneva palkade dünaamika analüüsi põhjal näha, et selle majandusharu palga kasvutempo aeglustub, samal ajal kui teistes majandusharudes palkade kasv jätkub. Palgad Eesti põllumajanduses on aga väiksemad kui teistes Ida-Euroopa riikides.

Konkurentsivõime seisukohalt on oluline palkade nominaalne suurus, võrreldes üldkasutatava tugeva valuutaga. Tabelis 5.18 on tehtud arvutused Saksa marga baasil. Aluseks on võetud 1997. aasta 5. jaanuari vahetuskurss.

Analüüsides andmeid, näeme, et võrreldes Läti, Leedu ja Rumeeniaga on Eesti palgad kõrgemad, kuid jäävad oluliselt alla Poola, Tšehhi ja Ungari omadele. Siit tulenevalt peab nentima, et tööjõu odavuselt jääb Eesti lõunanaabritele alla.

Tabel 5.18. Mõnede Ida-Euroopa riikide keskmiste kuu brutopalkade* võrdlus Eesti vastavate palcadega majandusharuti 1996. a. % (Eesti palk = 100)

Majandusharu	Leedu	Rumeenia	Poola	Tšehhi	Ungari	Läti	Eesti
Keskmine palk	65	43	129	149	–	75	100
Põllumajandus	66	55	198	198	149	92	100
Mäetööstus	57	51	184	135	118	63	100
Töötlev tööstus	70	43	128	142	122	78	100
Energeetika	86	50	139	137	125	84	100
Ehitus	73	41	116	146	93	60	100
Kaubandus	52	38	132	144	123	58	100
Transport	65	43	108	121	106	92	100
Rahandus ja kindlustus	75	52	92	95	85	45	100
Riigivalitsemine	57	37	121	–	110	65	100
Tervishoid	84	31	138	148	116	74	100
Teised teenindusliigid	66	52	166	152	151	74	100

Märkus: * Palgad on arvestatud Saksa markadesse 1997. a. 5. jaanuari vahetuskursiga.

Allikas: OECD ja ESA andmed, autorite arvutused.

Ainus sektor, kus Eesti palgad on kõigi võrdlusgruppi kuuluvate riikide omadest kõrgemad, on rahandus³⁴. See tõestab veel kord eespool toodud väidet, et rahanduse üldine palgatase ei ole proportsioonis teiste sektorite palgatasemetega.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Eesti palgastruktuur läheneb majandusharuti arenenud riikide omale. Ainsa erandina tekitavad disproportsioone põllumajandus ja rahandus, kus esimeses on palk liiga madal ja teises liiga kõrge. Võrreldes teiste siirderiikidega, asub Eesti juhtgrupi (Poola, Tšehhi ja Ungari) ja ülejäänud siirderiikide vahel. Tulevikus tähendab selline palgastruktuur, et tõenäoliselt hakkavad palgaerinevused vähenema. Kui põllumajanduse toetuseks rakendatakse tasakaalutolle, siis peaksid seal sissetulekud hakkama suurenema. Rahanduse palgatase jääb ka lähitulevikus keskmisest kõrgemaks, kuid palga kasvutempo aeglustub, mistõttu võib väita, et pikaajaliselt hakkavad palgatasemete erinevused vähenema.

³⁴ Eesti puhul on tegemist ainult rahandussektori palcadega, teiste Ida-Euroopa riikide puhul sisaldab jaotus ka kinnisvara- ja äriteenuseid.

Kokkuvõte

Vaadates hõive muutusi majandusharude kaupa, näeme, et 1994. aastaks oli 15 majandusharust kaheksa saavutanud 1989. aasta taseme või selle ületanud. Selline muutus on siirde-majandusele igati loomulik, sest enamasti pärineb reformieelne struktuur käsumajandussüsteemist. Prognoosides hõivet majandusharuti ning lähtudes Eesti konkurentsivõimest, võib öelda, et tõenäoliselt suureneb teenindussektoris hõivatute osa veelgi. Kindlasti väheneb hõive kasvutempo sellistes majandusharudes nagu kaubandus ja pangandus, kus kõrge kasvutempo saavutati eelkõige tänu sellele, et alustati suhteliselt madalate näitajatega. Absoluutarvudes ei pruugi hõive nendes sektorites sugugi väheneda. Hõive kasvu võib oodata ka ehitussektoris, sest majanduskasvuga kaasneb alati ka ehitustegevuse intensiivistumine. Põllumajanduslik hõive jätkab langust, kuni põllumajanduses ei rakendata kaitsemeetmeid või toetuskeeme. Efektiivne põllumajandustootmine, mis rajaneb kõrgtehnoloogia kasutamisel ja võimaldab viia hõivatute arvu väga madalale tasemele, nõuab väga suuri investeeringuid ja riiklikke toetusprogramme, mis praegu ei ole Eesti riigile ilmselt jõukohased.

Eesti konkurentsivõime seisukohalt on positiivne, et majanduses on toimunud kiire ümberstruktureerumine. Võrreldes teiste Balti riikidega, on viimaste aastate jooksul hõive struktuur majandussektorite kaupa muutunud kõige kiiremini Eestis, lähenedes Euroopa Liidu keskmistele näitajatele. Eestile positiivne on veel tendents, et hõive tööstuses on teiste Balti riikidega võrreldes kõige vähem langenud ja et rahandussektori kiirest arengust Eestis annab tunnistust ka hõive väga kiire kasv selles sektoris. Hõive struktuuri lähenemine arenenud riikide omale tähendab ka seda, et kuna üheks riigi konkurentsivõimet iseloomustavaks teguriks on heaolu suurenemine, siis peaks teenindussektori kasv eeldatavasti suurendama ka üldist heaolu. Negatiivse asjaoluna võib põllumajandusliku hõive kiire langus tekitada sotsiaalseid probleeme maapiirkondades.

Töötuse kohta võib kokkuvõtteks öelda, et Eestis on tegemist põhiliselt struktuurse töötusega. See tähendab esiteks, et inimeste teadmised ja oskused ei vasta nõudmistele ehk teisisõnu, jääb puudu kvalifikatsioonist. Teiseks erinevad tööjõu vajadused regiooni. Kui ühes piirkonnas on suur tööjõu ülejääk, siis teises napib tööjõudu. Samas ei ole tööjõud mitmetel põhjustel piisavalt mobiilne, et paindlikult liikuda teise piirkonna vabadele töökohtadele. Tööjõu mobiilsust pidurdavad peale puhtmajanduslike põhjuste (kinnisvaraturu puudulik areng perifeerias, suured kolimiskulud) veel sotsiaalpsühholoogilised põhjused (perekondlikud ja sugulusidemed, võõras elukeskkond jne.). Väike mobiilsus pärsib majanduse konkurentsivõimet. Positiivsena võib esile tõsta pikaajaliste töötute võrdlemisi väikest osa kõigist töötutest ja noorte suhteliselt madalat tööpuudust.

Negatiivne on kahtlemata varjatud tööpuuduse suur osatähtsus. Seetõttu moonutab registreeritud töötute suhtarvu kasutamine ametliku tööpuuduse näitajana tööturuseisundi pilti. Suuremates keskustes ei ole töötus probleem. Pigem võib negatiivse tendentsina märkida, et Eesti tööjõu väiksus ja investeeringute liigne kontsentreerumine pealinna ümbrusesse tekitavad seal probleeme kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistide leidmisel. Eestis ei ole toimunud töötuse plahvatuslikku kasvu ning sellega kaasnevat sotsiaalset plahvatust.

Tulevikus hakkab suurenema pikaajaline töötus ja see võib muutuda eriti maapiirkondades suureks sotsiaalseks probleemiks, kui ei kavandata regionaalpoliitilisi meetmeid ettevõtluse arendamiseks ja täiendkoolituseks. Tulevikus suureneb ka noorte töötus, sest kutsehariduses ei ole toimunud põhjalikke reforme. Samuti võib suureneda noorte kvalifitseeritud spetsialistide väljavool Eesti tööturult. Põhjuseks on karjäärivõimaluste ahenemine Eesti tööturul ja töötamisvõimaluste suurenemine Euroopas.

Suhtarvudes vaadatuna on Eesti majanduse näitajad teiste Ida-Euroopa riikidega võrreldes küllalt head. Kui aga vaatame absoluutarve, ilmneb ühe negatiivse faktorina Eesti väiksus, mis avaldub üldisemalt kodumaise turu piiratud mahu kui ka spetsiifilisemalt väiksearvulises töötajaskonnas. Viimane on probleemiks

eelkõige tippspetsialistide ja juhtide valikul, kus vastavate inimeste piiratud arv võib hakata takistama majanduse arengut tervikuna.

Majanduse konkurentsivõime peegeldajaks on ka riigi keskmine palgatase ja selle erinevus majandusharude, ametikohtade ning piirkondade kaupa. Majanduse ümberstruktureerimise protsessis on võitnud eelkõige riigivalitsemises, kinnisvara- ja äriteeninduses ning finantsvahenduses töötajad. Kõige suuremateks kaotajateks on olnud põllumajandusetöötajad. Eesti palgasüsteem toetab tööturul nn. tugevamaid gruppe (mehed, eestlased, kõrgharidusega nooremaid töötajad). Paremas olukorras on nende ettevõtete töötajad, mis on seotud rahvusvahelise tööturuga või on monopoolses seisundis Eesti turul. Regioonidest on palkade kasv olnud kiirem eelkõige seal, kuhu on tehtud suuremaid investeeringuid ning kus eraettevõtlus on kiiremini arenenud. Samas võime täheldada tiheidat seost ka töötuse ja palgatasemete vahel. Seega võime täheldada tööturu distsiplineerivat mõju palkadele.

Eesti palgastruktuur haruti läheneb arenenud riikide palgastruktuurile. Ainsa erandina tekitavad disproportsioone põllumajandus ja rahandus, kus esimesel juhul on palk liiga madal ja teisel juhul liiga kõrge. Ka majandusharude sees on palkadele omane suur hajuvus, mis viitab paindlikule tööturule ning soosib suuremat tööhõivet, sest tööd saavad ka madala kvalifikatsiooniga töötajad.

Võrreldes teiste üleminekuriikidega, asub Eesti n-ö. juhtgrupi (Poola, Tšehhi ja Ungari) ning ülejäänud üleminekuriikide vahel. Tulevikuks tähendab selline palgastruktuur, et tõenäoliselt hakkavad palgaerinevused vähenema. Kui põllumajanduse toetuseks rakendatakse tasakaalutolle, siis peaksid sissetulekud põllumajanduses hakkama suurenema. Rahanduse palgatase jääb ka lähitulevikus keskmisest kõrgemaks, kuid palga kasvutempo aeglustub, mistõttu võib väita, et pikaajaliselt hakkab palgatasemete erinevus vähenema.

6. VÄLISINVESTEERINGUTE MÕJU EESTI ETTEVÕTETE MAJANDAMISE TÕHUSUSELE

Urmas Varblane, Ele Reiljan

6.1. Eesti konkurentsipositsioon maailmas investeerimiskeskonna seisukohalt

6.1.1. Investeerimiskliima analüüsimise teoreetilised alused

Riigi investeerimiskeskond ja seda iseloomustavad tegurid on üks olulisemaid ja sagedamini kasutatavaid riigi rahvusvahelist konkurentsivõimet määrav näitajate grupp. Investeerimiskliima konkurentsivõimelisusega kaasnevad välisinvesteeringute vood, see aitab parandada ka riigi tulevast konkurentsipositsiooni. Seega on investeerimiskliima arendamine väga oluline riigi pikaajalise konkurentsipositsiooni loomise seisukohalt. Peamised sihtriigi investeerimiskliima hindamisel kasutatavad näitajad võib jagada kolme suurde gruppi — majanduslikud, poliitilised ja muud tingimused. Järgnevalt esitatakse vaid kõige olulisemad ja sagedamini kasutatavad riigi investeerimiskliimat iseloomustavad näitajad (vt. Young, Hamill, Wheeler, 1989, lk. 45–61; Varblane, 1991, lk. 49–57).

Majanduslikud tingimused:

- SKP suurus ja kasvutempo, SKP inimese kohta;
- inflatsioonimäär;
- sissetulekute tase ja jaotumine;
- valuutakurs ja selle stabiilsus;
- maksebilansi stabiilsus;
- riigieelarve tasakaalustatus;
- intressimäärad ja kohaliku krediidi saamise võimalus;
- infrastruktuuri arengutase.

Poliitilised näitajad võib jaotada nelja suurde gruppi:

- üldine poliitiline stabiilsus;
- valitsuse poliitika üldised elemendid ja õiguslikud tegurid;
- valitsuse poliitika välisinvesteeringute suhtes;
- suhted teiste riikidega.

Muud sihttriiki iseloomustavad tingimused jagunevad:

- demograafilised,
- geograafilised,
- tehnoloogilised,
- sotsiaal-kultuurilised.

Järgneval Eesti investeerimiskliima konkurentsivõime analüüsil pööratakse tähelepanu konkurentsivõime seisukohalt vaid kõige olulisematele näitajatele. Eestil on välisinvesteeringute voogude ligimeelitamisel nii otseseid kui ka kaudseid konkurente. Kaudseteks konkurentideks on Skandinaaviamaad, Euroopa Liidu madalama arengutasemega riigid ning Kagu-Aasia riigid. Nimetatud riikide grupid jäävad vaatluse alt välja. Nad pole Eesti otsesed konkurendid, majanduse arengutase erineb või geograafilise asukoha tõttu erinevad välisinvesteeringute sihtregioonid.

Eesti peamised konkurendid välisinvesteeringute ligimeelitamisel võib jagada kahte gruppi:

- 1) geograafilise asukoha ja majanduse arengutaseme alusel Läti ja Leedu;
- 2) Euroopa Liidu laienemise esimesse vooru kuuluvuse alusel Tšehhi, Poola, Ungari ja Sloveenia.

6.1.2. Eesti investeerimiskliima konkurentsivõime, võrreldes Läti ja Leeduga

Välisinvesteeringute sihtriikidena on Eesti kõige olulisemateks konkurentideks Läti ja Leedu. Siiani on Eestisse tehtud otseste välisinvesteeringute maht inimese kohta olnud suurem. Veelgi suurem on Eesti edu lõunanaabrite ees, kui analüüsida otseste välisinvesteeringute suhet SKP-sse.

Tabel 6.1. Välisraha sissevool Balti riikidesse 1992–1996 (% SKP-st)

	1992	1993	1994	1995	1996
Eesti	5,0	13,4	7,6	7,1	13,3
Läti	5,6	8,6	7,5	1,7	8,0
Leedu	4,8	7,5	3,6	4,7	3,3

Allikas: World Economic Outlook. October 1997, lk. 113.

Eesti majanduse kasvutempo on siiani olnud kõige kiirem (vt. tabel 6.2) ja see võib olla üheks põhjuseks, miks Eesti on olnud välisinvesteeringute ligimeelitamisel Lätist ja Leedust edukam. Siiski tuleb arvestada, et kiire majanduskasvuga muutub üha reaalsemaks majanduse ülekuumenemise oht. Lätis ja Leedus võtab majanduskasv alles hoogu ja lähiaastatel võib nende riikide majanduse kasvutempo ületada Eesti vastava näitaja.

Tabel 6.2. SKP juurdekasv Balti riikides 1991–1999 (% aastas)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998*	1999*
Eesti	-7,9	-21,6	-8,2	-1,8	4,3	4,0	10,9	5,5	5,3
Leedu	-13,1	-51,9	-24,2	1,0	3,1	3,5	6,0	4,6	4,7
Läti	-11,1	-35,2	-16,1	2,1	0,3	2,8	6,0	4,3	4,4

* Prognosis.

Allikas: World Economic Outlook, May 1998, lk. 155; Euromoney, December 1997.

Tarbijahinnaindeks (THI) kasvab Balti riikidest praegu kõige kiiremini Eestis (vt. tabel 6.3). Kui Läti ja Leedu suudavad majandus-

poliitiliste vahenditega THI kasvu veelgi aeglustada ning Eesti THI kasvutempo vastab prognoosidele, saavad Läti ja Leedu küllaltki suure konkurentsieelise välisinvesteeringute ligimeelitamisel.

Tabel 6.3. THI Balti riikides 1991–1997 (% aastas)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Eesti	210,6	1069,0	89,0	47,7	28,9	23,1	11,3
Leedu	224,7	1020,5	410,4	72,1	39,5	24,7	8,8
Läti	124,4	951,3	109,1	35,8	25,1	17,6	8,4

Allikas: World Economic Outlook, May 1998, lk. 163.

Kõigil kolmel Balti riigil on soodne geograafiline asukoht ning seetõttu on võimalik olla Venemaale ja Lääne-Euroopa vahendajaks. See on oluline välisinvestoritele, kes on huvitatud Venemaa turule sisenemisest, aga ei soovi mingil põhjusel rajada sinna oma tootmisbaasi. Siinkohal on Lätil ja Leedul oluline konkurentsieelis Eesti ees, sest Venemaa kasutab Eesti toodangu suhtes diskrimineerivat tollimaksupoliitikat. Nimetatud põhjusel on Eesti väliskaubandus orienteerunud peamiselt lääneturule, samal ajal nii Läti kui ka Leedu peamised väliskaubanduspartnerid on aga Venemaa ja teised SRÜ riigid (vt. tabel 6.4).

Kui Venemaa lõpetab diskrimineeriva tollimaksupoliitika Eesti suhtes, paraneb Eestis toodetud kaupade ligipääs Venemaa suurele turule. Samas ei tohi aga unustada, et Lätile ja Leedule jääb siiski mõningane konkurentsieelis, sest nad ei pea enam hakkama katkenud kaubandussidemeid taastama või uusi partnereid otsima.

1997. aasta lõpus määrati riigid, kellega Euroopa Liit hakkab pidama laienemisläbirääkimisi. Et nii Läti kui ka Leedu on arvatud teise läbirääkijate rühma, annab see Eestile olulise konkurentsieelise. Eesti asukoht on soodne välisinvestoritele, kes on huvitatud Euroopa Liidu turule tootmisest madalate tootmiskuludega. Eesti suuremat kaugust Kesk- ja Lääne-Euroopa turgudest kompenseerib asjaolu, et lähedal asub suur Venemaa turg ning osa toodangust on võimalik sinna suunata. Järelikult on võimalik suurtootmine ja see võib kaasa tuua mastaabisäästuefekti tekkimise tootmises.

Tabel 6.4. Balti riikide peamised väliskaubanduspartnerid jaanuaris–märtsis 1998 (% kogu väliskaubanduse mahust)

Eesti		Leedu		Läti	
Riik	Osa- tähtsus	Riik	Osa- tähtsus	Riik	Osa- tähtsus
Soome	18,4	Venemaa	24,0	Saksamaa	16,1
Venemaa	14,4	Saksamaa	14,7	Venemaa	15,8
Rootsi	12,1	Ukraina	4,9	Rootsi	8,2
Saksamaa	8,6	Läti	4,5	Suurbritannia	6,8
Läti	4,7	Valgevene	4,4	Leedu	6,5
Suurbritannia	3,2	Poola	4,4	Soome	6,5
Taani	3,2	Taani	3,8	Eesti	5,4
USA	3,1	Itaalia	3,8	Taani	3,8
Ukraina	3,1	Suurbritannia	3,7	Holland	3,3
Leedu	2,7	Prantsusmaa	3,5	USA	2,9
Muud	26,3	Muud	28,3	Muud	24,7

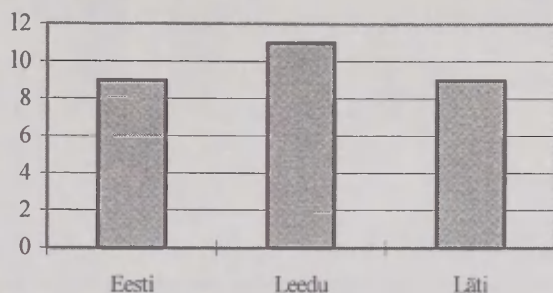
Allikas: Economic Survey of Baltic States. Tallinn, lk. 27, 30, 33.

Eesti majanduse kiire arengu üheks peamiseks põhjuseks on olnud rahareformi õnnestumine. Eesti krooni seotus Saksa margaga on vähendanud vahetuskursiriski. Siiski toimub suurem osa rahvusvahelistest arveldustest dollarites ning seetõttu avaldab Eesti konkurentsipositsioonile mõju Saksa marga ja USA dollari vahetussuhte kõikumine. Leedu kasutab samuti valuutakomitee süsteemi, kuid kuna litt on seotud USD-ga, avaldab Leedu konkurentsivõimele mõju dollari kõikumine. Läti rahvusvaluuta on seotud valuutakorviga, nimetatud kõikumised mõjuvad neile vähem ja vahetuskurss on stabiilsem, mistõttu on kergem teha pikaajalisi prognoose ja analüüsida välisinvesteeringute tasuvust. Valuutariski tasemest Balti riikides annab ülevaate joonis 6.1.

Eesti edu otseste välisinvesteeringute ligimeelitamisel on suures osas tulenenud ka valitud erastamismeetodist. Paljud siirderiigid valisid omandireformiks lihtsama ja kiirema meetodi — erastamise vautšeritega (*voucher*). Sellega raskendati oluliselt välisinvestorite osavõttu erastamisprotsessist. Eesti ja Ungari valisid aga põhiliselt müügi mooduse, mis võimaldas ka välisinvesto-

ritel osaleda erastamises. Ungari ja Eesti erastamiseetodi edukust on hakanud tõestama ka vautšererastamise negatiivsed kogemused Tšehhis ja Leedus. Eestis rakendatud müügimeetodi puhul tekkisid erastatud ettevõttele vastutavad tuumikinvestorid, kes üldjuhul hakkasid rakendama pikaajalisi ettevõtete restruktureerimiseks ja efektiivsuse tõstmise programme. Selle protsessi positiivsed tulemused on ilmnenud 1996. ja 1997. aastal.

Allikas: Transition Report, 1997, lk. 19.

Joonis 6.1. Valuutariski tase Balti riikides (1 — madal risk, 12 — kõrge risk).

Erastamisprotsess on kaasa aidanud ka sellele, et peaaegu pool Eestisse tehtud otseinvesteeringutest on paigutatud tööstusesse (vt. tabel 6.5). Märkimisväärsed on investeeringud ka hulgi- ja jaekaubandusse ning transpordi, laomajanduse ja side valdkonda. Huvitav on võrrelda otseste välisinvesteeringute struktuuri Eestis, Lätis ja Leedus. Erastamisprogrammi tulemusena Eestisse suundunud välisinvesteeringud on liikunud põhiliselt tööstusse, Lätis aga transpordi, side ja panganduse valdkonda ning töötlevasse tööstusse vaid 18%.

Seega on pikemas perspektiivis oodata Eesti konkurentsivõime kiiremat kasvu tööstussektoris. Samas on transpordi suur osatähtsus Läti otseinvesteeringute struktuuris seletatav sellega, et seal on väga suur osa transiitkaubandusel ning läbi Läti liigub mitmeid kordi suurem Vene transiit kui läbi Eesti. Järelikult on

Eesti konkurentsivõime säilitamiseks vaja tunduvalt aktiveerida välisinvestorite huvi meie transpordisektori vastu.

Tabel 6.5. Otseste välisinvesteeringute struktuuri võrdlus Eestis, Lätis ja Leedus (1996. a. lõpu seisuga)

Majandussektor	Eesti	Läti	Leedu
Töötlev tööstus	48,2	18,2	46,1
Jae- ja hulgikaubandus	20,9	4,5	29,3
Ehitus	0,5	1,0	3,3
Transport, side	13,7	42,5	5,4
Pangandus	3,2	22,2	6,7
Põllumajandus	2,5	0,1	2,1
Hotellid, restoranid	2,1	2,3	1,9
Kinnisvara	2,5	0,6	1,8
Tervishoid, sotsiaalasutused	0,0	2,4	1,8
Muud	6,4	6,2	1,2

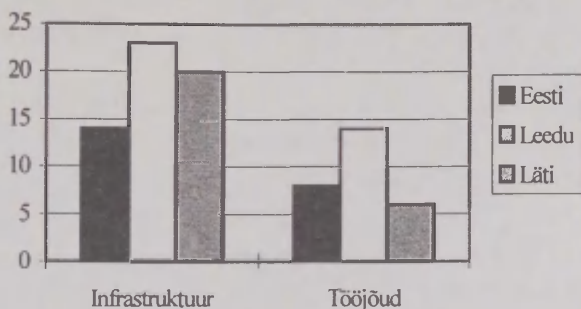
Allikas: The Baltic States, 1997, lk. 29.

Välisinvesteeringute ligimeelitamisel on väga oluline ka riigi infrastruktuuri arengutase ja sobiva kvalifikatsiooniga tööjõud sihtriigis. Balti riikidest on kõige paremini arenenud infrastruktuur Eestis (vt. joonis 6.2). Infrastruktuuri arengut Eestis on soodustanud suured investeeringud nendesse valdkondadesse ning infrastruktuurireformide varasem algus. Lätis ja Leedus on Eestist paremini arenenud transpordisüsteemid, sest nende arengut toetab suuremahuline transiitkaubandus. Samas on Eesti edukam panganduses ja telekommunikatsioonide valdkonnas.

Lätis ja Leedus on hinnang kvalifitseeritud tööjõu ressursile praktiliselt võrdne, aga Leedus on samal ajal kvalifitseeritud tööjõu nappus. Tööjõud on siiski vähem oluline investeerimiskliima näitaja välisinvestoritele, kes investeerivad tehnoloogiamahukatesse tööstusharudesse.

Samas on tööjõumahukatesse valdkondadesse investeerimisel tööjõu kvalifikatsioon ja selle maksumus oluliseks teguriks investeeringu sihtriigi valikul. 1998. aasta märtsis oli keskmine palk kõige madalam Lätis, järgnesid Leedu ja Eesti. Tööjõu kõrgemat

hinda Eestis võib selgitada mitmeti, aga üheks oluliseks teguriks on kindlasti tööjõuliste inimeste nappus, sest Eesti rahvaarv on teiste Balti riikide omast väiksem.

Allikas: Rice, 1996, lk. 10, 11.

Joonis 6.2. Infrastruktuuri arengu tase ja sobiva tööjõu olemasolu Baltikumis (hindamisel kasutati sajapallisüsteemi; mida väiksem on lõpptulemus, seda parem).

Investeeringuskeskkonnale annavad hinnangu ka mitmesugused riskireitingud. Siinkohal käsitleksime üht tuntuimat Euromoney reitingut (vt. tabel 6.6). Selle kohaselt on nii majanduslik kui ka poliitiline risk kõige madalam Eestis, järgnevad Läti ja Leedu. See tulemus toetab Balti riikide investeerimiskliima analüüsi tulemusi.

Tabel 6.6. Balti riikide majandusseisundi ja poliitilise riski hinnang

Riik	Majandusseisund	Poliitiline risk
Eesti	16,08	12,75
Leedu	14,29	12,27
Läti	14,79	11,89

* Mida suurem on näitaja, seda parem on majanduse olukord ja seda väiksem poliitiline risk.

Allikas: Euromoney, December 1997.

Kokkuvõttes on Eestil Läti ja Leedu ees järgmised eelised:

- 1) paremini arenenud infrastruktuur (eriti pangandus- ja finantssektor);

- 2) Soome ja Rootsi lähedus;
- 3) väiksem sõltuvus Venemaa (väliskaubandus on orienteeritud peamiselt läände);
- 4) kiirem ühinemine Euroopa Liiduga;
- 5) infrastruktuuriettevõtete erastamisel on võimalik osaleda ka välisinvestoritel;
- 6) riigi parem imago ja suurem poliitiline stabiilsus;
- 7) euroopalikum sotsiaal-kultuuriline keskkond;
- 8) väiksemad bürokraatiatõkked.

Eesti puudused, võrreldes Läti ja Leeduga:

- 1) kiirem THI kasv, prognooside alusel on tulevikus oodata veel suuremat erinevust;
- 2) raskendatud ligipääs Venemaa turule;
- 3) Läti ja Leedu majanduse kasvutempo võib lähiaastatel hakata ületama Eesti oma;
- 4) Eesti lähinaabrid (Soome ja Läti) on haaranud suure osa Lääne-Euroopa ja Venemaa vahelise transiitkaubanduse turust;
- 5) Eesti krooni ja dollari vahetussuhte suur kõikumine;
- 6) Eesti majanduse ülekuumenemise oht.

Balti riikide ühised tunnused:

- 1) soodne geograafiline asukoht ja seega võimalus olla Euroopa ja Venemaa vahendajaks;
- 2) väike rahvaarv (isegi kui käsitleda Baltikumi ühtse turuna, on tarbijaskond väike).

6.1.3. Võrdlus teiste siirderiikidega

Järgnevalt võrreldakse Eesti investeerimiskeskonda nende siirderiikide omaga, kellega Euroopa Liit alustab laienemisläbirääkimisi esimeses voorus. Siiani on Eesti olnud üks edukamaid siirderiike välisinvesteeringute ligimeelitamisel (vt. tabel 6.7). Otseste välisinvesteeringute mahult inimese kohta on Eesti siirderiikide seas kolmandal kohal. Eestist edukamad on olnud Ungari ja Tšehhi.

Tabel 6.7. Otsesed välisinvesteeringud siirderiikidesse 1992–1996

Riik	1992 (mln. USD)	1993 (mln. USD)	1994 (mln. USD)	1995 (mln. USD)	1996 (mln. USD)	1992–1996 (mln. USD)	Rahva- arv (mln.)	Inimese kohta (USD) 1992–1996
Ungari	1479	2349	1144	4519	1982	11473	10,3	1114
Tšehhi	983	654	878	2568	1200	6283	10,3	610
Eesti	82	162	214	202	138	798	1,5	532
Sloveenia	111	113	84	176	160	644	2,0	322
Poola	678	1715	1875	3659	5196	13123	38,5	341

Allikas: World Investment Report 1996, lk. 64; World Development Report 1996, lk. 187; Transition, 1997, lk. 23.

Veelgi paremini ilmneb Eesti edukus välisinvesteeringute ligi-tõmbamisel tabelist 6.8, kus on näidatud välisinvesteeringute osa-tähtsus siirderiikide SKP-s. Nagu näha, on välisraha sissevool Eestisse, võrreldes teiste Kesk- ja Ida-Euroopa riikidega, kõige suurem. 1996. aastal oli see näitaja 13,3%. Välisraha suur osa-tähtsus SKP-s tähendab Eesti majanduse sõltuvust välismaailmast. Samas osutab see ka Eesti atraktiivsusele välisriikide investorite silmis ning meie majanduse kasvupotentsiaalile. Seega ei teki Eestis vähemalt esialgu projektide rahastamisega raskusi ning on hulk vaba raha, mida saab kasutada Eesti majanduse arendamisel.

Tabel 6.8. Välisraha sissevool Kesk- ja Ida-Euroopa riikidesse 1992–1996 (% SKP-st)

	1992	1993	1994	1995	1996
Ungari	1,2	15,7	8,2	17,3	0,5
Tšehhi	–1,3	6,8	6,1	17,8	6,6
Eesti	5,0	13,4	7,6	7,1	13,3
Sloveenia	–2,4	–0,7	0,7	1,5	3,0
Poola	–1,7	–0,9	–0,6	4,1	2,3

Allikas: World Economic Outlook. October 1997, lk. 113.

1993. aastal toimus Eestis küllaltki suur majanduslangus. Samal ajal oli teistes vaadeldavas gruppi kuuluvate riikide SKP kasvu-tempo positiivne või toimus väga väike tagasimineku (vt. tabel 6.9).

Nüüdseks on teised siirderiigid kaotanud majanduskasvu kiirusest tuleneva suhtelise eelise, sest Eesti SKP kasvutempo on nendega ligilähedane.

Tabel 6.9. SKP juurdekasv siirderiikides 1991–1999 (% aastas)

Riik	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998*	1999*
Eesti	-7,9	-21,6	-8,2	-1,8	4,3	4,0	10,9	5,5	5,3
Poola	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0	6,1	6,9	5,2	5,1
Sloveenia			2,8	5,3	4,1	3,1	3,7	3,9	4,0
Tšehhi			0,6	2,7	5,9	4,1	1,2	2,7	3,4
Ungari	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,3	4,0	3,8	4,0

* Prognosis.

Allikas: World Economic Outlook. May 1998, lk. 155; Euromoney, December 1997.

Teiste siirderiikidega võrreldes on Eestis olnud kõige suurem edasimineku majanduse arengu kiiruses. Selle üheks põhjuseks on kindlasti asjaolu, et Eesti lähtepositsioon oli halvem. Teised vaadeldava grupi riigid olid küll sotsialismimaad, kuid nende majanduses oli mõnevõrra rohkem turumajandusele iseloomulikke tunnuseid.

Võrreldes tabelis 6.7 toodud otseste välisinvesteeringute mahte tabelis 6.9 esitatud SKP kasvutempoga, võib öelda, et nimetatud näitajate seos ei ole väga tugev. Kõige suurem on olnud majanduse kasvutempo siiani Poolas, aga välisinvesteeringute mahult inimese kohta on Poola viimasel kohal. Siiski on Poolasse suunatud otseste välisinvesteeringute absoluutmaht vaadeldud gruppi kuuluvate riikide hulgas kõige suurem. Samal ajal on Ungari majanduskasv olnud üks aeglasemaid, aga välisinvesteeringute mahult inimese kohta on ta esimesel kohal.

1993. aastal ületas Eesti THI kasvutempo mitu korda teiste vaadeldavasse gruppi kuuluvate riikide vastavat näitajat. Nüüdseks on Eesti THI aastane kasvutempo oluliselt vähenenud ja jõudnud teiste siirderiikidega võrreldavale tasemele. Eesti konkurentsipositsioon investeeringute ligimeelitamisel on paranenud, sest kõrge inflatsioonitempo ei ole enam takistuseks otseste välisinvesteeringu-

gute riiki liikumisel. Eesti konkurentsipositsioonile mõjub negatiivselt asjaolu, et lähiaastatel ei ole oodata THI kasvu olulist vähenemist.

Tabel 6.10. THI kasv siirderiikides 1991–1997 (% aastas)

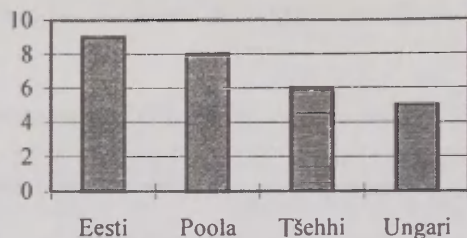
Riik	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Eesti	210,6	1069,0	89,0	47,7	28,9	23,1	11,3
Poola	70,3	43,0	35,3	32,2	27,9	19,9	15,0
Sloveenia			31,9	19,8	12,6	9,7	9,1
Tšehhi			20,8	10,0	9,1	8,8	8,4
Ungari	34,2	22,8	22,4	18,8	28,3	23,5	18,3

* Prognosis.

Allikas: World Economic Outlook. May 1998, lk. 163.

Geograafiline asukoht on Eestile nii eeliseks kui ka puuduseks. Võrreldes teiste vaadeldavasse gruppi kuuluvate riikidega, on Eesti üsna kaugel Kesk- ja Lääne-Euroopa suurtest turgudest. Seega ei ole kõrgemate transpordikulude tõttu Eestis tootmine nii rentaabel kui Kesk-Euroopa siirderiikides. Samas asub Eesti vaadeldavatest riikidest kõige lähemal SRÜ turgudele. Seega peaksid Eestist kui tootmise asukohast huvitatud olema eelkõige välisinvestorid, kelle toodang on suunatud Venemaa suurele turule. Eesti konkurentsieelist kahandab asjaolu, et Venemaa on kehtestanud Eesti toodangule topelttollid. Sõltuvalt transpordikulude suurusest võib tootmine olla kasulikum mõnes Kesk-Euroopa siirderiigis, kelle suhtes ei kasutata diskrimineerivat tollimaksupoliitikat. Eesti ja Venemaa suhete paranemisel kaob aga see takistus ning Eestil oleks oluline eelis otseste välisinvesteeringute ligimeelitamisel.

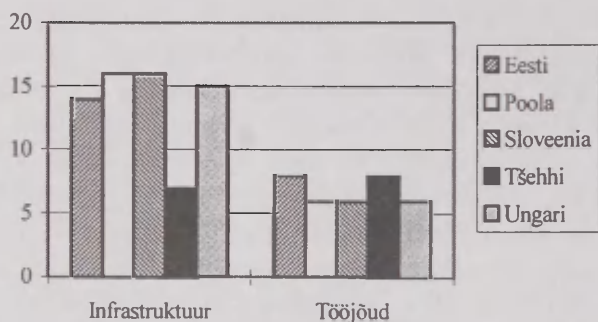
Eesti on ainus vaadeldavasse gruppi kuuluv riik, kelle rahapoliitika baseerub valuutakomitee süsteemil. Ühelt poolt annab see Eestile konkurentsieelise, sest vähendab mõnevõrra vahetuskursiriski. Samas ei anna aga sel viisil fikseeritud vahetuskursi usaldusväärset informatsiooni majanduse hetkeseisust ega reageeri majanduses toimuvatele muutustele. Siirderiikide valuutariski tasemest annab ülevaate joonis 6.3.

Allikas: Transition Report, 1997, lk. 19.

Joonis 6.3. Valuutariski tase siirderiikides (1 — madal risk, 12 — kõrge risk).

Otseste välisinvesteeringute vooge mõjutab ka infrastruktuuri areng ja sobiva tööjõu olemasolu sihtriigis. Vaadeldavates siirderiikides ei ole ühelgi riigil olulist konkurentsieelist, sest mõlema näitaja hinnang on praktiliselt võrdne (vt. joonis 6.4). Veidi kõrgemalt on hinnatud infrastruktuuri Tšehhis. Infrastruktuuri kiirem areng võib olla tingitud suurtest investeeringutest nimetatud valdkonda. Eesti puuduseks investeeringute ligimeelitamisel hakkab kujunema kvalifitseeritud tööjõu piiratus.

Allikas: Rice, 1996, lk. 10–11.

Joonis 6.4. Infrastruktuuri areng ja sobiva tööjõu olemasolu siirderiikides (hindamisel kasutati sajapallisüsteemi; mida väiksem on lõpptulemus, seda parem).

Riskireitingute järgi on Eestis vaadeldavatest riikidest kõige suurem poliitiline risk (vt. tabel 6.11). Sellise hinnangu põhjuseks võib olla Venemaa lähedusest tulenev risk ning küllaltki sagedasest valitsusvahetustest johtuv ebastabiilsus. Eesti majanduse seisundile antud hinnang on praegu veel teiste riikide omast veidi halvem, kuid arvestades SKP kasvutemposid, võib lähiajal oodata selle jõudmist teistega samale tasemele.

Tabel 6.11. Siirderiikide majandusseisundi ja poliitilise riski hinnang*

Riik	Majandusseisund	Poliitiline risk
Eesti	16,08	12,75
Poola	18,30	15,33
Sloveenia	17,94	16,33
Tšehhi	16,60	16,39
Ungari	17,88	15,11

* Mida suurem näitaja, seda parem on majanduse olukord ja seda väiksem poliitiline risk.

Allikas: Euromoney. December 1997.

Eesti eelised teiste siirderiikide ees:

- 1) Venemaa suurte turgude lähedus;
- 2) valuutakomitee süsteemist tulenev väike vahetuskursirisk.

Eesti puudused, võrreldes teiste üleminekuriikidega:

- 1) Venemaa naabrusest tulenev suurem poliitiline risk;
- 2) Venemaa kehtestatud diskrimineerivad tollimaksud;
- 3) suurem kaugus Kesk- ja Lääne-Euroopa suurtest turgudest;
- 4) väike rahvaarv;
- 5) kvalifitseeritud tööjõu suhteline nappus.

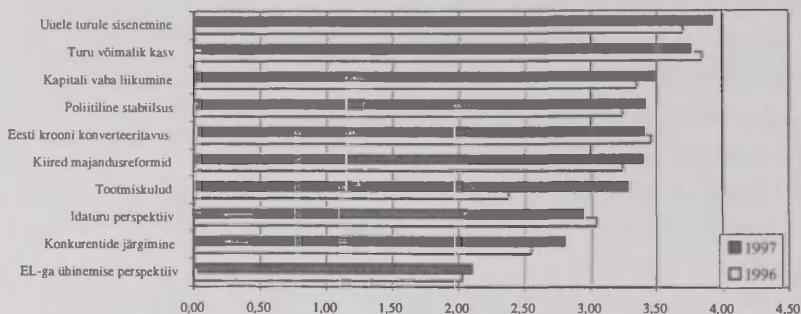
Vaadeldavate riikide ühised tunnused:

- 1) majandusarengu kasvutempo on peaaegu võrdne;
- 2) infrastruktuuri arengu tase on sarnane.

6.2. Välisinvestorite hinnang Eesti investeerimiskliimale

Eelmises osas leidsid kirjeldamist Eesti investeerimiskliimat kujundavad tegurid üldistest teoreetilistest seisukohtadest. 1997. ja 1998. aasta kevadel korraldasid välisinvesteeringute agentuuri ja Tartu ülikooli majandusteaduskond Eestis küsitlused “Välisinvestor 1996” ja “Välisinvestor 1997”. Nende üheks eesmärgiks oli välja selgitada Eesti olukord välisinvesteeringute sihtriigina ettevõtete juhtkonna pilgu läbi. Selleks paluti firmadel täita küsimustik investeerimis-motivatsiooni, investeerimiskliima muutuste, valitsuse tegevuse, tehnoloogia ülekande ja eksporditegevuse kohta.

Eestisse otseinvesteeringu tegemisel peeti kõige olulisemateks teguriteks turu kasvupotentsiaali ja uuele turule sisene-mist (vt. joonis 6.5). Sellised tulemused näitavad, et Eestisse investeerimisel on eelkõige silmas peetud siinse turu nõudluse rahuldamist. Et Eesti majandus on kasvufaasis ja inflatsioon väheneb, oodatakse ka rahva ostujõu kasvu.

Allikas: Autorite arvutused küsitluste “Välisinvestor 1996” ja “Välisinvestor 1997” põhjal.

Joonis 6.5. Tegurite olulisus Eestisse investeerimisel (1 — mõju pole üldse oluline ... 5 — mõju on väga tugev).

Kõige vähem olulisteks teguriteks peeti Euroopa Liiduga ühi-nemise perspektiivi ja konkurentide tegevuse järgimist. Ilmselt ei

mõjutanud Euroopa Liiduga ühinemise perspektiiv oluliselt investorite otsuseid, sest kuni eelmise aasta lõpuni ei olnud teada, kas Eesti kuulub riikide ringi, kellega alustatakse esmajärjekorras liitumisläbirääkimisi. Seetõttu pole Euroopa Liidu turule orienteeritud välisinvestorite osa olnud siiani eriti suur, kuid lähiaastatel on oodata selle olulist kasvu. Samuti võib niisuguse hinnangu põhjuseks olla asjaolu, et Eesti tööstuskaupadel puuduvad ka juba enne Euroopa Liiduga ühinemist kaubandustõkked ja turud avanevad vaid põllumajanduse jaoks. Sinna on läinud aga väga vähe otseseid välisinvesteeringuid. Seega huvitab investoreid EL-iga ühinemine vaid mõnes sektoris, eriti toiduainetööstuses.

Kõige suurem muutus investorite hinnangutes on toimunud kulude kokkuhoiule. Madalamad tootmiskulud muutuvad globaalse konkurentsi tingimustes üha olulisemaks ja järjest tiheneb ka riikide konkurents soodsama ettevõtluskeskkonna pakkumise osas. Seega muutub tootmiskulude tase eri riikides järjest olulisemaks tootmise asukoha otsust mõjutavaks teguriks.

Tabel 6.12 annab ülevaate investeerimisotsust mõjutavate tegurite olulisusest tegevusalade kaupa. Uuele turule sisenemist, turu võimalikku kasvu ja poliitilist stabiilsust on peetud tähtsaks kõigis majandusharudes. Kõige suurem muutus on toimunud kulude kokkuhoiu olulisuses — kõigis majandusharudes on peetud neid olulisemaks kui eelmisel aastal. Küsitlusel antud hinnangud näitavad, et Eesti on praegu välisinvesteeringute ligimeelitamisel konkurentsivõimeline.

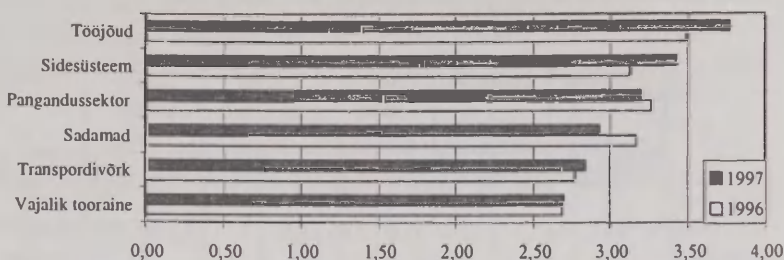
Joonis 6.6 annab ülevaate ressursside tähtsusest Eestisse investeerimisel. Kõige kõrgemalt on mõlemal aastal hinnatud tööjõudu. Sellise hinnangu põhjuseks võib olla Eesti võrdlemisi kõrge kvalifikatsiooniga tööjõud ning ka investeerimine tööjõumahukatesse valdkondadesse või tehnoloogiatesse.

Kohaliku tooraine kasutamise ja transpordivõrgu olulisus investeerimisotsuse tegemisel on väike. Eesti üheks puuduseks on loodusressursside nappus, seetõttu ei ole ka tooraine kättesaadavusel investeerimisotsuse tegemisel suurt tähtsust. **Eesti konkurentsipositsioon välisinvestorite silmis sõltub kõigepealt meie tööjõu kvaliteedist ja alles seejärel pangandus- ja sidesüsteemi arengust.**

Tabel 6.12. Investeerimisotsust mõjutavad tegurid majandusharude kaupa
(1 — mõju pole üldse oluline ... 5 — mõju on väga tugev)

	Uus turg		Idaturu perspektiiv		EL-ga ühinemise perspektiiv		Turu kasv		Poliitiline stabiilsus		Konku- rentide järgimine		Kulude kokkuhoid		Kiired majandus- reformid		Kapitali vaba liikumine		Eesti krooni konver- teeritavus	
	1996	1997	1996	1997	1996	1997	1996	1997	1996	1997	1996	1997	1996	1997	1996	1997	1996	1997	1996	1997
Paber, puit ja mööbel	3,14	3,11	3,29	3,00	2,00	1,67	3,29	2,78	3,00	3,56	2,43	1,89	3,00	4,67	3,43	3,22	3,43	3,33	3,14	3,25
Kaubandus ja teenindus	4,43	4,33	2,14	2,58	1,86	1,83	4,29	3,83	2,86	3,08	2,86	3,00	1,71	2,73	3,00	3,50	2,86	3,17	3,57	3,25
Toiduainetööstus	4,88	4,00	4,00	3,40	1,50	2,20	3,88	4,00	3,00	3,67	2,88	2,00	1,63	2,60	2,63	3,17	2,75	3,60	2,63	2,83
Rahandus	3,00	4,33	3,17	2,17	2,67	2,50	3,83	4,17	3,17	3,33	1,83	3,17	2,00	2,17	3,17	3,33	3,67	4,17	3,33	4,17
Masinaehitus ja elektroonika	3,17	3,50	2,50	2,33	2,17	1,83	4,00	3,83	3,67	2,83	2,17	3,00	2,83	3,83	4,00	3,67	4,00	3,67	4,00	2,83
Ehitusmaterjalid	4,00	4,20	3,43	3,60	2,00	1,40	4,00	3,60	3,57	3,00	3,14	2,80	2,14	3,50	3,14	2,60	3,43	3,50	3,86	3,60
Keemiatööstus	3,75	3,75	3,25	3,50	1,50	2,75	4,50	3,75	3,25	4,00	2,50	2,75	2,25	3,75	4,50	3,75	3,50	3,50	4,00	4,25
Telekommuni- katsioonid		4,00		2,20		3,00		4,60		4,00		4,00		3,50		4,25		3,75		3,75
Kütused ja transport	3,20	4,00	2,60	3,60	2,00	2,33	3,40	3,80	3,20	3,60	2,80	3,30	2,20	3,30	2,40	3,50	3,00	3,30	3,40	3,40
Muu	3,17	4,00	2,60	3,25	2,60	2,25	3,40	3,75	3,50	3,50	2,00	2,00	4,20	2,25	3,40	3,00	3,67	3,75	3,50	3,25

Allikas: Autorite arvutused küsitluste "Välisinvestor 1996" ja "Välisinvestor 1997" põhjal.

Allikas: Autorite arvutused küsitluste “Välisinvestor 1996” ja “Välisinvestor 1997” põhjal.

Joonis 6.6. Ressursside olulisus Eestisse investeerimisel (1 — mõju pole üldse oluline ... 5 — mõju on väga tugev).

Majandusharust sõltuvalt ilmnevad ressursside tähtsuse hindamisel erinevused (vt. tabel 6.13). Kõikide majandusharude puhul on olnud oluliseks investeerimisotsust mõjutavaks teguriks tööjõud. Nii sobiv tööjõud kui ka korralikult funktsioneerivad sidesüsteemid on välisinvestorite arvates muutunud välisinvesteeringu sihtriigi valikul tähtsaimaks faktoriks. Samas leiavad peaaegu kõikide majandusharude ettevõtted, et pangandussüsteem ja sadamate olemasolu pole enam niivõrd olulised kui aasta tagasi.

Järgnevalt analüüsitakse, kuidas hindavad välisinvestorid Eesti investeerimiskliima muutumist tegurite kaupa, võrreldes ajaga, kui nad tegid esimese investeeringu Eestisse (vt. tabel 6.14). Suurim soodne muutus on toimunud turu kasvupotentsiaali hinnangutes. Selle põhjuseks võib olla eestlaste ostujõu kasv ning mõningate ettevõtete saavutatud monopolne positsioon Eesti turul.

Kõige pessimistlikumalt on välisinvestorid hinnanud idaturu võimaluste kasutamist. Mõlemal aastal on suurem osa küsitletutest leidnud, et muutusi pole olnud või need on olnud pigem ebasoodsad. Peamine põhjus selliseks hinnanguks on tõenäoliselt Venemaa poolt Eesti suhtes kehtestatud diskrimineerivad tollimaksud. Vaatamata mitmete läbirääkimistele ei ole tollimaksudes ega ka teistes valdkondades jõutud Eestile soodsate lahendusteni.

Tabel 6.13. Ressursside olulisus Eestisse investeerimisel
(1 — mõju pole üldse oluline ... 5 — mõju on väga tugev)

	Tööjõud		Tooraine		Pangan- dus- süsteem		Side- süsteem		Trans- pordi- võrk		Sadamad	
	1996	1997	1996	1997	1996	1997	1996	1997	1996	1997	1996	1997
Paber, puit ja mööbel	3,14	4,33	3,57	3,56	3,00	2,89	3,14	3,11	3,14	2,78	3,86	2,78
Kauban- dus ja tee- nindus	3,29	4,08	2,17	2,27	3,43	3,08	3,43	3,50	2,71	2,42	2,86	2,42
Toiduaine- tööstus	3,38	2,83	2,88	2,40	3,00	3,00	2,50	3,17	2,38	3,00	2,88	2,60
Rahandus	2,83	3,67	2,17	2,00	3,50	3,67	3,17	3,50	2,33	2,00	2,50	1,83
Masina- ehitus ja elekt- roonika	4,40	4,50	3,40	2,50	3,00	2,83	3,60	3,50	3,00	3,17	3,80	3,33
Ehitus- materjalid	3,50	3,60	2,63	3,80	3,38	3,40	3,63	3,80	2,88	3,40	3,25	3,60
Keemia- tööstus	4,50	3,25	2,00	2,50	3,50	3,00	2,50	3,50	2,75	2,75	3,25	3,50
Telekom- munikat- sioonid		4,50		1,67		4,25		4,20		3,00		2,50
Kütused ja transport	2,50	3,20	2,00	3,10	3,40	3,30	2,60	3,10	3,40	3,40	3,60	4,00
Muu	4,00	3,50	2,86	2,00	3,29	3,00	3,33	3,50	2,50	2,50	2,67	2,50

Allikas: Autori arvutused küsitluste “Välisinvestor 1996” ja “Välisinvestor 1997” põhjal.

Ressursside muutumise hinnangud näitavad pangandus- ja side-
süsteemi kiiret arengut (vt. tabel 6.15). Seoses suurte muutustega
pangandusturul on oodata välisinvestorite hinnangute muutust
järgmisel aastal. Võrreldes 1996. aastaga on 1997. aastal oluliselt
tõusnud välisosaluslega ettevõtete hinnang kohaliku tööjõu koh-
ta — vaid 6,3% küsitletutest märkis, et toimunud on ebasoodsad
muutused. Samas pole aga nähtud märkimisväärseid muutusi
sadamate ja riigisisese transpordivõrgu arengus.

Tabel 6.14. Eesti investeerimiskeskonna muutumise hinnang
(% vastanutest)

	Ebasoodne muutus		Ebaoluline muutus		Soodne muutus	
	1996	1997	1996	1997	1996	1997
Idaturu perspektiiv	28,3	30,5	60,4	54,2	11,3	15,3
EL-ga ühinemise perspektiiv	11,1	9,5	55,6	39,7	33,3	50,8
Turu võimalik kasv	5,5	6,3	20,0	32,8	74,5	60,9
Poliitiline stabiilsus	9,3	6,3	42,6	42,9	48,1	50,8
Liberaalne majanduskeskkond	5,5	3,2	49,1	44,4	45,5	52,4
Suhtumine välisinvestorisse	7,4	6,2	38,9	40,0	53,7	53,8

Allikas: Autori arvutused küsitluste “Välisinvestor 1996” ja “Välisinvestor 1997” põhjal.

Tabel 6.15. Ressursside muutumise hinnang (% vastanutest)

	Ebasoodne muutus		Ebaoluline muutus		Soodne muutus	
	1996	1997	1996	1997	1996	1997
Tööjõud	11,1	6,3	51,9	42,9	37,0	50,8
Vajaliku tooraine kättesaadavus	9,8	20,7	56,9	58,6	33,3	20,7
Pangandussüsteem	0,0	9,5	21,8	28,6	78,2	61,9
Sidesüsteem	1,8	4,7	30,9	21,9	67,3	73,4
Riigisisene transpordivõrk	10,9	11,3	65,5	61,3	23,6	27,4
Sadamad	1,9	5,1	66,7	59,3	31,5	35,6

Allikas: Autori arvutused küsitluste “Välisinvestor 1996” ja “Välisinvestor 1997” põhjal.

Küsitlustes “Välisinvestor 1996” ja “Välisinvestor 1997” osalejatel paluti hinnata ka kaitsetollide kehtestamise, ettevõtte tulumaksu vähendamise ja Eesti krooni devalveerimise või revalveerimise potentsiaalset mõju investeerimiskeskonnale. Hinnangutest nime-

tatud tegurite mõjust investeerimiskeskonnale annab ülevaate tabel 6.16. Investeerimiskeskonnale mõjuks positiivselt ettevõtte tulumaksu vähendamine. Samas peeti kõige ebasoodsamaks kaitsetollide kehtestamist ning tollivastaste osatähtsus on aastaga isegi suurenenud. Eesti krooni revalveerimise või devalveerimise kohta puudub vastanutel kindel seisukoht. Selle ühe põhjusena võib märkida asjaolu, et sageli ei teata, millised muutused majanduses toob kaasa raha vahetuskursi muutumine.

Tabel 6.16. Tegurite muutumise mõju hinnang (% vastanutest)

	Ebasoodne muutus		Ebaoluline muutus		Soodne muutus	
	1996	1997	1996	1997	1996	1997
Kaitsetollide kehtestamine	59,3	65,0	25,9	26,7	14,8	8,3
Ettevõtte tulumaksu alandamine	0,0	1,5	13,0	20,0	87,0	78,5
Krooni revalveerimine	32,7	39,3	40,8	37,7	26,5	23,0
Krooni devalveerimine	53,1	60,7	36,7	26,2	10,2	13,1

Allikas: Autori arvutused küsitluste "Välisinvestor 1996" ja "Välisinvestor 1997" põhjal.

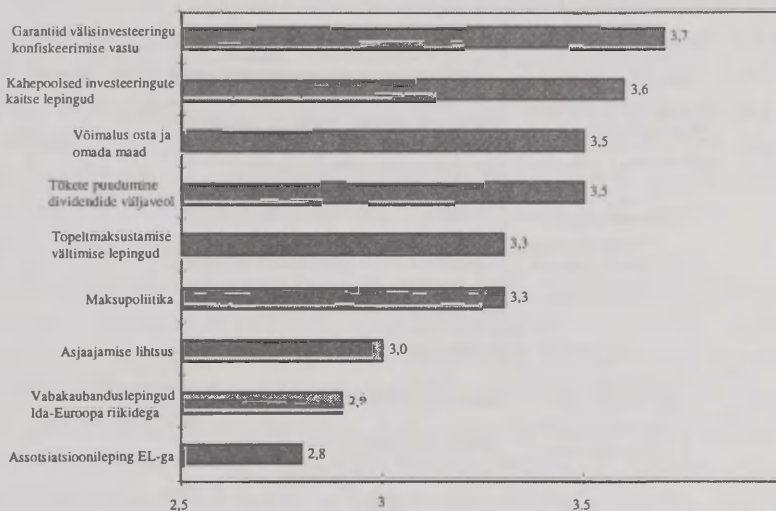
6.3. Eesti valitsuse tegevus investeerimiskliima konkurentsivõime parandamisel

6.3.1. Välisinvestorite arvamused Eesti valitsuse tegevuse kohta investeerimiskliima loomisel

Küsitluse "Välisinvestor 96" raames selgitati ka välisinvestorite hinnang Eesti valitsuse tegevusele investeerimiskliima parandamisel. Kõige olulisemaks peeti garantiid välisinvesteeringu konfiskeerimise vastu (vt. joonis 6.7). Sellele järgnesid kahepoolsed

investeeringute kaitse lepingud, tõkete puudumine dividendide väljaveol ning võimalus osta ja omada maad. Selgus, et väheolulised on assotsiatsioonileping Euroopa Liiduga ning vabakaubanduslepingud. Valitsuse maksupoliitikat ning topeltmaksustamise vältimise lepinguid hinnati keskmiselt oluliseks. Hinnangud valitsuse tegevusele erinesid sõltuvalt ettevõtte suurusest (eristatud käibe ja töötajate arvu järgi), välisosalusest ning sellest, kas ettevõtte oma toodangut ekspordib.

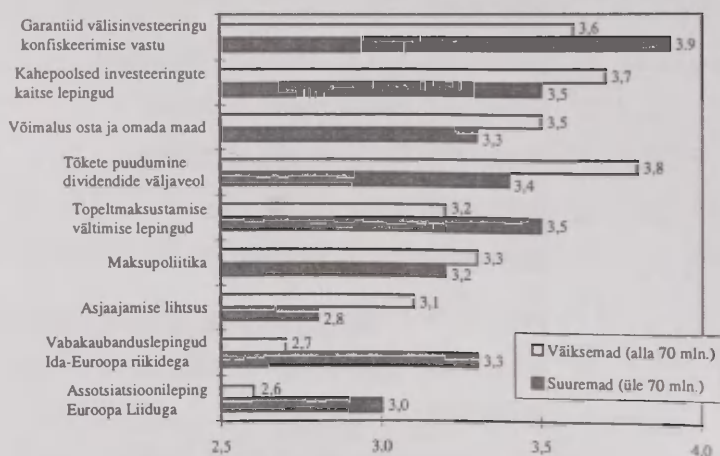
Ettevõtete jaotamisel käibe järgi ilmneseid hinnangutes mõningad erinevused (vt. joonis 6.8). Suuremad ettevõtted hindasid kõige tähtsamaks garantiid välisinvesteeringu konfiskeerimise vastu ning topeltmaksustamise vältimise lepinguid; väiksemate ettevõtete jaoks olid kõige olulisemad tõkete puudumine dividendide väljaveol ning kahepoolsed investeeringute kaitse lepingud. Sellised eelistused lubavad teha oletuse, et väiksemad ettevõtted on rohkem orienteeritud kiirele kasumile, suurematel ettevõtetel on aga pikemaajalised perspektiivid. Samas oli väiksemate ettevõtete jaoks olulisem võimalus osta ja omada maad ning asjaajamise lihtsus ning valitsuse maksupoliitika.

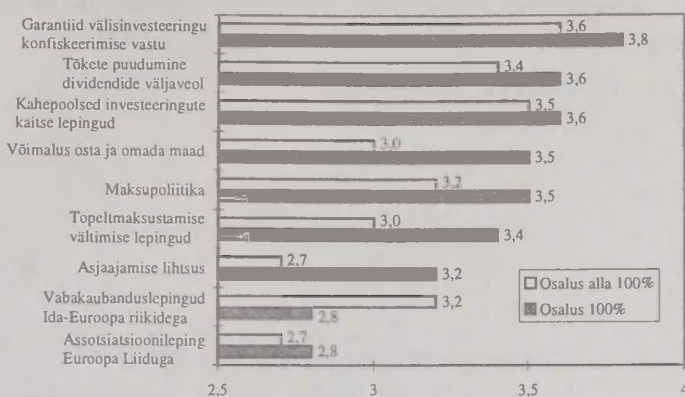
Joonis 6.7. Valitsuse tegevuse hinnang (parim hinne 5, halvim 1).

Suuremate ettevõtete hinnangul oli asjaajamise lihtsus vähem oluline, sest ilmselt on suurettevõtetel rohkem ressursse selle teenuse ostmiseks. Suuremate ettevõtete jaoks olid olulisemad vabakaubanduslepingud Ida-Euroopa riikidega ning assotsiatsioonileping Euroopa Liiduga.

Eristades ettevõtteid välisosalususe määra põhjal (välisosalus 100% ja alla selle), ilmnas samuti mõningaid erinevusi hinnangutes valitsuse poliitikale (vt. joonis 6.9). Peamine erinevus seisnes selles, et täielikult välisomanduses olevatele ettevõtetele oli valitsuse tegevuse mõju palju olulisem (keskmine hinne 3,4) kui ettevõtetele, kus välisosalus oli väiksem (keskmine hinne 3,1). Esimesele neljale olulisemale tegurile oli mõlema grupi ettevõtete hinnang sama: kõige olulisem oli garantii välisinvesteeringute konfiskeerimise vastu. Järgnesid kahepoolsed investeeringute kaitse lepingud, tökete puudumine dividendide väljaveol ning maksupoliitika. Oluliselt erinevalt hinnati võimalust osta ja omada maad: täieliku välisosalususega ettevõtete jaoks oli see tähtsam, alla 100% välisosalususega ettevõtete jaoks vähem oluline. Samas olid osalise välisosalususega ettevõtete jaoks olulisemad vabakaubanduslepingud Ida-Euroopa riikidega.

Joonis 6.8. Valitsuse tegevuse hinnang (ettevõtted on jaotatud käibe järgi; maksimaalne hinne 5).

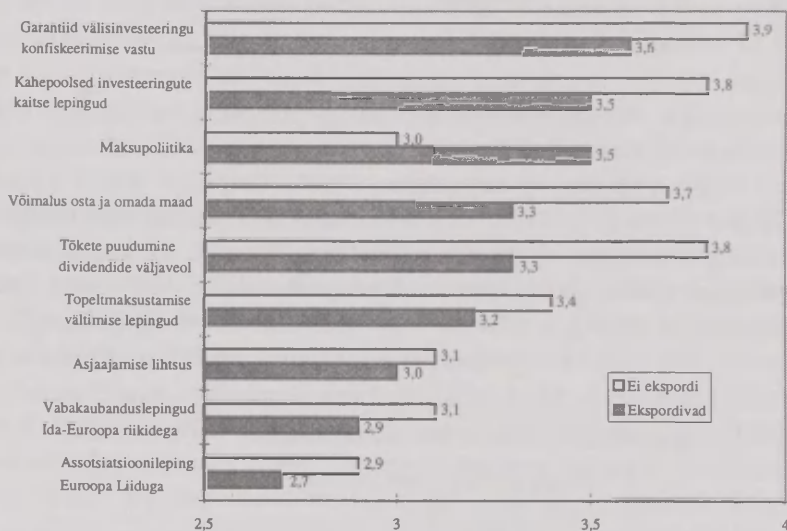
Joonis 6.9. Valitsuse tegevuse hinnang (ettevõtted on jaotatud välisosaluse määra järgi; maksimaalne hinne 5).

Eksportivate ja mitteeksportivate ettevõtete hinnangutes valitsuse tegevusele ilmnesid samuti erinevused. Joonise 6.10 alusel võib väita, et mitteeksportivate ettevõtete jaoks olid peaaegu kõik valitsuse tegevuse aspektid veidi olulisemad kui eksportivate ettevõtete jaoks. Siit saab teha järelduse, et eksportivatele investoritele on olulisem Eesti ja naaberriikide turu olemasolu, kvalifitseeritud tööjõu kättesaadavus ja teised ressursid, mitte niivõrd Eesti valitsuse tegevus soodustuste ja garantiide andmisel. Ainukesena hindasid ekspordiga tegelevad ettevõtjad teistest olulisemaks maksupoliitikat. Siin on ilmselt põhjuseks käibemaksuseadusega kehtestatud investeeringukaupade maksustamise kord, mis ei ole eriti soodne ekspordiga tegelevatele ettevõtetele.

Võrdluseks küsitlusele "Välisinvestor 96" vaadeldakse järgnevalt ka Foreign Investment Advisory Service'i (FIAS) poolt 1996. aasta lõpus korraldatud uurimust Eesti välisinvesteeringute keskkonna kohta, mille käigus küsitleti välisinvestoreid ning kohalikke juriste, raamatupidajaid ja ametnikke, kelle klientide hulgas oli välisinvestoreid. Uurimuse tulemusena selgus, et välisinvestorite arvates on Eesti investeerimiskeskond üsna soodne. Toodi aga esile ka probleeme, millega välisinvestorid on kokku

puutunud. Üldjoontes pole välisinvestorid rahul järgmiste asjaoludega:

- keeruline maa ostmine ja omandamine;
- töö- ja elamislubade saamise kord;
- äriseadustiku ja Eesti Vabariigi välisinvesteeringuseaduse mõningad normid;
- eksportijate käibemaksuga maksustamise protseduur (Estonia. Diagnostic Study, 1997, lk. 1–6).

Joonis 6.10. Erinevus eksportivate ja mitteeksportivate ettevõtete hinnangutes valitsuse tegevusele (maksimaalne hinne 5).

Järgnevalt käsitletakse neid asjaolusid lähemalt. Maa omandamine on seotud hulga probleemidega. Välisinvesteeringuseaduse kohaselt on välisinvestoril küll õigus omandada maad, kuid see protseduur on aeglane. Olukorda komplitseerivad näiteks maa tagastamine õigusjärgsetele omanikele, eelisostu õigus jm. Riigi omandipoliitika pole ka päris üheselt suunatud maa eraomandusse minekule. Sammuna eraomandi poole pakutakse võimalust maad 50–99 aastaks rentida. Maa omandamise keerukus avaldab mõju

välisinvestori otsustele, sest kinnisvara omamine annab välisinvestorile kindlustunde ning on kahtlemata ka edasiste investeeringute ajendiks. Ka ankeetküsitluse "Välisinvestor 96" tulemused näitasid, et võimalus osta ja omada maad on investorite jaoks väga oluline.

Teiseks oluliseks probleemiks on töö- ja elamislubade saamine. Kuni 1997. aasta sügiseni oli immigratsiooniseaduse kohaselt immigrantide arvu kvoot 0,1% alalisest elanikkonnast, see hõlmas ka välisinvestoreid. 1997. aasta novembris muudeti seadust, nii et EL ja mitme teise Lääne-Euroopa riikide kodanikele see kvoot enam ei laiene. Sellega on likvideeritud kvoodi probleem, kuid **on säilinud keeruline, bürokraatlik ja aega nõudev töö- ja elamisloa saamise protseduur**. Eesti võib immigratsioonipoliitika eemale peletada paljusid investoreid, keda tegelikult tahetakse ligi tõmmata. Probleem lahendati osaliselt 1998. aasta kevadel, kui rakendati äriviisa, mis lubab investoritel viibida Eestis aasta jooksul.

1996. aasta suvel äriseadustikku tehtud muudatus nõudis, et nii aktsiaseltsi kui ka osahingu juhtkonnast vähemalt pooled peavad olema Eestis alaliselt elavad isikud (Äriseadustiku ja selle rakendamise seotud seaduste muutmise seadus 28.05.1996, RT I, 1996, 40, 773). Selline nõue oli välisinvestorite suhtes diskrimineeriv. Siin võis tekkida probleeme ettevõtte juhtimisel, sest juhatus tegeleb igapäevase majandustegevusega ning tütarettevõttes ei pruugi olla inimest, kellele emavõtte oleks nõus andma juhi ülesanded, vastutuse ja usalduse. Selline nõue kaitses väidetavalt kreditoride huve.

Probleeme tekitab investeerimiskaupade maksustamine käibemaksuga, eriti ekspordile orienteeritud ettevõtete jaoks. Enamikus Euroopa Liidu riikides on ekspordivatel ettevõtetel lubatud tasuda käibemaksu hilinemisega (Estonia. Diagnostic Study, 1997, lk. 16). Eesti käibemaksuseaduse kohaselt tuleb käibemaks tasuda kohe, kuigi investeeringult saadakse tulu alles pärast tootmise alustamist ning eksportimist.

6.3.2. Eesti ning Kesk- ja Ida-Euroopa riikide valitsuste otseseid välisinvesteeringuid mõjutava poliitika võrdlus

Viimastel aastatel on Kesk- ja Ida-Euroopa riikides tehtud märkimisväärsed muudatusi välisinvesteeringuid reguleerivas seadustikus välisinvesteeringute soodustamiseks. Riikide vahel on selles erinevusi sõltuvalt riigi (geo)poliitilisest olukorrast, poliitilistest muutustest ning reformiprotsessi kiirusest. Järgnevalt analüüsitakse mõnede Kesk- ja Ida-Euroopa riikide valitsuste poliitikat otseste välisinvesteeringute valdkonnas. Valitud on siirderiigid, kes on viimastel aastatel olnud otseste välisinvesteeringute ligimeelitamisel edukad. Samuti on lähtutud soovist võrrelda Eesti otseste välisinvesteeringute poliitikat teiste riikide omaga. Kesk-Euroopa riigid on heaks näiteks valitsuse kasutatavate instrumentide mõjust välisinvesteeringute sissevoolule.

Viimastel aastatel on Kesk- ja Ida-Euroopa riikides välisinvestoritele kehtestatud piiranguid vähendatud. Välisinvestoritele tehtavaid soodustusi, sh. maksusoodustusi, on vähendatud või need on üldse kaotatud (Offerdal, 1995, lk. 246–247). Enamikus riikides on seadusega kehtestatud välisinvestorite ja kohalike ettevõtjate võrdse kohtlemise nõue. Lubatud on 100%-line välisosalus. Kõikides vaadeldud riikides on seaduslikult tagatud välisinvesteeringu kaitse sundvõõrandamise vastu ning riigid on sõlminud peamiste investeeringute päritolumaadega kahepoolsed investeeringute kaitse ja soodustamise lepingud.

Üldjuhul pole piiranguid kehtestatud ka kasumi ja kapitali väljaveol, v.a. töötasu väljaviimise piirangud Ungaris ja Tšehhis ning kasumi väljaveo piirang pankadele Poolas. Üsnagi erinevad riigiti piirangud majandussektoritesse investeerimisel. Ainukesena on Tšehhis ning Lätis keelatud majandussektoritesse investeerimine, ülejäänud riikides on mõnedesse sektoritesse investeerimisel vajalik litsents või valitsuse luba. Keelatud või piirangutega sektoriteks on tavaliselt infrastruktuur, loodusvarasid töötlevad tööstusharud, pangandus ja muud riigi jaoks olulised sektorid. Tihti on kehtestatud piirangud nendes tegevusalades, kus ettevõte

on (loomulik) monopol (The Legal, Regulatory and Institutional, 1993).

Kõigis vaadeldud riikides on välisinvestoritele seadusega tagatud õigus omada maad. Erinevus riikide vahel seisneb reformide ning kogu siirdeprotsessi kiiruses ja edukuses. Nii Eestis, Lätis, Leedus kui ka Venemaal on maa omandamine küll seadusega lubatud, kuid praktikas aeglane protsess (Legal Conditions, 1997).

Vaadeldud riikidest on maksusoodustused välisinvesteeringutele ette nähtud vaid Poolas. Ka võidakse Poolas vabastada tulumaksust eelistatud majanduspiirkondadesse investeerijad; ette on nähtud soodustused endiste Vene sõjaväebaaside aladel. Ülejäänud riikides on maksusoodustused kaotatud, neid on võimalik taotleda vaid kindlatel tingimustel ja kindlates majandusharudes (Offerdal, 1995, lk. 246–247). Väidetavalt on maksusoodustuste kasutamine arenevate riikide poolt üks võimalusi väliskapitali ligi meelitada. Kui majandus stabiliseerub, kaotatakse maksusoodustused. Samal ajal on aga teada, et kui sihtriikide muud investeeringu tulukust mõjutavad tingimused on samad, võivad investori otsust mõjutada just pakutavad soodustused (sh. maksusoodustused).

Riigiti erinevad ka välisosalusega ettevõtte juhtimisele esitatavad nõuded. Sloveenias ja Poolas on kehtestatud nõue, et ettevõtte peadirektor peab olema riigi kodanik. Eestis nõutakse, et 50% juhtkonnast peavad olema alalised elanikud. Ülejäänud riikides selliseid nõudeid ei ole.

Eesti, Läti ja Leedu välisinvesteeringuid reguleerivates seadustes suuri erinevusi ei ole. Peamine erinevus seisneb välisinvestorite lubamisel osasse majandussektoritesse. Eestis ning Leedus on vaja taotleda lubasid või litsentse, Lätis on aga mõned majandusharud välisinvestoritele täiesti keelatud.

Eelnevast saab teha järelduse, et järjest tiheneva konkurentsi tõttu otseste välisinvesteeringute ligitõmbamisel on siirderiikide valitsused püüdnud kehtestada välisinvestoritele võimalikult minimaalseid piiranguid, et parandada riigi investeerimiskliimat. Samas ei ole välisinvestoritele võimaldatud ka suuri soodustusi. Soodustatakse vaid majandussektoreid, mis välisinvestoritele on vähem atraktiivsed ja kuhu tehtavad investeeringud tasuvad end

aeglasemalt. Ungaris, Tšehhis, Poolas ning Sloveenias on loodud sellistesse sektoritesse vabatsoonid (vt. Investment Incentives, 1996).

Kõikides neis riikides on loodud ka välisinvesteeringute agentuurid, mis tegutsevad *one-stop*-keskusena. Nende ülesandeks on jagada infot investeerimisvõimaluste, tööjõuressursside, valitsuse soodustuste, piirangute, maksustamise jm. kohta (Investment Promotion, 1994, lk. 6–9).

Eesti valitsuse poliitikaga on välisinvestorid valdavalt rahul (Estonia. Diagnostic Study, 1997). Võrreldes teiste Kesk- ja Ida-Euroopa riikide poliitikaga, on see üldjoontes sama. Tagasihoidlikult on Eestis rakendatud vabasoone, mis soodustaksid investeeringuid soovitud piirkonda ja väldiksid nende koondumist Põhja-Eestisse.

6.3.3. Soovitusi Eesti valitsuse välisinvesteeringupoliitika muutmiseks

Üha tihenevas konkurentsipüsimeks otseste välisinvesteeringute ligimeelitamisel peaks Eesti keskenduma oma eeliste edasiarendamisele. Tuleks parandada olemasolevat välisinvesteeringute poliitikat, lihtsustada juurdepääsu naaberriikide turgudele ning säilitada kulueelis.

Kõige olulisem on maa omandamise korra lihtsustamine. Maa omandamise protsess tuleks standardiseerida ning välja töötada kindlad protseduurid, mis peaksid kulgema etteantud aja piirides. Samuti võiksid kohalikud omavalitsused muuta osa maa-alasid kättesaadavaks erainvestoritele, kelle eesmärgiks on maa tööstuslik kasutamine. See võimaldaks ka väikestel ja keskmistel ettevõtetel lihtsamalt maad omandada. Nagu selgus küsitlusest “Välisinvestor 96”, on võimalus osta ja omandada maad olulisem just väiksematele ettevõtetele. Seda asjaolu mainis 73% väikeettevõtetest.

Eesti praegune immigratsioonipoliitika ning töö- ja elamis- lubade saamise kord on samuti takistuseks välisinvestoritele, eriti

väikeettevõtetele ja neile välisosalusega ettevõtetele, kelle kapital on pärit väljastpoolt Euroopa Liitu. Töö- ja elamislubade andmise protseduur peaks olema lihtsam. Takistuseks on ka äriseadustikus kehtestatud nõue juhatuse liikmete kohta. Sellised nõuded ei võimalda välisinvestoril kontrolli oma investeeringu üle ning võivad põhjustada investeerimisest loobumist. Täieliku väliskapitali kontrolliga firmad toovad aga tunduvalt rohkem sisse uut tehnoloogiat, ka investeeringute üldmaht on neis suurem.

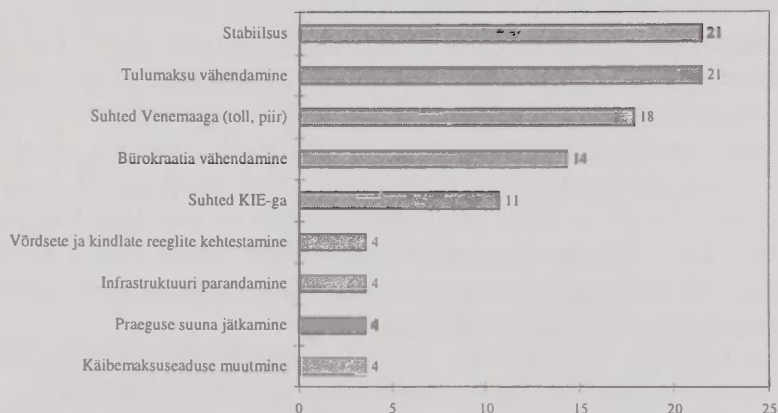
Enamikus Euroopa Liidu maades on eksportivatele ettevõtetele teatud tingimustel tagatud investeeringukaupadelt käibemaksu maksmise edasilükkamine. Täpselt on kindlaks määratud soodustuse saamise tingimused (nt. ettevõtte peab tõestama, et ekspordi osa on üle teatud minimaalse protsendi toodangust), kindel ajaperiood soodustusteks jne. Kehtestatud on ka ettevõtete kontrollimise kord. Sellise süsteemi rakendamine aitaks kaasa Eestil ekspordistrateegia arendamisel ning seega ekspordile orienteeritud välisinvestorite ligitõmbamisel.

Küsitluses "Välisinvestor 96" paluti ettevõtetel nimetada, mil-liseid samme nad valitsuselt ootavad (vt. joonis 6.11). Kõige enam nimetati ettevõtte tulumaksu vähendamist ning poliitilist stabiilsust (21%). 18% vastanud ettevõtetest olid ekspordijad ja soovisid suhete parandamist Venemaaga: piiriküsimuse lahendamist ning topelt-tollide kaotamist. Seega oleks ilmselt suhete parandamine Vene-maaga oluliseks ekspordile orienteeritud välisinvestorite ligimeeli-tamise võimaluseks. 14% vastanutest pidas oluliseks bürokraatia vähendamist ning riigiasutuste töö efektiivsuse tõstmist. Nimetati veel suhete parandamist Kesk- ja Ida-Euroopa riikidega, infrastruk-tuuri parandamist ning võrdsete ja kindlate reeglite kehtestamist.

Välisinvestoritele soodsate tingimuste loomisel tuleks silmas pidada, et **esmane on siiski sihtriigi majanduslik ja poliitiline stabiilsus**. Peale selle peaks Eesti valitsus rohkem tähelepanu pöörama välisinvesteeringuid takistavate tehniliste tõkete kaota-misele, millest kirjutati pikemalt eespool. Oma osa on ka soo-dustustel, sest kasvavas riikide konkurentsisis välisinvesteeringute ligitõmbamisel (KIE riikide vahel ning Baltikumis) avaldavad pakutavad soodustused mõju välisinvestori otsustele. Samas ei

tohiks soodustused olla liiga üldised, vaid peaksid olema spetsiifilisemad, s.t. suunatud teatud majandusharude arendamisele ning teatud investorite ligimeelitamisele. Sel teel oleks võimalik soodustada ka riigi regionaalset arengut. Kesk-Euroopa riikides on levinud vabatsoonide loomine, kus investoritel on soodsamad tingimused. Ka Eestis tuleks kaaluda selliste tsoonide rajamist, kuhu investeerimisel võimaldatakse investoritele soodustusi.

Joonis 6.11. Valitsuse tähtsaimad sammud, mida ootavad välisinvesteeringuid saanud ettevõtted (% vastanustest).

6.4. Otseste välisinvesteeringute poolt ettevõtete tehnoloogilisele tasemele avaldatava mõju hindamine Eestis

6.4.1. Otseste välisinvesteeringute mõju Eesti ettevõtetes kasutatavale tehnoloogiale

Eesti konkurentsivõime maailmaturul sõltub väga oluliselt nüüdis- tehnoloogia rakendamise kiirusest majanduses. Siirderiigid, sealhulgas Eesti, on eelmiselt süsteemilt pärinud struktuurid, milledes

kasutatavad tootmise juhtimise, finantseerimise, müügi ning uurimis- ja arendustöö tehnikad ei sobi kokku turumajanduse nõuetega (Eatwell, Ellman, Karlsson jt., 1995, lk. 45–50). Neis tingimustes tekib vastuolu päritud tehnoloogilise baasi rakendamisel uues, põhjalikult muutunud, makroökonomilises keskkonnas. M. Tombak (1996, lk. 12) rõhutab vajadust arendada siirderiikides inimesi, kes on teadmiste kandjad tulevikus, ning vältida koolitatute väljavoolu riigist. Ka paljud teised uurijad rõhutavad vajadust asendada iganenud tehnoloogiaga tootmisvõimsused uutega, omandada uusi juhtimisoskusi ja koolitada tööjõudu. Samuti peetakse vajalikuks toetada uurimis- ja arendustöös erainitsiatiivi, luues nii soodsa keskkonna majanduskasvuks (Berg, Kilvits, Tombak, 1996, lk. 45).

Rahvusvaheline tootmine ehk investeering välisriiki võib olla sooritatud vähemalt viiel põhjusel.

1. Varustada sihtturgu või piirkonda kaupade või teenustega. Sel juhul kasutatakse sihtturgu peamiselt oma kaupade ja teenuste realiseerimiseks ning tehnoloogia ülekanne on tühine. Peamiselt on tegemist tehnoloogiliste uuendustega turustusprotsessis.

2. Soodustada kaubandust. Investeeringut kasutatakse selleks, et tekitada nõudlust oma emafirma kaupadele ja hakata tegema lihtsaid allhanketöid emafirmale. See kõik loob juurde kaubavahetust.

3. Ressurssidele orienteeritus. Välisinvestor kasutab sihtriigi turgu vajalike pooltoodete ja toorainete ostmisel, soodustades sellega sihtriigi firmade ekspordiprotsessi, kuid sealjuures ei aidata kuigivõrd kaasa toodete konkurentsivõimelisuse ega neis sisalduva lisandunud väärtuse suurendamisele.

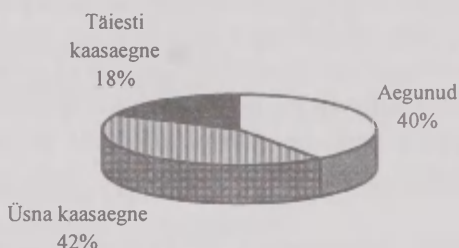
4. Efektiivsusele orienteeritud. Eesmärgiks on mastaabisäästuefekti kasutamine vertikaalselt integreeritud tegevusalades. Välisinvestori eesmärk on optimaalselt kasutada tootmistegurite hindade erinevusi ja spetsialiseerida tootmist vastavalt piirkonna eelistele. See investeeringutüüp toob sageli kaasa teaduslikud uuringud ja tootearendustegevuse, mistõttu mõjub riigi konkurentsivõimele positiivselt.

5. Strateegilistele varadele suunatus. Sel juhul soovib välisinvestor omandada tema jaoks strateegilise tähtsusega tehnoloogi-

giaid, kaitstes end niiviisi võimalike konkurentide eest. Niisuguste investeeringute eesmärgiks võib olla juba toimiva teadusliku uuri-mise programmide jätkamine ja edasiarendamine. Sihtriigi seisu-kohalt on tegu kindlasti konkurentsivõimet soodustavate inves-teeringutega, kuid mitte alati ei kaasne nendega ekspordi kasv, sest loodud tehnoloogiaid ei pruugita rakendada (vt. Narula, 1996, lk. 14–18).

Küsitluse “Välisinvestor 96” raames püüti selgitada, millised motiivid Eestisse investeerimisel valdavad ja milline on otseste välisinvesteeringute mõju ettevõtte tehnoloogilisele seisundile.

Küsitluse algul selgitati, milline oli tehnoloogia tase neis Eesti firmades, kuhu saabusid otsesed välisinvesteeringud. Vastanutest 40% pidas investeeringute-eelset tehnoloogiat aegunuks (vt. joo-nis 6.12), 42% üsna kaasaegseks, 18% täiesti kaasaegseks.

Joonis 6.12. Tehnoloogia seisund välisinvesteeringute teostamise ajal.

Järgnevalt tunti huvi, millistel eesmärkidel investeeringut kasutati. Välisinvestorite vastustest selgus, et välisinvesteeringute kogu-mahust läks 23,7% tehnoloogia arendamiseks, 11,6% koolitus-programmideks ning juhtimissüsteemi ülekandeks (vt. tabel 6.17).

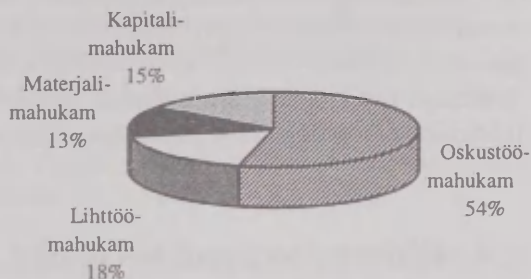
Väga huvitavaid tulemusi andis küsimus tehnoloogia kohanda-misest investeerimisel Eestisse. Küsitlejaid huvitas, kas Eestisse toodud tehnoloogia on investori poolt Eesti tingimuste jaoks kohandatud või üle toodud muutmatuna. Vastustest selgus, et **42%-l juhtudest ei tehtud Eestisse investeerimisel mingeid muutusi kasutatavas tehnoloogias ja toodi üle investori kodu-**

maal kasutatav tehnoloogia. Ülejäänud juhtudel tehti kasutatavas tehnoloogias muudatusi.

Tabel 6.17. Välisinvesteeringute jaotumine firmades sõltuvalt eesmärgist

Investeeringu eesmärk	Osatähtsus Välisinvesteeringutes (%)
Tehnoloogia	23,7
Koolitus- ja juhtimissüsteemi uuendamine	11,6
Käibevara	26,2
Põhivara	34,2
Muu	4,3

Rohkem kui pooltel juhtudel (54%) muutus tehnoloogia investeeringute tulemusel oskustöömahukamaks (vt. joonis 6.13). Enam-vähem võrdses mahu järgnesid tehnoloogia muutused lihttöömahukamaks (18%), kapitalimahukamaks (15%) ja materjalimahukamaks (13%). See jaotus peaks näitama, kuidas välisinvesteeringud hindavad Eesti tehnoloogiliste ressursside potentsiaali. Eesti töötajate oskusi ja arenemisvõimet hinnatakse kõrgelt.

Joonis 6.13. Tehnoloogia muutumine investeeringute mõjul.

Järgnevalt analüüsiti otseste välisinvesteeringute mõju ettevõtte majandustegevuse osadele: tootmis- ja turustusprotsessile, toetuspoliitikale, hinnakujundusele, juhtimisprotsessile ning tööjõu kvaliteedile. Investeeringute mõju tootmisprotsessile hindasid kõige kõrgemalt transpordiettevõtted. Ka toiduaine-, puidu- ja klaasi-

tööstusettevõtted hindasid nende mõju tootmisprotsessile kõrgelt. Madalamalt hinnati investeringute olulisust ehituses ja kaubanduses. Investeringute mõju turustusprotsessile on olnud väga oluline kõigil vaadeldud tegevusaladel, kuid kõige kõrgemalt hindasid seda transpordiettevõtted. Neile järgnesid rahandus-, kaubandus- ja klaasitööstusettevõtted. Vähem oluliseks hinnati investeringuid turustusse ehitus- ja masinaehitustööstuses. Kõikide tegevusalade kokkuvõttes hinnatigi kõige kõrgemalt investeringute mõju nii tootmis- kui ka turustusprotsessile.

Üldiselt hinnati investeringute mõju tootetoetuspoliitikale kõige vähem. Rahandus- ja transpordiettevõtted pidasid mõju tähtsaks, kuid ehitus- ja puiduettevõtted mitte. Siinkohal on raske otsustada, kas tegemist on mõjuga, mida ettevõtted ei tunneta või ei ole Eesti ettevõtted valmis vastu võtma välisfirmade pikaajalisi kogemusi toetuspoliitika vallas. Võib arvata, et suur osa välismaiste firmade toetuspoliitika põhimõtetest pole Eesti turul rakendatavad ja seetõttu tuleb siin välja töötada turu omapära arvestav toetuspoliitika.

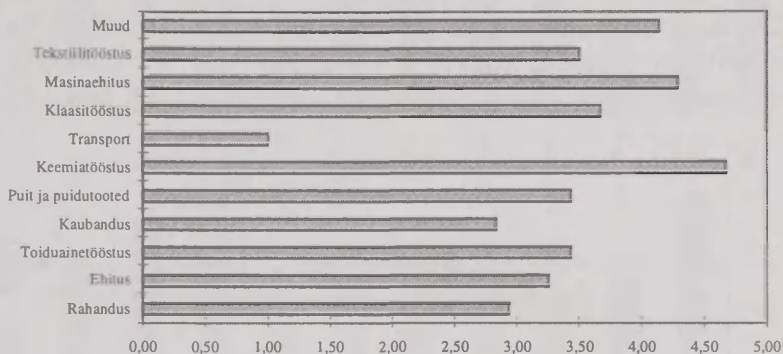
Järgnevalt vaadeldi investeringute mõju juhtimisele. Klaasi- ja tekstiilitööstuses hinnati mõju väga kõrgelt, samuti rahanduses. See on ka arusaadav, sest nendes tegevusalades on tähtsal kohal teadmised, mis võimaldavad tiheda konkurentsi oludes oma toodangut ja teenuseid turustada. Väga madalalt hinnati investeringute mõju juhtimisprotsessile ehitus- ja transpordiettevõtetes.

6.4.2. Otsesed välisinvesteeringud kui tööjõu kvaliteedi tõstjad

Küsitluses "Välisinvestor 96" selgus, et välisinvestorid hindasid sobiva tööjõu olemasolu kui väga olulist investeerimise põhjust (vt. joonis 6.14). Huvitav on tõdeda, et enim hinnati tööjõudu investeringute motivaatorina keemiatööstuses ja masinaehituses. Rahanduses ja kaubanduses ei olnud tööjõud investeringute tegemiseks tähtis. Investeerimisel transpordiettevõtetesse ei olnud tööjõul motiveerivat osa.

Eesti konkurentsipositsiooni parandamise seisukohalt on väga oluline välisinvestorite tegevus tööjõu kvaliteedi tõstmisel ehk koolitusel ja juhtimissüsteemi reformimisel. Küsitluse tulemusena selgus, et vaadeldud ettevõtetes läks välisinvesteeringute kogumahust 11,6% koolitusele ja juhtimissüsteemi reformimisele. Välisinvestori kodumaalt pärit tööjõu hulk Eesti välisosalusega ettevõtetes oli küsitluse andmetel väike. 74 vastanud firmas töötas kõrgemal juhtimistasandil kokku 42 inimest, keskmisel juhtimistasandil 17 ning oskustöolistena vaid neli inimest. Arvud näitavad ühelt poolt, et Eestis on piisavalt haritud tööjõudu, teiselt poolt aga osutavad välismaalt Eestisse tööle asumise bürokratlikele tõketele.

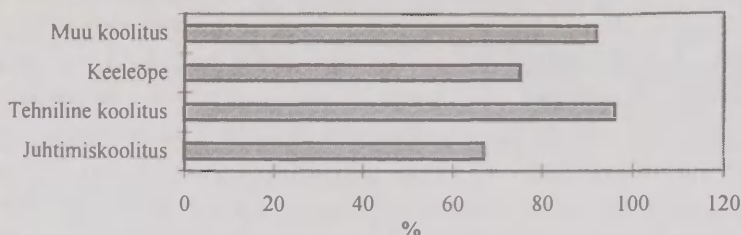

Joonis 6.14. Tööjõu olulisus investeerimise motiveerijana (1 — mõju pole üldse oluline ... 5 — mõju on väga tugev).

Eesti välisosalusega firmades tuleb esile tõsta nende suurt aktiivsust koolitusprogrammide korraldamisel. Joonis 6.15 näitab koolituse protsenti ettevõtetes. Kahjuks ei ole võrreldavaid andmeid koolituse kohta ainult Eesti kapitalil põhinevates ettevõtetes.

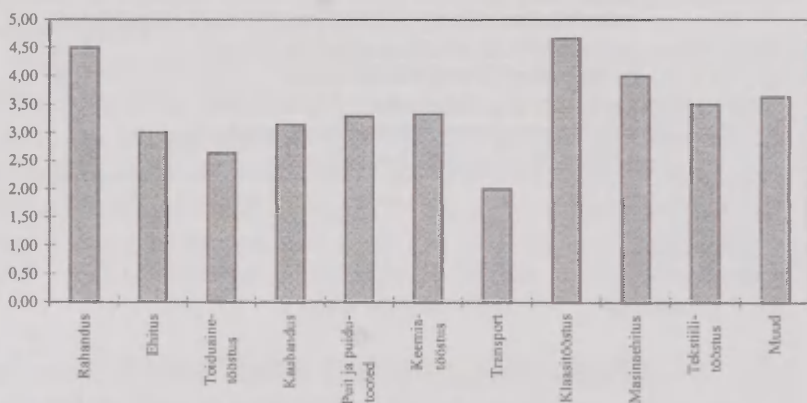
Koolitatute lahkumine on muidugi negatiivne nähtus, sest tekitab ettevõttele ebaefektiivseid kulutusi ja mõjub halvasti konkurentsivõimele, sest eelisteadmised viiakse suure tõenäosusega konkureerivatesse ettevõtetesse. Üldmajanduslikult tekib aga tehnoloogia siire, mis mõjub tervendavalt konkurentsile ja koha-

like ettevõtete konkurentsivõimele. Eesti välisosalusega firmades oli küsitluse “Välisinvestor 1996” järgi koolitatute lahkumise osa üsna suur — keskmiselt 30%.

Joonis 6.15. Koolituse korraldamine Eesti välisosalusega ettevõtetes.

Küsitlusel paluti hinnata ka välisinvesteeringu mõju töäjõu kvaliteedile (vt. joonis 6.16). Kõige kõrgem hinnang anti rahanduses ja klaasitööstuses. Rahandussektoris on eriti selgelt tunnetatud

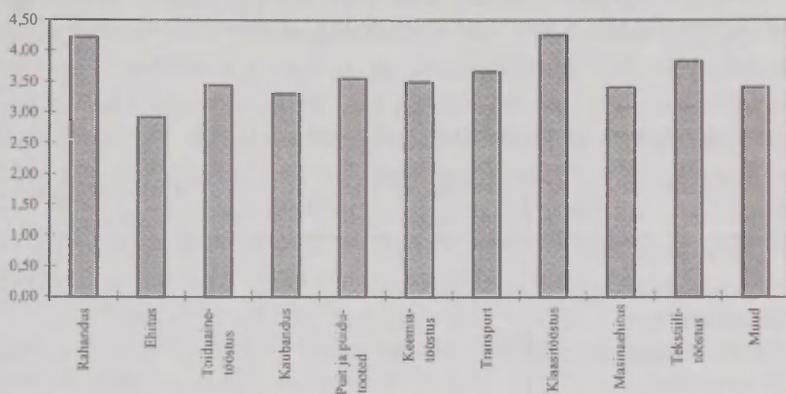

Joonis 6.16. Välisinvesteeringute mõju töäjõu kvaliteedile (1 — mõju pole üldse oluline ... 5 — mõju on väga tugev).

kõrgesti kvalifitseeritud töäjõu vajadust. Seda aga on võimalik saavutada koolitusprogrammide ja seminaride korraldamise kaudu välisinvesteeringute toetusel. Eesti klaasitööstus on väga väike tööstusharu, mis on teinud suure tehnoloogilise hüppe ja vajab

seetõttu ka kvaliteetsemat tööjõudu. Transpordiettevõtted ei ole leidnud investeeringute kuigi olulist mõju tööjõu kvaliteedile.

Kui välisinvesteeringute kasulikkusele antud hinnangutest arvutada koondhinnang (vt. joonis 6.17), siis on kõige olulisemaks peetud investeeringute mõju rahanduses, klaasi- ja tekstiilitööstuses. Kõige vähem hinnati investeeringute mõju ehitustööstuses.

Joonis 6.17. Koondhinnang investeeringu mõjule tegevusalade järgi (1 — mõju pole üldse oluline ... 5 — mõju on väga tugev).

6.5. Eesti ja väliskapitaliga ettevõtete konkurentsivõime võrdlevanalüüs

6.5.1. Analüüsi eesmärk, objekt ja meetod

Otsesed välisinvesteeringud ei tähenda üksnes kapitali liikumist, vaid nendega võib kaasuda ka tehnoloogia, juhtimisoskuste või kogemuste ülekandmine sihtriiki, mis avalduvad ettevõtte majandustegevuse näitajates. Samuti võivad välisinvestorite rahvusvaheline kogemus ja sidemed kaasa aidata ettevõtte ekspordi mahu suurenemisele. Kuivõrd nende tegurite mõju võib sektoriti erineda, siis on

vaatluse all kuus tööstusharu: toiduaine-, keemia-, mööbli-, tekstiili-, masina- ja elektroonikatööstus.

Järgnevalt püütakse selgitada, kas väliskapitali kaasamine võimaldab saavutada konkurentsieeliseid, võrreldes ainult Eesti kapitalil baseeruvate ettevõtetega. Selleks analüüsiti Eesti statistikaameti 1994. ja 1995. aasta andmete alusel Eesti ettevõtete majandusnäitajaid. Uurimisel võrreldi kodumaisel kapitalil põhinevaid ettevõtteid välisosalusega ettevõtetega. Selleks moodustati valim (vt. tabelit 6.18) 157 ettevõttest, millest 88 põhines kodumaisel ja 69 väliskapitalil.¹

Tabel 6.18. Uuritud ettevõtete jaotus tööstusharude järgi

Tööstusharu	Eesti kapitaliga ettevõtted	Väliskapitaliga ettevõtted
Toiduainetööstus	15	15
Keemiatööstus	13	9
Mööblitööstus	13	10
Tekstiilitööstus	20	12
Masinatööstus	16	8
Elektroonikatööstus	17	15
Kokku	88	69

Ettevõtete näitajad esitab Eesti statistikaamet mediaanidena, et tagada info anonüümsus. Mediaan kui järjestatud arvrea keskmine liige iseloomustab käesolevas töös tööstusharu keskmise ettevõtte tulemusi. Seega võrreldakse kodumaiseid ja väliskapitaliga ettevõtteid tööstusharu keskmiste ettevõtete baasil, mis annab piisavalt objektiivse ülevaate tööstusharu kohta tervikuna. Kahjuks ei olnud töö kirjutamise hetkel võimalik kasutada analoogilisi näitajaid 1996. aasta valimi kohta. Kuid 1994. ja 1995. aasta olid omamoodi murrangulisteks Eesti tööstuses. Tööhüpoteesina esitas uurimisrühm idee, et just nendel aastatel võib selgelt ilmned otseseid välisinvesteeringuid omavate ettevõtete konkurentsieelis, võrreldes

¹ Väliskapitaliga ettevõteteks peab Eesti statistikaamet neid, kus väliskapitali on üle 50%.

ainult kohalikule kapitalile tuginevate ettevõtetega. Järgnevate aastate analoogiliste andmete analüüs võib siis seda väidet kinnitada või ümber lükata.

6.5.2. Ettevõtete konkurentsivõime üldine võrdlus

Ettevõtteid kõige üldisemalt iseloomustavate näitajate, nagu netokäive, bilansi maht, töötajate arv ja ekspordi maht, vaatlemisel ilmnevad olulised kodumaise ja väliskapitaliga ettevõtete erinevused. Kui võtta ettevõtete suuruse hindamise aluseks netokäive (vt. tabel 6.19), siis toiduaine-, mööbli-, masina- ja elektroonika-tööstuses ületab kodumaiste ettevõtete keskmine väliskapitaliga ettevõtete oma. Eriti oluliselt (üle kuue korra) on kodumaiste ettevõtete netokäive suurem mööblitööstuses. Keemia- ja tekstiilitööstuses on netokäive suurem välisosalusega ettevõtetes.

Tabel 6.19. Eesti ja väliskapitaliga ettevõtete keskmine netokäive, bilansi maht, töötajate arv ja ekspordi maht 1995. a.

Tööstusharu	Kapital	Netokäive (tuh. kr.)	Bilansi maht (tuh. kr.)	Töötajate arv	Ekspord (tuh. kr.)
Toiduainetööstus	Eesti	85 237	29 077	234	1 908
	Välis-	69 604	70 822	116	6 695
Keemiatööstus	Eesti	27 364	17 327	116	4 166
	Välis-	47 349	62 567	108	13 955
Mööblitööstus	Eesti	43 383	36 142	294	20 274
	Välis-	7 069	4 715	40	4 718
Tekstiilitööstus	Eesti	6 406	9 605	111	1 682
	Välis-	9 143	9 077	52	5 710
Masinatööstus	Eesti	9 624	5 826	99	2 280
	Välis-	6 450	9 524	30	4 877
Elektroonikatööstus	Eesti	12 255	4 424	64	264
	Välis-	11 137	10 392	38	2 526

Allikas: Autori arvutused Eesti Statistikaameti andmete alusel.

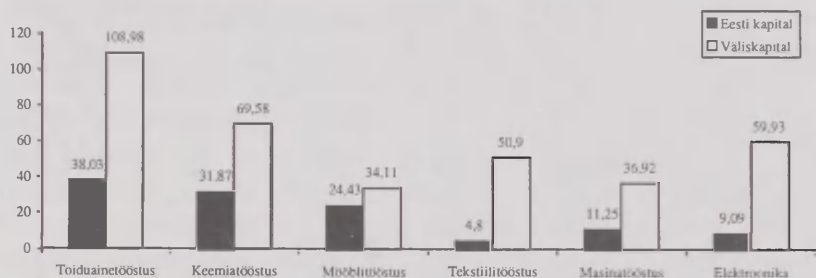
Kui aga lähtuda ettevõtete suuruse hindamisel bilansi mahust, siis väliskapitaliga ettevõtete bilansi mahud on üldiselt tunduvalt suuremad. Erandiks on jällegi mööblitööstus, kus Eesti kapitaliga

ettevõtete keskmine bilansi maht on 7,5 korda suurem kui samas tööstusharus tegutsevatel väliskapitaliga ettevõtetel. Tekstiilitööstuses on Eesti ja väliskapitaliga ettevõtete keskmine bilansi maht võrdne.

Seega netokäibe ja bilansi mahu järgi ei saa väita, et Eesti kapitaliga ettevõtted on mastaabilt suuremad kui väliskapitaliga ettevõtted või vastupidi. Kui aga võrrelda ettevõtete keskmist töötajate arvu, siis ilmneb, et eranditult kõigis tööstusharudes ületab Eesti kapitaliga ettevõtete töötajate arv oluliselt väliskapitaliga ettevõtete vastavat näitajat. Järelikult **peavad eksisteerima erinevused tootmisprotsessis ja tehnoloogias, et väliskapitaliga ettevõtted suudaksid saavutada väiksema töötajate arvuga sama käivet**. Tootmistehnoloogia erinevusi aitab hästi ilmetada aktiivse põhivara hulk ühe töötaja kohta, mis saadakse keskmise põhivara jääkmaksumuse jagamisel keskmise töötajate arvuga.

Nagu jooniselt 6.18 näha, on kõigis tööstusharudes väliskapitaliga ettevõtetes aktiivset põhivara ühe töötaja kohta tunduvalt rohkem kui Eesti kapitalil põhinevates ettevõtetes. Kõige väiksem on

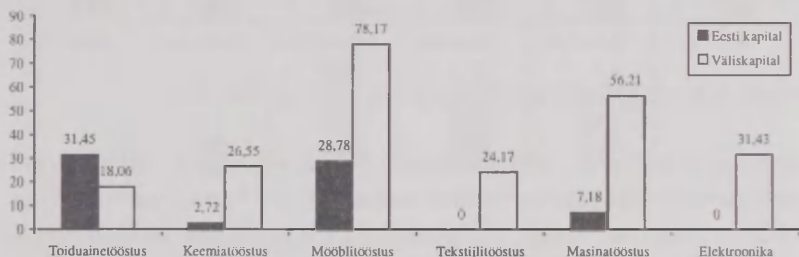

Joonis 6.18. Aktiivne põhivara ühe töötaja kohta 1995. a. (tuh. kr.).

erinevus mööblitööstuses. Sellest võib teha järelduse, et Eesti kapitaliga ettevõtted kasutavad rohkem tööjõudu ja väliskapitaliga ettevõtted rohkem masinaid. Teisisõnu, **Eesti kapitaliga ettevõtted toodavad tööjõumahukalt ja väliskapitaliga ettevõtted kapitalimahukalt**. Loomulikult võib aktiivse põhivara arvutamist töötaja kohta mõjutada võimalus, et Eesti ja väliskapitaliga ette-

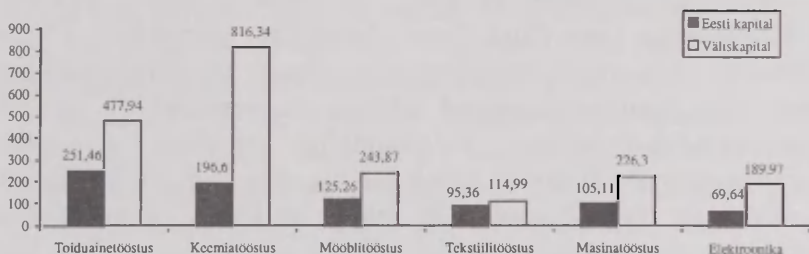
võtted kasutavad raamatupidamises erisuguseid amortisatsiooni-norme. Samuti on Eesti kapitaliga ettevõtted üldjuhul vanemad ja seega nende põhivara rohkem amortiseerunud, millest tulenevalt on põhivara bilansiline jääkmaksumus väiksem kui väliskapitaliga ettevõtetel.

Sellele saab kinnitust jooniselt 6.19, mis näitab, et väliskapitaliga ettevõtted on tunduvalt aktiivsemalt põhivarasse investeerinud kui Eesti kapitaliga ettevõtted. See on põhjendatav asjaoluga, et nad on alles alustanud tegevust ning vajavad tootmise käivitamiseks masinaid ja seadmeid. Ainult toiduainetööstuses on Eesti kapitaliga ettevõtete põhivara juurdekasv suurem kui väliskapitaliga ettevõtete oma.

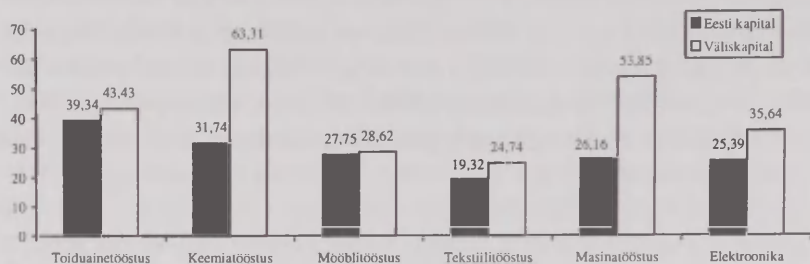
Joonis 6.19. Põhivara juurdekasv 1995. a. jooksul (%).

Kinnitust väitele, et väliskapitaliga ettevõtete tootmine on kapitalimahukam kui Eesti kapitaliga ettevõtetel, saab, võrreldes netokäibe suurust ühe töötaja kohta, mida kujutab joonis 6.20.

Joonis 6.20. Netokäibe ühe töötaja kohta 1995. a. (tuh. kr.).

Eriti suur on väliskapitaliga ettevõtete ülekaal keemia- ja elektroonikatööstuses — vastavalt neli ja kolm korda. Sellel erinevusel võib olla mitu põhjust. Esiteks võib väliskapitaliga ettevõtete töötajate tööviljakus olla suurem kui Eesti kapitaliga ettevõtetel, sest nad on paremini motiveeritud. Teiseks põhjuseks võib olla tootmistehnoloogia erinevus.

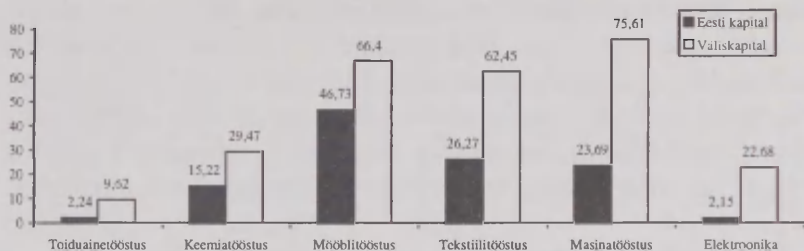

Joonis 6.21. Palgakulu ühe töötaja kohta 1995. a. (tuh. kr.).

Nagu jooniselt 6.21 näha, ületab kõigis sektorites väliskapitalil baseeruvates ettevõtetes keskmine palk Eesti kapitaliga ettevõtete vastavat näitajat. Kuigi väliskapitaliga ettevõtetes võib töötajate motivatsioon tänu kõrgemale palgale olla suurem, on vähetõenäoline, et sellest tekib niivõrd suur tööviljakuse erinevus. Väliskapitaliga ettevõtetes on netokäibe töötaja kohta suurem ka see tõttu, et tootmises on töö kapitalivarustus suurem kui ainult koduse kapitaliga ettevõtetes.

Kui netokäibe poolest olid väliskapitaliga ettevõtted suuremad vaid keemia- ja tekstiilitööstuses, siis ekspordi mahult ületavad väliskapitaliga ettevõtted Eesti kapitaliga ettevõtteid kõigis tööstusharudes peale mööblitööstuse. Seega on väliskapitaliga ettevõtete toodang suunatud rohkem eksportturule ja on seal konkurentsivõimelisem. Väliskapitaliga ettevõtete suuremast orienteeritusest välisurule annab hea ülevaate ekspordi osatähtsus kogukäibes. Nagu jooniselt 6.22 selgub, on kõigis tööstusharudes ekspordi osa kogukäibes väliskapitaliga ettevõtetes suurem kui Eesti kapitaliga ettevõtetes.

Eriti hea on väliskapitaliga firmade ekspordivõime mööbli-, tekstiili- ja masinatööstuses. Samas tuleb märkida kodumaisel kapitalil baseeruva mööblitööstuse suurt ekspordisuunitlust. Väliskapitaliga ettevõtete suur konkurentsivõime eksporditurgudel tähendab, et **väliskapitali kaasamine Eesti majandusse peaks aitama pikemas perspektiivis vähendada Eesti väliskaubandusbilansi puudujääki**. Järgnevalt on vaatluse all sellised näitajad nagu eksport ühe töötaja kohta ja eksport ühe põhivarakrooni kohta, mis näitavad, kui palju võimaldavad üks juurde loodud töökoht ja üks põhivarasse investeeritud kroon suurendada Eesti ekspordi mahtu.

Joonis 6.22. Ekspordi osa netokäibes 1995. a. (%).

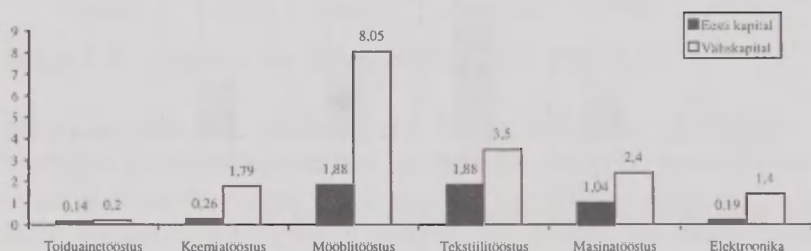
Joonisel 6.23 esitatud andmete põhjal saab väita, et iga väliskapitaliga ettevõttes loodud töökoht suurendab Eesti ekspordi mahtu rohkem kui Eesti kapitaliga ettevõttes loodud töökoht. Eriti oluliselt aitavad ekspordi mahu kasvule kaasa väliskapitaliga keemia- ja masinatööstuses loodud töökohad. Nendes tööstusharudes rajatud üks töökoht suurendab ekspordi aastas vastavalt 129 000 ja 162 500 krooni. Eesti kapitaliga ettevõtete puhul suurendab ekspordi kõige rohkem mööblitööstuses loodav töökoht.

Joonis 6.24 sisaldab andmeid ekspordi mahust kroonides ühe põhivarakrooni kohta. Andmed on saadud ekspordi mahu jagamisel materiaalse põhivara soetusmaksumusega 1995. aasta alguses. Nagu jooniselt näha, annab üks põhivarasse paigutatud kroon eranditult kõigis tööstusharudes väliskapitaliga ettevõtetes suurema ekspordi juurdekasvu kui Eesti kapitaliga ettevõtetes. Nii Eesti kui ka väliskapitaliga ettevõtete puhul toetab ekspordi kõige

rohkem mööbli- ja tekstiilitööstusesse paigutatud kroon. Suhteliselt kõige suurem on kodumaise ja väliskapitali erinevus keemia- ja elektroonikatööstuses.

Joonis 6.23. Eksport töötaja kohta 1995. a. (tuh. kr.).

Joonis 6.24. Eksport ühe põhivarakrooni kohta 1995. a. (kr.).

Ettevõtete üldiseloomustuse põhjal saab teha järgmised järeldused. Väliskapitaliga ettevõtete konkurentsivõime on eespool esitatud näitajate alusel keemia- ja elektroonikatööstuses parem kui Eesti kapitaliga ettevõtetel. Mööblitööstuses on Eesti kapital edukam kui väliskapital. Teiste tööstusharude kohta on ettevõtete üldiseloomustuse järgi raske hinnangut anda, parema vastuse selle ja eespool esitatud järelduste kohta võimaldab täpsem analüüs. Teiseks esialgse analüüsi oluliseks tulemuseks on, et Eesti ja väliskapitaliga ettevõtete tootmistehnoloogiad erinevad. Eesti kapitaliga ettevõtete tootmine on peamiselt tööjõumahukas, samal ajal kui väliskapitaliga ettevõtted toodavad kapitalimahukalt. Kui võrrelda Eesti ja väliskapitaliga ettevõtteid ekspordile orienteerituse poolest, siis ilmneb,

et väliskapitaliga ettevõtete puhul annab eksport tunduvalt suurema osa kogukäibest kui Eesti kapitaliga ettevõtetes. Samuti ületab eranditult kõigis tööstusharudes väliskapitaliga ettevõtete keskmine palgatase Eesti kapitaliga ettevõtete oma.

6.5.3. Eesti ja väliskapitaliga ettevõtete maksevõime võrdlevanalüüs

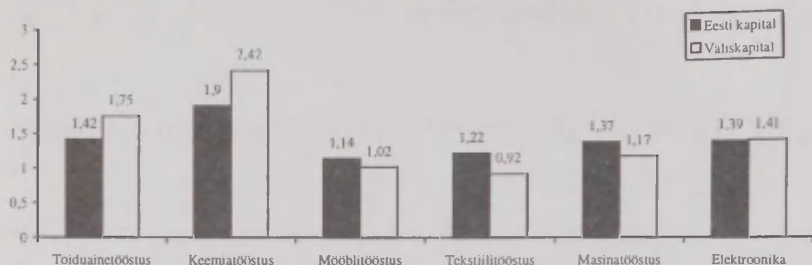
Ettevõtte jaoks oluliseks ülesandeks on sissetuleva ja väljamineva raha liikumise kontrollimine. Selle peamiseks eesmärgiks on tagada maksevõime ehk likviidsus, mis tähendab ettevõtte võimet tasuda tähtajaliselt ja täies ulatuses kõik oma kohustused. Maksevõime üldist taset võimaldab analüüsida lühiajalise võlgnevuse kattekordaja, mis näitab, mitu korda ületab ettevõtte käibevara lühiajalisi kohustusi. Lühiajalise võlgnevuse kattekordajat hinnatakse järgmiste kriteeriumide järgi (Schall, Haley, 1991, lk. 512):

- üle 1,6 — hea,
- 1,2–1,59 — rahuldav,
- 0,9–1,19 — mitterahuldav,
- alla 0,9 — nõrk.

Uuritud ettevõtete lühiajalise võlgnevuse kattekordajate võrdlus on esitatud joonisel 6.25. Nagu jooniselt näha, saab lühiajaliste võlgnevuste kattekordaja järgi heaks hinnata ainult väliskapitalil baseeruvate toiduaine- ja keemiatööstusettevõtete lühiajalist maksevõimet. Enamuse ülejäänud ettevõtete puhul jääb see rahuldavale tasemele, välja arvatud mööblitööstus tervikuna ja väliskapitaliga tekstiilitööstusettevõtted.

Mööblitööstuse üldiselt madal näitaja võib olla tingitud tööstusharu spetsiifikast, sest lühiajaliste võlgnevuste kattekordaja sõltub paljudest teguritest, nagu tootmise materjali- ja tööjõumahukusest, tootmistsükli kestusest ja varude reservi suurusest. Sellepärast on raske hinnata kõiki majandusharusid ühesuguse skaala järgi. Ainsana on lühiajalise võlgnevuse kattekordaja alla ühe väliskapitaliga tekstiilitööstuses, mis tähendab, et praegu on seal käibe-

kapitali defitsiit. See ei tähenda veel, et need ettevõtted peaksid lõpetama pankrotiga, sest neil on võimalik katta oma käibekapitali puudujääk tulevikus teenitava kasumi arvel.

Joonis 6.25. Lühiajalise võlgnevuse kattekordajad 1995. a.

Mõnevõrra paremini aitab ettevõtte likviidsust iseloomustada maksevõime kordaja, mis erineb lühiajalise võlgnevuse kattekordajast sellepoolest, et varud kui kõige vähem likviidne käibevara osa on käibevara hulgast maha arvatud. Seega annab maksevõime kordaja täpsema ülevaate kiireloomuliste maksete teostamise võime kohta.

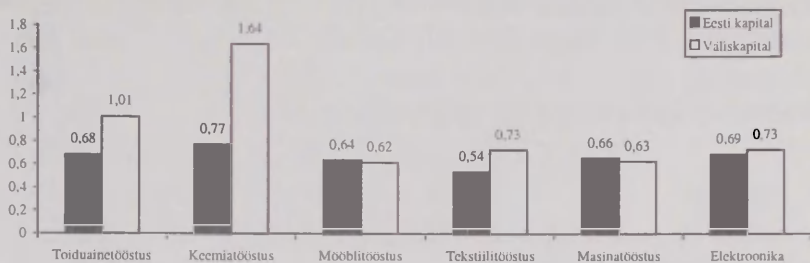
Maksevõime kordajat hinnatakse järgmiste kriteeriumide alusel (Schall, Haley, 1991, lk. 512):

- üle 0,9 — hea,
- 0,6–0,89 — rahuldav,
- 0,3–0,59 — mitterahuldav,
- alla 0,3 — nõrk.

Joonisel 6.26 esitatud ettevõtete maksevõime kordajatest on näha, et üldiselt võib kõigi tööstusharude puhul pidada maksevõimet vähemalt rahuldavaks. Üsna head näitajad võivad olla põhjustatud sellest, et valimisse kuuluvad peamiselt Eesti tuntumad ja edukamad ettevõtted, mistõttu ka nende maksevõime võib olla parem kui tööstusharus tervikuna.

Eriti kõrge on maksevõime kordaja väliskapitaliga toiduaine- ja keemiatööstuses. Väliskapitaliga ettevõtete kiireloomuliste maksete teostamise tase tervikuna on mõnevõrra kõrgem kui Eesti kapitaliga ettevõtetel. Kuigi väliskapitaliga tekstiilitööstuse lühij-

ajalise võlgnevuse kattekordaja oli madal, on nende kiireloomuliste maksete teostamise tase igati rahuldav, ületades ka Eesti kapitaliga ettevõtete oma. Tekstiilitööstuse puhul paistab silma just Eesti kapitaliga ettevõtete madal kiireloomuliste maksete teostamise tase, mis võib viia kergesti likviidsuskriisini.

Joonis 6.26. Maksevõime kordajad Eesti ja väliskapitaliga ettevõtetes 1995. a.

Maksevõime analüüsi põhjal saab teha järgmised järeldused. Ettevõtete maksevõime tervikuna on üldiselt rahuldav. Kodumaiste ettevõtete puhul on lühiajalise võlgnevuse kattekordaja mõnevõrra parem kui maksevõime kordaja. See tähendab, et Eesti kapitaliga ettevõtetele on iseloomulik suhteliselt suur varude osatähtsus käibevaras. Mitterahuldav on maksevõime kordaja Eesti kapitaliga tekstiilitööstuses, mis näitab selget likviidsuskriisi ohtu. Väliskapitaliga ettevõtetes on Eesti kapitaliga ettevõtetega võrreldes suhteliselt vähem raha varude all kinni. Iseloomulikuks näiteks on siinjuures väliskapitaliga tekstiilitööstus, kus vaatamata käibekapitali defitsiidile on täiesti rahuldav kiireloomuliste maksete teostamise tase. Käibekapitali puudujääk on võimalik likvideerida tulevikus teenitava kasumi arvel. Hea maksevõime poolest paistavad silma väliskapitalil baseeruvad toiduaine- ja keemiatööstus.

6.5.4. Eesti ja väliskapitaliga ettevõtete põhivara analüüs

Põhivara analüüs peaks andma ülevaate sellest, milliseks kujuneb ettevõtete konkurentsivõime tulevikus. Tabel 6.20 sisaldab andmeid ettevõtete põhivara suuruse kohta 1995. aasta alguses ja selle muutustest 1995. aasta jooksul. Tabelist saab välja lugeda kaks

Tabel 6.20. Materiaalne põhivara ja selle juurdekasv 1995. a. jooksul

Tööstusharu	Kapital	Materiaalne põhivara 1995. a. algul soetus- maksumuses (tuh. kr.)	Materiaalne põhi- vara juurdekasv 1995. a. (tuh. kr.)
Toiduainetööstus	Eesti	14 069	5 976
	Välis-	33 864	7 997
Keemiatööstus	Eesti	15 824	1 477
	Välis-	7 819	13 118
Mööblitööstus	Eesti	10 762	3 175
	Välis-	586	272
Tekstiilitööstus	Eesti	893	407
	Välis-	1 632	1 194
Masinatööstus	Eesti	2 183	366
	Välis-	2 031	1 257
Elektroonika	Eesti	1 355	336
	Välis-	1 809	539

Allikas: Autorite arvutused Eesti Statistikaameti valimi alusel.

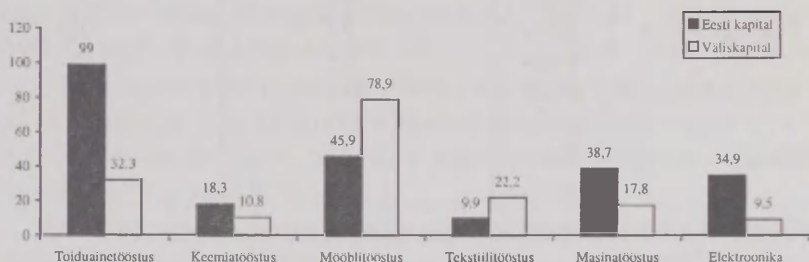
iseloomulikku asjaolu. Esiteks, väliskapitaliga ettevõtete tunduvalt suuremat aktiivsust põhivarasse investeerimisel. Teiseks, Eesti kapitalil baseeruva mööblitööstuse suuremaid mastaape, võrreldes samalaadsete väliskapitaliga ettevõtetega.

Väliskapitaliga ettevõtete põhivara juurdekasv on eriti suur keemiatööstuses. 1995. aasta jooksul soetas iga väliskapitaliga keemiatööstusettevõtte juurde keskmiselt 13,118 miljoni krooni väärtuses põhivara, Eesti kapitaliga ettevõtete vastav näitaja oli 1,477 miljonit.

Kodumaise kapitaliga ettevõtete puhul ületas põhivara juurdekasv väliskapitaliga ettevõtete sama näitajat ainult mööblitööstu-

ses. Selle peamiseks põhjuseks on väliskapitaliga mööblitööstus-ettevõtete keskmiselt tunduvalt väiksem suurus, võrreldes Eesti kapitalil baseeruvate samalaadsete ettevõtetega.

Kui jälgida, millise osa soetatud põhivarast moodustab uus põhivara, siis joonisel 6.27 esitatud andmete põhjal selgub, et Eesti kapitaliga ettevõtete puhul on uue põhivara osa soetatud põhivarast enamasti suurem kui väliskapitaliga ettevõtetel. Seega kasutavad väliskapitaliga ettevõtted Eestis tootmiseks paljuski masinaid ja seadmeid, mida on juba varem tarvitatud mõnes välisriigis.

Joonis 6.27. Uue põhivara osakaal soetatud põhivaras 1995. a.

Põhivara juurdekasvu juures on oluline jälgida, millist liiki põhivara peamiselt soetati. Tabelis 6.21 on toodud andmed masinate ja seadmete ning ehitiste ja rajatiste soetamise kohta tööstusharude kaupa 1995. aasta jooksul.

Tabelis esitatud andmete põhjal võib öelda, et põhivara soetamise poolest on kõige sarnasemad väliskapitaliga ja Eesti kapitaliga keemiatööstusettevõtted. Üldiselt on iseloomulik, et kõik ettevõtted investeerivad rohkem masinatesse ja seadmetesse. Erandiks on Eesti kapitaliga mööbli- ja elektroonika- ning keemiatööstus tervikuna, kus ehitisi ja rajatisi soetati keskmiselt rohkem kui masinaid ja seadmeid. Keemiatööstuses investeeris nii Eesti kui ka väliskapitaliga keskmine ettevõtte ehitistesse ja rajatistesse koguni üle 4 miljoni krooni.

Tabel 6.21. Masinate ja seadmete ning ehitiste ja rajatiste soetamine 1995. a.

Tööstusharu	Kapital	Masinate ja seadmete juurdekasv 1995. a. (tuh. kr.)	Ehitiste ja rajatiste juurdekasv 1995. a. (tuh. kr.)
Toiduainetööstus	Eesti	2 843	257
	Välis-	2 910	1 582
Keemiatööstus	Eesti	432	4 160
	Välis-	587	4 001
Mööblitööstus	Eesti	832	1 281
	Välis-	164	7
Tekstiilitööstus	Eesti	73	0
	Välis-	775	0
Masinatööstus	Eesti	112	0
	Välis-	307	202
Elektroonika	Eesti	183	625
	Välis-	281	0

Allikas: Autori arvutused Eesti Statistikaameti valimi alusel.

Põhivara analüüsi tulemusena saab väita, et väliskapitaliga ettevõtted investeerivad absoluutväärtuses tunduvalt rohkem põhivarasse kui Eesti kapitaliga samalaadsed ettevõtted. Erandiks on mööblitööstus, kus kodumaised ettevõtted soetavad väliskapitaliga ettevõtetest rohkem põhivara. Üldiselt on iseloomulik tendents, et Eesti kapitaliga firmad soetavad rohkem uut põhivara, samal ajal kui väliskapitaliga firmad investeerivad kasutatud masinatesse ja seadmetesse. Kõigile ettevõtetele on iseloomulik, et investeeritakse rohkem masinatesse ja seadmetesse kui ehitistesse ja rajatistesse. Erandiks on keemiatööstus, kus toimub väga aktiivne ehitiste ja rajatiste soetamine.

Kokkuvõte

Riigi investeerimiskeskond ja seda iseloomustavad tegurid on olulised ning sagedasti kasutatavad riigi rahvusvahelise konkurentsivõime iseloomustajad. Investeerimiskliima konkurentsivõimelisusega kaasnevad välisinvesteeringute vood, mis aitab parandada ka riigi tulevast konkurentsipositsiooni. Seega on investeerimiskliima arendamine väga oluline riigi pikaajalise konkurentsipositsiooni loomise seisukohalt.

1997. aasta märtsis korraldasid Eesti välisinvesteeringute agentuur ja Tartu ülikooli majandusteaduskond küsitluse "Välisinvestor 1996". Selle üheks eesmärgiks oli selgitada Eesti olukord välisinvesteeringute sihtriigina ettevõtete juhtkonna pilgu läbi. Selleks paluti firmadel täita küsimustik investeerimismotivatsiooni, investeerimiskliima muutuste, valitsuse tegevuse, tehnoloogia ülekande ja eksporditegevuse kohta.

Eestisse otseinvesteeringu tegemisel peeti kõige olulisemateks teguriteks turu kasvupotentsiaali ja uuele turule sisenemist. Siseturule orienteeritud tegevusaladesse investeerimisel pole kulude kokkuhoiu võimalused olnud nii olulised kui ekspordile orienteeritud tegevusalades. Eesti üheks puuduseks on loodusressursside nappus ja seetõttu ei ole ka tooraine kättesaadavusel investeerimisotsuse tegemisel suurt tähtsust. Eesti konkurentsipositsioon välisinvestorite silmis sõltub kõigepealt meie tööjõu kvaliteedist ja seejärel pangandussüsteemi ning transpordivõrgu arengust.

Järgnevalt analüüsiti välisinvestorite arvamusi Eesti investeerimiskliima muutumise kohta tegurite kaupa, võrreldes selle ajaga, kui nad tegid Eestisse esimese investeeringu. Suurim soodne muutus on toimunud panganduses ja sidesüsteemide arengus. Pangandus on ka ainuke valdkond, milles mitte ükski vastanutest ei pidanud toimunud muutusi ebasoodsaks. Ka potentsiaalne turg on suurenenud. Selgelt ilmneb seaduspärasus, et importivad tööstusharud soovisid revalveerimist, eksportivad tööstusharud olid aga huvitatud krooni devalveerimisest. Kõige

ebasoodsamaks peeti kaitsetollide kehtestamist. 60,0% vastanustest leidis, et see ei mõju investeerimiskeskonnale soodsalt.

Küsitluse "Välisinvestor 96" raames selgitati ka välisinvestorite hinnang Eesti valitsuse tegevusele investeerimiskliima parandamisel. **Kõige olulisemaks peeti garantiid välisinvesteeringu konfiskeerimise vastu.** Sellele järgnesid kahepoolsete investeeringute kaitse lepingute olemasolu, tõkete puudumine dividendide väljaveol ning võimalus osta ja omada maad. Valitsuse maksupoliitikat ning topehtmaksustamise vältimise lepinguid hinnati keskmiselt oluliseks. Valitsuse tegevuse hinnangud erinesid sõltuvalt ettevõtte suurusest (eristatud käibe ja töötajate arvu järgi), välisosalusest ning sellest, kas ettevõtte oma toodangut ekspordib.

Suuremad ettevõtted hindasid kõige tähtsamaks garantiid välisinvesteeringu konfiskeerimise vastu ning topehtmaksustamise vältimise lepinguid; väiksemate ettevõtete jaoks olid kõige olulisemad tõkete puudumine dividendide väljaveol ning kahepoolsed investeeringute kaitse lepingud. Sellised eelistused lubavad teha oletuse, et väiksemad ettevõtted on rohkem orienteeritud kiirele kasumile, suurematel ettevõtetel on pikemaajalised perspektiivid. Samas oli väiksemate ettevõtete jaoks olulisem võimalus osta ja omada maad ning asjaajamise lihtsus, samuti valitsuse maksupoliitika.

Suuremate ettevõtete hinnangul oli asjaajamise lihtsus vähem oluline, sest suurettevõtetel on ilmselt rohkem ressursse selle teenuse ostmiseks. **Suuremate ettevõtete jaoks olid olulisemad vabakaubanduslepingud Ida-Euroopa riikidega ning assotsiatsioonileping Euroopa Liiduga.**

Otsesed välisinvesteeringud ei tähenda üksnes kapitali liikumist, nendega võib kaasneda ka tehnoloogia, juhtimisoskuste või kogemuste ülekandmine sihtriiki. See avaldub ettevõtte majandustegevuse näitajates. Samuti võivad välisinvestorite rahvusvaheline kogemus ja sidemed kaasa aidata ettevõtte ekspordi mahu suurenemisele. Kuivõrd nende tegurite mõju võib sektoriti erineda, siis analüüsiti kuut tööstusharu — toiduaine-, keemia-, mööbli-, tekstiili-, masina- ja elektroonikatööstust. Püüti selgitada, **kas väliskapitali kaasamine võimaldab saavutada konkurents-**

eeliseid, võrreldes ainult Eesti kapitalil baseeruvate ettevõtetega. Selleks analüüsiti Eesti Statistikaameti 1994. ja 1995. aasta andmete alusel Eesti ettevõtete majandusnäitajaid. Uurimisel võrreldi kodumaisel kapitalil põhinevaid ettevõtteid välisosalusega ettevõtetega nii üldiste kui ka maksevõime ja põhivara näitajate alusel. Tulemustest selgub, et need kaks ettevõtete gruppi erinevad väga mitmete konkurentsivõimet iseloomustavate näitajate alusel.

- Eesti ja väliskapitaliga ettevõtete tootmistehnoloogiad erinevad. Eesti kapitaliga ettevõtete tootmine on peamiselt tööjõumahukas, väliskapitaliga ettevõtted toodavad kapitalimahukalt. Kõige väiksem oli see erinevus mööblitööstuses, kus ka Eesti kapitaliga ettevõtted tootsid kapitalimahukalt.
- Kui võrrelda Eesti ja väliskapitaliga ettevõtteid ekspordile orienteerituse poolest, siis ilmneb, et väliskapitaliga ettevõtete puhul annab eksport tunduvalt suurema osa kogukäibest kui Eesti kapitaliga ettevõtetes. Näiteks masinatööstuses oli erinevus kolmekordne, toiduainetööstuses kahekordne. Ekspordi maht ühe töötaja kohta oli väliskapitaliga ettevõtetes kuni kümme korda suurem. Seega loob iga uus töökoht neis ettevõtetes mitu korda rohkem ekspordi kui ainult Eesti kapitaliga ettevõtetes.
- Väliskapitaliga ettevõtted suudavad oma põhivara panna paremini ekspordiks tootma kui ainult Eesti kapitaliga ettevõtted. Üks põhivarasse paigutatud kroon annab eranditult kõigis vaadeldud tööstusharudes väliskapitaliga ettevõtetes suurema ekspordi juurdekasvu kui Eesti kapitaliga ettevõtetes. Nii Eesti kui ka väliskapitaliga ettevõtete puhul toetab ekspordi kõige rohkem mööbli- ja tekstiilitööstusesse paigutatud kroon. Seega on otseste välisinvesteeringute kaasamine Eesti majandusse selgelt suurendanud ekspordi konkurentsivõimet ja pikemas perspektiivis peaksid otsesed välisinvesteeringud kaubandusbilanssi tasakaalu viima.
- Ettevõtete maksevõime tervikuna on üldiselt rahuldav. Eesti kapitaliga ettevõtetele on iseloomulik suur varude osa käibevaras. Väliskapitaliga ettevõtetes on, võrreldes Eesti kapitaliga ettevõtetega, vähem raha varude all kinni. Iseloomulikuks näi-

teks on väliskapitaliga tekstiilitööstus, kus vaatamata käibekapitali defitsiidile on täiesti rahuldav kiireloomuliste maksete teostamise tase.

- Põhivara analüüsi tulemusena saab väita, et väliskapitaliga ettevõtted investeerivad absoluutväärtuses tunduvalt rohkem põhivarasse kui Eesti kapitaliga samalaadsed ettevõtted. Samas on iseloomulik tendents, et Eesti kapitaliga ettevõtted soetavad rohkem uut põhivara, samal ajal kui väliskapitaliga firmad investeerivad kasutatud masinatesse ja seadmetesse. Kõigile ettevõtetele on üldiselt iseloomulik, et investeeritakse rohkem masinatesse ja seadmetesse kui ehitistesse ja rajatistesse. See osutab ka Eesti tööstuse kasvavale seadmete ja masinatega varustatusele, mis aitab samuti kaasa konkurentsivõime tõusule maailmaturul.

Seega tõestas analüüs, et otseste välisinvesteeringute tulemusena paraneb Eesti ettevõtete konkurentsipositsioon maailmaturul ja nende ekspordile orienteeritus suureneb. Kasvavate otseste välisinvesteeringute voogude Eestisse tõmbamine peaks olema Eesti valitsuse üheks prioriteediks. Järgnevateks aastateks võib prognoosida otseste välisinvesteeringute väga tähtsat osa Eesti ekspordi konkurentsivõime suurendamisel ja Eesti kaubandusbilansi ning jooksevkonto tasakaalustamisel.

7. EESTI EKSPORDI JA IMPORDI GEOGRAAFILISE STRUKTUURI MODELLEERIMINE

Tiiu Paas

Sissejuhatus

Riigi konkurentsivõime sõltub paljude tegurite otsesest ja kaudsest mõjust. Eristatakse juhitavaid ja mittejuhitavaid tegureid (vt. 1. ptk.). Juhitavate tegurite abil on võimalik konkurentsivõime arengut mõjutada. Mittejuhitavate tegurite mõju saab vaid tunnetada ning arvesse võtta kui konkurentsivõime kujunemise objektiivseid võimalusi. Kui objektiivsetest võimalustest tuleneb mõnes valdkonnas nõrk konkurentsivõime, on vaja leida alternatiivne paremate võimalustega tegutsemisvaldkond või rakendada täiendavaid juhitavaid tegureid konkurentsivõime tõstmiseks. Väga soodsate objektiivsete tingimuste korral võib ähvardada oht, et tegelik konkurentsivõime jääb võimaliku tasemeni välja arendamata ning kujuneb potentsiaalsest madalamaks.

Väliskaubanduse arengule mõjuvad nii juhitavad kui ka mittejuhitavad tegurid. Kahtlemata mõjutab väliskaubandussuhteid riigi rikkus, majanduspoliitika, seadused, tollipiirangud. Neid tegureid võib konkurentsivõime seisukohalt pidada juhitavateks. Oluliseks mittejuhitavaks teguriks on riigi asukoht, mis sisaldab ka paiknemist suurriikide suhtes. Maailmamajanduses on riigid vastas-

tikku seotud ning suurte riikide käitumine avaldab teistele olulist mõju. Selle mõjuga tuleb riigi väliskaubanduspotentsiaali hindamisel arvestada.

Raamatu käesolevas osas on modelleeritud Eesti ekspordi ja impordi mahu geograafilist struktuuri olulisemate kaubanduspartnerite kaupa. Eesmärgiks on anda kvantitatiivsed hinnangud riigi ekspordi- ja impordipotentsiaalile ja väliskaubandusbilansile, arvestades eelkõige Eesti kui väikese, avatud majandusega riigi kohaga maailmamajanduses. Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaali hindamisel on tuginetud gravitatsioonimudelitele. Viimaseid on erialakirjanduses riikide kaubandussuhete analüüsimisel ja kauba-voogude prognoosimisel käsitletud küllaltki ulatuslikult alates 1960. aastatest (Tinbergen, 1962; Poyhonen, 1963; Linnemann, 1966; Pelzman, 1977; Deardorf, 1984; Baldwin, 1994; McCallum, 1995). Tegemist on Cobbi-Douglass funktsioonide tüüpi mudelitega, mille majandusteoreetiline tagapõhi tugineb kasulikkus-funktsiooni maksimeerimisele.

Gravitatsioonimudelite konstrueerimisel lähtutakse hüpoteesist, et *ceteris paribus* eelistab riik tavaliselt oma kaubanduspartneritena rikkamaid ning lähemal asuvaid riike. Riigi rikkus sõltub nii poliitika ja majandustegevuse tulemuslikkusest kui ka tema suuruselt. Loomulikult võimaldab selline käsitlus hinnata vaid väliskaubandussuhete kujunemise üldisi seaduspärasusi. Osaliselt on võimalik arvesse võtta ka riikide kaubandussuhteid mõjutavaid spetsiifilisi tegureid, nagu riikide ja riikide ühenduste kokkulepped, lähinaabrite kaubavahetus jne.

Käesolevas uurimuses on ekspordi ja impordi käsitletud kui kaupade ekspordi- ja impordivoogusid rahalises väljenduses. Riikide kui kaubanduspartnerite rikkuse näitajatena on kasutatud Maaailmapanga andmeid sisemajanduse koguprodukti ja rahvusliku rikkuse üldmahu kohta. Neile tuginevalt on konstrueeritud kaks mudelivarianti: mudel I sisemajanduse koguprodukti ning mudel II rahvusliku rikkuse näitajate alusel. Mõlema mudeli põhjal on hinnatud Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaali suhete järgi 46 olulisema kaubanduspartneriga 1995. ja 1996. aasta andmetel. Et vaatluse all on vaid 46 olulisemat partnerriiki, siis uurimistöös kasutatud andmed Eesti ekspordi ja impordi üldmahu kohta on mõnevõrra

väiksemad kui statistikakogumikes toodud näitajad. Töös kasutatud ekspordi üldmahu näitaja on 0,65% väiksem kui 1995. aasta tegelik ekspordi maht ning 1,8% väiksem kui vastav tegelik näitaja 1996. aastal. Mudelite konstrueerimisel kasutatud impordi üldmahu näitajad on vastavalt 2,1% ja 2,6% väiksemad.

Töös on kasutatud sünonüümidenäi mõisteid *potentsiaalne eksport* ja *potentsiaalne import* ning *ekspordipotentsiaal* ja *impordipotentsiaal*, millega on tähistatud mudelite alusel hinnatud Eesti võimalikku ekspordi ja impordi mahtu olulisemate partnerriikidega. Sellist terminoloogiat on kasutatud ka erialakirjanduses, kus riikide väliskaubandussuhete analüüsimisel ja prognoosimisel on tuginetud gravitatsioonimudelitele (Baldwin, 1993, 1994). Ekspordi ja impordi ning väliskaubakäibe potentsiaalse geograafilise struktuurina on uurimistöös käsitletud gravitatsioonimudelitele tuginevaid hinnanguid Eesti olulisemate partnerriikide ja riikide ühenduste ekspordi ning impordi osatähtsuse kohta Eesti ekspordi ja impordi kogumahus.

Modelleerimistulemusi saab kasutada täiendava informatsiooni nina riigi konkurentsivõime hindamisel ning väliskaubanduspoliitika kujundamisel. Taoliste hinnangute andmist tuleb käsitleda kui otsustusprotsessi informatsioonilist toetamist, mis võimaldab ette valmistada ja analüüsida alternatiivseid majanduspoliitilisi otsusevariante ning luua seega paremaid tingimusi riigi majanduspoliitika kujundamiseks.

7.1. Eesti väliskaubanduse geograafiline struktuur

Üleminekul turumajandusele on Eesti väliskaubanduse geograafiline struktuur märkimisväärselt muutunud. Kui 1991. aastal moodustas eksport Nõukogude liiduvabariikidesse 94,7% ning import sealt 84,8% Eesti väliskaubanduse käibest, siis 1997. aastal oli SRÜ riikide osatähtsus ekspordis vaid 26,3% ning impordis 17,4%. Samas on oluliselt kasvanud Euroopa Liidu maade osatähtsus Eesti

kaubakäibes: ekspordis 17,8%-lt 1993. aastal 48,7%-ni 1997. aastal ning impordis vastavalt 23,3%-lt 59,2%-ni. Viimastel aastatel (1995–1997) võib täheldada Euroopa Liidu riikide osa vähenemist ning Euroopa Vabakaubanduse Assotsiatsiooni (EFTA), SRÜ ja Balti riikide (Läti, Leedu) osatähtsuse mõningast kasvu Eesti väliskaubanduse käibes (tabelid 7.1 ja 7.2).

Tabel 7.1. Eesti eksport riikide ühenduste kaupa 1995.–1997. a. (osatähtsus %)

Riikide ühendus	1995	1996	1997
Euroopa Liit	54,1	51,1	48,7
SRÜ	25,0	25,1	26,3
Balti riigid (Läti, Leedu)	12,2	14,0	14,8
Euroopa Vabakaubanduse Assotsiatsioon (EFTA)	2,4	2,8	3,7

Allikas: Eesti majandusülevaade 1996–1997; Eesti statistika aastaraamat 1997, Eesti Statistika, 1998, nr. 1 (73).

Eesti väliskaubandussuhetes on olulised Balti mere riigid (Rootsi, Soome, Taani, Saksamaa, Läti, Leedu, Poola ja Venemaa). Nende osatähtsus Eesti väliskaubanduse käibes oli 1997. aastal 67,3%, ekspordis koguni 72,5% (tabel 7.3). Balti mere riike võib käsitleda olulisemate partnerriikidena, kuhu Eestil on eelkõige võimalik ekspordida oma kaupu. Tegemist on Balti mere äärsete riikide ajalooliste koostöötraditsioonidega. Ka põhiosa Eesti välisinvesteeringutest on nendest riikidest. Üle poole Eesti ekspordist on toodetud väliskapitali osalusega firmades. Viimastel aastatel saab täheldada Balti mere riikide osatähtsuse ühtlustumist Eesti ekspordi mahu geograafilises struktuuris. Kui 1992. aastal läks 24,2% Eesti ekspordist Soome, siis 1997. aastal oli see osa vaid 15,7%. Samal ajal on Rootsi osa kasvanud 9%-lt 13,5%-ni ning Saksamaa osa 4,3%-lt 5,6%-ni. Oluliselt on kasvanud ka Leedu, Läti ja Taani osa.

Eesti väliskaubandussuhteid iseloomustab küllalt tugev kontsentreeritus. 1997. aastal eksporditi Eesti kaupu 136 riiki ning Eestisse imporditi 171 riigi kaupu, ligi 85,4% väliskaubanduse käibest toimus 15 peamise partnerriigiga (tabel 7.4).

Tabel 7.2. Eesti import riikide ühenduste kaupa 1995.–1997. a.
(osatähtsus %)

Riikide ühendus	1995	1996	1997
Euroopa Liit	66,6	64,8	59,2
SRÜ	18,8	16,8	17,4
Balti riigid (Läti, Leedu)	3,6	3,5	3,2
Vabakaubanduse Assotsiatsioon (EETA)	1,7	2,2	2,2

Allikas: Eesti majandusülevaade 1996–1997; Eesti statistika aastaraamat 1997, Eesti Statistika, 1998, nr. 1 (73).

Tabel 7.3. Eesti eksport Balti mere riikidesse 1990–1997
(osatähtsus %)

Riik	1990	1992	1994	1997
Soome	1,1	24,3	17,8	15,7
Rootsi	0,4	9,0	10,8	13,5
Venemaa	55,1	17,7	23,1	18,8
Saksamaa	0,3	4,3	6,8	5,6
Läti	5,7	10,3	8,2	8,7
Leedu	3,1	1,3	5,4	6,1
Taani	0,0	0,1	3,4	3,2
Poola	1,0	1,0	1,1	0,9
Kokku	66,7	68,0	76,6	72,5

Allikas: Eesti majandusülevaade 1996–1997; Eesti statistika aastaraamat 1994–1997.

Eesti väliskaubanduse viimaste aastate arengut iseloomustab käibe kiire kasv. 1997. aastal kasvas käive üle 60% (ekspordi kasv 63%, impordi kasv 65%), varasematel aastatel 20–30% aastas. Keskmisest kiiremini kasvas käive 1997. aastal kaubandussuhetes Venemaa, Rootsi, USA ja Jaapaniga. Venemaa ja Rootsiga ületas ekspordi kasv impordi oma. Väliskaubanduse käibest 40% kuulus 1997. aastal ekspordile ning 60% impordile. Võrreldes 1996. a. on ekspordi osatähtsus mõnevõrra kasvanud (1996. aastal 39%). See suurenemine on toimunud põhiliselt reeksporti kasvu arvel. Eesti Statistikaameti andmetel moodustas 1997. a. reeksport 45% kogu

ekspordist, sealhulgas kaupade väljavedu pärast töötlemist Eestis 19% ja taasväljavedu tolliladudest 26%. Valmistoodete osatähtsus Eesti ekspordis oli 1997. aastal 66% ning kütuse osatähtsus 6%. Impordis olid vastavad näitajad 72% ja 8%. 12% Eestisse imporditavatest kaupadest veeti sisse taasväljaveo kohustusega ja 28% ladustati tollis (Eesti statistika aastaraamat 1998, lk. 103). Toodud andmed kinnitavad Eesti olulist rolli transiidimaana. Võimalust olla arvestatavaks transiidimaaks võib pidada asukohast tulenevaks konkurentsivõime teguriks, millega on Eesti konkurentsivõime hindamisel ja arendamisel otstarbekas arvestada. Käesolevas uurimuses on Eesti rolli transiidimaana käsitletud ekspordi ja impordi mahu ning väliskaubanduse käibe geograafilise struktuuri kujunemise kaudu.

Tabel 7.4. Eesti peamised väliskaubanduspartnerid 1997. a.

Riik	Käibe maht (mln. kr.)	Osatähtsus (%)	Kasv 1996. a. suhtes (%)	Väliskaubandu se saldo (mln. kr.)
Soome	20 712,0	20,4	30,7	-7 997,4
Venemaa	16 418,9	16,1	76,2	-1 085,8
Rootsi	11 021,3	10,8	82,4	-98,1
Saksamaa	8 422,6	8,3	50,2	-3910,4
Läti	4 577,7	4,5	62,6	2 433,5
Leedu	3 400,6	3,3	60,0	1 542,0
Suurbritannia	3 359,4	3,3	56,9	-407,6
Taani	2 892,2	2,8	46,5	-280,6
Ukraina	2 616,4	2,6	39,0	1 367,4
Holland	2 940,1	2,9	60,1	-196,9
Itaalia	2 123,6	2,1	43,4	-1 510,0
USA	3 090,0	3,0	115,9	-1 598,4
Prantsusmaa	1 661,3	1,6	56,2	-1 092,7
Jaapan	2 257,8	2,2	135,3	-1 818,6
Šveits	1 435,0	1,4	192,3	135,4

Allikas: Eesti statistika aastaraamat 1995, 1998; Eesti majandusülevaade 1996–1997.

Eesti väliskaubandussuhete geograafilise ümberstruktureerimisega on kaasnenud pidev väliskaubandusdefitsiidi kasv. Kui 1992. aastal

ületas kaupade eksport importi 421 miljoni krooni võrra, siis alates 1993. aastast on väliskaubandusdefitsiit kiiresti kasvanud: 1993. aastal 1,2 miljardit, 1994. aastal 4,6 miljardit, 1995. aastal 7,9 miljardit, 1996. aastal 13,6 miljardit ning 1997. aastal 20,9 miljardit krooni (Eesti statistika aastaraamat 1993, 1996, 1997; Eesti Statistika 1998, nr. 1(73)). 1997. aastal ületas import eksporti peaaegu kõigi olulisemate partnerriikide puhul (vt. tabel 7.4).

Suurim väliskaubandusdefitsiit on Eestil oma peamise kaubanduspartneri Soomega. See on kasvanud 577,2 miljonilt kroonilt 1995. aastal ligi 8 miljardi kroonini 1997. aastal. Suur väliskaubandusdefitsiit on Eestil ka Saksamaa (ligi 4 mld. kr.), Jaapani (ligi 2 mld. kr.) ning USA-ga (üle 1,5 mld. kr.). Suurim positiivne kaubavahetuse saldo oli Eestil 1997. aastal Läti (2,4 mld. kr.), Leedu (1,5 mld. kr.) ja Ukrainaga (1,4 mld. kr.).

Väliskaubandusdefitsiidi kasv on omane ka teistele siirderiikidele, põhjuseks suures osas majanduse kiire ümberstruktureerimise vajadus. Kui import on siseturul konkurentsivõimeline ning samal ajal riigi võime eksportida oma kaupu ja teenuseid väike, siis põhjustab see paratamatult väliskaubandusdefitsiidi. Eesti küllalt pikaajaline ja süvenev väliskaubandusdefitsiit võib hakata ohustama riigi makromajanduslikku stabiilsust ning seni Eesti suhtes võrdlemisi soodsat rahvusvahelist investeerimiskliimat. Siit vajadus analüüsida põhjalikumalt liberaalse välismajanduspoliitika võimalikku toimetemehhanismi siirde- ja integratsiooniprotsesside uues faasis. Oluline on selgitada vajalikke muudatusi väliskaubandussuhete riiklikul reguleerimisel, mis tõstaksid riigi konkurentsivõimet. Eesti väliskaubanduspoliitika kujundamisel ning konkurentsivõime tõstmisel on praegu peamisteks ülesanneteks väliskaubandusdefitsiidi vähendamine ning toetuste süsteemi loomine ekspordi arendamiseks. Kavandatud meetmete (Eesti majandus-ülevalde 1996–1997, lk. 58–64) elluviimiseks ning arendamiseks on tähtis omada kvantitatiivseid hinnanguid Eesti kui väikese avatud majanduse ekspordi- ja impordipotentsiaali kujunemise üldiste seaduspärasuste kohta peamiste partnerriikide kaupa. Selleks pakub võimalusi gravitatsioonimudelite kasutamine. Asukohal teiste (eriti suurte ja rikaste) riikide suhtes on oluline mõju väliskaubandussuhete kujunemisele.

7.2. Gravitatsioonimudelite kasutamine kaubavoogude modelleerimisel

7.2.1. Gravitatsioonimudelite olemus ja majandusteoreetiline tagapõhi

Füüsikast tuntud gravitatsiooniteooriaga analoogset käsitlust on sotsiaalteadustes kasutatud ulatuslikult alates 1960. aastatest (Isard, 1960; Nijkamp, 1975), põhiliselt sellistes uurimisvaldkondades, kus on tegemist teatud massist tuleneva tõmbejõu ja vahekaugusest tuleneva tõukejõu mõju uurimisega majandus- ja sotsiaalprotsessidele, näiteks raha-, kauba- ja infovoogude liikumise, inimeste mobiilsuse, turismivoogude jne. uurimisel. Esmakordselt kasutati gravitatsioonijõududele omaseid põhimõtteid sotsiaalsete nähtuste uurimisel aga juba eelmise sajandi algul ja keskel (Carey, 1858–1859), rõhutades sotsiaalsetele nähtustele avaldatava mõju otsest seost massiga ning pöördvõrdelist seost kaugusega. Massi kui tõmbejõudu on varasemates sotsiaaluuringutes väljendatud tavaliselt elanike arvuga (Reilly, 1929; Steawart, 1948). Ameerika teadlane William Reilly kasutas gravitatsiooniseaduse põhimõtet mõõtmaks suurlinnade (linnad “i” ja “j”) mõju tagamaade kaubandusele järgmise seosega:

$$\frac{P_i}{d_{xi}^2} = \frac{P_j}{d_{xj}^2}, \quad (7.1)$$

kus P_i — i-nda linna elanike arv,

P_j — j-nda linna elanike arv,

d_{xi} ja d_{xj} — tagamaa “x” ja vastavalt linnade “i” ja “j” vahekaugus.

Elanike sissetuleku kui võimaliku tõmbejõu võtsid sotsiaal-majanduslikes uurimustes esmakordselt kasutusele Walter Isard ja Guy Freutel (1954), uurimaks regionaalseid erinevusi rahvusliku tulu kujunemisel ning regioonidevahelisi mõjusid tulude kujunemise protsessis. 1960. aastatel võeti gravitatsiooniteooria põhimõtted kasutusele riikidevaheliste kaubavoogude modelleerimisel (Tinbergen, 1962; Poyhonen, 1963; Linnemann, 1966; Pelzman, 1977).

Nendes mudelites on tõmbejõuna käsitletud riikide rikkust (rahvatulu, sisemajanduse kogutoodang) ning tõukejõuna riikidevahelist kaugust.

Gravitatsiooniteooria põhimõtete kasutamise laienemisega majandusuuringutes ning riikidevaheliste kaubavoogude kujunemise analüüsimisel on hakatud pöörama suuremat tähelepanu käsitusviisi majandusteoreetilisele tagapõhjale. Gravitatsioonimudelite majandusteoreetilised alused tulenevad mikroökonomikast. Nad tuginevad kasulikkusfunktsiooni maksimeerimisele eeldusel, et riigid kui kaubanduspartnerid käituvad konstantse asendatavusega kasulikkusfunktsiooni tingimuste kohaselt (Niedercorn, Bechdolt, 1969; Helpman, Krugman, 1985, Krugman, 1996; Deardorf, 1984).

Riigi ostuvõime tuleneb tema rikkusest. Tavaliselt kasutatakse riigi rikkuse ehk gravitatsioonimudelite seisukohalt tõmbejõu väljendajana sisemajanduse koguprodukti (SKP). Riigi rikkus sõltub ressurssidest ja nende kasutamisest ning enamasti kaasneb SKP kasvuga ka ekspordi kasv. Suurem eksport tähendab teiste riikide seisukohalt suuremat importi. Kahe riigi kaubandussuhetes võrdub ühe riigi eksport teise riigi impordiga ja vastupidi. Seega võib SKP-d käsitleda riikidevaheliste kaubavoogude modelleerimisel kui massi, mis gravitatsioonimudelite seisukohalt on tõmbejõud. Tõukejõuna esineb *ceteris paribus* riikidevaheline kaugus. Gravitatsioonimudelite kasutamisel riikidevaheliste kaubavoogude kujunemise modelleerimisel lähtutaksegi seisukohast, et väliskaubanduspartneritena eelistatakse rikkamaid (suurema SKP-ga) ning lähemal asuvaid riike.

Gravitatsioonimudelite kasutamise eeliseks majandusuuringutes on analüüsitud majandusteoreetilise tagapõhja kõrval ka nende suhteline lihtsus ja väike andmevajadus. Seetõttu sobivad gravitatsioonimudelid eriti kasutamiseks siirdeprotsesside käsitlemisel. Turumajandusele siirduvate ja arenenud turumajandusriikide vaheliste kaubavoogude modelleerimiseks on gravitatsioonimudeleid kasutatud alates 1990. aastatest (Wang, Winters, 1992; Baldwin, 1993, 1994; Paas, 1996, 1997).

1990. aastate alguses töötati välja gravitatsioonimudelid, analüüsima Kesk- ja Ida Euroopa riikide integreerumist Euroopa

kaubandusruumi, rõhuasetus oli EFTA ja Euroopa Liidu riikide ning siirderiikide vaheliste kaubavoogude modelleerimisel. Konstrueeritud mudelite põhikuju on järgmine (Wang, Winters, 1992; Baldwin, 1994):

$$\ln X_{xi} = b_0 + b_1 \ln POP_i + b_2 \ln (GDP_i / POP_i) + b_3 \ln POP_x + b_4 \ln (GDP_x / POP_x) + b_5 \ln DIST_{xi} + DUMMIES \quad (7.2)$$

- X_{xi} — agregeeritud eksport riigist “x” riiki “i”,
 GDP_x, GDP_i — vastavalt eksportiva ja importiva riigi sise-
 majanduse koguprodukt,
 POP_x, POP_i — eksportiva ja importiva riigi elanike arv,
 $DIST_{xi}$ — riikide “x” ja “i” vaheline kaugus,
 $DUMMIES$ — fiktiivsed muutujad, mis väljendavad riikide
 kuulumist ühendustesse.

Logaritmmodelid on konstantse elastsusega modelid, mille parameetrid väljendavad sõltuva muutuja (eksport ja import) muutumist protsentides, kui vastav sõltumatu muutuja (kaugus, sise-
 majanduse koguprodukt, elanike arv jt.) muutub 1% võrra (*ceteris paribus!*).

Gravitatsioonimudelitele tuginevalt on 1990. aastate algul saadud hinnangud, mille kohaselt Kesk- ja Ida-Euroopa riikidesse läheb ligi 17% EFTA riikide ekspordist (Baldwin, 1993, lk. 25). Sellised hinnangud annavad tunnistust siirderiikide küllalt heast integreerumisest Euroopa väliskaubandussüsteemi. Vahepealsed ümberkorraldused riikide integratsioonis (1995. a ühinesid EFTA riigid Soome, Rootsi ja Austria Euroopa Liiduga) ning olulised ümberkorraldused siirderiikide väliskaubanduses on toonud endaga kaasa arvestatavaid muudatusi väliskaubanduse geograafilises struktuuris ning kaubavoogude liikumises. Nende analüüsimiseks ja suunamiseks annab gravitatsioonimodelite kasutamine uut infot.

Kaubavoogude liikumist peegeldavate gravitatsioonimodelite konstrueerimise eeldused on kooskõlas väikese avatud majandus-
 mudeli eeldustega. Väikesele avatud majandusele omastest joontest on ekspordi ja impordi modelleerimisel oluline silmas pidada eelkõige järgmist.

- Väike avatud majandus ei mõjuta maailmahindu. Muudatused väikese avatud majanduse nõudluses ja pakkumises üldjuhul maailmahindades ei kajastu.
- Väikese avatud majanduse suhtes on maailmaturul kaubeldavad kaubad homogeensed (s.t. praktiliselt kõikide kaupade tootmist on võimalik asendada impordiga).

Need tingimused on üldjoontes täidetud ka Eesti kui väikese avatud majanduse puhul.

7.2.2. Gravitatsioonimudelid Eesti ekspordi ja impordi geograafilise struktuuri modelleerimiseks

Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaali geograafilise struktuuri hindamiseks konstrueeritud gravitatsioonimudelites on käesoleval juhul kasutatud kahte moodust: mudel I (7.3) baseerub Maailmapanga andmetele sisemajanduse koguprodukti (*SKP*) ning mudel II (7.4) riikide rahvusliku rikkuse (*RIKKUS*) kohta. Konstrueeritud ökonomeetriliste mudelite põhikujud on järgmised:

$$\ln Y_i = b_0 + b_1 \ln (SKP)_i + b_2 \ln (KAUGUS)_i + D_{ji} + e_i \quad (7.3)$$

ja

$$\ln Y_i = b_0 + b_1 \ln (RIKKUS)_i + b_2 \ln (KAUGUS)_i + D_{ji} + e_i, \quad (7.4)$$

kus

Y_i	— kaubavood (ekspordi või impordi maksumus) Eesti ja i -nda kaubanduspartneri vahel,
SKP_i	— i -nda riigi sisemajanduse koguprodukt,
$RIKKUS_i$	— i -nda riigi rahvuslik rikkus,
$KAUGUS_i$	— Eesti ja i -nda partnerriigi vahekaugus,
D_{ji}	— fiktiivsed muutujad,
e_i	— juhuslik komponent.

Kasutatud on järgmisi fiktiivseid muutujaid (*dummies*) (D_{ji}):

D_{II}	— turumajandusriik,
$D_{II} = 0$	— siirderiik,

$D_{2i} = 1$	—	EL riik,
$D_{2i} = 0$	—	ei ole EL riik,
$D_{3i} = 1$	—	SRÜ riik,
$D_{3i} = 0$	—	ei ole SRÜ riik,
$D_{4i} = 1$	—	Balti mere riik,
$D_{4i} = 0$	—	ei ole Balti mere riik.

Kuna kasutatud on 1995. ja 1996. aasta andmeid Eesti ekspordi ja impordi mahu kohta, siis aastate eristamiseks on sisse toodud fiktiivne muutuja $D_{5i} \cdot D_{5i} = 1$ aasta 1996 ning $D_{5i} = 0$ aasta 1995 puhul.

Riikide elanike arvu ei ole mudelitesse lülitatud, vältimaks võimalikku multikollineaarsuse ohtu. Multikollineaarsus võib kaasneda sisemajanduse koguprodukti (või rikkuse) üldmahu ja elanike arvu üheaegse võtmisega regressioonimudelitesse. Võib arvata, et need näitajad on küllalt tugevas korrelatiivses seoses. See hüpotees leidis kinnitust ka Eesti peamistest partnerriikidest koosneva kogumi korral. Mõnikord lülitatakse gravitatsioonimudelitesse ka riigi rikkuse näitajad elaniku kohta. Kuid nii sisemajanduse koguprodukti kui ka rahvusliku rikkuse üldmahu ning ühele elanikule osaneva sisemajanduse koguprodukti või siis vastavalt rahvusliku rikkuse vahel on käesolevas töös kasutatud andmekogumi korral statistiliselt oluline küllalt tugev paariskorrelatsioon ($R > 0,4$). Samuti on statistiliselt oluline tugev paariskorrelatsioon ühele elanikule osanevate rikkuse näitajate (SKP, rahvuslik rikkus) ning riikide kuuluvust eri gruppidesse iseloomustavate fiktiivsete muutujate (D_{1i} , D_{2i} , D_{3i}) vahel.

Et partnerriikide väliskaubanduspoliitika ei ole üldjuhul Eesti suhtes liberaalne, siis tuleb Eestil oma kaupade eksportimisel arvestada mitmesuguste piirangutega. Fiktiivsete muutujatega D_{1i} , D_{1i} , D_{2i} , D_{3i} , D_{4i} on püütud riikide kuuluvuse kaudu mitmesugustesse ühendustesse arvestada eksporditingimuste erinevusi. Eesti ekspordipotentsiaali kvantitatiivseks hindamiseks on konstrueeritud järgmised regressioonivõrrandid:

$$\ln(EXP)_i = b_0 + b_1 \ln(SK P)_i + b_2 \ln(KAUGUS)_i + \\ + D_{1i} + D_{2i} + D_{3i} + D_{4i} + D_{5i} + e_i; \quad (7.5)$$

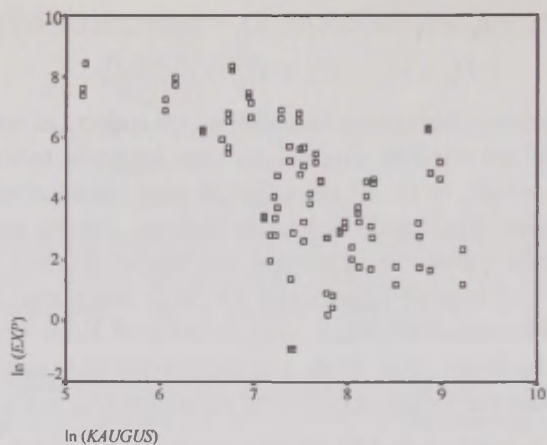
$$\ln(EXP)_i = b_0 + b_1 \ln(RIKKUS)_i + b_2 \ln(KAUGUS)_i + D_{1i} + D_{2i} + D_{3i} + D_{3i} + D_{3i} + e_i. \quad (7.6)$$

Eesti liberaalne väliskaubanduspoliitika tähendab, et väliskaubanduspartneritel on võrdsed tingimused oma kaupade toomiseks Eestisse. Võib arvata, et Eestil on säilinud veel kaubavahetuse traditsioonid endiste Nõukogude liiduvabariikidega, samuti juba ajalooliselt kujunenud mõnevõrra paremad kaubandussidemed Balti mere riikidega. Need leiavad kajastamist ka Eesti praegustes alles kujunevates väliskaubandussuhetes ning mõjutavad Eesti impordi. Seetõttu on käesolevas töös Eesti impordipotentsiaali iseloomustavatesse võrranditesse lülitatud fiktiivsed muutujad D_{3i} ja D_{4i} :

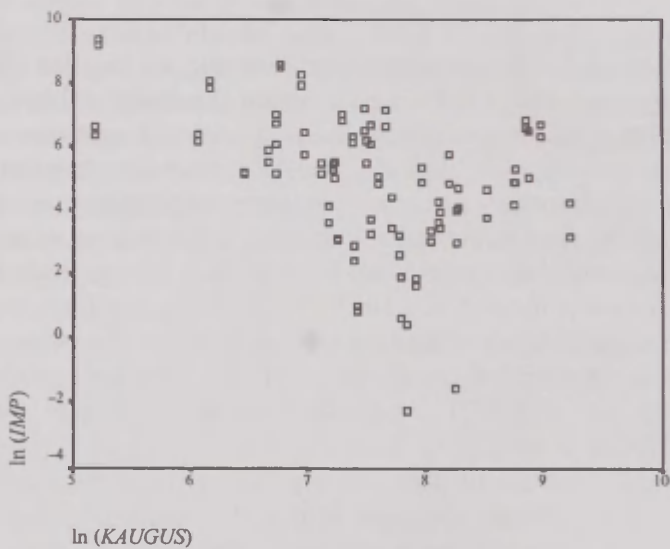
$$\ln(IMP)_i = b_0 + b_1 \ln(SKP)_i + b_2 \ln(KAUGUS)_i + D_{3i} + D_{4i} + D_{5i} + e_i; \quad (7.7)$$

$$\ln(IMP)_i = b_0 + b_1 \ln(RIKKUS)_i + b_2 \ln(KAUGUS)_i + D_{3i} + D_{4i} + D_{5i} + e_i. \quad (7.8)$$

Võrrandite 7.5–7.8 parameetreid on hinnatud nii tavalise (*OLS — ordinary least squares*) kui ka üldistatud (kaalutud) vähimruutude meetodiga (*WLS — weighted least squares*). Logaritmudelite kasutamine vähendab oluliselt juhuslike muutujate kasutamisega kaasnevat heteroskedastiivsuse ohtu. Heteroskedastiivsuse korral ei ole täidetud regressioonimudeli konstrueerimiseks ja selle parameetrite hindamiseks vajalik mudeli juhusliku komponendi dispersioonide konstantsuse nõue. Tuleb ette olukordi, et sõltuva muutuja (Y_i) kasvuga kaasneb sõltumatu(te) muutuja(te) (X_{ji}) varieeruvuse kasv või vähenemine. Mudelite (7.5)–(7.8) sõltuvate muutujate $\ln(EXP)$ ja $\ln(IMP)$ ning sõltumatute muutujate $\ln SKP$, $\ln(RIKKUS)$ ja $\ln(KAUGUS)$ vaheliste seoste graafilise analüüsi tulemused näitavad ekspordi ja impordi varieeruvuse mõningast kasvu riikidevaheliste kauguste suurenedes (joonised 7.1 ja 7.2). Seetõttu on heteroskedastiivsuse ohu vähendamiseks otstarbekas kasutada parameetrite hindamisel kaalutud vähimruutude meetodit. Et juhuslike liikmete dispersioon ei ole teada, on kaaludena kasutatud tavalisel vähimruutude meetodil saadud hinnanguid sõltuvatele muutujatele $\ln(EXP)$ ja $\ln(IMP)$.

Joonis 7.1. Sõltuva muutuja $\ln(EXP)$ ja sõltumatu muutuja $\ln(KAUGUS)$ seos.

Joonis 7.2. Sõltuva muutuja $\ln(IMP)$ ja sõltumatu muutuja $\ln(KAUGUS)$ seos.

7.2.3. Gravitatsioonimudelite parameetrite hindamisel kasutatud andmed

Mudelite I ja II parameetrite hindamiseks on kasutatud Eesti statistikaameti andmeid Eesti ekspordi ja impordi mahu kohta 46 olulisema kaubanduspartneri suhtes, Maailmapanga andmeid riikide sisemajanduse koguprodukti ja rahvusliku rikkuse ning elanike arvu kohta ja riikide pealinnade vaheliste kauguste maatriksit.

Erialakirjanduses on esitatud erisuguseid seisukohti riikidevahelise kauguse ning seega kaudselt ka transpordikulude väljendamiseks. Võimalikud kauguse hindamise variandid (sadamatevaheline kaugus, raudteede kasutamisele orienteeritud vahekaugus jt.) kätkevad ka palju vaieldavusi. Seetõttu on käesolevas uurimuses jäänud arvamusele, et ühtlustamise ning subjektiivsete kaalutluste mõju vähendamise seisukohalt on otstarbekas piirduda pealinnadevahelise kaugusega. See seisukoht on leidnud tunnustamist ka erialakirjanduses (Baldwin, 1994, lk. 87). Eesti lähinaabrite Läti, Leedu, Soome ja Rootsi puhul on vahekaugus võetud ligilähedaselt Eesti territooriumi keskelt. Läti ja Leedu puhul tähendab see pealinnadevahelise kauguse vähendamist ning Soome ja Rootsi puhul suurendamist ligi 100 km võrra. Andmed Eesti ja partnerriikide pealinnade vahelise kauguse kohta on toodud lisas 7.1.

Modelleerimisel on oluline lähtuda samadel metodoloogilistel printsiipidel arvatud ning rahvusvaheliselt aktsepteeritud statistilistest andmetest, mille leidmise metoodika on andmete kasutajatele üldjuhul teada. Sellisel juhul saab ühtsetele metoodilistele alustele tuginevalt hinnata ka andmetes esinevaid võimalikke vigu. Nendele nõuetele vastavad ka Maailmapanga andmed Eesti peamiste kaubanduspartnerite sisemajanduse koguprodukti ja rahvusliku rikkuse kohta (World Development Report, 1996; World Bank, 1996). Andmed Eesti ja tema 46 olulisema partnerriigi sisemajanduse koguprodukti ja rahvusliku rikkuse kohta on toodud lisades 7.2 ja 7.3.

Sisemajanduse koguprodukti arvutamist puudutavad nõuded on kirjeldatud nii ÜRO kui ka Euroopa Liidu metoodikates (*Revised*

System of National Accounts (UNO); The European System of Integrated Economic Accounts jt.).

Rahvusliku rikkuse näitaja arvutamisel Maailmapanga metoodika järgi lähtutakse seisukohast, et rahvuslik rikkus kujuneb põhiliselt nelja komponendi koostoimel (Kaplan, 1996).

1. Toodetud kapital (*produced capital*), mis arvestatakse, kasutades põhiosas SKP arvutamise metoodikat. Toodetud kapital moodustab maailmas keskmiselt 16% riigi rahvuslikust rikkusest (Eestis 14%).
2. Looduslik kapital (*natural capital*): mets, loodusvarad, keskkond, vesi jne. Looduslik kapital moodustab keskmiselt 20% riigi rahvuslikust rikkusest (Eestis 14%).
3. Inimkapital (*human resources*). Inimkapitali osa rahvuslikus rikkuses on küllalt suur: keskmiselt 64% (Eestis koguni 72%).
4. Sotsiaalsed institutsioonid (*social institutions*): pangad, laenukontorid, investeeringuid toetavad fondid jne. Maailmapanga poolt 1996. aastal avaldatud andmetes rahvusliku rikkuse kohta ei ole see komponent veel arvesse võetud. Sotsiaalsete institutsioonide panust rahvusliku rikkuse näitajasse väljendav kvantitatiivne näitaja on väljatöötamise järgus.

Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaali modelleerimisel on partnerriigi rikkuse näitajana kasutatud nii andmeid riikide sisemajanduse koguprodukti (mudel I) kui ka rahvusliku rikkuse (mudel II) üldmahu kohta. Siinjuures võib arvata, et riikidevaheliste kaubavoogude kujunemisel on *ceteris paribus* rahvusliku rikkuse kui tõmbejõu mõju isegi mõnevõrra suurem, sest siin on peale toodetud kapitali arvestatud ka loodusressursside ning inimkapitali ja institutsionaalsete struktuuridega. See kõik mõjutab riikide kaubandussuhete kujunemist ning kaubavoogude liikumist. Sisemajanduse koguprodukti näitaja kasutamise eeliseks on aga asjaolu, et näitajate arvutamise metoodikaga on tegeldud pikka aega, ning võib arvata, et rahvusvahelistes statistikakogumikes riikide kohta avaldatud näitajad on võrreldavad ning peegeldavad üsna adekvaatselt riigi majandusolukorda. Rahvusliku rikkuse näitaja arvutamise metoodika on väljatöötamise järgus, avaldatud on vaid esialgsed hinnangud.

7.3. Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaali modelleerimise empiirilised tulemused

7.3.1. Partnerriikide sisemajanduse koguprodukti arvestav mudel (mudel I)

Mudeli I konstrueerimisel ja tema parameetrite hindamisel on kontrollitud järgmisi majandusteoreetilistest kaalutlustest ja riikidevahelistest kaubandussuhetest tulenevaid hüpoteese.

1. Eesti ekspordi- ja impordivoogude kujunemine on *ceteris paribus* tingimustel samasuunaliselt mõjutatud partnerriikide sisemajanduse koguproduktist ning vastassuunaliselt Eesti kaugusest oma partnerriikidest.
2. Partnerriikide kuuluvus riikide ühendustesse (EL, SRÜ) ja gruppidesse (turumajandusriigid, Balti mere äärsed riigid) mõjutab mõnevõrra erinevalt Eesti ekspordi- ja impordivoogude kujunemist.

Tabelitesse 7.5 ja 7.6 on koondatud Eesti ekspordi- ja impordivooge iseloomustavate andmete alusel konstrueeritud ekspordi- ja impordivõrrandite statistilised hinnangud. Parameetrite hindamisel on kasutatud tavalist vähimruutude meetodit.

Tabelites 7.5 ja 7.6 esitatud hinnangute alusel leiavad statistilist kinnitust hüpoteesid, mille kohaselt Eestil on parem potentsiaal kaubandussuhete arendamiseks rikkamate ja lähemal asuvate riikidega. Partnerriigi 1% võrra suurem SKP mõjutab Eesti ekspordi suurenemist keskmiselt 0,74% ning impordi puhul keskmiselt 0,87% võrra. 1% võrra suurem Eesti ja partnerriigi vahekaugus mõjutab eksporti ja importi vähenemise suunas: eksporti keskmiselt 1,7% ning importi 1,1%. Kinnitust leiab ka hüpotees, et partnerriikide kuuluvus erisugustesse riikide ühendustesse ja gruppidesse mõjutab ekspordi kujunemist erinevalt. Mõnevõrra paremini on arenenud ekspordi- ja impordisuhted Balti mere ja SRÜ riikidega. Sellest annavad eelkõige tunnistust statistiliselt olulised regressioonikordajad fiktiivsete muutujatega D_3 ja D_4 .

Tabel 7.5. Ekspordivõrrandi statistilised hinnangud
(mudel I, tavaline vähimruutude meetod)

	Parameetri hinnang	Standardviga	Olulisuse tõenäosus
Vabaliige	7,564	1,602	0,000
ln (<i>SKP</i>)	0,744	0,086	0,000
ln (<i>KAUGUS</i>)	-1,717	0,205	0,000
D_1	0,887	0,441	0,048
D_2	-0,360	0,366	0,328
D_3	2,481	0,361	0,000
D_4	1,369	0,445	0,003
D_5	0,269	0,229	0,244

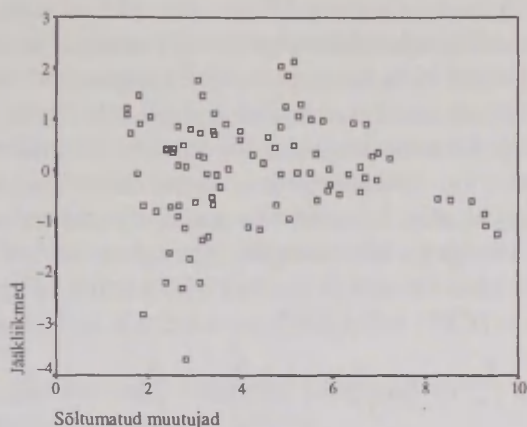
$$R^2 = 0,777.$$

Tabel 7.6. Impordivõrrandi statistilised hinnangud
(mudel I, tavaline vähimruutude meetod)

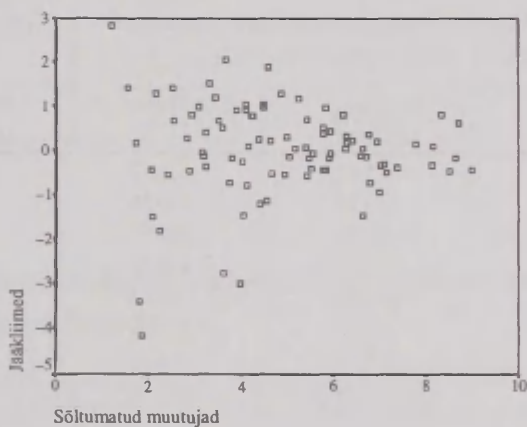
	Parameetri hinnang	Standardviga	Olulisuse tõenäosus
Vabaliige	2,828	1,468	0,057
ln (<i>SKP</i>)	0,870	0,073	0,000
ln (<i>KAUGUS</i>)	-1,104	0,189	0,000
D_3	0,842	0,339	0,015
D_4	1,309	0,446	0,004
D_5	0,366	0,234	0,121

$$R^2 = 0,751.$$

Heteroskedastiivsuse kontrollimiseks on käesolevas uurimuses kasutatud graafilist meetodit (joonised 7.3 ja 7.4). Tavalisel vähimruutude meetodil hinnatud parameetritega regressioonimudelite jääkliikmete (*unstandardized residuals*) ja sõltuvate muutujate hinnangute (*unstandardized predicted value*) seoseid iseloomustavad graafikud viitavad heteroskedastiivsuse olemasolu võimalusele konstrueeritud ekspordi- ja impordivõrrandite puhul.

Joonis 7.3. Ekspordivõrrandi (mudel I) alusel hinnatud jääkliikmed ja sõltumatud muutujad tavalise vähimruutude meetodi kasutamisel.

Joonis 7.4. Impordivõrrandi (mudel I) alusel hinnatud jääkliikmed ja sõltumatud muutujad tavalise vähimruutude meetodi kasutamisel.

Jooniste 7.3 ja 7.4 alusel võib väita, et ei ole täidetud regressiooni-mudelite konstrueerimise eeldus homoskedastiivsuse nõude kohta. Juhuslike liikmete dispersioon ei ole konstantne ning selle jaotumus võib tuleneda sõltumatu muutuja väärtusest. Kui lineaarse regres-

sioonimudeli puhul on tegemist heteroskedastiivsusega, siis vähimruutude meetodil saadud hinnangud on lineaarsed ja nihketa, kuid nad ei ole parimad ning seega ka mudeli parameetrite standardvead (ka t -kriteeriumile antud hinnang) ei pruugi olla õiged. Siit võivad tekkida vead püstitatud statistiliste hüpoteeside kontrollimisel.

Et elimineerida võimalikke moonutusi mudelites, mis võivad tuleneda heteroskedastiivsusest, on mudelite parameetreid hinnatud ka kaalutud vähimruutude meetodil. Kaaludena on kasutatud tavalisel vähimruutude meetodil saadud hinnanguid (Y_i^{est}) sõltuvatele muutujatele $\ln(EXP)$ ja $\ln(IMP)$:

$$\frac{X_{ii}}{Y_i^{est}} = b_0 \left(\frac{X_i}{Y_i^{est}} \right) = b_0 \left(\frac{1}{Y_i^{est}} \right) + b_1 \left(\frac{X_{ii}}{Y_i^{est}} \right) + \frac{u_i}{Y_i^{est}}. \quad (7.9)$$

Tabelis 7.7 on toodud kaalutud vähimruutude meetodil leitud ekspordivõrrandi ning tabelis 7.8 impordivõrrandi statistilised hinnangud.

Tabel 7.7. Ekspordivõrrandi statistilised hinnangud (mudel I, kaalutud vähimruutude meetod)

	Parameetri hinnang	Standardviga	Olulisuse tõenäosus
Vabaliige	8,542	1,352	0,000
$\ln(SKP)$	0,712	0,075	0,000
$\ln(KAUGUS)$	-1,759	0,177	0,000
D_1	0,794	0,421	0,063
D_2	-0,457	0,322	0,159
D_3	2,067	0,334	0,000
D_4	1,019	0,346	0,004
D_5	0,244	0,206	0,239

$$R^2 = 0,815.$$

Tabelites 7.5 ja 7.6 ning 7.7 ja 7.8 toodud statistilised hinnangud on suhtelised sarnased. See kinnitab Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaali kujunemist iseloomustavate statistiliste hüpoteeside kontrollimise tulemuste paikapidavust. Nii ekspordi- kui ka impordivõrrandid on hea kirjeldatuse tasemega (üle 80% usaldusnivool 0,95). Statistilises mõttes paremateks tuleb arvata hinnan-

guid, mis on leitud kaalutud vähimruutude meetodil. Järgnevas analüüsis ongi tuginetud kaalutud vähimruutude meetodi kasutamisel saadud hinnangutele. Hinnangu andmisel tegeliku ja potentsiaalse geograafilise struktuuri erinevustele ei tule pöörata tähelepanu mitte niivõrd hinnangute absoluutväärtustele kuivõrd eelkõige kaubandussuhete potentsiaali üldsuunale, s.t. kas senised kaubandussuhted konkreetse partnerriigi korral on olnud kooskõlas üldiste seaduspärasustega riigi väliskaubanduse geograafilise struktuuri kujunemisel ning millised on olnud suuremad kõrvalekalded. Seda on analüüsitud alapunktides 7.3.3 ja 7.4.

Tabel 7.8. Impordivõrrandi statistilised hinnangud
(mudel I, kaalutud vähimruutude meetod)

	Parameetri hinnang	Standardviga	Olulisuse tõenäosus
Vabaliige	3,731	1,127	0,001
ln (SKP)	0,847	0,058	0,000
ln (KAUGUS)	-1,186	0,148	0,000
D ₃	0,794	0,271	0,004
D ₄	1,102	0,319	0,001
D ₅	0,413	0,189	0,031

$R^2 = 0,804$.

7.3.2. Partnerriikide rahvuslikku rikkust arvestav mudel (mudel II)

Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaali modelleerimisel partnerriikide rahvuslikku rikkust arvestava mudeli baasil on samuti lähtutud kaalutlustest, mille kohaselt kaubanduspartneritena eelistatakse tavaliselt rikkamaid ja lähemal asuvaid riike ning partnerriikide kuuluvus mitmesugustesse riikide ühendustesse ja gruppidesse mõjutab Eesti ekspordi- ja impordivoogude kujunemist. Nendest kaalutlustest tulenevad ka hüpoteesid, mille kohaselt riigi ekspordi ja impordi maht on samasuunalises seoses partnerriikide rahvusliku rikkusega ning vastassuunalises seoses riikide omavahelise kaugusega. Võib arvata, et Eestil on mõnevõrra paremini arenenud

ekspordisuhted Balti mere ning SRÜ riikidega (ajaloolised traditsioonid, hea maine koostööst endise Nõukogude Liidu tingimustes, suhtluskogemused jne.). Eesti liberaalse kaubanduspoliitika tingimustes on partnerriikidel võrdsed võimalused kaupade toomiseks Eestisse. Senistest kaubandussuhetest tulenevalt on püstitatud hüpotees, et mõnevõrra aktiivsem on kaupade importimine Eestisse samuti Balti mere ja SRÜ riikidest.

Statistilise analüüsi olulisemad tulemused on koondatud tabelitesse 7.9 ja 7.10 (tavaline vähimruutude meetod) ning 7.11 ja 7.12 (kaalutud vähimruutude meetod).

Tabel 7.9. Ekspordivõrrandi statistilised hinnangud
(mudel II, tavaline vähimruutude meetod)

	Parameetri hinnang	Standardviga	Olulisuse tõenäosus
Vabaliige	5,516	1,698	0,002
ln (RIKKUS)	0,744	0,086	0,000
ln (KAUGUS)	-1,722	0,206	0,000
D ₁	0,881	0,443	0,050
D ₂	-0,399	0,367	0,281
D ₃	2,177	0,354	0,000
D ₄	1,202	0,450	0,009
D ₅	0,269	0,230	0,246

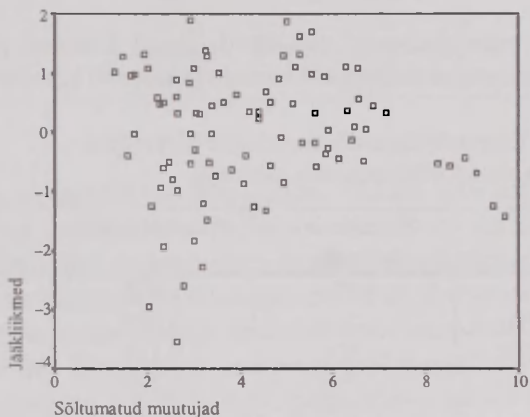
$$R^2 = 0,776.$$

Tavalisel vähimruutude meetodil leitud jääkliikmete ja sõltumatute muutujate hinnangute graafilisest analüüsist nähtub, et jääkliikmete varieeruvus väheneb sõltumatute muutujate hinnangute kasvades, eriti impordivõrrandite korral, mis viitab heteroskedastiivsusele (joonised 7.5 ja 7.6). Seetõttu on järgnevas analüüsis tuginetud kaalutud vähimruutude meetodil saadud hinnangutele (tabelid 7.11 ja 7.12).

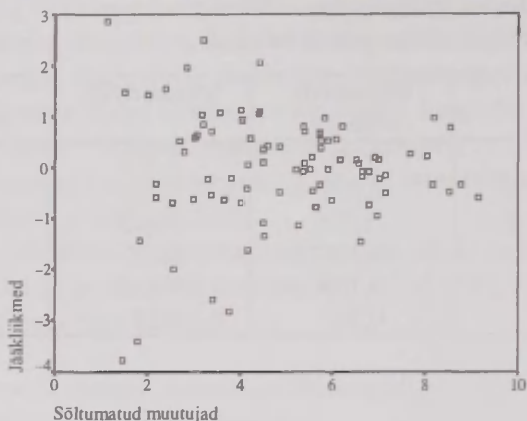
Tabel 7.10. Impordivõrrandi statistilised hinnangud
(mudel II, tavaline vähimruutude meetod)

	Parameetri hinnang	Standardviga	Olulisuse tõenäosus
Vabaliige	0,450	1,558	0,774
$\ln(RIKKUS)$	0,859	0,074	0,000
$\ln(KAUGUS)$	-1,096	0,192	0,000
D_3	0,486	0,327	0,141
D_4	1,130	0,454	0,015
D_5	0,367	0,237	0,125

$R^2 = 0,744$.

Joonis 7.5. Ekspordivõrrandi (mudel II) alusel hinnatud jääkliikmed ja sõltumatud muutujad tavalise vähimruutude meetodi kasutamisel.

Joonis 7.6. Impordivõrrandi (mudel II) alusel hinnatud jääkliikmed ja sõltumatud muutujad tavalise vähimruutude meetodi kasutamisel.

Tabel 7.11. Ekspordivõrrandi statistilised hinnangud (mudel II, kaalutud vähimruutude meetod)

	Parameetri hinnang	Standardviga	Olulisuse tõenäosus
Vabaliige	6,931	1,395	0,000
ln (RIKKUS)	0,706	0,076	0,000
ln (KAUGUS)	-1,802	0,180	0,000
D ₁	0,792	0,425	0,066
D ₂	-0,478	0,323	0,143
D ₃	1,748	0,336	0,000
D ₄	0,823	0,355	0,023
D ₅	0,258	0,207	0,216

$$R^2 = 0,812.$$

Statistilist kinnitust leiavad hüpoteesid, et Eestil on rohkem arenenud kaubandussuhted rikkamate ja lähemal asuvate riikidega. Partnerriigi 1% võrra suurem rahvuslik rikkus mõjutab Eesti ekspordi kasvu keskmiselt 0,7% ning importi keskmiselt 0,8%. Eesti ja partnerriigi suurem vahekaugus mõjutab ekspordi ja importi vähenemise suunas: iga protsent vähendab ekspordi keskmiselt 1,8% ning importi 1,2%. Kinnitust leiab ka hüpotees, et Eestil on

mõnevõrra paremini arenenud ekspordisuhted Balti mere ja SRÜ riikidega ning impordisuhted Balti mere riikidega. Hüpoteesi, et Eesti impordisuhted on paremini arenenud ka SRÜ riikidega saab vastu võtta vaid olulisuse tõenäosusega 0,117 ehk 88,3%-lise usaldusnivoo korral.

Tabel 7.12. Impordivõrrandi statistilised hinnangud
(mudel II, kaalutud vähimruutude meetod)

	Parameetri hinnang	Standardviga	Olulisuse tõenäosus
Vabaliige	1,757	1,183	0,141
ln (RIKKUS)	0,833	0,058	0,000
ln (KAUGUS)	-1,215	0,151	0,000
D ₃	0,415	0,262	0,117
D ₄	0,889	0,323	0,007
D ₅	0,404	0,189	0,036

$R^2 = 0,800$.

Seega on ka partnerriikide rahvuslikku rikkust arvestavatel mudelitel baseeruvad tulemused võrdlemisi stabiilsed, statistiliselt olulised ning kooskõlas majandusteoreetiliste seisukohtadega ja Eesti väliskaubandussuhetega mitmesuguste riikide ühenduste ja gruppidega. Modelleerimisprotsessis konstrueeritud ekspordi- ja impordivõrrandid on hea kirjeldatuse tasemega usaldusnivool 0,95. Mudelitega on kirjeldatud ligi 80% Eesti peamiste ekspordi- ja impordivoogude kujunemisest. Partnerriikide rahvuslikku rikkust arvestava mudeli (mudel II) alusel leitud hinnangud Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaalide kohta on esitatud tabelis 7.13.

7.3.3. Modelleerimistulemuste võrdlevanalüüs

Mõlema modelivariandi korral on uurimisprobleemi majandusteoreetilisest tagapõhjast ning Eesti ja partnerriikide väliskaubanduspoliitikast tulenevalt formuleeritud järgmised hüpoteesid.

Tabel 7.13. Eesti tegelik ning potentsiaalne eksport ja import
1996. a. I ja II mudeli alusel (mln. kr.)

Riik	Tegelik eksport	Eksport mudeli I alusel	Eksport mudeli II alusel	Tegelik import	Import mudeli I alusel	Import mudeli II alusel
Norra	375,80	451,47	468,80	350,00	434,11	436,51
Šveits	279,40	196,36	199,26	466,90	340,45	337,00
Austria	60,00	165,61	155,48	221,40	372,47	343,47
Belgia	307,40	138,05	136,96	536,20	347,70	343,04
Hispaania	25,90	83,17	96,59	208,50	325,83	389,92
Holland	737,30	211,47	215,43	1098,70	531,26	538,13
Iirimaa	63,60	32,52	43,07	154,40	76,27	107,58
Itaalia	235,20	244,36	278,34	1245,90	888,57	1026,28
Kreeka	15,10	31,88	34,99	24,60	87,20	98,58
Portugal	41,60	19,44	19,27	69,10	65,18	65,78
Prantsusmaa	284,40	372,72	376,41	779,20	1300,16	1296,39
Rootsi	2893,40	2888,63	2965,61	3150,20	3872,56	3954,18
Saksamaa	1765,80	1409,22	1332,14	3843,20	3733,53	3388,32
Soome	4585,40	9678,47	9004,62	11259,20	6774,69	6061,34
Suurbritannia	865,70	330,14	344,76	1275,60	1085,50	1127,33
Taani	884,80	873,98	712,17	1089,50	1551,23	1223,67
Bulgaaria	25,90	8,25	9,55	40,80	20,86	24,67
Leedu	1434,90	189,64	295,22	603,70	204,26	340,07
Läti	2067,30	963,33	877,21	747,50	635,63	550,79
Poola	291,20	455,65	451,21	420,10	1061,54	1028,39
Rumeenia	0,40	21,63	18,77	2,60	59,46	49,53
Slovakkia	7,20	19,57	17,19	59,90	41,99	35,49
Sloveenia	3,90	11,97	13,83	17,50	28,77	33,80
Tšehhi	28,90	42,36	41,22	233,10	99,94	94,50
Ungari	16,90	38,15	37,97	247,90	98,00	95,30
Hiina	5,70	15,67	13,76	195,30	136,64	116,21
Iisrael	7,40	31,19	28,52	27,90	63,16	56,49
India	6,00	25,95	28,21	102,00	78,03	85,88
Indoneesia	3,30	7,01	4,96	66,70	31,09	20,95
Jaapan	177,90	111,83	97,53	781,70	669,15	559,68
Korea	124,70	22,59	19,06	639,80	90,75	74,25
Türgi	95,30	81,34	78,03	79,70	146,01	136,63
USA	549,10	181,10	164,69	882,00	1061,20	927,30
Kanada	25,00	36,20	58,26	130,90	142,70	248,76
Armeenia	1,50	14,31	9,90	1,50	10,05	6,58
Aserbaidžaan	18,10	15,56	16,85	6,40	11,90	13,21
Gruusia	15,50	13,38	19,23	1,80	8,81	13,68
Kasahstan	92,90	26,68	28,14	104,60	31,24	33,45
Kõrgõzstan	21,80	7,14	6,65	0,20	6,35	5,94

Riik	Tegelik eksport	Eksport mudeli I alusel	Eksport mudeli II alusel	Tegelik import	Import mudeli I alusel	Import mudeli II alusel
Moldova	115,90	51,81	77,19	21,20	27,14	43,24
Tadžikistan	15,20	5,74	5,19	19,20	4,93	4,48
Türkmenistan	25,50	14,24	12,26	51,00	12,87	10,92
Ukraina	1262,00	831,33	532,84	619,00	574,69	401,88
Usbekistan	96,70	34,13	22,57	302,60	39,24	24,14
Valgevene	484,90	695,03	761,51	166,90	292,94	314,99
Venemaa	4115,90	8995,14	10069,95	5201,70	7292,53	8071,74
KOKKU	24 557,70	30 095,41	30 301,37	37 547,8	34 768,58	34 160,46

Allikas: Eesti statistika aastaraamat 1997; autori arvutused.

- Eesti ekspordi- ja impordivoogude kujunemine on *ceteris paribus* mõjutatud samasuunaliselt partnerriikide sisemajanduse koguproduktist või rahvuslikust rikkusest ning vastassuunaliselt Eesti kaugusest oma kaubanduspartneritest. Et rahvusliku rikkuse näitaja sisaldab peale toodetud kapitali ka infot loodusvarade, inimkapitali ja riigi institutsionaalse struktuuri kohta, võib arvata, et see näitaja on tugevamas seoses riikide ekspordi- ja impordivoogusid iseloomustavate näitajatega.
- Partnerriikide kuuluvus ühendustesse (EL, SRÜ) ja riikide gruppidesse (turumajandusriigid, Balti mere riigid) mõjutab mõnevõrra erinevalt Eesti ekspordi- ja impordivoogude geograafilise struktuuri kujunemist.

Need hüpoteesid said mõlema mudelivariandi puhul statistilist kinnitust. Statistilist kinnitust ei leidnud vaid arvamus, et rahvusliku rikkuse mõju riikide kaubandussuhete kujunemisele on tugevam kui sisemajanduse koguproduktil. Põhjuseks võib pidada asjaolu, et rahvusliku rikkuse näitaja on alles väljatöötamise järgus ega peegelda veel piisavalt adekvaatselt ja võrreldavalt riikide tõelist rahvuslikku rikkust.

Mõlema mudelivariandi korral on nii ekspordi- kui ka impordivõrrandid hea kirjeldatuse tasemega (80% ja rohkem 95%-lise usaldusnivoo e. 5%-lise olulisuse tõenäosuse korral), mudelite parameetrid on statistiliselt olulised, suhteliselt stabiilsed ning kooskõlas majandusteoreetiliste seisukohtadega. Mudelite alusel saab järeldada, et partnerriigi 1% võrra suurem SKP või rahvuslik rikkus

mõjutavad Eesti ekspordi suurenemist keskmiselt 0,7% ning importi keskmiselt 0,8–0,9%. Ühe protsendi võrra suurem vahekaugus Eesti ja partnerriigi vahel mõjutab ekspordi ja importi vähenemise suunas: ekspordi keskmiselt 1,8% ning importi 1,1–1,2%. Et tegemist on logaritmudelitega ning mudelite parameetrite hindamiseks on peale tavalise vähimruutude meetodi kasutatud ka kaalutud vähimruutude meetodit, siis võib arvata, et konstrueeritud mudelites ei ole heteroskedastiivsuse ohust tulenevaid olulisi spetsifikatsioonivigu. Seega võib mõlemaid mudeleid pidada sobivaks kasutada kvantitatiivsete hinnangute andmisel ekspordi- ja impordipotentsiaalile ning Eesti väliskaubanduse geograafilise struktuuri kujunemise üldistele seaduspärasustele.

Statistilised hinnangud Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaalile 46 peamise partnerriigi kohta mõlema mudeli korral on esitatud tabelis 7.13. Samas on toodud ka Eesti tegelik ekspordi ja impordi maht olulisemate partnerriikide kaupa 1996. aastal.

Mõlema mudelivariandi kohaselt ületab Eesti ekspordipotentsiaal tegelikku ekspordi rohkem kui 20% võrra (22,5% mudeli I ning 23,4% mudeli II korral). Seega, konkurentsivõime tõstmise seisukohalt on Eestil oluline reserv tegeliku ekspordi arendamisena tasemele, mis vastab ekspordipotentsiaalile. Eesti ekspordi mahu kiire kasv 1997. aastal (üle 30%) annab tunnistust Eesti väliskaubandussuhete arengust mudelitega I ja II kirjeldatud üldiste seaduspärasuste kohaselt. Eesti tegelik import ületas 1996. aastal potentsiaalset 8–9%. Seega on import Eesti turul jätkuvalt konkurentsivõimeline ning et tegelik eksport on potentsiaalsest väiksem, on seaduspärane, et Eestil on oluline väliskaubandusdefitsiit. Eesti tegelik väliskaubandusdefitsiit ületas 1996. aastal potentsiaalse 70–75% võrra.

Väliskaubandusdefitsiit kaasneb majanduse kiire ümberstruktureerimisega kõigis siirderiikides. Võib eeldada, et Eesti majandus areneb suunas, et edaspidi hakkab ekspordi kasv ületama impordi kasvu ning väliskaubandusdefitsiit hakkab vähenema. Riigi konkurentsivõime tõstmise seisukohalt on vaja arendada majanduspoliitilisi meetmeid, mis toetavad ekspordi kasvu ning suurendavad Eesti kaupade läbilöögivõimet rahvusvahelisel turul. Majanduspoliitiliste meetmete väljatöötamisel on oluline arvestada ka eks-

pordi- ja impordipotentsiaali kvantitatiivsete hinnangutega eri riikide kohta. Järgnevas alapunktis ongi analüüsitud Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaali geograafilist struktuuri, et hinnata tegelike kaubavoogude vastavust potentsiaalsetele olulisemate partnerriikide ja riikide ühenduste kaupa.

7.4. Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaali geograafiline struktuur

Tabelis 7.14 on toodud Eesti ekspordi ja impordi tegelik ning potentsiaalne geograafiline struktuur peamiste partnerriikide kaupa 1996. aastal. Nagu näha, on potentsiaalses geograafilises struktuuris avalduvad seaduspärasused mõlema mudelivariandi korral võrdlemisi sarnased.

Ekspord

Viieteistkümne peamise partnerriigi puhul on Eesti tegelik ekspord 1996. aastal suures osas vastanud potentsiaalsele või seda ületanud. Ekspordipotentsiaal on tegelikust märgatavalt suurem vaid kaubandussuhetes Soome ja Venemaaga ning vähemal määral ka Prantsusmaaga. Hea ekspordipotentsiaal, mis on ületanud tegelikku ekspordi nii 1995. kui 1996. aastal, on Eestil Euroopa Liidu maadest Austria, Kreeka, Hispaania ja Itaaliaga. Aasia suurriikidest on Eestil seni potentsiaalile vastavad ekspordisuhted välja arendamata Hiina, India ja Iisraeliga. Ekspordipotentsiaal ületab tegelikku ekspordi ka enamuse Ida- ja Kesk-Euroopa siirderiikide (v.a. Bulgaaria) puhul. SRÜ riikidest on Eestil peale Venemaa hea potentsiaal ekspordisuhete arendamiseks Valgevene, Armeenia ja Gruusiaga.

Tabel 7.14. Eesti ekspordi ja impordi tegelik ja potentsiaalne geograafiline struktuur peamiste partnerriikide kaupa 1996. a. (osatähtsus koguekspordis ja -impordis %)

Riik	Tegelik eksport	Eksport mudeli I alusel	Eksport mudeli II alusel	Tegelik import	Import mudeli I alusel	Import mudeli II alusel
Norra	1,53	1,50	1,55	0,93	1,25	1,28
Šveits	1,14	0,65	0,66	1,24	0,98	0,99
Austria	0,24	0,55	0,51	0,59	1,07	1,01
Belgia	1,25	0,46	0,45	1,43	1,00	1,00
Hispaania	0,11	0,28	0,32	0,56	0,94	1,14
Holland	3,00	0,70	0,71	2,93	1,53	1,58
Iirimaa	0,26	0,11	0,14	0,41	0,22	0,31
Itaalia	0,96	0,81	0,92	3,32	2,56	3,00
Kreeka	0,06	0,11	0,12	0,07	0,25	0,29
Portugal	0,17	0,06	0,06	0,18	0,19	0,19
Prantsusmaa	1,16	1,24	1,24	2,08	3,74	3,80
Rootsi	11,78	9,60	9,79	8,39	11,14	11,58
Saksamaa	7,19	4,68	4,40	10,24	10,74	9,92
Soome	18,67	32,16	29,72	29,99	19,49	17,74
Suurbritannia	3,53	1,10	1,14	3,40	3,12	3,30
Taani	3,60	2,90	2,35	2,90	4,46	3,58
Bulgaaria	0,11	0,03	0,03	0,11	0,06	0,07
Leedu	5,84	0,63	0,97	1,61	0,59	1,00
Läti	8,42	3,20	2,89	1,99	1,83	1,61
Poola	1,19	1,51	1,49	1,12	3,05	3,01
Rumeenia	0,00	0,07	0,06	0,01	0,17	0,14
Slovakkia	0,03	0,07	0,06	0,16	0,12	0,10
Sloveenia	0,02	0,04	0,05	0,05	0,08	0,10
Tšehhi	0,12	0,14	0,14	0,62	0,29	0,28
Ungari	0,07	0,13	0,13	0,66	0,28	0,28
Hiina	0,02	0,05	0,05	0,52	0,39	0,34
Iisrael	0,03	0,10	0,09	0,07	0,18	0,17
India	0,02	0,09	0,09	0,27	0,22	0,25
Indoneesia	0,01	0,02	0,02	0,18	0,09	0,06
Jaapan	0,72	0,37	0,32	2,08	1,92	1,64
Korea	0,51	0,08	0,06	1,70	0,26	0,22
Türgi	0,39	0,27	0,26	0,21	0,42	0,40
USA	2,24	0,60	0,54	2,35	3,05	2,71
Kanada	0,10	0,12	0,19	0,35	0,41	0,73
Armeenia	0,01	0,05	0,03	0,00	0,03	0,02
Aserbaidžaan	0,07	0,05	0,06	0,02	0,03	0,04
Gruusia	0,06	0,04	0,06	0,00	0,03	0,04
Kasahstan	0,38	0,09	0,09	0,28	0,09	0,10

Riik	Tegelik eksport	Eksport mudeli I alusel	Eksport mudeli II alusel	Tegelik import	Import mudeli I alusel	Import mudeli II alusel
Kõrgõzstan	0,09	0,02	0,02	0,00	0,02	0,02
Moldova	0,47	0,17	0,25	0,06	0,08	0,13
Tadžikistan	0,06	0,02	0,02	0,05	0,01	0,01
Türkmenistan	0,10	0,05	0,04	0,14	0,04	0,03
Ukraina	5,14	2,76	2,09	1,65	1,65	1,18
Usbekistan	0,39	0,11	0,07	0,81	0,11	0,07
Valgevene	1,97	2,31	2,51	0,44	0,84	0,92
Venemaa	16,76	29,89	33,23	13,85	20,97	23,63

Allikas: Eesti statistika aastaraamat 1997; autori arvutused.

Import

Eesti senise viieteistkümne peamise partnerriigi seast on tegelik import 1996. aastal märgatavalt ületanud potentsiaalset Soome, Hollandi ning Belgia puhul. Impordipotentsiaal on ületanud tegelikku importi Venemaa ning vähemal määral ka Rootsi, Taani ja Prantsusmaa puhul. Enam-vähem vastavuses on tegelik import olnud potentsiaalsega kaubandussuhetes Saksamaaga. Euroopa Liidu riikidest on Eestil tegelikku ületav impordipotentsiaal kaubandussuhetes Hispaania ja Kreekaga. Siirderiikidest ületab potentsiaalne import tegelikku Poola ja mõnevõrra ka Rumeenia ning Sloveenia korral. Tegelik import Tšehhist ja Ungarist on olnud potentsiaalsest suurem. Ka tegelik import Hiinast ületab potentsiaalset. Import enamusest SRÜ riikidest on seni olnud kas enam-vähem vastavuses potentsiaalsega või ületanud seda. Madal impordipotentsiaal endistest liiduvabariikidest on üldisi seaduspärasid kajastava mudeli taustal seletatav nende riikide väikese SKP ja rahvusliku rikkusega. Riikide majanduse arenedes võib eeldada ka nende osatähtsuse mõningast kasvu Eesti väliskaubandussuhetes.

Kui võrrelda ekspordipotentsiaali ekspordi mahu tegeliku kasvuga olulisemate partnerriikide suhtes 1997. aastal, siis enamuse riikide puhul, kuhu Eestil on modelleerimise tulemuste kohaselt hea potentsiaal ekspordisuhete arendamiseks, kasvas ekspordi maht keskmisest kiiremini (eksport tervikuna kasvas 1997. aastal 63%). Keskmisest kiiremini kasvas ekspordi maht 1997. aastal Venemaale (80,5%), Rootsi (88,7%), Austriasse (88,3%), Norrassse

(68,7%), Hispaaniasse (3,5 korda), Kanadasse (2,8 korda), Armeeniasse (3,3 korda), Hiinasse (4,5 korda) ja Indiasse (6,7 korda), keskmisest mõnevõrra aeglasemalt Soome (38,6%), Poolasse (36,1%), Itaaliasse (30,4%), Tšehhi (18,7%), Ungarisse (17,8%) ja Valgevenesse (14,3%).

Tabel 7.15. Eesti olulisemate partnerriikide jaotumine potentsiaalsete ja tegelike ekspordi ja impordi mahu alusel 1996. a. andmetel

	Ekspordipotentsiaal suurem kui tegelik eksport (või sellega ligilähedaselt võrdne)	Ekspordipotentsiaal väiksem kui tegelik import (või sellega ligilähedaselt võrdne)
Impordipotentsiaal suurem kui tegelik import (või sellega ligilähedaselt võrdne)	Rootsi, Venemaa, Poola Prantsusmaa, Norra, Hispaania, Kreeka, Austria, Kanada, Iisrael Valgevene, Armeenia, Gruusia Rumeenia, Sloveenia, Slovakkia	Taani Türgi Moldaavia, Aserbaidžaan, Kõrgõzstan
Impordipotentsiaal väiksem kui tegelik import (või sellega ligilähedaselt võrdne)	Soome Itaalia Tšehhi, Ungari Hiina, India, Indoneesia	Saksamaa (ligilähedases vastavuses tegelikule) Holland, Šveits, Belgia, Iirimaa, Portugal, Jaapan, USA, Korea Läti, Leedu Ukraina, Kasahstan, Tadžikistan, Türkmenistan

Allikas: Eesti ekspordi ja impordi modelleerimisel käeolevas uurimuses saadud tulemused.

Eesti suhtes hea ekspordipotentsiaaliga riikidesse oli ekspordi kasv väga väike või isegi mõnevõrra vähenes järgmiste riikide puhul: Prantsusmaa, Kreeka, Gruusia ja Indoneesia.

Seega võib teha järelduse, et 1997. aastal Eesti eksport laienes põhiliselt kooskõlas Eesti ekspordipotentsiaali geograafilise struktuuriga. Sellest võib omakorda järeldada kujunevate kaubandussuhete kooskõla objektiivsete tingimuste ja üldiste seaduspärasustega ning seega suhete otstarbekust ja perspektiivikust. Euroopa Liidu riikidest tuleks Eestil pöörata suuremat tähelepanu kaubandussuhete arendamisele Prantsusmaa ja Kreekaga. Potentsiaalile ei vastanud 1997. aastal ekspordisuhted ka Soome, Poola, Itaalia, Tšehhi, Ungari ja Valgevene puhul.

Riikide ühendustest on Eesti peamisteks kaubanduspartneriteks Euroopa Liit ja SRÜ (tabel 7.16).

Tabel 7.16. Eesti ekspordi ja impordi potentsiaalne struktuur riikide ühenduste puhul 1996. a. (osatähtsus %)

Riikide ühendus	Eksport I mudeli alusel	Eksport II mudeli alusel	Import I mudeli alusel	Import II mudeli alusel
Euroopa Liit	54,8	51,9	55,6	58,4
SRÜ	35,6	38,5	23,9	26,2
Balti mere riigid	84,6	84,8	72,3	72,1

Allikas: Arvutused modelleerimistulemuste põhjal.

Mõlema mudelivariandi kohaselt on Euroopa Liidu riikide osa ekspordis ja impordis üle 50%. Ekspordi puhul on see enam-vähem kooskõlas tegeliku osatähtsusega 1996. aastal. Impordis on Euroopa riikide tegelik osatähtsus mõnevõrra suurem kui potentsiaalne. Euroopa Liidu riikide osa 46 partnerriigi ekspordis oli 1995. aastal 54,5% ja 1996. aastal 52,0% ning impordis vastavalt 67,4% ja 66,5% (Eesti statistika aastaraamat 1996, 1997). Kui analüüsida modelleerimistulemusi ning Eesti ja Euroopa Liidu riikide kaubandussuhete arengut viimastel aastatel, siis ei saa järeldada Euroopa Liidu riikide osatähtsuse olulist jätkuvat kasvu Eesti ekspordis ja impordis. Euroopa Liidu riikide osa Eesti ekspordis oli 1997. aastal langenud 48,7%-ni ja impordis 59,2%-ni. Samas võib järeldada, et Eestil on hea potentsiaal kaubandussuhete arendamiseks Balti mere riikidega (Soome, Rootsi, Saksamaa, Taani, Läti, Leedu, Poola ja Venemaa). Nii ekspordi kui ka impordi puhul

ületab nende riikide potentsiaalne maht tegelikku (tabel 5.17). Balti mere ümbrust on juba ajalooliselt peetud oluliseks kaubanduspiirkonnaks. Ka praeguste siirde- ja integratsiooniprotsesside käigus on Balti mere riigid kujunemas üheks atraktiivsemaks ja kiiresti arenevaks piirkonnaks Euroopa keskosas (Varblane, 1997). Balti mere majanduspiirkonda võib pidada Eesti välisturu nišiks.

Tabel 7.17. Eesti tegelik ja potentsiaalne eksport ning import kaubandussuhetes Balti mere riikidega 1996. a. (mln. kr.)

Riik	Tegelik eksport 1996	Eksport, mudel I	Eksport, mudel II	Tegelik import 1996	Import, mudel I	Import, mudel II
Rootsi	2893,40	2888,63	2965,61	3150,20	3872,56	3954,18
Saksamaa	1765,80	1409,22	1332,14	3843,20	3733,53	3388,32
Soome	4585,40	9678,47	9004,62	11259,20	6774,69	6061,34
Taani	884,80	873,98	712,17	1089,50	1551,23	1223,67
Leedu	1434,90	189,64	295,22	603,70	204,26	340,07
Läti	2067,30	963,33	877,21	747,50	635,63	550,79
Poola	291,20	455,65	451,21	420,10	1061,54	1028,39
Venemaa	4115,90	8995,14	10069,95	5201,70	7292,53	8071,74
Kokku	18038,70	25454,06	25708,13	26 315,10	25125,97	24618,50

Allikas: Eesti Statistika 1997, nr. 1; autori arvutused.

Modelleerimistulemuste kohaselt kuulub SRÜ-le üle kolmandiku Eesti ekspordist ning umbes veerand impordist. Venemaa puhul ületavad nii ekspordi- kui ka impordipotentsiaal küllalt oluliselt tegelikke mahtusid. Üsna hea potentsiaal on Eestil kaubandussuheteks Valgevenega. Teiste SRÜ riikide puhul on tegelik kaubavahetus seni olnud põhiliselt kooskõlas potentsiaalsega või mõningatel juhtudel isegi ületanud seda, eriti impordi osas.

Ida- ja Kesk-Euroopa siirderiikide potentsiaalne osa Eesti ekspordis ja impordis on suhteliselt stabiilne ning kooskõlas tegeliku osatähtsusega, mis 1996. aastal oli ligi 1,5%. Siirderiikide ekspordi potentsiaalne osa on kummagi mudeli puhul ligi 2%. Siirderiikidest tuleva impordi osa oli 1996. aastal 2,7% ning potentsiaalne 4,05% (I mudel) ja 3,7% (II mudel). Potentsiaalse impordi suurem osatähtsus, võrreldes 1996. aasta tegelikuga, tuleb põhiliselt Poola

arvelt. Poola kui Balti mere piirkonda kuuluval riigil on prognooside kohaselt hea koht kaubandussuhetes Eestiga, eriti oma kaupade importimisel Eestisse.

Kaubandussuhetes Läti ja Leedu kui lähemate naabritega avalduvad üldised seaduspärasused loomulikult nõrgemini ning tegelik eksport ja import on rohkem mõjutatud spetsiifilistest teguritest, mis tulenevad peale vahetu naabruse ka pikaajalisest ühisest arengust Balti majandusregioonis. Seetõttu on mõisteta, et nii tegelik eksport kui ka import ületavad Läti ja Leedu puhul potentsiaalset.

Kokkuvõte

Eesti konkurentsivõime seisukohalt on oluline eksportida oma kaupu ning pakkuda siseturul konkurentsi liberaalse kaubanduspoliitika tõttu praktiliselt tollipiiranguteta impordile. On oluline hinnata kvantitatiivselt Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaali eri riikide suhtes, kasutades saadud hinnanguid lisainformatsioonina majanduspoliitika kujundamisel ning väliskaubandusbilanssi stabiliseerivate meetmete arendamisel.

Käesolevas uurimuses on Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaali hindamiseks tuginetud gravitatsioonimudelitele. Gravitatsiooni- mudeli konstrueerimise eeldused on kooskõlas väikese avatud majandusmudeli eeldustega, mille kohaselt ei mõjuta muudatused väikese avatud majanduse nõudluses ja pakkumises maailmahindu ning kaubad, mis toodetakse väikese avatud majandusega riigis, on asendatavad välismaal toodetud kaupadega. Püstitatud eeldused peavad paika ka Eesti kui väikese avatud majanduse korral. Mudeli kasutamise eeliseks on lihtsus ja väike andmevajadus ning modelleerimise aluseks olevate majandusteoreetiliste seisukohtade läbitöötatus.

Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaali hindamiseks konstrueeritud gravitatsioonimudelites on kasutatud kahte lähenemist: mudel I baseerub Maailmapanga andmetel sisemajanduse kogu-

produkti ning mudel II riikide rahvusliku rikkuse kohta. Tuginedes modelleerimise tulemuste sisulisele analüüsile ning mudelite kirjeldatud seaduspärasustele Eesti väliskaubanduse geograafilise struktuuri kujunemisel, võib järeldada, et mõlemad mudelid sobivad *ceteris paribus* kvantitatiivse hinnangu andmiseks Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaalile olulisemate partnerriikide suhtes. Statistilist kinnitust leiavad hüpoteesid, et Eestil on enam arenenud kaubandussuhted rikkamate ja suuremate ning lähemal asuvate riikidega ja partnerriikide kuuluvus erinevatesse ühendustesse (EL, SRÜ) ning riikide gruppidesse (eelkõige Balti regiooni) mõjutab Eesti ekspordi- ja impordivoogude kujunemist mõnevõrra erinevalt. Statistilist kinnitust ei saanud hüpotees, et rahvusliku rikkuse mõju riikide kaubandussuhete üldiste seaduspärasuste kujunemisele on suurem kui sisemajanduse koguprodukti mõju. Rahvusliku rikkuse näitaja sisaldab peale toodetud kapitali ka infot loodusvarade ja inimkapitali kohta. Need tegurid mõjutavad kahtlematult riikide kaubandussuhete kujunemist. Rahvusliku rikkuse näitajad on Maailmapanga poolt alles väljatöötamise järgus. 1996. aastal avaldati vaid esimesed riikide rahvusliku rikkuse hinnangud. Võrreldavaid andmeid riikide sisemajanduse koguprodukti kohta on rahvusvahelistes statistikakogumikes avaldatud juba pikka aega ning võib arvata, et nende leidmise metoodika on stabiilsem ja rahvusvahelise võrreldatavuse seisukohalt rohkem kontrollitud. On otstarbekas hinnata riikide ekspordi- ja impordipotentsiaali mõlema näitaja alusel.

Mudelid on kirjeldanud ligi 80% Eesti ekspordi ja impordi geograafilise struktuuri üldiste seaduspärasuste kujunemisest (usaldusnivool 0,95). Seega muude tegurite (peale partnerriigi rikkuse ja kauguse ning riikide kuuluvuse ühendustesse ja gruppidesse) kirjeldatud on vähem kui viiendik riikide kaubavoogude kujunemisest. Muudeks teguriteks võivad olla mitmesugused riikide ja ärimeeste kokkulepped, lobitöö, äripartnerite varasema koostöö kogemused, asukoht, seadusandlik regulatsioon, tollireeglid jne., samuti puhtjuhuslikud mõjud.

Kaupade ekspordi ja impordi modelleerimise tulemuste põhjal saab tuua järgmised olulisemad Eesti väliskaubandussuhete kujunemise seaduspärasused.

- Modelleerimistulemused kinnitavad Balti regiooni ja EL riikide domineerivat rolli Eesti väliskaubandussuhetes. Mõlema mudelivariandi kohaselt on Euroopa Liidu riikide osa ekspordis ja impordis üle 50% ning Balti mere riikide osa üle 70%. Modelleerimistulemuste põhjal ei saa järeldada Euroopa Liidu riikide osatähtsuse olulist kasvu Eesti ekspordis ja impordis. Küll aga võib loota Balti mere riikide kaubandussuhete elavnemist.
- Märkimisväärne osa Eesti väliskaubanduse käibest kuulub SRÜ riikidele. SRÜ riikidest on Eestil lisaks Venemaale hea potentsiaal kaubandussuhete arendamiseks Valgevenega. Teiste SRÜ riikide potentsiaal kaubandussuheteks Eestiga ei ole eriti kõrge. See on üldisi seaduspärasid kajastava mudeli taustal seletatav nende riikide väikese SKP ja rahvusliku rikkusega. Riikide majanduse arenedes võib kaugemas tulevikus eeldada ka nende osatähtsuse mõningast kasvu Eesti väliskaubandussuhetes.
- Praegustest peamistest kaubanduspartneritest on Eesti ekspordipotentsiaal märgatavalt suurem tegelikust Soome, Venemaa ning mõnevõrra ka Prantsusmaa puhul. Hea ekspordipotentsiaal, mis on ületanud tegelikku ekspordi, on Eestil Euroopa Liidu maadest veel Austria, Kreeka ja Hispaaniaga. Aasia suurriikidest on Eestil seni potentsiaalile vastaval tasemel arendamata ekspordisuhted Hiina, India ja Iisraeliga. Ekspordipotentsiaal ületab tegelikku ekspordi ka enamuse Ida- ja Kesk-Euroopa siirderiikide (v.a. Bulgaaria) puhul.
- Eesti tegelik import peamistest partnerriikidest on märgatavalt ületanud potentsiaalset Soome ja Hollandi puhul. Enam-vähem vastavuses on tegelik import olnud potentsiaallega Saksamaaga puhul. Olulisematest kaubanduspartneritest ületab Eesti impordipotentsiaal tegelikku impordi Rootsi, Taani ja Prantsusmaa korral, Euroopa siirderiikidest Poola ja mõnevõrra ka Rumeenia ja Sloveenia puhul.
- Kaubandussuhetes Läti ja Leedu kui lähemate naabritega on üldiste seaduspärasuste avaldumine nõrgem ning tegelik eksport ja import rohkem mõjutatud spetsiifilistest teguritest, mis tulevad peale vahetu naabruse ka pikaajalisest ühisest arengust

Balti majandusregioonis. Siit tulenevalt on mõistetav, et nii tegelik eksport kui ka import ületavad Läti ja Leedu puhul oluliselt potentsiaalset. Läti ja Leedu ekspordi- ning impordi-potentsiaal on üldisi seaduspärasusi arvestavate mudelite puhul alla hinnatud.

- Eesti ekspordi areng 1997. aastal on toimunud suures osas kooskõlas üldiste seaduspärasuste ning Eesti kohaga maailma-majanduses. Sellest võib järeldada kujunevate kaubandussuhete otstarbekust ja perspektiivikust. Potentsiaalile vastavad ekspordisuhted jäid 1997. aastal arendamata Soome, Venemaa, Prantsusmaa, Kreeka, Poola, Itaalia, Tšehhi, Ungari ja ka Valgevene puhul.

Lõpetuseks võib lisada, et ekspordi ja impordi nagu mis tahes majandusprotsesside modelleerimine saab olla tulemuslik vaid siis, kui modelleerimisprotsessi tulemusi kasutatakse otsustusprotsessis lisainformatsioonina ning nii otsuste langetajad kui ka informat-sioonilised toetajad teevad professionaalset koostööd.

Lisa 7.1. Eesti ja tema olulisemate partnerriikide pealinnade vahelised kaugused (km)

Riik	Kaugus	Riik	Kaugus
Norra	786	USA	6956
Šveits	1791	Kanada	6306
Austria	1358	Armeenia	2542
Belgia	1598	Aserbaidžaan	2744
Hispaania	2890	Gruusia	2403
Holland	1457	Kasahstan	3913
Iirimaa	2002	Kõrgõzstan	3808
Itaalia	2123	Moldova	1405
Kreeka	2381	Suurbritannia	1784
Portugal	3306	Taani	835
Prantsusmaa	1856	Bulgaaria	1864
Rootsi	377	Leedu	527
Saksamaa	1037	Läti	277
Soome	81	Poola	830
Tšehhi	1225	Rumeenia	1669
Ungari	1375	Sloveenia	1631
Hiina	6361	Slovakkia	1298
Iisrael	3127	Tadžikistan	2009
India	5021	Türkmenistan	5156
Indoneesia	10137	Ukraina	1064
Jaapan	7877	Usbekistan	3642
Korea	7111	Valgevene	641
Türgi	2239	Venemaa	870

Allikas: Arvutitarkvara PC Globe, Versioon 2,0.

Lisa 7.2. Maailmapanga hinnangud Eesti ja tema olulisemate kaubandus-parterite sisemajanduse koguproduktile (SKP-le) 1994. a. (mln. \$)

Riik	SKP	Riik	SKP
Eesti	4578	Türgi	131 014
Norra	109 568	USA	6 648 013
Šveits	260 352	Kanada	542 954
Austria	196 546	Armeenia	2607
Belgia	227 550	Aserbaidžaan	3541
Hispaania	482 841	Gruusia	2063
Holland	329 768	Kasahstan	18 167
Iirimaa	52 060	Kõrgõzstan	2666
Itaalia	1 024 634	Moldova	3672
Kreeka	77 721	Suurbritannia	1 017 306
Portugal	87 257	Taani	146 076
Prantsusmaa	1 330 381	Bulgaaria	10 199
Rootsi	196 441	Leedu	5224
Saksamaa	2 045 991	Läti	5817
Soome	97 961	Poola	92 580
Tšehhi	36 024	Rumeenia	30 086
Ungari	41 374	Sloveenia	12 370
Hiina	522 172	Slovakkia	14 037
Iisrael	77 777	Tadžikistan	2009
India	193 606	Türkmenistan	5156
Indoneesia	174 640	Ukraina	91 307
Jaapan	4 590 951	Usbekistan	21 508
Korea	376 505	Valgevene	20 287
		Venemaa	376 555

Allikas: World Development Report 1996.

Lisa 7.3. Maailmapanga 1996. a. hinnangud rahvuslikule rikkusele

Riik	Rahvuslik rikkus (inimese kohta \$)	Inimkapital (osatahtsus %)	Toodetud kapital (osatahtsus %)	Looduslik kapital (osatahtsus %)
Eesti	55 000	72	14	14
Soome	347 000	34	28	38
Venemaa	98 000	15	15	70
Rootsi	496 000	56	16	29
Läti	35 000	68	20	12
Saksamaa	399 000	79	17	5
Leedu	24 000	62	29	9
Taani	463 000	76	17	7
Hollandi	379 000	80	18	2
Ukraina	30 000	77	17	6
Suurbritannia	324 000	83	14	3
Valgevene	53 000	79	11	10
USA	421 000	59	16	25
India	4300	64	25	11
Hiina	6600	77	15	8
Tadžikistan	8500	57	28	15
Armeenia	11 000	79	16	4
Indoneesia	12 000	55	17	28
Aserbaidžaan	14 000	68	25	6
Kõrgõzstan	14 000	53	22	24
Usbekistan	15 000	69	19	12
Gruusia	16 000	65	28	6
Rumeenia	17 000	70	17	13
Moldova	22 000	77	19	4
Bulgaaria	23 000	61	15	24
Kasahstan	31 000	80	19	1
Slovakkia	33 000	78	15	13
Türgi	34 000	72	15	13
Poola	50 000	56	13	31
Tšehhi	50 000	66	15	19
Ungari	63 000	72	18	5
Sloveenia	111 000	67	16	17
Korea	123 000	88	10	2
Portugal	141 000	81	12	7
Kreeka	142 000	75	14	11
Iirimaa	212 000	76	15	9

Riik	Rahvuslik rikkus (inimese kohta \$)	Inimkapital (osatahtsus %)	Toodetud kapital (osatahtsus %)	Looduslik kapital (osatahtsus %)
Iisrael	255 000	86	12	2
Hispaania	268 000	78	13	9
Itaalia	373 000	82	15	3
Belgia	384 000	83	16	2
Austria	394 000	75	18	7
Prantsusmaa	413 000	77	17	7
Norra	424 000	48	22	30
Island	486 000	23	16	61
Jaapan	565 000	81	18	2
Šveits	647 000	78	19	3
Kanada	704 000	22	9	69
Maaailma keskmine	86 000	64	16	20

Allikas: Kaplan, 1996; World Bank, 1996.

8. INIMARENGU JA SEDA KUJUNDAVATE TEGURITE VÕRDLEVANALÜÜS

Janno Reiljan, Maria Hinrikus

8.1. Üldine taust

Alates 1990. aastast uuritakse ÜRO arenguprogrammi (UNDP — United Nations Development Program) raames peaaegu kõigi maailma maade¹ inimarengu taset ja arengutendentse. Ühiskond on väga komplitseeritud nähtus, tema arengus põimuvad tihedalt riigi asukoha ja ajalooga, kultuuri- ja inimtüübiga, kliima ja loodusvaradega seotud iseärasused. Ühine peaks aga kõigile inimestele, ühiskondlikele gruppidele ja riikidele olema püüd suurendada heaolu. Rahva heaolu kõrge tase ja dünaamika on teoreetilise käsitluse kohaselt (vt. käesoleva töö 1. peatükk) riigi konkurentsivõime kõige üldisem väljendaja.

Heaolu kõrge tase on aga suhteline mõiste. Et pole võimalik määrata optimaalset heaolu taset, tuleb püüelda heaolu pideva tõusu poole. Teiselt poolt hinnatakse aga mingi subjekti heaolu alati võrdluses teiste analoogsete subjektidega. Riigi konkurentsivõime

---

¹ UNDP publitseeritud iga-aastased inimarengu aruanded sisaldasid 1990. a. 130 riigi, 1991. a. 160 riigi, 1992. a. 160 riigi, 1993. a. 173 riigi, 1994. a. 173 riigi, 1995. a. 174 riigi ja 1996. a. ning 1997. a. 174 riigi andmeid.

võimet iseloomustab seega riigi võime saavutada rahva heaolu kiire tõus ja kõrge tase, võrreldes teiste riikidega. Paljude riikide kogemuste üldistamine ja võrdlemine võimaldab paremini mõista konkurentsivõime arengu (heaolu tõusu) eri aspekte ja selle saavutamise teid, vahendeid ning probleeme.

20. sajandi teisel poolel tuleb eriti esile tõsta rahva kui terviku nihutamist arengu keskpunkti — riikide (ühiskondade) arengutaseme ja -dünaamika käsitlemist inimeste enamiku heaolu ning elu sisukuse kaudu. Majanduskasv (SKP suurenemine) võib suunduda näiteks välismaale, keskpanga reservi, kaitsekulutustesse ning relvastuse uuendamisse, aga ka väikesearvulise finantsoligarhia rikkuse suurendamisse. Riigi ja teiste ühiskondlike institutsioonide poliitikat saab otstarbekaks ja edukaks hinnata ainult sel juhul, kui majanduskasv aitab kaasa enamiku inimeste (rahva kui terviku) elukvaliteedi tõusule (vt. ptk. 2).

Eesti seisukohalt pakub erilist huvi eelkõige inimareng ühiskonna radikaalsele ümberkorraldamisele asunud endistes sotsialismimaades. Need on Eesti peamised konkurendid kauba- ja kapitaliturgudel. Eesti edu või ebaedu hinnatakse eelkõige võrdluses nendega, sest arenenud industriaalmaade tase on veel kättesaamatu. Totalitaarse sotsialistliku (sisuliselt feodaalse) käsumajandusega ühiskonna üleminek liberaalseks demokraatlikuks turumajandusega tsiviilühiskonnaks võeti (vähemalt väidetavalt) ette selleks, et vabastada ühiskonna arengupotentsiaal poliitilistest kammitsatest. Inimeste vabaduse (valikuvõimaluste), aga ka vastutuse radikaalne suurendamine peaks kaasa tooma inimarengu² kiirenemise või vähemalt selle taseme tõusu. Selles aga väljendubki riigi konkurentsivõime kasv demokraatlikus maailmas.

Siirdeperioodi alguses võis postsotsialistlikes maades aga näha hoopiski inimarengu (eriti materiaalse heaolu) taseme (sageli drastilist) langust. See tendents avaldub selgelt igal aastal avaldatavas ÜRO arenguprogrammi inimarengu aruannetes (UNDP Human Developments Reports 1990–1996) inimarengu sünteetilise

---

² Kõige üldisemalt määratletakse inimarengu tase inimeste valikuvõimaluste ulatuse kaudu (Human Development under Transition. New York: UNDP RBEC, August 1996, lk. 6).

kompleksnäitaja (inimarengu indeksi — IAI³) väärtuste absoluutses ja suhtelises (võrreldes teiste maailma maadega) languses kõigis ühiskonna radikaalse reformimise teele asunud riikides.

Siirdemaade tagasilangust inimarengus püütakse enamasti selektada majandusliku aspektiga. Endiste sotsialismimaade sise- ja väliskeskkonna radikaalne muutus tõi kaasa varasema tööjaotuse ümberkorraldamise vajaduse (paljude varasemate majandusside-mete katkemise), tootmise mahu ja efektiivsuse olulise languse ning selle tulemusena inimeste sissetulekute vähenemise (elatus-taseme languse). Sissetulekute langus vähendab inimeste valiku-võimalusi ja -vabadust ning tekitab raskesti lahendatavaid probleeme indiviidi, perekonna ning ühiskonna kui terviku vajaduste rahuldamisel.

Siirdemaade inimarengus tekkinud raskuste taandamine majandusteguritele vastab enamikul juhtudel ja suurel määral ilmselt tegelikkusele — seda enam, et sissetulekute taset käsitletakse inimarengu näitaja IAI ühe tähtsama komponendina. Inimarengu langus jätkus aga ka neis siirdemaades (nt. Ungaris), kus on juba toimunud pööre majandustõusu poole. Majanduskasv ei too seega automaatselt kaasa positiivset muutust inimarengus (rahva heaolus, riigi konkurentsivõimes). Inimarengu toetamiseks peab ühiskonnas looma vajaliku institutsionaalse, sotsiaalpoliitilise ja psühholoogilise keskkonna, mis suunab majanduskasvu inimese heaoluks vajalike ülesannete ja probleemide lahendamisele.

Senini teostatud inimarengu empiirilistes võrdlevanalüüsides (vt. UNDP Human Developments Reports 1990–1996) suunati põhitähelepanu selle komponentide määratlemisele ning kvantitatiivse mõõtmise probleemidele. Senistes uuringutes seati ülesandeks:

- välja selgitada inimarengu mitmesugused aspektid;
- leida statistilised näitajad inimarengu aspektide adekvaatseks kvantitatiivseks iseloomustamiseks;
- koguda võrreldav statistiline informatsioon näitajate väärtustest eri riikides;

---

³ IAI — riigi inimarengu kompleksnäitaja, mis sünteesib kolm inimeste elu kvaliteeti iseloomustavat komponenti: rahva oodatava eluea keskmine pikkus, haridustase ja sissetulekute tase.

- sünteesida üksiknäitajaist kompleksed näitajad, mis lihtsustaksid riikide inimarengu hindamist ja võrdlust.

Inimarengu (kui riigi konkurentsivõime peamise kriteeriumi) aluste mõistmiseks ja teadlikuks kujundamiseks (juhtimiseks) peab püstitama ülesande laiemalt. Vajalik on:

- esile tuua inimarengut kujundavad (kujunemist selgitavad) tegurid;
- mõõta erisuguste tegurite mõju intensiivsust inimarengu eri aspektidele;
- hinnata kvantitatiivselt riikide inimarengu taseme või dünaamika erinevusi neid esilekutsuvate tegurite kaupa.

Nimetatud ülesannetele lahendusteede leidmine ongi käesoleva ja järgmise peatüki ülesandeks.

8.2. Analüüsi informatsiooniline ja metoodiline alus

1997. aasta augustis ilmus järjekordne ÜRO arenguprogrammi aastaaruanne (Human Development Report 1997). See kogumik (nagu ka 1996. a. avaldatu) sisaldab palju sisukat võrreldavat informatsiooni majanduslike, sotsiaalsete ja demograafiliste arengutingimuste kohta vaatlusalustes maades, sealhulgas esmakordselt ka siirdemaades. See informatsioon, mis nimetatud kogumikes jääb statistiliselt töötlemata ning analüüsimata, on käesolevas uurimuses Eesti inimarengu empiirilise võrdleva teguranalüüsi informatsiooniliseks aluseks.⁴

Inimareng ei olnud nn. sotsialistlikes riikides tunnustust väärivaks uurimisobjektiks. Statistilise andmekogumise alused olid totalitaarses ühiskonnas põhimõtteliselt erinevad demokraatliku

---

⁴ Järgnevalt kasutatud algandmete tabelid on kõik autorite koostatud Human Development Report 1997 lisades toodud andmete alusel (neid vastavalt vajadusele korrastades ja töödeldes), seetõttu eraldi allikale ei viidata.

tsiviilühiskonna statistikas kasutatavatest, mis nõuab statistika-süsteemi radikaalset organisatsioonilist ning sisulist ümberkorraldamist. Seetõttu on inimarengu kajastus nende riikide statistikas veel küllaltki puudulik: väiksema ulatusega ja suuremate moonutustega (vigadega) kui arenenud tööstusriikides.

Arvestada tuleb ka sellega, et informatsiooni rahvusvaheline levik nõuab enamasti paar aastat aega. Et inimarengu analüüsiks koondatakse info mitmesugustest rahvusvahelistest infokogumikest ja rahvuslikud inimarengu uurimisprogrammi bürood on samuti teisesed infokasutajad, siis iseloomustavad inimarengu analüüsid protsesse ja nähtusi kolme-nelja-aastase hilinemisega. Seega käsitleb 1997. aastal avaldatud inimarengu analüüs 1994. a. olukorda. Siirdeperioodil on kolm aastat väga pikk aeg. 1994. aasta tähistab enamikule siirdemaadele (eelkõige NSVL-st vabanenud riikidele) alles ühiskonna elus toimunud murrangu segaseimat ja raskeimat aega, selle alusel on väga raske hinnata ühiskonna funktsioneerimise seaduspärasusi ning edasise arengu tendentse.

Informatsioonilise aluse nimetatud iseärasuste tõttu tuleb käesoleva analüüsi tulemusi vaadelda eelkõige hüpoteesidena (edasise süvendatud ja detailiseeritud analüüsi lähtepunktidena, teaduslikku tõestamist või ümberlukkamist nõudvate väidetena), mitte empiiriliste andmete analüüsiga tõestatud järeldustena. Teaduslikku diskussiooni vajavad kõik analüüsi etapid, alates probleemi püstitamistest ja statistilise informatsiooni valimisest kuni empiirilise analüüsi meetodika etappide sisuni. See nõuab aga väga mahukat ja pikaajalist uurimistööd.

Enamiku tegurite mõju intensiivsust majanduslikule ja sotsiaalsele arengule ei ole võimalik täpselt mõõta ega deterministlike mudelite abil välja tuua. Selliste ühiskondlike protsesside ja nähtuste nagu urbaniseerumine, majanduse harustruktuur ja ressursivarustus, perekonna suurus ja struktuur, sotsiaalse turvalisuse tagamise mehhanismide ülesehitus ning paljude teiste mõju inimarengule on ajalookogemuste üldistamise kaudu tunnetatud ja tõestatud. Siiski on väga raske selgitada tegurite mõju konkreetseid mehhanisme (seoseahelaid) ja kvantifitseerida nende mõju intensiivsust.

Ühiskondlike protsesside uurimisel tuleb peamiselt kasutada kaudseid stohhastilistele mudelitele toetuvaid mõõtmismeetodeid. Käesolevas uurimuses kasutatakse klassikalisi mitmemõõtmelise statistilise analüüsi — korrelatsioon-, regressioon-, komponent- ja klasteranalüüsi meetodeid⁵, mis mõõdavad statistiliste näitajate väärtuste variatsiooni ja kovariatsiooni alusel näitajate seose tugevust, näiteks tegurnäitajate muutumise mõju intensiivsust heaolu taset iseloomustavatele kriteeriumide tasemele ning dünaamikale. Matemaatilise-statistiliste meetodite kasutamisel sotsiaal-majanduslike protsesside modelleerimiseks ja analüüsiks tuginetakse J. Reiljani teoreetilistele töödele (Экономико-математические методы ..., Karu, Reiljan, 1983; Рейльян, 1989) ja pikaajalistele praktilise uurimistöö kogemustele.

Riikide konkurentsivõime empiirilise analüüsi metoodikas võib esitada järgmised eriilmelised andmetöötluse etapid⁶.

1. etapp. Siirdemaade konkurentsivõimet väljendavate näitajate taseme ja dünaamika võrdlevanalüüs. Riigi arenguedu näitajatena kasutatakse inimagu näitaja (inimagu indeksi — IAI) komponente: inimeste oodatava eluea keskmine pikkus sünnimomendil, koolitusega hõivatud noorte osatähtsus ja täiskasvanute haridustase, inimeste keskmine sissetulekutase. Võimaluse korral süvendatakse inimagu analüüsi detailsemate näitajatega (näiteks surmapõhjuste vaatlus eluea oodatavat kestust kujundavate nähtustena). Käsitletakse inimagu näitaja IAI sünteesimisega seotud probleeme ja selle näitaja ülesehituse parandamise võimalusi.
2. etapp. Siirdemaade sotsiaal-majanduslike, demograafiliste ja muude tingimuste kui riigi konkurentsivõimet ja dünaamikat kujundavate (võimalike) tegurite võrdlevanalüüs. Analüüs peab välja tooma nendes tegurites peituvad reservid inimagu taseme tõstmiseks.

⁵ Meetodite tehniline teostus toimus statistilise andmetöötluspaketiga SPSS, versioon 7.5.

⁶ Järgnevalt esitatud inimagu empiirilises analüüsis kõigi etappide tulemusi ei esitata.

3. **etapp. Konkurentsivõime indikaatorite ja tegurnäitajate korrelatsioonanalüüs.** Sellega luuakse esmane pilt tegurite mõju struktuurist ja intensiivsusest inimarengu eri aspektidele vaatlusaluses riikide kogumis.
4. **etapp. Tegurruumi struktuuri ja mõõtmelisuse statistiline komponentanalüüs.** Statistiliste andmete põhjal leitud näitajad on enamasti omavahel korrelatsioonis, mis edasist statistilist analüüsi raskendab (näiteks tegurite multikollineaarsuse probleem mitmemõõtmelises regressioonanalüüsis). Tegurnäitajate statistilised seosed põhjustavad sageli statistiliste mudelite väärinterpretatsioone, mis võivad viia ebaadekvaatsete majandus- ja sotsiaalpoliitiliste järelduste ning otsustusteni. Mitmemõõtmelise komponentanalüüsiga tuuakse välja tegurnäitajate variatsiooni statistiliselt sõltumatud komponendid. Selle tulemusena saab tavaliselt ilma olulise informatsioonikaota mitmekordselt vähendada analüüsitavate tegurnäitajate arvu, s.t. selgub käsitletava tegurruumi tegelik mõõtmelisus. Tegurruumi korrastamine komponentanalüüsi abil muudab edasise analüüsi mitte ainult usaldusväärsemaks, vaid ka selgemaks ja ülevaatlikumaks.
5. **etapp. Vaatlusaluse riikide kogumi klasteranalüüs.** Tegurruumi sünteetilised komponendid on algsetest statistilistest tegurnäitajatest palju paremaks riikide arengu sarnasuste ja erinevuste süstemaatilise analüüsi baasiks. Riikide grupeerumine annab sageli üldisi viiteid arenguedu ajaloolistele, kultuurilistele jms. juurtele.
6. **etapp. Riikide konkurentsivõime näitajate mitmemõõtmeline regressioonanalüüs tegurnäitajate sünteetiliste komponentide alusel.** Regressioonimudelitega esitatakse kompaktses ja ülevaatlikus vormis inimarengu eri aspektide taseme ja dünaamika kujunemise seaduspärasused. Nende abil saadakse kvantitatiivne hinnang tegurite mõju intensiivsusele ja statistilisele usaldatavusele.
7. **etapp. Mudelitega eksperimenteerimine.** Regressioonimudelid võimaldavad leida analüüsiga haaratud tegurite mõjust tulevane vaatlusaluste riikide inimarengu taseme prognoosi. Inimarengu näitajate jääkväärtused (nende variatsiooni selgitamata

osa) võimaldavad aga hinnata analüüsist väljajäänud tegurite mõju suunda ja ulatust riikide inimarengule.

Esimesed kaks etappi esindavad traditsioonilist objektide võrdlust. Riike võrreldakse eraldi kõigi vaatlusaluste konkurentsivõime indikaatorite ja aregunäitajate alusel. Konkurentsivõime ja selle tegurite võimalikele seostele viidatakse teoreetilisest analüüsist ja praktilisest majanduskogemusest lähtudes. Sotsiaal-majanduslike tegurite mõjud on aga erisuunalised (suvaline muutus toimib erinevate seoseahelate kaudu eri suundades ja erisuguse kiirusega) ning avaldavad ühiskondlikele subjektidele erinevat mõju. Seetõttu tuleb seoste kvalitatiivset analüüsi süvendada kvantitatiivsete meetodite rakendamise. Seda eesmärki realiseerivadki meetodika 3.–7. etapp, mille rakendamise tulemused esitatakse 8. peatükis.

Empiirilise analüüsi mõistlik ja võimalik sügavus sõltub otseselt nii püstitatud juhtimisülesandest kui ka statistilise informatsiooni kvaliteedist. Siirdemaade statistikasüsteemi radikaalsest ümberkorraldamisest 1990. aastate algul tulenevad probleemid statistilise andmekogumissüsteemi usaldusväärsuse ning statistiliste näitajate kvalitatiivse määratluse ja kvantifitseerimise meetodika võrreldavuse tagamisel. Statistiliste seosemodelite konstrueerimise kvaliteedile on näitajate kvantifitseerimisel tehtud juhuslike vigade ja isegi meetodika erinevuste mõju võrdlemisi väike, sest erisuunalised vead neutraliseerivad üksteist. Arenguedu näitajate prognoosi- ja jääkväärtuste leidmisel riikide jaoks võivad aga statistikasüsteemist tulenevad vead põhjustada olulisi moonutusi ning ebaadekvaatseid tõlgendusi-järeldusi. Seetõttu tuleb analüüsi süvendamisel riikide kogumi tasandilt üksikute riikide tasandile olla ülimalt ettevaatlik.

Järgnevalt esitatud 19 riigi inimarengu empiirilises võrdlevanalüüsis keskendatakse (töö teemast lähtuvalt) tähelepanu Eestile, tema konkurentsipositsiooni ning selle parandamise võimaluste hindamisele. Sellest lähtuvalt on koostatud ka võrreldavate riikide kogum.

8.3. Riikide konkurentsivõime võrdlevanalüüs

8.3.1. Üldine konkurentsivõime võrreldavates riikides

Eesti konkurentsivõime rahvusvaheliseks võrdlevanalüüsiks võeti käesolevas empiirilises uurimuses koos Eestiga vaatluse alla 12 siirdemaad, lisaks veel naabermaa Soome, Euroopa Liidu majanduslikult arengutasemelt kehvemate hulka kuuluvad Iirimaa, Kreeka ja Portugal ning Ladina-Ameerika väikeriigid Peruu, Ecuador ja Honduras. Võrdlus teiste siirdemaadega tagab Eesti konkurentsivõime tõstmise lähtepositsiooni ja immanentsete probleemide adekvaatse arvestamise. Arenenud tööstusriikide (OECD liikmete) lülitamine võrdlusse annab selgema pildi siirdemaade arenguperspektiividest. Ladina-Ameerika riikide lisamisega avardatakse euroopalikku arenguperspektiivi käsitlust.

Vaatlusalune riikide kogum peaks andma hea võimaluse Eesti tugevate ja nõrkade külgede, arenguvõimaluste ning -pidurite avamiseks. Eesti asus inimarengu tasemelt maailma riikide hulgas selle hinnangu kohaselt 1994. a. 71. kohal, s.t. keskmise kolmandiku paremate hulgas. Eestist inimarengult maha jäävaid maid on vaatlusaluses kogumis kaheksa, temast paremaid kümme. Samas edestab vaatlusaluse kogumi parim riik (Soome) Eestit 63 koha võrra, kogumi mahajäänuim maa (Honduras) jääb aga Eestist 45 kohta tahapoole.

Joonisel 8.1 iseloomustatakse vaatlusaluste riikide jaotust inimarengu taseme alusel (1994. a.⁷).

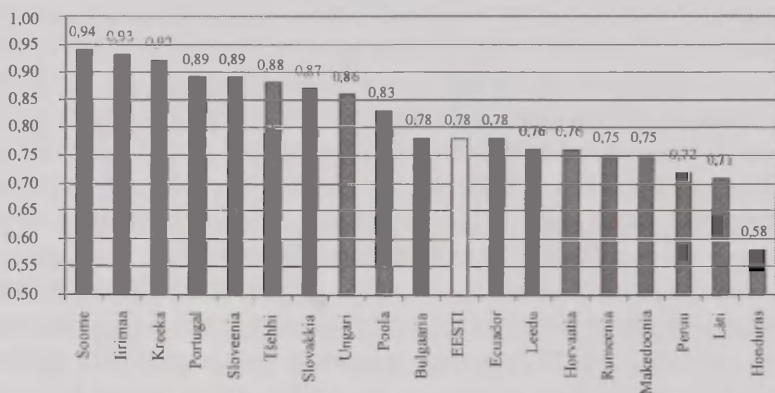
Vaatlusalused maad võib inimarengu taseme alusel jaotada kolme gruppi:

- kõrgem grupp — arenenud tööstusriigid Soome, Iirimaa ja Kreeka;
- keskmine grupp — kõrge inimarengu tasemega siirdemaad Kesk-Euroopast: Sloveenia, Tšehhi, Slovakkia, Ungari, Poola; samal inimarengu tasemel on sisuliselt ka EL liikmesriik Portugal;

---

⁷ 1997. a. avaldatud IAI baseerub 1994. aasta andmetel.

- madalam grupp — Balti riikide kõrval veel Bulgaaria, Horvaatia, Rumeenia, Makedoonia, Ecuador ning Peru, nende riikide inimarengu indeks jääb allapoole kõrge arengutaseme tinglikust piirist $IAI = 0,8$;
- maailmas inimarengu tasemelt 116. kohale jääv Honduras jääb ka vaatlusaluste riikidegrupi madalamast osast kaugele allapoole.

Joonis 8.1. Inimarengu indeks 1994. a.

Siirdemaade inimarengu ja järelikut ka konkurentsivõime tase tundub inimarengu indeksi põhjal maailmas vägagi kõrge olevat. Maailmas 71. kohal asuv Eesti oli 1994. aastal kõigist ülemineku-perioodi tagasilöökidest hoolimata saavutanud 78% sel perioodil maksimaalselt võimalikuks peetavatest inimarengu näitajatest. Siirdemaade parimatest oli mahajäämus ainult 10% ringis. Ühelt poolt näitab see, et Eesti konkurentsivõime pole maailmas sugugi nii madal, kui mõningate majandusnäitajate põhjal võiks oletada. Teisalt ei tohi seda kõrget hinnangut Eesti konkurentsivõimele ka üle tähtsustada, sest IAI spetsiifiline ülesehitus ei võimalda riikide arengutaseme erinevuste ulatust kuigi adekvaatselt hinnata.

IAI sünteesitakse kolme komponendi (osaindeksi) aritmeetilise keskmisena. Osaindeksid kajastavad vaatlusalustes riikides võrreldavalt inimeste oodatava eluea keskmist pikkust sünnimomendil,

inimeste haridustaset ja inimeste keskmist sissetulekutaset (vt. joonis 8.2). Peamiselt diferentseerib inimarengu hinnangut siirdemaades keskmine tulu (ostujõu pariteeti kajastavate hindadega võrreldavaks muudetud SKP inimese kohta). Samal ajal on maailma keskmist tulutaset ületava sissetuleku mõju inimarengu hinnangule sisuliselt elimineeritud⁸, mistõttu siirdemaade mahajäämus arenenud tööstusriikidest tundub suhteliselt väike. Samal ajal on selle vahe tasategemine või ka ainult oluline vähendamine väga raske ja pikaajaline protsess, mis realiseerub ainult vastava suunitlusega majanduspoliitika (sh. institutsionaalse ärikeskkonna) kujundamise tulemusena (vt. 2. ptk.). Arengutaseme erinevuste kvantitatiivsed hinnangud jäävad erisuguses arengustaadiumis maade võrdlemisel ühekülgseks, sest palju olulisemad on sageli ettevõtete majandustegevuse ning inimeste igapäevaelu kvalitatiivsed erinevused.

Joonisel 8.2 võib selgesti näha inimarengu taseme kujunemise kolme mustrit. Arenenud tööstusriikides saadakse kõrgeim hinnang tulutaseme alusel, millele järgneb haridustaseme põhjal antud hinnang ning kõige tagasihoidlikum on hinnang inimeste keskmise eluea oodatavale pikkusele. See tähendab, et inimeste eluea pikkuse suurendamise võimalused on ammendatud ja inimarengus asetub arenenud riikides peamine rõhk elu sisukuse (elatustaseme) parandamisele. Siirdemaadest on tööstusriikidega sarnase inimarengu mustriga Sloveenia, Tšehhi, Slovakkia ja Ungari. Poola ja Ecuadori puhul jääb tulutaseme alusel saadud hinnang maha haridustaseme hinnangust, kuid ületab keskmise oodatava eluea hinnangut.

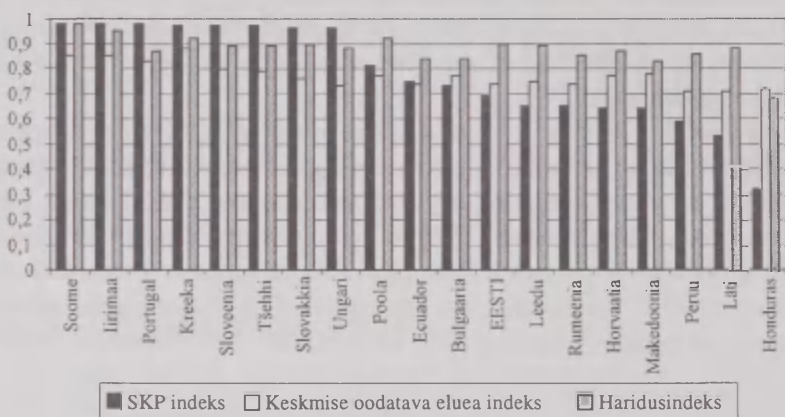
Eesti kuulub aga juba nende riikide hulka, kus peamiseks inimarengut pärssivaks teguriks on madal tulutase. Selle tõstmiseks (majanduse arendamiseks) tehtavad jõupingutused on seega ka Eesti konkurentsivõime tõstmise keskseks probleemiks.

Tulu määravast mõjust inimarengu hinnangule hoolimata, ei saa teiste komponentide tähtsust alahinnata. Inimeste oodatava eluea keskmise pikkuse ja haridustasemes on siirdemaade mahajäämus arenenud tööstusriikidest oluliselt väiksem kui tulutasemes. Selles

---

⁸ Inimarengu indeksi arvutamise spetsiifilised probleemid ja meetodilised alused on esitatud väljaandes: Eesti inimarengu aruanne 1996, lk. 14.

peitub ka siirdemaade peamine erinevus arengumaadest. Seda väljendab aga kõige ilmekamalt asjaolu, et kõigis siirdemaades ületab inimarengu alusel maailmas saavutatud koht sisetulekute alusel saadud kohta. Sisetuleku suurendamise (majanduse arendamise) abinõude planeerimisel ei tohi Eestis eirata ka rahva hariduse ja tervise parandamise vajadusi. Vastasel korral ähvardab Eestit keskmise tulutaseme tõusust hoolimata libisemine arengumaade hulka. Arvestagem sellega, et ligi 40 arengumaal on keskmine sisetulek inimese kohta Eesti omast kõrgem. Eestit eristab arengumaadest ja lähendab tööstusriikidele just nimelt rahva kõrge haridustase.

Joonis 8.2. Inimarengu osaindeksid 1994. a.

Inimarengu komponentide taset käsitleme üksikasjalikumalt peatüki järgmistes alapunktides. Kõigepealt vaatame aga üleminekuprotsessi algusperioodi mõju riikide inimarengule.

Joonis 8.3 demonstreerib ilmekalt dramaatilisi muutusi siirdemaade konkurentsivõimes murranguaastail 1990–1994. Kõigis postsotsialistlikes maades algas inimarengu allakäik juba 1980. aastate lõpul. NSVL inimarengu indeks⁹ oli 1987. aastal

⁹ NSVL koosseisu haaratud maade puhul hakati eraldi andmeid inimarengu kohta esitama alates 1990. aastast.

(IAI_{1987}) 0,92 ning edaspidi vähenes ($IAI_{1988} = 0,908$ ja $IAI_{1989} = 0,873$). Võrreldes NSVL keskmise tasemega 1987. aastal kaotasid vaatlusalused siirdemaad 1994. aastaks oma konkurentsivõimest kuni 37% (Tadžikistan). Eestis langes inimarengu tase 1993. aastaks ligi 18,5%, kuid 1994. aastal hakkas juba olukord paranema ja kaotus moodustas ligi 15,5%. Balti naabritega võrreldes oli tagasilöökk Eesti inimarengus veidi väiksem.

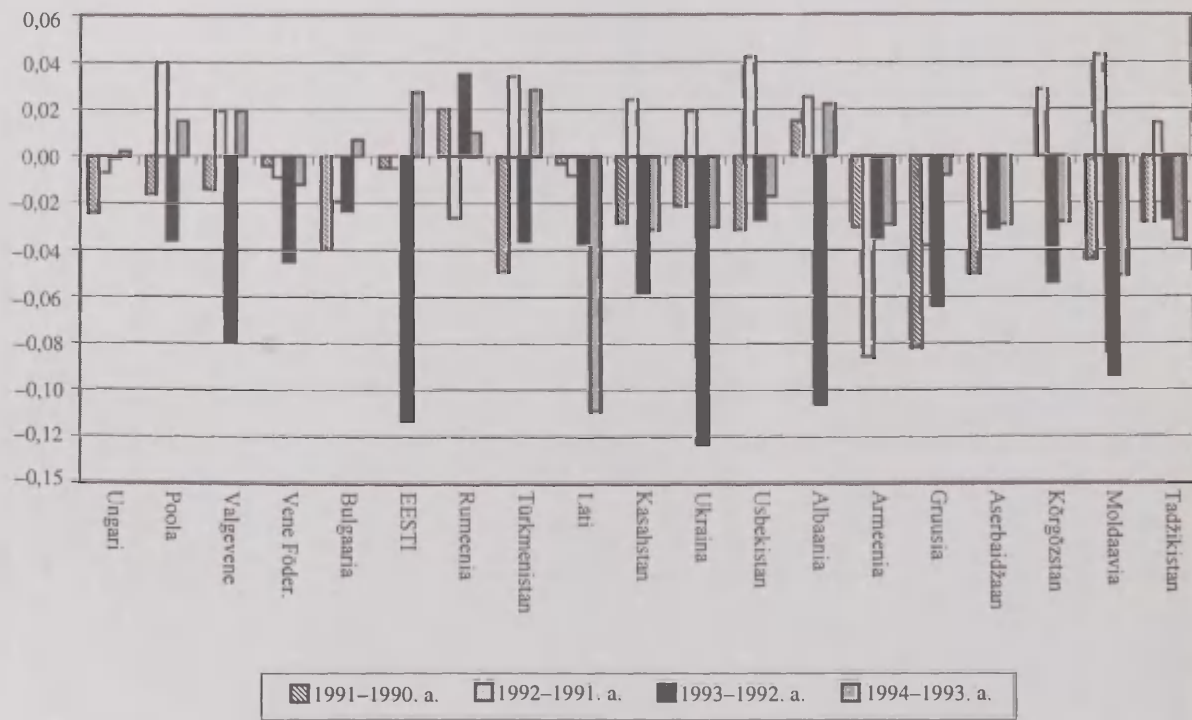
Kesk-Euroopa riikides oli turumajandusele üleminekust tingitud taandareng väiksem kui NSVL koosseisust väljunud riikides (10% piires). Neil tuli ületada peamiselt üleminekuprobleemid, sest seotus NSVL majandusega oli nõrgem ja omariikluse institutsioonid olid vähemalt formaalselt üles ehitatud ning funktsioneerimisvõimelised.

Vastavalt inimarengu taseme alanemisele kaotasid postsotsialistlikud riigid ka oma positsioone maailmas (vt. joonis 8.4). Siirdemaade koha halvenemisele aitas kaasa ka asjaolu, et enamik teisi samal arengutasemel riike arenes sel perioodil oma jõudsalt edasi. Eesti langes neljanda kümne algusest kaheksandasse kümnesse. Kuigi IAI väärtus Eestis 1994. aastal kvantitatiivselt väljenduses tõusis, langes Eesti riikide paremusjärjestuses ometi veel kolm kohta tahapoole. IAI eri aastate väärtuste võrdlemisel tuleb arvestada ka asjaoluga, et selle arvutamise meetodikat on muudetud. Seetõttu väljendab riigi konkurentsivõimet mõneti paremini tema positsioon teiste võrreldes riikidega.

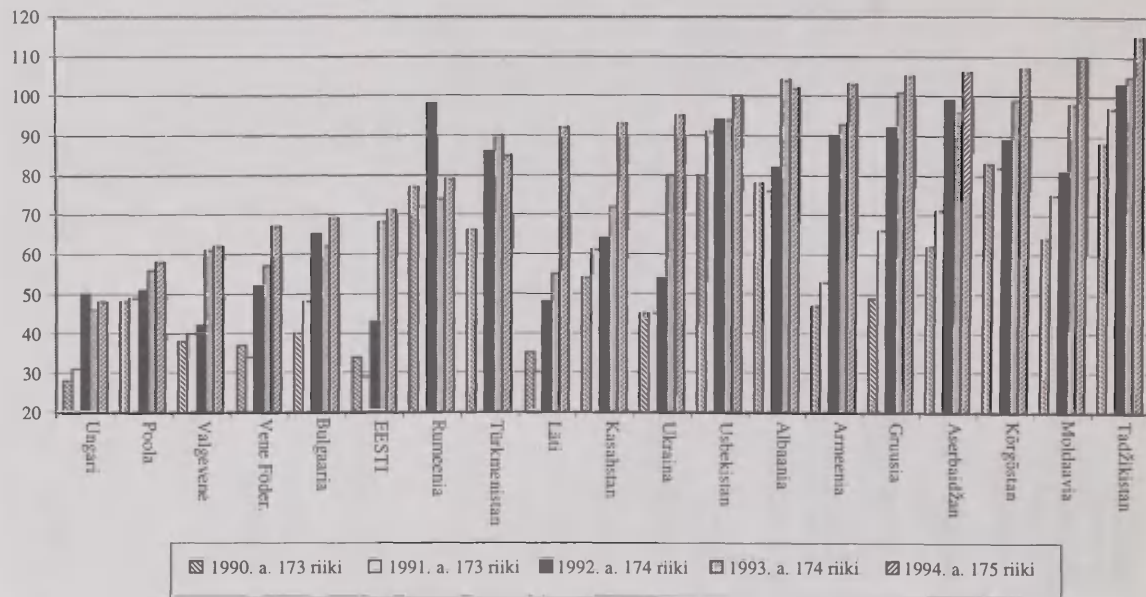
Inimarengut iseloomustab üleminekuperioodi algul ebastabiilsus ja vastuolulisus (vt. joonis 8.5). Seda näitavad riikide inimarengu indeksi absoluutsed ja suhtelised muutused. Eestis toimus inimarengu näitaja oluline langus 1993. aastal, kajastades peamiselt 1992. aasta murrangu toimet elatusasemele (hindade liberaliseerimine ja rahareformiga toimunud Eesti krooni ligi 50%-line devalveerimine vähendas oluliselt siseraha ostuvõimet).

Vastuoluliste muutuste tulemusena on ka siirdemaade omavaheline positsioon oluliselt muutunud: näiteks konfliktidest laastatud Armeenia ja Gruusia langesid kõrge inimarengu tasemega maade hulgast kõige mahajäänudate siirdemaade hulka. Väga rasked olid NSVL majandussüsteemi kokkuvarisemise tagajärjed

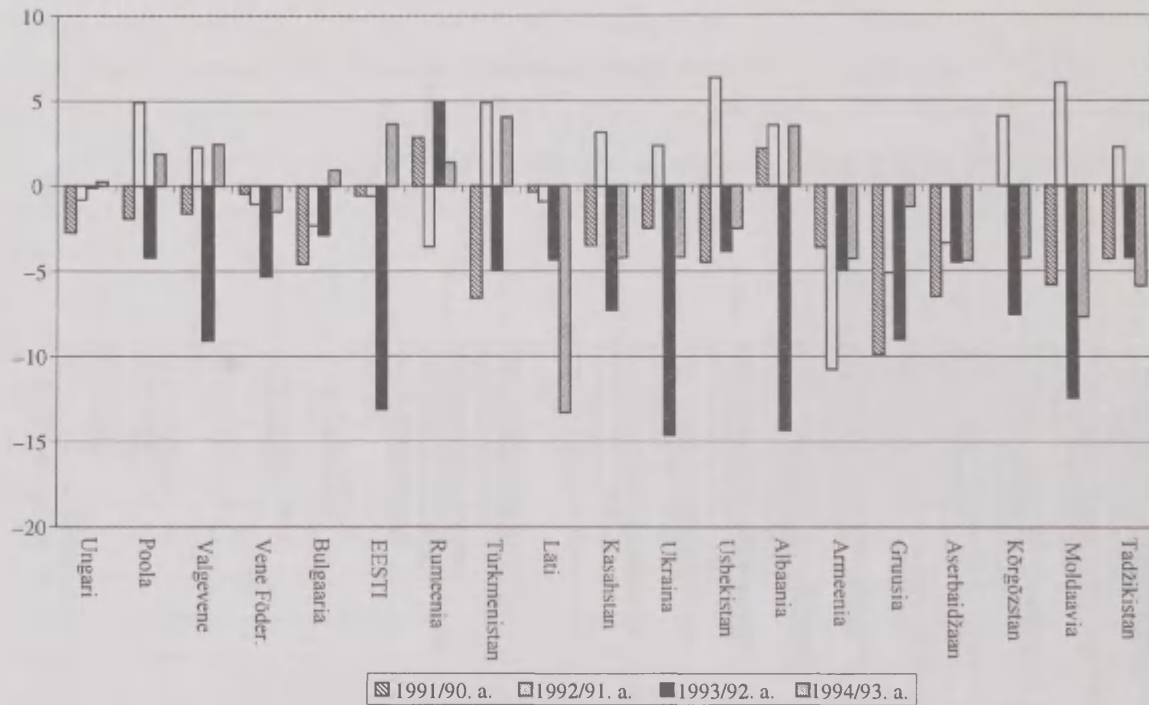

Joonis 8.3. Inimarengu indeksi muutus siirdemaades aastatel 1990–1994.

Joonis 8.4. Siirderiigi koht maailmas inimarengu indeksi alusel aastatel 1990–1994.

Joonis 8.5. Siirdemaade inimarengu taseme suhteline muutus (%) aastatel 1990–1994.

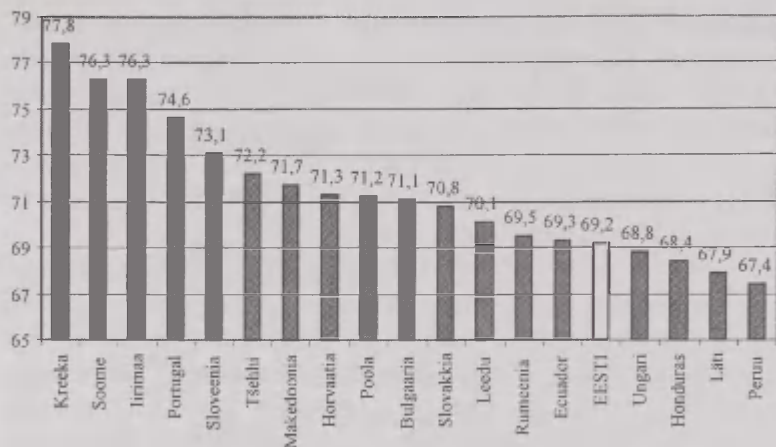
ka väikestele Baltimaadele. Eestil aitas “Soome aken Euroopasse” kiiremini uusi koostööpartnereid leida, mistõttu tagasilöök kujunes teiste Baltimaade omast veidi väiksemaks. Samal ajal on Eesti majanduspoliitikas lähtunud soovist saavutada kiireid tulemusi üksikutes majandusharudes ja regioonides. Sellisest majanduspoliitikast tulenev tasakaalustamatus ähvardab Eesti konkurentsivõime arengut tulevikus tagasilöökidega.

Inimarengu indeks on ühiskonnaelu eri aspekte sünteesiva kompleksnäitajana siiski liiga üldine, et välja tuua selgemaid seaduspärasusi ja teha konkreetsemaid järeldusi. Analüüsi süvendamiseks vaadeldakse järgnevalt üksikasjalikumalt inimarengu peamisi komponente ja nendega seonduvaid nähtusi. Inimareng kajastub väga paljudes eriilmelistes ja mitmetahulistes ühiskonnaelu nähtustes (poliitiline vabadus, eri ühiskondlikest kihtidest pärinevate inimeste arenguvõimaluste võrdsus, sotsiaalne turvalisus jms.). Käesolevas empiirilises analüüsis võetakse vaatluse alla inimarengu kvantifitseeritavad komponendid (oodatav eluiga, haridustase ja tulutase), mis on otseselt lülitatud inimarengu sünteesilise kompleksnäitaja (IAI) arvutustesse. Võimalusel vaadeldakse nende komponentide osanähtusi.

8.3.2. Inimeste keskmine oodatav eluiga ja tervis

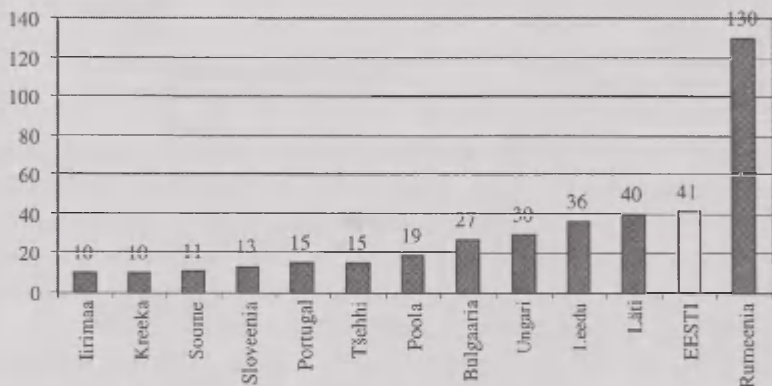
Inimeste oodatav eluiga sünnimomendil sõltub peamiselt enneaegset surma esilekutsuvate tegurite mõjust. Enneaegse surma põhjustest on vaatluse all emade suremus sünnitamisel, liiklusõnnetused, enesetapud, haigestumus südamehaigustesse ja vähki. Inimeste tervist parandada ja eluiga pikendada peavad aitama kulutused tervishoiule — vaatluse all on nende kulude suhe SKP-sse.

Joonis 8.6 toob esile vaatlusaluste riikide inimeste keskmise eluea suure erinevuse. Eesti (69,2 aastat) on inimarengus sellest aspektist hinnatuna mahajäänute hulgas: EL riikidest üle viie aasta ja ka enam kui pool siirdemaadest on selle näitaja poolest Eestist parem. Baltimaadest ületab Eesti Lätit, kuid jääb maha Leedust. Eesti paistab silma just meeste elueaootuse lühidusega, naiste keskmise elueaga oleme veidi paremal järjel.

Joonis 8.6. Keskmine oodatav eluiga 1994. a.

Tervishoiukorraldust ja inimeste terviseteadlikkust mingis riigis iseloomustab küllaltki hästi emade suremus sünnitamisel (vt. joonis 8.7). Eesti on 41 surmajuhtumiga 100 000 elussünni kohta ka siirdemaade viimaste seas. Mahajäämus arenenud riikide näitajast

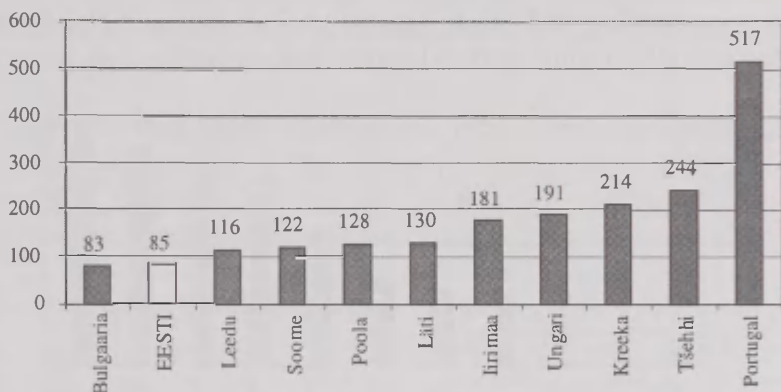
Joonis 8.7. Emade suremus (100 000 sünni kohta) 1994. a.

on keskeltläbi neljakordne. Eesti tervishoiukorraldus ja terviseteadlikkus jääb oluliselt maha ka meie peamiste Kesk-Euroopa konkurentide omast (erandiks erakordselt kõrge emade suremusega

Rumeenia) ja (napilt) ka Leedust ning Lätist. Mahajäämus oma vaesematest Balti naabritest juhib tähelepanu asjaolule, et Eestis ei suudeta oma suuremat majanduslikku potentsiaali rakendada tõhusalt rahva tervise huvides. Arengu planeerimiseks-prognoosimiseks tuleb kõigepealt selgeks teha, kas Eestis eraldatakse tervishoiule vähem raha (väiksem protsent SKP-st) või kasutatakse seda Läti ja Leeduga võrreldes ebaefektiivsemalt.

Nüüdistehnika kasutamisel satub sageli ohtu inimeste elu ja tervis. Eriti käib see kiire autostumise, aga üldiselt kogu transpordisüsteemi arengu kohta tingimustes, kus üldine infrastruktuur (teed ja tänavad) ning inimeste kultuur (käitumine liikluses) jääb tehnika arengust maha. Seda aspekti kajastab küllaltki hästi liiklusõnnetustes surma saanud inimeste arv (vt. joonis 8.8). Liikluskorralduselt on Eesti konkurentsivõimeline mitte ainult enamiku siirdemaadega,

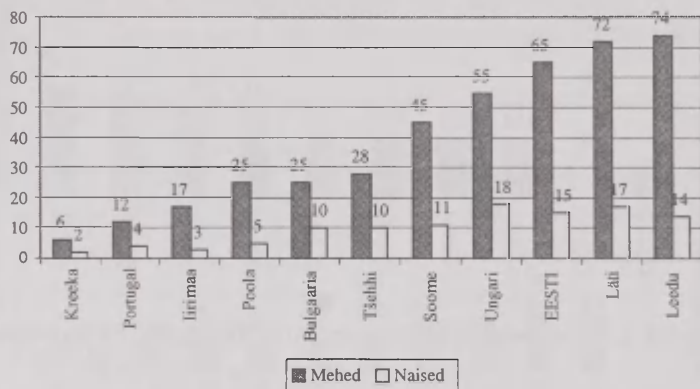

Joonis 8.8. Liiklusõnnetuste ohvrite arv (100 000 elaniku kohta) 1994. a.

vaid oluliselt parem ka vaatlusalustest tööstusriikidest. 85 liiklusõnnetustes hukkunuga 100 000 inimese kohta jääme kolmandiku võrra maha isegi Soomest. Kreeka ületab Eestit ligi 2,5 korda, Tšehhi veidi vähem kui kolm korda ja liikluspõrguna näiv Portugal koguni ligi kuus korda. Eesti nagu teistegi siirdemaade probleem näib peituvat selles, kuidas kiiresti areneva tehnikaga toime tulla. Vähemalt taasiseseisvumise algul (1994. a.) paistis Eesti selles valdkonnas konkurentsivõimelisena, arvestama peab ka autode

väiksemat arvu inimese kohta. Samal ajal tuleks tunnetada tehnika kiires arengus peituvaid ohte, mida võrdluseks valitud arenenud tööstusriikides ei ole õnnestunud vältida. Vastasel korral on järgnevatel aastatel oodata olukorra järsku halvenemist.

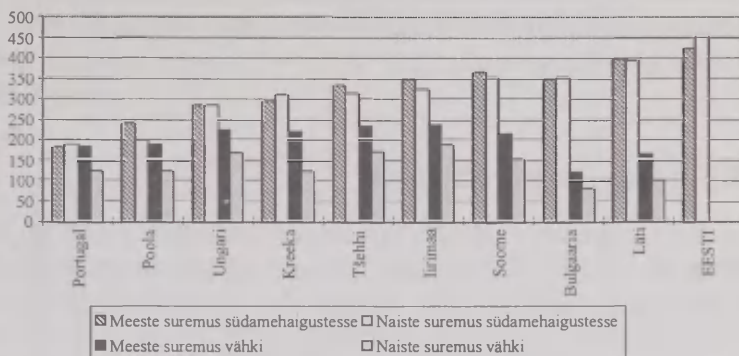
Elukeskkonna inimsõbralikkust ühelt poolt ja inimeste võimet stressiga toime tulla teiselt poolt iseloomustab enesetappude sagedus (vt. joonis 8.9). Sellest aspektist näeb Eesti küll väga halb välja — ainult meie Balti naabritel Lätil ja Leedul on olukord veel kehvem. Peale rahvuse omapära avaldab olulist mõju ebasõbralik (stressi produtseeriv) elukeskkond. Esialgu ei ole veel saavutatud olulist edu rahva põhiosa stressi maandamisel, sest majanduse kasvufaasi saabumisest hoolimata on inimeste olukord äärmiselt ebakindel. Stabiilsust võib luua ainult kindel perspektiiv Eesti ühinemiseks Euroopa Liiduga ja EL sotsiaalmajanduspoliitika ülevõtmine Eesti poolt. See kujuneb aga väga kulukaks. Ettevõtluse konkurentsivõime säilitamise vajadus venitab sotsiaalse stabiilsuse abinõude rakendamise küllaltki pikale ajale.

Joonis 8.9. Enesetappude arv (100 000 elaniku kohta) 1994. a.

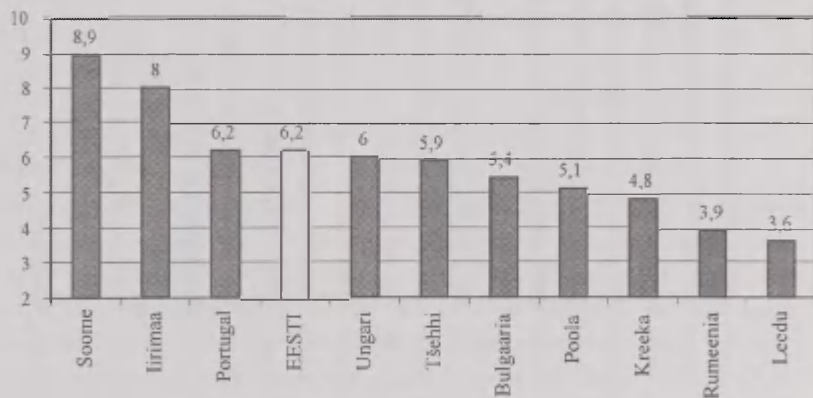
Kaks levinumat enneaegse surma põhjustajat on südamehaigused ja vähkkasvaja. Jooniselt 8.10 ilmneb, et südamehaigustesse suremuselt kuulub Eesti üle 400 juhuga 100 000 inimese kohta kindlalt kehva tervishoiukorraldusega maade hulka. See on järjekordne märk Eesti tervishoiusüsteemi ja terviseteadlikkuse nõrkusest —

arenenud riikide hulka jõudmiseks pole lähemal ajal lootust. Järgmiste aastate jooksul on tarvis selgeks saada mahajäämuse põhjused ja kavandada selle ületamise abinõud.

Joonis 8.10. Suuremus vähki ja südamehaigustesse (pärast 65. eluaastat, 100 000 elaniku kohta) 1994. a.

Joonis 8.11 illustreerib vaatlusaluste riikide kulutusi tervishoiule (SKP-st %). Ilmneb, et hea tervishoid eeldab suuri kulutusi — arenenud tööstusriikides on tervishoiukulude osatähtsus SKP-s suurem kui vaestes siirdemaades. Eesti puhul on aga peamiseks

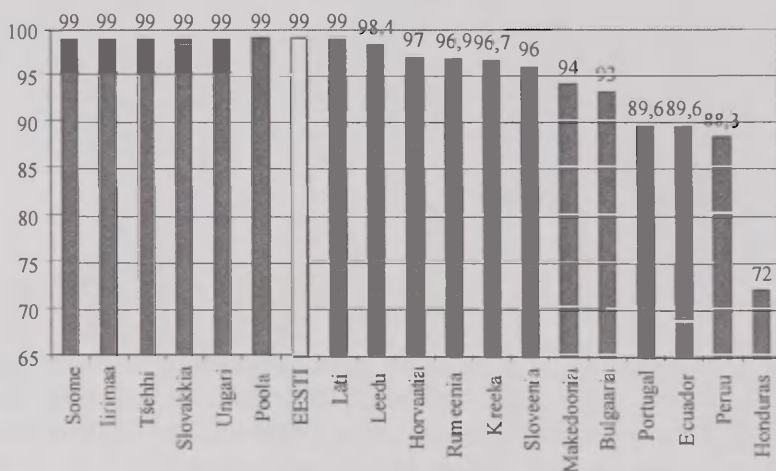

Joonis 8.11. Tervishoiukulud (SKP-st %) 1994. a.

probleemiks ilmselt tervishoiule eraldatud raha kasutamise otsustarbekus ja tõhusus — tervishoiukulude osatähtsusest SKP-s ületas Eesti 1994. a. oluliselt oma konkurente siirdemaadest, kuid elueaja tervisenäitajate järgi kuulus kehvemate hulka. Selles inimarengu valdkonnas paistab Eestil puuduvat selge, tõhus ja realistlik arengukontseptsioon.

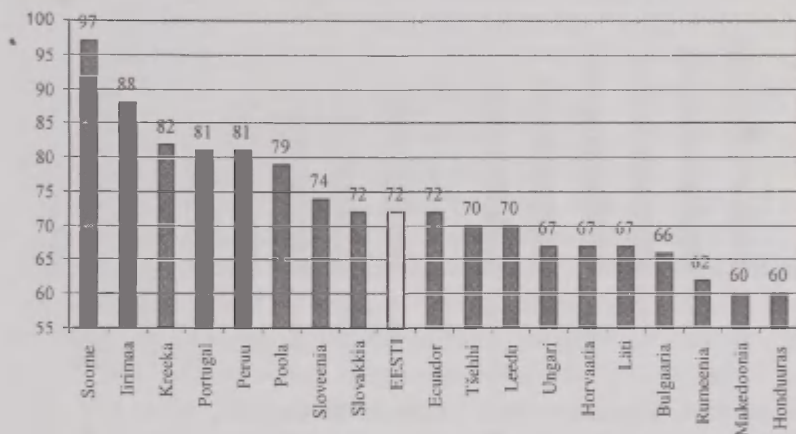
8.3.3. Inimeste haridustase

Inimeste haridustaset kajastav inimarengu osaindeks sünteesib kaks algnäitajat: kaaluga 2 võetakse aluseks täiskasvanute kirjaoskus (kirjaoskajaid täiskasvanute hulgas %) ja kaaluga 1 noorte (6–23-aastaste) koolitusega hõivatus (%). Täiskasvanute kirjaoskusest (vt. joonis 8.12) kuulub Eesti 99%-ga kindlalt maailma paremiku ja ületab paljusid arenenud riike. Seega leiab jälle kinnitust väide, et kõrge haridustase on Eesti peamisi konkurentsieeliseid, kuigi mitte Baltikumis (Läti ja sisuliselt ka Leedu on praktiliselt samal tasemel). Vaatlusaluses riikide grupis on kirjaoskusega probleeme Ladina-Ameerika riikides (Peruus, Hondurases, Ecuadoris).

Joonis 8.12. Täiskasvanute kirjaoskus (%) 1994. a.

6–23-aastaste noorte koolitusega hõivatuselt (72%) jääb Eesti siirdemaade keskmiste hulka, edestades siiski oma Balti naabreid ja peamistest konkurentidest ka Ungarit (vt. joonis 8.13). Euroopa Liidus (aga näiteks ka Peruus) on aga saavutatud oluliselt kõrgem tase. See tähendab, et ka Eestil tuleb oma konkurentsivõime tõstmiseks suunata rohkem ressursse kõrghariduse ja ametikoolituse arendamisele.

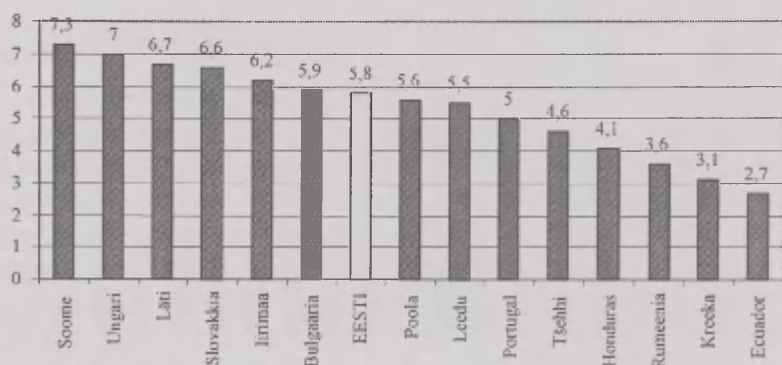

Joonis 8.13. Koolitusega hõivatute osatähtsus 6–23-aastaste hulgas (%) 1994. a.

Liiga vara (noorelt) tööle siirduv madala kvalifikatsiooniga tööjõud ei suurenda Eesti konkurentsivõimet, vaid tähendab niigi väikese inimressursi raiskamist. Tuleks suurendada tähelepanu koolikohustuse täitmisele ja üldhariduskoolist väljalangejate suunamisele jõukohasesse ametikoolitusse. Kas järgimist väärib Soome eeskuj, kus koolitusega on haaratud koguni 97% noortest, on siiski küsitav. Ametikoolitusega peaks paljudel aladel lõpule jõudma enne 23. eluaastat, kõrgharidust aga kõigile soovijatele pakkuda pole majanduslikult otstarbekas (kõigil pole võimeid). Igal juhul ei peaks Eesti suurendama riiklikult finantseeritava kõrghariduse pakkumist enne, kui seniste üliõpilaskohtade finantseerimine pole jõudnud arenenud riikide vastavate kuludega lähedasele tasemele.

Riigieelarveliste hariduskuludega (vt. joonis 8.14) kuulub Eesti (5,8% SKP-st) vaatlusaluse riikide grupi keskmiste hulka. Eesti ületab kaks korda Kreekat ja ligi 10% Portugali, kuid Soome ületab Eestit ligikaudu 25%. Arvestades hariduse tähtsust majanduse konkurentsivõime tõstmisel ja süvenevat kvalifitseeritud tööjõu puudust Eestis, koolitajate järelkasvu leidmise raskusi jms., peaks Eestis hariduskulude osatähtsust SKP-s suurendama.

Joonis 8.14. Riigieelarvelised kulutused haridusele (SKP-st %) 1993–1997. a.

Koolituse finantseerimine tekitab aga üha suuremaid probleeme ka rikastes tööstusmaades ja seetõttu peaks vaesem Eesti otsima süstemaatiliselt teid koolituskulude kasutamise tõhustamiseks ning koolitajate ja koolitavate vastutuse suurendamiseks. Eestis on peamiseks probleemiks ameti- ja kõrghariduse struktuuri vastavusse viimine spetsialistide vajadusega. Käesoleval ajal koolitatakse Eestis suurel hulgal spetsialiste, kelle järele Eestis puudub nõudlus, s.t. kellel puudub otstarbekohane rakendus Eesti rahvamajanduses.

8.3.4. Keskmine tulutase

Inimeste valikuvabadus ja -võimalused sõltuvad oluliselt sissetulekutest. Tulutase on siirdemaades peamine inimarengu indeksi väärtusi diferentseeriv tegur. Seetõttu nõuab rahva rikkuse tase ja

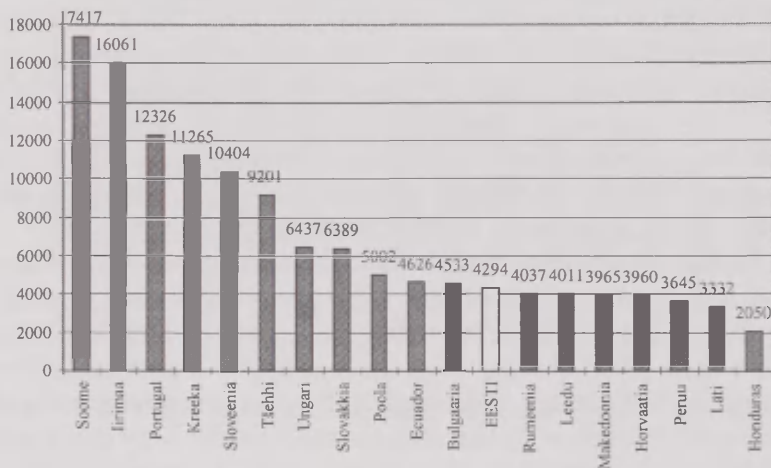
dünaamika eriti põhjalikku analüüsi. Samal ajal on sissetulekunaõtjate võrreldavus riigiti väga keeruline ja senini halvasti lahendatud probleem. See asjaolu vähendab oluliselt rahvusvahelise konkurentsivõime hinnangute usaldatavust.

Riikide tulutasemeid võrreldakse tavaliselt sisemajanduse koguprodukti (SKP) mahu ja dünaamika näitajate abil. Nominaalse rahvuslikus vääringus mõõdetava SKP teisendamine rahvusvaheliselt võrreldavale kujule mingis ühes vääringus (enamasti kasutatakse USA dollarit — USD) on keeruline probleem. Vahetuskursid ei kajasta ligilähedaltki rahvuslike vääringute ostujõu pariteeti, vaid sõltuvad peamiselt kapitali nõudluse-pakkumise vägagi ebastabiilsusest vahetuskurside vahelise suhte muutumisest. Vahetuskurside stabiliseerimisele suunatud keskpankade interventsioonidest valuutaturgudel. Seetõttu ei kajasta vahetuskursiga otse ümberarvutatud SKP näitajad adekvaatselt riikide sissetuleku ostujõu erinevust.

Tulutaseme rahvusvahelise võrreldavuse tagamiseks korrigeeritakse nominaalset SKP näitajat hinnatasemete erinevusi arvestava kordajate süsteemiga. Selle tulemusena saadakse ostujõu pariteedile vastav SKP hinnang. Riigi majanduslikku konkurentsivõimet peaks sel juhul kõige üldisemalt väljendama ostujõu pariteedile vastav SKP inimese kohta otseselt või kaudselt konkureerivates riikides (vt. joonis 8.15). Eesti kuulus 1994. a. sissetuleku alusel vaatlusaluse riikide grupi kehvemate hulka. Eesti mahajäämus arenenud tööstusriikidest on ostujõuga korrigeeritud sissetulekutaseme osas suur (mahajäämus Soomest üle nelja korra), kuid mitte nii suur kui nominaalsete sissetulekuandmete alusel tundub. Samal ajal on inimeste keskmine ostujõud Eestis üle kahe korra suurem kui Hondurases, kuigi siingi tundub erinevus nominaalsete sissetulekunäitajate väärtuste alusel suurem olevat. Eesti sissetulekutase ületab ligi 7% Leedu ja ligi 30% Läti oma. Eestist jäävad tahapoole ka Rumeenia, Makedoonia, Horvaatia ja Peruu.

1994. a. oli Eesti jaoks viimane majanduslanguse aasta. SKP reaalkasvu tempoks hinnati 1995. aastal 4,3% ja 1996. aastal 4,0% (Eesti statistika aastaraamat 1997). 1997 oli juurdekasvutempo juba 11,2%. Seega on Eesti majanduskasv nominaalselt veidi kiirem kui meie peamistel konkurentidel. Kas sellega on saavutatud pööre ka rahva valikuvabaduse suurenemise poole ja kas valiku-

vabaduse kasv on konkurentide omast suurem, sõltub eelkõige ostujõukordajast. Nominaalsete ja ostujõuga korrigeeritud sissetulekunäitajate väärtuste erinevus tuleneb ostujõukordaja väärtuse olulisest varieerumisest riigiti. Rahva elatustaseme hindamisel tuleb aga seda aspekti ka arvesse võtta. Sissetulekutaseme nominaalne otsearvestus (vahetuskursiga ümberarvutatud SKP inimese kohta) näitab Eesti olukorda tegelikult oluliselt paremas valguses.

Joonis 8.15. SKP inimese kohta (ostujõu pariteediga kohandatud, USD) 1994. a.

Ühe-lähedane ostujõukordaja tähendab, et riik ei sekku oluliselt turuprotsessidesse (ei moonuta turuhindade struktuuri). Samal ajal tuleb arvestada ka seda, et riik hoiab eelarvekulusid piirates madalal ka üldist sissetulekataset. Peamiselt riigieelarve kaudu rahastatavates tööjõu kõrget kvalifikatsiooni nõudvas hariduses, kultuuris ja tervishoius hoiab riik palgad madalal, tunduvalt allpool arenenud tööstusriikide vastavat palgataset (rahvamajanduse keskmisega võrreldes). See surub töötasu allapoole kõigis valdkondades, sealhulgas ka erasektoris.

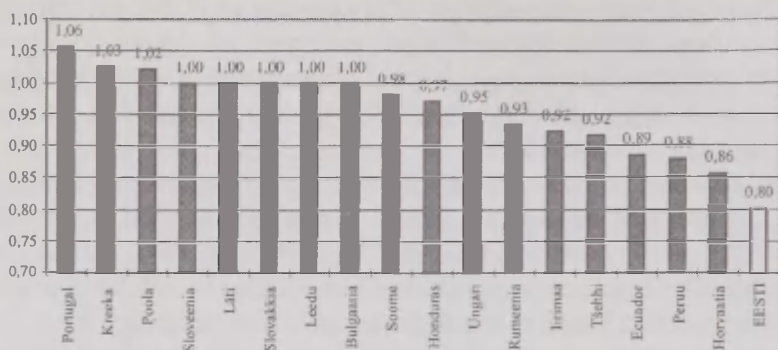
Riikide ostujõukordaja erinevusi ja dünaamikat analüüsides tuleb arvestada, et see arvutatakse reaalsissetulekute alusel, s.t.

inflatsiooni erinevuse mõju on juba elimineeritud. Seega kajastab ostujõukordaja muutus eelkõige ostukorvi struktuuri muutust. Nominaalne ostujõud väheneb isegi hindade üldise stabiilsuse juures, kui inimese ostukorvi lisandub varem tasuta (avaliku sektori poolt) pakutud hüvesid.

Eestis avaldavad ostujõukordajale mõju vastuolulised tendentsid: mitmete hindade puhul jätkub riigi reguleeriv roll, kuid riigi kontroll on nõrgenenud ja paljusid reguleeritavaid hindu püütakse lähendada kõrgelt arenenud riikide hinnatasemele; riik hoiab endiselt kunstlikult madalal hariduskulutused, kuid õpetajate protestid sunnivad nende reaalsele tööpanusele mittevastavaid palku tõstma ja üha enam inimesi Eestis ostab endale haridus- või täiendkoolitusteenust vabaturul; ka lisaks reguleeritud hindadega tervishoiule tuleb üha enam tervishoiuteenuseid osta vabaturult. Seega on ostujõukordaja muutumise prognoosimine üldiselt väga liberaalse majanduskorraldusega Eestiski keeruline. Loodetavasti pole ostujõukordaja 1994. aastaga võrreldes Eestis siiski oluliselt vähenenud ja SKP pole suurenenud mitte üksnes nominaalselt, vaid ka ostujõu pariteeti arvestades. Praeguste ühiskonnakorralduse liberaalsete põhimõtete valitsemisel tuleb aga lähematel aastatel Eestis siiski oodata ostujõukordaja vähenemist, mis neelab mõningase osa nominaalsest SKP kasvust.

Riikide sissetulekutaset hinnatakse ja võrreldakse tavaliselt sise-majanduse koguprodukti (SKP) alusel inimese kohta. Selline käsitlus sobib tingimustes, kus väliskapitali liikumine on tagasihoidlik ja roll riigi majanduses väike ning riikidele, mille puhul kapitali sisse- ja väljavool on enam-vähem tasakaalus. Olukord muutub aga juhul, kui väliskapital saab majanduses olulise kaalu ning riigi kapitalipaigutused välismaale on tagasihoidlikud. See tähendab, et SKP-st langeb oluline osa välisresidentide arvele ning kodumaistele residentidele kuuluv rahvamajanduse koguprodukt (RKP) on SKP-st oluliselt väiksem. Sellisel juhul väljendab SKP inimese kohta vaatlusaluses riigis kaudselt küll tootlikkuse, kuid mitte sissetulekute taset.

RKP statistiline kajastamine on veel halvasti arenenud ja seetõttu on riikide sissetulekute ja tootlikkuse erinevuse võrdlus raskendatud. Vaatlusaluse andmekogumi põhjal moodustas RKP Eestis 1994. a. ainult ligi 80% SKP-st (vt. joonist 8.16).

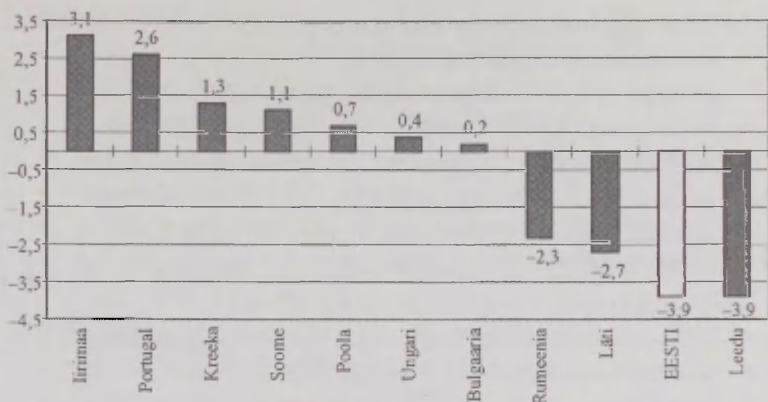

Joonis 8.16. RKP suhe SKP-sse 1994. a.

See näitaja on Eestis madalaim kogu vaatlusaluses riikide kogumis. Järelikult on kasutatud andmete alusel Eesti residentide sissetulekud 20% väiksem, kui SKP põhjal võiks oletada. Korrigeerides ostujõule vastavat SKP-d inimese kohta RKP ja SKP suhtega, muutub oluliselt sissetulekutasemete võrdlevhinnang: Eestis ja Leedus oli 1994. a. residentide sissetulekutase enam-vähem võrdne ja ainult ligi 3% kõrgem kui Lätis. Olemasolevad andmed ei võimalda teha suuremaid üldistusi (andmed ei ole piisavalt usaldusväärsed), kuid see aspekt nõuab Eesti arengustrateegiate kavandamisel tähelepanu. Rahva arenguvõimalusi ei määra üksnes tootlikkuse, vaid eelkõige sissetulekute tase. Kui sissetulekud tootlikkuse tõusust hoolimata ei suurene, siis on edaspidi karta inimarengu ja seega riigi konkurentsivõime pärssimist.

Joonis 8.17 iseloomustab RKP mahu (inimese kohta) aastakeskmist muutust 1980–1993. Siirdemaade puhul iseloomustavad need peamiselt üleminekust tingitud tagasilöögi ulatust. Eestis kujunes see üheks suuremaks. Kahtlemata sundisid järsud reformid Eesti majandust kiiremini kohanduma muutunud tingimustega, kuid edasises arengus tuleb edu saavutamiseks pöörata rohkem tähelepanu stabiilsusele. See kujuneb järgmise viie aasta keskseks strateegiliseks probleemiks, sest integreerumine Euroopa Liitu eeldab riigi sotsiaal-majanduslikku stabiilsust.

Joonis 8.17. RKP mahu aastakeskmine juurdekasvutempo 1980–1993.

8.4. Riikide konkurentsivõimet kujundavate tegurite võrdlevanalüüs

8.4.1. Tegurite struktuur

Riikide areng, s.t. ka konkurentsivõime, sõltub hulgast teguritest. Palju tähtsaid arengutegureid (ajaloost tulenev arengutrajektor, kultuuriline ja psühholoogiline keskkond, sise- ja välispoliitilised arengutingimused jms.) saab hõlmata peamiselt üksnes kvalitatiivse analüüsiga. Seetõttu jääb käesoleva peatüki empiiriline analüüs tegurite koosseisult paratamatult piiratuks, võrreldes 1. peatükis toodud tegurite hulga. Samal ajal kajastub kvalitatiivsete arengutegurite mõju suures ulatuses ka (kuigi kaudselt, vahendatuna) empiirilisel mõõdetavates arengutegurites. Kvalitatiivsete süvategurite mõjuga tuleb eelkõige arvestada statistiliste mudelite interpreteerimisel ja analüüsil.

Riigi konkurentsivõimet kujundavatest teguritest kajastuvad maailma inimarengu 1996. ja 1997. a. aruannetes (Human Development Report 1996, 1997) ning võetakse käesoleva empiirilise analüüsi aluseks järgmised.

1. Loodud väärtuse (sissetuleku) kasutamine:
  - eratarbimise osatähtsus SKP-s;
  - avaliku sektori tarbimise osatähtsus SKP-s;
  - kodumaiste investeeringute suhe SKP-sse;
  - kogusäästu suhe SKP-sse;
  - riigikaitsekulude suhe SKP-sse;
  - avaliku sektori hariduskulude suhe SKP-sse;
  - avaliku sektori tervishoiukulude suhe SKP-sse.
2. Rahvamajanduse struktuur sektorite lõikes:
  - põllumajanduse osatähtsus RKP loomisel ja tööhõives;
  - tööstuse osatähtsus RKP loomisel ja tööhõives;
  - teeninduse osatähtsus RKP loomisel ja tööhõives.
3. Välismajandussuhete tihedus:
  - ekspordi mahu suhe SKP-sse;
  - impordi mahu suhe SKP-sse;
  - sõltuvus väliskaubandusest (ekspordi ja impordi mahu summa suhe SKP-sse);
  - ekspordi ja impordi mahu suhe;
  - maksebilansi jooksevkonto saldo suhe SKP-sse;
  - inflatsioon aastakeskmise (1980–1993).
4. Tööturg:
  - tööjõu osatähtsus elanikkonnas;
  - tööjõu tulevase asendamise suhe;
  - tööpuuduse tase (töötute suhe tööjõusse).
5. Rahvastik:
  - rahvaarv;
  - rahvaarvu keskmine juurdekasvutempo 1960–1993;
  - ülalpeetavate suhe tööjõusse;
  - rahvastiku tihedus (inimesi ruutkilomeetri kohta).
6. Loodusressurssidega varustatus ja nende kasutamine:
  - uuenevad siseveeressursid inimese kohta;
  - majanduslik energiakasutus inimese kohta;
  - SKP energiaühiku kohta;
  - haritava maa osatähtsus riigi pindalas ja haritav maa hektarites inimese kohta;
  - metsa ja metsamaa osatähtsus riigi pindalas ning mets ja metsamaa hektarites inimese kohta.

7. Naiste roll ühiskonnas:

- naiste keskmine oodatav eluiga sünnimomendil;
- fertiilsus (lapsi naise kohta);
- fertiilsuse muutus 1970. aastaga võrreldes;
- naiste suremus sünnitamisel;
- naiste osatähtsus riiklikus haldusaparaadis;
- naiste osatähtsus ministeeriumide ametnikkonnas;
- naiste osatähtsus madalamate valitsusasutuste ametnikkonnas.

8. Riigikaitse:

- kaitsekulude suhe SKP-sse;
- riigikaitsekulud inimese kohta;
- sõjaväelaste osa elanikkonnas.

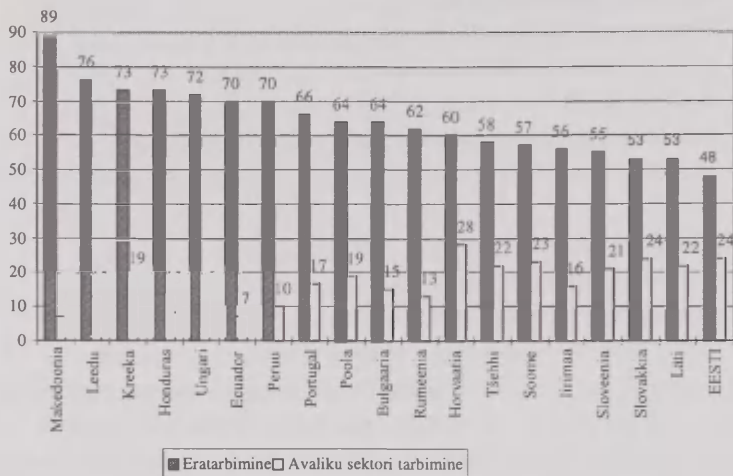
Ühiskondlike protsesside kvalitatiivsest analüüsist ja ajaloolisest kogemusest on teada, et need näitajad mõjutavad (otseselt või kaudselt, suuremal või vähemal määral) riigi konkurentsivõimet. Enne nende tegurite mõju intensiivsuse ja ulatuse matemaatilist-statistilist modelleerimist ning mõõtmist tuleb aga analüüsida Eesti positsiooni iga teguri kohta eraldi. See võimaldab paremini mõista nii empiirilise modelleerimise tulemusi kui ka põhistada neist mudelitest tehtavaid järeldusi ja prognoose.

8.4.2. Sissetuleku kasutamise eesmärgid ja struktuur

Kõigepealt võtame vaatluse alla SKP kasutamise struktuuri. Vastavate andmete alusel ilmneb riikide sotsiaalmajanduspoliitika väga suur erinevus. Võrdlus teiste riikidega võimaldab saada esmase ettekujutuse Eesti majandusarengu alustest.

Investeeringuteks rahaliste vahendite kogumise seisukohalt on esmase tähtsusega jooksva tarbimise osatähtsuse vähendamine. Eratarbimise ja avaliku sektori tarbimise suhet SKP-sse illustreerib joonis 8.18. Siit ilmneb selgelt Eesti senise majanduskasvu allikas. 1991. ja 1992. aasta hüperinflatsiooniga ning Eesti krooni väga suure devalveerimisega (ligi 50%) rahareformi käigus suruti Eestis eratarbimine pretsedenditult väikeseks (48% SKP-st). See andis Eesti ettevõtlusele tohutu eelise, võrreldes teiste vaatlusaluste riiki-

dega nii investeringuteks säästude mobiliseerimisel kui ka jooksvate tootmiskulude madalal hoidmiseks.

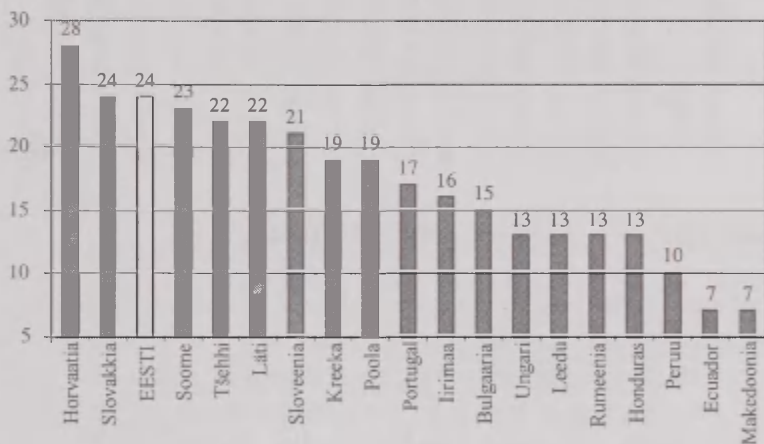

Joonis 8.18. Tarbimine erasektoris ja avalikus sektoris (SKP-st %) 1994. a.

Eratarbimise suhe SKP-sse iseloomustab selgelt Baltimaade radikaalset erinevust sotsiaalmajanduspoliitika seisukohalt. Läti arendab Eestiga sarnast poliitikat, aga vähem radikaalses vormis ja on lähemal optimaalsena tunduvale ühiskonna stabiilsust tagavale Iiri-maa ja Soome mudelile. Leedu arendab aga radikaalselt teistsugust poliitikat ja kuulub erakordselt kõrge eratarbimise tasemega riikide hulka — eratarbimise osatähtsus SKP-s oli 1994. aastal ligi 30 protsendipunkti suurem kui Eestil. Eesti poliitika kindlustab majandusarengu kiirema, kuid lühiajalise edu. Madal eratarbimise tase tekitab pikemas perspektiivis probleeme tööjõu taastootmisel ja kvaliteedi tõstmisel. Tööjõud on aga maavaradevaeses Eestis peamine arengutegur ja selle arengu pärssimine vähendab tulevikus Eesti konkurentsivõimet. Eesti lähemate aastate arengustrateegias tuleb ette näha eratarbimise osatähtsuse suurendamine SKP-s ligi 10 protsendipunkti võrra, suunates selle kasvu vastavate majandus-

poliitiliste abinõudega inimeste elutingimuste parandamisele ja tööjõu kvaliteedi tõstmisele¹⁰.

Avaliku sektori tarbimine erineb eratarbimisest. Kuigi selle puhul on samuti tegemist peamiselt jooksvate kuludega, mille suurendamine vähendab vahendite akumul eerimist invest eeringuteks, lähevad avaliku sektori kulutused ühiskondliku infrastruktuuri loomiseks ja stabiliseerimiseks. Sageli on nad loomult invest eeringud: hariduskulud on otsesteks pikaajalisteks invest eeringuteks tööjõu kvaliteeti. Riigi konkurentsivõime seisukohalt on väga suur tähtsus riiklike institutsioonide ladusal ja tõhusal tõöl. Eesti on avaliku sektori tarbimise osatähtsusest (24% SKP-st — vt. joonis 8.19) peaaegu kõigest vaatlusalustest riikidest eespool. See tähendab, et lähemate aastate arengu strateegia peaks esiplaanile tõstma avaliku sektori kulutuste osatähtsuse vähendamise SKP-s või nende vahendite kasutamise tõhususe suurendamise.

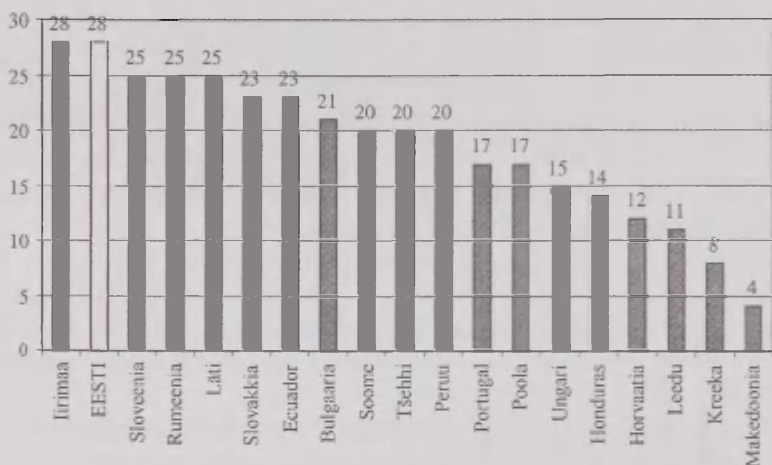
Joonis 8.19. Avaliku sektori tarbimise osatähtsus (SKP-st %) 1994. a.

Joonis 8.20 toob selgelt esile, et iseseisvusperioodi algaastail oli Eestis säästu osatähtsus SKP-s üks suuremaid vaatlusaluses riikide-

¹⁰ 1995. aastal oli eratarbimise suhe SKP-sse Eestis 57,1%, Lätis 59,4% ja Leedus 69,4% (vt. The Baltic States ..., 1997, lk. 26).

grupis, eelkõige tänu erakordselt madalale eratarbimise tasemele. See võimaldas peatada majanduslanguse ja andis tugeva tõuke majandustõusu saavutamiseks. Nii kõrge säästumäär ei saa aga kesta pikka aega, eriti tarbimise madalat taset arvestades. Eesti ettevõtluse arengustrateegiaid kujundades tuleb arvestada säästu osatähtsuse langemisega u. 20% tasemele SKP-st¹¹, mis tähendaks Soomega sarnase säästu stimuleeriva poliitika kujundamist ka Eestis.

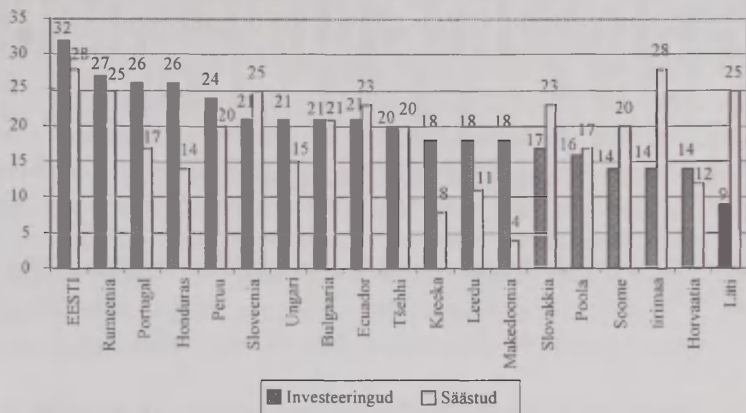

Joonis 8.20. Säästu osatähtsus (SKP-st %) 1994. a.

Kodumaiste investeeringute mahu suhtelt SKP-sse oli Eesti kõrgeist säästumäärast tulenevalt 1994. a. vaatluseluse riikide grupi üks paremaid. Investeeringute mahtu suurendasid ka välisallikad, mille arvel investeeringute suhe SKP-sse ületas säästude suhet SKP-sse u. 15%. Kolm Baltimaad esindavad selles kolme täiesti erinevat arenguvarianti. Kuigi Lätis oli Eestiga peaaegu võrdne säästukaldumus (25% SKP-st), moodustasid kodumaised investeeringud ainult 9% SKP-st — säästudest investeeriti kodumaal ainult u. 35%.

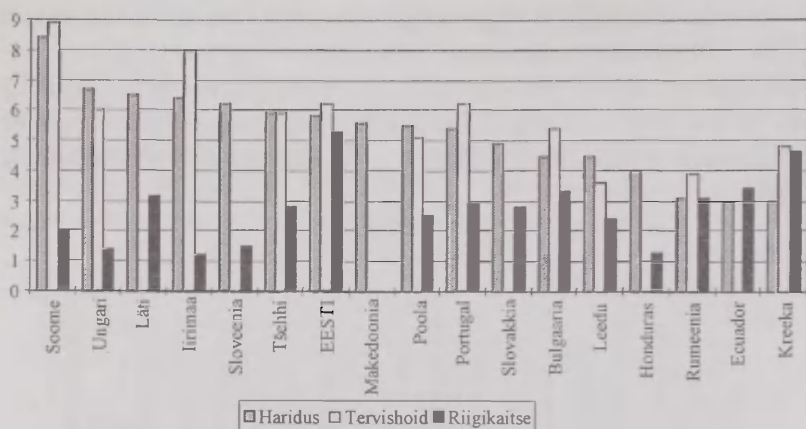
¹¹ 1995. a. suunati säästuks Eestis 19,6%, Lätis 19,9% ja Leedus 10,7% SKP-st (vt. The Baltic States ..., 1997, lk. 26).

Leedus investeeriti aga väga väikesest säästmiskalduvusest (11% SKP-st) hoolimata kodumaal 18% SKP-st, s.t. välisinvesteeringud moodustasid ligi 40% koguinvesteeringutest (vt. joonis 8.21). Seega tekib huvitav võimalus võrrelda kolme sarnase lähtepositsiooniga Balti riigi erisuguste arengustrateegiate tõhusust.

Joonis 8.21. Kodumaised investeeringud ja säästud (SKP-st %) 1994. a.

Joonis 8.22 kajastab riigieelarveliste kulutuste kolme alajaotuse — kaitse-, haridus- ja tervishoiukulud — struktuuri. Eesti paistab silma kaitsekulude suhteliselt suure osatähtsusega SKP-s. Kreeka ei sobi meile eeskujuks, kuid kõigil teistel meie peamistel Euroopa Liidu ja Kesk-Euroopa konkurentidel on kaitsekulutude osatähtsus SKP-s Eesti omast mitu korda väiksem. Eesti tulevast arengustrateegiat kujundades tuleb siin ilmselt ette võtta olulised korrektiivid. Hariduskulude osa vajaks aga ilmselt suurendamist ja lähendamist meie naabri ja tulevase peakonkurendi Soome omale.

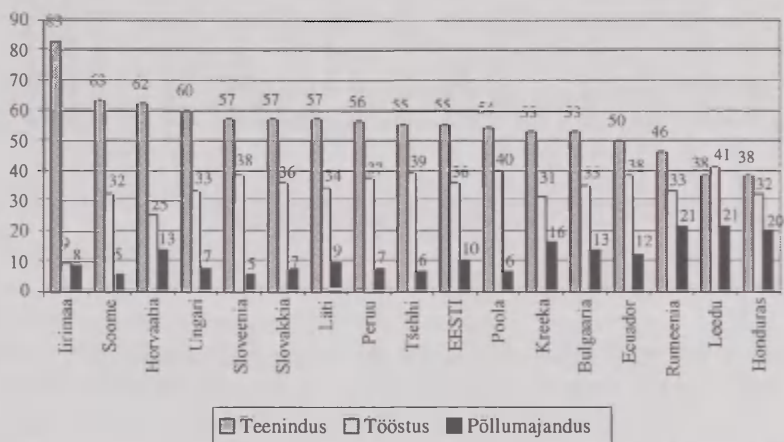
Joonis 8.22. Haridus-, tervishoiu- ja riigikaitsekulude osatähtsus SKP-s (%) 1994. a.

8.4.3. Rahvamajanduse struktuur sektorite kaupa

Rahvamajanduse struktuuri sektorite kaupa iseloomustavad põllumajandus-, tööstus- ja teenindussektori osatähtsus SKP loomisel ja sektorites hõivatute osa kogu tööjõust. Töövõljakus sektorites erineb ja seetõttu mõjutab majanduse sektoraalne struktuur oluliselt heaolu näitajaid. Arenenud tööstusriikide majanduse struktuurile on iseloomulik teenindussektori osatähtsuse pidev suurenemine, võrreldes teistega. Sellise tendentsi on põhjustanud tarbijate nõudluse muutus — rahuloluks ei piisa esmaste (füsioloogiliste) vajaduste katmisest.

Teisalt on majanduse sektoraalne struktuur tööjõu hõivamise alusel ajalooliselt üsna inertne protsess ja selle kiire muutus toob suuri probleeme vabanevale tööjõule rakenduse leidmisel ning sotsiaalse turvalisuse tagamisel. Rahvale töö (majandusliku rakenduse) tagamine ja stabiilse sotsiaalse keskkonna kujundamine on riigi peamisi funktsioone. Seetõttu on arenenud tööstusriikides põllumajanduse osatähtsus tööjõu hõivamisel tavaliselt mitu korda suurem selle sektori osatähtsusest SKP loomisel.

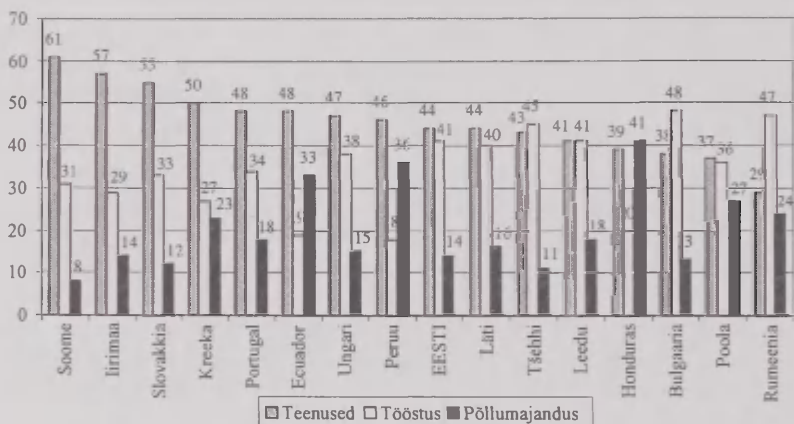
Eesti kuulub võrdlemisi suure teenindussektoriga riikide hulka (vt. joonis 8.23). Põllumajandus oli 1994. aastaks juba oma osatähtsuses majanduses oluliselt kaotanud ja selle sektori tagasikäik jätkub¹². Samas ei tulene sektoraalne struktuuri muutus Eestis tööstusriikidele omasest arenguloogikast, mille kohaselt rohkem tööjõudu rakendav põllumajandus kaotab osatähtsust SKP loomisel, sest teised sektorid arenevad kiiremini. Eesti põllumajandussektori taandareng tuleneb eelkõige Euroopa Liidust lähtuvast kõlvatust konkurentsist põllumajandussaaduste turul (lähemalt 3. ptk., p. 3.2 ja 3.3), mille tõttu see sektor on kaotanud turud. Eesti majanduse sektoraalse struktuuri normaliseerimise põhiprobleemiks kujuneb primaarsele sektorile välispartneritega võrdsete konkurentsitingimuste tagamine kuni Euroopa Liitu astumiseni, s.t. järgmisel viiel kuni seitsmel aastal. Vastasel korral kaotab Eesti enne Euroopa Liitu astumist EL partnerriikide suhtes konkurentsivõimelise majandusharu, mille taaslaienemist EL sees ei võimalda enam seal kehtiv tootmiskvootide ja muude piirangute süsteem.

Joonis 8.23. Sektorite osatähtsus majanduses (% SKP-st) 1994. a.

¹² Majanduse sektoraalse struktuuri rahvusvaheline statistika ei ole riigi statistikaga otseselt võrreldav. Muutumise üldised tendentsid saab aga riigi statistikast välja lugeda: vt. Eesti rahvamajanduse arvepidamise näitajad, 1997, lk. 20.

Töøjõu jaotumine sektorite vahel (vt. joonis 8.24) näitab, et SKP loomise ja töøjõu hõivamise ülesanded on eraldatud. See tähendab, et sektorite osatähtsuse tulevast arengut ei saa otseselt tuletada sektorite tööviljakuse suhetest. Olemasolevad andmed ei võimalda täpselt hinnata sektorite tööviljakust rahvamajanduse keskmise suhtes, sest SKP sektoraalse struktuuri andmed pärinevad 1993. aastast ja töøjõu hõivatuse struktuur 1990. aastast — siirdemaades (sealhulgas Eestis) toimusid sel ajal aga suured muutused. 1990. a. oli Eesti põllumajanduse tööviljakus rahvamajanduse keskmisest kõrgem (Reiljan, 1997, nr. 3, lk. 54–55; nr. 5, lk. 40–41), kuid tollid Venemaa poolt ja kõlvatu konkurents EL poolt viisid sektori ometi taandarengule.

Joonis 8.24. Töøjõu jaotus sektorite kaupa (SKP-st %) 1993. a.

Majanduse sektoraalse struktuuri andmete alusel saab teha järelduse, et Eesti avatud majanduspoliitika soosib teenindussektori arengut. Teenused on juba oma olemuselt kohalikule turule suunatud — neid tuleb pakkuda tarbija asukohas. 1995. a. oli Eestis juba 55,1% töøjõust hõivatud teenindussektoris (Lätis 56,3% ja Leedus 48,0%) (The Baltic States ..., lk. 42).

Samal ajal pärsib täielik avatus, s.t. kõlvatu konkurentsi vaba tung siseturule ja välisurgude sulgemine ühepoolsete kaubandus-barjääridega meie peamiste partnerite poolt põllumajandus- ja

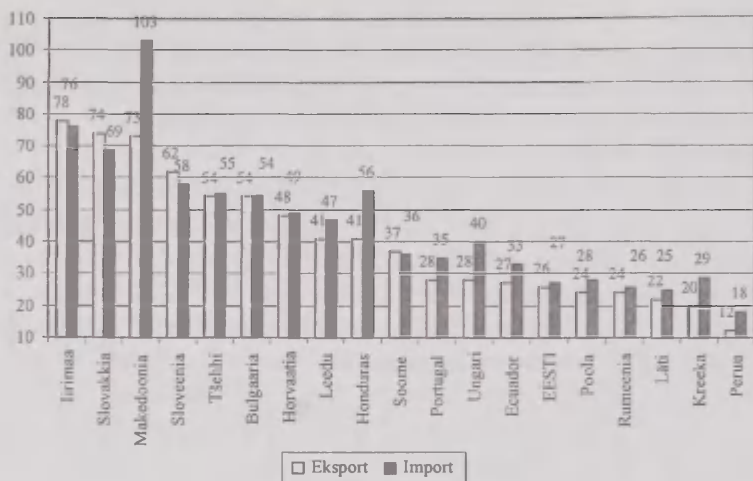
tööstussektori arengut. Eesti põllumajanduse taandarengule pole majanduslikku põhjendust, sest selle sektori tööviljakus rahvamajanduse keskmise suhtes on kõrgem võrreldavates tingimustes areneva Soome ja Iirimaa omast. Maa ja metsaga varustatus on Eestis suurem. Kõlvatu väliskonkurentsi mõju Eesti põllumajandusele illustreerib hästi võrdlus teiste Baltimaadega, kus põllumajandussaaduste importtollidega on kõlvatut konkurentsi tasakaalustatud: Eestis oli 1995. a. põllumajandusse (koos metsanduse ja jahindusega) jäänud ainult 10,6%, Lätis 18,0% ja Leedus 23,7% tööjõust (The Baltic States ..., lk. 41).

Iirimaal tagab tööstus olulise osa hõivest, kuigi tööviljakus on selles sektoris rahvamajanduse keskmisest mitu korda madalam. Eestis langes tööstuse osatähtsus 1990. aastate algul oluliselt, kuigi tööviljakus oli rahvamajanduse keskmisele tunduvalt lähemal kui arenenud tööstusriikides. Lisaks restruktureerumisest tulenevatele objektiivsetele raskustele kannatab osa Eesti tööstusest — toiduainetööstus (annab 40% tööstuses loodud SKP mahust) — ka lääneriikide kõlvatu konkurentsi survet. Eesti lähemate aastate majanduspoliitika strateegiliseks ülesandeks on Eestis põllumajandus- ja tööstussektorile normaalsete arengutingimuste (s.t. väliskonkurentidega võrdsete konkurentsitingimuste) loomine.

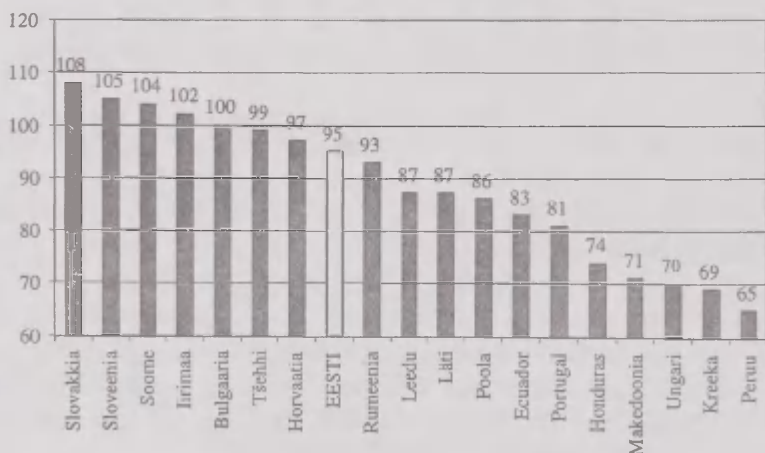
8.4.4. Välismajandussuhete arengutase ja struktuur

Välismajandussuhete arengu uurimiseks on kasutatud ekspordi ja impordi osa SKP loomisel, ekspordi ja impordi suhet, väliskaubanduse osatähtsust SKP-s, jooksevkonto saldot ja inflatsiooni-määra. Välismajandussuhete analüüsimisel peab arvestama, et väikeriikides on väliskaubanduse osa paratamatult suurem, kuna paljusid kaupu pole neil väheste ressursside ja väikese siseturu tõttu võimalik efektiivselt toota. Suur välismajanduse osa näitab kindlasti riigi konkurentsivõimet maailmaturul. Samas ei ole ka liigne sõltuvus välisturust hea. Oluline on riigi kaubanduspartnerite ja kaubagruppide diversifikatsioon ulatuses, mis ei lase tekkida liigset sõltuvust mõnest riigist või kaubagrupist.

Eesti eksport ja import moodustasid 1994. aastal SKP-st üsna väikese osa (vt. joonis 8.25 ja 8.26). Eesti oli nende näitajate poolest võrreldav Läti, Kreeka, Poola ja Rumeeniaga, kuid viimased kolm on Eestist 15 kuni 25 korda suuremad. Leedus oli

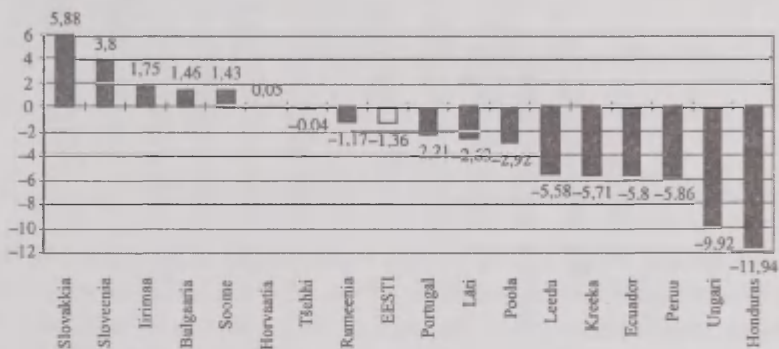
Joonis 8.25. Eksporti ja impordi mahu suhe SKP-sse (%) 1994. a.

Joonis 8.26. Eksporti ja impordi mahu suhe (%) 1994. a.

1994. aastal väliskaubanduse roll majanduses Eesti omast oluliselt suurem. Väikeriigina peab Eesti majanduse efektiivsuse tõstmiseks rohkem orienteeruma välisturgudele. Siirdemaadest suurima väliskaubanduse osaga Slovakkia, Makedoonia, Sloveenia, Tšehhi ja Bulgaaria tasemeni oli Eestil 1994. a. pikk arenemistee. See oli ka loomulik, sest 1994. aastal Eesti alles alustas integreerumist maailmajandusse. Viimastel aastatel on Eesti eksport ja import kasvanud SKP-st kiiremini ja välismajandussuhete tähtsus kasvab pidevalt (vt. 3. pkt., p. 3.1). See nõuab Eestilt ka adekvaatse välismajandussuhete arendamise strateegia väljatöötamist. Eesti välismajandussuhete tiheduse võrdlemisel teiste riikide omaga tuleb arvestada, et ligi poole Eesti statistikas esitatud ekspordi ja impordi mahust moodustab transiit või taasvälja- (-sisse-) vedu.

Ekspordi ja impordi suhte (vt. joonis 8.26) ja jooksevkonto saldo suhte poolest SKP-sse (vt. joonis 8.27) kuulus Eesti 1994. aastal vaatlusaluste riikide hulgas keskmiste hulka. Kuigi 1994. aastal aitas väliskaubandussaldot tasakaalustada odavaks hinnatud Eesti

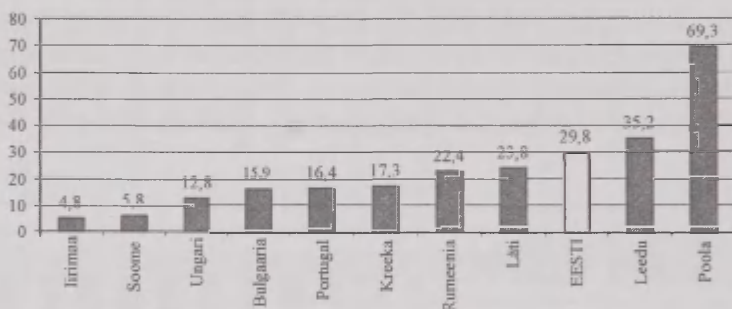

Joonis 8.27. Maksebilansi jooksevkonto saldo suhe SKP-se (%) 1994. a.

kroon, ületas import siiski ekspordi. Väliskaubandusbilansi defitsiit on sellest ajast alates kiiresti suurenenud ja Eesti väliskaubanduspoliitika muutumatuse korral ei ole pööret oodata. Siirdeperioodil võib küll kaubandusbilansi defitsiiti põhjendada suurema tootmisvahendite vajadusega, kuid välisinvesteeringud ja laenu tuleneb lõppkokkuvõttes siiski Eesti majandusel kinni maksta. Välis-

kaubandusbilansi tasakaalustamatus on Eesti majandust destabiilseeriv tegur, mille tähtsus pidevalt suureneb. Järgmistel aastatel kujuneb Eesti majanduspoliitika üheks peaülesandeks väliskaubanduse tasakaalustamise strateegia väljatöötamine. Analoogselt arenenud tööstusriikidega peab selle ülesande lahendama riik.

Inflatsioon on (vt. joonis 8.28) oluline riigi konkurentsivõime näitaja, mis iseloomustab majanduskeskkonna stabiilsust. Jätkuv inflatsioon fikseeritud vahetuskursi puhul soodustab importi ja pärsib eksporti ning on Eesti peamine väliskaubandusbilansi defitsiiti süvendav tegur. Inflatsiooni taset hinnatakse siirdemaades pikema perioodi alusel, sest hindade liberaliseerimine toimus eri aastatel.

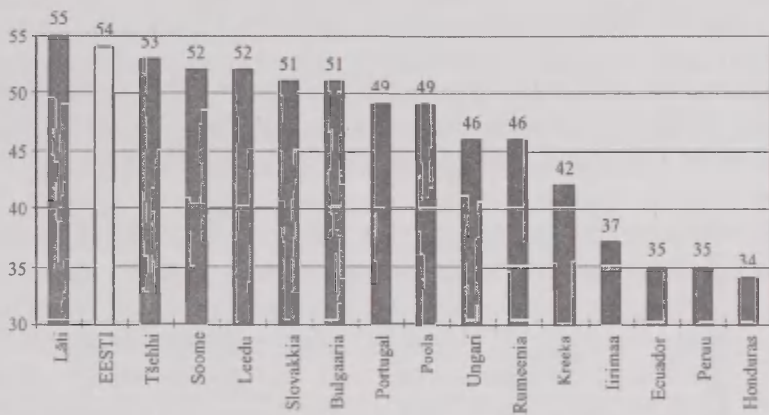
Joonis 8.28. Aastakeskmine inflatsioonimäär (%) 1980–1993.

Eesti kuulub kõrge inflatsiooniga riikide hulka. Lähematest naabritest arendasid Leedu ja eelkõige Poola Eestist inflatsioonilisemat majanduspoliitikat, samal ajal aga pöörati Lätis raha stabiilsusele Eestist enam tähelepanu. Eesti on jõudnud arengujärku, kus valuutakomitee süsteem surub keskmise inflatsiooni maha. Samal ajal sõltub raha stabiilsus otseselt välisraha sisse- ja väljavoolu vahekorrast, mis on Eesti-taolise väikeriigi puhul paratamatult ebastabiilne. Deflatsiooni ja inflatsiooni vaheldumine ruineerib aga majanduse stabiilsust rohkem kui kõrge inflatsioon. Monetaar-keskkonna stabiliseerimine kujuneb järgmistel aastatel Eesti jaoks äärmiselt tähtsaks strateegiliseks ülesandeks.

8.4.5. Tööjõuturu areng

Tööjõud on üks olulisemaid riigi konkurentsivõimet kujundavaid ressursse, eriti maavarade poolest tagasihoidlikus Eestis (lähemalt vt. 5. ptk.). Tööjõudu iseloomustavad käesolevas empiirilises võrdlevanalüüsis järgmised näitajad: tööjõu osatähtsus rahvastikus, tööpuuduse tase ja tööjõu tulevase asendamise suhe (kordaja).

Tööjõu osatähtsus rahvastikus on tähtis inimeste keskmist sissetulekut kujundav tegur. Eesti ja teised Balti riigid kuuluvad suure tööjõu osatähtsusega riikide hulka (vt. joonis 8.29). Kuna iive on Eestis madal ja keskmine oodatav eluiga pole ka väga pikk, kuulub üle poole Eesti elanikest tööjõu hulka. Konkurentsivõime seisukohalt on see praegu soodne, aga väike rahvastiku juurdekasvutempo tähendab, et tulevikus on oodata eakamate (ülalpeetavate) arvu kasvu ja tööjõuliste osa vähenemist.

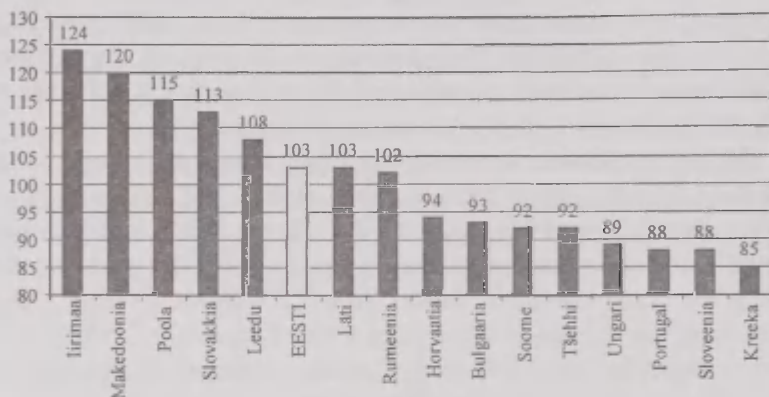

Joonis 8.29. Tööjõu osatähtsus rahvastikus (%) 1994. a.

Tööjõu tulevase asendamise suhe (vt. joonis 8.30) näitab, et Eestis on järgmistel aastatel tagatud üksnes tööjõu hulga stabiilsus. Majanduskasvu saavutamiseks (arengustrateegia kujundamisel) peab Eesti keskendumas tööjõu kvaliteedi (hariduse ja kutseoskuste) parandamisele. Eesti on siin võrdses olukorras Lätiga ja paremas olukorras enamikust oma Kesk-Euroopa konkurentidest. Leedu ja

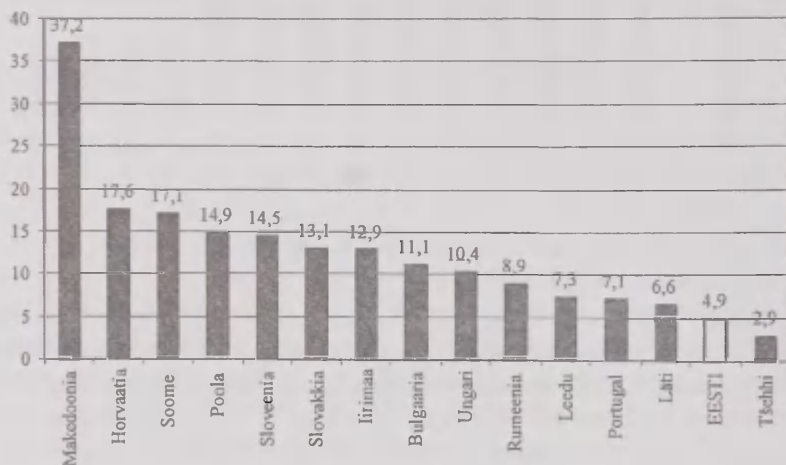

eriti Poola võivad aga lähiaastate majandusarengut planeerides arvestada Eestist enam ka tööjõu hulga suurenemisega.

Joonis 8.30. Tööjõu tulevase asendamise suhe (%) 1994. a.

Tööpuuduse näitaja (vt. joonis 8.31) iseloomustab esitatud kujul mitte inimeste probleeme töö leidmisel, vaid riigi sotsiaalpoliitilist suhtumist töötutesse. Näiliselt on tööpuudus paljudes siirderiikides

Joonis 8.31. Tööpuuduse määr (suhe tööjõusse %) 1994. a.

väiksem kui arenenud tööstusriikides. Majanduse ümberstruktureerimisel luuakse juurde uusi töökohti ja samas pole jõutud käsumajandusaegset ebaefektiivset tootmist veel täielikult likvideerida. Sellepärast on ka tööpuuduse näitajad riigiti nii erinevad ja kohati ebareaalselt madalad. Eestis oli tegelik tööpuudus ametlikult fikseeritust 1994. aastal vähemalt 4–5 korda suurem (vt. 5. ptk., p. 5.3). Seni on Eestis sellest probleemist riiklikus sotsiaal-majanduspoliitikas suuresti mööda vaadatud. Lähematel aastatel peab aga Eesti Euroopa Liiduga integreerimiseks välja töötama tööpuudusega seotud sotsiaalse ja regionaalse arengu probleemide strateegilised lahendused.

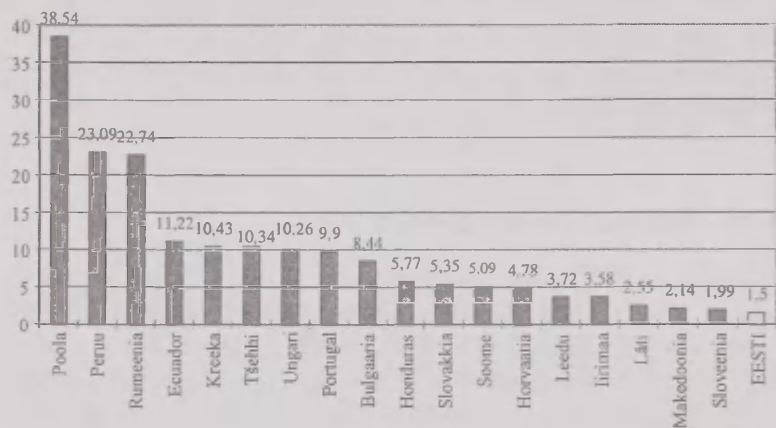
8.4.6. Rahvastiku struktuur

Rahvastik on tööjõu kui arenguressursi allikas ja kandja. Seetõttu avaldavad rahvastiku struktuuri mitmesugused aspektid riigi konkurentsivõimele olulist mõju. Rahvastikku iseloomustatakse rahvaarvu ja rahvastiku juurdekasvutempoga, ülalpeetavate ja tööjõu suhtega, eakate inimeste osatähtsusega rahvastikus, linnarahvastiku osa ja juurdekasvutempoga, rahvastiku asustustihedusega.

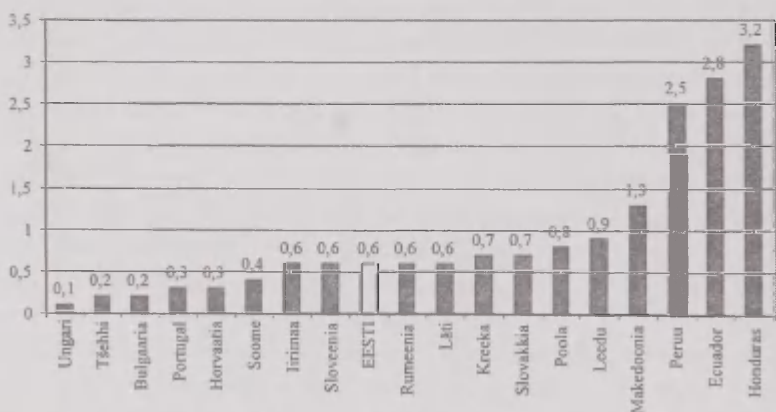
Peamine rahvastikuga seotud riigi potentsiaali iseloomustav näitaja on rahvaarv (vt. joonis 8.32); suure mastaabierinevuse tõttu Venemaa rahvaarv graafikul ei kajastu). Eesti asub vaatlusalustest riikidest rahvaarvult väikseimana väike- ja miniriigi piiril. See tähendab, et omariiklus paneb Eesti rahvale teiste rahvastega võrreldes tunduvalt suurema koormuse. Raske on leida kõigi riigi funktsioonide täitmiseks vajaliku kvalifikatsiooniga kitsa ala spetsialiste. Väikeriiklusega on seotud terve hulk spetsiifilisi probleeme, mida tuleb arengustrateegia kujundamisel arvestada, et nad ei pärsiks konkurentsivõime tõusu (Reiljan, 1993, nr. 3, lk. 52–57).

Eesti rahvastikupotentsiaali kasv pole viimastel aastakümnetel suutnud enamiku vaatlusaluste riikidega sammu pidada. Eesti kuuulus rahvaarvu aastakeskmise juurdekasvutempo poolest 1960.–1993. aastal siirdemaade viimaste hulka (vt. joonis 8.33). Iseisvusmisega seotud väljaränne ja sotsiaal-majanduslikust tagasilöögist tingitud loomuliku iibe negatiivseks muutumine on viimas-

tel aastatel oluliselt vähendanud Eesti arengupotentsiaali — rahvaarv on langenud ligi 100 000 inimese võrra. Eesti peab pikaajalise konkurentsivõime tagamiseks lähiaastatel välja töötama strateegilised lahendused pööride saavutamiseks demograafilises arengus. Laste kasvatamis- ja koolitamiskulude jätkuv veeretamine ainult perekonna kanda õõnestab Eesti riigi arengupotentsiaali ja on vastuolus ühiskonna kui terviku huvidega.

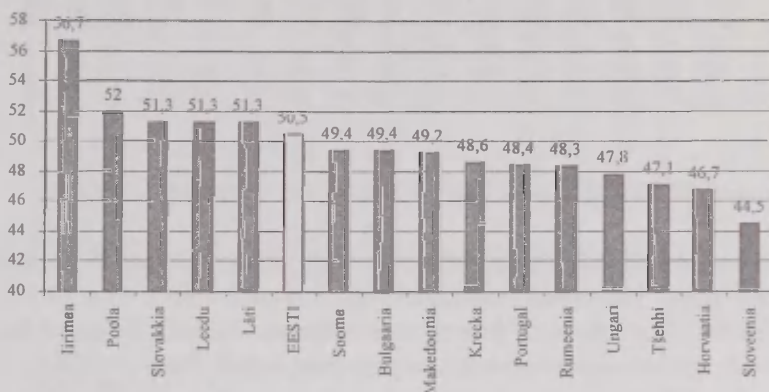

Joonis 8.32. Rahvaarv (mln.) 1994. a.

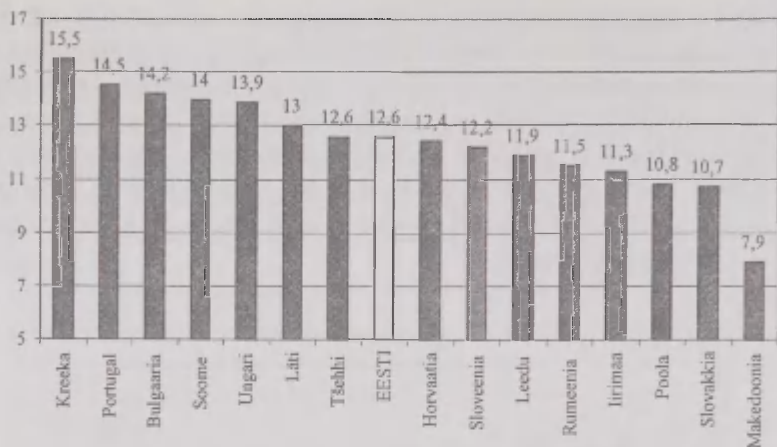
Joonis 8.33. Rahvastiku aastakeskmise juurdekasv (%) 1960–1993. a.

Ülalpeetavate suur osatähtsus riigis (vt. joonis 8.34) nõuab nende ülalpidamiseks ka suuremaid tarbimiskulutusi ja suurema maksukoormuse rakendamist, mis pidurdab majanduse arengut. Jooksvate kulude suurenemine RKP-s sunnib vähendama investeeringuid. Eesti konkurentsivõime on ülalpeetavatest tulenevate koormiste aspektist veidi parem kui Lätil, Leedul, Slovakkial ja Poolal. Samas on enamiku Kesk-Euroopa siirdemaade olukord sellest aspektist Eestist soodsam.

Joonis 8.34. Ülalpeetavuskordaja 1994. a.

Ülalpeetavatele tehtud kulutuste mõju riigi konkurentsivõimele oleneb ülalpeetavate struktuurist. Lastele tehtud kulutusi tuleb käsitleda eelkõige strateegilise investeeringuna riigi konkurentsivõime tõusu. Eakatele ülalpeetavatele tehtavad kulutused tähendavad aga ühiskonnale varem ühiskondliku lepinguga võetud kohustuste täitmist, mis konkurentsivõime tõusule otseselt kaasa ei aita. Eestis on eakate inimeste osa rahvastikus võrdlemisi suur (vt. joonis 8.35). Et inimeste keskmine oodatav eluiga ei ole Eestis praegu eriti pikk, siis võib elutingimuste paranedes eakate ülalpeetavate osa tulevikus veelgi suurened. Meie naaberriikides on rahvastiku struktuur Eesti omaga sarnane. Leedu on Eestist veidi paremas ja Läti veidi halvemas olukorras. Soomes on eakate inimeste Eestist suurema osatähtsuse põhjuseks ilmselt pikem oodatav keskmine eluiga.

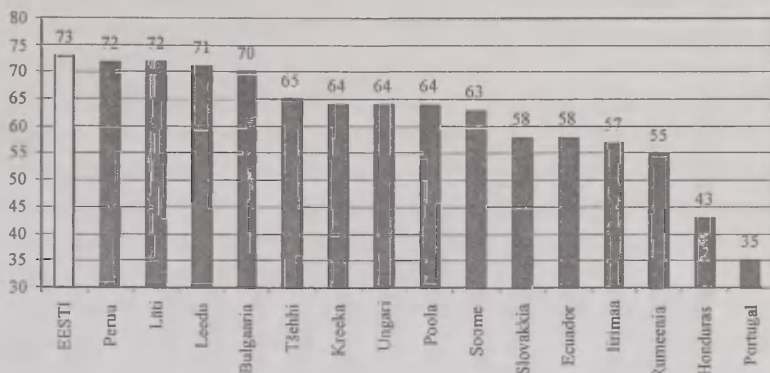
Joonis 8.35. Eakaid inimesi (üle 65-aastasi) rahvastikust (%) 1994. a.

Riigi konkurentsivõimele mõjub (vastu)oluliselt urbaniseerumine. Ühelt poolt vähendab linnastumisega kaasnev rahva tihe asustus paljusid infrastruktuuri- ja kommunikatsioonikulusid. Teisalt kaasnevad aga urbaniseerumisega negatiivsed sotsiaalsed, demograafilised ja psühholoogilised nähtused, mis pikemas perspektiivis hakkavad pärssima riigi konkurentsivõimet. Eesti kuulub koos Läti ja Leeduga väga urbaniseerunud riikide hulka (vt. joonis 8.36). See tuleneb pikaajalisest ühekülgsest (regionaalse arengu vajadusi eiravast) töö- ja elutingimuste pakkumise struktuurist. Siirdeperioodil on Eesti urbaniseerumine põllumajanduse ja maaelu laostumise tõttu veelgi süvenenud. Pidades normaalseks (optimaalseks) näiteks kultuuriliselt ja geograafiliselt lähedase Soome urbaniseeritust, võib Eestit õigustatult pidada üleurbaniseerituks, mis annab küll lühiajalise majandamiskulude kokkuhoiu, kuid õhnestab pikemas perspektiivis rahva elujõudu.

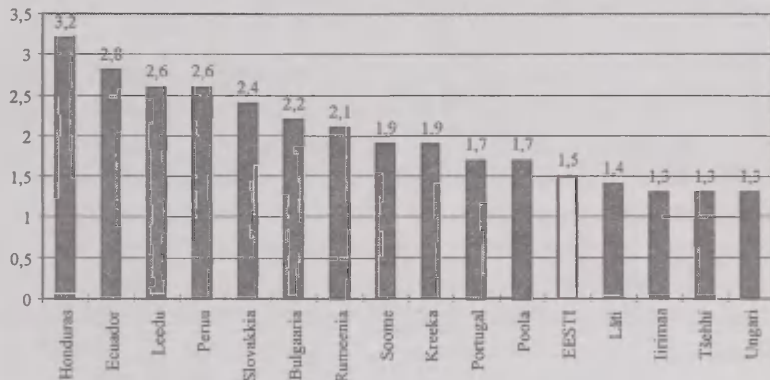
Linnarahvastiku enam kui kolmekümneaastase perioodi aastakeskmise juurdekasvutempo (vt. joonis 8.37) võrdlus riikide vahel näitab, et Eesti on analoogiliselt Lätiga juba pika urbaniseerumistraditsiooniga riik. Seetõttu oli linnarahvastiku juurdekasvutempo vaatlusalusel perioodil Eestis üks madalamaid. Samal ajal oli see siiski 2,5 korda kõrgem rahvastiku üldisest juurdekasvutempost.

Leedu on erinevalt oma naabritest alles viimastel aastakümnetel urbaniseerunud. Milline mõju on sellel erinevusel riikide konkurentsivõimele, on seni selgusetu.

Joonis 8.36. Linnarahvastiku osa kogurahvastikus (%) 1994. a.

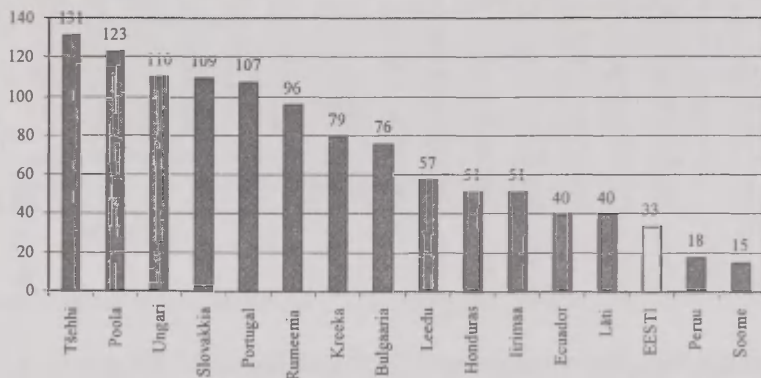

Joonis 8.37. Linnarahvastiku aastakeskmise juurdekasvutempo (%) 1960–1994. a.

Paljudes arenenud riikides, kus rahvastiku tihedus pole väga suur, elavad inimesed n-ö. Linna lähedal maal. See peegeldab inimeste heaolu taset ja elustiili, mitte majanduse sektoraalset struktuuri. Erinevalt arenenud tööstusriikidest elavad arengu- ja siirdemaades

inimesed maal, sest nad on sellega majandustegevuse kaudu otse-
selt seotud. Maal elamise põhjused on seega erinevad, mida tuleb
ka konkurentsivõime analüüsimisel arvestada.

Riigi asustustihedus (vt. joonis 8.38) iseloomustab rahva maa-
ressursiga varustatust.

Joonis 8.38. Rahvastiku tihedus (in/km²) 1994. a.

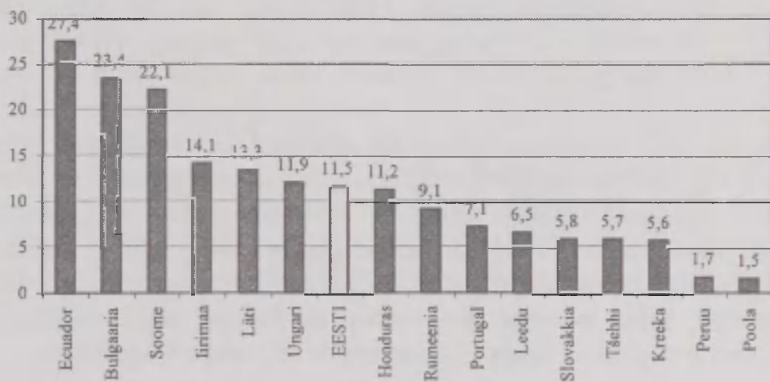
Selle väga tähtsa ressursi oskuslik ja otstarbekas kasutamine on suure tähtsusega nii inimeste elustiili kui ka majandusliku arengu-
baasi kujundamisel. Eesti ja Läti on maaressursiga hästi varustatud,
mistõttu üleurbaniseerumine näitab mõnes mõttes majanduslikku ja
sotsiaalset vääringut. Maa kui kapital pole leidnud majandus- ja
inimarengu tegurina piisava ulatuse ja intensiivsusega kasutust.
Siin peitub üks Eesti tähtsamaid konkurentsivõime allikaid, millele
järgmistel aastatel tuleks arengustrateegiates suuremat tähelepanu
pöörata.

8.4.7. Loodusressurssidega varustatus ja nende kasutamine

Loodusressurssidega varustatuse tähtsus riikide konkurentsivõimet
kujundava tegurina on tänapäeval varasemaga võrreldes mõneti
vähenenud, sest pidevalt tõuseb tööjõu kvalifikatsiooni ja tehnilis-

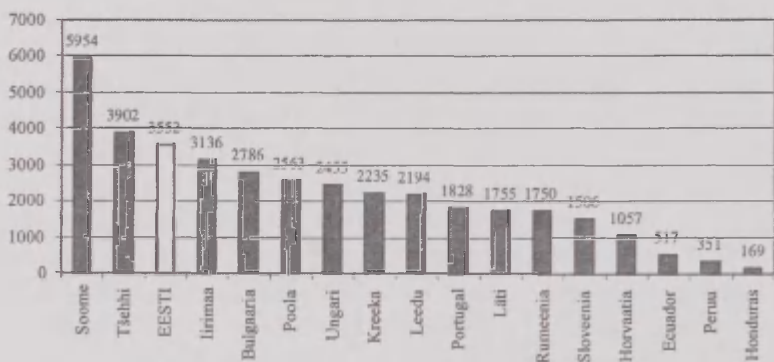
tehnoloogiliste tegurite roll. Samas ei tohi konkurentsivõime seda aspekti alahinnata, sest muudel võrdsetel asjaoludel võib just loodusressurssidega varustatus saada otsustavaks. Eriti tähtsad on loodusressursid siirdemaadele, sest imporditava tehnika moodsus on enam-vähem võrdne ning ka tööjõu kvalifikatsioonis pole erinevused eriti suured. Loomulikult on ressursside olemasolu kõrval konkurentsivõime seisukohalt peamise tähtsusega oskus neid tõhusalt kasutada (vt. p. 3.6). Käesolevas empiirilises analüüsis olid loodusressurssidest vaatluse all sisemised uuenevad veeressursid, metsa ja haritava maa osatähtsus riigi pindalas ning hulk inimese kohta. Samuti vaadeldakse majanduslikku energiakasutust inimese kohta ja SKP väljalaset kasutatud energiaühiku kohta.

Sisemiste uuenevate veeressurssidega on Eesti maailma üldise olukorra taustal üsna hästi varustatud (vt. joonis 8.39). Oma otsestele naabritele jääb Eesti aastase veeressursi mahult inimese kohta aga alla. Soomel on veeressursse ligi kaks korda ja Lätil ligi 15% Eestist rohkem. Leedu veeressurssidega varustatus moodustab aga ainult u. 60% Eesti omast. Arvestades prognoose, et järgmisel sajandil kujuneb mageda vee defitsiit paljudele maailma riikidele oluliseks probleemiks, on Eesti ja tema Balti naabrite arenguperspektiivid siiski võrdlemisi head. Eriti käib see põllumajanduse arenguvõimaluste kohta. See aspekt pole Eesti majanduspoliitikas veel piisavalt teadvustatud ja vajaks järgnevatel aastatel põhjalikku läbitöötamist.

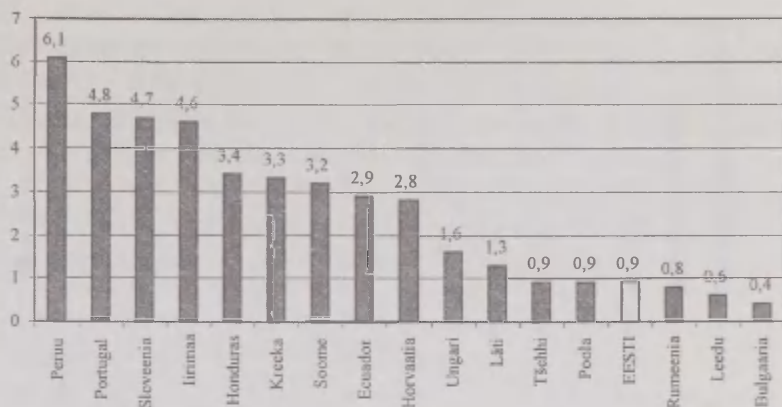
Joonis 8.39. Uuenevaid siseveeressursse (inimese kohta 1000 m³ a.) 1993. a.

Tänu põlevkivimaardlatele on Eesti enamikust siirdemaadest energiaga paremini varustatud. Nõukogude ajal oli energia riiklikult subsideeritud ja seetõttu odav. Ressursside rohkuse ja (kunagise) odavuse tõttu on tootmine ja elamine Eestis üles ehitatud väga energiamahukana. Majanduslik energiakasutus (õliekvivalentides) inimese kohta on Eestis arengutasemega võrreldes liiga suur (vt. joonis 8.40). Leedu ulatub energiatarbimiselt inimese kohta ainult 60%-ni Eesti omast ja Läti tase jääb üle kahe korra Eesti tasemele alla.

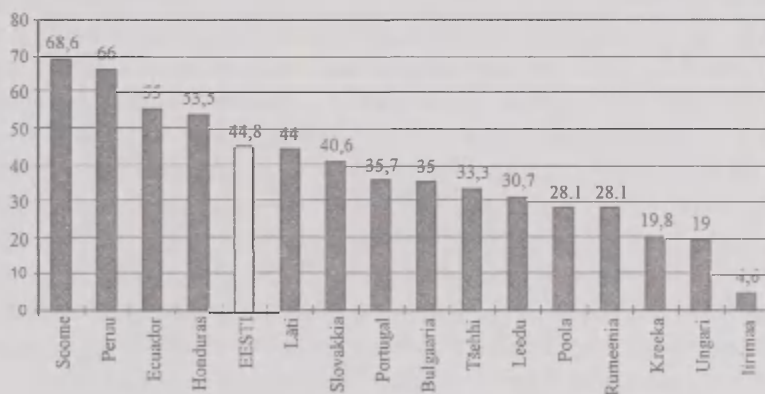
Joonis 8.40. Energiakasutus (õliekvivalentides) (kg/in.) 1993. a.

Eesti jääb tööviljakuses Soomest vähemalt neli kuni kaheksa korda maha (arvestades SKP mahtu inimese kohta eri meetodikate alusel), kuid energiakasutuselt inimese kohta ulatub Eesti 60%-ni Soome tasemest. Majandusliku energiakasutuse tõhusust iseloomustab SKP väljalase kasutatud energiaühiku kohta (vt. joonis 8.41). Energiakasutuse efektiivsus Eestis on arenenud tööstusriikide vastavast näitajast ainult 15–25%. Liialt suur energiatarbimine kujuneb järgmistel aastatel üheks peamiseks Eesti konkurentsivõimet pärssivaks teguriks. Selles valdkonnas peab veel enne Euroopa Liitu astumist saavutama radikaalse pöörde energia säästmise suunas, et jääda EL siseturul konkurentsivõimeliseks.

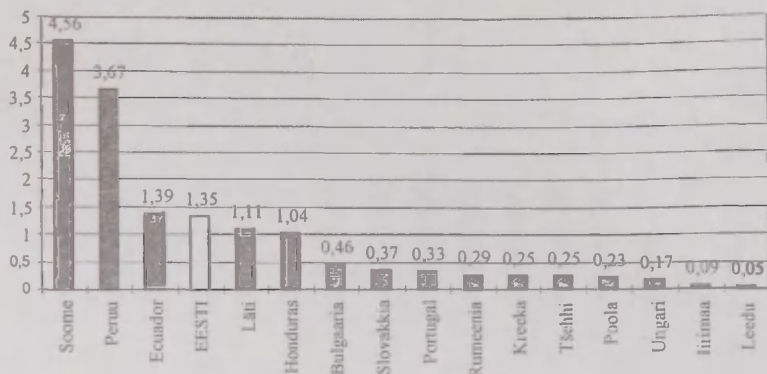
Joonis 8.41. SKP väljalase (kg) energia (õliekvivalentides) kohta (USD) 1993. a.

Oluliseks loodusressursiks on igale riigile maa. Eesti pindalast suur osa (ligi 45%) on metsa ja metsamaa all. Selle näitajaga kuulub Eesti vaatlusaluses riikide kogumis rikkamate hulka (vt. joonis 8.42). Arvestades hõredat asustust on Eestil metsa hulgalt inimese kohta (1,35 ha) head eeldused metsamajanduse ja puidutööstuse arendamiseks (vt. joonis 8.43). Selle ressursipotentsiaali

Joonis 8.42. Metsa ja metsamaad pindalast (%) 1993. a.

Joonis 8.43. Metsa ja metsamaad (ha/in.) 1993. a.

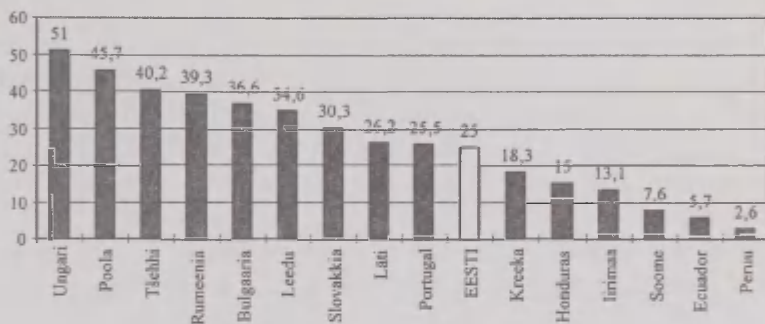
tõhus rakendamine on järgmiste aastate majandusarengu strateegia üks keskseid küsimusi. Et metsamajandus ja puidutööstus arenevad üldjoontes ausa konkurentsi oludes, siis on puidutööstusse viimastel aastatel voolanud hulk kapitali. Ka järgmisteks aastateks on koostatud ulatuslikke investeerimisprojekte. Metsamajandus on näide sellest, et võrdsetes konkurentsitingimustes leiab siirdemaade ressursipotentsiaal kohe tähelepanu ja rakendamist.

Põllumajanduse arenguperspektiivide seisukohalt on olulise tähtsusega haritava maa olemasolu. Haritava maa osatähtsusest riigi pindalas kuulub Eesti keskmise potentsiaaliga riikide hulka (vt. joonis 8.44). Lätil on see näitaja enam-vähem sama, Leedu on Eestist ligi 40% parema potentsiaaliga. Soomel on haritava maa osa kogupindalas Eesti omast üle kolme korra väiksem.

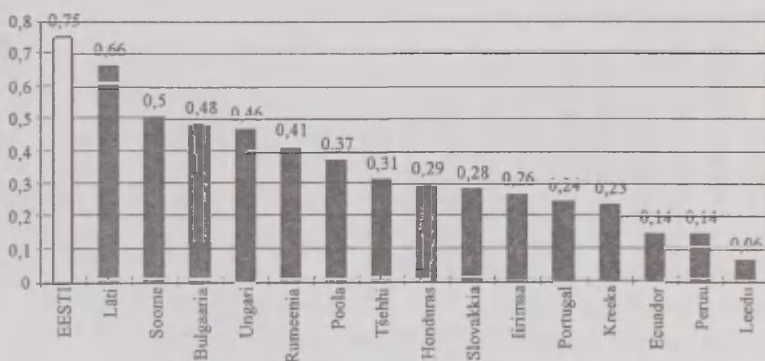
Inimese kohta on aga haritavat maad kõige rohkem Eestis (vt. joonis 8.45). Seega on Eestil suur ressursipotentsiaal põllumajanduse arendamiseks. Erinevalt metsamajandusest ei ole aga Eesti põllumajanduse potentsiaal adekvaatset majanduslikku raken-dust leidnud. Alates 1991. aastast on põllumajandustootmine pidevalt langenud. Sisetootjatel puudub selle majandusharu arenda-miseks kapital, väliskapital ei tunne selle vastu aga mingit huvi.

Põhjuseks on oma turu sulgemine Euroopa Liidu ja Venemaa poolt ning Euroopa Liidust lähtuv kõlvatu konkurents, mis Eesti põllumajandustootja ka siseturult välja surub (vt. 3. pkt., p. 3.2 ja

3.3). Ainult Eesti ja EL põllumajanduse konkurentsitingimuste võrdsustamine võimaldab Eesti suure loodusliku potentsiaali majanduse arengu teenistusse rakendada. See kujuneb kuni Euroopa Liitu astumiseni Eesti (välis)majanduspoliitika raskeimaks ülesandeks. Põllumajanduse edasine taandareng tähendaks seda, et Eesti ei saaks oma looduslikku ressursi rakendada ka EL-ga liitumise järel, sest tootmiskvoodid eraldatakse liitumiseelse tootmistaseme alusel.

Joonis 8.44. Haritavat maad pindalast (%) 1993. a.

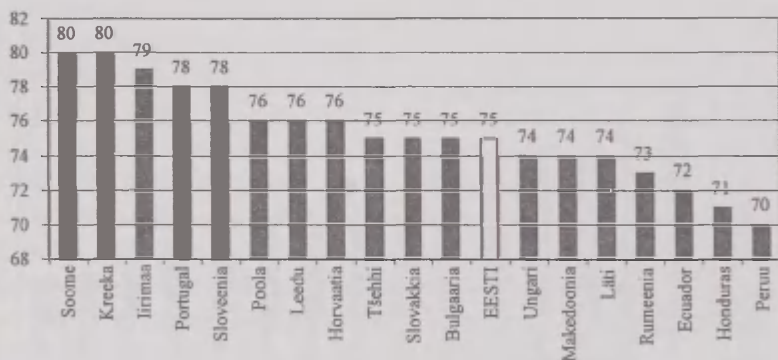

Joonis 8.45. Haritavat maad (ha/in.) 1993. a.

8.4.8. Naiste roll ühiskonnas

Naiste rolli ühiskonnas peetakse oluliseks ühiskonna ja demokraatia arengu näitajaks. Vastavalt kultuurilistele ja usulistele tõekspidamistele on naise roll ühiskonnas piirkonniti väga erinev. Kõikvõimalikud statistilised näitajad võimaldavad seda ainult väga kaudselt hinnata. Käesolevas uurimuses vaadeldakse naiste keskmist oodatavat eluiga ja fertiilsust ning nende muutumist, võrreldes 1970. aastaga, emade suremust sünnitamisel ja naiste osatähtsust riigiasutustes.

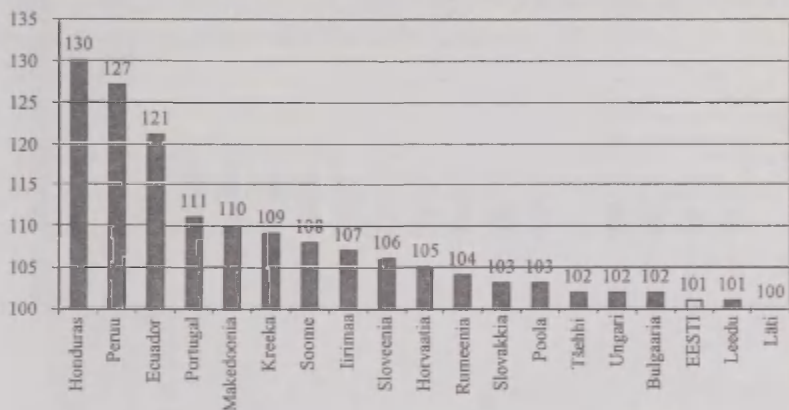
Naiste keskmise oodatava eluea poolest kuulub Eesti siirdemaade paremiku hulka (vt. joonis 8.46). Arenenud riikidega võrreldes on aga mahajäämus suur: Soome naised elavad keskmiselt viis aastat kauem. Leedu on selle näitaja poolest Eestist veidi parem, Läti jääb veidi maha. Siiski on Eesti olukord naiste pikaelalisuse osas maailma taustal parem kui rahva keskmise eluea poolest. See tähendab, et Eesti paistab maailmas silma naiste ja meeste keskmise oodatava eluea eriti suure erinevusega — juba nõukogude ajast saadik üle kümne aasta. Järelikult sobib Eesti ühiskondlik-majanduslik ja sotsiaal-psühholoogiline olukord naistele rohkem kui meestele.

Joonis 8.46. Naiste oodatav eluiga sünnimomendil 1994. a.

Viimasel veerandsajandil pole elueaootus Eestis paranenud. See on praegugi 1970. aasta tasemel. Oodatava eluea dünaamika alusel

hinnatuna kuulub Eesti vaatlusaluses riikide grupis viimaste hulka (vt. joonis 8.47). Progressi puudumine selles valdkonnas on iseloomulik kõigile Baltimaadele. Aga just viimaste aastakümnete jooksul on arenenud tööstusriigid Eestil eest ära libisenud ja paljud siirdemaad Eestile järele jõudnud. Keskmise oodatava eluea valdkonnas Eestit tabanud stagnatsiooni põhjuste väljaselgitamine ja arenguvõimaluste leidmine on järgmistel aastatel Eesti konkurentsivõime tõstmise seisukohalt tähtis strateegiline ülesanne.

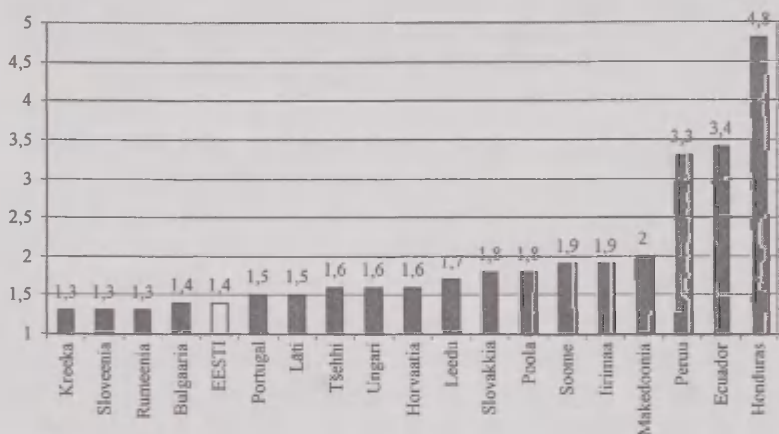

Joonis 8.47. Naiste oodatava eluea muutus (1970=100) 1994. a.

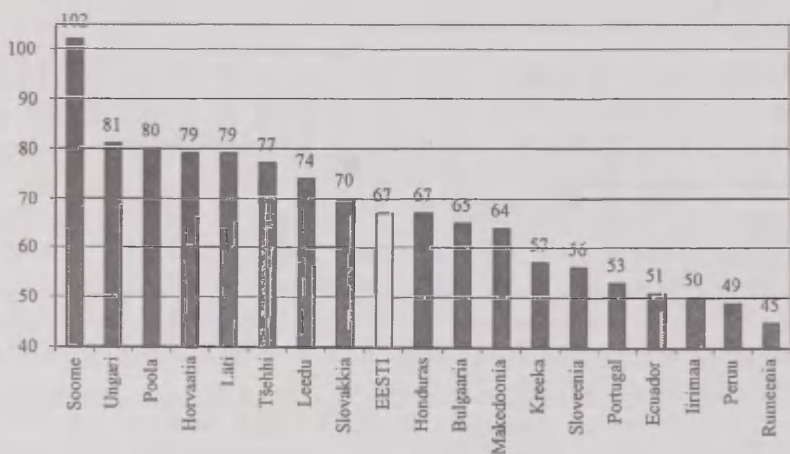
Keskmi laste arvu naise kohta (vt. joonis 8.48) mõjutavad tugevasti ühiskonnas valitsevad kultuurilised ja usulised tõekspidamised. Lääneriikides planeeritakse perekonna suurus sõltuvalt üldisest majanduskeskkonnast. Ühiskonna arenedes on tekkinud ka naistel üha suurem võimalus ja vajadus eneseteostuseks (karjääri tegemiseks) ja perekonna loomine ning laste sünnitamine lükatakse edasi. Eestis on ühe naise kohta keskmiselt 1,4 last. Selle näitaja poolest oleme maailmas viimaste hulgas. Lätis on olukord Eestiga umbes samasugune, Leedus veidi parem. Eestile võiks eeskujuks olla kultuuriliselt samalaadne Soome (1,9).

Võrreldes 1970. aastaga on fertiilsus kõigis vaatlusalustes riikides oluliselt langenud (v.a. Soome), mõnedes isegi ligi poole võrra (vt. joonis 8.49). Eesti kuulub fertiilsuse languse poolest vaatlus-

aluse riikide grupi keskmiste hulka. Leedus ja eriti Lätis on langus olnud oluliselt väiksem. Eesti demograafilise arengu strateegiliste suundade kavandamiseks tuleks eelkõige uurida Soome kogemust, sest sellel riigil on ainsana õnnestunud rahvastiku uuenedmine ja kasv viimasel veerandsajandil stabiliseerida.

Joonis 8.48. Fertiilsus 1994. a.

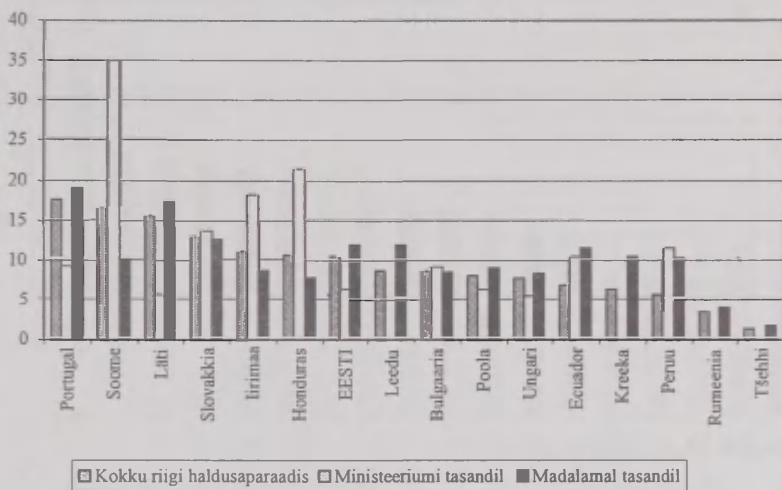

Joonis 8.49. Fertiilsuse indeks (1970=100) 1994. a.

Naiste hõivatus valitsusasutustes peegeldab naiste aktsepteeritust ühiskonnas ja naiste soovi karjääri teha. See tähendab, et perekonda ei peeta esmaseks ja naiste ainuvõimalikuks eneseteostusviisiks.

Eesti kuulub naiste ühiskondlikult positsioonilt vaatlusaluste riikide paremikku, kuid jääb maha naabritest, eelkõige Soomest, ka Lätist (vt. joonis 8.50). Samal ajal on naiste hõivatus Soome ja Läti valitsusasutustes radikaalselt erinev: Soomes töötavad naised peamiselt ministeeriumi tasandil, Lätis aga madalamates riigiametites. Eesti on naiste hõivatuse struktuurilt sarnane Lätiga.

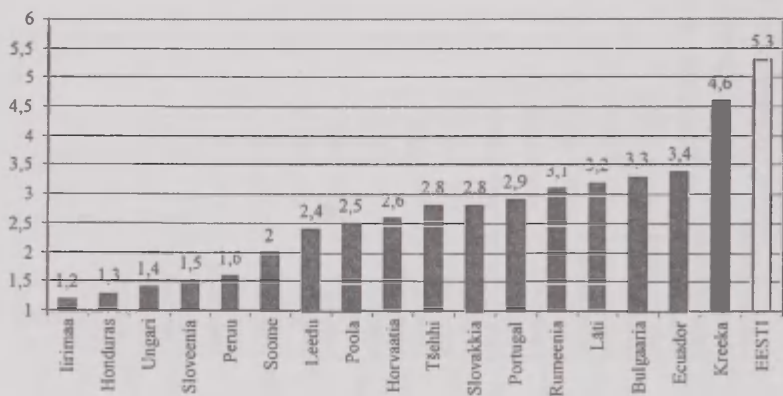
Joonis 8.50. Naiste hõivatus riigi haldusaparaadis 1994. a.

8.4.9. Kaitsekulud

Väline julgeolek (välispoliitilise olukorra stabiilsus) on üks olulisemaid riigi konkurentsivõimet mõjutavaid tegureid. Mida stabiilsem on olukord, seda atraktiivsem on riik väliskapitalile ja seda kõrgemalt hinnatakse selle riigi turgu. Sõjaväeteenistus seob osa tööjõust ja kaitsekulutused koormavad riigieelarvet, mis pärsivad juba otsest konkurentsivõimet. Välise julgeoleku probleemide tähtsust riigiti

peegeldavad käesolevas uurimuses riigikaitsekulude osa SKP-s ja nende suurus inimese kohta, samuti sõjaväe osatähtsus rahvastikus.

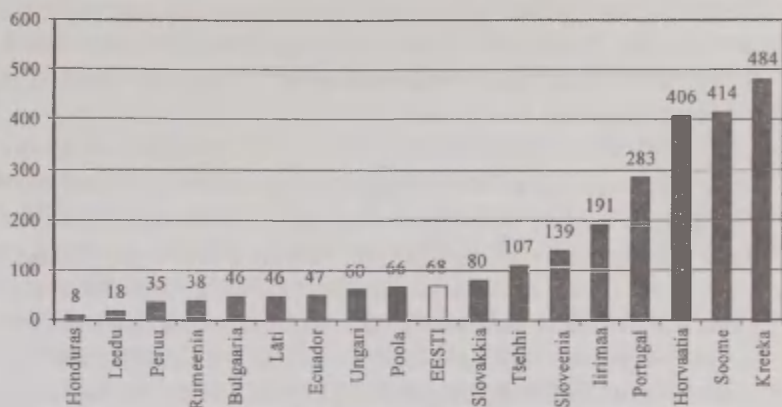
Eesti oli riigikaitsekulude osatähtsusest SKP-s 1993. a. vaatlusaluste riikide grupis esimene (vt. joonis 8.51). Teised ülemineku-riigid kulutavad riigikaitsele oluliselt väiksema osa loodud väärtustest. Eestist oluliselt (ligi kaks korda) tagasihoidlikumad kaitsekulud olid ka Lätil ja Leedul, kelle positsioon peaks olema Eestiga analoogne. Välisolukorra stabiliseerimine ja kaitsekulude osatähtsuse vähendamine kujuneb lähemal aastail Eesti konkurentsivõime tõstmise keskseks ülesandeks.

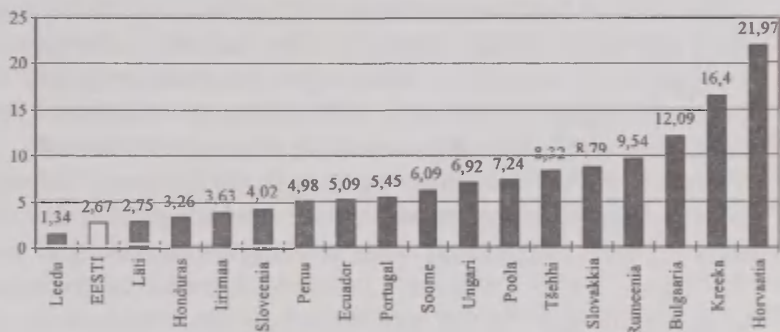
Joonis 8.51. Kaitsekulude osatähtsus SKP-s (%) 1993. a.

Loomulikult on rikkamatel riikidel võimalik kulutada riigikaitsele summaarselt inimese kohta rohkem, ilma et see koormaks oluliselt riigieelarvet ja vähendaks konkurentsivõimet. Kaitsekuludelt inimese kohta kuulub Eesti ometi siirdemaade juhtgruppi, ületades mitte ainult tagasihoidlikuma sissetulekuga Läti ja Leedu, vaid koguni jõukamaid Poola ja Ungarit (vt. joonis 8.52).

Sõjaväe osatähtsusega rahvastikus Eesti aga eriti silma ei paista (vt. joonis 8.53). Selle poolest ületab meid ka Läti, Leedu on oluliselt tagasihoidlikum. Töäjõu sidumise poolest sõjaväeteenistusega Eesti konkurentsivõime oluliselt ohustatud ei ole. Siin peaks jätkama edaspidigi sama poliitikat.

Joonis 8.52. Riigikaitsekulud inimese kohta (USD) 1993. a.

Joonis 8.53. Sõjaväelaste osa rahvastikus (%) 1993. a.

Kokkuvõte

Riikide konkurentsivõime (inimarengu) näitajate võrdlus annab täpsema ettekujutuse Eesti positsioonist maailmas, arenguvõimalustest ning probleemidest. Iga näitaja esindab tavaliselt tervet

probleemide kompleksi, millest tähtsamaid vaadeldakse eraldi teistes peatükkides. Käesolevas osas käsitleti probleeme komplekselt.

Kaheksanda peatükiga hõlmatud empiirilistest võrdlustest võiks esile tuua järgmised.

- Eesti asub konkurentsivõimelt siirdemaade keskmises grupis, kuhu kuuluvad kõrge inimarengu taseme poole pürgivad maad (Bulgaaria, Leedu, Horvaatia, Rumeenia, Makedoonia ja Läti). Eesti mahajäämus Kesk-Euroopa konkurentidest ei ole väga suur, kuid siiski märgatav. Euroopa Liiduga läbirääkimistele pääsenud riikidest on Eesti siiski madalaima inimarengu tasemega. Seega on Eestiga peetavate liitumisläbirääkimiste tulemused otsustava tähtsusega kõigile läbirääkimiste esimesest etapist kõrvale jäänud riikidele. Mõistetakse on Leedu aktiivsed püüdlused liitumisläbirääkimiste esimese etapiga ühinemiseks, sest inimarengu tasemelt ollakse Eestiga sisuliselt võrdne.
- Eesti erineb inimarengu taseme kujunemise muhtrilt nii Euroopa Liidu riikidest kui ka Kesk-Euroopa konkurentidest: Eestil nagu ka teistel Balti riikidel annab suurima panuse inimarengusse haridustase ja peamiseks inimarengut pärssivaks teguriks on väike sissetulek. Sissetuleku suurendamiseks tehtavad jõupingutused on Eesti konkurentsivõime tõstmisel olulisimad.
- Võrreldes NSVL keskmise tasemega 1987. aastal, kaotasid NL-st pääsenud riigid 1994. aastaks oma konkurentsivõimest kuni 37% (Tadžikistan). Eestis langes inimarengu tase 1993. aastaks ligi 18,5%, 1994. aastal hakkas olukord paranema ja kaotus oli ligi 15,5%. Balti naabritega võrreldes oli tagasilööb Eesti inimarengu veidi väiksem.
- Eesti kuulub inimeste keskmise eluea ootuse (69,2 aastat) aspektist inimarengus mahajäänud riikide hulka. EL riikidest on mahajäämus 6–9 aastat, ka üle poole siirdemaade näitaja on Eesti omast parem. Vaatlusaluses grupis on Eestil koos Ungariga lühem oodatav eluiga, mis annab tunnistust sotsiaalmajanduslike tingimuste negatiivsest mõjust.
- Eesti tervishoiukorraldus ja terviseteadlikkus jääb oluliselt maha meie peamiste konkurentide Kesk-Euroopa ja (napilt) ka Leedu ning Läti omast. Mahajäämus vaesematest Balti naabritest juhib tähelepanu asjaolule, et Eestis ei suudeta oma

suuremat majanduspotentsiaali (kõrgemat sissetulekutaset) rakendada tõhusalt rahva tervise heaks.

- Emade suremus sünnitamisel on Eestis, võrreldes peamiste konkurentidega, oluliselt kõrgem (oleme halvemas olukorras ka Lätist ja Leedust), mis näitab vahest kõige rohkem meie halba terviseteadlikkust ja tervishoiukorraldust.
- Liikluskorralduselt on Eesti konkurentsivõimeline mitte ainult enamiku siirdemaadega, vaid meie olukord on oluliselt parem ka vaatlusaluste tööstusriikide omast.
- Enesetappude sageduse aspektist näeb Eesti rahvusvaheliselt väga halb välja, üksnes meie Balti naabritel Lätil ja Leedul on enesetappude suhteline sagedus veelgi suurem. Väga erinevate rahvuste sattumine kõrge enesetappude sagedusega riikide gruppi viitab sellele, et olulise mõjuga on siin ebasõbralik (stressi produtseeriv) elukeskkond, mitte rahvuslikud iseärasused.
- Südamehaigustest tingitud surma sageduselt kuulub Eesti enam kui 400 juhuga 100 000 inimese kohta kindlalt kehva tervishoiukorraldusega maade hulka.
- Eesti puhul on probleemiks ilmselt tervishoiusummade kasutamise otstarbekus ja tõhusus — tervishoiukulude osatähtsuset SKP-s ületas Eesti 1994. aastal oluliselt oma konkurente siirdemaade hulgas, kuid eluea- ja tervisenäitajate järgi kuulus Eesti kehvemate hulka. Selles inimarengu valdkonnas paistab Eestil puuduvat selge, tõhus ja realistlik arengukontseptsioon.
- Kõrge haridustase on Eesti peamisi konkurentsieeliseid, kuigi mitte Baltikumis (Läti ja sisuliselt ka Leedu on samal tasemel).
- Täiskasvanute kirjaoskuselt on Eesti sisuliselt võrdne Euroopa Liidu riikidega (edestades veidi Kreekat ja oluliselt Portugali), kuid see inimarengu aspekt oli enamikus endise NSVL vabariikides (v.a. Kesk-Aasia) üldse heal järjel. Eestis tuleb pöörata peamine tähelepanu hariduse kvaliteedile ja vastavusele majanduse nõuetele.
- 6–23-aastaste noorte koolitusega hõivatuselt (72%) kuulub Eesti siirdemaade paremiku hulka (v.a. Poola). Euroopa Liidus on aga saavutatud oluliselt paremad tulemused. See tähendab, et ka Eestil tuleb oma konkurentsivõime tõstmiseks suunata

rohkem ressursse kõrghariduse ja ametikoolituse arendamisele. Samal ajal pole aga koolihõives ilmselt mõtet pürgida Soome tasemele (97%), sest kõrgharidust pole kõik võimalised omandama ja ametikoolitusega peaks lõpule jõudma tunduvalt enne 23. eluaastat.

- Arvestades hariduse tähtsust majandusliku konkurentsivõime tõstmisel ja kvalifitseeritud tööjõu süvenevat puudust Eestis, koolitajate järelkasvu leidmise raskusi jms. peaks Eestis haridusele kulutatavate summade osatähtsust SKP-s suurendama.
- Eesti kuulub nende siirdemaade hulka, kus peamiseks inimarengut pärssivaks teguriks on sissetulek. Ostujõu pariteedi alusel hinnatud tulutasemelt jääb Eesti ligi neli korda maha Soomest ja Iirimaast ning umbes kolm korda Portugalist ja Kreekast. Eesti jääb maha ka kõigist Kesk-Euroopa konkurentidest, kuid ületab veidi Leedut ja oluliselt Lätit. Sissetulekute suurendamiseks (majanduse arendamiseks) tehtavad jõupingutused on seega ka Eesti puhul konkurentsivõime tõstmise keskseks probleemiks.
- RKP moodustas Eestis 1994. aastal ainult u. 80% SKP-st. See oli siirdemaade väiksemaid näitajaid. Seega on Eesti residentide sissetulek 20% madalamad kui SKP põhjal võiks oletada.

Riigi konkurentsivõimet mõjutavate (kujundavate) tegurite analüüsist saab teha järgmised järeldused.

- 1991. ja 1992. aasta hüperinflatsiooniga ning Eesti krooni väga suure devalveerimisega rahareformi käigus suruti Eestis eratarbimine pretsedenditult madalale (48% SKP-st). See andis Eesti ettevõtlikele tohutu eelise, võrreldes teiste vaatlusaluste riikidega, nii investeringuteks säästude mobiliseerimisel kui ka jooksvate tootmiskulude madalal hoidmiseks. Läti arendab Eestiga sarnast poliitikat, aga vähem radikaalses vormis. Leedu arendab aga täiesti teistsugust poliitikat ja kuulub erakordselt suure eratarbimisega riikide hulka — eratarbimise osatähtsus SKP-s ligi 30 protsendipunkti kõrgem kui Eestil.
- Eesti on avaliku sektori tarbimise osatähtsusest (24%) SKP-s eespool praktiliselt kõigist vaatlusalustest riikidest. See tähendab, et lähematel aastatel peaks esiplaanile tõstma avaliku sek-

tori kulutuste osa vähendamise SKP-s või vastavate rahaliste vahendite tõhusama kasutamise.

- Iseseisvuse algaastail oli Eestis säästu osatähtsus SKP-s (28%) vaatlusaluses riikide grupis üks suuremaid, eelkõige erakordselt väikese eratarbimise tõttu. See võimaldas peatada majanduslanguse ja andis tugeva tõuke tõusuks. Nii kõrge säästumäär ei saa aga kesta liiga pikka aega, eriti väikest tarbimist arvestades.
- Eesti paistab silma kaitsekulude suhteliselt suure osatähtsusega SKP-s. Iisrael ja Kreeka ei sobi meile eeskujuks, kuid kõigil teistel meie peamistel konkurentidel Euroopa Liidus ja Kesk-Euroopas on kaitsekulude osatähtsus SKP-s Eesti omast mitu korda väiksem. Eesti tulevast arengustrateegiat kujundades tuleb siin ilmselt ette võtta olulised korrektiivid.
- Eesti kuulub pikaajalise keskmise inflatsiooni järgi siirdemaade keskmiste hulka. Lähematest naabritest on Leedu arendanud Eestist inflatsioonilisemat majanduspoliitikat, Lätis on aga raha stabiilsusele Eestist rohkem tähelepanu pööratud.
- Eesti majandust destabiliseerib väliskaubandusbilansi tasakaalustamatus, mis pidevalt suureneb. Järgmistel aastatel on Eesti majanduspoliitika üheks peaülesandeks väliskaubanduse tasakaalustamise strateegia väljatöötamine. Analoogselt arenenud tööstusriikidega peab selle ülesande lahendama riik adekvaatse tasakaalustatud (välis)majanduspoliitikaga.
- Eesti ja ka teised Balti riigid paistavad silma suure tööjõu osatähtsusega. Et Eestis on iive madal ja keskmine oodatav eluiga pole ka väga pikk, kuulub üle poole Eesti rahvast tööjõu hulka. Konkurentsivõime seisukohalt on see praegu soodne, aga väike rahvastiku juurdekasvutempo tähendab, et tulevikus on oodata eakamate (ülalpeetavate) arvu kasvu ja tööjõuliste osa vähenemist.
- Eestis on järgmistel aastatel sisuliselt tagatud ainult tööjõu hulga stabiilsus. Majanduskasvu saavutamiseks (arengustrateegia kujundamisel) peab Eesti keskenduma tööjõu hariduse ja kutseoskuste kvaliteedi parandamisele.
- Eestis oli tegelik tööpuudus 1994. aastal ametlikult fikseeritud vähemalt 4–5 korda suurem. Seni on sellest probleemist sisuliselt mööda vaadatud. Lähematel aastatel peab aga Eesti

Euroopa Liiduga integreerimiseks välja töötama tööpuudusega seotud sotsiaalse ja regionaalse arengu probleemide strateegilised lahendused.

- Eestis on eakate inimeste osa rahvastikus võrdlemisi suur. Et inimeste keskmine oodatav eluiga ei ole Eestis praegu eriti pikk, võib elutingimuste paranedes eakate ülalpeetavate osa tulevikus veelgi suurened.
- Eesti kuulub koos Läti ja Leeduga väga urbaniseerunud riikide hulka. Siirdeperioodil on urbaniseerumine Eestis veelgi süvenenud. Pidades normaalseks (optimaalseks) Soome urbaniseerumist, võib Eestit õigustatult nimetada üleurbaniseerituks.
- Eesti on maaressursiga hästi varustatud, mistõttu üleurbaniseerumine tähendab majanduslikku ja sotsiaalset väärarengut. Maa kui kapital pole majandusliku ja inimarengu tegurina piisava ulatuse ja intensiivsusega kasutust leidnud. Siin peitub üks Eesti tähtsamaid konkurentsivõime allikaid, millele järgmistel aastatel tuleks arengustrateegiates suuremat tähelepanu pöörata.
- Uuenevate siseveeressurssidega on Eesti maailma üldise olukorra taustal võrdlemisi hästi varustatud. Arvestades prognoose, et järgmisel sajandil kujuneb mageda vee defitsiit paljudele maailma riikidele oluliseks probleemiks, on Eesti ja tema Balti naabrite arenguperspektiivid head. Eriti käib see põllumajanduse arenguvõimaluste kohta.
- Ressursside rohkuse ja (kunagise) odavuse tõttu on Eestis tootmine üles ehitatud väga energiamahukana. Majanduslik energiakasutus (õliekvivalentides) inimese kohta on Eestis majanduslikult arenenud riikidega võrreldes liiga suur. Ülemäärane energiatarbimine kujuneb järgmistel aastatel üheks peamiseks Eesti konkurentsivõimet pärssivaks teguriks.
- Eestis on metsa hulgalt inimese kohta (1,35 hektarit) väga head tingimused metsamajanduse ja puidutööstuse arendamiseks. Selle ressursipotentsiaali tõhus rakendamine Eesti majanduse arengu huvides on järgmiste aastate majandusarengu strateegia üks keskseid küsimusi.
- Inimese kohta on ka haritavat maad konkurentsilt kõige rohkem Eestis. Seega on Eestil tohtu ressursipotentsiaal põllu-

majanduse arendamiseks. Erinevalt metsamajandusest ei ole aga Eesti põllumajanduspotentsiaal adekvaatset majanduslikku rakendust leidnud.

- Eesti põllumajandussektori taandareng tuleneb eelkõige Euroopa Liidust lähtuvast kõlvatust konkurentsist põllumajandussaaduste turul, mille tõttu see sektor on kaotanud turud ja seega ka arenguperspektiivi. Eesti majanduse sektoraalse struktuuri normaliseerimise põhiprobleemiks kujuneb primaarsele sektorile välispartneritega võrdsete konkurentsitingimuste tagamine kuni Euroopa Liitu astumiseni, s.t. järgmisel viiel kuni seitsmel aastal. Vastasel korral kaotab Eesti enne EL-i astumist EL partnerriikide suhtes konkurentsivõimelise majandusharu, mille taaslaienemist EL sees ei võimalda enam seal kehtiv tootmis- kvootide ja muude piirangute süsteem.

9. RIIKIDE KONKURENTSIVÕIME KUJUNEMISE EMPIIRILISED MUDELID JA ANALÜÜS

Janno Reiljan

9.1. Konkurentsivõimet kujundava teguriruumi komponentanalüüs

Riigi konkurentsivõimet võivad mõjutada väga paljud tegurid. Millised neist konkreetsetes ajalistes ja ruumilistes piirides tegelikult konkurentsivõimet diferentseerivalt mõjutavad, selgub alles empiirilise modelleerimise ja mudelanalüüsi käigus. Käesolevas peatükis rakendatakse 8. peatüki punktis 8.2 väljatöötatud konkurentsivõime analüüsi meetoodika etappe 3–7, süvendades ja täpsustades eelmises peatükis traditsioonilise võrdlevanalüüsiga saadud tulemusi.

Kõigepealt tuleb teguriruum korrastada, sest tegurite suure hulga tõttu kaob nende tasemete erinevustest süstemaatiline ülevaade. Käesolevas uurimuses vaadeldi 35 tegurnäitajat¹. Need tegurid on sageli omavahel seotud (korrelatsioonis) ja väljendavad seega korraldvalt riikide ühtede ja samade üldisemate latentsete olemuslike

---

¹ Tegurnäitajate loetelu eraldi ei esitata, sest see kajastub sisuliselt kõige paremini tegurisüsteemi sünteetiliste komponentide interpreteerimiseks antud algnäitajate gruppides vastavalt nende seose tihedusele (korrelatsioonile) sünteetiliste komponentidega.

omaduste mõju. Teguriruumi mõõtmelisusest ja olemusest ülevaate saamiseks tehti tegurnäitajate komponentanalüüs.² Välja toodi 13 teguriruumi sünteetilist komponenti, mis kirjeldasid 86,1% algnäitajate variatsioonist. See tähendab, et tegurite arvu vähendamisel ligi kolm korda kaotasime ainult u. 14% algsest informatsioonist. Sünteetiliste komponentide heaks statistiliseks omaduseks on asjaolu, et nad ei sõltu üksteisest statistiliselt (omavahelised korrelatsioonikordajad võrduvad nulliga). See kõrvaldab mitmese regressioonanalüüsi mudelite koostamise põhiprobleemi — tegurite multikollineaarsuse.

Empiirilise modelleerimise ja analüüsiga hõlvati 93 riiki, mis asusid inimarengu reitingu tabelis 1. ja 126. koha vahel. Valikul oli peamiseks kriteeriumiks inimarengu taset ja seda kujundavaid tegureid iseloomustava informatsiooni olemasolu. Vaatlusest lülitati välja ka paljud miniriigid. Valimis on esindatud kõigi maailmajagude riigid, v.a. Musta Aafrika esindajad. Valimi kogum on piisavalt suur, et tagada statistiliste mudelite ning nende alusel tehtavate järelduste usaldusväärsus. Eesti asub sisuliselt vaatlusaluse valimi keskel: temast ettepoole jääb 50 ja tahapoole 42 riiki. Seega peaksid empiirilised mudelid ja nendest tuletatud analüütiline informatsioon andma piisavalt selge ettekujutuse Eesti konkurentsivõimest ning selle arenguperspektiividest.

Teguriruumi struktuuri iseloomustavad statistilised komponendid on sünteetilised kompleksnäitajad, mille olemuse väljaselgitamiseks tuleb uurida nende korrelatsiooni algnäitajatega ning algnäitajate omavahelisi seoseid, samuti komponentide väärtuste jaotumist vaadeldavate objektide (riikide) vahel.³

Komponentidel kui sünteetilistel kompleksnäitajatel puudub naturaalne (kaalu, pikkust, tihedust vms. omadust väljendav) mõõt-

---

² SPSS 7.5 for Windows andmetöötluspakett. Komponentid eraldati peakomponentide meetodil ja pöörati interpreteeritavale kujule VARIMAX-meetodil.

³ Komponentide interpreteerimise alusena kasutatakse J. Reiljani vastavasisuliste uurimuste tulemusi: vt. Рейльян, 1981, lk. 64–77; Karu, Reiljan, 1983.

ühik. Seetõttu esitatakse komponentide väärtused standardiseeritud (tsentreeritud ja normeeritud) kujul. See tähendab, et suvalise komponendi väärtuste aritmeetiline keskmine on võrdne nulliga ja mõõtühikuks on näitaja variatsiooni standardhälve. Komponenti konkreetne väärtus mingi riigi iseloomustajana näitab seega hälvet keskmisest (standardhälvetes). Pluss-miinus üks tähistab seega keskmise suurusega hälvet üles- või allapoole vaatlusaluse kogumi keskmisest tasemest. Sellest tulenevalt võib komponendi K_i hälbe k -ndas riigis klassifitseerida järgmiselt:

$k_{ik} < |0,5|$ — väike hälve;

$|0,5| < k_{ik} < |1,0|$ — mõõdukas hälve;

$|1,0| < k_{ik} < |2,0|$ — suur hälve;

$|2,0| < k_{ik}$ — väga suur hälve.

Sünteesiliste komponentide (tähistame nad $K_1 - K_{13}$) interpreteerimise tulemuste aluseks on eelkõige nende paariskorrelatsioonikordajad algnäitajatega. Interpreteerimisel saadud sünteesilise komponendi nimetus ja selle aluseks olevad statistiliselt usaldatavad paariskorrelatsioonikordajad esitatakse järgnevalt komponentide lõikes.

Komponent K_1 kirjeldab ligi 14% algnäitajate kogumi variatsioonist, s.t. summaarselt u. 4,6 algnäitaja variatsiooni. Komponent on tihedas seoses eelkõige rahvastikku ja töäjõudu iseloomustavate algnäitajatega moel, mis viitab riigi urbaniseerumise pikaajaliselt stabiilse kõrge taseme mõjule. Sellele vastavalt on komponent ka nimetatud. Komponent väljendab eelkõige tugevat positiivset seost linnarahvastiku osatähtsusega rahvastikus ja teeninduse osatähtsusega töäjõu kasutamisel ning sellest tulenevat negatiivset seost põllumajanduse osatähtsusega tööhõives. Tööstuses hõivatud töäjõu keskmise tugevusega seos komponendiga on loogiline, sest urbaniseerumine toimub tänapäeval peamiselt teenindussfääri arengu mõjul. Loomulikult on urbaniseerunud riigis põllumajanduse osatähtsus tagasihoidlikum (negatiivne korrelatsioon) nii töäjõu hõivamisel kui ka SKP loomisel; urbaniseerumisega kaasneb parem varustatus telefonidega. Urbaniseeru-

nud riigid on rikkamad ja suudavad seetõttu kanda rohkem kaitsekulusid inimese kohta. Komponendi positiivne seos fertiilsuse muutusega (sisuliselt langusega 1970. a. suhtes) väljendab urbaniseerumise pikaajalisust rikkamates riikides — fertiilsuse peamine langus toimus enne 1970. aastat ja viimastel aastakümnetel on tase stabiliseerunud.

K1 — urbaniseeritus ja teenindussfääri arengutase

Lühend	Tähistus	r	Algnäitaja nimetus
TÖÖJPM3	X28	-0,878	Põllumajanduse osatähtsus tööjõu kasutamisel 1990. a.
LINNRAH3	X48	0,858	Linnarahvastiku osatähtsus (%) 1994. a.
TÖÖTEEN3	X30	0,809	Teeninduse osatähtsus tööjõu kasutamisel 1990. a.
ENERGIN4	X59	0,732	Energiakasutus (õliekvivalentides) kg/in. 1994. a.
KAITSEI5	X46	0,662	Kaitsekulud inimese kohta (USD, 1995. a. hindades) 1995. a.
TELEF4	X26	0,648	Telefoni põhiliine 100 inimese kohta 1994. a.
IIVEIND4	X36	0,490	Fertiilsuse muutus (1970. a.=100) 1994. a.
TÖÖTÖÖS3	X29	0,465	Tööstuse osatähtsus tööjõu kasutamisel 1990. a.
PM4	X62	-0,351	Põllumajanduse osatähtsus SKP-s (%) 1994. a.

Eesti on komponendi K1 alusel vaatlusaluses grupis keskmine: $k_{1,e} = -0,12$ (vt. tabel 9.1). Et urbaniseeritus on Eestis vaatlusaluse grupi üks kõrgemaid, siis tuleneb komponendi väike negatiivne hälve teenindussfääri arengu suhtelisest tagasihoidlikkusest. Ka on Eesti linnad valdavas enamikus väikesed, mistõttu urbaniseerumise tagajärjed (näiteks demograafilised) ei avaldu nii teravalt kui suurlinnade puhul.

Tabel 9.1. Sünteetiliste komplekssete tegurkomponentide väärtused riigiti

		K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13
8	Soome	0,5233	-0,2567	0,9008	-0,3531	0,8611	-0,0897	0,0179	0,4214	1,5063	0,6186	-0,3652	1,0754	1,8558
17	Iirimaa	-0,6786	-0,6014	1,1292	-0,6919	-0,0993	1,7987	-0,3669	1,4703	0,7104	0,8872	0,6104	-0,1839	-1,8053
20	Kreeka	0,3187	-0,7788	0,3468	-0,7213	-0,463	-0,5417	1,072	-0,3836	-0,3852	-0,725	0,0275	-0,1732	0,0298
31	Portugal	-0,545	-1,0661	0,9009	0,3006	-0,6798	-0,2688	-0,1013	-0,2343	0,7698	-0,8065	0,1318	-0,2195	0,6185
35	Sloveenia	-0,316	-0,4998	-0,2728	0,2182	-0,0198	0,7847	-0,3036	0,6886	0,6712	1,1182	-0,1237	-0,3366	0,216
39	Tšehhi	0,2924	-1,3737	-1,5657	-0,0169	-0,2991	0,9041	0,0661	0,6534	0,7505	0,3513	-1,1965	0,1176	0,5934
42	Slovakkia	-0,1533	-0,6579	-0,576	-0,2497	-0,3908	1,4085	0,2952	0,6858	0,8458	1,2762	-0,7827	0,3378	0,9193
48	Ungari	0,2145	-1,3497	-0,7932	-0,2594	-0,2819	0,2952	-0,778	0,7894	0,6382	-1,8598	-1,1418	-0,0947	-0,0731
58	Poola	-0,1522	-0,9932	-2,206	-0,0494	-0,5358	-0,444	0,0509	0,9015	1,3288	-0,708	-0,5009	0,9846	0,9967
69	Bulgaaria	0,2636	-1,4265	-1,2861	-0,4075	0,2882	0,9772	0,2825	-0,0514	0,2475	0,5908	-0,5492	-0,8373	0,6444
71	Eesti	-0,1243	-1,2561	-0,9805	1,5836	0,7205	-0,5718	0,2597	0,5754	0,7984	-0,4316	-0,3574	0,7908	0,3496
72	Ecuador	-0,4516	0,9843	-0,2229	-0,0575	0,3977	-0,2497	-0,3858	0,3042	-1,0776	0,2226	-0,0879	-0,277	1,3533
76	Leedu	0,6762	-0,6878	-1,8529	-0,7618	-0,6908	0,5615	-0,8618	-1,0222	0,1685	-0,431	-0,1749	-0,1173	1,1425
77	Horvaatia	-0,3162	-0,7001	-0,0027	-0,965	-0,2763	0,1557	1,3845	0,6034	0,6851	0,5343	-0,1558	1,1376	0,2564
79	Rumeenia	-0,3579	-1,5385	-1,3064	0,392	-0,1453	-0,2885	0,1837	-0,4225	-0,2469	0,0472	-0,229	-1,042	0,0827
80	Makedoonia	0,2476	-0,2212	-0,2373	-1,5395	0,1356	2,5323	-0,3201	-0,4058	-0,1838	-0,5178	-0,2767	-1,3625	0,2077
89	Peruu	-0,2001	0,7382	-0,0098	0,2719	0,2811	-1,1169	-0,264	1,0655	-2,1332	-0,7611	-0,5358	-0,049	1,7706
92	Läti	-0,1408	-1,0726	-0,8221	-0,2716	0,472	-0,6529	0,0071	0,8416	1,1766	0,1478	-0,2765	0,9677	0,7852
116	Honduras	-0,8345	1,0497	0,1162	0,2371	-0,2482	0,7288	-0,9642	-0,3782	-0,2261	-1,693	-0,7742	0,9258	1,2746

K2 — rahvastiku juurdekasvu kiirus ja stabiilsus

Lühend	Tähistus	r	Algnäitaja nimetus
RAHVKAS4	X51	0,920	Rahvaarvu aasta keskmine juurdekasvu-tempo (%) 1960.–1994. a.
KOGUIIVE4	X35	0,827	Fertiilsus 1994. a.
LINKA603	X49	0,806	Linnarahvastiku aasta keskmine juurdekasvutempo (%) 1960.–1994. a.
PMMAA3	X57	–0,645	Haritava maa osatähtsus pindalas (%) 1993. a.
TÖÖTÖÖS3	X29	–0,589	Tööstuse osatähtsus tööjõu kasutamisel 1990. a.
TELEF4	X26	–0,425	Telefoni põhiliine 100 inimese kohta 1994. a.

Komponent K2 kirjeldab 10% algnäitajate variatsioonist ehk 3,5 algnäitajas sisalduva informatsiooni. Komponendi K2 olemuse määrab peamiselt selle tugev positiivne seos rahvastiku juurdekasvu kiirust ja stabiilsust iseloomustava kolme näitajaga. Negatiivne seos tööstusliku tööhõive osatähtsusega ja telefonside arengutasemega viitab sellele, et rahvastiku juurdekasvu kiirus on üldjuhul suurem madalama arengutasemega riikides. Eesti jääb rahvastiku juurdekasvu kiiruselt ja stabiilsuselt oluliselt allapoole vaatlusaluse riikide kogumi keskmist taset: $k_{2,e} = -1,26$ (vt. tabel 9.1). See tähendab, et rahvastikuressursi aspektist Eesti konkurentsivõime maailmas pidevalt langeb. Selle tendentsi pidurdamine ning positiivse pöörde saavutamine kujuneb järgmistel aastakümnetel Eesti sotsiaalmajanduspoliitika keskseks küsimuseks. Arvestada tuleb sellega, et iseseisvusperioodi negatiivne demograafiline areng ei kajastu 1994. aasta andmetes veel piisava adekvaatsusega.

K3 — sotsiaalse infrastruktuuri arengutase

Lühend	Tähistus	r	Algnäitaja nimetus
TERVISK3	X24	0,774	Kogukulud tervisele (% SKP-st) 1991. a.
NVAL5	X38	0,666	Naiste osatähtsus valitsusaparaadis (%) 1995. a.
INFLA3	X16	-0,658	Aasta keskmine inflatsiooni tase (%) 1980.–1993. a.
ENERGKG4	X60	0,582	SKP väljalase (kg) energia (õliekvivalentides) kohta (USD) 1994. a.
TELEF4	X26	0,484	Telefoni põhiliine 100 inimese kohta 1994. a.
KAITSEI5	X46	0,441	Kaitsekulud inimese kohta (USD, 1995. a. hindades) 1995. a.
TÖÖTÖÖS3	X29	-0,405	Tööstuse osatähtsus tööjõu kasutamisel 1990. a.
TÖÖST4	X63	-0,391	Tööstuse osatähtsus SKP-s (%) 1994. a.
TEENUS4	X64	0,348	Teeninduse osatähtsus SKP-s (%) 1994. a.

Komponent **K3** kirjeldab 8,9% algnäitajate variatsioonist ehk veidi üle kolmes algnäitajas sisalduvat informatsiooni. Sotsiaalse infrastruktuuri arengutasemele viitavad positiivsed seosed tervisekaitse, kommunikatsiooni ja turvalisuse näitajatega. Arenenud sotsiaalse infrastruktuuriga riikidele on iseloomulik naiste tugevam positsioon ühiskonna juhtimisel. See komponent on positiivses seoses teenindussektori osatähtsuse tõusuga. Tööstuse suur osatähtsus majanduses pigem pärsib sotsiaalse infrastruktuuri arengut. Sotsiaalse infrastruktuuri areng saab kannatada ebastabiilses mone-taarkeskkonnas, mida väljendab statistiliselt oluline negatiivne seos inflatsioonitasemega — järelikult ei kasutatud viimastel aastakümnetel inflatsioonilist rahapoliitikat sotsiaalse infrastruktuuri arengu finantseerimiseks, vaid mingitel teistel eesmärkidel. Inflatsioon vähendab riigitulude reaalkäärtust ja pärsib seeläbi sotsiaalset arengut. Ka sotsiaalse infrastruktuuri arengut jääb Eesti

vaatlusaluste riikide kogumi keskmisest oluliselt allapoole: $k_{3,e} = -0,98$ (vt. tabel 9.1). Ka selles inimarengut oluliselt mõju-
tavas valdkonnas tuleb Eestil ära teha suur töö mahajäämuse
likvideerimiseks.

K4 — säästmise ja investeerimise tase

Lühend	Tähistus	r	Algnäitaja nimetus
KOGUSÄÄ4	X68	0,829	Kodumaiste säästude osatähtsus SKP-s (%) 1994. a.
KOGUINV4	X67	0,815	Kodumaiste investeeringute suhe SKP-sse (%) 1994. a.
ERATARB4	X65	-0,755	Eratarbimise osatähtsus SKP-s (%) 1994. a.
TÖÖST4	X63	0,522	Tööstuse osatähtsus SKP-s (%) 1994. a.

Komponent K4 kirjeldab 7,6% algnäitajate summaarsest variatsioonist ehk keskmiselt 2,7 algnäitaja variatsiooni. Komponent väljendab suurt kodumaist investeerimiskalduvust, mida soodustab kodumaine säästukalduvus ning tööstuse osatähtsus riigi majanduses. Säästud kodumaisteks investeeringuteks tekivad enamikus riikides eelkõige eratarbimise mahasurumise arvel, mida väljendabki tugev negatiivne korrelatsioon eratarbimise osatähtsusega SKP-s. Kodumaiselt investeerimiskalduvuselt ületas Eesti 1994. aastal oluliselt vaatlusaluse riikide grupi keskmist: $k_{4,e} = +1,58$ (vt. tabel 9.1). Eesti edasises arengus tuleb aga arvestada, et 1994. aastal oli eratarbimine säästude kaotamise ja kõrge inflatsiooni tõttu ebanormaalselt väike. Käesolevaks ajaks on rahareformi mõju kadunud ja säästukalduvus kahanenud, mis on oluliselt vähendanud ka kodumaiseid investeerimisallikaid.

K5 — loodusressurssidega varustatus

Lühend	Tähistus	r	Algnäitaja nimetus
	X86	0,862	X56/X50 metsa inimese kohta 1994. a.
UUSVESI4	X58	0,703	Sisemisi taastuvaid veeressursse inimese kohta (1000 m ³ aastas) 1995. a.
	X85	0,700	X57/X50 haritavat maad inimese kohta 1994. a.
PMMAA3	X57	-0,348	Haritava maa osatähtsus pindalast (%) 1993. a.

Komponent F5 kirjeldab 6,3% algnäitajate summaarsest variatsioonist ehk keskmiselt 2,2 algnäitaja variatsiooni. Korrelatsioonid algnäitajatega toovad esile tugeva positiivse seose ressursivarustatuse (inimese kohta) näitajatega — varustatus metsaga, haritava maaga ja taastuvate veeressurssidega. Mingite varjatud tegurite mõjule viitab negatiivne korrelatsioon näitajaga “haritava maa osatähtsus pindalas” — selle näitaja madal tase on loogilises vastuolus inimese kõrge haritava maaga varustatuse tasemega. Eesti ressursivarustatus on mõõdukalt üle keskmise: $k_{s,e} = +0,72$ (vt. tabel 9.1).

K6 — välismajandussuhete osatähtsus

Lühend	Tähistus	r	Algnäitaja nimetus
IMPGDPS4	X70	0,986	Impordi mahu suhe SKP-sse (%) 1994. a.
EXGDPS4	X69	0,949	Ekspordi mahu suhe SKP-sse (%) 1994. a.

Komponent K6 kirjeldab 6% algnäitajate summaarsest variatsioonist ehk keskmiselt 2,1 algnäitaja variatsiooni. Komponent iseloomustab üheselt riigi välismajandussuhete tihedust. Ekspordi ja impordi maht on tasakaalustatud välismajandussuhetega riikides enam-vähem võrdne, mida käesolevas analüüsis väljendavad sisuliselt võrdsed korrelatsioonikordajad sünteetilise komponendi ja ekspordi ning impordi osa (SKP-s) näitajate vahel.

Välismajandussuhete tiheduselt jäi Eesti 1994. aastal veel veidi allapoole vaatlusaluse riikide kogumi keskmist: $k_{6,e} = -0,57$ (vt. tabel 9.1). Selles valdkonnas tundub Eesti progress olevat kõige suurem, sest 1996. aastal ületas Eesti välismajandussuhete tiheduselt juba oluliselt vaatlusaluseid riike (vt. 3. ptk., punkt 3.1).

K7 — kaitsekulu tase

Lühend	Tähistus	r	Algnäitaja nimetus
	X74	0,886	Sõjaväe osatähtsus rahvastikus (%) 1994. a.
KAITSKU5	X45	0,884	Kaitsekulude osatähtsus SKP-s (%) 1995. a.

Komponent K7 kirjeldab veidi alla 6% algnäitajate summaarsest variatsioonist, s.t. keskmiselt umbes 2 algnäitaja variatsiooni. Komponent on seotud tugevasti kahe algnäitajaga, mis antud analüüsis väljendavad riigikaitsekulude taset. Riigikaitse probleemid on Eestile veidi tähtsamad kui vaatlusaluses riikide kogumis keskmiselt: $k_{7,e} = +0,26$ (vt. tabel 9.1).

K8 — teenindussektori osatähtsus

Lühend	Tähistus	r	Algnäitaja nimetus
TEENUS4	X64	0,844	Teeninduse osatähtsus SKP-s (%) 1994. a.
PM4	X62	-0,810	Põllumajanduse osatähtsus SKP-s (%) 1994. a.
ENERGKG4	X60	0,396	SKP väljalase (kg) energia (õliekvivalentides) kohta (USD) 1994. a.

Komponent K8 kirjeldas üle 5,7% algnäitajate summaarsest variatsioonist, s.t. keskmiselt 2 algnäitaja variatsiooni. Komponent on seotud algnäitajatega moel, mis viitab teenindussektori kõrgele arengutasemele. Vastavalt sellele ongi komponent nimetatud. Sellega kaasneb ka energia keskmisest efektiivsem kasutamine. Teeninduse kõrge arengutase vastandub siin otseselt põllumajan-

duse osatähtsusele majanduses, millega korrelatsioon on negatiivne. Teenindussektori arengutasemelt on Eesti mõõdukalt ülevalpool vaatlusaluse riikide kogumi keskmist: $k_{9,e} = +0,58$ (vt. tabel 9.1).

K9 — avaliku sektori tarbimise osatähtsus

Lühend	Tähistus	r	Algnäitaja nimetus
HARIDKUL	X25	0,855	Avaliku sektori kulud haridusele (% SKP-st) 1993.–1994. a.
RIIKTAR4	X66	0,618	Avaliku sektori tarbimise osatähtsus SKP-s (%) 1994. a.
ENERGIN4	X59	0,383	Energiakasutus (õliekvivalentides) kg/in. 1994. a.
NVAL5	X38	0,375	Naiste osatähtsus valitsusaparaadis (%) 1995. a.

Komponent K9 kirjeldab 5,5% algnäitajate summaarsest variatsioonist ehk keskmiselt veidi alla 2 algnäitaja variatsiooni. Selle komponendi puhul on keskse tähtsusega avaliku sektori tarbimise osatähtsus SKP-s. Avaliku sektori kulutuste tase on kõige paremas korrelatsioonis haridusele suunatud kulutuste tasemega. Avaliku sektori osatähtsuse suurendamine korreleerub positiivselt energiasutuse suurenemisega (inimese kohta) ja naiste osatähtsusega valitsusaparaadis. Need seosed tulenevad asjaolust, et kõigi kolme näitaja tase on kõrgem arenenud tööstusriikides ja madalam arengumaades. Avaliku sektori tarbimise osatähtsusest oli Eesti 1994. aastal mõõdukalt üle vaatlusaluse riikide kogumi keskmise: $k_{9,e} = +0,80$ (vt. tabel 9.1). See tähendab, et erilist tähelepanu tuleb pöörata vastavate kulutuste tulemuslikkuse tõstmisele. Avaliku sektori loodavast infrastruktuurist oleneva inimeste keskmise eluea ootuse ja rahva tervisenäitajate suhteliselt madal tase Eestis viitab suurtele probleemidele avaliku sektori funktsioneerimises.

K10 — jooksevkonto tasakaalustatus

Lühend	Tähistus	r	Algnäitaja nimetus
EXIMP4	X42	0,771	Ekspordi ja impordi mahu suhe (%) 1994. a.
	X84	0,735	Jooksva konto suhe SKP-sse (%) 1994. a.

Komponent K10 kirjeldab veidi üle 5% algnäitajate variatsioonist ehk keskmiselt 1,8 algnäitaja variatsiooni. Komponendiga seotud näitajatest väljendab üks otseselt jooksevkonto ja teine jooksevkonto tähtsaima osa — väliskaubandusbilansi — tasakaalustatust. Vaatluseluse kogumi 93 riigi hulgas oli Eesti jooksevkonto keskmisest suurema defitsiidiga: $k_{10,e} = -0,43$ (vt. tabel 9.1). Otseselt võrreldava 19 riigi hulgas oli Eesti välistmajandusdefitsiit aga üks suuremaid. Viimase nelja aasta jooksul on Eesti jooksevkonto defitsiit väga kiiresti kasvanud ja muutunud juba majanduse stabiilsust otseselt ohustavaks teguriks.

K11 — riigi keskmine asustustihedus

Lühend	Tähistus	r	Algnäitaja nimetus
	X75	0,790	Rahvastiku tihedus (in/km ²) 1994. a.

Komponent K11 kirjeldab u. 3,8% algnäitajate variatsioonist ja väljendab sisuliselt ühe algnäitajaga seotud tegurruumi mõõdet. Eesti on keskmisest väiksema asustustihedusega: $k_{11,e} = -0,36$ (vt. tabel 9.1).

K12 — fertiilsuse muutus

Lühend	Tähistus	r	Algnäitaja nimetus
IIVEIND4	X36	0,705	Fertiilsuse muutus (1970. a.=100) 1994. a.
RIIKTAR4	X66	0,427	Riikliku tarbimise osa SKP-s (%) 1994. a.

Komponent K12 kirjeldab 3,7% algnäitajate variatsioonist ehk keskmiselt 1,3 näitajas sisalduva informatsiooni. Huvitav on aga asjaolu, et lisaks fertiilsusindeksile (väljendab muutust 1970. a.

suhtes) on komponent positiivses korrelatsioonis ka riikliku tarbimise osatähtsusega SKP-s. Sellel seosel võib olla kaks selektust: a) kõrge riikliku tarbimise osatähtsusega riikides on fertiilsus langenud tasemele, millest allapoole on raske kukkuda ja tegemist on kahe näitaja juhusliku koosmuutumisega; b) riiklike kulutustega (sihtotstarbeliste programmidega) suudetakse paljudes riikides fertiilsuse langus peatada. Eestis on fertiilsuse taandareng olnud keskmisest väiksem: $k_{12,e} = +0,80$ (vt. tabel 9.1).

K13 — metsamaa osatähtsus pindalas

Lühend	Tähistus	r	Algnäitaja nimetus
METS3	X56	0,885	Metsa ja metsamaa osa pindalast (%) 1993. a.

Komponent K13 kirjeldab 3,7% algnäitajate üldisest variatsioonist ja on sisuliselt seotud ainult ühe algnäitajaga. Eestis on metsa osatähtsus riigi kogupindalas keskmisest veidi suurem: $k_{13,e} = +0,35$ (vt. tabel 9.1).

Seega on kõik komponendid majanduslikult loogiliselt tõlgendatavad. Metoodika esmakordse rakendamise kohta on tulemus igati hea. Samas võib komponentide tõlgendustes leida ka rea täpsustamist vajavaid küsimusi. Tegursüsteemi komponentanalüüsi edasiarendamiseks tuleb edasistes uuringutes laiendada tegurite kompleksi ja suurendada vaatlusaluste riikide kogumit. Samuti tuleks põhjalikumalt uurida iga komponendiga seotud algnäitajate omavaheliste seoste struktuuri. See on aga edaspidiste pikemaajaliste uuringute ülesandeks.

Ülevaade sünteetiliste komponentide väärtustest 8. peatükis analüüsitud 19 riigis on esitatud tabelis 9.1. Riigi konkurentsivõime kujuneb kogu tegurite kompleksi mõjul. Loomulikult annab mingi teguri (komponendi) tase (alla- või ülespoole keskmist taset) esimese ettekujutuse konkurentsivõime kujunemisest. Eri tegurite mõju suund ja intensiivsus riigi edu (konkurentsivõime) erisugustele aspektidele on aga erinev. Seega tuleb konkurentsivõime edasiseks analüüsiks hinnata tegurite mõju intensiivsust riikide majandusliku edu näitajatele.

9.2. Riigi konkurentsivõime kujunemise regressioonanalüüs

Regressioonimudelid

$$Y = a_0 + a_1K_1 + \dots + a_iK_i + \dots + a_nK_n$$

võimaldavad analüüsida teguri K_i ($i=1, n$) mõju intensiivsust tulemusele Y — teguri K_i muutumisel ühe ühiku võrra muutub tulemus Y a_i ühiku võrra. Vahetult mõõdetud või vaatlusandmetest tuletatud tegurnäitajate puhul segab regressioonanalüüsi teguritevaheline statistiline seos (multikollineaarsus), mis ei võimalda üksiku teguri mõju intensiivsust eraldi välja tuua. Käesolevas analüüsis iseloomustavad tegureid statistiliselt sõltumatud tegurruumi sünteetilised komponendid K_i , mis kõrvaldavad multikollineaarsuse probleemi ja muudavad regressioonimudelid adekvaatselt tõlgendatavaks.

Mitmese regressioonanalüüsi mudelid leiti järgmiste arenguedu näitajate (konkurentsivõime näitajate) kujunemise seaduspärasuste selgitamiseks:

IAITASE	inimarengu indeks (IAI) 1994. a.
IAIKOHT	koht maailma riikide hulgas IAI alusel 1994. a.
SKPKOHIAI	IAI hindamiseks modifitseeritud SKP inimese kohta (USD) 1994. a.
SKPKOHind	modifitseeritud SKP (inimese kohta) indeks 1994. a.
SKPTASE	SKP inimese kohta (USD) 1994. a.
SKPOSTPAR	SKP inimese kohta (ostujõu pariteet USD) 1994. a.
IAI-SKP	IAI ja SKP taseme alusel määratud koha erinevus maailmas 1994. a.
RKMAHT	RKP maht (miljardit USD) 1994. a.
RKPTASE	RKP inimese kohta (USD) 1994. a.
HARind	haridustaseme indeks 1994. a.
KOOLHÕIV	koolitusega hõivatute osatähtsus 6–23-aastaste hulgas (%) 1994. a.
KIRIAOSK	täiskasvanute kirjaoskus (%) 1994. a.
ELUEAOOT	oodatav eluiga sünnimomendil 1994. a.

Tegurnäitajateks on regressioonivõrrandites tegurruumi komponentanalüüsiga välja toodud sünteetilised kompleksed tegurnäitajad:

- K1 — urbaniseeritus ja teenindussfääri arengutase
- K2 — rahvastiku juurdekasvu kiirus ja stabiilsus
- K3 — sotsiaalse infrastruktuuri arengutase
- K4 — säästmise ja investeerimise tase
- K5 — loodusressurssidega varustatus
- K6 — välismajandussuhete osatähtsus
- K7 — kaitsekulude tase
- K8 — teenindussektori osatähtsus
- K9 — avaliku sektori tarbimise osatähtsus
- K10 — jooksevkonto tasakaalustatus
- K11 — riigi keskmine asustustihedus
- K12 — fertiilsuse muutus
- K13 — metsamaa osatähtsus pindalas

Regressioonivõrrandite parameetrid on kompaktselt esitatud tabelis 9.2. Regressioonikordajate all (reas sig) on toodud seose olulisuse hinnangu ekslikkuse tõenäosus. Sotsiaal-majanduslikes uuringutes, kus segavaid tegureid on väga palju ja nähtuste täpse mõõtmise võimalused tagasihoidlikud, võib oluliseks hinnata juba seose, mille puhul eksimise tõenäosus ei ületa 10% ($\alpha < 0,100$).

Tegurnäitajate spetsiifiliste omaduste tõttu tuleb regressiooni-võrrandite analüüsimisel silmas pidada järgmisi asjaolusid, millele iga võrrandi analüüsimisel alati eraldi tähelepanu ei juhitakse.

1. Et tegurnäitajad on statistiliselt sõltumatud, siis võib iga tegurit vaadelda eraldi (teistest isoleeritult), s.t. ühe teguri muutumine ja mõju ei olene teiste tegurite muutumisest ja mõjust.
2. Et tegurnäitajatena kasutatud sünteetiliste komponentide lihtne aritmeetiline keskmine võrdub nulliga, siis on regressioonivõrrandi vabaliige a_0 võrdne modelleeritava konkurentsivõime näitaja lihtsa aritmeetilise keskmisega vaatlusaluses kogumis.
3. Et tegurnäitajate muutumise mõõtühikuks on standardhälve, siis iseloomustab regressioonikordaja a_i teguri K_i mõjuulatust vaatlusaluses riikide kogumis — modelleeritava konkurentsivõime näitaja väärtus varieerub keskmiselt regressioonikordaja

kahekordses ulatuses (keskmisest alla- ja ülespoole ühe standardhälbe ulatuses).

4. Determinatsioonikordaja R^2 iseloomustab modelleeritava konkurentsivõime näitaja variatsiooni kirjeldamise taset (osatähtsust koguvariatsioonis) mudelisse lülitatud tegurnäitajate poolt.

Regressioonimudelid näitavad ilmekalt konkurentsivõime kui sotsiaal-majandusliku nähtuse komplitseeritust (mitmetahulisust) — kõigi peamiste konkurentsivõimet iseloomustavate näitajate tase kujunes kolme kuni kaheksa tegurkomponendi statistiliselt olulise (usaldatava) mõju tulemusena. See tähendab, et konkurentsivõimet ei saa oluliselt tõsta ainult mingi ühe (olgu kas või ülitähtsa) teguri abil, vaid vaja on kompleksset terviklikku (ühiskonna kõiki võimalusi arvestavat) sotsiaalmajanduspoliitikat.

Kõigi peamiste konkurentsivõime näitajate variatsiooni kirjeldatus on hea, ulatudes 70–90%-ni. See tähendab, et mudelitesse on lülitatud tõepoolest peamised konkurentsivõimet kujundavad tegurid. Arvestamata tegurite mõju on ainult 10–30% edunäitajate variatsioonist. Tuleb siiski märkida, et kuigi tegurnäitajate hulga suurendamine ja struktuuri täpsustamine ei suurendaks oluliselt konkurentsivõime näitajate kirjeldatust regressioonimudelites, on sellealane edasine töö vajalik komponentide majandusliku tõlgendamise selguse ja usaldusväärsuse tõstmiseks.

Vaatleme järgnevalt riigi edunäitajate (konkurentsivõime näitajate) kujunemise seaduspärasusi eraldi võetuna nendega statistilise hinnangu alusel oluliselt seotud tegurite kaupa. Seosemehhanismide olemuse (otsene põhjuslik mõju, kaudne vahendatud mõju, näitajate paralleelne muutumine) avamine nõuaks põhjalikumat ja pikaajalisemat uuringut. Seega saab seoste hinnanguid käsitleda hüpoteesidena — edasistes uuringutes kontrollimisele kuuluvate tööversioonidena.

Tabel 9.2. Riigi arenguedu (inimarengu) näitajate regressioonanalüüs

Inimarengu näitaja Y	a ₀ (y)	a ₁ (K1)	a ₂ (K2)	a ₃ (K3)	a ₄ (K4)	a ₅ (K5)	a ₆ (K6)	a ₇ (K7)	a ₈ (K8)	a ₉ (K9)	a ₁₀ (K10)	a ₁₁ (K11)	a ₁₂ (K12)	a ₁₃ (K13)	R	R ²
IAITASE	0,793	0,074	-0,037	0,039	0,024	0,009	0,011	-0,006	0,035	0,007	0,015	0,003	-0,003	0,013	0,867	0,752
Sig	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,184	0,100	0,356	0,000	0,308	0,028	0,708	0,614	0,051		
IAKOHT	60,753	-22,99	11,43	-15,39	-6,24	-3,02	-2,77	2,066	-9,82	-2,63	-5,12	-1,37	0,147	-3,73	0,899	0,809
Sig	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,100	0,131	0,259	0,000	0,151	0,006	0,454	0,936	0,043		
SKPKOHIAI	4721,27	840,32	-165,05	415,43	400,30	63,46	169,00	-48,31	637,70	-28,9	184,99	-38,31	-16,60	128,07	0,822	0,675
Sig	0,000	0,000	0,095	0,000	0,000	0,517	0,087	0,622	0,000	0,767	0,062	0,696	0,865	0,193		
SKPKOHind	0,764	0,140	-0,027	0,069	0,066	0,011	0,029	-0,008	0,105	-0,005	0,031	-0,006	-0,002	0,021	0,821	0,675
Sig	0,000	0,000	0,097	0,000	0,000	0,505	0,083	0,618	0,000	0,759	0,063	0,691	0,899	0,203		
SKPTASE	9028,20	4818,32	-1622,1	4271,39	1274,4	110,78	469,47	-515,0	880,77	417,9	685,09	348,33	21,42	116,51	0,929	0,863
Sig	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,721	0,133	0,100	0,006	0,181	0,030	0,264	0,945	0,708		
SKPOSTPAR	8,633	4,717	-1,097	3,932	1,188	0,102	0,459	-0,305	0,802	0,659	0,621	0,299	-0,012	0,210	0,950	0,903
Sig	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,678	0,077	0,221	0,002	0,009	0,014	0,226	0,963	0,393		
IAI-SKP	3,419	-2,358	-4,219	-1,633	-3,271	1,566	-1,097	-0,645	-2,548	1,952	0,847	1,013	0,465	1,239	0,569	0,323
Sig	0,005	0,053	0,001	0,178	0,008	0,196	0,364	0,593	0,037	0,108	0,483	0,402	0,700	0,306		
RKPMaHT	321,27	364,44	73,75	378,88	134,28	-129,1	-239,95	30,484	-78,05	13,61	36,64	-138,56	-106,49	108,93	0,660	0,435
Sig	0,000	0,000	0,559	0,000	0,102	0,124	0,003	0,837	0,376	0,894	0,676	0,103	0,395	0,214		
RKPTASE	7766,43	6592,61	-1794,3	5666,04	1459,9	-929,3	96,954	-1922,33	425,91	784,8	1134,34	403,23	388,71	357,71	0,922	0,851
Sig	0,000	0,000	0,010	0,000	0,002	0,051	0,829	0,024	0,393	0,142	0,025	0,400	0,533	0,468		
HARind	0,842	0,044	-0,052	0,011	0,0007	0,017	-0,003	-0,007	-0,003	0,021	0,014	0,008	-0,002	0,013	0,712	0,506
Sig	0,000	0,000	0,000	0,199	0,934	0,055	0,716	0,393	0,739	0,017	0,102	0,340	0,845	0,144		
KOOLHÕIV	72,624	5,928	-2,159	2,911	0,046	1,936	-0,1440	-0,171	0,816	2,660	2,278	0,429	0,529	0,567	0,720	0,519
Sig	0,000	0,000	0,018	0,002	0,959	0,033	0,111	0,849	0,364	0,004	0,013	0,632	0,555	0,527		
KIRJAOSK	90,012	3,492	-6,770	0,199	0,053	1,631	0,180	-1,013	-0,926	1,874	1,039	0,965	-0,475	1,616	0,674	0,454
Sig	0,000	0,001	0,000	0,848	0,960	0,121	0,863	0,333	0,376	0,075	0,321	0,356	0,649	0,124		
ELUEAOOT	71,399	2,515	-1,847	2,177	0,300	-0,040	0,573	-0,178	0,272	0,214	0,071	0,398	-0,357	0,318	0,822	0,675
Sig	0,000	0,000	0,000	0,000	0,331	0,897	0,065	0,564	0,378	0,488	0,817	0,198	0,248	0,303		

$$\text{IAITASE} = 0,793 + 0,074K1 - 0,037K2 + 0,039K3 + 0,024K4 + \\ + 0,011K6 + 0,035K8 + 0,015K10 + 0,013K13$$

Sünteesiliste tegurkomponentide alusel saadud regressioonimudel kirjeldab vaatlusaluste riikide inimarengu indeksi IAI erinevusi 75,2%-liselt. Kujunedes kolme osaindeksi summana, on IAI loomulikult komplitseerituima struktuuriga — sellega on statistiliselt oluliselt seotud koguni kaheksa sünteetilist komplekstegurit. Tugevaima positiivse mõjuga paistab siin silma urbaniseeritus ja teenindussfääri arengutase (K1), samuti teenindussektori osatähtsus riigi majanduses (K8). Järgmiste tegurite — positiivse mõjuga sotsiaalse infrastruktuuri arengutase (K3) ning säästmise ja investeerimise tase (K4) — mõju intensiivsus on juba kaks-kolm korda väiksem. Loogiline on rahvastiku juurdekasvu kiiruse ja stabiilsuse (K2) negatiivne mõju inimarengule — paljudes riikides ei suuda majanduse ja sotsiaalsfääri areng rahvastiku kasvuga sammu pidada. Tähelepanuväärne on inimarengu positiivne seos riigi välismajandussuhtluse arenguga: välismajandussuhete osatähtsusega (K6) ja jooksevkonto tasakaalustatusega (K10). Eesti peaks välismajandussektori tasakaalustamatuse pidevasse suurenemisse tõsisemalt suhtuma. Sisuliselt interpreteerimata jääb inimarengu taseme positiivne seos komponendiga K13 (metsamaa osatähtsus riigi pindalas).

$$\text{IAKOHT} = 60,8 - 23,0K1 + 11,4K2 - 15,4K3 - 6,2K4 - 5,0K5 - \\ - 9,8K8 - 5,1K10 - 3,7K13$$

IAI alusel maailma riikide hulgas saadud koha erinevusi kirjeldab sünteetiliste tegurkomponentide alusel saadud regressioonimudel 80,9%-liselt. Seega kirjeldatakse riikide järjestust inimarengu alusel inimarengu taseme erinevustest veidi täpsemalt. Inimarengu alusel maailmas saavutatud koha erinevusi kirjeldav mudel on täiesti mõistetaval põhjusel sisuliselt sama struktuuriga kui inimarengu taseme erinevusi kirjeldav mudel. Ainult kahe statistilise usaldatavuse piiril asunud komponendi koht on mudelis vahetunud — IAI alusel saavutatud kohta diferentseerib mõningal määral loodusressurssidega varustatus (K5) ega mõjuta välismajandussuhete osatähtsus (K6), IA taseme puhul oli olukord vastupidine.

$$\text{SKPKOHIAI} = 4721 + 804,3\text{K1} - 165\text{K2} + 415\text{K3} + 400\text{K4} + \\ + 169\text{K6} + 638\text{K8} + 185\text{K10}$$

$$\text{SKPKOHind} = 0,764 + 0,140\text{K1} - 0,027\text{K2} + 0,069\text{K3} + \\ + 0,066\text{K4} + 0,29\text{K6} + 0,105\text{K8} + 0,031\text{K10}$$

IA hindamiseks modifitseeritud sissetulekutase (samuti nagu IA indeksi arvutamiseks koostatud sissetulekutaseme osaindeks) kajastab arvutusmetoodika tõttu peamiselt selle näitaja väärtuste variatsiooni arengu- ja transformatsioonimaades. Sissetulekud arenenud tööstusriikides ületavad küll nominaalselt oluliselt sissetulekuid madalama arengutasemega riikides, kuid spetsiifiline tasandamine (vt. 8. ptk.) muudab maailma keskmist ületavate sissetulekute hinnangu erinevused ebaoluliseks. Vaatlusalustes riikides kirjeldab sünteetiliste tegurkomponentide alusel saadud regressioonimudel sissetulekutaseme näitaja variatsioonist 67,5%.

Mudelist näeme, et konkurentsitult kõige tugevam mõju sissetulekutasemele on komponendil K1 (urbaniseeritus ja teenindussfääri arengutase). Veerandi võrra nõrgemat mõju avaldab komponent K8 (teenindussektori osatähtsus). Seega võib öelda, et sissetulekutaset tõstab peamiselt teenindussektori ekstensiivne ja kvalitatiivne areng vaatlusaluses riikide kogumis. Loomulik on, et sissetulekuid mõjutavad positiivselt ka investeerimiskalduvus (ja selle allikana säästmiskalduvus). Tähele tuleb panna aga ka seda, et investeerimiskalduvusest koguni veidi tugevama positiivse mõjuga on komponent K3 (sotsiaalse infrastruktuuri areng) — see tähendab, et sotsiaalkulutusi ei saa ega tohi käsitleda majandusarengu aeglustajana (sissetulekutaseme vähendajana).

Statistiliselt tõestatuks võib pidada ka majanduse välissektori mahu (K6 — välismajandussuhete osatähtsus) ja tasakaalustatuse või ülejäägi positiivset mõju sissetulekutele (vt. komponent K10 — jooksevkonto tasakaalustatus). Seega nõuab Eesti jooksevkonto üha süvenev defitsiit aktiivsete majanduspoliitiliste vastumeetmete rakendamist. Vastasel korral lämmatame siseriikliku säästmise vajaduse ja anname vabatahtlikult oma tulud välisresidentidele.

Keskmist sissetulekut vähendab rahvastiku juurdekasvu kiirus (vt. komponent K2). Pikemas perspektiivis on aga rahvastiku

juurdekasvu kiirus ja suhteline noorus oluliseks arenguressursiks, mis võimaldab kergemini kanda põlvkondadevahelist kokkulepet vanurite sissetulekute tagamisel.

IAI arvutamiseks modifitseeritud SKP taseme indeksi erinevusi vaatlusalustes riikides kirjeldab sünteetiliste tegurkomponentide alusel saadud regressioonimudel 67,5%-liselt. See mudel on loomulikult sama struktuuriga kui indeksi aluseks oleva absoluutnäitaja Y5 mudel.

$$\text{SKPTASE} = 9028 + 4818K1 - 1622K2 + 4271K3 + 1274K4 - 515K7 + 881K8 + 685K10$$

Ülaltoodud mudel iseloomustab **nominaalse sissetulekutaseme** (SKP inimese kohta) kujunemise seaduspärasusi. Inimarengu indeksi koostamiseks modifitseeriti riikide sissetulekutaset vaatlusalustes riikides suvalisest seisukohast lähtudes; maailma keskmist taset ületavad sissetulekud ei avalda olulist positiivset mõju inimarengule (spetsiifilise silumismeetodiga muudeti keskmist ületavate sissetulekute diferentsid erakordselt väikesteks). Selle sammu suvalisust iseloomustab kõige paremini asjaolu, et nominaalse sissetulekutaseme kirjeldatus on ligi 20 protsendipunkti modifitseeritud sissetulekutaseme kirjeldatusest parem: $R^2=0,863$ ehk kirjeldatakse 86,3% modelleeritava näitaja variatsioonist. Oluliselt mõjutavate tegurite koosseisult on nominaalse sissetulekutaseme kujunemine siiski põhiosas sarnane modifitseeritud sissetulekutaseme kujunemisega. Lisandub ainult komponent K7 (kaitsekulud), mille tõus vähendab oluliselt sissetulekutaset. Samal ajal ei leia statistilist tõestust enam välismajandussuhete osatähtsuse (K6) mõju olulisus keskmisele sissetulekutasemele riigis. Mõneti on muutunud ka tegurite tähtsusjärjekord mõju intensiivsuse alusel: võrreldes eelmise mudeliga on suurem sotsiaalse infrastruktuuri arengu taseme (K3) tähtsus; mõnevõrra väiksemaks hinnatakse aga säästmis- ja investeerimiskalduvuse mõju tähtsust sissetulekule.

$$\text{SKPOSTPAR} = 8633 + 4717K1 - 1097K2 + 3932K3 + 1188K4 + \\ + 459K6 + 802K8 + 659K9 + 621K10$$

Ostujõu pariteediga korregeeritud sissetulekutaseme erinevusi vaatlusalustes riikides kirjeldab sünteetiliste tegurkomponentide alusel saadud regressioonimudel 90,3%-liselt. Välisresidentide tegevuse ja raha ostujõu erinevuste arvestamine muudab SKP näitaja RKP-st keerulisemaks. Seega on ostujõu pariteediga korregeeritud sissetulekutaseme kirjeldatus eelmiste sissetulekutaseme näitajate kirjeldatusest parem. Sissetuleku- (tootlikkuse) taset diferentseerib peamiselt urbaniseeritus ja teenindussektori arengutase (K1), samuti sotsiaalse infrastruktuuri arengu tase (K3). Enam kui kolm-neli korda väiksema mõjuulatusega on tähtsusest järgmised tegurid: positiivse mõjuga säästmis- ja investeerimiskalduvus (vt. K4) ning negatiivse mõjuga rahvastiku juurdekasvu kiirus (vt. K2). Ülejäänud nelja statistiliselt olulise teguri mõju intensiivsus on juba oluliselt väiksem. Uue tegurina ilmneb selles mudelis avaliku sektori tarbimise osatähtsuse (K9) positiivne mõju sissetulekutasemele.

$$\text{IAI-SKP} = 3,4 - 2,4K1 - 4,2K2 - 3,3K4 - 2,5K8$$

Vaatlusaluste riikide **IAI ja SKP taseme alusel määratud koha vahe** erinevusi kirjeldab sünteetiliste tegurkomponentide alusel saadud regressioonimudel 32,3%-liselt. Vaatamata sellele, et modelleeritava näitaja variatsioonist selgitavad mudelisse lülitatud tegurruumi komponendid alla kolmandiku, hinnatakse see mudel statistiliselt siiski usaldatavaks 98%-lise tõenäosusega. Modelleeritava näitaja aritmeetiline keskmine (mudeli vabaliige) toob esile asjaolu, et kogumisse kuuluvad riigid, kus inimarengu alusel maailma riikide hulgas saadud koht on keskmiselt 3,4 võrra halvem sissetulekutaseme alusel saadud kohast. Statistiliselt oluline seos on riikide koha erinevusel nelja kompleksteguriga, mille taseme tõus parandab riigi kohta maailmas IAI alusel saadud riikide järjekorras, võrreldes kohaga maailmas SKP (inimese kohta) alusel. Kõige tugevama mõjuga on komponent K2 (rahvastiku juurdekasvu kiirus), millest kolmandiku võrra nõrgema mõjuga on kompleks-

tegur K4 (säätmise ja investeerimise tase), viimasest jääb omakorda umbes kolmandiku võrra maha järgneva kahe kompleks-teguri intensiivsus: urbaniseerituse aste ja teenindussfääri arengu tase (K1) ning teenindussektori osatähtsus (K8). Ilmneb üks selge seaduspärasus: sissetulekute tõusu oluliselt mõjutavad tegurid (K1, K4 ja K8) ei ilmuta samasugust mõju intensiivsust inimarengule. Majandusliku heaolu kasv ei transformeeru automaatselt ja iseenesest täielikult rahva heaolu paranemiseks.

$$\text{RKMAHT} = 321,27 + 364,44K1 + 378,88K3 - 239,95K6$$

Riikide **rahvamajanduse koguprodukti (RKP) mahu** erinevust selgitab empiirilise analüüsiga hõivatud tegurite kompleks 43,5%-liselt. Tegurite mõju olulisus on seejuures statistiliselt tõestatud enam kui 99%-lise tõenäosusega. Statistiliselt olulise mõjuga tegureid tuuakse välja kolm (K1, K3 ja K6). Positiivselt mõjutavad RKP mahtu komponent K1 (urbaniseeritus ja teenindussfääri arengu tase) ja K3 (sotsiaalse infrastruktuuri arengu tase). Loo-giline on negatiivne seos kompleksteguriga K6, sest suure rahva-majanduse koguprodukti mahuga riikidel on välismajandussuhete osatähtsus suhteliselt väiksem.

$$\text{RKPTASE} = 7766 + 6593K1 - 1794K2 + 5666K3 + 1460K4 - \\ -929K5 - 1922K7 + 1134K10$$

Vaatlusaluste riikide **rahvamajanduse koguprodukti (keskmise sissetulek inimese kohta)** erinevusi kirjeldab sünteetiliste tegur-komponentide alusel saadud regressioonimudel 85,1%-liselt. Sta-tistiliselt usaldatavalt on selle konkurentsivõimenäitajaga seotud seitse komplekstegurit. Mudel on sisuliselt sama struktuuriga kui SKP kujunemist kirjeldav mudel. Erinevalt SKP kujunemisest avaldab RKP-le aga olulist negatiivset mõju komplekstegur K5 (loodusressurssidega varustatus), samal ajal hinnatakse mitteoluli-seks komponendi K8 (teenindussektori osatähtsus) mõju. See vii-tab asjaolule, et rikkalike loodusvaradega riikides toodetud SKP ei jää olulises osas selle riigi majandussubjektide käsutusse ja välis-maa subjektid omastavad neile kuuluva osa SKP-st peamiselt teenindussfääri kaudu.

$$\text{HARind} = 0,842 + 0,044K1 - 0,052K2 + 0,017K5 + 0,021K9$$

Vaatlusaluste riikide **haridustaseme indeksi** erinevust kirjeldab sünteetiliste tegurkomponentide alusel saadud regressioonimudel 50,6%-liselt. See indeks sünteesitakse täiskasvanute kirjaoskuse ja kooliealiste koolitusprogrammidega hõivatuse näitajate baasil. Selle konkurentsivõimenäitajaga on statistiliselt oluliselt seotud neli tegurnäitajat. Kiire rahvastiku juurdekasvuga riikides ei suudeta tagada lastele võimalust koolis käimiseks ja täiskasvanute kirjaoskus kujuneb selle tagajärjel madalaks, mida väljendabki tugev negatiivne seos kompleksteguriga K2. Ülejäänud kolmel statistiliselt oluliseks tunnistatud teguril on haridustaseme indeksile positiivne mõju: urbaniseerituse ja teenindussfääri arengu taseme (K1) mõju on seejuures enam kui kaks korda tugevam kompleksteguri K5 (loodusressurssidega varustatus) ja K9 (avaliku sektori tarbimise osatähtsus) mõjust.

$$\text{KOOLHÕIV} = 72,6 + 5,9K1 - 2,2K2 + 2,9K3 + 1,9K5 + 2,7K9 + 2,3K10$$

Koolitusega hõivatute osatähtsuse erinevust vaatlusalustes riikides kirjeldab sünteetiliste tegurkomponentide alusel saadud regressioonimudel 51,9%-liselt. Koolitusega hõivatuse kujunemist mõjutavad statistiliselt oluliselt kuus tegurit, millest ainult ühel (komplekstegur K2 — rahvastiku juurdekasvu kiirus) kaasneb teguri väärtuse tõusuga koolitusega hõivatute osatähtsuse langus. Ülejäänud tegurid reastuvad mõju intensiivsuse alusel järgmiselt: komponent K1 (urbaniseeritus ja teenindussfääri arengu tase; K3 (sotsiaalse infrastruktuuri arengu tase); K9 (avaliku sektori tarbimise osatähtsus); K10 (jooksevkonto tasakaalustatus) ja K5 (loodusressurssidega varustatus).

$$\text{KIRJAOSK} = 90,0 + 3,5K1 - 6,8K2 + 1,9K9$$

Kirjaoskuse taseme variatsiooni vaatlusaluses riikide kogumis kirjeldab sünteetiliste tegurkomponentide alusel saadud regressioonimudel 45,4%-liselt. Kirjaoskusega on statistiliselt oluliselt seotud ainult kolm tegurit, mis kujundasid ka koolitusega hõiva-

tust: negatiivse mõjuga on komplekstegur K2, positiivselt mõjutavad täiskasvanute kirjaoskuse taset komplekstegurid K1 ja K9.

$$ELUEAOOT = 71,4 + 2,5K1 - 1,8K2 + 2,2K3 + 0,6K6$$

Keskmise oodatava eluea erinevust (sünnimomendil) vaatlusalustes riikides kirjeldab sünteetiliste tegurkomponentide alusel saadud regressioonimudel 67,5%-liselt. Neli mudelisse lülitatud kolmeteistkümnest sünteetilisest tegurist avaldab sellele statistiliselt olulist mõju. Kõige tugevamini mõjutab selle näitaja erinevusi komplekstegur K1 (urbaniseeritus ja teenindussfääri arengutase) — selle teguri mõjul varieerub eluiga riikides $2 \times 2,5 = 5$ aasta ulatuses. Olulist positiivset mõju avaldab keskmise eluea pikendamisele veel komplekstegur K3 (sotsiaalse infrastruktuuri arengutase) ja (tunduvalt nõrgema mõjuga) komplekstegur K6 (välismajandussuhete osatähtsus). Rahvastiku kiire juurdekasvuga riikides ei suudeta inimese oodatava eluea pikendamisele vajalikku tähelepanu pöörata, mida näitab kompleksteguri K2 negatiivne seos oodatava eluea keskmise pikkusega.

Konkurentsivõime näitajate regressioonanalüüsi kokkuvõtteks võib konstateerida järgmist.

Riikide konkurentsivõimet iseloomustavate näitajate väärtuste variatsiooni kirjeldatuse aste on võrdlemisi kõrge, kui arvestada, et konkurentsivõimet mõjutavatest sadadest teguritest on uurimuses vaatluse alla võetud ainult 35.

Konkurentsivõime näitajate variatsiooni kirjeldatuse aste tuleb tunnistada suhteliselt kõrgeks makromajanduslike juhtimisotsuste ettevalmistamise aspektist — ka kolmandiku sotsiaal-majanduslike näitajate muutumise põhjuslike seoste tundmine võimaldab oluliselt suurendada majanduspoliitiliste otsuste põhjendatust.

Mudelitega esitatud seosed on üldjuhul loogilised ja vastavad ettekujutusele tegurite mõju mehhanismist modelleeritavatele näitajatele.

Riigi konkurentsivõime eri aspekte mõjutavate tegurite struktuur on loogiline ja vastab ettekujutusele vastavate nähtuste olemusest ja seoste iseloomust.

Süntheetiliste komplekstegurite mõju intensiivsuse statistiliste hinnangute erinevused konkurentsivõime indikaatorite kogumis vastavad teoreetilistele ja kogemuslikele ettekujutustele nii üksikute tegurkomponentide seisukohalt kui ka tegurkomponentide võrdluse aspektist.

Sotsiaal-majanduslikke, demograafilisi ja muid tingimusi iseloomustavate näitajate ringi tuleks laiendada, sest regressioonanalüüsi käigus ilmneb osa komplekstegurite olemuse tõlgendamise problemaatilisus, mis omakorda raskendab põhjuslike seosemehhanismide avamist.

Võimalike tegurnäitajate koosseisu tuleks ajaliselt ühtlustada ja aktualiseerida, mis on suurema riikide kogumi puhul äärmiselt töömahukas ja kulukas.

Matemaatilis-statistilised mudelid tuleks sama riikide kogumi ja näitajate koosseisu juures konstrueerida mitme järjestikuse aasta andmetel, et kontrollida nende stabiilsust ajas.

Matemaatilis-statistilised mudelid tuleks edaspidi koostada eraldi arenenud riikide, arengumaade ja siirdemaade kogumite alusel, et välja tuua seoste kvalitatiivsed ja kvantitatiivsed erinevused.

Järeldustes esitatud probleemid on sellised, mille lahendamine on võimalik ainult pikemaajalise (4–5 aastat kestva) suuremahulise teoreetilise ja empiirilise kompleksuuringuga. Käesolev esmane uuring annab aga kindlat lootust, et matemaatilis-statistilised mudelid võimaldavad riikide konkurentsivõime analüüsi oluliselt süvendada.

9.3. Konkurentsivõime hinnangud ja prognoos

Konkurentsivõimet iseloomustavate näitajate regressioonanalüüs võimaldab hinnata nende näitajate väärtuse kujunemist. Mudelite üsna hea kirjeldustäpsus annab selleks formaalselt tugeva aluse. Siiski tohib järgnevat käsitleda ainult edasise uurimistöö lähtehüpoteesidena, sest selgema prognoosi jaoks oleks tarvis

tugevdada nii selle formaalstatistilisi kui ka majanduspoliitilisi aluseid:

- 1) regressioonimodelite lähteandmeid on vaja laiendada, täpsustada ja aktualiseerida;
- 2) ühiskonna areng oleneb poliitilistest otsustest sotsiaal-majanduslike tingimuste muutmise vajalikkuse ja sageli ka selle muutuse suuna kohta — need on Eestis aga veel äärmiselt ebaselged.

Tabelis 9.2 toodud regressioonimodelite alusel leiti modelleeritavate riikide konkurentsivõime näitajate hinnangud, mis olid üldjuhul tegelike väärtuste lähedal. Edasise analüüsi seisukohalt pakuvad huvi eelkõige modelleeritava näitaja tegelike väärtuste ja hinnangute vahed (jääkväärtused), mis avavad mudelitesse mittelülitatud tegurite mõju ulatuse iga üksiku riigi puhul (vahetult võrreldava 19 riigi konkurentsivõime näitajate tegelike ja hinnatud väärtuste vahet vt. tabelis 9.3).

Eesti paistab silma sellega, et kõigi konkurentsivõime (inimarengu) peamiste komponentide puhul avaldavad empiirilisest analüüsist väljajäänud tegurid üldkokkuvõttes negatiivset mõju. Tabelis 9.3 esitatud konkurentsivõime näitajate tegelike ja hinnatud väärtuste erinevustest näeme, et tegelik väärtus on halvem järgmistel juhtudel:

- IAI osas (IAITASE) 0,07 ühikut (u. 8%);
- IAI alusel saavutatud positsiooni osas (IAIKOHT) u. 23 kohta (mida suurem näitaja väärtus, seda halvem situatsioon);
- IAI arvutamiseks korregeeritud sissetulekute taseme (SKPKOHIAI) osas 1002 USD ja vastava indeksi (SKPKOHind) osas 0,17 ühikut (ligikaudu 20%);
- SKP nominaalse keskmise tootluse osas inimese kohta (SKPTASE) 2599 USD ja ostujõu pariteediga korregeeritud sissetulekute taseme (SKPOSTPAR) osas 4158 USD ja RKP keskmine tase inimese kohta (RKPTASE) — 2766 USD;
- kooliealiste koolitusega hõivatuse (KOOLHÕIV) osas 4,06%;
- täiskasvanute kirjaoskuse (KIRIAOSK) osas 0,14%;
- keskmise eluea ootuse (ELUEAOOT) osas 2,13 aastat.

Konkurentsivõime näitajate tegelike väärtuste negatiivne hälve hinnangutest tähendab, et Eesti arengule mõjub negatiivselt mingi tähtis arvestusväline tegur (ilmselt valitud arengustrateegia iseärasused) või ei osata Eestis objektiivseid võimalusi paremini kasutada. Sellele küsimusele vastamine nõuaks pikemaajalisi, sügavamaid ja detailiseeritumaid uurimusi.

Eesti on konkurentsivõime vaatlusaluste tegurite kasutamise tulemuste poolest sarnane Läti, Makedoonia, Horvaatia ja Bulgaariaga, s.t. peamiselt madalamal inimarengu tasemel olevate riikidega. Üsna ühetaolise grupi moodustavad vaatlusalustest riikidest EL liikmesmaad (Soome, Iirimaa, Kreeka ja Portugal) koos Kesk-Euroopa siirdemaadega (Sloveenia, Tšehhi, Slovakkia, Ungari ja Poola), siia kuulub ka Leedu. Baltimaadest vastab Eesti muustrile Läti, Leedu aga vastandub mõneti Eestile ja Lätile sotsiaalmajanduslikult. See tähendab sisuliselt, et Leedul on Baltimaadest majanduslikult struktuurilt parimad eeldused EL-ga integreerumiseks, aga seda ei suudeta senini poliitiliselt veel realiseerida. Nimetatud asjaolu peaks Eesti edasist arengustrateegiat kujundades arvestama.

Majandusnäitajate tegelike väärtuste hinnangust madalam tase tähendab, et osa tähtsaid edutegureid ei ole suudetud ära kasutada (nt. Venemaa turg) ja majanduslangus oleks võinud olla väiksem. Prognoosimaks Eesti konkurentsivõime edasist arengut, tuleb:

- selgitada uuritud komplekstegurite juhitavus;
- prognoosida juhitamatute tegurite võimalikku muutumissuunda;
- prognoosida juhitavate tegurite muutmise suundi, s.t. sotsiaalmajanduspoliitikat;
- leida konkurentsivõime näitajate prognoosiväärtused, asendades koostatud mitmese regressiooni mudelitesse tegurite prognoosiväärtused;
- võrrelda Eesti konkurentsivõime näitajate prognoosiväärtusi teiste riikide vastavate näitajate prognoosiväärtustega.

Selliste empiiriliste arenguprognooside abil on võimalik hinnata mitmesuguste konkurentsivõime tõstmise (sotsiaal-majandusliku arengu) strateegiate tulemusi üksikute konkurentsivõime näitajate kaupa.

Tabel 9.3. Konkurentsivõime näitaja tegeliku väärtuse hälve hinnangust

RIIK	IAITASE	IAIKOHT	SKPKOHLAI	SKPKOHIND	SKPTASE	SKPOSTPAR	IAI-SKP	RKPTASE	HARIND	KOOLHÕIV	KIRJAOSK	ELUEAOOT
Soome	0,01	-6,28	-7,19	0,00	1222,22	472,89	5,79	345,29	0,02	9,10	-1,32	0,80
Iirimaa	0,07	-19,00	449,53	0,07	946,89	2165,05	5,23	840,41	0,09	13,31	7,91	1,80
Kreeka	0,12	-37,12	1543,69	0,25	-1732,40	719,59	8,48	-1784,05	0,05	8,18	3,17	4,26
Portugal	0,07	-18,84	1406,98	0,24	-3422,91	437,06	-5,26	-2731,37	-0,02	7,27	-6,92	0,29
Sloveenia	0,05	-12,47	647,19	0,11	-1364,92	824,09	-2,80	-1310,89	0,01	-0,71	1,16	1,05
Tšehhi	0,03	-11,32	704,08	0,12	-1333,87	2102,98	-6,31	-1207,88	-0,03	-4,09	-1,54	0,39
Slovakkia	0,03	-5,27	530,13	0,09	-5113,29	-2328,97	4,55	-5265,83	0,01	-2,69	3,04	-1,19
Ungari	0,03	-6,56	946,66	0,16	-2457,72	-1882,82	-1,86	-1451,49	-0,01	-4,17	1,54	-3,92
Poola	0,07	-20,51	756,44	0,13	4602,46	4048,62	1,77	4931,84	0,04	8,44	2,67	3,16
Bulgaaria	-0,06	16,21	-304,46	-0,05	-3285,37	-2740,66	-3,41	-3055,62	-0,09	-8,25	-9,71	-1,54
Eesti	-0,07	22,83	-1002,55	-0,17	-2599,08	-4158,11	0,81	-2766,23	-0,01	-4,06	-0,14	-2,13
Ecuador	0,04	-6,61	112,96	0,02	-195,09	179,07	4,20	-599,55	0,06	5,16	6,72	1,08
Leedu	0,00	-1,12	171,45	0,03	-1040,66	-81,35	-4,85	136,73	0,00	0,17	-0,61	-0,57
Horvaatia	-0,04	19,68	-710,20	-0,12	-3252,83	-4121,41	0,67	-3926,74	0,00	-7,91	4,16	-0,32
Rumeenia	-0,01	3,91	32,15	0,01	590,67	100,17	-8,60	951,89	-0,04	-6,64	-1,95	-1,06
Makedoonia	-0,04	15,79	-448,67	-0,07	...	-4118,22	-1,41	-4038,46	-0,02	-7,76	0,55	-1,51
Peruu	-0,06	21,88	-1581,41	-0,26	-1489,27	-2713,05	9,16	-1684,17	0,10	14,77	6,86	-1,74
Läti	-0,12	40,04	-1542,09	-0,26	-3238,71	-3992,30	-7,38	-2804,75	-0,04	-11,54	-0,37	-3,15
Honduras	-0,11	21,19	-1723,59	-0,29	-375,60	-1175,25	7,26	393,64	-0,05	-0,51	-7,77	0,62

Konkurentsivõime kujunemisel põimub Eesti sotsiaalmajanduspoliitika teiste riikide sotsiaalmajanduspoliitikaga. Poliitiliste arengute kohta võib teha aga ainult ebakindlaid hüpoteese. Need sõltuvad ühiskondlike subjektide vaadetest, püüdlustest ja jõuvahekordadest, samuti prognoosimatutest välismõjudest. Eesti kui majanduslikult peaaegu absoluutselt avatud väikeriigi puhul on viimastel eriti suur tähtsus.

Kokkuvõte

Riigi konkurentsivõime empiiriline võrdlevhinnang on komplitseeritud ülesanne, mille perfektne lahendamine nõuaks pikaajalist süstemaatilist teoreetilist uurimistööd, võrreldavate algandmete kogumist ja andmetega mudeleksperimentide tegemist. Riigi konkurentsivõime analüüsi küsimustes oleme Eestis veel algusjärgus, kus on võimalik ainult formuleerida seniste teoreetiliste uurimistööde tulemused ja teha andmetöötlus lihtsalt kättesaadavate andmete põhjal.

Käesoleva osa peamiseks teaduslikuks tulemuseks oli välja-töötatud uurimismetoodika kõlblikkuse tõestamine. Esitatud on teadaolevalt esimene taolise ulatusega matemaatilis-statistilistele mudelitele tuginev riikide konkurentsivõime kompleksne empiiriline võrdlevanalüüs. Selle tulemused on majandusteoreetiliselt ja majanduspoliitiliselt vähemalt rahuldavalt tõlgendatavad ja mõistetavad. Kasutatud metoodika rakendamine täiuslikuma ja aktuaalsema algandmete kogumi alusel annaks kahtlemata väärtuslikke teoreetilisi ja praktilisi (majanduspoliitilisi) tulemusi. Selles suunas tööd ka jätkatakse.

Majanduspoliitiliselt on peamiseks tulemuseks riigi konkurentsivõime komplitseerituse empiiriline avamine. Konkurentsivõime tase ja dünaamika on tihedas seoses väga mitmesuguste sotsiaal-majanduslike, demograafiliste ja muude teguritega. Riigi konkurentsivõime tõstmiseks peab välja töötama komplekspoliitika, mis hõlmab kõiki olulisi tegureid. Sellise komplekspolii-

tika väljatöötamine nõuab põhjalikumat tööd, kuid juba selle uurimuse põhjal sai juhtida tähelepanu selle üksikutele erisuguste tegurigruppidega seotud aspektidele. Sellega on tugevdatud asjakohaste majanduspoliitiliste diskussioonide empiirilist alust, mis peaks aitama suurendada arutluste sisukust ja sihipärasust.

Empiirilisest aspektist on peamiseks tulemuseks ettekujutuse saamine riigi konkurentsivõime tegurruumi mõõtmelisusest ja olemusest. Võib oletada, et uute tegurite lisamine tegurruumi mõõtmelisust enam oluliselt ei suurenda. Küll aga võib algnäitajate lisamisest oodata komplekssete sünteetiliste tegurruumi komponentide olemuse täpsustumist. Selles uurimuses tuli komponentide olemuse avamisel sageli toetuda oletustele ja hüpoteesidele, mis on küll majandusteoreetiliselt põhjendatud, kuid empiirilisel siiski tõestamata. Samas esindavad need sünteetilised kompleks-tegurid empiirilisel riigi konkurentsivõime tõstmise komplekspoliitika komponente, mille siseseoste selgitamine ja kvantifitseerimine on poliitika teadusliku põhjendamise ja eduka rakendamise üheks eelduseks.

Esitatud Eesti konkurentsivõime empiirilise teguranalüüsiga on loodud tugev metodoloogiline alus edasisteks töödeks. Huvipakkuvaid tulemusi andis nii konkurentsivõime tegursüsteemi komponentanalüüs kui ka konkurentsivõime näitajate mitmene regressioonianalüüs.

Kõik tegurruumi struktureerimisel saadud sünteetilised sõltumatud komponendid on majanduslikult loogiliselt tõlgendatavad. Metoodika esmakordse rakendamise kohta on tulemus igati rahuldav. Samas võib komponentide tõlgendustes leida ka täpsustamist vajavaid küsimusi. Tegursüsteemi komponentanalüüsi arendamiseks tuleb edasistes uuringutes laiendada tegurite kompleksi ja suurendada vaatlusaluste riikide kogumit. Samuti tuleks põhjalikumalt uurida iga komponendiga seotud algnäitajate omavaheliste seoste struktuuri.

Konkurentsivõime näitajate regressioonianalüüsi mudelitega välja toodud seosed on üldjuhul loogilised ja vastavad ettekujutusele tegurite mõju mehhanismist modelleeritavatele näitajatele. Võimalike tegurnäitajate koosseisu tuleks edasistes uurin-

gutes ajaliselt ühtlustada ja aktualiseerida, mis on suurema riikide kogumi puhul äärmiselt töömahukas ja kulukas. Matemaatilis-statistilised mudelid tuleb konstrueerida suurema objektihulga (riikide kogumi) baasil, sest mudelid ja seosed osutusid sageli ebastabiilseks — eraldi rühmadena tuleks vaadelda arengumaid, arenenud tööstusriike ja siirdemaid. Matemaatilis-statistilised mudelid tuleks konstrueerida mitme järjestikuse aasta andmetel, et kontrollida nende stabiilsust ajas. Tegemist on probleemidega, mille lahendamine on võimalik ainult pikemaajalise (u. 4–5 aastat kestva) suuremahulise teoreetilise ja empiirilise kompleksuuringu käigus. Käesolev esmane uuring annab aga kindlat lootust, et matemaatilis-statistilised mudelid võimaldavad riikide konkurentsivõime analüüsi oluliselt süvendada.

KOKKUVÕTE

Konkurentsivõime on mingi subjekti omadus. Mõiste *konkurents* tuleneb ladinakeelsest sõnast *competere*, mis tähistab üheskoos parima lahenduse otsimist (vrd. võistlus, *Wettbewerb*, *compedion*). Et konkurentsi käigus mõõdetakse konkurentide edukust, avalduvad siin paratamatult subjektide vastuolulised huvid. Käesolevas töös näidatakse konkurentsivõime laiema ja kitsama määratlemise võimalust subjektide võrdluse või vastuolude aspektist. Üldiselt võibki konkurentsivõimet käsitada kui oskust võimalikult edukalt teiste subjektidega koos eksisteerida, hoolimata huvide vastuoludest.

Käesolevas töös piiritletakse selgelt ühiskondliku (majandusliku) **konkurentsi** peamised **subjektid** — ettevõtte, majandusharu ja riik — ning konkretiseeritakse nende subjektide konkurentsi olemus ja ulatus (lokaalne, rahvuslik, globaalne). Mis tahes konkureerivate subjektide korral võib välja tuua konkurentsivõime kolm astet: ellujäämisvõime, arenguvõime ja edukus (paremus). Riigi (rahvamajanduse) konkurentsivõimest rääkides tagab selle esimesel kahel tasandil kohanemisvõime paratamatult muutuvates majandustingimustes. Edukuse seisukohalt saab riigi konkurentsi-võimet hinnata läbilöögivõime kaudu maailmaturul ning atraktiivsuse kaudu liikuvate tootmistegurite ligitõmbamises. Riikide tasandil on konkurentsivõime üldnäitajaks arenguedu, mida võib mõista kui võimet tagada ühiskonnaliikmete maksimaalne võimalik heaolu.

Konkurentsi käsitlemise **ajaloolise arengu lühiülevaade** avab selle vastuolulisuse. Konkurentsivõime on igal juhul majanduspoliitika keskne probleem, isegi kui majanduspoliitika roll konkurentsivõime kujundamisel kutsub esile vastakaid seisukohti. Subjektide vastuolulised majanduspoliitilised huvid kajastuvad ka konkurentsivõime käsitlemise vastuoludes. Maailmamajanduse sise-seoste arvu kasv ja nende seoste tugevnemine, mis toob kaasa üleüldise vastastikuse sõltuvuse, nõuab ühiskonna ja majanduse stabiilse arengu tagamise ühe eeldusena konkurentsivõime harmoonilise ja tasakaalustatud käsitlemise väljatöötamist. Riigi konkurentsivõime suurendamist ei saa taandada samaväärseks mitte ühegi sihiga ühiskonna majanduspoliitiliste eesmärkide traditsioonilise hierarhilise käsitlemise kohaselt. See hõlmab mõningaid aspekte kõigilt tasanditelt ning on lisaks seotud sotsiaalsete, kultuuriliste ja ökoloogiliste otsustustega.

Suvalise subjekti konkurentsivõimel on **kaks**, seni konkurentsivõime käsitlestes selgelt piiritlemata **komponenti**: a) konkurentsivõime objektiivselt määratud potentsiaalne tase, mille kujundavad selle subjekti poolt juhitamatud tegurid (tema tegevuse ajaloolised, kultuurilised, geograafilised, demograafilised jms. raamtingimused); b) subjektiivne panus konkurentsivõimesse (positiivne või negatiivne hälve potentsiaalsest tasemest selle mõjul), mis kujuneb subjekti käsutuses olevate vahendite (juhitavate tegurite) kasutamise ulatusest ja intensiivsusest. Mõlemal konkurentsivõime komponendil on erisugune roll subjekti optimaalsete arenguvariantide leidmisel, mida tuleks arvestada konkurentsivõime analüüsi süvendamisel ja selle tulemustest majanduspoliitiliste järelduste tegemisel.

Demokraatliku ühiskonna majanduspoliitika eesmärgiks peab olema üleüldise heaolu maksimeerimine. Selle kõrval tuleb arvestada euroopalikus kultuurikontekstis olulisi ühiskondlikke põhiväärtusi, milleks on vabadus, õiglus, turvalisus ja edukus. Ainult tagatud põhiväärtustega ühiskond on konkurentsivõimeline selle sõna kõige üldisemas tähenduses. Potentsiaalse vabaduse realiseerumiseks on vajalik ühiskonna materiaalne ja õiguslik korrastatus. Ühiskond tervikuna kui eri huvigruppide kooslus saab rahulduda vaid erisuguste regulatsioonimehhanismide kompro-

missina kujuneva globaalse optimumiga. Selle kompromissi efektiivsust peab muidugi tagama poliitiline vabadus. Liberaalne (vaba) ühiskond leiab ise riigi ja turu mõistliku vahekorra.

Riigi konkurentsivõime tõus (läbilöögivõime ja atraktiivsuse mõttes) loob potentsiaalse võimaluse ühiskonna heaolu suurendamiseks, kuid see potentsiaal ei realiseeru ilma teadliku suunamiseta. Oluline on sotsiaalse õigluse tagamine (seda ei tohi käsitada võrdsustamisena). See on eelduseks ka ühiskonna konstitutsioonilisele konsensusele turumajandussüsteemi kasuks. Majanduse konkurentsivõime on seotud ühiskonnaliikmete turvatundega tuleviku suhtes. Stabiilsus suurendab turvatunnet, kuid pidurdab arengut. Seega tuleb leida eri eesmärkide saavutamisel kompromisslahend.

Turgu ja riiki peetakse tavaarusaamade kohaselt teineteist välis-
tavateks **majanduse regulatsiooni mehhanismideks**. Tegelikult ei eksisteeri ühte teiseta ning parima regulatsiooni tagab nimetatud institutsioonide optimaalne kombinatsioon. Mida rohkem tegusaid regulatsioonimehhanisme majanduses on, seda kohanemis- (konkurents-) võimelisem on majandussüsteem paratamatult muutuvates oludes. Riikliku regulatsiooniga ei tohi üle doseerida. Ei tohi unustada, et iseenesest hästi (üleüldise heaolu seisukohalt) kavandatud meetmete elluviijateks on inimesed, kes paratamatult järgivad individuaalse kasulikkuse maksimeerimise eesmärki. Seetõttu võivad võetud meetmed osutuda iseenese vastandiks ning tuua kasu mitte ühiskonnale tervikuna, vaid ainult üksikutele huvigruppidele. Teine tähtis järeldus teooriast on see, et pole olemas üldist retsepti riigi sekkumiseks. Riigi roll sõltub tema võimekusest, mis omakorda on pikaajalise õpiprotsessi tulemus. Kui riik võtab enda kanda mingi majandusliku ülesande, peab ta olema võimeline seda ka täitma.

Lähtudes konkurentsitingimustest ja ühiskondlik-poliitiliste suhete ning jõuvahekordade iseloomust, töötab riik välja endale sobiva konkurentsivõime arendamise **kompleksstrateegia**. Eestis on strateegilisi arengusuundi seni käsitletud ühekülgselt ja triviaalselt, äärmuslikke variante esile tõstes. Majanduse ja ühis-

konna stabiliseerimine Euroopa Liitu astumiseks nõuab tasakaalustatud kompleksstrateegia väljatöötamist ja ellurakendamist.

Eesti majandusele on iseloomulik koduturu täielik **avatus väliskonkurentidele**, puuduvad nii tollimaksud kui ka muud kaubanduspiirangud. Viimase viie aasta jooksul on Eesti majanduse avatus süvenenud eriti impordi suurenemise suunas, sest rahareformist tulenenud kaitseefekt on kadumas. Üliberaalne väliskaubanduspoliitika rakendati põhjendusega, et see kiirendab majanduskasvu ja suunab kiiremini majanduses ressursse ümber välisturul konkurentsivõimelisematesse valdkondadesse. Eesti oma avatud majandusega on tüüpiline näide väikeriigist, kelle majandus on ülisuures sõltuvuses maailmaturul toimuvast. Pikemas perspektiivis on vajalik stabiliseerivate mehhanismide olemasolu, millega saaks maailmaturu konjunktuuri muutuste mõju pehmen-dada. Esmajoones puudutab see rahapoliitika paindlikumaks muutumist, mis võimaldaks leevendada majanduse tsüklilisusest tulenevaid langusi ja nõrgendada tõusufaasis ilmnevat ülekuumenemise efekti. Samuti nõuab Eesti majanduse avatus sihikindlat tegevust väliskaubanduspoliitika valdkonnas — väliskaubanduspoliitiliste instrumentide (tollid, standardid, sanitaarnõuded jne.) väljatöötamist, et valmis olla maailmaturu muutustele reageerima. Väikeriigil on raske müüa välisturgudel olulist hulka oma toodangust, kui teda takistavad teiste riikide tollimaksud, impordikvoodid, tootmissubsiidiumid ja valuutakontrollid. Sel juhul on lahenduseks integratsioon suurema riikide grupiga (Euroopa Liit), mille piires peaks olema tagatud kaupade ja teenuste ning võimaluse korral ka tööjõu ja kapitali täielik liikumisvabadus.

Kuigi Eesti on oma majanduse täielikult avanud, ei ole Eesti majandus siiski avatud, sest peamised kaubanduspartnerid on kaitsetollidega ja muude kaubandusbarjääridega sulgenud mitmed tähtsad turud. Maailma avatus riigi (regiooni) suhtes on peamine eeldus, et riik saaks ennast globaalses plaanis üldse ettevõtluse asukohana esile tõsta ja välja arendada. Eesti majanduspoliitikas on **välismaa avatuse aspekt** jõudnud senini ainult poolikute lahendusteni. Elukõige on vaja lahendada põllumajandussaaduste turu avamise probleemid.

Põllumajandussaaduste massiline import on Eesti majanduses uus nähtus. Selle maht ületab mitu korda mis tahes metoodikaga arvutatavat WTO etalontaset. Et ka põllumajandussaaduste hinnad on kasvanud inflatsioonist aeglasemalt, siis annab võrdlus WTO etalontasemega Eestile tasakaalutollide kasutamise õiguse. Ainsaks võimaluseks Eesti põllumajandustootmist säilitada oleks uue dialoogi alustamine EL-ga WTO reeglitele tuginedes. WTO üldiste kaitseabinõude rakendamise kord on sätestatud üldise tolli- ja kaubanduskokkuleppe (GATT) artiklitega XIX, XX ja XXI. Nendega sätestatakse (nn. Escape Clause), et “kui liberaliseerimise tulemusena on mingi importkauba kogus suurenenud sellisel määral, mis ohustab või ähvardab ohustada sarnase või otseselt konkureeriva kauba kodumaist tootmist, siis on riigil õigus rakendada vastumeetmeid”. Eraldi sätestab WTO turgu tasakaalustavate meetmete rakendamise võimaluse, kui välisriigid ekspordivad subsidieeritud toodangut. Subsiidiume tasakaalustavate importtollide rakendamine on WTO lepingutes reguleeritud kahe õigusaktiga: “Anti-dumping and Countervailing Measures” ja “Agreement on Subsidies and Countervailing Measures”. Eestil ongi põllumajandussaaduste turul tegu just nimelt välisriikide poolt subsidieeritud impordiga.

Partnerriikide kõlvatu konkurentsi võtete mõju tasakaalustamine (neutraliseerimine) importtollidega ei riku vabakaubanduspõhimõtteid, vaid on nende põhimõtete elluviimise ainsaks õigustatud ja tõhusaks teeks. Tasakaalutollidel on konkurentsitingimusi võrdsustav mõju. Seega aitavad nad riigi konkurentsivõime tõusule kaasa mitte ainult otse (kõlvatut konkurentsi neutraliseerides), vaid ka kaudselt majanduse põhjendatud struktuuri kujunemise ja majandusarengu stabiliseerimise kaudu. Tasakaalutollidel on aga lähema viie aasta jooksul Eesti puhul täita veel üks tähtis funktsioon ettevalmistumisel ühinemiseks EL-ga — tollisüsteemi haldamise süsteemi loomine ja vastavate kogemuste omandamine.

Eesti põllumajandussektori taandareng tuleneb eelkõige Euroopa Liidust lähtuvast kõlvatust konkurentsisst põllumajandussaaduste turul, mille tõttu see sektor on kaotanud turud ja seega ka arenguperspektiivi. Eesti majanduse sektoraalse struktuuri norma-

liseerimise põhiprobleemiks kujuneb primaarsele sektorile välispartneritega **võrdsete konkurentsitingimuste tagamine** kuni Euroopa Liitu astumiseni, s.t. järgmisel viiel kuni seitsmel aastal. Vastasel korral kaotab Eesti enne EL-i astumist EL partnerriikide suhtes konkurentsivõimelise majandusharu, mille taaslaienemist EL sees ei võimalda enam seal kehtiv tootmiskvootide ja muude piirangute süsteem.

Konkurentsivõimelist ettevõtluskeskkonda peab aitama kujundada konkurentsi regulatsioon. Selline keskkond tagab konkurentsi majanduslike ja mittemajanduslike, staatiliste ja dünaamiliste funktsioonide parima realiseerumise. Ülesandeks on nii eraalgatuslike kui ka riiklike konkurentsi piirangute tõkestamine, vaba konkurentsi arendamine seal, kus see on võimalik ja otstarbekas. Samal ajal on mõistlik konkurentsi tegususe huvides seda kohati piirata, välistades näiteks konkurentsieeliste saavutamise võimalused positiivse panuseta turu vastaspoole heaks ning sellega ratsionaalsuslõksu sattumise. Konkurentsi poliitika peab aitama ka leevendada korrigeeritavaid turutõrkeid ning leidma sobivaid asendusmehhanisme neis valdkondades, kus konkurents pole võimalik või otstarbekas. Eestis oleks vaja senisest aktiivsemat konkurentsi poliitikat, millele aitaks kaasa uue konkurentsiseaduse vastuvõtmine, konkurentsiameti staatuse tõstmine ning parem koostöö kohtusüsteemiga. Samas peaks see poliitika olema sihipärasem ning komplekssem, ühendades teadlikult konkurentsi loovat, kaitsvat, toetavat, suunavat ja asendavat suunda.

Kuna Eesti on ametlikult seadnud eesmärgiks astumise Euroopa Liitu, tuleb arvestada EL põhimõtteid ka **ettevõtluse toetamise** poliitika kujundamisel. Eesti riiklike krediidiastutuste toetatavad valdkonnad vastavad põhimõtteliselt Euroopa Liidu prioriteetidele (innovatsioon, väike- ja keskettevõtlus, regionaalne areng, põllumajandus). Negatiivseks tuleb pidada ettevõtlustoetuse programmide vähest kompleksust. Riiklikud laenu- ja toetusprogrammid jäävad sageli üksikmeetme tasemele, omamata tuge muude riiklike institutsioonide poolt ja muudest riigieelarve vahenditest.

Eesti ettevõtete konkurentsivõimet on senini maailmaturul toetanud odav **riiklik infrastruktuur** energiavarustuse, looduskesk-

konna ja transpordi osas. Infrastruktuuri madalad kulud on saavutatud aga eelkõige nende arengu pidurdamise hinnaga. Kaua ei saa selline olukord kesta ja infrastruktuurile tehtavad kulutused peavad edaspidi suurenema. Keskkonnakulud on otseseks koormuseks ettevõtetele, sundimaks neid säilitama eluks vajaliku kvaliteediga keskkonda. Energiavarustuse ja transpordikulude suurendamine peaks aga vahendite otstarbekal ja tõhusal rakendamisel ettevõtluse konkurentsivõimet parandama. Sellele viitab Eesti telekommunikatsiooni viimaste aastate areng.

Iga paikkonna ja riigi konkurentsivõime sõltub sel territooriumil elavate inimeste **elulaadist, hoiakutest ja kultuuri-kontseptsioonist**. Eesti sotsiaal- ja majanduselu korraldamisel tuleb arvestada faktiga, et küllaltki suur osa rahvastikust esindab mitte-eesti kultuure. Seepärast eeldavad Eesti konkurentsivõime uuringud subkultuuride, nende erinevuste ja sarnasuste analüüsi. Tundes noorte inimeste väärtushinnanguid ja hoiakuid, saab prognoosida, millised majandusvaldkonnad mingis paikkonnas võivad prioriteetseteks kujuneda. Riik muudab oma rahva domineerivad väärtused konkurentsieeliseks siis, kui majanduse ja sotsiaalelu arengu planeerimisel arvestatakse inimeste tõekspidamistega. **Riik** saab tõekspidamiste kujunemise protsessi sekkuda peamiselt hariduse sisu vahendusel. Selleks tuleb otsustada, millist haridust ja millise perioodi jooksul riigis antakse. Hoiakuid saab kujundada, kuid seda ei saa teha kultuurisituatsiooni arvestamata.

Riigi konkurentsieelised võivad olla seotud **tarbimisotsuste ja -harjumustega**. Siin eeldatakse, et inimeste tarbimistegevus kuulub ühe olulise elemendina elulaadi kui süsteemi koosseisu. Tuleb kujundada sihipäraselt tarbijate positiivset hoiakut omamaise kauba suhtes. Selle eesmärgiks on importkaupade ja -teenuste tarbimise vähendamine, millel on omakorda tagasiulatuv mõju teistele riigis toimivatele majanduslikele ja sotsiaalsetele protsessidele. Käesoleval ajal on aktuaalseks muutunud ka loodusressursside säästlikum kasutamine, tarbijalikkuse piiramine ja mitmed teised suhtumised, mis mõjutavad terve riigi käekäiku pikemas perspektiivis. Siin ilmneb kultuuri ja terve populatsiooni hoiakute vastastikune sõltuvus.

Riigi konkurentsivõimet suurendab, kui paikkonna kultuurist tulenevad **käitumismudelid** on arusaadavad teiste kultuuride esindajatele. Mida vähem on kultuurierinevustest tulenevaid suhtlemistõkkeid, seda ladusamalt kulgeb suhtlemine ja suurem on usaldus suhtlemispartneri vastu. Usaldus omakorda on nii äritegevuses kui ka poliitikas riigi kui terviku läbilöögivõimelisuse alustalaks. Keel annab edasi inimeste mõtteviisi ja on seetõttu kultuuri üheks tähtsamaks väljundiks. Eestikeelse hariduse säilitamine on üheks Eesti konkurentsivõimelisuse eeltingimuseks, sest hoitakse alles kultuuri omapära, mis võimaldab ümbritseva maailmaga komplementaarsesse suhetesse asuda. Seetõttu on konkurentsieeliseks **omakeelse hariduse ja teaduse edendamine**. Teiste kultuuride kogemuste kohandamisel tuleks vältida eesti kultuurist tunduvalt erinevate kogemuste mehhaanilist ülevõtmist, sest kultuuride erinevus võib tekitada mõistmisbarjääre.

Riigi konkurentsivõime sõltub sellest, kuivõrd seadused vastavad inimeste ootustele. Enamiku arvates tagab õigete asjade väärtustamine ka seaduste järgimise ja toimimise ning stabiilsuse riigis. Uurimuste tulemuste põhjal võib järeldada, et Eestis toimivad hoiakud soodustavad turumajanduse ja demokraatia arengut. See on Eesti eeliseks teiste postsotsialistlike riikidega võrreldes. Paljude vaadeldud hoiakute poolest sarnaneb Eesti teiste Balti riikidega. Tervikuna võib Eestit pidada pigem Kesk- kui Ida-Euroopa riigiks. Eesti **maine ja sellest tulenevad stereotüübid** võivad konkurentsivõimes olulist osa etendada, sest postmodernistlikele ühiskondadele omane imagote maailm võib kujuneda riigi paremuseks või nõrkuseks.

Ettevõtlust mõjutavatest infrastruktuuri teguritest on üks tähtsamaid **tööjõuturg**. Siirdeperioodil on Eestis oluliselt vähenenud tööhõive primaarses ja sekundaarses sektoris (eriti drastiliselt põllumajanduses) ning suurenenud tertsiaalses sektoris. See viitab majanduse kiirele ümberstruktureerumisele, sest muutused on toimunud lühikese aja jooksul. Võrreldes teiste Balti riikidega, on viimaste aastate jooksul hõive struktuur majandussektorites muutunud kõige kiiremini Eestis, lähenedes Euroopa Liidu keskmistele näitajatele. Eesti konkurentsivõime seisukohalt positiivne on veel

tendents, et hõive tööstuses on teiste Balti riikidega võrreldes kõige vähem langenud. Teenindussektori kasv peaks eeldatavasti suurendama üldist heaolu ja sellega ka riigi konkurentsivõimet. Negatiivse asjaoluna võib põllumajandusliku hõive kiire langus tekitada sotsiaalseid probleeme maapiirkondades.

Eestis on tegemist põhiliselt **struktuurse töötusega**. See tähendab esiteks, et inimeste teadmised ja oskused ei vasta tööturu nõudmistele ehk teisisõnu, töötajate kvalifikatsioon ei ole piisav. Teiseks erineb regiooniti tööjõuvajadus. Kui ühes piirkonnas on tööjõu suur ülejääk, siis teises napib tööjõudu. Samas ei ole tööjõud mitmetel põhjustel piisavalt mobiilne, et liikuda paindlikult teise piirkonna vabadele töökohtadele. Mobiilsust pidurdavad peale puhtmajanduslike põhjuste (kinnisvaraturu puudulik areng perifeerias, suured kolimiskulud) ka sotsiaal-psühholoogilised põhjused (perekondlikud ja sugulussidemed, võõras elukeskkond jne.). Väike mobiilsus pärsib majanduse konkurentsivõimet.

Tulevikus hakkab tõenäoliselt suurenema pikaajaline töötus ja see võib muutuda eriti maapiirkondades oluliseks sotsiaalseks probleemiks, kui ei kavandata **regionaalpoliitilisi meetmeid** ettevõtluse arendamiseks ja täiendkoolituseks. Tulevikus suureneb ka noorte töötus, sest kutsehariduses ei ole toimunud põhjalikku reformi. Samuti võib suureneda noorte kvalifitseeritud spetsialistide väljavool Eesti tööturult. Põhjuseks on karjäärivõimaluste ahenemine Eesti tööturul ja töötamisvõimaluste suurenemine Euroopas.

Suhtarvudes on Eesti majanduse näitajad teiste Ida-Euroopa riikidega võrreldes küllalt head. Kui aga vaatame absoluutarve, ilmneb ühe negatiivse faktorina Eesti väiksus, mis avaldub üldisemalt kodumaise turu piiratud mahus ning spetsiifilisemalt väiksearvulises töötajaskonnas. Viimane on probleemiks eelkõige tippspetsialistide ja juhtide puhul, kus vajalike inimeste piiratud arv võib hakata takistama majanduse arengut tervikuna. Tootlikkuse kasvutempolt jääb Eesti alla Lätile ja edestab Leedut. Samas tuleb silmas pidada, et Eesti majanduse ümberkujundamine algas natuke varem. Seega oleks adekvaatse võrdluse tegemiseks vaja pikemaid aegridu. Praegu võib üksnes oletada, et Eesti majandus on võrrel-

des naabrite omaga jõudnud juba stabiilse arengu staadiumisse, kus kiiret hõive vähenemist ei toimu. Seega peaks edasine **tootlikkuse kasv** tuginema rohkem tööviljakusest ja kapitali efektiivse-mast kasutamisest tulenevale kogutoodangu kasvule kui hõive vähenemisele.

Eesti **palkade harustruktuur** läheneb arenenud riikide palgastruktuurile. Ainsa erandina tekitavad disproportsioone põllu-majandus ja rahandus, kus esimesel juhul on palgad liiga madalad ja teisel juhul liiga kõrged. Võrreldes teiste siirderiikidega asub Eesti n-ö. juhtgrupi (Poola, Tšehhi, Ungari) ja ülejäänud siirde-riikide vahel. Tulevikus hakkavad palgade haruerinevused Eestis tõenäoliselt vähenema.

Riigi konkurentsivõime empiiriline võrdlevhinnang on komplitseeritud ülesanne, mille perfektne lahendamine nõuaks pikaajalist süstemaatilist teoreetilist uurimistööd, võrreldavate alg-andmete kogumist ja andmetega mudeleksperimentide teostamist. Käesoleva töö peamiseks teaduslikuks tulemuseks on väljatöötatud uurimismetoodika kõlblikkuse tõestamine. Esitatud on teadaolevalt esimene taolise ulatusega matemaatilis-statistilistele mudelitele toetuv riikide konkurentsivõime kompleksne empiiriline võrdlev-analüüs. Selle tulemused on majandusteoreetiliselt ja majandus-poliitiliselt vähemalt rahuldavalt tõlgendatavad ja mõistetavad.

Majanduspoliitika seisukohalt on peamiseks tulemuseks riigi konkurentsivõime komplitseerituse empiiriline avamine. Konku-rentsivõime tase ja dünaamika on tihedas seoses väga mitme-suguste sotsiaal-majanduslike, demograafiliste ja muude tegurite-ga. Riigi konkurentsivõime tõstmiseks peab välja töötama komplekspoliitika, mis hõlmab kõiki olulisi tegureid. Käesoleva uurimuse põhjal saab juhtida tähelepanu konkurentsivõime üksi-kutele eri tegurigruppidega seotud aspektidele. Sellega on tugev-datud vastavasuunaliste diskussioonide empiirilist alust.

Empiirilisest aspektist on peamiseks tulemuseks ettekujutuse saamine riigi konkurentsivõime tegurruumi mõõtmelisusest ja olemusest. Võib oletada, et uute tegurite lisamine tegurruumi mõõtmelisust enam oluliselt ei suurenda, küll aga võib selle tulemusena oodata tegurruumi sõltumatute komponentide olemuse

täpsustumist. Need esindavad empiirilisel riigi konkurentsivõime tõstmisele suunatud komplekspoliitika komponente, mille siseoste selgitamine ja kvantifitseerimine on poliitika teadusliku põhjendamise ja eduka rakendamise üheks eelduseks.

Riikide **konkurentsivõime (inimarengu) indikaatorite** ja selle tegureid iseloomustavate näitajate lihtne otsene **võrdlus** annab juba iseenesest täpsema ettekujutuse Eesti positsioonist maailmas, arenguvõimalustest ning probleemidest. Konkurentsivõimelt asub Eesti siirdemaade keskmises grupis, kuhu kuuluvad kõrge inimarengu taseme poole pürgivad maad. NSV Liidu lagunemise järel vähenes Eesti inimarengu tase 1993. aastaks ligi 18,5%, võrreldes NSVL keskmisega 1987. aastal. Balti naabritega võrreldes oli tagasilöökk Eesti inimarengus veidi väiksem.

Inimeste **keskmise eluea** ootuse (69,2 aastat) aspektist kuulub Eesti inimarengus mahajäänute hulka, samuti jääb Eesti tervishoiukorraldus ja terviseteadlikkus oluliselt maha meie peamiste Kesk-Euroopa konkurentide ja (napilt) ka Leedu ning Läti omast. Probleemiks on ilmselt tervishoiukulude kasutamise otstarbekus ja tõhusus, kuna nende osatähtsusest SKP-s ületas Eesti 1994. a. oluliselt oma konkurente siirdemaade hulgas. Selles inimarengu valdkonnas paistab Eestil puuduvat selge, tõhus ja realistlik arengukontseptsioon.

Kõrge **haridustase** on Eesti peamisi konkurentsieeliseid, kuigi mitte Baltikumis (Läti ja sisuliselt ka Leedu on samal tasemel). Oma konkurentsivõime tõstmiseks tuleb Eestis suunata rohkem ressursse kõrghariduse ja ametikoolituse arendamisele, samuti peaks Eesti suurendama haridusele kulutatavate summade osatähtsust SKP-s.

Eesti kuulub nende siirdemaade hulka, kus peamiseks inimarengut pärssivaks teguriks on **sissetuleku suurus**. 1991. ja 1992. aasta hüperinflatsiooniga ning Eesti krooni väga suure devalveerimisega rahareformi käigus suruti Eestis eratarbimine pretsedenditult madalale tasemele (48% SKP-st). Sissetuleku suurendamiseks (majanduse arendamiseks) tehtavad jõupingutused on seega ka Eesti puhul konkurentsivõime tõstmise keskseks probleemiks.

Eesti on **avaliku sektori** tarbimise osatähtsusest (24% SKP-st) eespool praktiliselt kõigist vaatlusalustest riikidest. See tähendab, et lähemate aastate arengustrateegia peaks esiplaanile tõstma avaliku sektori kulutuste osatähtsuse vähendamise SKP-s või nende vahendite kasutamise tõhususe suurendamise. Eesti paistab silma kaitsekulutuste suhteliselt suure osatähtsusega SKP-s. Eesti tulevast arengustrateegiat kujundades tuleb siin ilmselt ette võtta olulised korrektiivid.

Väliskaubandusbilansi tasakaalustamatus on Eesti majandust destabiliseeriv tegur, mille tähtsus pidevalt suureneb. Järgmistel aastatel kujuneb Eesti majanduspoliitika üheks peaülesandeks väliskaubanduse tasakaalustamise strateegia väljatöötamine.

Eesti ja teised Balti riigid paistavad silma suhteliselt suure **tööjõuliste** osatähtsusega rahvastikus. Et iive on Eestis madal ja keskmine oodatav eluiga pole ka väga pikk, kuulub üle poole Eesti elanikest tööjõu hulka. Konkurentsivõime seisukohalt on see praegu soodne, aga väike rahvastiku juurdekasvutempo tähendab, et tulevikus on oodata eakamate inimeste (ülalpeetavate) arvu suhtelist kasvu ja tööjõuliste osa vähenemist.

Eesti kuulub koos Läti ja Leeduga väga **urbaniseerunud** riikide hulka. Siirdeperioodil on urbaniseerumine Eestis veelgi süvenenud. Pidades normaalseks (optimaalseks) Soome urbaniseerumise taset, võib Eestit õigustatult nimetada üleurbaniiseerituks. Maa kui kapital pole majandusliku ja inimarengu tegurina piisava ulatuse ja intensiivsusega kasutust leidnud. Siin peitub üks Eesti tähtsamatest konkurentsivõime allikatest, millele tuleks järgmistel aastatel pöörata arengustrateegiates suuremat tähelepanu.

Kõik tegurruumi struktureerimisel saadud konkurentsivõime (arenguedu) **sünteesilised sõltumatud komponendid** on majanduslikult loogiliselt tõlgendatavad. Metoodika esmakordse raken-damise kohta on tulemus igati rahuldav. Samas võib komponentide tõlgendustes leida ka täpsustamist vajavaid küsimusi. Tegursüsteemi komponentanalüüsi arendamiseks tuleb edasistes uurin-gutes laiendada tegurite kompleksi ja suurendada vaatlusaluste

riikide kogumit. Samuti tuleks põhjalikumalt uurida iga komponendiga seotud algnäitajate omavaheliste seoste struktuuri.

Konkurentsivõime näitajate regressioonanalüüsi mudelitega välja toodud seosed on üldjuhul loogilised ja vastavad ettekujutusele tegurite mõju mehhanismist modelleeritavatele näitajatele. Võimalike tegurnäitajate koosseisu tuleks edasistes uurin-gutes ajaliselt ühtlustada ja aktualiseerida, mis on suurema riikide kogumi puhul äärmiselt töömahukas ja kulukas. Matemaatilis-statistilised mudelid on vaja konstrueerida suurema objektihulga (riikide kogumi) baasil, sest mudelid ja seosed osutusid sageli ebastabiilseks — vaatluse alla tuleks lisaks siirdemaadele võtta kõik arenenud tööstusriigid ja 30–40 arengumaad. Matemaatilis-statistilised mudelid peaks konstrueerima mitme järjestikuse aasta andmetel, et kontrollida nende stabiilsust ajas. Tegemist on probleemidega, mille lahendamine on võimalik ainult pikemaajalise (4–5 aastat kestva) suuremahulise teoreetilise ja empiirilise kompleksuuringuga. Käesolev esmane uuring annab aga kindlat lootust, et **matemaatilis-statistilised mudelid** võimaldavad riikide konkurentsivõime analüüsi oluliselt süvendada.

Investeeringukeskkond ja seda iseloomustavad tegurid on üks olulisemaid ja sagedamini kasutatavaid riigi rahvusvahelist konkurentsivõimet määrav näitajate grupp. Investeeringukliima konkurentsivõimelisusega kaasnevad välisinvesteeringute vood ning see aitab parandada ka riigi tulevast konkurentsipositsiooni. Seega on investeeringukliima arendamine väga oluline riigi pikaajalise konkurentsipositsiooni loomise seisukohalt. Eesti Välisinvesteeringute Agentuuri ja Tartu Ülikooli majandusteaduskonna koostöös korraldatud küsitluse üheks eesmärgiks oli selgitada Eesti olukord välisinvesteeringute sihtriigina ettevõtete juhtkonna pilgu läbi.

Eestisse **otseinvesteeringu** tegemisel peeti kõige olulisemateks teguriteks turu kasvupotentsiaali ja uuele turule sisenemist. Eesti üheks puuduseks on loodusressursside nappus. Välisinvestorite hinnangul sõltub Eesti konkurentsipositsioon kõigepealt tööjõu kvaliteedist ja seejärel pangandussüsteemi ning transpordivõrgu arengust. Välisinvestorite arvates on Eesti investeeringukliimas suurim soodne muutus toimunud panganduses ja sidesüsteemide

arengus. Ka potentsiaalne turg on suurenenud. Selgelt ilmneb seaduspära, et importivad tööstusharud soovisid krooni revalveerimist, eksportivad tööstusharud olid aga huvitatud devalveerimisest. Kõige ebasoodsamaks peeti kaitsetollide kehtestamist. Eesti valitsuse tegevuses investeerimiskliima parandamisel peeti kõige tähtsamaks garantiid välisinvesteeringu konfiskeerimise vastu. Sellele järgnesid kahepoolsete investeeringute kaitse lepingute olemasolu, tõkete puudumine dividendide väljaveol ning võimalus osta ja omada maad. Valitsuse maksupoliitikat ning lepinguid toptelmaksustamise vältimiseks hinnati keskmiselt oluliseks.

Investorite hinnangud **valitsuse tegevusele** sõltusid ettevõtte suurusest, väliskapitali osalusest ning sellest, kas ettevõtte oma toodangut ekspordib või mitte. Suuremad ettevõtted hindasid kõige tähtsamaks garantiid välisinvesteeringu konfiskeerimise vastu ning toptelmaksustamise vältimise lepinguid; väiksemate ettevõtete jaoks olid kõige olulisemad tõkete puudumine dividendide väljaveol ning kahepoolsed investeeringute kaitse lepingud. Sellised eelistused lubavad oletada, et väiksemad ettevõtted on rohkem orienteeritud kiirele kasumile, suurematel ettevõtetel on aga pikemaajalised perspektiivid. Suuremate ettevõtete jaoks olid olulisemad vabakaubanduslepingud Ida-Euroopa riikidega ning assotsiatsioonileping Euroopa Liiduga.

Otsesed välisinvesteeringud ei tähendada üksnes kapitali liikumist, vaid nendega võib kaasneda ka tehnoloogia, juhtimisoskuste või kogemuste ülekandmine sihtriiki, mis avalduvad ettevõtte majandustegevust iseloomustavates näitajates. Samuti võivad välisinvestorite rahvusvaheline kogemus ja sidemed kaasa aidata ettevõtte **ekspordi mahu** suurenemisele. Kui võrrelda Eesti ja väliskapitaliga ettevõtteid ekspordile orienteerituse poolest, siis ilmneb, et väliskapitaliga ettevõtete puhul annab eksport tunduvalt suurema osa kogukäibest kui Eesti kapitaliga ettevõtetes. Näiteks masinatööstuses oli see erinevus kolm korda, toiduainetööstuses kaks korda. Ekspordi maht ühe töötaja kohta oli väliskapitaliga ettevõtetes ligi kümme korda suurem. Seega loob iga uus töökoht neis ettevõtetes mitu korda rohkem eksporti kui ainult Eesti kapitaliga ettevõtetes.

Väliskapitaliga ettevõtted suudavad panna oma põhivara paremini ekspordiks tootma kui ainult Eesti kapitaliga ettevõtted. Üks põhivarasse paigutatud kroon annab eranditult kõigis vaadeldud tööstusharudes väliskapitaliga ettevõtetes suurema ekspordi juurdekasvu kui Eesti kapitaliga ettevõtetes. Seega on otseste välisinvesteeringute kaasamine Eesti majandusse selgelt suurendanud **ekspordi konkurentsivõimet** ja pikemas perspektiivis peaksid otsesed välisinvesteeringud aitama kaubandusbilanssi tasakaalu viia.

Põhivara analüüsi tulemusena saab väita, et väliskapitaliga ettevõtted investeerivad absoluutväärtuses tunduvalt rohkem põhivarasse kui Eesti kapitaliga samalaadsed ettevõtted. Iseloomulik on tendents, et Eesti kapitaliga firmad soetavad rohkem uut põhivara, samal ajal kui väliskapitaliga firmad investeerivad kasutatud masinatesse ja seadmetesse. Kõigile ettevõtetele on üldiselt iseloomulik, et investeeritakse rohkem masinatesse ja seadmetesse kui ehitistesse ning rajatistesse. See osutab ka Eesti tööstuse kasvavale seadmete ja masinatega varustatusele, mis aitab samuti kaasa konkurentsivõime tõusule maailmaturul.

Järelikult tõestas analüüs, et otseste välisinvesteeringute tulemusena paraneb Eesti **ettevõtete konkurentsipositsioon** maailmaturul ja suureneb ekspordile orienteeritus. Kasvavate otseste välisinvesteeringute voogude Eestisse tõmbamine peaks olema Eesti valitsuse üheks prioriteediks. Järgnevateks aastateks võib prognoosida, et otsestel välisinvesteeringutel saab olema väga tähtis osa Eesti ekspordi konkurentsivõime suurendamisel ja Eesti kaubandusbilansi ning jooksevkonto tasakaalustamisel.

Eesti majanduse konkurentsivõime suurendamisele suunatud majanduspoliitika kujundamisel ning väliskaubandusbilanssi stabiliseerivate meetmete arendamisel on võimalik lisainformatsioonina kasutada kvantitatiivselt hinnatud Eesti **ekspordi- ja impordipotentsiaali** eri riikide lõikes. Käesolevas uurimuses on Eesti ekspordi ja impordi potentsiaalse geograafilise jaotuse hindamiseks kasutatud gravitatsioonimudelitele tuginevat käsitlust. Gravitatsioonimudeli konstrueerimise eeldused on kooskõlas väikese avatud majandusmudeli eeldustega, kus muutused siseriigi nõud-

luses ja pakkumises ei mõjuta maailmahindu ning väikese avatud majandusega riigis toodetavad kaubad on asendatavad välismaal toodetutega. Mudeli kasutamise eeliseks on lihtsus ja suhteliselt väike andmevajadus.

Tuginedes modelleerimistulemuste sisulisele analüüsile ning mudelite kirjeldatud seaduspärasustele Eesti väliskaubanduse geograafilise struktuuri kujunemisel, võib järeldada, et nii sisemajanduse koguprodukti kui ka rahvuslikku rikkust arvestavad gravitatsioonimudelid sobivad *ceteris paribus* kvantitatiivse hinnangu andmiseks Eesti ekspordi- ja impordipotentsiaalile olulisemate partnerriikide lõikes. Statistilist kinnitust leiavad hüpoteesid, et Eestil on enam arenenud **kaubandussuhted** rikkamate ja suuremate ning lähemal asuvate riikidega ning et partnerriikide kuulus mitmesugustesse ühendustesse (EÜ, SRÜ) ja riikide gruppidesse (eelkõige Balti mere piirkonda) mõjutab Eesti ekspordi- ja impordivoogude kujunemist mõnevõrra erinevalt. Mudelid on kirjeldanud ligi 80% Eesti ekspordi ja impordi geograafilise struktuuri üldiste seaduspärasuste kujunemisest (olulisusnivool 0,05). Seega on muud tegurid (peale partnerriigi rikkuse ja kauguse ning riikide kuuluvuse ühendustesse ja gruppidesse) kirjeldanud alla viiendiku riikidevaheliste kaubavoogude kujunemisest. Muude teguritena võivad esineda mitmesugused riikide ja ärimeeste kokkulepped, lobitöö ning äripartnerite varasema koostöö kogemused, asukoht, regulatsioon seadustega, tollireeglid jne., ka puhtjuhuslikud mõjud.

Ekspordi ja impordi geograafilise struktuuri modelleerimise tulemused kinnitavad Balti mere ja EÜ riikide domineerivat rolli Eesti väliskaubandussuhtes. Mõlema mudelivariandi kohaselt on Euroopa Liidu riikide osa ekspordis ja impordis üle 50% ning Balti mere riikide osa üle 70%. Euroopa Liidu riikide tegelik osa Eesti impordis on suurem kui potentsiaalne. Modelleerimistulemuste põhjal ei saa oodata Euroopa Liidu riikide osatähtsuse olulist kasvu Eesti ekspordis ja impordis. Küll aga võib arvata Balti mere riikide vaheliste kaubandussuhete elavnemist.

Märkimisväärne osa Eesti **väliskaubakäibest** on SRÜ riikidega. Modelleerimistulemuste alusel võib tulevikus (sobivamate

majandustingimuste korral) oodata SRÜ riikide osatähtsuse mõningast kasvu nii Eesti ekspordis kui ka impordis, põhiliselt Venemaa arvel. SRÜ riikidest on Eestil peale Venemaa hea potentsiaal kaubandussuhete arendamiseks Valgevenega. Teiste SRÜ riikide potentsiaal kaubandussuheteks Eestiga ei ole eriti kõrge. See on üldisi seaduspärasusi kajastava mudeli taustal seletatav nende riikide väikese SKP ja rahvusliku rikkusega. Riikide majanduse arenedes võib kaugemas tulevikus eeldada ka nende osa mõningast kasvu Eesti väliskaubandussuhetes.

Praegustest peamistest **kaubanduspartneritest** on Eesti ekspordipotentsiaal märgatavalt suurem tegelikust Soome, Venemaa ning mõnevõrra ka Prantsusmaa puhul. Hea ekspordipotentsiaal, mis on ületanud tegelikku ekspordi, on Eestil Euroopa Liitu kuuluvatest maadest veel Austria, Kreeka ja Hispaaniaga. Aasia suurriikidest on Eestil seni potentsiaalile vastaval tasemel välja arendamata ekspordisuhted Hiina, India ja Iisraeliga. Ekspordipotentsiaal ületab tegelikku ekspordi ka enamuse Ida ja Kesk-Euroopa siirderiikide (v.a. Bulgaaria) korral. Eesti tegelik import peamistest partnerriikidest on märgatavalt ületanud potentsiaalset Soome ja Hollandi puhul. Enam-vähem on vastanud tegelik import potentsiaalsele Saksamaa puhul. Suurematest partnerriikidest ületab Eesti impordipotentsiaal tegelikku importi Venemaa, Rootsi, Taani ja Prantsusmaa korral. Euroopa siirderiikidest ületab potentsiaalne import tegelikku Poola ja mõnevõrra ka Rumeenia ning Sloveenia puhul.

Kaubandussuhetes Läti ja Leedu kui lähemate **naabritega** on üldiste seaduspärasuste avaldumine nõrgem ning tegelik eksport ja import on enam mõjutatud spetsiifilistest teguritest, mis tulenevad peale vahetu naabruse ka pikaajalisest ühisest arengust Balti majanduspiirkonnas. Siit on mõisteta, et nii tegelik eksport kui ka import ületavad Läti ja Leedu puhul oluliselt potentsiaalset. Läti ja Leedu ekspordi- ja impordipotentsiaal on üldisi seaduspärasusi arvestava mudeli baasil alla hinnatud.

Käesolev töö on **esimene komplekssem Eesti konkurentsivõime käsitus**. Autorite kollektiiv teadvustas endale, et paljud konkurentsivõime tähtsad aspektid jäid käsitlemata (nt. õigus-

kaitsesüsteemi ja õigusteadvuse võime tagada inimeste elu ning firmade tegevuse turvalisus, raha- ja vahetuskursipoliitika sotsiaalmajanduslik mõju, sotsiaalprobleemide mõju riigi majanduskonkurentsi võimele, erastamisega tekkinud omandi struktuuri mõju inimarengule jpm.). Empiiriliste analüüsides tegemist raskendas ja tulemuste väärtust vähendas oluliselt võrreldavate andmete lünklikkus ja aegumine. Piisava rahvusvahelise ulatusega aktuaalsete andmete hankimine ei olnud nii lühikese ajaga sageli võimalik ja see töö oleks ületanud ka projekti rahalised piirid.

Uurimus andis väärtuslikke kogemusi **riigi konkurentsivõime** edasise uurimise kavandamiseks ja teostamiseks Eestis. Konkurentsivõime probleemid jäävad igale riigile alati aktuaalseks ja selle tõstmise nimel peavad järjekindlalt töötama ühiselt ettevõtjad, teadlased, ametnikud ja poliitikud. Eesti on alles oma konkurentsivõime tunnetamise ja arengustrateegiate kavandamise alguses.

KIRJANDUS

- 1997 Annual Economic Report — Growth, employment and convergence on the road to EMU. <http://europa.eu.int/en/record/aer97/tocen.htm>
- Agenda 2000. Komisjoni arvamus Eesti Euroopa Liidu liikmeks astumise avalduse kohta. Tallinn, 1997.
- Agénor, P. R.** Competitiveness and External Trade Performance of the French Manufacturing Industry. IMF Working Paper, Dec. 1995.
- Ahrns, J., Feser, H.-D.** Wirtschaftspolitik. Problemorientierte Einführung. München, Wien: Oldenbourg, 1995.
- Aiginger, K.** Creating a Dynamically Competitive Economy. Ed. Devine, P., Katsoulacos, Y., Sugden, R. Competitiveness, Subsidiarity and Industrial Policy. Routledge, 1996, 121–146 lk.
- Alshuth, S.** Die Internationale Wettbewerbsfähigkeit der spanischen Volkswirtschaft. Globale soziale Marktwirtschaft. Berlin, Wiesbaden, 1994, lk. 58–74.
- An Agenda 21 for the Baltic Sea Region. http://www.ee/baltic21//pics/ann3_2.gif 28.08.1998.
- Annual Bulletin of Transportstatistics for Europe and North America 1996, Geneva: UN, Vol. XLVI.
- Ansiotasoindeksi. Index of Wage and Salary Earnings. Helsinki: Tilastokeskus, Statistics Finland, 1997, No. 2.

- Arkadie, B. v., Karlsson, M.** Economic Survey of the Baltic States. The Reform Process in Estonia, Latvia and Lithuania. London: Pinter Publishers, 1992.
- Artto, E. W.** Performance and International Competitiveness of Listed Metal Industry Groups 1987–1995 Finland vs. Sweden and Germany. Helsinki School of Economics and Business Administration, Working Papers W-167, 1996.
- Baldwin, R. E.** Potential Trade Pattern. Towards an Integrated Europe. Centre for Economic Policy Research, 1994.
- Baldwin, R. E.** The Potential for Trade between Countries of EFTA and Central and Eastern Europe. Occasional Paper No 44. European Free Trade Association, Geneva, June 1993.
- Baldwin, R., Kitzmantel, E., Utne, A.** 35 Years of Free Trade in Europe. Messages for the Future. Proceedings of EFTA's 35th Anniversary Workshop, Emil EMS. Geneva, 1995.
- Barr, N.** The Role of Government in a Market Economy in Labour Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe. The Transition and Beyond, World Bank. Oxford University Press, 1994, lk. 29–50.
- Berg, B., Kilvits, K., Tombak, M.** Technology Policy for Improving Competitiveness of Estonian Industries. Helsinki: The Research Institute of the Finnish Economy, 1996.
- Berg, H., Cassel, D.** Theorie der Wirtschaftspolitik. Vahlens Kompendium der Wirtschaftstheorie und Wirtschaftspolitik. Bd. 2. München: Vahlen, 1992, lk. 163–268.
- Bernholz, P., Breyer, F.** Grundlagen der politischen Ökonomie. Bd. 1. Theorie der Wirtschaftssysteme. Tübingen: Mohr, 1993.
- Bernholz, P., Breyer, F.** Grundlagen der politischen Ökonomie. Bd. 2. Ökonomische Theorie der Politik. Tübingen: Mohr, 1994.
- Best, M. H.** The New Competition, Institutions of Industrial Restructuring. Polity Press, 1993.
- Blum, U.** Industriepolitik — Traum oder Trauma. Wettbewerb und Unternehmensführung, Stuttgart: Schäffer-Poeschel, 1994, S. 99–125.
- BNS**, 1997, 13. dets.

- Boeri, T.** Labour Market Reforms in Transition Economies. Economics of Transition in Eastern and Central Europe. Ed. by Ch. Allsopp, H. Kierzkowski. Oxford Review of Economic Policy, 1997, Vol. 13, No. 2, Summer 1997, lk. 126–140.
- Boeri, T., Scarpetta, S.** Dealing with a Stagnant Pool: Policies for Coping with Long-Term Unemployment in Central and Eastern Europe. Transforming Economies and European Integration. Ed. by R. Dobrinsky, M. Landesmann. Edvard Elgar Publishing Company, 1995, lk. 231–262.
- Boltho, A.** The Assessment: International Competitiveness. Oxford Review of Economic Policy, Vol. 12, No. 3, Autumn 1996, lk. 1–16.
- Bond, M. H., Smith, P. B.** Cross-Cultural Social and Organizational Psychology: Coming of Age. Annual Review of Psychology, 1996.
- Brandter, M. J.** Zielbildungsprozesse in der Wirtschaftspolitik — Theoretische Befunde zur Ableitung von Gestaltungshilfen für die Praxis. Köln, 1988.
- Brennan, G., Buchanan, J. M.** Die Begründung von Regeln: konstitutionelle politische Ökonomie. Tübingen: Mohr, 1993.
- Buono, A., Weiss, J., Bowditch, J.** Paradoxes in Acquisition and Mereger Consulting: Thoughts and Recommendations. Consultation, 1989, Vol. 8, No. 3, lk. 145–159.
- Burda, M.** Unemployment, Labour Markets and Structural Change in Eastern Europe. Economic Policy, 1993, No. 16, lk. 102–137.
- Canning, D., Fay, M.** The Effect of Infrastructure Networks on Economic Growth. New York: Columbia University, Department of Economics, Discussion Paper Series, January 1993.
- Carey, H. C.** Principles of Social Science. Philadelphia, 1858–1859.
- Chadha, B., Coricelli, F., Krajnyak, K.** Economic Restructuring, Unemployment, and Growth in a Transition Economy. IMF Staff Papers, 1993, 40, No. 3, lk. 744–780.
- Chhibber, A.** Die Rolle des Staates in einer sich wandelnden Welt. Finanzierung & Entwicklung, 1997, 3, lk. 17–20.

- Chomsky, N.** Wirtschaft und Gewalt. Lüneburg, 1994.
- Clark, K., Summers L.** Unemployment Insurance and Labour Market Transitions. Workers, Jobs, and Inflation. Ed. by M. N. Baily. Washington, D.C.: Brooking Institute, 1982.
- Coase, R. H.** Das Hauptproblem der Sozialen Kosten. Ökonomische Analyse des Rechts. Tübingen, 1993.
- Cohen, S. S.** Speaking Freely. Foreign Affairs July/August 1994, lk. 194–197.
- Commander, S., Coricelli, F.** (eds.) Unemployment, Restructuring, and the Labour Market in Eastern Europe and Russia. Washington D.C.: The World Bank, 1994.
- Commission of the European Communities 1993. Growth, Competitiveness, Employment: The Challenges and Ways Forward into 21st Century. Bulletin of the European Communities, June 1993.
- Corden, W. M.** Economic Policy, Exchange Rates and the International System. Oxford University Press, 1994.
- Cornelius, P. K.** Unemployment during Transition: The Experience of the Baltic Countries. Communist Economies & Economic Transformation. London: IEA, 1995, Vol. 7, No. 4.
- Cox, T.** Cultural Diversity in Organizations. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, 1993.
- Deardorff, A. V.** Testing Trade Theories and Predicting Trade Flows. Handbook of International Economics. Ed. by Ronald W. Jones and Peter B. Kenes. North-Holland, 1984, Vol. I.
- Devine, P.** Competitiveness and the Objectives of Communities. Ed. P. Devine, Y. Katsoulas, R. Sugden. Competitiveness, Subsidiarity and Industrial Policy. Routledge, 1996, lk. 1–11.
- Die mittel- und osteuropäischen Länder als Unternehmensstandort — Länderstudie Sowjetunion. Autorenkollektiv des IfW und HWWA. Kiel, Juni 1991.
- Donges, J. B.** Im Standortwettbewerb. Wirtschaftswissenschaftliches Studium (WiSt), 1996, 1, lk. 1.
- Döring, T.** Subsidiaritätsprinzip. WiSt, 1994, 5, lk. 243–246.

- Dornbusch, R.** (Ed.) *Policymaking in the Open Economy. Concepts and Case Studies in Economic Performance*, EDI Series in Economic Development. Oxford University Press, 1993.
- Eamets, R.** Gross flows in Estonian labour market and transition probabilities across labour market states. Paper presented in OECD conference "The Use of Labour Force Surveys in Policy Making", in Tallinn, Oct. 27–28 1997.
- Eamets, R., Kulikov, D., Philips, K.** *Eesti Töøjõu-uuring 1995. Struktuurimuutused Eesti tööturul aastatel 1989–1994*. Tallinn–Viljandi: Statistikaamet, 1997.
- Eamets, R., Piliste, T.** *Eesti töøjõu uuring 1995*. Eesti Statistika. Kuukiri, 1996, nr. 9, lk. 34–36.
- Early, C. P., Mosakowski.** *A Framework for Understanding Research in an International and Intercultural Context*. GSM Working Paper #01393015, Graduate School of Management University of California, Irvine, 1993.
- Eatwell, J., Ellman, M., Karlsson, M., Nuti, M., Shapiro, J.** *Transformation and Integration. — Shaping the Future of Central and Eastern Europe*. London: Institute for Public Policy Research, 1995.
- Economic Survey of Baltic States*. Tallinn: EKI, June 1998.
- Eesti ja Eesti Energia* <http://www.energia.ee/ejee.html#ajatariifid> 3.12.1997.
- Eesti inimarengu aruanne 1996*. UNDP: Tallinn, 1996.
- Eesti majanduse põhinäitajad*. 1996. aasta detsember. Eesti Panga Bülletään, 1997, nr. 2 (33), lk. 13.
- Eesti majandusülevaade 1994–1995; 1995–1996; 1996–1997; 1997–1998*. Tallinn: Eesti Vabariigi Majandusministeerium ja AS Vastus, 1995; 1996; 1997; 1998.
- Eesti maksebilanss. Rahvusvaheline investeerimispositsioon. Välisvõlg*. Eesti Pank: 1997 III kvartal.
- Eesti rahvamajanduse arvepidamise näitajad*. Tallinn, 1997.
- Eesti Statistika 1996*. Kuukiri, nr. 1 (49). Tallinn: Eesti Statistikaamet (ESA), 1996.
- Eesti Statistika 1997*. Kuukiri, nr. 1 (61), nr. 2 (62), nr. 7 (67), nr. 10 (70), nr. 12 (72). Tallinn: ESA, 1997.

- Eesti Statistika 1998. Kuukiri, nr. 1 (73). Tallinn: ESA, 1998.
- Eesti statistika aastaraamat 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998. Tallinn: ESA, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998.
- Eesti tööjõu-uuring 1997 (ETU). Metoodiline ülevaade. Tallinn: ESA, 1998.
- Eesti tööstus ja transport 1997. Tallinn: Eesti Tööstuse ja Tööandjate Keskliit, 1997.
- Eesti, Läti ja Leedu demograafiakogumik. Eesti Statistikaamet, Läti Statistika Keskbüroo, Leedu Statistikaamet. Tallinn: ESA, 1996.
- Emission of air pollutant <http://www.ssb.no/www-open/english/yearbook/tables/te26.html> 26.11.1997.
- Emissions 1990 <http://www.ee/baltic21/pics/Image5.gif> 28.11.1997.
- Environment http://www.oecd.org/publications/observer/figures/env_a.pdf 4.12.1997.
- Erkko, M., Tiainen, T.** International Competitiveness and Business Strategies. Nonwoven Industry. Helsinki School of Economics. Artto-Project 1988–1989, 1989, nr. 29.
- Estonia. Diagnostic Study of the Environment for Foreign Direct Investment. Foreign Investment Advisory Service, February 1997.
- Estonian Economy 1996–1997. Tallinn: Ministry of Economic Affairs, 1997.
- Euromoney. December 1997.
- Euroopa Liidu leping. Euroopa Ühenduse Leping. Tallinn: Olion, 1995.
- European Hostcount <http://ftp.ripe.net/statistics/hostcount.html> 21.12.1997.
- Exzessiv und pervers. Wirtschaftswoche, 1997, 45 /30.10., lk. 62–63.
- Facts through Figures: <http://europa.eu.int/en/comm/eurostat/serven/pdf/facts.pdf> 29.11.1997.

- Fagerberg, J.** A Post-Keynesian Approach to the Theory of International Competitiveness. Norsk Utenrikspolitisk Institut, NUPI Notat, Nov. 1985, nr. 335.
- Fagerberg, J.** Technology and Competitiveness. Competitiveness. Oxford Review of Economic Policy, Autumn 1996, Vol. 12, No. 3, lk. 39–51.
- Fagerberg, J.** Technology, Growth and International Competitiveness. Norsk Utenrikspolitisk Institut, NUPI rapport, Mars 1986, nr. 95, 35 lk.
- Fainstein, G.** Modelling of Estonian Exports and Imports. Proceedings of Estonian Academy of Sciences. Humanities and Social Sciences, 1995, No 44 (1).
- Fleming, J. M., Tsiang, S. C.** Changes in Competitive Strategies of Major Industrial Countries; IMF Staff Papers, 1958: 2.; vii-datud: **Koskivaara, J., Pilli-Sihvola, J.** International Competitiveness and Business Strategies. Sportswear Industry. Helsinki School of Economics. Arto-Project 1988–1989, 1989, nr. 27, lk. 46 vahendusel.
- Foreign Trade 1996. Estonia, Latvia, Lithuania. Vilnius, 1997.
- Frey, B. S.** Demokratische Wirtschaftspolitik. München: Vahlen, 1994.
- Frey, B. S.** Politische Ökonomie und Wirtschaftspolitik. Allgemeine Wirtschaftspolitik. München: Vahlen, 1988, lk. 19–32.
- Friedman, M.** Kapitalism ja vabadus, Tallinn, 1994.
- Fritsch, M., Wein, T., Ewers, H. J.** Marktversagen und Wirtschaftspolitik. München: Vahlen, 1996.
- Fritz-Aßmus, D., Tuchtfeldt, E.** Die Ordnung des Welthandels. Bern, 1997, lk. 197–224.
- Fröhlich, H.-P.** International Competitiveness: Alternative Macroeconomic Strategies and Changing Perceptions in Recent Years. The Competitiveness of European Industry. Roulledge, 1989, lk. 21–40.
- Garelli, S.** World The Four Fundamental Forces of Competitiveness. Competitiveness Yearbook <http://www.imd.ch/wcy/approach/fondamentals.html> 26.09.1997.

- Gottvald, J., Pederesen J. P., Simek, M.** The Czech Labour Market in Transition — A Descriptive Analysis of a Micro Data Set, CLS Working Paper 94–10, August 1994.
- Green, W. H.** Econometric Analysis. Prentices-Hall, Inc., 1997.
- Greer, D. F.** Business, Government and Society. 3rd Ed. New York, 1993.
- Görgens, E., Thuy, P.** Beschäftigungswirkungen industriepolitischer Maßnahmen in der Bundesrepublik Deutschland. Ordnungskonforme Wirtschaftspolitik in der Marktwirtschaft. Berlin: Duncker & Humbolt, 1997, lk. 377–396.
- Gümbel, R., Woratschek, H.** Institutionenökonomik. Handwörterbuch des Marketing. Stuttgart, 1995.
- Hagelberg, R.** Tegevuse tulemuslikkus sõltub reaalsest majandamiskeskonnast. Eesti Panga Bülletään, 1997, 2, lk. 38–41.
- Hall, Ed. T.** Beyond Culture. Anchor, Doubleday, Garden City, New York, 1977.
- Hart, J. A.** Rival Capitalists, International Competitiveness in the United State, Japan, and Europe. Cornwell University Press, 1992.
- Hartley, R.** Management Mistakes. Fourth Ed. John Diley & Sons, Inc., 1997.
- Hatzichronoglou, T.** Globalisation and Competitiveness. STI Working Papers, 1996/5.
- Hauser, M., Segmüller, J.** Attraktivität einer Nation im Spannungsfeld der Wirtschaftspolitik. Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik. Tübingen: Mohr, 1997, lk. 51–74.
- Heitger, B., Schrader, K., Bode E.** Die mittel- und ost-europäische Länder als Unternehmensstandort. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1992.
- Helpman, E.** Imperfect Competition and International Trade: Evidence from Fourteen Industrial Countries. Journal of the Japanese and International Economies, 1987, No 1, lk. 1.
- Helpman, E., Krugman, P. E.** Market Structure and Foreign Trade. MIT Press, 1985.

- Herdzina, K.** Wettbewerbspolitik. 3. Aufl. Stuttgart, 1991.
- Hill, R.** Accounting for the Employment Effects of Changes in Trade. *The International Trade Journal*, 1996, Vol. X, No 4.
- Hoffmeyer M. u. a.** Struktur und Perspektiven der Wirtschaft Schleswig-Holsteins. Kiel: Institut für Weltwirtschaft, 1990.
- Hofstede, G.** Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values. SAGE Publications, 1980.
- Hofstede, G.** Dimensions of National Culture in Fifty Countries and Three Regions. *Expiscations in Cross-Cultural Psychology*. Edited by Deregowski, Dzikrawiec and Annifs. Lisse: Swets & Zeitlinger, 1983, lk. 335–355.
- Homann, K.** Unternehmensethik und Korruption. *ZfbF* 1997, 49, 3.
- Honko, L., Pentikäinen, J.** Kultuuriantropoloogia. Tallinn: Tuum, 1997.
- Hughes, K.** The Role of Technology, Competition and Skill in European Competitiveness. Ed. K. S. Hughes. *European Competitiveness*. Cambridge University Press, 1993, lk. 133–157.
- Hulten, Ch. R.** Infrastructure Capital and Economic Growth: How Well You Use It May Be More Important Than How Much You Have. Cambridge: National Bureau of Economic Research, Working Paper 5847, Dec. 1996.
- Human Development Report 1997. Oxford University Press, 1997.
- Human Development under Transition. New York: UNDP RBEC, August 1996.
- Immenga, U.** Wettbewerbspolitik contra Industriepolitik nach Maastricht. *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*. 1994, 1, lk. 14–18.
- Ingram, G. K., Fay, M.** Valuing Stocks and Gains from Improved Performance. Background Paper for The World Development Report 1994.
- International Financial Statistics 1997 April, Washington, IMF.
- Intriligator, M. D.** Econometric Models, Techniques and Applications. New Jersey: Prentice Hall Inc., 1998.

Investment Incentives in the Czech republic — Czechinvest, <http://www.businessmonitor.co.uk/docs/proc/007DAB/17an.html>.

22.11.96.

Investment Promotion, PHARE, Sector Profile, 1994, lk 6–9.

Isard, W. *Methods of Regional Analysis: an Introduction to Regional Science*. New York, London: John Wiley & Sons, 1960.

Isard, W., Freutel, G. *Regional and National Product Projections and Their Interrelations in Long-Range Economic Projection. Studies in Income and Wealth, Vol. 16*, National Bureau of Economic Research. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1954.

Issing, O. Markt, Freiheit und wirtschaftliche Sicherheit. *Ordo, Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*, 1979, 30, lk. 151–157.

IWD. EU-Elektrizitätsmarkt. Der Countdown läuft. IWD 42/1997, lk. 6–7.

Jerschina, J., Górniak, J. Leftism, Achievement Orientation, and Basic Dimensions of the Socioeconomic and Political Attitudes in Baltic Countries versus Other Central and East European Countries. *Transition in the Baltic States. Micro-Level Studies*. Eds. Neil Hood, Robert Kilis ja Jan-Erik Vahlane. MacMillan Press Ltd, 1997, lk. 80–107.

Kala, A. *Foreign Trade. Transforming the Estonian Economy*. Estonian Academy of Sciences, Institute of Economics. Tallinn, 1995.

Kaldaru, H. *Mikroökoonoomika II*. Tartu: TÜ Kirjastus, 1996.

Kants, L. *Meta-Level Collectivism in Estonia and Finland*. Master Thesis. University of Tartu: Department of Psychology, 1997.

Kantzenbach, E. Der Wirtschaftsstandort Deutschland im internationalen Wettbewerb. *Wirtschaftssdienst*, 1993, 12, lk. 625–632.

Kaplan, J. The World Bank's New Measure of the Wealth of Nations. <http://stripe.colorado.edu/cewww/courses/economics/prmacro/topic3/world-bank-GDP>, May 1996.

Karu J., Reiljan J. *Tööstusettevõtte majandustegevuse komponentalüüs*. Tallinn: Valgus, 1983.

- Katzenstein, P.** Small States in World Markets. Industrial Policy in Europe. Ithaca, New York, 1985.
- Kessides, C.** The Contributions of Infrastructure to Economic Development. A Review of Experience and Policy Implications. World Bank Discussion Papers nr. 213. Washington: The World Bank, 1993.
- Kitzmantel, E.** A Multi-Faceted Concept. 35 Years of Free Trade in Europe. Messages for the Future. Proceedings of EFTA's 35th Anniversary Workshop, Emil EMS Geneva, 1995, lk. 106–112.
- Klemetti, T.** International Competitiveness and Business Strategies. Golf Industry. Helsinki School of Economics. Artto-Project, 1988–1989, 1989, nr. 31.
- Koboldt, C., Leder, M., Schmidtchen, D.** Ökonomische Analyse des Rechts. Allgemeine Wirtschaftstheorie: neuere Entwicklungen. München, 1995.
- Koskivaara, J., Pilli-Sihvola, J.** International Competitiveness and Business Strategies. Sportswear Industry. Helsinki School of Economics. Artto-Project 1988–1989, 1989, nr. 27.
- Krivogorsky, V., Eichenseher, J. W.** Some Aspects of Economic Reform in the Baltic States. Journal of East-West Business, 1996, Vol. 2, No 3/4.
- Krugman, P.** Competitiveness: A Dangerous Obsession. Foreign Affairs March/April, 1994, Vol. 73, No 2, lk. 28–44.
- Krugman, P. R.** Making Sense of the Competitiveness Debate. International Competitiveness. Oxford Review of Economic Policy, Autumn 1996, Vol. 12, No. 3, lk. 17–25.
- Krugman, P. R.** Rethinking International Trade. Cambridge MA, MIT Press, 1990.
- Kuddo, A.** Social Transition in the Former Soviet Union States, World Bank, mimeo, 1997.
- Kuznets, S.** Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations: VIII, Economic Development and Cultural Change, January, 1963, lk. 1–80.
- Kösters, W.** Freihandel versus Industriepolitik. Wirtschaftsdienst, 1992, Nr. 1, lk. 49–56.

- Külp, B.** Wohlfahrtsökonomik II. Maßnahmen und Systeme. Düsseldorf: Werner, 1976.
- Laaser C.-F., Schrader K., Reiljan J., Varblane U.** Wege nach Europa — Integrationsstrategien für die baltischen Staaten. Abschlussstudie. Gefördert von der Volkswagen-Stiftung. Kiel und Tartu, Mai 1994.
- Labour Market Database 1990–1996. No 1. OECD–CCET, Diskettes, 1997.
- Lauristin, M.** Contexts of Transition. Return to the Western World. Ed. by Marju Lauristin & Peeter Vihalemm with Karl Erik Rosengren & Lennart Weilbull. Tartu: TÜ Kirjastus, 1997.
- Legal Conditions for Investment in Poland, PAIZ, 1997 /[HTTP://www.urm.gov.pl/mszdpi/data1.html/](http://www.urm.gov.pl/mszdpi/data1.html/)
- Lenz, A. J.** Overview of the U.S. Competitiveness Position Today. Eds. Barfield, C. E., Makin, J. H. Trade Policy and U.S. Competitiveness, Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1987, lk. 27–35.
- Levy, B.** Wie kann der Staat die Märkte fördern. Finanzierung & Entwicklung, 1997, 3, lk. 21–23.
- Linneman, H.** An Econometric Study of International Trade Flows. Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1966.
- Liuhto, K.** Organisation and Management Transition in Estonia: A Cultural Approach. Transition in the Baltic States. Micro-Level Studies. Eds. Neil Hood, Robert Kilis, Jan-Erik Vahlane. MacMillan Press Ltd, 1997, lk. 46–61.
- Luckenbach, H.** Markt- und Staatsversagen. WiSt, 1991, 5, lk. 225–230.
- Luckenbach, H.** Theoretische Grundlagen der Wirtschaftspolitik. München: Vahlen.
- Lukes, S.** Individualism. Oxford: Basil Blackwell, 1973.
- Luks, T., Pettai, I.** Tarbija käitumise tüpoloogia. Tallinn: Valgus, 1988.
- Maakonnad arvudes. Tallinn: ESA, 1998.
- Macroeconomic Indicators of Latvia. Central Statistical Bureau of Latvia. Quartely Bulletin, 1997, No. 1.

- Markatos D. C., Lamnides, T. P.** Riiklik abi Euroopa Ühenduses ja Eestis. Selgitav dokument. Ateena, Tallinn, 1994.
- Market of Baltic States. Tallinn: EKI, 1997, March.
- McBeath, G.** Practical Management Development. Strategies for Management Resourcing and Development in the 1990-s. Oxford, Cambridge: Basil Blackwell, 1990.
- McCallum, J.** National Borders Matter: Canada — U.S. Regional Trade Patterns. *American Economic Review*, 1995, No 85, lk. 3.
- McCrae, R. R.** Social Consequences of Experimental Openness. *Psychological Bulletin*, 1996, Vol. 120, lk. 323–339.
- McKenna & Co.** Konkurentsikaitse Euroopa Ühenduses ja Eestis. Selgitav dokument. Brüssel, Tallinn, 1994.
- Mead, G. H.** On Social Psychology. Selected Papers. The University of Chicago Press, 1969.
- Milde, H.** Die Theorie der adversen Selektion. *WiSt*, 1988, 1.
- Mill, J. S.** Vabadusest. Tallinn, 1996.
- Molitor, B.** Wirtschaftspolitik. München, Wien, Oldenbourg, 1995.
- Monthly Bulletin of Statistics June 1997, United Nations. New York.
- Mosley, H., Schmid, G.** Public Services and Competitiveness. Ed. K. S. Hughes. *European Competitiveness*. Cambridge University Press, 1993, lk. 200–231.
- Müller-Armack, A.** Geistesgeschichtliche Hintergründe unserer europäischen Lebensform. Beiträge zur Wirtschaftspolitik, Bd. 33. Bern, Stuttgart, 1981, S. 46–244.
- Müller-Armack, A.** Genealogie und Wirtschaftsstile. Stuttgart, 1944.
- Narula, R.** Multinational Investment and Economic Structure. Globalisation and Competitiveness. London, Routledge, 1996.
- Niedercorn, J. H., Bechdolt, B. V.** An Economic Derivation of the Gravity Law of Spatial Interaction. *Journal of Regional Science*, 1969, 9.
- Niitra, N.** Kolm sideliiki konkurentsivõitluses. *Postimees*, 1997, 9. detš., lk. 11.

- Nijkamp, P.** Reflections on Gravity and Entropy Models. Regional Science and Urban Economics, 1975, 5.
- North, D. C.** Institutionen, institutioneller Wandel und Wirtschaftsleistung. Tübingen, 1992.
- North, D. C.** Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, 1990.
- North, D. C.** Theorie des institutionellen Wandels: eine neue Sicht des Wirtschaftsgeschichte. Tübingen, 1988.
- Nutzinger, H., Müller, E.** Die protestantischen Wurzeln des Konzepts der sozialen Marktwirtschaft. Ordnungskonforme Wirtschaftspolitik in der Marktwirtschaft. Berlin: Duncker & Humbolt, 1997, lk. 27–64.
- OECD in Figures. 1997 Edition Statistics in OECD Member Countries. http://www.oecd.org/publications/observer/figures/tm_e.htm 19.12.1997.
- OECD. Summary Report of the Workshop on Environmental policies and Industrial Competitiveness 28–29 January 1993. Paris. OCDE/GD (93)83. <http://www.oecd.org/env/docs/en/gd9383.pdf> 23.10.1997.
- OECD Technology and the Economy: The Key Relationships, Paris, OECD, 1992.
- Offerdal, E. C.** Taxation of Foreign Direct Investment. Fiscal Policies in Economies in Transition. Ed. by. Tanzi, Washington, IMF, 1995.
- Ouchi, W.** Theory Z. New York: Avon Books, 1981.
- Paas, T.** Modelling Exports and Imports of Estonia with a Gravity Model. Paper Prepared for the Forty-Third International Atlantic Economic Conference, London, March 12–17, 1997 (International Atlantic Society).
- Paas T.** Modelling the Potential Trade Flows between Estonia and the Main Trading Partners. W. Welfe, P. Wdowinski (Eds.). Proceedings of the Conference Macromodels '96 (Lodz), Absolwent, 1996.
- Palk 1996. Tallinn: ESA, 1997.
- Palk 1997. Tallinn: ESA, 1998.

- Pelzman, J.** Trade Creation and Trade Diversion in the Council of Mutual Economic Assistance 1954–1970. *The American Economic Review*, 1977, lk. 67.
- Peters, H.-R.** Wirtschaftspolitik. München, Oldenbourg, 1995.
- Pettai, Ü., Eamets, R., Piliste, T., Servinski, M.** Eesti tööjõu-uuring 1995. Metoodiline ülevaade., Tallinn–Viljandi: ESA, 1997.
- Pettai, Ü., Sõstra, K.** Estonian Labour Force Surveys 1995 and 1997. Estonian Labour Force 1989–1997. Tallinn, 1998.
- Peura, 1979**, lk. 15; Teollisuuden kansainvälinne kilpailukyky; Suomen Pankin julkaisuja. Helsinki, 1979, viidatud: **Salovaara, H., Vaahtera, S.** International Competitiveness and Business Strategies. Medical Imaging Industry. Helsinki School of Economics. Artto-Project 1989–1990, 1990, nr. 35, lk. 84 vahendusel.
- Pfaller, A., Gough, J., Therborn, G.** (Eds.) Can the Welfare State Compete? Bonn: Friedrich Ebert Stiftung, 1989.
- Picot, A.** Subsidiaritätsprinzip und ökonomische Theorie der Organisation. Dienstprinzip und Erwerbsprinzip. Baden-Baden: Nomos, 1991, lk. 102–116.
- Pies, I.** Normative Institutionenökonomik. Tübingen, 1993.
- Piliste, T., Katkosild, K., Marksoo, Ü., Samsonova, N.** Eesti tööjõu-uuring 1995. Tööjõud Eestis 1995. aasta algul ja peamised muutused aastatel 1989–1995. Tallinn–Viljandi: ESA, 1997.
- Pommerehne, W. W., Kirchgässner, G.** Neuere Entwicklungen zur Erklärung der langfristigen Entwicklung der Staatsausgaben. *WiSt*, 1991, 9, lk. 451–457.
- Porter, M. E.** The Competitive Advantage of Nations. London and Basingstoke: The MacMillan Press Ltd., 1990.
- Porter, M.** The Competitive Advantage of Nations. The Free Press. New York: A Division of MacMillan, 1990.
- Porter, M.** What is Strategy? *Harvard Business Review*, Nov., Dec. 1996, lk. 61–78.
- Posner, R. A.** Economic Analysis of Law. Boston/Toronto, 1986.

- POWER SALES** http://www.energo.lv/annual/1996/english/en_realizacija.html 3.12.1997.
- Poyhonen, P. A.** Tentative Model for Volume in Trade between Countries. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1963, No. 90.
- Pradhan, S.** Verbesserung der institutionellen Leistungsfähigkeit des Staates. *Finanzierung & Entwicklung*, 1997, 3, lk. 24–27.
- Prestowitz, C.** Beyond Laissez Faire. *Foreign Policy*, 1992, Vol. 87, lk. 67–68.
- Prestowitz, C. V.** Playing to Win. *Foreign Affairs* July/August 1994, lk. 186–189.
- Pulver, A., Allik, J., Pulkkinen, L., Hämäläinen, M.** A Big Five Personality Inventory in Two Non-Indo-European languages. *European Journal of Personality*, 1995, Vol. 9, lk. 109–124.
- Purga, Ü., Sillaste, J.** Inimeste tuld ja tarbimine. *Sotsiaaltrendid*. Tallinn: ESA, 1998, lk. 48–57.
- Raagmaa, G.** Growth in the Hidden Economy. *Transition in the Baltic States. Microlevel Studies*. Ed. by N. Hood, R. Kilis, J.-E. Vahlane. MacMillan Press Ltd, 1997, lk. 148–179.
- Raagmaa, G.** Hidden Economy in Estonia. *Konveretsi ettekanne: Microlevel Studies of the Transition in the Baltic*. Stockholm School of Economics in Riga. Riga, 1995, 16–18 August.
- Rapkin, D. P., Strand J. R.** Competitiveness: Useful Concept, Political Slogan or Dangerous Obsession? *National Competitiveness in a Global Economy. International Political Economy Yearbook*, Vol. 8. Lynne Rienner Publishers, Inc., 1995, lk. 1–20.
- Raudjärv, M.** *Majanduspoliitika alused*. Tallinn, Tartu: Mattimar, 1997.
- Realo, A., Allik, J.** (trükis). A Cross-Cultural Study of Collectivism: A Comparison of Americans, Estonian, and Russian Students. *The Journal of Social Psychology*.
- Realo, A., Allik, J., Vadi, M.** The Hierarchical Structure of Collectivism. *Journal of Research in Personality*, 1997, 31, lk. 93–116.
- Reiljan J.** Põllumajanduse osatähtsus Eestis maailmamajanduse taustal. *Ärielu*, 1997, nr. 3, lk. 54–55; nr. 5, lk. 40–41.

- Reiljan J.** Väikeriigi probleemid maailmamajanduses. Eesti Välis-
majanduse Teataja, 1993, nr. 3, lk. 52–57.
- Reilly, W. J.** Methods for the Study of Retail Relationships.
University of Texas Bulletin, 1929, No 2944 (November).
- Reykowski, J.** Collectivism and Individualism as Dimension of
Social Change. Individualism and Collectivism. Theory,
Method, and Applications. Ed. by Uichol Kim, Harry
C. Triandis, Ëigdem Kagitçibasi, Sang-Chin Choi and Gene
Yoon. SAGE Publications, 1994, lk. 276–292.
- Rice, E.** Investor Risks in Eastern Europe and the FSU.
DRI/McGraw-Hill, 1996.
- Richter, R., Furubotn, E.** Neue Institutionenökonomik. Tübingen, 1996.
- Riigi Teataja (RT)** I. 1992, nr. 32; 1993, nr. 47; 1994, nr. 2; 1994,
nr. 40; 1995, nr. 21; 1995, nr. 54; 1996, nr. 49; 1997, nr. 52.
- RIPE.** European Hostcount <http://ftp.ripe.net/statistics/hostcount.html>. 09.08.1998.
- Roberts, B. W., Helson, R.** Changes in Culture, Changes in Personality: The Influence of Individualism in a Longitudinal Study of Women. Journal of Personality and Social Psychology, 1997, Vol. 72, No 3, lk. 641–651.
- Rokeach, M.** The Nature of Human Values. The Free Press, 1973.
- Rose, R.** Micro-Economic Differences between or within Baltic Nationalities. Transition in the Baltic States. Micro-Level Studies. Eds. Neil Hood, Robert Kilis, Jan-Erik Vahlane. MacMillan Press Ltd, 1997, lk. 109–128.
- Rosengren, K. E., Weibull, L.** Swedish Views of the World. Return to the Western World. Ed. by Marju Lauristin & Peeter Vihalemm with Karl Erik Rosengren & Lennart Weibull. Tartu: TÜ Kirjastus, 1997.
- Saarniit, J.** Eesti noorte väärtusorientatsioonid läbi aegade. Eesti Vabariigi Kultuuri- ja Haridusministeerium, 1995.
- Schall, L., Haley, C.** Introduction to Financial Management. McGraw Hill, 1991.
- Scharping, R.** Rule-Based Competition, Foreign Affairs July/August 1994, lk. 192–194.

- Schefold, B.** Wirtschaftsstile, Bd. 2. Frankfurt/M., 1995.
- Schermerhorn, J. R., Hunt, G., Osborn, R.** Managing Organizational Behavior. John Wiley and Sons, 1991.
- Schmidtchen, D.** "Sunk costs", Quasirenten und Mitbestimmung. Jahrbuch für Neue Politische Ökonomie. Tübingen, 1987, 6, lk. 139–163.
- Schrader, K.** Estland auf dem Weg zur Marktwirtschaft: Eine Zwischenbilanz. Kieler Diskussionsbeiträge N° 226: Institut für Weltwirtschaft Kiel, Februar 1994.
- Schulz-Nieswandt, F.** Ökonomik der Transformationen als Wirtschafts- und Gesellschaftsproblem: eine Ausführung aus wirtschaftsanthropologischer Sicht. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1996.
- Schumann, J.** Grundzüge der mikroökonomischen Theorie. Heidelberg, 1992.
- Schwartz, S. H.** Individualism and Collectivism. Critique and Proposed Refinements. Journal of Cross Cultural Psychology, 1990, 21, lk. 139–157.
- Sepp, J.** Ettevõtlustoetus Ida-Saksamaal. Ärielu, 1994, nr. 6, lk. 63–66; 1994, nr. 9, lk. 62–65.
- Sepp, J.** Institutsiooniökonomika. Tartu: TÜ Kirjastus, 1997.
- Sepp, J.** Kõlvatu konkurentsi tõkestamine. Ärielu, 1996, nr. 6, lk. 12–14.
- Sepp, J.** Konkurentsipoliitika õiguslikud alused. Tartu, TÜ Kirjastus, 1993b.
- Sepp, J.** Konkurentsipoliitika teoreetilised alused. Tartu, TÜ Kirjastus, 1993a.
- Sepp, J.** Konkurentsipoliitika. Tartu: TÜ Kirjastus, 1998.
- Siebert, H., Koop, M. J.** Europa zwischen Wettbewerb und Harmonisierung. WiSt, 1994, 12, lk. 611–616.
- Siemens.** Internationale Fernmeldestatistik, 1993, lk. 12–15.
- Statistical Yearbook 1996** <http://www.ssb.no/www-open/english/yearbook/tables/te369.html>.
- Statistical Yearbook of Latvia (SYLat) 1996.** Riga: Central Statistical Bureau of Latvia, 1996.

- Statistical Yearbook of Latvia 1997. Riga: Central Statistical Bureau of Latvia, 1997.
- Statistical Yearbook of Lithuania (SYLit) 1997. Vilnius: Department of Statistics to the Government of the Republic of Lithuania, 1997.
- Statistical Yearbook of the Republic of Slovenia 1997 <http://www.sigov.si/zrs/leto97/index.html> 28.07.1998.
- Statistics Finland. <http://www.stat.fi/tk/tilsilvue.html> 27.11.1997.
- Stewart, J. Q.** Demographic Gravitation: Evidence and Applications. Sociometry, 1948, Vol. 11 (February, May).
- Straubhaar, T.** Das Konzept "internationale Wettbewerbsfähigkeit einer Volkswirtschaft" auf dem analytischen Prüfstand: Grundsätzliche Bemerkungen zu einem vielfach (miß-)verwendeten Begriff. Globale soziale Marktwirtschaft. Gabler: Wiesbaden, 1994, lk. 33–51.
- Streit, M.** Theorie der Wirtschaftspolitik, Düsseldorf: Werner, 1982.
- Sturges, D. L.** International Competitiveness. <http://www.baclass.panam.edu/courses/intb4365/position.html> 15.01.1998.
- Suhonen, P.** Finnish Views on Estonia and Other Neighbors. Return to the Western World. Ed. by Marju Lauristin & Peeter Vihalemm with Karl Erik Rosengren & Lennart Weibull. Tartu: TÜ Kirjastus, 1997.
- Suomen kansantalous. Instituutiot, rakenne ja kehitys. WSOY, Porvoo j.m., 1991.
- Sztompka, P.** The Sociology of Social Change. Oxford: Blackwell, 1993.
- Teollisuuden Keskusliitto; Teollisuuden kilpailukyky. Keskustelumuistio 14. Helsinki, aasta 1986, viidatud: **Koskivaara, J., Pilli-Sihvola, J.** International Competitiveness and Business Strategies. Sportswear Industry. Helsinki School of Economics. Arto-Project 1988–1989, 1989, nr. 27, lk. 45 vahendusel.
- Tharakan, P. K. M., Waelbroeck, J., Verstralen, D.** Comparative Advantage and Competitiveness in a Small "Open" Economy. The Competitiveness of European Industry. Rouledge, 1989, lk. 41–63.

- The Annual UNDP Human Developments Report Series. Human Development Reports 1990–1996. UNDP, Oxford University Press.
- The Baltic States. Comparative Statistics 1996. Riga, 1997.
- The Legal, Regulatory and Institutional for Business Environment in Albania, Bulgaria, the Czech and Slovak Republics, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland and Rumania. Coopers and Lybrand EC Office, 1993.
- The Results of the Uruguay round of Multilateral Trade Negotiations. Legal Text. Reprinted in 1995 by the WTO. Geneva.
- The Text of the General Agreement on Tariffs and Trade. Geneva, 1996.
- Thurow, L. C.** Microchips, Not Potato Chips. Foreign Affairs July/August 1994, lk. 189–192.
- Thurow, L.** Head to Head: The Coming Economic Battle among Japan, Europe, and America. New York, William Morrow and Co., 1992.
- Tinbergen, J.** Shaping the World Economy. New York: Twentieth Century Fund, 1962.
- Tombak, M.** What is Technology Policy and Why is it Needed? Helsinki: The Research Institute of the Finnish Economy, 1996.
- Torstensson, J.** The Factor Content of Net Trade for the OECD Countries. Journal of Economic Studies, 1995, Vol. 22, No 6.
- Trabold, H.** Die internationale Wettbewerbsfähigkeit einer Volkswirtschaft. Vierteljahresheft zur Wirtschaftsforschung, 1995, 64 (2), Berlin: Dunker & Humboldt, lk. 169–185.
- Transition Refort, 1997, October, Vol. 8, No 5.
- Triandis, H. C.** Attitude and Attitude Change. John Wiley & Sons, Inc., 1971.
- Triandis, H. C.** Individualism and Collectivism. Boulder, CO: Westview Press, 1995.
- Triandis, H. C., McCusker, C. & Hui, H. C.** Multimethod Probes of Individualism and Collectivism. Journal of Personality and Social Psychology, 1990, Vol. 59, lk. 1006–1020.
- Tuchtfeldt, E.** Grundlagen der Wirtschaftspolitik. Allgemeine Wirtschaftspolitik. München: Vahlen, 1988, lk. 1–18.

- Tuchtfeldt, E.** Wirtschaftspolitik. Stuttgart, 1982.
- Tunnipalgad. Oktoober 1997. Tallinn: ESA, 1998.
- Unemployment in Transition Economies. Transient or Persistent?
Ed. by Boeri. Paris: OECD, 1994.
- Unemployment, Restructuring, and the Labour Market in Eastern Europe and Russia. Ed. by S. Commander, F. Coricelli. Washington D.C.: The World Bank, 1994.
- Vadi, M.** Vene subkultuuri esindajate väärtused Eestis. Eesti Vabariigi integreerumine Euroopa Liiduga — majanduspoliitika eesmärgid ja abinõud. Tallinn, 1998, lk. 392–400.
- Vadi, M., Buono, A. F.** Collectivism and Individualism in Estonia: An Exploratory Study of Societal Change and Organisational Orientation. Transition in the Baltic States. Micro-Level Studies. Eds. Neil Hood, Robert Kilis, Jan-Erik Vahlane. MacMillan Press Ltd, 1997, lk. 62–79.
- Varblane, U.** Rahvusvaheline marketing. Tartu: TÜ Kirjastus, 1991.
- Varblane, U.** Trade Policy Reform in Estonia and its Impact on Regional Economic Cooperation. Paper Prepared for German–Estonia Seminar “Academica”. University of Tartu, Sept. 15–19, 1997.
- Varian, H. R.** Grundzüge der Mikroökonomik. München, 1995.
- Vihalemm, T., Lauristin, M.** Cultural Adjustment to the Changing Societal Environment: The Case of Russians in Estonia. Return to the Western World. Ed. by Marju Lauristin & Peeter Vihalemm with Karl Erik Rosengren & Lennart Weibull. Tartu: TÜ Kirjastus, 1997.
- Väliskaubandus 1995. Tallinn: ESA, 1996.
- Wang, Z. K., Winters, L. A.** The Trading Potential of Eastern Europe — CEPR Discussion Paper No 610, CEPR, London, 1992.
- Weber, M.** Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, Bd. 1. Tübingen, 1988, lk. 17–206.
- Weibull, L., Rosengren, K. E.** Swedish Views of the World. Return to the Western World. Edited by Marju Lauristin and

- Peeter Vihalemm with Karl Erik Rosengren and Lennart Weibull. TÜ Kirjastus, 1997, lk. 323–339.
- Weimann, J.** Wirtschaftspolitik: Allokation und kollektive Entscheidung. Berlin, Heidelberg: Springer, 1996.
- Welfens, P. J. J.** Grundlagen der Wirtschaftspolitik. Berlin, Heidelberg: Springer, 1995.
- Weltentwicklungsbericht 1997. Der Staat in einer sich ändernden Welt. Weltbank, 1997.
- Williamson, O. E.** Die ökonomischen Institutionen des Kapitalismus. Tübingen, 1990.
- Williamson, O. E.** Markets and Hierarchies. Analysis and Antitrust Implications. New York, 1975.
- Williamson, O. E.** The Economic Institutions of Capitalism. New York, 1985.
- Williamson, O. E.** Transaction Cost Economics. Handbook of Industrial Organisation. Amsterdam jt., 1989, 1.
- Williamson, O. E.** Transaktionskostenökonomik. Münster, Hamburg, 1993.
- Wirtschaftswoche 1997, nr. 45/30, 30.10.
- World Bank: Ranking of the Wealth of Nations. <http://stripe.world-bank-wealth-table.html> (May 1996).
- World Competitiveness Yearbook 1998. IMT, 1998.
- World Development Report 1996. From Plan to Market. The World Bank. Washington, 1996.
- World Economic Outlook. October 1997, May 1998. Washington, IMF.
- World Investment Report 1996.
- Wulffen, K. von.** Politikberatung in der Demokratie. Berlin: Duncker und Humbolt, 1995.
- Ärisedustiku ja selle rakendamisega seotud seaduste muutmise seadus 28.05.1996. RTI, 1996, 40, lk. 773.
- Yamawki, H.** Location Decisions of Japanese Multinational Firms in European Manufacturing Industries. Ed. K. S. Hughes. European Competitiveness. Cambridge University Press, 1993, lk. 11–28.

- Young, S., Hamill, J., Wheeler, C.** International Market Entry and Development. Strategies and Management. Prentice Hall, 1989.
- Yu, An-Bang & Yang, Kuo-Shu.** The Nature of Achievement Motivation in Collectivist Societies. Individualism and Collectivism. Theory, Method, and Applications. Ed. by Uichol Kim, Harry C. Triandis, Eǵdem Kāgitēibasi, Sang-Chin Choi and Gene Yoon. SAGE Publications, 1994, lk. 225–238.
- Приеде З.** Какой коридор дешевле и какой выгоднее? Балтийский курс, лето/осень 1997, lk. 10–11.
- Рейльян Я.** Аналитическая основа принятия управленческих решений. Москва: Финансы и статистика, 1989.
- Рейльян Я.** Интерпретация результатов современного факторного анализа в экономических исследованиях. Ученые записки ТГУ. Труды по экономическим наукам. Тарту: ТГУ, 1981, вып. 593, lk. 64–77.
- Экономико-математические методы в анализе хозяйственной деятельности предприятий и объединении. Москва: Финансы и статистика, 1982.

Konkurentsivõime on majandussubjekti oskus, huvide vastuoludest hoolimata, teistega võimalikult edukalt koos eksisteerida. Konkurentsivõime kolm astet on ellujäämisvõime, arenguvõime ja edukus. Riigi konkurentsivõime tagab kahel esimesel tasandil kohanemisvõime paratamatult muutuvates majandustingimustes. Edukuse seisukohalt saab konkurentsivõimet hinnata maailmaturul läbilöögivõimega ja liikuvate tootmistegurite ligitõmbamisega atraktiivsuse kaudu. Riigi konkurentsivõime üldnäitajaks on arenguedu, mida võib mõista kui võimet tagada ühiskonnaliikmete maksimaalne heaolu.

Käesolev kollektiivne monograafia on Eesti konkurentsivõime esimene kompleksne teoreetiline ja empiiriline analüüs. Konkurentsivõime probleemid jäävad igale riigile alati aktuaalseks, selle tõstmise nimel peavad töötama järjekindlalt ettevõtjad, teadlased, ametnikud ja poliitikud.